

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki

mgr Joanna Dworakowska

Nr albumu 144483

Aktywność społeczna i kulturowa kobiet wiejskich na Podkarpaciu
i jej środowiskowe uwarunkowania

Praca doktorska napisana na seminarium
z pedagogiki społecznej
pod kierunkiem
dr hab. Franciszki Wandy Wawro, em. prof. KUL

Lublin 2021

Spis treści

Wstęp	3
Rozdział 1	12
Aktywność społeczna i kulturowa oraz jej kontekstowe uwarunkowania w świetle literatury przedmiotu	12
1.1. Rozumienie aktywności społecznej.....	13
1.1.1. Definicje na gruncie filozofii	14
1.1.2. Definicje psychologiczne	15
1.1.3. Definicje socjologiczne.....	19
1.1.4. Rozumienie aktywności społecznej na gruncie pedagogiki społecznej	21
1.2. Rozumienie aktywności kulturowej	25
1.2.1. Kultura jako przestrzeń aktywności człowieka	26
1.2.2. Aktywność kulturalna w literaturze przedmiotu	39
1.2.3. Rozumienie uczestnictwa w kulturze i aktywności kulturowej	41
1.3. Styl życia jako aspekt aktywności społecznej i kulturowej.....	46
1.4. Obszary i uszczegółowione aspekty aktywności społecznej i aktywności kulturowej.....	51
1.4.1. Codziennność i czas wolny jako przestrzeń praktyk społecznych i kulturowych.....	51
1.4.2. Obszary aktywności społecznej	56
1.4.3. Obszary aktywności kulturowej	66
1.5. Środowisko jako przestrzeń warunkująca i dynamizująca aktywność społeczną i kulturową	75
Rozdział 2	83
Spółeczna i kulturowa aktywność kobiet w środowisku wiejskim.....	83
2.1. Kobieta jako podmiot życia społecznego – aspekt historyczny	83
2.2. Funkcjonowanie kobiet w polskim kontekście społecznym i kulturowym.....	103
2.3. Pozycja kobiet w środowisku wiejskim w Polsce	122
2.4. Stan badań na temat społecznej i kulturowej aktywności kobiet wiejskich.....	134
Rozdział 3	152
Założenia metodologiczne własnych badań empirycznych.....	152
3.1. Przedmiot, cel badań, problemy i hipotezy badawcze.....	152

3.2. Organizacja, przebieg badań, sposób analizy zebranego materiału empirycznego	187
3.3. Społeczno-demograficzna charakterystyka badanej populacji	190
Rozdział 4	207
Aktywność społeczna kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego a zmienne środowiskowe	207
4.1. Przynależność do organizacji społecznych a zmienne różnicujące	208
4.2. Działania na rzecz osób potrzebujących a zmienne różnicujące	220
4.4. Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny a zmienne różnicujące	255
4.5. Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej a zmienne różnicujące	270
Rozdział 5	286
Aktywność kulturowa kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego a zmienne środowiskowe	286
5.1. Przynależność do organizacji kulturowych i religijnych a zmienne różnicujące	286
5.2. Życie towarzyskie kobiet wiejskich a zmienne środowiskowe	303
5.3. Dbalność o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój osobisty a zmienne różnicujące	326
5.4. Tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze i twórczość codzienna a zmienne różnicujące	348
5.5. Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia a zmienne różnicujące	364
Zakończenie	380
Streszczenie	394
Bibliografia	400
Netografia	458
Spis tabel	460
Wykaz wykresów	468
Aneks	470
Kwestionariusz ankiety do badania aktywności społecznej i kulturowej	486

Wstęp

Podjęte w niniejszym studium analizy dotyczące środowiskowych uwarunkowań aktywności społecznej i kulturowej kobiet zamieszkujących obszary wiejskie wpisują się w pole analiz pedagogiki społecznej, na gruncie której podejmowane są zagadnienia związane z wzajemnym oddziaływaniem środowiska na jednostki i sił społecznych przekształcających środowisko¹. Twórczyni polskiej pedagogiki społecznej – Helena Radlińska – charakteryzuje tę subdyscyplinę jako naukę praktyczną „rozwijającą się na skrzyżowaniach nauk o człowieku, biologicznych i społecznych z etyką i kulturoznawstwem (teorią i historią kultury) dzięki własnemu punktowi widzenia. Można go najkrócej określić jako zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i środowiska, wpływem warunków bytu i kręgu kultury na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnianie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk siłami człowieka w imię ideału”².

W powyżej przywołanym ujęciu przedmiotu pedagogiki społecznej wyakcentowana jest relacja zachodząca pomiędzy człowiekiem i środowiskiem. Jest to relacja dialektyczna w której egzystencja i rozwój człowieka warunkowane są środowiskiem jego życia, środowisko natomiast (określane w kategoriach aksjologicznych – w kategoriach kultury) kształtowane jest przez człowieka, który jako jednostka potencjalnie aktywna może je przekształcać i przetwarzać³. W nieco innej perspektywie teoretycznej relację tę przywołuje Ryszard Wroczyński. Wskazuje on, iż pedagogika społeczna, opierając się na badaniach empirycznych, „analizuje wpływy wychowawcze, których źródłem jest środowisko, oraz ustala zasady organizowania środowiska z punktu widzenia potrzeb wychowawczych. Przez organizowania środowiska – w ujęciu pedagogiki społecznej - należy rozumieć wytwarzanie bodźców wychowawczo-wartościowych oraz kompensowanie wpływów ujemnych”⁴. Za zasadniczą kategorię poznawczą w pedagogice społecznej uznaje również środowisko Aleksander Kamiński. Eksponuje on rolę pracy wychowawczej w miejscach życia jednostek i grup społecznych oraz podkreśla praktyczny charakter pedagogiki społecznej

¹ Por. H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego...*, op. cit., s. 15.

² Eadem, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 361 – 362.

³ Por. M. Cichosz, *Kształtowanie się dyscypliny – główne nurty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu historycznym*, w: E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna...*, op. cit., s. 24.

⁴ R. Wroczyński, *Wprowadzenie do pedagogiki społecznej...*, op. cit., s. 46 – 47.

twierdząc, że nie jest to jedynie nauka o środowiskowych uwarunkowaniach procesu wychowania oraz o aktywności ludzkiej, ale jest to również sama działalność profilaktyczna i kompensacyjna osób odpowiedzialnych za wychowanie⁵.

Akcent położony na rolę środowiska w wychowaniu sprawia, że pedagogika społeczna określana jest często jako „pedagogika środowiska”. W części istniejących koncepcji subdyscyplina ta określana jest jako refleksja posługująca się określoną doktryną społeczną, wskazująca na określoną aksjologię (zarówno w określeniu do różnych struktur życia społecznego, jak i do człowieka), w innych ujmowana jest jako antropologia – przyjmowany sposób rozumienia człowieka, jeszcze w innych zaś jako projektowana i realizowana praktyka społeczna⁶. W polskiej pedagogice społecznej ciągle intensyfikuje się polaryzacja kierunków badawczych, z jednej strony widoczna jest koncentracja na teoretycznych podstawach socjalnej, kulturalnej, edukacyjnej pracy wychowawczej w środowiskach życia człowieka, z drugiej „badanie wpływu globalnego środowiska na rozwój osobowości, które traktuje się jako czynnik warunkujący przebieg wychowania”⁷. Traktowana jest jako nurt myśli pedagogicznej, specyficzny punkt widzenia rzeczywistości wychowawczej⁸, ale również jako samodzielna dyscyplina naukowa, której przedmiot zainteresowań stanowią jednostki i grupy społeczne, wymagające opieki lub pomocy w rozwoju oraz instytucje te zadania realizujące⁹. We wszystkich tych ujęciach pedagogika społeczna wiąże swą refleksję i badania również z potrzebami marginalizowanych i upośledzonych grup społecznych oraz z ideą sprawiedliwości społecznej.

Problematyka feminologiczna od lat siedemdziesiątych XX wieku stanowi interesujący obszar badań i analiz wielu dyscyplin naukowych, w tym również nauk społecznych. Chociaż rozważania nad problematyką płci podejmowane były od zarania kształtowania się myśli społeczno-filozoficznej, to dopiero wydarzenia związane z „drugą falą” feminizmu w Stanach Zjednoczonych uznawane są za początek procesu wydobywania się kobiet z kulturowej nieświadomości i przełamywania „wielkiego milczenia” o kobietach¹⁰. Rekonstrukcja dziejów stanowi podwalinę działań zmierzających do stworzenia solidnych

⁵ A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, op. cit., s. 17.

⁶ Zob. M. Cichosz, *Pedagogika społeczna w toku przemian – wypracowane koncepcje, obszary badań – ciągłość i zmiana*, w: W. Danilewicz (red.), *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 2009, s. 27.

⁷ W. Sroczyński, *Pedagogika społeczna czy/a środowiskowa?*, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 2, s. 65.

⁸ Zob. Z. Wiatrowski, *Interdyscyplinarne aspekty pedagogiki społecznej*, „Pedagogika Społeczna” 2002, nr 4, s. 8.

⁹ A. Kamiński, *Studia i szkice...*, op. cit., s. 15.

¹⁰ E. Górniakowska-Zwolak, *Szkieł do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2004, s. 9.

podstaw kultury kobiecej, która byłaby alternatywą dla dotychczasowej kultury męskiej i umożliwiłaby ukształtowanie się zrównoważonej całości¹¹.

W naukach społecznych podejmowane kierunki analiz ról realizowanych przez kobiety odnoszą się w największym stopniu do kontekstu przemian społecznych, kulturowych i ekonomicznych. Widoczne są one zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, a wiążą się z procesem kształtowania się nowego ładu społeczno-kulturowego¹². Proces ten wyraża się emancypacją kobiet z ich tradycyjnej roli, co prowadzi do budowania nowej tożsamości, której źródło stanowią wybory dotyczące życia prywatnego i zawodowego¹³. Pedagodzy zauważają, że tendencja ta ma pozytywny wymiar bowiem prowadzi do wyrażenia formowania się podmiotowości kobiet. Równocześnie sytuacja taka może prowadzić do kontrowersji i ograniczeń społecznych, z których najważniejszymi wydają się konflikty pomiędzy rolami zawodowymi i rodzinnymi oraz ich nakładanie się na siebie. Ujawniające się zmiany nie powodują wyparcia jednego modelu życia przez inny, ale wprowadzają różnorodność i mozaikowość kobiecej biografii¹⁴. Są one konsekwencją procesu indywidualizacji kobiet¹⁵, ale również wypadkową ich osobistych preferencji¹⁶.

Tendencje te powodują pewne ukierunkowanie społecznych badań naukowych dotyczących kobiet. Publikowane doniesienia badawcze dotyczą głównie pewnych obszarów ich funkcjonowania, przede wszystkim: pracy zawodowej¹⁷, dostępu do stanowisk¹⁸, nieodpłatnej pracy¹⁹, stereotypów ról²⁰, rodziny²¹. W pierwszej dekadzie XXI wieku pojawiły

¹¹ J. Brach-Czaina, *Wprowadzenie*, w: Eadem (red.), *Od kobiety do mężczyzny i z powrotem, Rozważania o płci w kulturze*, Białystok: Trans Humana 1997, s. 8 – 9.

¹² Zob. K. Guczalska, *Carole Pateman i feministyczna dekonstrukcja umowy społecznej*, „Civitas. Studia z filozofii polityki” 2017, nr 21, s. 187 – 205.

¹³ R. Jusiak, *Chrześcijańska i kulturowo-społeczna koncepcja roli kobiety. Refleksje pedagoga*, w: S. Cudak, E. Adasiewicz (red.), *Współczesna rodzina w Polsce i na świecie*, Łódź: Społeczna Akademia Nauk 2014, s. 131-149.

¹⁴ A. Kwak, *Wychodzenie kobiety z cienia jednej roli – zmiany i ograniczenia*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 69, s. 7.

¹⁵ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002, s. 198.

¹⁶ Zob. K. Gerson, *The unfinished revolution: How a new generation is reshaping family, work, and gender in America*, New York: Oxford University Press 2010, s. 16 – 23.

¹⁷ A. Kurzynowski, *Sytuacja społeczno-zawodowa bezrobotnych kobiet. Bariery i stymulatory ich aktywizacji zawodowej*, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH 2001; B. Balcerzak-Paradowska, *Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych 2003.

¹⁸ E. Lisowska, *Style zarządzania polskich kobiet menedżerek w świetle wyników badania ankietowego*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej” 2000 nr 8, s. 92 – 112; A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2003.

¹⁹ A. Titkow, D. Duch-Krzyszczek, B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 2004.

²⁰ M. Wasilewska, *Wzory kobiet w reklamie telewizyjnej w Polsce*, w: R. Siemieńska (red.), *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz w podręcznikach szkolnych*, Warszawa: Wydawnictwo

się nowe badania i publikacje o podejściu ginocentrycznym, gdzie refleksji dokonuje się z pozycji indywidualnego i zbiorowego kobiecego podmiotu, uzgadniając przyjęte stanowiska ze stanowiskami uniwersalistycznymi istniejącymi w nauce²². Część zainteresowań badawczych ukierunkowanych zostało na społeczne i kulturowe uwarunkowania życia kobiet, czyli ich gender, co zaowocowało wyodrębnieniem się studiów genderowych (gender studies)²³. Zdaniem przedstawicieli tego nurtu w tradycyjnych badaniach występuje negowanie płci kulturowej. Polaryzacja cech przypisywanych kobietom jest kreowana przy pomocy standardów zachowań, norm społecznych i obyczajowych, które przypisane są do kobiecości i męskości. Różnica płci jest naturalna, wypływa z wrodzonych cech fizycznych i jej skutkiem nie jest wykształcenie norm moralnych i społecznych, ponieważ nie jest relacyjna. Znaczenie jej nadaje dopiero kontekst kulturowy, gdy zostaje zinterpretowana²⁴. Wybory życiowe dokonywane przez kobiety są zatem wartościowane z perspektywy dwóch ideologii: konserwatywnej i emancypacyjnej. Ich przedstawiciele formułują swoje tezy w debacie publicznej. Zaznaczyć jednak należy, że wiele kobiet realizuje cenne dla siebie wartości niezależnie od określonej ideologii²⁵. Istnieje potrzeba badań naukowych, które w większym stopniu nawiązywałyby nie tyle do ograniczeń rozwoju podmiotowości kobiet, ile do fenomenu kobiecej energii, przedsięwzięć i inicjatyw zrodzonych z kobiecej aktywności. Specyfika bycia i stawania się człowieka bowiem wyraża się przede wszystkim w jego potencjalności, szczególne znaczenie ma zaś podmiotowo-osobowe bycie i aktywność życiowa²⁶.

W prezentowanej dysertacji skoncentrowano się w sposób szczególny na aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich. Problematyka aktywności tej kategorii kobiet weszła do dyskursu naukowego z chwilą akcesu Polski do Unii Europejskiej, który stał się

SCHOLAR 1997; I. Desperak, *Stereotypizacja ról kobiecych w perspektywie praktyk dyskryminacyjnych na rynku pracy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1999.

²¹ A. Titkow, *Miejsce dziecka w świecie wartości*, Warszawa: IFiS PAN 1982; M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Być kobietą, być mężczyzną- czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce*, w: M. Marody (red.), *Między rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2000.

²² E. Paliszys, *Między naturą i kulturą: kategoria płci/rodzaju w poznaniu*, Poznań: Wydawnictwo UAM 2000, s. 24.

²³ Zob. B. Chołuj, *Gender studies*, w: M. Rudaś-Grodzka (red.), *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca 2014, s. 162-167.

²⁴ A. Gasztold, *Teorie feministyczne w naukach o polityce*, Kwartalnik Naukowy OAP "e-Politikon" 2017, nr 22, s. 143 – 144.

²⁵ M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje ładów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009, s. 102.

²⁶ S. Chrobak, *Człowiek twórcą/podmiotem rozwoju- wyzwania edukacyjne w globalizującym się społeczeństwie*, w: E. Anhalt, D. Stępkowski (red.), *Wychowanie i kształcenie w systemach politycznych*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2012, s. 159-160.

przyczynkiem do działań na rzecz spójności społecznej i gospodarczej. Zaowocowało to licznymi projektami badawczymi, w których dokonywana była wieloaspektowa charakterystyka wsi i jej mieszkańców, w tym również kobiet wiejskich²⁷. W badaniach społecznych wyodrębniły się dwie dominujące tendencje, z których pierwsza dotyczy pełnienia przez mieszkanki wsi ról oraz modeli zachowań związanych z tradycyjnym modelem, druga zaś odnosi się do nowych ról będących wynikiem rozbudzonych aspiracji zawodowych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych²⁸.

Należy zauważyć, że kategoria „kobieta wiejska” nie jest jednoznaczna. W stereotypowym ujęciu pojęcie to utożsamiane jest z osobami zamieszkującymi gospodarstwa rolne, kobietami zacofanymi, niezadbany, niewykształconymi itp.²⁹ w literaturze przedmiotu kategoria ta wiązana jest też często z kobietą w wieku produkcyjnym zamieszkującą obszary wiejskie i pracującą w gospodarstwie rolnym³⁰. W niektórych przypadkach zwraca się uwagę na podejmowanie pracy zawodowej poza wsią, jako czynnik pozwalający odróżnić tradycyjnie postrzeganą kobietę wiejską od współczesnej – bardziej samodzielnej i lepiej wykształconej³¹. Określenie „kobieta wiejska” to najczęściej rolniczka, osoba związana z gospodarstwem rolnym nie tylko przez prawo własności czy małżeństwo, ale również przez poświęcanie większości swojego czasu na realizację zadań gospodarskich³². W naszych analizach przyjmujemy szerokie rozumienie pojęcia „kobieta wiejska”. Zgodnie z ogólną tendencją występującą w analizach naukowych obejmować będzie zarówno rolniczkę, która zawodowo związana jest z zamieszkiwanym przez siebie gospodarstwem rolnym³³ jak i kobietę zamieszkującą obszar wiejski³⁴.

Analizy zawarte w niniejszej dysertacji podejmowane są na gruncie pedagogiki społecznej. Przedmiotem jej zainteresowań są przede wszystkim: człowiek – w perspektywie jego optymalnego rozwoju, środowisko – stanowiące jeden z głównych czynników ten

²⁷J. Krzyszkowski, Wprowadzenie, w: Idem (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej 2008, s. 10 – 11.

²⁸A. Drzazga, *Aktywność i aspiracje kobiet wiejskich w Polsce*, w: A. Piotrowska (red.), *Trendy w zarządzaniu przedsiębiorstwem w ujęciu międzynarodowym*, Łódź: Wydawnictwo SIZ 2019, s. 103.

²⁹B. Szojda, *Feminizm w narracjach kobiet pochodzących ze środowisk wiejskich*, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 118.

³⁰S. Michalska, *Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 2(159), s. 126–127.

³¹M. Marks-Krzyszkowska, *Ekonomiczne i społeczno-kulturowe aspekty braku aktywności zawodowej kobiet na wsi oraz sposoby ich ograniczania*, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 4(157), s. 128.

³²E. Psyk-Piotrowska, *Kobiety wiejskie w literaturze i badaniach socjologicznych*, w: J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej...*, op. cit., s. 28.

³³A. Hughes, *Women and rurality: gendered experiences of 'community' in village life*, w: P. Milbourne (red.), *Revealing rural 'others': representation, power and identity in the British countryside*, London–Washington: Pinter 1997, s. 91.

³⁴I. Palmer, *Women in rural development*, „International Development Review” 1980, vol. 22(2–3), s. 40.

rozwój wyznaczających, działanie społeczne – postrzegane jako środek przekształcania, modernizacji i kształtowania środowiska oraz wartości w kontekście ich wpływu na rozwój człowieka³⁵. W wymiarze prakseologicznym subdyscyplina ta diagnozuje a także stara się tworzyć modele podmiotowego bycia jednostki w środowisku, które stwarzają szanse optymalnej realizacji jej rozwojowego potencjału. Koncepcja pedagogiki społecznej opiera się na szerokim oglądzie warunków życia jednostek i grup społecznych (zwłaszcza tych marginalizowanych i zaniedbanych) w kontekście zarówno oceny ich roli w optymalizacji szans rozwojowych, jak i ich ulepszania w kierunku realizacji wartości społeczno-edukacyjnych. Pedagodzy społeczni krytycznie oceniają możliwości i szanse rozwoju jednostki w określonych warunkach środowiskowych, ale i tworzą koncepcje realnych zmian tych warunków, aby człowiek mógł rozwijać swój osobowy potencjał³⁶.

Problematyka aktywności kobiet wpisuje się zatem w to pole dociekań naukowych, głównie poprzez powiązanie źródeł pedagogiki społecznej z takimi ideami jak: sprawiedliwość społeczna, podmiotowość, równouprawnienie, solidarność, pomocniczość i edukacja społeczna. Właściwa jest również dla niej niezgoda na diagnozowane deficyty warunków funkcjonowania jednostek i grup społecznych³⁷. Wszelkie przejawy ograniczania podmiotowości kobiet zarówno w życiu społecznym jak i w sferze ekonomicznej i kulturowej wiążą się z ryzykiem zaprzepaszczenia sił, energii, talentów i możliwości. Rozwijanie i pobudzanie ich różnorodnej aktywności są natomiast postrzegane w kategoriach „zaspokajania naturalnych potrzeb odniesionych do społeczno-edukacyjnych przeobrażeń środowiska oraz warunków życia ludzi”³⁸. Aktywność kobiet stanowi źródło kształtowania ich dyspozycji prorozwojowych (wiedzy, postaw, umiejętności). Proces ten polega na budzeniu, odszukiwaniu i stymulowaniu niewykorzystanych zasobów, zdolności i potencjałów³⁹.

Celem naukowym prezentowanego projektu jest podjęcie analiz dotyczących dowolnego rodzaju aktywności kobiet wiejskich – społecznej i kulturowej, z uwzględnieniem uwarunkowań środowiskowych. Aktywność społeczna kobiet zamieszkujących wsie podkar-

³⁵ E. Górniakowska-Zwolak, *Myśl feministyczna jako nurt rozważań w pedagogice społecznej*, Mysłowice: Wydawnictwo GWSP 2006, s. 34.

³⁶ A. Olubiński, „Świat życia” i „Mała ojczyzna” jako obszary procesów edukacyjnych, „Przegląd Pedagogiczny” 2020, nr 2, s. 12 – 13.

³⁷ E. Górniakowska-Zwolak, *Siły społeczne kobiet – pozytywna energia regionu*, „Problemy Polityki Społecznej” 2011, nr 15, s. 119 i 123.

³⁸ A. Olubiński, *Aktywność i działanie jako forma edukacji do samorealizacji czy zniewolenia? W świetle założeń edukacji humanistycznej i krytyczno-emancypacyjnej*, Kraków: Impuls 2018, s. 73.

³⁹ W. Theiss, *Edukacja środowiskowa i rozwój społeczny (Tezy)*, w: J. Modrzewski, M. J. Śmiałek, K. Wojnarowski (red.), *Relacje podmiotów (w) lokalnej przestrzeni edukacyjnej (Inspiracje...)*, Kalisz-Poznań: Wydawnictwo UAM 2008, s. 44.

packie rozpatrywana jest na dwóch płaszczyznach: w obszarze przynależności do organizacji społecznych oraz jako wszelka dobrowolna, nieodpłatna działalność na rzecz innych ludzi (własnej rodziny, parafii, społeczności lokalnej) zmierzająca do zaspokojenia ich potrzeb oraz optymalizacji szans rozwojowych. Traktowana jest jako czynna postawa przejawiająca się w dobrowolnych działaniach mających na celu dobro innych ludzi i społeczności. Aktywność kulturowa natomiast rozumiana jest jako czynna postawa, która nie ogranicza się jedynie do konsumowania dóbr kultury, ale stanowi działanie traktowane jako forma uspołecznienia poprzez praktyki w różnych obszarach kultury⁴⁰. Jako jej kluczowe aspekty wskazano uczestnictwo w organizacjach kulturowych i religijnych, życie towarzyskie, działania mające na celu doskonalenie sfery fizycznej, działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego, tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze i twórczość własna, działania na rzecz estetyki domu i otoczenia. Jako uwarunkowania środowiskowe wskazany został „zarówno świat przeżywany przez jednostkę, jako procesy i relacje, jak i obiektywne ‘otoczenie’, czyli warunki życia jednostki”⁴¹.

Usytuowanie analiz na gruncie pedagogiki społecznej, która jest nauką wartościującą i praktyczną domaga się zarówno uzasadnienia wyboru tak określonego pola badawczego, jak też uszczegółowienia kierunku analiz oraz znaczenia ich efektów w wymiarze prakseologicznym. Uszczegółowionym zatem celem naukowym jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o zależności pomiędzy skonkretyzowanymi cechami środowiskowymi a aktywnością społeczną i kulturową wiejskich kobiet na Podkarpaciu. Podejmowane zagadnienia wpisują się w istniejącą lukę problemową, bowiem brak jest aktualnych kompleksowych badań, które ukazywałyby wielorakość płaszczyzn aktywności społecznej i kulturalnej kobiet wiejskich, a zwłaszcza w regionie Podkarpacia, który ma bogate tradycje społecznikowskie. Istotną przesłankę naukową dla podjęcia proponowanej tematyki stanowi również ciągła, radykalna zmiana kontekstu społeczno-kulturowego, co pociąga za sobą konieczność stałej aktualizacji wiedzy, kim jest współczesna kobieta wiejska, jak realizuje swój potencjał i co wnosi w swoje środowisko lokalne oraz w kulturę. Ma to ścisły związek z wymiarem prakseologicznym, bowiem kobiety wiejskie należy postrzegać jako znaczący kapitał społeczny, którego potencjalność warto odkrywać oraz tworzyć warunki jego pełnego uaktywniania, co ściśle wiąże się określaniem kierunku pedagogicznej pracy środowiskowej na wsi.

⁴⁰ T. Szlendak, K. Olechnicki, *Megaceremoniały i subświaty. O potransformacyjnych przemianach uczestnictwa Polaków w kulturze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, r. LXXVI, z. 2, s. 297.

⁴¹ Z. Kwieciński, *Ku odnowie ekologii pedagogicznej*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26, s. 7.

Główny problem w podjętych badaniach empirycznych został ujęty w pytanie: Jaki jest związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi takimi jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym); czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną); indywidualny kapitał kulturowy respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej); strukturą wieku badanych kobiet a aktywnością społeczną i kulturową respondentek?

Badania mające posłużyć odpowiedzi na tak sformułowany problem badawczy zostały przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 400 kobiet zamieszkujących wsie podkarpackie. Spośród 21 powiatów znajdujących się na terenie województwa podkarpackiego wylosowanych zostało 7 powiatów w których prowadzone były badania. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, przy użyciu autorskiego kwestionariusza ankiety. Badania prowadzone były od sierpnia do września 2018 roku przez czterech ankierów (przeszkolonych w Biuro Badań i Analiz Statystycznych w Rzeszowie).

Przeprowadzone badania wpisują się w istniejącą lukę problemową, bowiem brak jest aktualnych, komplementarnych badań, które ukazywałyby wielorakość płaszczyzn aktywności społecznej i kulturalnej kobiet wiejskich, a zwłaszcza w regionie Podkarpacia, który ma bogate tradycje, co do różnorodnych form zaangażowania społecznego (co określa się niekiedy jako tradycje społecznikowskie). Zaprezentowane dane empiryczne i analizy stanowią również podstawę do sformułowania wniosków i postulatów. Rozpoznanie aktualnych środowiskowych uwarunkowań aktywności kobiet wiejskich posiada istotny walor poznawczy zwłaszcza w obliczu ciągłej, radykalnej zmiany kontekstu społeczno-kulturowego, który pociąga za sobą konieczność stałej aktualizacji wiedzy, kim jest współczesna kobieta wiejska, jak realizuje swój potencjał i co wnosi w swoje środowisko lokalne oraz w kulturę.

W strukturę dysertacji wpisuje się pięć rozdziałów. Rozdziały pierwszy i drugi mają charakter teoretyczny. W polu analiz prezentowanych w pierwszym teoretycznym rozdziale usytuowane zostały treści wiążące się z dwojakiego rodzaju ludzką aktywnością – społeczną i kulturową, ich uszczegółowionymi aspektami i obszarami, takimi jak styl życia, codzienność, czas wolny i kultura. Przedstawione zostało również rozumienie środowiska, jako rzeczywistej przestrzeni warunkującej i dynamizującej aktywność człowieka. Rozdział drugi dotyczy aktywności kobiet, ze szczególnym uwzględnieniem kobiet za-

mieszkujących tereny wiejskie. Został w nim również przedstawiony stan badań dotyczących społecznej i kulturowej aktywności kobiet wiejskich. W rozdziale trzecim zaprezentowane zostały założenia metodologiczne własnych badań empirycznych, przede wszystkim ukierunkowujące analizy problemy i hipotezy badawcze, zmienne i wskaźniki, zastosowane metody, techniki i narzędzia badawcze oraz sposób organizacji badań i charakterystyka badanej populacji. W rozdziale czwartym i piątym zaprezentowane zostały wyniki badań własnych dotyczące środowiskowych i demograficznych uwarunkowań aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich na Podkarpaciu.

W końcowej części dysertacji zamieszczone zostało zakończenie, streszczenie dysertacji w języku polskim i angielskim, spis bibliograficzny, spis tabel i wykresów oraz aneks zawierający kwestionariusz ankiety i tabele nie umieszczone w tekście rozprawy.

Rozdział 1

Aktywność społeczna i kulturowa oraz jej kontekstowe uwarunkowania w świetle literatury przedmiotu

Aktywność społeczna i kulturowa człowieka stanowią wielowymiarowe konstrukty będące przedmiotem dociekań wielu nauk, przede wszystkim zaś nauk społecznych, które zainteresowane są wielością zagadnień wpisujących się w ten obszar tematyczny. Poszczególne dyscypliny nauk społecznych definiują aktywność z właściwej sobie perspektywy, cechą zaś wspólną tych ujęć wydaje się być konstatacja, iż aktywność ludzka oraz ludzki potencjał jest istotnym czynnikiem, który może być pozytywnie spożytkowany w kierunku twórczego i podmiotowego rozwoju osobowości oraz rzeczywistego ulepszania warunków ludzkiej egzystencji⁴². W literaturze przedmiotu istnieją pewne różnice w obszarach teoretycznych, gdzie w różnoraki sposób akcentowana jest rola aktywności człowieka. Z jednej strony ujmowana jest jako czynnik ludzkiego rozwoju, z drugiej jako jego wskaźnik⁴³. W teoriach humanistycznych aktywność jednostki analizowana jest jako cel i kontekst jej rozwoju⁴⁴, zaś w obszarze teorii kompetencyjnych lub teorii roli społecznej jako efekt rozwoju człowieka⁴⁵.

Problematyka ludzkiej aktywności podejmowana jest również na gruncie pedagogiki społecznej, która jako nauka praktyczna i wartościująca bada możliwości przekształcania środowiska z punktu widzenia pomocy ludziom w rozwoju oraz poszukuje przesłanek do działań przekształcających. Ciągłe aktualny jest postulat rozbudzania sił społecznych w danym środowisku, które stwarzają możliwość optymalnego rozwoju jednostki, a także idea promocji człowieka jako niezależnego podmiotu działań⁴⁶. Z tego też względu problematyka ludzkiej aktywności w zasadniczy sposób wpisuje się w pole jej zainteresowań, gdyż aktywność każdego człowieka i jego potencjał mogą być efektywnie wykorzystane w kierunku optymalizacji jego rozwoju i warunków życia. W polu analiz prezentowanych w tej części dysertacji usytuowane zostały treści wiążące się z dwojakiego rodzaju ludzką

⁴² A. Olubiński, *Podmiotowa aktywność jako szansa samorealizacji - w świetle założeń pedagogiki humanistycznej i krytycznej*, w: A. Olubiński, D. Zaworska-Nikoniuk (red.), *Zagrożenia w rozwoju dzieci i młodzieży, Tom I, Wyzwania i szanse edukacyjne*, Olsztyn: Wydawnictwo UWM 2017, s. 34.

⁴³ R. M. Lerner, D. F. Hultsch, *Human Development: A Life-Span Perspective*, New York: McGraw-Hill 1983.

⁴⁴ M. Gałdowa, *Rozwój i kryteria dojrzałości osobowej*, „Przegląd Psychologiczny” 2000, t. XXXIII, z. 1; Z. Pitasiński, *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1990.

⁴⁵ B. Synak (red.), *Polska starość*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003.

⁴⁶ M. Cichosz, *Pedagogika społeczna. Zarys problematyki*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2014, s. 16.

aktywnością – społeczną i kulturową oraz ich uszczegółowionymi aspektami i obszarami. Dwa wymienione rodzaje aktywności stanowią jednocześnie możliwość i zadanie stojące przed człowiekiem. Jednostka bowiem podejmując aktywność zdobywa zarazem szansę na pełniejszy osobisty rozwój, jak i możliwość czynnego i autonomicznego uczestnictwa w kształtowaniu własnego środowiska życia, kierując się określonymi wartościami i zaspokajając własne zróżnicowane potrzeby.

1.1. Rozumienie aktywności społecznej

W niniejszym paragrafie przedstawione zostaną znane definicje kategorii pojęciowej aktywność społeczna, na gruncie takich nauk jak: filozofia, psychologia, socjologia oraz pedagogika społeczna. Ukierunkowanie jednostki na określony typ aktywności życiowej, jej stosunek wobec siebie samej i innych ludzi realizuje się poprzez wybór dokonywany w polu wartości, czego wyrazem staje się określona orientacja życiowa, która stanowi zbiór względnie trwałych reakcji poznawczych, emocjonalnych i behawioralnych, stanowiących swoisty regulator ludzkich zachowań w określonych społecznie i kulturowo warunkach⁴⁷. W podstawowym (słownikowym) rozumieniu, aktywność oznacza „chęć działania, uczestnictwo w nim”⁴⁸ lub też określana jest jako „zdolność do intensywnego działania, energia”⁴⁹. Obok zadatków wrodzonych oraz środowiska życia i wychowania zaliczana jest ona do podstawowych czynników rozwoju człowieka⁵⁰. Aktywność ludzka wynika z konieczności zaspokajania potrzeb biologicznych, społecznych i kulturowych oraz wykonywania zadań związanych z charakterem relacji jednostki z otoczeniem⁵¹.

Aktywność społeczną można rozumieć najbardziej ogólnie jako energię ludzi skierowaną na innych⁵². Szeroko definiowana jest jako świadomy i czynny udział w życiu społecznym, zwyczajowo intencjonalny, ukierunkowany na realizację działań mających na celu nawiązanie kontaktów z innymi ludźmi⁵³. Podobnie aktywność społeczną ujmuje Czesław Matuszewicz, który twierdzi, że jest ona jedną z form aktywności ściśle powiązaną z innymi formami. Jest to wchodzenie człowieka w świat innych ludzi w pewnym celu. Jej

⁴⁷ F. W. Wawro, *Środowiskowe zmienne społeczno-kulturowej kondycji współczesnej młodzieży*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014.

⁴⁸ I. Kamińska-Szmaj (red.), *Słownik wyrazów obcych [Słowniki XXI wieku]*, Wrocław: Wydawnictwo „Europa” 2001, s. 30.

⁴⁹ E. Sobol (red.), *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002, s. 8.

⁵⁰ A. Olubiński, *Podmiotowa aktywność własna jako szansa samorealizacji i rozwoju (w świetle założeń edukacji humanistycznej i krytycznej)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2016, nr 2, s. 34.

⁵¹ A. Olubiński, *Aktywność i działanie jako forma edukacji do samorealizacji czy zniewolenia? W świetle założeń edukacji humanistycznej i krytyczno-emancypacyjnej*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2018, s. 21.

⁵² M. Mularska-Kucharek, A. Świątek, *Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2011, nr 4(46), s. 69.

⁵³ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń: Graffiti BC 1997, s. 16.

pojawienie się bądź intensywność określają efekty form zachowania, stosowanych w interakcji z innymi”⁵⁴.

1.1.1. Definicje na gruncie filozofii

W ujęciu filozofii wskazuje się, że aktywność odnosi się do koncepcji ruchu stworzonej przez Arystotelesa. W świetle jej założeń ruch stanowi najbardziej pierwotne i oczywiste zjawisko i obejmuje takie części składowe jak: byt, który podlega ruchowi, proces ruchu oraz jego kraniec⁵⁵. W myśli Arystotelesa to, co stanowi przyczynę wszelkiego ruchu nie może być czymś po prostu spoczywającym, ale musi być Czystym Aktem- Pierwszym Poruszyicielem, do którego natury należy poruszanie wszelkich innych bytów. Czysty Akt był rozumiany na wzór rozumu, który samoistnie wytwarza myśl, aktywność, ruch – sam będąc nie ruchomym⁵⁶. Arystoteles akcentuje również, iż „dusza to akt pierwszy ciała naturalnego, organicznego, posiadającego w możności życia”⁵⁷. Zdaniem św. Augustyna to właśnie dusza jest źródłem wszelkiej aktywności: umysłowej, kulturowej, twórczej. Urzeczywistnienie tej aktywności dokonuje się oczywiście w łączności z ciałem⁵⁸. Perspektywa filozoficzna zakłada również, że wielowymiarowość ludzkiego życia i działania związana jest z aktywnością. Człowiek, jako byt osobowy, jest jednostkowym podmiotem zdolnym do podejmowania świadomych i dobrowolnych decyzji oraz działań niematerialnych, w których, i poprzez które ujawnia się prawda o nim samym. Żyje wśród rzeczy materialnych i jest w nie zanurzony, jednak ze względu na źródło swego istnienia i działania ujawnia swoją wyższość wobec przyrody ze względu na to kim jest i jak działa⁵⁹.

Pytania o społeczną naturę jednostki towarzyszą nauce i praktyce społecznej od czasów starożytnych, w których narodziła się myśl filozoficzna analizująca konieczność (lub też brak powinności) społecznej aktywności. Zdaniem Agnieszki Naumiuk „ten transcendentalny namysł nad możliwościami i granicami wolności, aktywności oraz potrzeby bycia dla innych nakłada się na obszar aksjologicznych pytań o sens i cel działań prospo-

⁵⁴ C. Matuszewicz, *Encyklopedia psychologii*, Warszawa: Fundacja Innowacja 1998, s. 12 – 13.

⁵⁵ W. Dłubacz, *Problem Absolutu w filozofii Arystotelesa*, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2015, s. 39-42.

⁵⁶ B. Ogrodnik, *Traktat o czystej aktywności*, Toruń-Mikołów: Wydawnictwo Adam Marszałek 1998, s. 37 – 38.

⁵⁷ Arystoteles, *O duszy*, w: Tenże, *Dzieła wszystkie*, tłum. P. Siwek, t. 3, Warszawa: PWN 2003, s. 41.

⁵⁸ Cyt. za: W. Szewczyk, *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Tarnów: Instytut Teologiczny w Tarnowie 2000, s. 240.

⁵⁹ K. Przybycień, *Pojmowanie autokreacji*, w: Tenże (red.), *Autokreacja. Aspekty wybrane*, Stalowa Wola: Fundacja Uniwersytecka w Stalowej Woli 2010, s. 9.

lecznych, motywacji i źródeł tego typu działań, a także na podejście pragmatyczne, formułujące propozycje rozwiązań i pożądaných społecznych instytucji oraz metod pracy społeczno-wychowawczej”⁶⁰. Na gruncie filozofii wiele nurtów i teorii podnosi ideę społecznej aktywności, upatrując w niej potwierdzenia godności każdego człowieka. Jako kluczowe kategorie pojawiają się „drugi człowiek”, „relacja ja – ty” oraz „wolność i odpowiedzialność”. Analiza tych trzech dialogicznych kategorii pozwala na rozumienie aktywności społecznej jako działania, w którym człowiek, poprzez odpowiedź na potrzeby drugiej osoby, pomaga światu stać się lepszym, a dzięki temu potwierdza swoją wartość w świecie i w pełni konstytuuje się jako osoba⁶¹.

Człowiek, jak podaje Karol Wojtyła, „bytując i działając wspólnie z innymi” jest osobą i działa jako osoba⁶². W świetle katolickiej nauki społecznej przyjmuje się, iż człowiek ze swej natury jest istotą społeczną, żyje w społeczności, pragnie jej i potrzebuje. o ile w aspekcie istnienia stanowi byt dokończony, samodzielny i doskonały, o tyle w aspekcie działania jest z natury dynamiczny i zdolny do rozwoju, a także doskonalenia się⁶³. Według społecznego nauczania Kościoła jest on wezwany do aktywności i odpowiedzialności za otaczającą go rzeczywistość⁶⁴. Podkreśla się potrzebę autentycznego zaangażowania, co stanowi przeciwieństwo postawy roszczeniowej i indywidualizmu. W tym ujęciu istota aktywności społecznej zawiera w sobie założenie mocy sprawczej jednostki⁶⁵.

1.1.2. Definicje psychologiczne

Na gruncie psychologii aktywność ludzka jest przede wszystkim rozumiana jako czynna postawa warunkowana przez czynniki osobowościowe. Analizuje się ją zarówno jako sposób percepcji rzeczywistości, jak i dyspozycję psychiczną wyrażającą się w działaniu – w wymiarze fizycznym oraz intelektualnym⁶⁶. Klasyczne, psychologiczne definicje aktywności zawierają nie tylko charakterystykę podmiotu aktywności, ale rów-

⁶⁰ A. Naumiuk, *Edukacja-partycypacja-zmiana. W doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2014, s. 7.

⁶¹ S. Grabczan, *Filozofia dialogu jako teoretyczne uzasadnienie pomocy drugiemu człowiekowi*, w: T. Zbyrad, B. Krempa (red.), *Pomoc jako zachowanie prospołeczne*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 45.

⁶² K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1985, s. 310.

⁶³ W. Piwowarski, *ABC katolickiej nauki społecznej*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezjalne 1993, s. 54.

⁶⁴ Z. Klimczuk, *Budzenie aktywności społecznej obywatela w świetle katolickiej nauki społecznej*, w: R. Sztymmler (red.), *Aktywność społeczna. Warunki prawne i formy aktywności w społeczności świeckiej i kościelnej*, Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1998, s. 41.

⁶⁵ A. Koperek, *Zaangażowanie społeczne obywateli*, Łódź: Adam Koperek 2008.

⁶⁶ E. Górnakowska-Zwolak, *Aktywizacja, aktywność*, w: D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1999, s. 9.

niez określają jej typy, formy i wyznaczają cel, a także sens. Najczęściej ujmuje się ją jako immanentną ludzką właściwość, której źródło stanowi potrzeba regulacji stosunków ze środowiskiem życia. Poprzez aktywność dokonuje się nie tylko optymalizacja otoczenia jednostki, ale również zachodzą zmiany adaptacyjne w niej samej⁶⁷.

W dyskusji dotyczącej deterministycznej roli ludzkiej natury lub znaczącego wpływu uwarunkowań kulturowo-środowiskowych na aktywność człowieka zostały wyeliminowane poglądy skrajne, tak behawiorystów stojących na stanowisku, że człowiek rodzi się jako czysta karta, która zostaje zapisana poprzez czynniki środowiska życia, jak i psychoanalitików przekonanych, że to ontogenetyczne właściwości są ostatecznymi predyktorami ludzkiego działania⁶⁸. Znaczące dla koncepcji aktywności jednostki wydają się założenia psychotransgresjonizmu, w których akcentuje się zdolność człowieka do przekraczania własnych ograniczeń poprzez twórczą aktywność ku wyższym poziomom człowieczeństwa w wymiarze tak indywidualnym, jak i społecznym⁶⁹. Zdaniem Józefa Kozieleckiego transgresje są to intencjonalne i świadome działania i akty myślenia, które przekraczają granice aktualnych możliwości i osiągnięć materialnych, symbolicznych i społecznych człowieka oraz stają się źródłem nowych, istotnych wartości⁷⁰. Dzięki codziennym transgresjom jednostka wyzwala własną potencjalność, potwierdza własną wartość oraz urzeczywistnia wielkie i małe ideały⁷¹. Bliskie ujęciu aktywności ludzkiej, prezentowanemu w niniejszej dysertacji, wydają się być również koncepcje humanistyczne, akcentujące rolę aktywności w dążeniu do autokreacji i samorealizacji.

Według Carla R. Rogersa „Człowiek posiada olbrzymie zasoby, dzięki którym zdolny jest zrozumieć samego siebie, zmienić swoje Ja, swoje postawy oraz zachowania”⁷². Zasoby te można wyzwolić poprzez samodoskonalenie się, a także przez autentyczną ludzką aktywność i zaangażowanie w rozwój. Ludzie bowiem, gotowi są przyjmować progresyjny kierunek rozwoju, bazując na swych naturalnych skłonnościach do rozwoju

⁶⁷ Zob. B. Idzikowski, *Lokalni animatorzy czynnikiem enklawotwórczym*, „Opuscula Sociologica” 2014, nr 7, s. 63 – 79.

⁶⁸ Zob. J. Pena-Casanova, *Functional Organization of the Brain and Psychic Activity: A View Beyond Luria (With Luria)*, in The Fifth International Luria Memorial Congress „Lurian Approach in International Psychological Science” 2018, KnE Life Sciences, s. 711-712; S. Pinker, *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2012.

⁶⁹ J. Miąso, *Od psychotransgresjonizmu do postawy twórczej aktywności- panaceum na mediolizmy*, „Збірник наукових праць. Випуск” 2014, nr 1(16), s. 79 – 80.

⁷⁰ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2001, s. 18.

⁷¹ Ibidem, s. 23.

⁷² C. R. Rogers, *Sposób bycia*, tłum. M. Karpiński, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2012, s. 64.

w kierunku optymalnej dojrzałości⁷³. W każdym człowieku zakorzenione jest pierwotne ukierunkowanie na optymalizację rozwoju, samodoskonalenie i samospełnienie, jeśli tylko warunki życia, wychowanie czy kultura nie stanowią ku temu bariery⁷⁴. Z kolei w koncepcji Ericha Fromma aktywność jest rozumiana jako dawanie wyrazu ludzkim uzdolnieniom, talentom, zasobom ludzkich możliwości i zdolności⁷⁵. Jednocześnie Fromm akcentuje rolę aktywności jako właściwości pełni człowieczeństwa, wskaźnik zdrowia psychicznego oraz wyraz prawdziwie ludzkiej natury⁷⁶. Takiej aktywności przeciwstawiana jest aktywność o charakterze konformistyczno-zniewalającym, ściśle podporządkowana normom narzucanym przez grupę, do której jednostka należy, i z którą się identyfikuje, stojąca w sprzeczności z interesem własnej osobowości, która szkodzi rozwojowi, przekreśla możliwości samorealizacji i bywa źródłem konfliktów z otoczeniem⁷⁷; aktywność konsumpcyjno-materialistyczna wyrażana w preferencji życia na „mieć”⁷⁸, a także bierność, zachowawczość, adaptacja⁷⁹. Ludzki potencjał ma szansę ujawnić się i rozwinąć jedynie wtedy, gdy aktywność jednostki ma charakter podmiotowy, autonomiczny, autentyczny a także świadomy, nie zaś będący wynikiem presji czy manipulacji⁸⁰. Taka podmiotowa aktywność jest warunkowana zarówno zasobami indywidualnymi jednostki, jak i czynnikami środowiskowymi.

Na gruncie psychologii aktywność społeczna jest postrzegana jako reakcja sporadyczna, reakcja warunkowana sytuacyjnie bądź mniej lub bardziej stała aktywność. Refleksja psychologiczna w odniesieniu do aktywności społecznej skupia się na roli postaw, osobowości i motywacji⁸¹. Maria Tyszkowa rozumie ową aktywność dwojako - jako pewną swoistą cechę osobowości przejawiającą się w gotowości do zajmowania się społecz-

⁷³ Idem, *O stawianiu się osobą*, tłum. M. Karpiński, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2014, s. 52 – 62.

⁷⁴ Idem, *Sposób bycia*, op. cit., s. 124 – 139.

⁷⁵ E. Fromm, *Mieć czy być? Duchowe podstawy nowego społeczeństwa*, tłum. J. Karłowski, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2017, s. 83.

⁷⁶ A. Olubiński, *Ericha Fromma koncepcja życia po ludzku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1994, s. 83.

⁷⁷ A. Olubiński, *Zdrowa aktywność jako wartość i sens życia*, w: A. Nawrocka, P. Drobnik, M. Brodnicki (red.), *W kręgu rozważań o zdrowiu i aktywności fizycznej*, Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedanenses, s. 16-23; por. S. L. Popek, *W kręgu aktywności twórczej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2015, s. 160 – 162.

⁷⁸ J. Szmyd, *Nowoczesny konsumpcjonizm – zmiana kondycji ludzkiej i jakości życia. Wyzwania społeczne i pedagogiczne*, „Kultura- Przemiany- Edukacja” 2017, t. V, s. 14 – 16.

⁷⁹ M. Ziółkowski, *Teoria socjologiczna a transformacja społeczeństwa polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2015, s. 128; por. J. Modrzewski, *Pedagogika społeczna wobec bierności, bezczynności i bezzadecności w doświadczeniu indywidualnym i społecznym*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 2(56), s. 9 – 21.

⁸⁰ A. Olubiński, *Aktywność i działanie...*, op. cit., s. 69.

⁸¹ A. Gurycka, *W poszukiwaniu psychologicznych mechanizmów społecznej aktywizacji*, w: Taż (red.), *Aktywność i aktywizacja społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1976, s. 5.

nymi problemami i angażowania się w działania na rzecz innych osób i grup oraz jako zbiór określonych zachowań jednostki, służących realizacji jej dążeń do oddziaływania na otoczenie⁸². Janusz Reykowski stoi na stanowisku, iż aktywność wychodząca poza zakres interesów jednostek jest jednym z najpowszechniejszych zjawisk występujących w życiu ludzi⁸³. Określa ją jako specyficzną formę zachowań adaptacyjnych, które nie służą bezpośredniemu zabezpieczeniu działającego człowieka, ale innym osobom lub całej grupie. Są one zorganizowane w taki sposób, aby podtrzymać, chronić oraz rozwijać ich interesy⁸⁴. David Clarke z kolei przez aktywność społeczną rozumie każde zachowanie ukierunkowane na niesienie korzyści innej osobie lub grupie osób⁸⁵.

Zdaniem badaczy z obszaru psychologii społecznej, aktywność społeczna może być utożsamiana z altruizmem. Pojęcie altruizmu zostało użyte po raz pierwszy przez Augusta Comte'a jako oznaczenie takiego zachowania, które przynosi korzyści drugiemu człowiekowi a nie dąży do zapłaty z żadnego źródła zewnętrznego⁸⁶. Jest ono ukierunkowane na bezinteresowne dążenie woli, a jednocześnie stawia sobie za cel los innych ludzi i gotowość poświęcenia indywidualnych korzyści dla dobra innych⁸⁷. W koncepcjach podważających racjonalność altruizmu podkreśla się, że każde poświęcenie człowieka przynosi szkodę jego ego a altruista działa wbrew własnemu interesowi. Zachowanie altruistyczne traktowane jest zatem jako takie, które uszczupla zasoby jednostki poświęcającej się dla innych⁸⁸. Z badań Johna P. Rushtona oraz Roberta B. Cialdiniego wynika jednak, że nie można przewidzieć, iż osoba przejawiająca zachowania altruistyczne w konkretnej sytuacji, zachowa się tak samo w innej. Jedynymi obserwowalnymi prawidłowościami są te dotyczące związków międzyludzkich. Stanowią one podstawę, która pozwala wyróżnić trzy rodzaje altruizmu: uczestniczący, którego swoistość polega na ciągłym i intensywnym współdziałaniu zintegrowanych społeczności na rzecz dobra wspólnego; powierniczy (oczekujący), którego celem jest podtrzymanie stosunków międzyludzkich oraz norma-

⁸² M. Tyszkowa, *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1990, s. 188.

⁸³ J. Reykowski, *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa: PWN 1979, s. 20 – 28.

⁸⁴ Ibidem, s. 20.

⁸⁵ D. Clarke, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2005, s. 13.

⁸⁶ J. Macaulay, L. Berkowitz, *Altruism and Helping Behavior*, New York: Academic Press 1970, s. 3.

⁸⁷ J. Śliwak, *Altruizm i jego pomiar, kwestionariusz A-N*, „Roczniki Psychologiczne” 2005, t. VIII, nr 1, s. 121.

⁸⁸ B. Nowak, *Współczesne obszary pedagogiki społecznej: altruizm, wolontariat i filantropia w świetle teorii zasobów Stevana E. Hobfolla*, w: W. Danilewicz, M. Sobecki, T. Sosnowski (red.), *Środowisko-zasoby-profesjonalizacja: pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo „Żak” 2013, s. 246.

tywny, odnoszący się do układu norm określających zachowanie człowieka w sytuacji udzielania pomocy innym⁸⁹.

Na gruncie psychologii pojęcie altruizmu często bywa stosowane zamiennie z pojęciem zachowań prospołecznych, które realizowane są w dwóch wymiarach, postaw allocentrycznych (zorganizowanych tak, aby inna osoba mogła osiągnąć korzyść) i socjocentrycznych (ukierunkowanych na dobro zbiorowości). W obu przypadkach są one związane z poświęceniem konkretnych zasobów takich, jak czas, dobra osobiste oraz życie⁹⁰. Inne analizy zachowań prospołecznych uwzględniają także korzyści uzyskiwane przez osoby pomagające w wyniku tego typu działań⁹¹ oraz cechy tych zachowań, stanowiących wartość samą w sobie⁹². Najczęściej w psychologii wyróżnia się aktywność społeczną endocentryczną, która odnosi motywację do antycypacji obrazu własnej osoby i sytuacji własnej oraz egzocentryczną, odnoszącą motywację do antycypacji obrazu innej osoby⁹³. Klasyfikacja ta powiązana jest z motywacjami jednostki do podejmowania działań społecznych, które najogólniej można podzielić na specyficzne, gdzie celem działania osoby jest rzeczywiste usunięcie szkody i przyczynienie się do powiększania dobra oraz niespecyficzne, które nie są powiązane z wynikiem działania. Wspieranie innych zaś może wiązać się z wypełnianiem czasu wolnego, doświadczeniem przyjemności lub też być wynikiem własnych kompetencji⁹⁴.

1.1.3. Definicje socjologiczne

W ujęciu socjologicznym aktywność traktowana jest jako czynnik, który wprawia społeczeństwo w nieustanny ruch, decyduje tym samym o dynamice społeczeństwa. Nie ma społeczeństwa bez ludzi działających. Wszystko, co posiada w nim rację bytu, jest albo przejawem, albo efektem aktywności ludzkiej⁹⁵. Piotr Sztompka uznaje ludzkie zachowania za naj-

⁸⁹ Zob. J. P. Rushton, *Altruism. Socialization and Society*, New Jersey: Prentice Hall B, Englewood Cliffs 1980.

J. Futz, R. B. Cialdini, *Situational and Personality Determinants of the Quantity and the Quality of Helping*, w: R. A. Hinde, J. Groebel (red.), *Cooperation and Prosocial Behaviour*, Cambridge: Cambridge University Press 1990.

⁹⁰ A. Graboś-Złotek, *Kształtowanie zachowań prospołecznych u dzieci i młodzieży*, w: T. Zbyrad, B. Krempa (red.), op. cit., s. 383.

⁹¹ Zob. D. Rutkowska, A. Szuster (red.), *O różnych obliczach altruizmu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2008; D. Kenrick, S. L. Neuberg, R. B. Cialdini, *Psychologia społeczna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2002.

⁹² J. Śliwak, op. cit., s. 124.

⁹³ A. Szuster, *Orientacje prospołeczne a preferowane wartości (w kategoryzacji Shaloma Schwartza)*, w: M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i środowisko. Podejście psychologiczne*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2002, s. 209.

⁹⁴ J. Różańska-Kowal, *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Kraków: Impuls 2010, s. 65.

⁹⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo „Znak” 2012, s. 57.

bardziej podstawowy przejaw aktywności. Kategoria „zachowanie” używana jest do opisu form aktywności fizycznej, która jest obserwowalna, sprowadzalna do pewnych ruchów. Zachowanie wyposażone w znaczenie, sens określa się mianem działania. Należy zaznaczyć, że znaczenie nie jest zawarte samo przez się w żadnym zachowaniu, lecz może być dopiero temu zachowaniu nadane przez samą jednostkę, która je podejmuje⁹⁶.

W socjologii aktywność społeczną najogólniej definiuje się jako „wszelkie unormowane społecznie działania wykonywane w ramach określonych ról społecznych (nastawione na realizację interesów grupy czy celów grupowych)”⁹⁷. Ujmowana jest także jako dobrowolnie podejmowane, wartościowe dla innych działania⁹⁸. Sposób rozumienia aktywności społecznej na gruncie socjologii jest powiązany ze wspomnianą kategorią działań społecznych. Są one zintegrowane z realizacją konkretnych zadań ukierunkowanych na rozwój, głównie w procesach współdziałania, współpracy oraz kooperacji⁹⁹. Teoria działania społecznego Maxa Webera definiuje je jako zachowanie ludzkie, które uwzględnia reakcje innych i jest na nie zorientowane w odniesieniu do przeszłych, teraźniejszych lub przyszłych antycypowanych zachowań¹⁰⁰. Działania zwrócone ku innym ludziom określa się jako czynności społeczne, czyli takie działania, w których uwzględnia się aktualne i potencjalne reakcje innych oraz względem nich projektuje się własne działania¹⁰¹. Stosunek człowieka do świata cechuje zatem wysoki poziom racjonalizowania takich działań w odniesieniu do celów, wartości, emocji i tradycji. Owe racjonalizacje stanowią podstawowe tworzywo ludzkich zachowań grupowych i zbudowane są z nich bardziej trwałe struktury społeczne (władza, instytucje, organizacje)¹⁰². Według Floriana Znanieckiego działania tego typu stanowią zasadniczy element wszystkich działań społecznych¹⁰³. Florian Znaniecki wskazywał także na człowieka - osobę społeczną, która w trakcie wychowania jako społecznej socjalizacji jest umiejscowiona, kreowana i wyobrażana w rolach społecznych i bierze czynny udział w procesie tworzenia rzeczywistości symbolicznej¹⁰⁴.

⁹⁶ Ibidem, s. 58-63.

⁹⁷ A. Olubiński, *Aktywność i działanie...*, op. cit., s. 22.

⁹⁸ M. Prokosz, *Aktywność społeczna młodzieży szkół średnich w środowisku wielkomiejskim*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2000, s. 88.

⁹⁹ Zob. P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński (red.), *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, Warszawa: IFiS PAN 2004.

¹⁰⁰ P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków: Znak 2005, s. 57.

¹⁰¹ P. Sztompka, op. cit., s. 65-67.

¹⁰² Zob. Z. Drozdowicz, Z. Melosik, S. Sztajer, *O racjonalności w nauce i w życiu społecznym*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2009.

¹⁰³ F. Znaniecki, *The Method of Sociology*, New York: Rinehart & Company, Inc. 1934.

¹⁰⁴ Zob. J. Modrzewski, *Biografie osób społecznych wieku dziecięcego i młodzieńczego oraz ich (poza-) środowiskowe odniesienia*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczak, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska*

Zdaniem Anthony'ego Giddensa teorie działania społecznego kładą nacisk na formowanie struktur, które decydują o ludzkich zachowaniach, poprzez działanie i interakcje członków społeczeństwa. Skupiają się na analizie zachowań jednostek oraz ich stosunku do innych i do społeczeństwa¹⁰⁵. Działanie społeczne, zdaniem autora, jest wywoływaniem zdarzeń, których refleksyjnym sprawcą jest człowiek. Jest procesem ciągłym, w którym wszystko, co miało miejsce, mogłoby się nie zdarzyć, gdyby nie interwencja działającego podmiotu¹⁰⁶. Na refleksyjność działania społecznego zwraca również uwagę Alfred Schuetz, określając je jako ludzkie postępowanie oparte na z góry przyjętym projekcie. Działanie takie może być ukryte (rozgrywać się w umyśle autora) lub jawne, ukierunkowane na otaczający świat. Punkt wyjścia projektowania stanowi czyn wyobrażony jako już spełniony¹⁰⁷. Piotr Sztompka podkreśla, że każde działanie społeczne jest w swej istocie zorientowane na przyszłość. Typowe praktyki społeczne rozgrywają się zaś w sytuacjach społecznych układających się w schematy dnia codziennego¹⁰⁸. To codzienność zatem jest przestrzenią, w której dokonuje się aktywność społeczna i zachodzą interakcje konstytuujące świat społeczny.

1.1.4. *Rozumienie aktywności społecznej na gruncie pedagogiki społecznej*

Zaprezentowane interpretacje dotyczące aktywności, rozumianej jako uzewnętrznianie istniejącego potencjału ludzkiego w kierunku optymalnego rozwoju, nawiązują do kluczowej kategorii pedagogiki społecznej jaką są siły społeczne. Helena Radlińska definiuje je jako „aktualnie ujawniające się albo ukryte (potencjalne) wartości jednostek lub grup społecznych, urządzeń i instytucji, dające pedagogowi społecznemu oparcie w jego pracach, jeśli zostaną one zaktywizowane i staną się czynnikami przewodnimi w przebudowie i asymilowaniu wartości”¹⁰⁹. Kategoria ta oznacza swoistą zdolność jednostek, grup i środowisk do przeobrażania i optymalizacji istniejących warunków w celu zaspokajania różnorodnych potrzeb ludzkich¹¹⁰. Florian Znaniecki rozumie siły społeczne jako

uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 347 – 369.

¹⁰⁵ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa: PWN 2012, s. 41.

¹⁰⁶ A. Giddens, *Elementy teorii strukturacji*, w: A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa: Scholar 2006, s. 667.

¹⁰⁷ Cyt. za: J. Kajfosz, *Powrócić do początku, czyli jak kultura maskuje swoją zmienność*, „Sprawy Narodowościowe” 2015, nr 46, s. 108 – 111.

¹⁰⁸ P. Sztompka, *Spółczesność dzieje się pomiędzy*, „Więź” 2017, t. LX, nr 11, s. 94 – 104.

¹⁰⁹ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1935, s. 16 – 17.

¹¹⁰ Zob. W. Theiss, *Edukacja środowiskowa i rozwój społeczny (Tezy)*, w: J. Modrzewski, M. J. Śmiałek, K. Wojnarowski (red.), *Relacje podmiotów (w) lokalnej przestrzeni edukacyjnej (Inspiracje...)*, Kalisz- Poznań: Wydawnictwo UAM- Wydział Pedagogiczno-Artystyczny 2008, s. 44.

każde dążenie indywidualne lub zbiorowe, które czynnie powoduje zmianę lub jej przeciwdziała¹¹¹.

Zdaniem Heleny Radlińskiej wśród sił działających w środowisku istnieją siły jednostek, stanowiące ich możliwości i wartości. Szczególną rangę przypisywała tu autorka jednostkom wybitnym, potrafiącym wzbudzić w innych określone idee oraz myśli przewodnie, które umocnione zorganizowanym działaniem, przeobrażały się w siły aktywizujące środowisko¹¹². Drugą kategorię wyróżnianą przez autorkę stanowią siły jawne, które podtrzymują lub mogą zmieniać elementy środowiska. Oddziaływanie wychowawcze opiera się na wprowadzaniu do środowiska tych właśnie czynników, które dają możliwość przebudowy. Wiąże się to z uruchomieniem niewidzialnych czynników środowiskowych i kategorią sił ukrytych, dotąd niedostrzegalnych, istniejących jedynie w świadomości jednostek i grup kierujących się nieuświadomionym jeszcze dążeniem¹¹³. Aleksander Kamiński wiązał z kolei siły społeczne z aspiracjami, dążeniami a także, nade wszystko zbiorowymi pragnieniami, potrzebami oraz aktywnością¹¹⁴. W późniejszym okresie badań prowadzonych przez pedagogów społecznych coraz częściej obok czynników zmian społecznych i aktywizacji społecznej, siły społeczne kojarzone były z uwarunkowaniami indywidualnej motywacji do działania, realizacji aspiracji, pragnień, jak również szans rozwijania indywidualnych zdolności, talentów i własnej kreatywności¹¹⁵. Traktowane są jako „naturalny podmiot aktywności i działań twórczych”¹¹⁶, zaś wychowanie jako inicjowanie jednostkowej aktywności i urzeczywistnianie twórczej postawy człowieka w jego środowisku życia¹¹⁷. Ewa Marynowicz-Hetka zauważa również, że aktywność jest wszechobecna, w związku z tym ważnym elementem jej konceptualizacji jest człowiek usytuowany w kontekstach społecznych, tworzący kulturę aktywności, rozumianą jako „podzielany

¹¹¹ Cyt. za: A. Olubiński, *Siły społeczne – szanse i mity*, w: A. Przeclawska, W. Theiss (red.), *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie 1999, s. 134.

¹¹² H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy...*, op. cit., s. 211.

¹¹³ Eadem, *Pedagogika społeczna. Wstęp A. Kamiński*, Wrocław- Warszawa- Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1961, s. 33.

¹¹⁴ A. Kamiński, *Pojęcie sił ludzkich*, „Człowiek w Pracy i w Osiedlu” (Warszawa), t. 5: *Siły ludzkie w oczach pedagogów społecznych*, 1979.

¹¹⁵ Zob. A. Olubiński, *Siły społeczne jako kluczowa kategoria pedagogiki społecznej*, w: S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna. Dokonania- aktualność- perspektywy*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2001, por. B. Smolińska-Theiss, *Siły ludzkie w teorii pedagogiki społecznej*, „Studia Pedagogiczne” 1984, t. 46.

¹¹⁶ A. Olubiński, *Aktywność i działanie...*, op. cit., s. 69.

¹¹⁷ A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności)*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 530.

przez innych i zmieniający się w toku spiralnych powiązań zespół wielokrotnie złożonych działań”¹¹⁸.

Na gruncie pedagogiki społecznej kategoria aktywności społecznej związana jest z potrzebą przekształcania rzeczywistości życia codziennego z udziałem rozpoznanych sił ludzkich w ten sposób, aby każdy człowiek mógł wykorzystywać własny potencjał we współtworzeniu owej rzeczywistości. Jak zauważa Ewa Marynowicz-Hetka, w pedagogice społecznej już od czasów Heleny Radlińskiej człowiek stanowi podmiot w trakcie tworzenia się. Służy temu odkrywanie sił ludzkich i ich pomnażanie. Człowiek jest jednocześnie podmiotem działającym, tym, z którym podejmuje się działania, dla którego się je podejmuje i poprzez którego się działa. Jest podmiotem refleksyjnym i poznającym¹¹⁹. Aktywność społeczna traktowana jest jako „wyraz woli kształtowania świata i otoczenia, dokonywania zmiany, mobilizowania jednostek i środowisk do wysiłku przekraczania tego, co zastane, ku realizacji marzeń o tym, co i jakie być powinno”¹²⁰. Stanowi instrument, który „przetwarza środowisko siłami człowieka - w imię ideału”¹²¹. Stanowiąca cel aktywności społecznej przebudowa wymaga zaangażowania sił, zarówno tych tkwiących w danym środowisku, jak i zewnętrznych, które wspomagają proces zmian i pomnażają potencjał sprawczy środowiska. Przebudowa taka służy zmianie warunków życia człowieka, który postrzegany jest jako osoba zdolna do sprawstwa i kształtowania swego miejsca w społeczeństwie¹²².

Priorytetowe znaczenie w analizach pedagogicznych, według Elżbiety Górniakowskiej-Zwolak, odgrywają te zmienne, które intensyfikują aktywność społeczną, w szczególności: „potrzeby pomocy materialnej ludziom niezdolnym do samodzielnego utrzymania się, potrzeby opiekuńczo-wychowawcze młodego pokolenia, potrzeby techniczno-cywilizacyjne społeczności lokalnych, potrzeby twórczego uczestnictwa jednostek w szeroko ujętym zarządzaniu sprawami społecznymi (uczestnictwo w systemie władzy, pracach samorządu, stowarzyszeniach)”¹²³. We wszystkich tych obszarach zawarta jest idea służby społecznej, powiązana z etosem służby drugiemu człowiekowi. Służba ta spełnia funkcję kompensacyjno-ratowniczą, zawsze w sytuacji,

¹¹⁸ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2019, s. 321.

¹¹⁹ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa: PWN 2009, s. 36 – 37.

¹²⁰ A. Naumiuk, op. cit., s. 7.

¹²¹ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 354.

¹²² A. Żukiewicz, *Wprowadzenie do ontologii pracy społecznej. Odniesienia do społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2009, s. 82 – 83.

¹²³ E. Górniakowska-Zwolak, op. cit., s. 9.

gdy dobro drugiego człowieka jest zagrożone. Jest obecna również w procesach twórczego stymulowania ludzkich sił, kapitałów oraz rozwojowych potencjałów¹²⁴.

Jedną z form aktywności społecznej jest aktywność obywatelska, rozumiana najczęściej jako działania, które wypełniają przestrzeń pomiędzy państwem i gospodarką, a także są efektem oraz formą organizowania się społeczności¹²⁵. Jak podaje Barbara Smolińska-Theiss, termin „obywatelstwo” funkcjonuje w pedagogice społecznej właściwie od momentu jej powstania. Helena Radlińska natomiast używała go w odniesieniu do kobiet, dzieci i różnorodnych grup społecznie marginalizowanych. Współczesna pedagogika społeczna termin ten analizuje na płaszczyźnie społeczno-edukacyjnej w trzech perspektywach: odwołując się do uprawnień jednostki oraz pomocniczych powinności państwa; zwracając uwagę na aktywność obywatelską i obywatelskie zaangażowanie; rozumiejąc je jako poczucie przynależności do wspólnoty, pozwalające jednostce zachować określoną tożsamość¹²⁶. Rozwinięciem i rozszerzeniem terminu obywatelstwo jest partycypacja społeczna. „Partycypować” znaczy tyle, co „uczestniczyć”, stąd też termin ten oznacza nie tylko uczestnictwo obywateli w życiu publicznym np. w aktywności samorządowej, w partiach politycznych czy w organizacjach pozarządowych, ale także aktywność wokół parafii i grup religijnych¹²⁷. Wioletta Szymczak określa partycypację społeczną jako sformalizowane i niesformalizowane, akceptowane działania społeczne z innymi i dla innych, ukierunkowane na wartości i cele, cechujące się dobrowolnością, bezinteresownością, prospołecznością i cyklicznością¹²⁸. U podstaw tak rozumianej partycypacji leży autentyczne zaangażowanie, wyrażające się w czynnej postawie ukierunkowanej na tworzenie optymalnych warunków do zaspokojenia wielorakich i zróżnicowanych potrzeb ludzkich.

Partycypacja społeczna i społeczne uczestnictwo stanowią źródło samorealizacji oraz osobistego zadowolenia ze skutecznego działania, wykraczającego poza partykularne korzyści. Andrzej Radziewicz-Winnicki rozróżnia dwa stopnie partycypacji, a wśród nich uczestnictwo spontaniczne, gdzie jednostka przejawia swoją dobrowolną aktywność na różnorodnych płaszczyznach w ramach grupy, do której przynależy oraz partycypację instytucjonalną, gdy jednostka uczestni-

¹²⁴ W. Theiss, *Helena Radlińska: powrót do źródeł i tradycji w ponowoczesnym świecie*, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 4(70), s. 120.

¹²⁵ R. Siemieńska, *Aktywność obywatelska i jej uwarunkowania- porównania międzykulturowe*, w: M. Lewicki, S. Mandes, A. Przybylska, M. Sikorska, C. Trutkowski (red.), *Socjologia społeczeństwa. Księga dedykowana Profesorowi Mirosławowi Marodzie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2015, s. 282.

¹²⁶ B. Smolińska-Theiss, *Pedagogika społeczna- pedagogika społecznie zaangażowana. Wokół inicjatyw i ruchów społecznych*, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 4(70), s. 13.

¹²⁷ I. Pietraszko-Furmanek, *Partycypacja społeczna w środowiskach lokalnych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2012, s. 61 – 62.

¹²⁸ W. Szymczak, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013, s. 24.

czy w działaniach grupy sprowokowana koniecznością, potrzebą rozwiązania jakiejś sytuacji¹²⁹. Inną ważną kategorią wykorzystywaną w analizach działań społecznych i ich roli w wytwarzaniu, podtrzymywaniu i transformacji struktur oraz systemów społecznych jest sprawstwo społeczne. Odnosi się ono do obszaru ludzkiego działania, dzięki któremu jednostki mogą „powodować różnicę w dotychczasowym stanie rzeczy”¹³⁰. W działaniach takich, zakładających aktywną rolę jednostki wobec porządków społecznych, zaznacza się autonomia działającego, łączona z podmiotowym działaniem i jednostkową afirmacją. Działanie takie jest zatem wynikiem wyboru, a nie wyłącznie strukturalnego przymusu¹³¹.

W niniejszej dysertacji aktywność społeczna kobiet zamieszkujących wsie podkarpackie rozpatrywana będzie na dwóch płaszczyznach: w obszarze przynależności do organizacji społecznych oraz jako wszelka dobrowolna, nieodpłatna działalność na rzecz innych ludzi (własnej rodziny, parafii, społeczności lokalnej) zmierzająca do zaspokojenia ich potrzeb oraz optymalizacji szans rozwojowych. Traktujemy ją jako czynną postawę przejawiającą się w dobrowolnych działaniach mających na celu dobro innych ludzi i społeczności. Aktywność taka służy zaspokajaniu potrzeb najbliższych środowisk życia, efektywnemu przekształcaniu społecznej rzeczywistości a równocześnie pozwala realizować się działającej jednostce, służy afirmacji własnej osoby i buduje poczucie podmiotowości sprawczej.

1.2. Rozumienie aktywności kulturowej

W sytuacji, gdy aktywność społeczna przesycona jest określonymi treściami kulturowymi i wyraża się w określonych formach kulturalnej działalności, określana jest jako aktywność kulturalna. W rozumieniu takim pojęcie aktywność społeczna jest szersze od kategorii aktywności kulturalnej¹³². W literaturze przedmiotu rozpowszechnione są takie terminy jak: aktywność kulturalna, aktywność kulturowa, uczestnictwo w kulturze, uczestnictwo kulturalne, używane często zamiennie jako synonimy określające ten sam obszar badawczy. Część badaczy posługuje się również takimi kategoriami jak: bycie w kulturze, odbiór kultury, partycypacja w kulturze, konsumpcja dóbr kultury¹³³. Dzierżymir Jankowski podkreśla, że w socjologii kultury częściej używany jest termin „uczestnictwo w kulturze”, natomiast w psychologii i pedagogice analizo-

¹²⁹ A. Radziejewicz-Winnicki, *Spółeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji*, Gdańsk: GWP 2005, s. 107 – 108.

¹³⁰ Zob. I. Szlachcicowa, O. Nowaczyk, A. Mrozowski, *Sprawstwo a dylematy współczesnych nauk społecznych. Wprowadzenie*, w: A. Mrozowski, O. Nowaczyk, i. Szlachcicowa (red.), *Sprawstwo, Teorie, Metody. Badania empiryczne w naukach społecznych*, Kraków: Wydawnictwo Nomos 2013, s. 7 – 15.

¹³¹ K. Leszczyńska, *Sprawstwo kobiet w organizacjach katolickich*, „Studia Socjologiczne” 2018, nr 2(229), s. 178.

¹³² W. Jacher, *Aktywność kulturalna jako czynnik więzi społecznej w społecznościach lokalnych i regionalnych*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2003, nr 7, s. 17.

¹³³ W. Bobrowicz, *Internet, Kultura, Edukacja*, Lublin: Verba 2006, s. 88.

wana jest kategoria „aktywności kulturalnej”, która jest bliska pojęciu uczestnictwa, nie jest jednak z nim znaczeniowo tożsama. W polu analiz prezentowanych w tej części dysertacji usytuowane zostały treści związane z pojęciem kultury, aktywności kulturalnej, aktywności kulturowej i uczestnictwa w kulturze.

1.2.1. *Kultura jako przestrzeń aktywności człowieka*

Przestrzenią ludzkiej aktywności jest kultura. Ulf Hannerz twierdzi, że „kultura jest wszędzie”¹³⁴, jest jak horyzont, który kreśli granice ludzkiego sposobu życia¹³⁵. Poprzez nieustanne relacje z nią, jednostka nadaje warunkom, w jakich funkcjonuje, wyjątkowy status. Michael Fleischer podaje, że „stale mamy do czynienia i jesteśmy konfrontowani z kulturą”¹³⁶. Marian Golka z kolei zauważa, że jednostka jest zanurzona w kulturze, co sprowadza ją do swoistego w niej egzystowania, w otoczeniu wzorów i wytworów grup, w których funkcjonuje¹³⁷. Clifford Geertz zaś twierdzi, że „Człowiek to zwierzę zawieszone w sieci znaczeń, którą sam utkał. Ta sieć to właśnie kultura”¹³⁸. Jan Paweł II natomiast wskazuje, że „Kultura jest właściwym sposobem istnienia i bytowania człowieka”¹³⁹. Kultura i człowiek tworzą zatem ściśle połączoną, kompatybilną całość, w której istnienie jednej połówki zakłada istnienie drugiej. Człowiek jest w kulturze, ale i kultura jest w człowieku i poza nim¹⁴⁰. Termin „kultura” posiada źródłosłów łaciński i oznacza „uprawę, kształcenie”¹⁴¹. Słowo *cultus* tradycyjnie odnoszone było do działalności rolniczej (uprawy, hodowli), ale określało w przenośni również „wykształcenie, wychowanie czy uszlachetnianie” jednostki w wymiarze duchowym¹⁴². W znaczeniu metaforycznym pojęcie to zostało po raz pierwszy użyte przez Cyserona, który posłużył się terminem *cultura animi*, czyli „uprawa umysłu”, co oznaczało duchową i wewnętrzną aktywność człowieka¹⁴³. Jak zauważa Mieczysław A. Krąpiec, takie rozumienie terminu kultura

¹³⁴ Cyt. za: W. Burszta, *Świat jako więzienie kultury. Pomyślenia*, Warszawa: PIW 2008, s. 31.

¹³⁵ T. Eagleton, *Koniec teorii*, tłum. B. Kuśnierz, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2012, s. 64.

¹³⁶ M. Fleischer, *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i edukacyjne podstawy*, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 2002, s. 19.

¹³⁷ M. Golka, *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007, s. 120.

¹³⁸ C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books 1973, s. 5.

¹³⁹ Cyt. za: Z. J. Zdybicka, *Problemy kultury powszechnej w ujęciu Jana Pawła II*, „Niedziela” 1981, nr 19, s. 5.

¹⁴⁰ E. Barańska, *Nieznośna płynność bytu. Człowiek w kulturze według Zygmunta Baumana*, w: U. Kusio, K. Szcześniak (red.), *Człowiek w kulturze-kultura w człowieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2018, s. 13.

¹⁴¹ J. Pluciennik, *Istota kulturoznawstwa*, „Relacje Międzykulturowe/Intercultural Relations” 2018, nr 1(3), s. 85 – 86; W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa: Wydawnictwo „Muza” 1999, s. 284.

¹⁴² D. Kubinowski, U. Lewartowicz, *Animacja kultury w perspektywie pedagogicznej. Studia i szkice*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2018, s. 11.

¹⁴³ J. Gajda, *Antropologia kulturowa, cz. I: Wprowadzenie do wiedzy o kulturze*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2012, s. 9.

było w dużym stopniu kontynuacją tego wszystkiego, co starożytni Grecy nazywali *paideia*, która była „wszechstronną uprawą i racjonalnym wychowaniem człowieka, w aspekcie indywidualnym i społecznym”¹⁴⁴. Pomimo spotykanej w literaturze przedmiotu mnogości definicji, termin kultura jest nadal wieloznaczny. Już w połowie XVIII wieku Johann Gottfried Herder pisał, że nie ma nic bardziej nieokreślonego niż pojęcie kultury¹⁴⁵. Wojciech J. Burszta na podstawie przeprowadzonego przeglądu sposobów jej rozumienia stwierdza, że „jest jednym z najbardziej obciążonych eklektycznością pojęć funkcjonujących w nauce”¹⁴⁶. Z kolei według Zygmunta Baumana wieloznaczność pojęcia kultury wynika nie tyle z różnego sposobu jej definiowania, ile z nieadekwatności tradycji intelektualnych, które na skutek wielu czynników historycznych kumulują się w tym terminie¹⁴⁷. Pośród wielu dotychczasowych ujęć kultury można wyodrębnić dwa ujęcia: szerokie i wąskie. Ujęcia szerokie charakteryzują się tym, że włączają w zakres kultury wielorakie zjawiska społeczne. W rozumieniu wąskim zaś, kultura to wysublimowane formy twórczości artystycznej, będące dziełem elit¹⁴⁸.

Alfred Croeber i Clyde Kluckhohn proponują bardzo szeroką definicję kultury, zakładając, że jest ona zbiorem jawnych i ukrytych wzorów oraz wyuczonych zachowań przekazywanych przez symbole, jak również gromadzących dorobek materialny i niematerialny. Fundamentem tak rozumianej kultury jest tradycja, na którą składają się idee, wartości i systemy kulturowe¹⁴⁹. W ujęciu Edmonda Tylor’a kultura jest równoznaczna z cywilizacją i rozumie się ją jako wiedzę, prawo, wierzenia, moralność, sztukę, zwyczaje, a także różnorakie umiejętności, które człowiek przyswaja w toku socjalizacji¹⁵⁰. Anthony Giddens wskazuje z kolei, iż kultura odnosi się do sposobów życia i obejmuje takie dymensje jak: wzory życia rodzinnego, kreacje wizerunku, wzory życia religijnego i spędzania wolnego czasu. Pojęcie kultury dotyczy także dóbr, które ludzie wytwarzają i które są dla nich ważne¹⁵¹. Niektórzy autorzy rezygnują wprawdzie z wyszczególniania elementów kultury, ale nadają pojęciu bardzo szeroki sens, twierdząc

¹⁴⁴ M. A. Krąpiec, *Człowiek i kultura*, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2008, s. 9.

¹⁴⁵ J. G. Herder, *Myśl o filozofii dziejów*, tłum. Z. Skuza, Warszawa: Książka i Wiedza 1962, s. 4.

¹⁴⁶ W. J. Burszta, *Antropologia kultury: tematy, teorie, interpretacje*, Poznań: Wydawnictwo „Zysk i S-ka” 1998, s. 47.

¹⁴⁷ Z. Bauman, *Kultura jako praxis*, Warszawa: PWN 2012, s. 92.

¹⁴⁸ J. Scott, *Sociology: The Key Concepts*, New York: Routledge 2006, s. 47.

¹⁴⁹ A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge Man: Harvard University Press 1952, s. 8.

¹⁵⁰ E. B. Tylor, *Primitive culture: research into the development of methodology*, Boston 1871, za: M. Fleischer, *Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy*, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 2002, s. 30.

¹⁵¹ A. Giddens, *Introduction to Sociology*, New York: Norton 1996, s. 58.

że obejmuje ona „całokształt sposobu życia danego społeczeństwa”¹⁵² oraz stanowi „wspólną domenę wszystkiego, co ludzkie”¹⁵³. Leon Dyczewski twierdzi natomiast, że „wszystko co człowiek czyni i w czym się wyraża jako człowiek jest kulturą”¹⁵⁴. Kultura nie jest zatem bytem abstrakcyjnym, lecz urzeczywistnia się w życiu każdego człowieka i poprzez jego działanie.

Analizy terminu i koncepcji kultury w jej szerokim ujęciu różnią się na gruncie poszczególnych nauk społecznych. Każda z nich w różny sposób określa obszar kultury, koncentruje uwagę na nieco innych aspektach i stosuje odmienne procedury badawcze. W psychologii nacisk położony jest na psychiczne mechanizmy kulturotwórcze, np. mechanizmy formułowania się nawyków kulturowych, wpływ kultury na ludzką osobowość, mechanizmy uczenia się czy internalizacji¹⁵⁵. Przykład stanowi definicja Stanisława Ossowskiego, który określa kulturę jako pewien zespół dyspozycji psychicznych przekazywanych w danej grupie społecznej i od niej uzależniony¹⁵⁶. Badacze starają się również wskazać te wymiary kulturowe, które pozwalają wyjaśnić zróżnicowania w zakresie wartości, postaw, przekonań, specyficznych zachowań właściwych jednostkom, w różnorodnych kontekstach kulturowych¹⁵⁷. Kultura stanowi pewien zbiór przepisów na to, w jaki sposób żyć, by być jednostką wartościową w danej społeczności¹⁵⁸. Według Józefa Kozińskiego kultura to system wytworów transgresyjnych podejmowanych przez pokolenia. Autor określa człowieka jako *homo transgressivus* czyli istotę ciągle przekraczającą siebie, a także swoje dotychczasowe granice materialne, społeczne i symboliczne¹⁵⁹. Stanowi to warunek decydujący o jego istnieniu i twórczości.

Według Wendy Griswold właściwe rozumienie kultury nie byłoby możliwe bez socjologii. Podejście socjologiczne w tych analizach jest konieczne również dla studiów in-

¹⁵² R. Linton, *Pojęcie kultury*, w: E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper (red.), *Świat człowieka- świat kultury. Antologia tekstów klasycznej antropologii*, Warszawa: PWN 2007, s. 404.

¹⁵³ Ch. Jenks, *Culture: Conceptual Clarifications*, w: G. Ritzer (red.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Vol. II. Oxford: Blackwell 2007, s. 930.

¹⁵⁴ L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej*, w: Tenże (red.), *Wartości w kulturze polskiej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993, s. 11.

¹⁵⁵ A. L. Kroeber, T. Parsons, *The Concepts of Culture and of Social Systems*, „American Sociological Review” 1958, No. 3, s. 583.

¹⁵⁶ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa: PWN 2000, s. 154.

¹⁵⁷ A. Kwiatkowska, J. Roszak, R. Sikora, B. C. H. Kuo, K. Karpinski, T. Gushchina, G. Góber, *Kultura a strategie radzenia sobie ze stresem. Badania międzykulturowe*, „Psychologia Społeczna” 2014, t. 9, nr 1(28), s. 69.

¹⁵⁸ Zob. H. C. Triandis, *Culture and Social Behaviour*, New York: McGraw Hill 1994.

¹⁵⁹ Cyt. za: J. Miąso, *Transgresja jako podstawa działań pedagoga- przywódcy w życiu społecznym*, w: T. Dyrda, S. Ścisłowiec (red.), *Pedagogika w działaniu społecznym*, Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim 2004, s. 118 – 119.

terdyscyplinarnych i nie powinno rozproszyć się w studiach kulturowych¹⁶⁰. Na gruncie tej dyscypliny istnieje szereg stanowisk i interpretacji kultury, które łączy kilka wspólnych elementów: kultura jest mianowicie traktowana jako cecha społeczeństwa, nie jednostki; kształtując życie społeczne, nadaje mu właściwą strukturę; społeczeństwo jest sprzężone z kulturą, wszelka kultura natomiast formowana jest przez ludzi, życie społeczne wyraża się poprzez interakcje wyrażające kulturę, i których kształt ona określa¹⁶¹. Uogólniając zatem, można przyjąć za Janem Szczepańskim, że kultura obejmuje materialne i niematerialne efekty działalności ludzkiej, zobiektywizowane wartości i sposoby postępowania, przyjęte w danych zbiorowościach i przekazywane na drodze socjalizacji kolejnym pokoleniom¹⁶². Kultura stanowi więc wszystko to, czego uczy się jednostka w przebiegu życia społecznego i co jest przekazywane w transmisji międzygeneracyjnej. Składają na nią dwa główne, wzajemnie przenikające się komponenty: kultura materialna, której częścią jest każdy fizyczny przejaw życia ludzi oraz kultura niematerialna, obejmująca duchowe wytwory społeczeństwa przekazywane przez pokolenia¹⁶³.

Współcześnie różne sfery życia człowieka rozdzielają się i autonomizują, co powoduje, że badanie kultury zbiorowości ogarniających całokształt życia człowieka przestaje być możliwe. Badacze stosują w tym względzie dwa rozwiązania, skupiają uwagę na kulturze pewnych segmentów społeczeństwa, wyodrębnionych na podstawie określonych kryteriów lub stosują zabieg wydzielenia z całości różnych elementów kultury i koncentrują swoje eksploracje tylko na niektórych z nich¹⁶⁴. Przykładowo Alfred L. Kroeber dzieli kulturę na kulturę rzeczywistości, societalną oraz kulturę wartości¹⁶⁵. Leslie White z kolei podaje takie kategorie jak: technologia, społeczeństwo i ideologia¹⁶⁶, zaś Antonina Kłoskowska wyodrębniła: kulturę bytu, kulturę społeczną i kulturę symboliczną¹⁶⁷. Podziały te korespondują z filozoficzną koncepcją trzech światów Karla Poppera. Zgodnie z tą teorią, świat pierwszy obejmuje zarówno fizyczne przedmioty i stany, jak również podłoże materialne twórczości ludzkiej (tzw. artefakty). W drugim świecie zawierają się procesy psychiczne i stany świadomości. Trzeci świat zaś obejmuje zasięgiem wytwory umysłu ludz-

¹⁶⁰ W. Griswold, *Sociology of Culture*, w: C. Calhoun, Ch. Rojek, B. S. Turner (red.), *The SAGE Handbook of Sociology*, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 213.

¹⁶¹ M. Gruchola, *Kultura w ujęciu socjologicznym*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2010, t. 1, s. 111.

¹⁶² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: PWN 1963, s. 47.

¹⁶³ Ibidem, s. 46 i 47.

¹⁶⁴ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2003, s. 86.

¹⁶⁵ A. L. Kroeber, *Istota kultury*, Warszawa: PWN 2002.

¹⁶⁶ L. White, *The Science of Culture*, New York: Farrar, Straus 1949.

¹⁶⁷ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa: PWN 2007, s. 67-81.

kiego, stanowiąc tym samym dziedzictwo kulturowe ludzkości¹⁶⁸. Zakres i nazwy poszczególnych kategorii kultury nie są uniwersalne i nie stanowią układów zamkniętych, lecz wzajemnie się konstytuują.

Według Antoniny Kłoskowskiej kultura bytu, określana również jako kultura materialna czy cywilizacja, często przeciwstawiana jest kulturze „właściwej”. Służy ona zaspokajaniu naturalnych (bytowych) potrzeb człowieka i obejmuje działania oraz wytwory techniczne związane z produkcją, dystrybucją i usługami¹⁶⁹. Kultura socjetalna (społeczna) obejmuje komunikację stanowiącą podstawę organizacji ludzkich stosunków, a także porządek społeczny ujawniany w podziale władzy i własności, dostępie do dóbr kultury, funkcji oraz pozycji społecznych¹⁷⁰. Wizja kultury jako wytworu społecznego wywodzi się z pracy Emila Durkheima poświęconej religii¹⁷¹. Zgodnie z jego koncepcją, każde społeczeństwo musi posiadać pewien rodzaj wyobrażenia zbiorowego, które uświadamia jednostkom, że łączy je niepodważalna więź. Religia stanowi system idei, przez które ludzie przedstawiają swoje społeczeństwo. W związku z tym, że leży ona u podstaw klasyfikacji, za pomocą których pojmujemy się świat, cała ludzka kultura staje się wyobrażeniem społeczeństwa. Obiekty kulturowe tworzą ludzie związani z innymi ludźmi, którzy świętują, pracują, kochają i cierpią. W wytworach kulturowych zaś zawierają swoje doświadczenia związane z pracą, bólem, rozkoszą i miłością¹⁷². Z perspektywy interakcjonizmu symbolicznego z kolei, jednostka ludzka jest otwarta na zewnętrzne wpływy, a kulturę tworzą ludzkie interakcje¹⁷³.

Według Wojciecha J. Burszty kultura zawsze jest symboliczna, ponieważ „wszelkie zachowania i artefakty można (i należy) interpretować w kontekście odpowiednich systemów pojęciowych (norm, wartości, znaczeń, kategorii klasyfikacyjnych), będących modelem dla działań”¹⁷⁴. Antonina Kłoskowska opisuje kulturę symboliczną jako sferę czynności, wartości i przeżyć autotelicznych, które nie są związane z zaspokajaniem potrzeb biologicznych i społecznych jednostki. Do kategorii tej przynależą zjawiska kultury uszlachetniające ją w kierunku jednostkowej kreatywności, nie zaś konieczności historycznej

¹⁶⁸ K. R. Popper, *Epistemology Without a Knowing Subject* in: *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford: University Press 1972.

¹⁶⁹ A. Kłoskowska, op. cit., s. 70.

¹⁷⁰ Ibidem, s. 71-72.

¹⁷¹ Zob. E. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*, tłum. A. Zadrożyńska, Warszawa: PWN 2010.

¹⁷² W. Griswold, *Socjologia kultury. Kultury i społeczeństwa w zmieniającym się świecie*, tłum. P. Tomanek, Warszawa: PWN 2013, s. 92.

¹⁷³ Ch. H. Cooley, *Jaźń społeczna- I. Znaczenie „Ja”*, w: J. Mucha (red.), *Cooley*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1992, s. 179 – 204.

¹⁷⁴ W. J. Burszta, op. cit., s. 56.

czy egzystencjalnej. Kultura symboliczna przenika wszystkie sfery ludzkiego życia i działalności, zarówno materialnej, jak i społecznej¹⁷⁵. Nie jest ona nigdy jednolita, ale różnicowana czynnikami społecznymi, tradycjami regionalnymi i narodowościowymi. Zasadniczo współistnieją trzy charakterystyczne jej typy: kultura wysoka (elitarna), popularna oraz ludowa¹⁷⁶.

Kultura wysoka cechuje się tym, że zaspokaja specyficzne ludzkie potrzeby: przeżyć intelektualnych, poznania świata oraz samopoznania¹⁷⁷. Zdaniem Harolda Wilensky'ego cechuje się tym, że jest dziełem elit tworzących ją w ramach określonej, intelektualnej i estetycznej tradycji¹⁷⁸. Elity te posiadają dostęp do różnego rodzaju społecznie pożądanym i jednocześnie trudno osiągalnym wartości, wskutek czego mają możliwość przejmowania kontroli nad biegiem życia społecznego¹⁷⁹, celem ich zaś jest „doskonalenie siebie i świata, na podstawie choćby klasycznego kanonu wartości – dobra, prawdy, piękna”¹⁸⁰. Według Piotra Sztompki cała przestrzeń kultury zorganizowana jest właśnie wokół tych trzech wartości. Każda domena kultury posiada swoją wartość naczelną, prawdę dla kultury poznawczej, dobro dla kultury moralnej i piękno dla kultury estetycznej. Wskazują one ideały i wzorce myślenia, działań i wytworów¹⁸¹. Kultura wysoka to klasowość, przejrzystość, uporządkowanie, a także stabilność czasu. Zmiany zachodzą w niej powoli, jednostki wrastają w tę kulturę, uczą się jej i poznają¹⁸².

Według Antoniny Kłoskowskiej „kultura elitarna jest zogniskowana na wzajemnej relacji twórców i kwalifikowanych krytyków”¹⁸³. W tej przestrzeni uwidaczniają się dokonania, które zyskują trwałą wartość, a najwybitniejsze z nich składają się na dorobek kulturalny ludzkości. Jej elitarny zasięg jest konsekwencją trudności odbioru jej dzieł, które szerokie grono odbiorców uznaje za niezrozumiałe, trudne i dziwaczne¹⁸⁴. Opozycję w stosunku do kultury elitarniej stanowi kultura masowa. Zdaniem Mariana Golki jej istotą są treści udostępniane za sprawą środków masowego przekazu. Charakteryzują się one

¹⁷⁵ A. Kłoskowska, op. cit., s. 215 – 245.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 262.

¹⁷⁷ D. Jankowski, *Edukacja wobec zmiany*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2002, s. 187.

¹⁷⁸ Cyt. za: M. Gruchola, op. cit., s. 101.

¹⁷⁹ F. W. Wawro, *Elity w rozumieniu i oczekiwaniach młodzieży akademickiej*, w: F. W. Wawro, A. Łuczyński, L. Pietruszka (red.), *Osoba Środowisko Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, s. 74.

¹⁸⁰ F. W. Wawro, *Współczesne elity a wartości i kompetencje. Przyczynek do dyskusji*, w: A. Kolasa-Nowak, W. Misztal (red.), *Spółeczne światy wartości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2012, s. 165 – 166.

¹⁸¹ P. Sztompka, *O pojęciu kultury raz jeszcze*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1(232), s. 12 i 21.

¹⁸² A. M. Molesztak, op. cit., s. 18.

¹⁸³ A. Kłoskowska, op. cit., s. 262 – 263.

¹⁸⁴ H. Podedworna, *Kultura i jej rola w życiu społecznym*, w: A. Polakowska-Kujawa (red.), *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, Warszawa: PWN 1995, s. 21.

segregacją odbiorców oraz dużym scentralizowaniem procesu nadawania¹⁸⁵. Zasadniczą cechą kultury masowej jest zatem to, że wypływa z nielicznych źródeł i jest kierowana do bardzo wielu odbiorców. Jak podaje Jean Baudrillard „Tym, co definiuje komunikację masową, jest zatem połączenie medium technicznego z Najniższą Wspólną Kulturą (a nie masowość uczestnictwa)”¹⁸⁶. Według Bartłomieja Dobraczyńskiego z kolei podział na kulturę masową i wysoką nie posiada ściśle rozłącznego charakteru¹⁸⁷. Obowiązuje tu raczej swoista zasada ciągłości i zazębiania się¹⁸⁸. Dominic Strinati stoi na stanowisku, że ich granice „(...) ulegają ciągłemu rozmywaniu, zmianie i ponownemu nakreślanu. Te granice nie są dane raz na zawsze, nie istnieją obiektywnie i nie są jakąś ahistoryczną stałą. Jest raczej tak, że są kwestionowane, nieciągłe i historycznie zmienne”¹⁸⁹. Współcześnie jednak nie jest już możliwa ani czysta kultura elitarna, ani czysta kultura masowa, co szerzej zostanie omówione w części dotyczącej operacjonalizacji kategorii aktywności kulturowej.

W literaturze często kulturę masową utożsamia się z kulturą popularną, co w konsekwencji prowadzi do zacierania specyfiki ostatniego pojęcia. Pola semantyczne pojęcia popkultury są różnorakie, wiążą się najczęściej z kodami, jakimi posługują się uczestnicy życia kulturowego¹⁹⁰. Stanowi ona zjawisko bardzo szerokie, wszechobecne, przybierające różnorodne, wewnętrznie zróżnicowane i dynamiczne formy. Z tego względu, jak również, że jest to zjawisko nowe, które nie zostało jeszcze dokładnie poznane i opisane trudno objąć je jedną definicją¹⁹¹. Według Bartłomieja Dobraczyńskiego popkulturę stanowi wszelka aktywność, która za główny powód swego wystąpienia uznaje akceptację przez jak największą liczbę odbiorców¹⁹². Zgodnie z definicją Mariana Golki stanowią ją treści, które, są konwencjonalne, nieskomplikowane w odbiorze a także zawierają elementy rozrywkowe¹⁹³. Kulturę masową i popularną łączy zatem szerokie spektrum odbiorców, różnicę stanowi natomiast fakt, iż w kulturze masowej komunikacja jest zinstrumentalizowana przez środki przekazu o charakterze technicz-

¹⁸⁵ M. Golka, op. cit., s. 145.

¹⁸⁶ J. Baudrillard, *Spółczesność konsumpcyjna, jej mity i struktury*, tłum. S. Królak, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2006, s. 130.

¹⁸⁷ B. Dobraczyński, *Trzecia Rzesza Popkultury i inne stany*, Kraków: Wydawnictwo „Znak” 2004, s. 108.

¹⁸⁸ K. Pankowska, *Kultura- sztuka- edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2013, s. 23.

¹⁸⁹ D. Strinati, *Wprowadzenie do kultury popularnej*, tłum. W. J. Burszta, Poznań: Wydawnictwo Zysk i Sp. 1998, s. 47.

¹⁹⁰ W. Jakubowski, *Pedagogika popkultury- prolegomena*, w: Tenże (red.), *Pedagogika kultury popularnej- teorie, metody i obszary badań*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2017, s. 18.

¹⁹¹ M. Krajewski, *Kultury kultury popularnej*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2003, s. 41.

¹⁹² B. Dobraczyński, op. cit., s. 104.

¹⁹³ M. Golka, op. cit., s. 146.

nym, natomiast w kulturze popularnej może wystąpić kontakt bezpośredni. Kultura masowa definiowana jest przez charakter przekazu, obejmuje wszystkie treści, które są publikowane i nadawane przez prasę, radio i telewizję (lecz już nie przez Internet). Kulturę popularną z kolei określają cechy treści przekazu i obejmuje ona również przejawy kultury ludycznej, funkcjonującej poza środkami masowego przekazu (np. festyny, jarmarki, odpusty, mecze)¹⁹⁴.

Kultura popularna nierozzerwalnie związana jest z codziennością. W jej obszarze ukazywane są schematy, którymi konstytuowana jest współczesna rzeczywistość. Jest przestrzenią w której powstają i istnieją współczesne mity, wyjaśniające różnorakie aspekty świata¹⁹⁵. Jak zauważa John Fiske, kulturę popularną stanowi „zespół czynności kulturowych, dzięki którym sztuka przenika do obyczajów i warunków codziennego życia”¹⁹⁶. Według Marka Krajewskiego popkultura to przestrzeń, w której człowiekowi udostępniana jest różnoraka przyjemność, obejmująca całą sferę człowieka poza codziennymi obowiązkami¹⁹⁷. Właśnie ta hedonistyczno-rozrywkowa funkcja stanowi jej zasadniczy wyznacznik. Zdaniem Krystyny Pankowskiej popkultura karmi się zmianą. Jednostka odrywa się od poznanej już kultury, aby raz po razie egzystować w obcym środowisku, gdzie dominują nowe treści, z nowymi wzorcami i symbolami. Czas w popkulturze wyznaczany jest przemijającymi modami a ona sama żywi się nowością¹⁹⁸. Posiada wiele cech wspólnych z kulturą ludową¹⁹⁹ i coraz częściej traktowana jest jako kultura ludowa społeczeństw postindustrialnych²⁰⁰. Popkultura kierowana jest do ludu, który zarówno w sferze publicznej, jak i prywatnej ją praktykuje.

Ze względu na przedstawione w dysertacji analizy, a zwłaszcza wyodrębnione wskaźniki aktywności kulturowej kobiet wiejskich, istotne jest przedstawienie antropologicznego rozumienia kultury. Jego przykładem jest teoria „żywej kultury”, będąca koncepcją wypracowaną przez Zespół Fundacji Obserwatorium Żywej Kultury – Sieć Badaw-

¹⁹⁴ Ibidem, s. 146 – 147.

¹⁹⁵ Zob. R. Barthes, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa: PWN 2000.

¹⁹⁶ J. Fiske, *Zrozumieć kulturę popularną*, tłum. K. Sawicka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010, s. 23.

¹⁹⁷ M. Krajewski, op. cit., s. 41.

¹⁹⁸ K. Pankowska, op. cit., s. 28 – 29.

¹⁹⁹ Typ kultury ludowej zostanie szeroko scharakteryzowany w części dotyczącej specyfiki środowiska wiejskiego. Na tym etapie rozważań należy wspomnieć, że kultura ta związana jest z tradycyjnymi społecznościami lokalnymi, jest komunikatywna i łatwa w odbiorze dla członków danej społeczności i charakterystyczna dla niej jest niezawodowa twórczość oraz jej ustny przekaz (zob. M. Filipiak, *Wprowadzenie do socjologii kultury*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2009, s. 64).

²⁰⁰ W. Jakubowski, op. cit., s. 22.

cza²⁰¹. Jedną z pierwszych inspiracji tej koncepcji stanowiła aksjosemiotyczna teoria kultury Stanisława Pietraszki. Przejęte z niej zostało przede wszystkim rozróżnienie kultury jako systemu i empirycznej rzeczywistości kulturalnej oraz założenie, że badanie znaczeń powinno być powiązane z badaniem wartości²⁰². Teoria ta posłużyła do wypracowania modeli tworzenia się „żywej kultury” w interakcyjnych układach jednostki samej ze sobą, z otoczeniem materialnym i niematerialnym, z inną jednostką, z grupą (interakcji wewnętrznej i na zewnątrz grupy), z innymi podmiotami lub obiektami²⁰³. Barbara Fatyga definiuje kulturę jako unikalne środowisko życia jednostki i równocześnie połączenie subkultur, w której zarówno w wymiarze ilościowym, jak i jakościowym dominuje kultura popularna²⁰⁴. Żywa kultura zaś to wielopłaszczyznowe środowisko życia oraz funkcjonowania jednostek, grup i społecznych instytucji. Na płaszczyźnie tej mają miejsce ekspansywne procesy, kodują się praktyki kulturowe i zaznaczają ich różnorakie rezultaty²⁰⁵. Źródłem teorii żywej kultury są również koncepcje teoretyczne wypracowane w badaniach stylu życia oraz ujęcie Raymonda Williamsa, dla którego kultura stanowi specyficzny sposób życia jednostki lub określonej zbiorowości²⁰⁶. Kultura w swej istocie jest pewną własnością, opisującą sposób życia albo typy relacji, którymi powiązane są elementy tworzące zbiorowość²⁰⁷. Zdaniem Barbary Fatygi to właśnie styl życia jest jednym z najbardziej złożonych pojęć każdej teorii kultury, w której się go uwzględnia²⁰⁸.

Znacznie rzadziej (w porównaniu z socjologią i antropologią kulturową) w literaturze naukowej analizowane jest pedagogiczne ujęcie kultury. Jednak to właśnie zadaniem pedagogiki, jako nauki o wychowaniu, jest analizowanie i nieustanne aktualizowanie wiedzy o rzeczywistości kulturowej oraz odkrywanie związków i zależności pomiędzy zaobserwowanymi zmianami a przebiegiem procesów wychowawczych. Marian Nowak zauważa, że wychowanie winno być celową, świadomą i zamierzoną pomocą w uczeniu się kultury i powinno ponadto służyć inkulturacji, czyli poznawaniu

²⁰¹ Zob. <http://ozkultura.pl> (Dostęp: 07.07.19).

²⁰² Zob. S. Pietraszko, *O przedmiocie teorii kultury*, w: Tenże (red.), *Przedmiot i funkcje teorii kultury*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1983, s. 117 – 140.

²⁰³ B. Fatyga, *Praktyki badawcze na skrzyżowaniu równoległych dyskursów. Wstępny przegląd zagadnień do analizy kulturalnych dyskursów o kulturze*, w: Taż (red.), B. Kietlińska, M. Dudkiewicz (współpraca), *Praktyki badawcze*, Warszawa: ISNS UW, s. 253 – 267.

²⁰⁴ B. Fatyga, *Praktyki kulturalne*, w: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, M. Krajewski, T. Szlendak (red.), *Praktyki kulturalne Polaków*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 25.

²⁰⁵ B. Fatyga, *Teoria żywej kultury: Źródła i powody jej powstania*, „Kultura i Rozwój” 2017, nr 3(4), s. 36.

²⁰⁶ R. Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society. Revised Edition*, New York: Blackwell 1985, s. 90.

²⁰⁷ Zob. J. Storey, *Inventing Popular Culture*, Londyn: Blackwell 2003.

²⁰⁸ B. Fatyga, *Szkic o konsumpcyjnym stylu życia i rzeczach jako dobrach kultury*, w: P. Gliński, A. Kościński (red.), *Siciński i socjologia*, Warszawa: IFiS PAN 2009, s. 148 – 159.

i wchodzeniu jednostki w rzeczywistość kulturową. Kultura stanowi konieczną rzeczywistość pedagogiczną i nie może być traktowana jako „przypadkowa dekoracja człowieka, lecz jako coś konstytutywnego, gdyż bez niej trudno byłoby nawet mówić o człowieczeństwie”²⁰⁹. Zdaniem klasyka polskiej pedagogiki kultury, Bogdana Nawroczyńskiego, dla pedagogów kultury cel wychowania stanowi właśnie kultura, która rozumiana jest nie tylko jako wytworzone już dobra kulturalne, lecz także jako proces duchowy, który jest podstawą tychże dóbr. Na proces ten składa się używanie i rozumienie gotowych dóbr kulturalnych, ich wytwarzanie, „urabianie” kolejnych pokoleń do czynnego i twórczego udziału w istniejącej kulturze. Proces ten, w swej istocie przekłada się na życie kulturalne, które stanowi nieustający wysiłek do realizacji najwyższych wartości w wytworach ludzkiej twórczości. Wszelkie ideały stanowią zadania, które nigdy się nie wyczerpują i pobudzają jednostki do pracy kulturalnej²¹⁰.

Wychowanie w ujęciu Bogdana Nawroczyńskiego stanowi realizowanie kultury w rozwijających się jednostkach ludzkich. Odbywa się ono poprzez przenikanie się dwóch światów, z których jeden stanowi kultura, drugi zaś indywidualność wychowanka, efektem czego jest nowa osobowość ludzka. Zinternalizowana kultura kształci wychowanka, rozwija go duchowo i wprowadza w świat ogólnoludzkich wartości, co stanowi proces duchowej asymilacji. W sytuacji, gdy treści kulturalne zostają przyjęte na tyle, że stają się osobistym światem jednostki, nabywają cech jego indywidualności i stają się jego własną kulturą²¹¹. Ujęcie to jest zbieżne z kategorią „kultury w człowieku”, autorstwa Wilhelma von Humboldta, rozumianej jako postawa jednostki wobec dóbr i wartości kulturowych i całokształtu życia kulturowego, formująca jej osobowość, którą należy poprzez obiektywną kulturę kształcić²¹².

Pedagogiczne rozumienie kultury odnosi się do relacji pomiędzy kulturą obiektywną a subiektywną. Według Bogdana Suchodolskiego kultura obiektywna stanowi zbiór wytworów ducha ludzkiego oraz przeobrażeń będących dziełem człowieka w środowisku,

²⁰⁹ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 248 – 330.

²¹⁰ B. Nawroczyński, *Współczesne prądy pedagogiczne*, w: S. Łempicki, W. Gottlieb, B. Suchodolski, J. Włodarski (red.), *Encyklopedia wychowania*, Warszawa: Wydawnictwo „Naszej Księgarni” Związku Nauczycielstwa Polskiego 1933, s. 546 – 547.

²¹¹ Ibidem, por. B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków-Warszawa: Księgarnia Wydawnicza „F. Pieczętkowski i S-ka”.

²¹² Zob. I. Wojnar, *Trwała obecność pedagogiki kultury*, w: J. Gajda (red.), *Pedagogika kultury- historyczne osiągnięcia, współczesne kontrowersje wokół edukacji kulturalnej, perspektywy rozwoju*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1998, s. 22; por. D. Kubinowski, *Cechy konstytutywne naukowego systemu pedagogiki kultury*, w: Tenże (red.), *Kultura współczesna a wychowanie człowieka. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Człowiek w świecie kultury- kultura w życiu człowieka” (Zwierzyniec, 7 – 9 czerwca 2005 roku)*, Lublin: Oficyna Wydawnicza „Verba” 2006.

kultura subiektywna natomiast obejmuje te przebudowy, które za sprawą natury i kultury obiektywnej powstają w duszach ludzkich dzięki świadomej pracy człowieka²¹³. Kultura obiektywna stanowi zatem zbiór norm, wzorów i wartości, które stanowią punkt odniesienia dla każdego człowieka i jest aktywnie współtworzona przez ogół społeczeństwa. W kulturze subiektywnej natomiast, zawiera się wszystko to, co określiliśmy jako styl życia człowieka. Są to wartości, normy i wzory oraz spójne z nimi zachowania konkretnych jednostek, których kontekst stanowi kultura obiektywna.

Według Ireny Wojnar kultura obiektywna to autonomiczny świat wartości i powinności. Odwołuje się ona do duchowych wymiarów życia człowieka, aktywizuje je i buduje osobową tożsamość. Działanie pedagogiczne polega na budzeniu w wychowanku jego kultury subiektywnej, wskutek oddziaływania kultury obiektywnej²¹⁴. Edward T. Hall wskazuje, że kultura jest swoście ludzkim środkiem przekazu. Nie istnieje żaden aspekt życia ludzkiego, który nie stykałby się z nią i nie byłby przez nią przeobrażany. Kultura oddziałuje na osobowość człowieka oraz na sposób, w jaki wyraża on siebie, sposób w jaki myśli, porusza się czy rozwiązuje problemy. Ten wpływ kultury na życie ludzkie uznawany jest za rzecz oczywistą, dlatego poświęca się mu mało uwagi, jednak właśnie te aspekty, chociaż często niedostrzegane, niezwykle silnie oddziałują na zachowanie²¹⁵. Zdaniem Bogdana Suchodolskiego „wzbogacanie sił duchowych człowieka” dokonuje się dzięki wpływom „obiektywnych wartości (dóbr) kultury”²¹⁶. Kluczowym elementem tak rozumianej kultury są zatem wartości, w szczególności zaś wartości humanistyczne. Kultura nie może być uwolniona od wartościowania i utożsamiana jedynie ze sposobami życia jednostek i grup społecznych²¹⁷.

Na gruncie pedagogiki społecznej, już w społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej, problematyka kultury i działań wychowawczych z nią związanych łączona była z oświatą i składającą się na nią pracą oświatową i kulturalną. Jak wskazuje Mariusz Cichosz, kiedy powstawała pedagogika społeczna, praktyki o charakterze wychowawczym wpisywane były w dążenia niepodległościowe a później reformatorskie. Treści kulturowe odgrywały zasadniczą rolę w budowaniu świadomości narodowej, jako czynnik rozwoju społecznego oraz rozwoju indywidualnego każdego człowieka. Jednocześnie pedagodzy społeczni w tym okresie nie rozwijali głębiej koncepcji samej kultury, bazując na ustale-

²¹³ B. Suchodolski, *Uspołecznienie kultury*, Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój” 1937, s. 23.

²¹⁴ I. Wojnar, op. cit., s. 22.

²¹⁵ E. T. Hall, *Poza kulturą*, tłum. E. Goździak, Warszawa: PWN 2001, s. 25.

²¹⁶ B. Suchodolski, *Pedagogika kultury*, w: W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa: Fundacja „Innowacja” 1993, s. 547.

²¹⁷ D. Kubinowski, U. Lewartowicz, op. cit., s. 14.

niach ówczesnej socjologii wychowania²¹⁸. W nurt oświatowo-kulturalny wpisuje się szkoła Heleny Radlińskiej, która zawsze wiązała się z kulturą generującą i rozwijającą siły społeczne, pozwalającą na zaistnienie człowieka w przestrzeni społecznej oraz realizację jego dążeń²¹⁹. Według Radlińskiej naczelnym zjawiskiem w życiu społecznym jest rozwój kultury, powołaniem człowieka jest tworzenie i doskonalenie kultury swego narodu, rolą narodów zaś wnoszenie zdobyczy kulturowych w życie ludzkości. Wcielanie ideału kulturalnego w czyn służy rozwojowi ludzkości²²⁰. Wychowanie jest działaniem mającym na celu wprowadzanie jednostki w kulturę i przygotowanie do przejmowania oraz tworzenia wartości²²¹. Sama kultura jest tu pojmowana dwójako – jako przestrzeń w wymiarze społeczno-kulturalnym oraz jako ulokowanie jednostki w tej przestrzeni. Radlińska dostrzegała jednocześnie moc bodźców kulturowych mogących przekształcać środowisko, pozwalając na pobudzenie sił twórczych człowieka²²².

Zdaniem Aleksandra Kamińskiego kultura to sfera życia ludzkiego i działań podejmowanych w czasie wolnym, które nie mają bezpośredniego, utylitarnego charakteru²²³. Ryszard Wroczyński z kolei podaje, że upowszechnianie kultury stanowi planowy proces, wskutek którego dobra kulturowe stają się dostępne dla wszystkich i stanowią zbiorowy wytwór możliwie szerokiego kręgu społecznego²²⁴. Kazimierz Kornilowicz natomiast, analizując związki pomiędzy kulturą, oświatą a jednostką, stwierdza, iż kultura jest pojęciem szerszym od oświaty, a ich relacja jest ważna ze względu na wpływ na człowieka²²⁵. Zdaniem Olgi Czerniawskiej pomiędzy człowiekiem a kulturą występuje sprzężenie zwrotne, kultura oddziałuje na człowieka, ale również człowiek tworzy ją i kreuje. Podejmowane przez niego działania pozostają w związku z jego potrzebami oraz z motywacją, jaka nim kieruje. Proces, jaki zachodzi pomiędzy człowiekiem a kulturą, jest wielowarstwowy. Nie ogranicza się jedynie do propagowania

²¹⁸ M. Cichosz, *Kultura a wychowanie. Rzecz o animacji społeczno-kulturalnej- w ujęciu pedagogiki społecznej – rozwój koncepcji*, „Miesięcznik Literacki Akant” 2016, nr 7, <http://www.akant.org> (Dostęp: 20.11.2020).

²¹⁹ L. Witkowski, *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. O miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2014, s. 395 – 396.

²²⁰ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy...*, op. cit., s. 10 – 11.

²²¹ A. Żukiewicz, *Pedagog społeczny w ujęciu profesor Heleny Radlińskiej*, w: Tenże (red.), *Pedagog społeczny. Teoria i praktyka działalności społecznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2017, s. 40.

²²² A. Rzymek, *W szkole Heleny Radlińskiej odczytywanej na nowo z resilience w tle*, w: Z. Aleksander (red.), *Studia i badania naukowe. Pedagogika*, r. XII, nr 1, Gdańsk: „Ateneum-Szkoła Wyższa” w Gdańsku 2018, s. 22.

²²³ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa: PWN 1974, s. 60.

²²⁴ R. Wroczyński, *Praca oświatowa*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1965, s. 198 – 199.

²²⁵ K. Kornilowicz, *Drogi oświaty dorosłych*, w: A. Konewka, K. Kornilowicz (red.), *Przewodnik oświaty dorosłych (1928)*, Warszawa: Wydawnictwo Federacji Oświatowej Organizacji Społecznych 1929, s. 54.

wartości i umożliwiania dostępu do nich, ale przede wszystkim zakłada wspomaganie jednostek i grup w wyzwaniu twórczości. Potrzeba ekspresji i samorealizacji jest odczuwana przez jednostki o różnym poziomie uzdolnień, w związku z tym podejmowane działania obejmują różne sfery życia człowieka. W każdej sytuacji jednostka zdobywa doświadczenia, które wpływają na jej system wartości. Szczególnie wspierane winny być osoby uzdolnione, gdyż ich twórczość może mieć znaczenie społeczne²²⁶.

W zaprezentowanych stanowiskach widoczne jest zatem praktyczne odniesienie do problematyki kultury. Współcześnie bowiem jest ona często rozumiana przez pedagogów społecznych jako specyficzne sposoby rozumienia i przeżywania przez grupy oraz jednostki „zastanych” warunków i okoliczności życia lub jako zestaw praktyk, ideologii i wartości odpowiedzialnych za nadawanie sensu środowisku²²⁷. Pojmowana jest również jako przestrzeń twórczej aktywności człowieka, obszar jego zmagania z sobą samym, innymi, światem wewnętrznym i tym, który go otacza. Jest to obszar przeżyć duchowych i świat wychowawczej działalności człowieka²²⁸. W niniejszej dysertacji przyjmujemy rozumienie kultury jako przestrzeni podmiotowej aktywności jednostki. Odwołujemy się również do szerokiego, antropologicznego rozumienia kultury jako atrybutu, środowiska i sposobu bycia człowieka. Aktywność ludzka nie tylko wypełnia przestrzeń kultury, ale jest jej źródłem, oznacza współtworzenie kultury.

Specyfika bycia i stawania się człowieka wyraża się przede wszystkim w jego potencjalności, szczególne znaczenie ma zaś podmiotowo-osobowe bycie i aktywność życiowa²²⁹. Według Stanisława Chrobaka „Aktywność człowieka w przestrzeniach jego możliwości stawania się, między dziedzictwem genetycznym i socjokulturowym środowiskiem a własną podmiotowością osobową jest dla każdej jednostki szansą i próbą, wyzwaniem i przerażeniem, aktywnością bycia i ucieczką od życia”²³⁰. Człowiek we właściwy dla siebie sposób jest otwarty oraz kreatywny, „stający się i spełniający siebie”²³¹. Twórcza,

²²⁶ O. Czerniawska, *Wstęp*, w: K. Kornilowicz, *Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych. Wybór pism*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1976, s. XXII.

²²⁷ P. McLaren, *Życie w szkołach. Wprowadzenie do pedagogiki krytycznej*, tłum. A. Dziemianowicz-Bąk, J. Dzierżowski, M. Starnawski, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW 2015, s. 246.

²²⁸ A. Radziejewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 552.

²²⁹ S. Chrobak, *Człowiek twórcą/podmiotem rozwoju- wyzwania edukacyjne w globalizującym się społeczeństwie*, w: E. Anhalt, D. Stępkowski (red.), *Wychowanie i kształcenie w systemach politycznych*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2012, s. 159 – 160.

²³⁰ S. Chrobak, *Kultura aktywnego obywatelstwa racją życia społecznego*, „Pedagogia Christiana” 2017, nr 1(39), s. 129.

²³¹ K. Popielski, *Pytanie o człowieka*, w: Tenże (red.), *Człowiek-wartości-sens. Studia z psychologii egzystencji*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1996, s. 16.

podmiotowa aktywność wyrasta z pasji, którą rozumiemy jako silną skłonność do takiej aktywności, którą jednostka postrzega jako ważną, i w którą inwestuje swój czas i energię²³². Pasja stanowi silną motywację do aktywności²³³. Taka aktywność staje się elementem stylu życia człowieka, rozumianego przez nas jako formy codziennych zachowań jednostek, będących wyrazem potrzeb, aspiracji, uznawanych wartości i celów życiowych, warunkujących jakość życia człowieka.

1.2.2. Aktywność kulturalna w literaturze przedmiotu

W szerokim rozumieniu aktywność kulturalna rozumiana jest jako uświadomiona część uczestnictwa w kulturze²³⁴. Jan Grad ujmuje ją jako udział jednostek w różnorodnych formach uczestnictwa w kulturze artystycznej, określanej ilościowo przy pomocy danych frekwencyjnych. Owe dane obejmują między innymi: liczbę wypożyczeń książek z biblioteki, ilość sprzedanych biletów na wydarzenia kulturalne, uczestnictwo w eventach organizowanych przez placówki, deklaracje dotyczące form i częstotliwości udziału w kulturze. Poziom aktywności jest tutaj określany poprzez częstotliwość i rozległość kontaktów kulturalnych²³⁵. Aktywność kulturalna określa zatem intensywność podejmowanych działań oraz jest wyznaczana przez ich regularność, ciągłość i intensywność. Równocześnie wymaga ona postaw zaangażowanych, twórczych, krytycznych i refleksyjnych. W jej zakres wchodzi czynności służące realizacji określonego celu, który stanowi konkretyzację wartości²³⁶.

Aktywność kulturalna jest działaniem świadomym i intencjonalnym. Sam akt aktywności, będąc przejawem podmiotowości jednostki, implikuje doznania intelektualne, przeżycia estetyczne i emocjonalne oraz prowadzi do wzbogacenia doświadczeń. Akt aktywności kulturalnej nie występuje w sytuacji bierności, czyli samego kontaktu fizycznego bez zaangażowania psychicznego i wysiłku. Nie zawsze bowiem kontakt bezpośredni i obecność innych podmiotów są jednoznaczne z zaangażowaniem w aktywność. Przykładowo, środki masowego przekazu sprzyjają pośredniej aktywności kulturalnej przez kreowanie i upowszechnianie schematów myślenia,

²³² R. J. Vallerand, *On the Psychology of Passion: In Search of What Makes People's Lives Most Worth Living*, „Canadian Psychology” 2008, t. 49, s. 1.

²³³ D. -B. Luh, Ch. -Ch. Lu, *From Cognitive Style to Creativity Achievement: The Mediating Role of Passion*, „Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts” 2012, t. 6, nr 3, s. 283.

²³⁴ S. Słowińska, M. Olejarz, *Aktywność kulturalna w doświadczeniu kobiet 50+ i jej emancypacyjny wymiar*, „Edukacja Dorosłych” 2016, nr 2, s. 46.

²³⁵ J. Grad, U. Kaczmarek, *Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce. Zmiany modelu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1996, s. 31.

²³⁶ D. Jankowski, *Wartości- aktywność artystyczna- paradygmaty działalności kulturalnej*, w: Tenże (red.), *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1996, s. 30.

stereotypów kulturowych oraz wzorców zachowań²³⁷. Zaznaczają się również akty pozornej aktywności i nieaktywności, gdy jednostka lub jej otoczenie błędnie identyfikuje fakt aktywności, ze względu na potencjalne czynniki świadczące o jej zaistnieniu. Oznacza to identyfikację z aktem kulturalnym, przeżyciem, które w istocie nie istnieje. W bierności kulturalnej przejawia się indyferentyzm, którego podłoże stanowi kulturalna alienacja i niskie kompetencje utrudniające jednostce uchwycenie postępujących zmian w kulturze symbolicznej oraz komunikowanie się. W efekcie jednostka ucieka w świat znanych wartości, w obawie przed tym, czego nie zna, cofa się zamiast rozwijać, podążając ku nowemu²³⁸.

Aktywność kulturalna może mieć dwojaki charakter, może obejmować działalność twórczą lub też wiązać się z przejawianiem czynności i zachowań o charakterze receptywnym- odbiorczym. Twórcze działania to takie, które „wykraczają poza prostą percepcję”²³⁹, mają postać materialną (przedmiot, konkretny wytwór) albo ideową (myśl, wyobrażenie). Stanowią proces, zespół specyficznych cech osobowości (uzdolnień, talentów) lub zespół stymulatorów społecznych²⁴⁰. Tworzenie stanowi zasadniczą cechę, która wyróżnia człowieka. Jest on *homo creator*, zmieniającym i ulepszającym siebie i swoje otoczenie. Jest w swej istocie uznawany za twórcę, ze względu na swą wyjątkowość i indywidualność²⁴¹. Nie ogranicza się do imitacji, odwzorowywania czy powielania, ale posiada predyspozycje do działań oryginalnych i myślenia ponad schematami²⁴².

Według Heleny Radlińskiej twórczość indywidualna i zbiorowa ukierunkowana jest „ku budowaniu jutra wedle wzoru, zależnego od sił działających i narastających, możliwości i zakresu wpływu różnorodnych czynników przebudowy”²⁴³. Z kolei zdaniem Kazimierza Korniłowicza koniecznym zabiegiem w odniesieniu do jednostki jest „pomoc w tworzeniu”, mająca na celu ukształtowanie kreatywnej postawy jednostki ujawnianej w stosunku do życia²⁴⁴. Współcześnie za najistotniejszą cechę postawy twórczej uznaje się aktywny stosunek do rzeczywistości oraz rozwiązywanie problemów o różnorodnym charakterze²⁴⁵. Przejawia się zatem

²³⁷ Idem, *Dwa modele aktywności kulturalnej: maksymalizacja percepcji oraz twórczość i autoedukacja. Implikacje pedagogiczne*, w: I. Wojnar, J. Kubin (red.), *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa: Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN 1998, s. 427.

²³⁸ Ibidem, s. 431 – 434.

²³⁹ W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa: PWN 1976, s. 302.

²⁴⁰ A. Strzałecki, *Wybrane zagadnienia z psychologii twórczości*, Warszawa: PWN 1969, s. 13-27.

²⁴¹ K. Novikova, M. Wiśniewska, *Twórczość a innowacja w świetle wybranych koncepcji w naukach społecznych i humanistycznych*, „Journal of Modern Science” 2017, t. 3, nr 34, s. 60 – 61.

²⁴² Zob. K. Novikova, *Imitacja w wybranych koncepcjach i kontekstach społeczno-kulturowych*, Józefów: WSGE im. Alcide De Gasperi 2017.

²⁴³ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy...*, op. cit., s. 16.

²⁴⁴ R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, Warszawa: PWN 1979, s. 62.

²⁴⁵ M. Karwawski, *Spory wokół pojęcia kreatywności w pedagogice twórczości*, „Ruch Pedagogiczny” 2008, nr 5/6, s. 6.

w postawach, zachowaniach, aktywności i stylu życia. W innych koncepcjach nacisk położony jest w sposób szczególny na rolę wytworu, czyli efektu aktywności²⁴⁶. Z kategorią twórczości ściśle wiążą się takie cechy jak innowacyjność i kreatywność. Innowacyjność zazwyczaj dotyczy przejawów twórczej pracy człowieka, której efektem jest określony wytwór. Może również być rozumiana jako proces obejmujący działania ukierunkowane na wdrażanie jakiegoś nowego pomysłu, rozwiązania²⁴⁷. Kreatywność zaś odnosi się zawsze do twórczej jednostki i jest rozumiana jako „zdolność”. Stanowi element samoświadomości jednostki i wyznacza jej potencjał w kierunku twórczego funkcjonowania²⁴⁸. W analizach twórczości jako immanentnej cechy człowieka wyróżnia się obecnie dwa podejścia. Zwolennicy pierwszego z nich, elitarnego, uznają, że twórczość jest właściwością jedynie jednostek wybitnych, natomiast drugie z podejść, egalitarne, zakłada, że każdy człowiek jest twórczy²⁴⁹.

Drugi z branych pod uwagę wymiarów aktywności kulturalnej – aktywność receptywna – stanowi proces transformacji dzieła, z którym jednostka ma kontakt. Jest najczęściej reprezentowana przez krytyków, odbiorców i recenzentów. Oznacza również udział w wydarzeniach organizowanych przez instytucje, definiowany jako zespół zajęć kulturalnych, gdzie podkreśla się czynnościowy charakter takiego uczestnictwa²⁵⁰. Takie rozumienie aktywności kulturalnej akcentuje świadomy i intensywny kontakt z ofertą instytucji kultury i zaangażowanie w promowanie tych treści. Jest zatem związana z udziałem w różnych formach uczestnictwa w kulturze²⁵¹.

1.2.3. Rozumienie uczestnictwa w kulturze i aktywności kulturowej

W socjologii uczestnictwo w kulturze jest ujmowane jako składnik społecznego działania ludzi i przejaw funkcjonowania grup. Rozpatrywane jest ono poprzez wskaźniki percepcji, ekspresji i twórczości kulturalnej, które urzeczywistniają bezpośrednie oraz pośrednie kontakty społeczne, z równoczesnym uwzględnieniem uwarunkowań społecznych i następstw procesów, które są przez nie aktualizowane²⁵². Uczestnictwo w kulturze oznacza bliską lub pośrednią

²⁴⁶ Zob. J. Piegza, *Twórczość, produkcja i komunikacja- zbieżności i sprzeczności w epoce kodu*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 1, s. 88.

²⁴⁷ S. L. Popek, *Mechanizmy aktywności twórczej człowieka w świetle interakcyjnej teorii psychologicznej*, „Anales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2016, nr 29(3), s. 18.

²⁴⁸ K. J. Szmidt, *Edukacyjne uwarunkowania rozwoju kreatywności*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2017, s. 169 – 170.

²⁴⁹ A. Cudowska, *Twórcze orientacje życiowe studentów. Studium porównawcze*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2018, nr 2(7), s. 136.

²⁵⁰ D. Jankowski, *Dwa modele...*, op. cit., s. 427.

²⁵¹ J. Grad, *Badania uczestnictwa w kulturze artystycznej w polskiej socjologii*, Poznań: Wydawnictwo UAM 1997, s. 31.

²⁵² D. Jankowski, *Pedagogika kultury. Studia i koncepcje*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010, s. 49.

styczność z dziełami kultury i praktykami kulturowymi, a w związku z tym z innymi osobami. Interakcja ta wyraża się w „używaniu wytworów kultury, na przyswajaniu, przetwarzaniu i odtwarzaniu tkwiących w nich wartości, na podleganiu tkwiącym w kulturze wzorom, ale także na tworzeniu nowych jej wytworów i wartości oraz zachowań”²⁵³. Podstawowa różnica pomiędzy uczestnictwem w kulturze a aktywnością kulturalną dotyczy kwestii regularności działań i przejawianego zaangażowania w społeczny proces upowszechniania kultury. Należy zaznaczyć, że zarówno zakres uczestnictwa w kulturze, jak i aktywność kulturalną bada się przy pomocy analizy udziału w ofercie instytucji kultury. Dzięki zgromadzonym danym frekwencyjnym można określić poziom aktywności kulturalnej oraz ustalić poziom zaangażowania jednostek i grup społecznych w partycypację w kulturze. Uczestnictwo w niej jest jednak kategorią szerszą zakresowo niż aktywność. Obejmuje ono nie tylko rozwój pasji, zainteresowań, uzdolnień twórczych, ale jest związane przede wszystkim z procesem ukierunkowanym na zaspokajanie potrzeb i realizację celów²⁵⁴. Każdy proces uczestnictwa w kulturze jest dynamicznie kreowaną formą aktywności²⁵⁵. Człowiek, żyjąc w kulturze, dokonuje celowego wyboru określonych form kontaktu z nią, które przyjmują postać swoistego uczestnictwa. Poza tymi wyborami jednostka uczestniczy w sytuacjach nieplanowanych, które nie zawsze są związane z uczestnictwem w kulturze, ale mogą być jego formą. Kultura umożliwia uczestnictwo, ale równocześnie ono samo jest kulturowo regulowane, co oznacza, że musi odbywać się w określonej przestrzeni predefiniowanej kulturowo. Kultura stanowi zasób, dzięki któremu jednostka nadaje sens uczestnictwu, jednocześnie wyłaniając się w jego toku²⁵⁶.

Najbardziej popularne definicje uczestnictwa w kulturze sprowadzają je do recepcji i odbioru treści i dóbr kulturowych. Antonina Kłoskowska przykładowo rozumie je jako „odbiór podstawowych środków i przekazów ujmowany w powiązaniach i zależnościach od głównych elementów struktury społecznej”²⁵⁷. Wyróżnia dwie formy uczestnictwa w kulturze – twórczość, czyli kreację ukierunkowaną na tworzenie przekazów symbolicznych i odbiór, czyli recepcję kultury²⁵⁸. Zasadnicze znaczenie w przypadku zarówno kreacji, jak i recepcji dzieł kulturowych mają interakcje społeczne realizowane bezpośrednio lub pośrednio. Uczestnictwo w kulturze, zgodnie z tą koncepcją, stanowi proces „symbolizowania”, rozumiany jako czynność polegająca

²⁵³ M. Golka, op. cit., s. 12.

²⁵⁴ A. Kłoskowska, *Společne ramy kultury. Monografia socjologiczna*, Warszawa: PWN 1972, s. 129.

²⁵⁵ P. Kisiel, *Współczesne wzory uczestnictwa w kulturze*, w: J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2013, s. 350.

²⁵⁶ K. Arbiszewski, *Uczestnictwo jednostek w kulturze. Uwagi na temat nowej dynamiki kultury na przykładzie melomanów i ewolucji nośników muzyki*, „Kultura i Społeczeństwo” 2011, t. IV, nr 1, s. 47 – 48.

²⁵⁷ A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, op. cit., s. 431.

²⁵⁸ Idem, *Společne ramy...*, op. cit., s. 126-136.

na wytwarzaniu i komunikowaniu lub też odbieraniu i interpretowaniu „znaków właściwych”²⁵⁹. Według Jana Grada ma ono charakter intelektualny, jego istotę zaś stanowi interpretacja przekazów kulturowych²⁶⁰. Wąskie rozumienie uczestnictwa w kulturze podaje Anna Przeclawska, ujmując je jako proces komunikowania społecznego, który ułatwia relacje interpersonalne. Uczestnictwo stanowi w tym ujęciu proces przekazywania symbolicznych znaczeń i przypisywanych im wartości obowiązujących w określonym kręgu kulturowym²⁶¹. Według Józefa Kargula uczestnictwo takie nie ogranicza się jedynie do przyswajania treści kultury, używania jej dóbr, podleganiu normom, ale również obejmuje tworzenie jej nowych wartości oraz przetwarzanie i odtwarzanie tych już istniejących²⁶². Wiesława Pielasińska uważa z kolei, że trwałym motywem traktowania kultury jako rzeczywistego obszaru życia i funkcjonowania człowieka jest integracja pojęć: wartość, uczestnictwo, zaangażowanie, twórczość. Człowiek żyje w kulturze, w związku z tym jego twórczość nie ogranicza się tylko do dokonań artystycznych, ale oznacza również kreację. Uczestnictwo w kulturze dotyczy zatem równocześnie dwóch perspektyw – ideałów i wartości oraz warunków życia²⁶³. Szerokie ujęcie uczestnictwa w kulturze proponuje również Janusz Gajda. Rozumie je jako przyswajanie treści kulturowych, ich internalizację, a także jako tendencję jednostki do twórczego przekształcania otaczającego świata i samej siebie, w zależności od przyjmowanych różnorodnych wartości kultury²⁶⁴.

Inną stosowaną kategorią jest uczestnictwo kulturalne. Jan Grad wyróżnia w analizie tych pojęć dwa aspekty, czynnościowy, przejawiający się w konkretnym udziale w ofercie instytucji kultury oraz myślowy – intelektualny. Uczestnictwo kulturalne obejmuje aspekt czynnościowy i myślowy a w szerokim rozumieniu oznacza „udział członków różnych grup społecznych w zinstytucjonalizowanej działalności kulturalnej”²⁶⁵. Pojęcie „kulturalny” odnosi się do upowszechniania udziału w profesjonalnej kulturze artystycznej. Obejmuje tradycyjnych odbiorców kultury, środowiska twórcze pełniące rolę grup odniesienia i wzorotwórczych, „koneserów i bywalców”²⁶⁶ oraz tych nazywanych „etatowymi odbiorcami kultury wysokiej”, czyli przedstawicieli tradycyjnych elit kulturalnych, osób zafascynowanych określonym obszarem sztuki,

²⁵⁹ Ibidem, s. 129.

²⁶⁰ J. Grad, *Badania uczestnictwa...*, op. cit., s. 46.

²⁶¹ A. Przeclawska, *Zróżnicowanie kulturalne młodzieży a problemy wychowania*, Warszawa: PWN 1976, s. 17.

²⁶² J. Kargul, *Aktywność kulturalna ludzi dorosłych i jej zagrożenia*, w: T. Wujek (red.), *Wprowadzenie do andragogiki*, Warszawa: Ośrodek Kształcenia i Doskonalenia Kadr Instytut Technologii Eksploatacji 1996, s. 184.

²⁶³ W. Pielasińska, *Sens pojęcia „uczestnictwo w kulturze” w refleksji teoretycznej i praktyce badawczej*, w: J. Gajda (red.), *Pedagogika kultury*, op. cit., s. 301.

²⁶⁴ J. Gajda, *Pedagogika kultury*, op. cit., s. 10 – 11.

²⁶⁵ J. Grad, *Badanie uczestnictwa w kulturze...*, op. cit., s. 54.

²⁶⁶ A. Tyska, *Interesy i ideały kultury: struktura społeczeństwa i udział w kulturze*, Warszawa: PWN 1987, s. 28.

profesjonalistów potrzebujących środowiska²⁶⁷. W ostatnich latach w Polsce nastąpiło ożywienie naukowego dyskursu dotyczącego uczestnictwa i aktywności w kulturze. Charakterystyczną cechą tej dyskusji jest krytyczny stosunek do wywodzących się najczęściej z drugiej połowy XX wieku sposobów badania aktywności kulturalnej i uczestnictwa w kulturze oraz do kategorii pojęciowych i modeli teoretycznych związanych z tym polem problemowym.

Najczęściej przywoływana jest teza o nieaktualności określonych terminów i pojęć oraz ich nieadekwatności wobec pluralistycznej i zmiennej rzeczywistości²⁶⁸. Zwolennicy tego stanowiska wskazują, że nie chodzi tu o spór wyłącznie na poziomie pojęciotwórczym, ale o sposób myślenia i realizowania tej aktywności, a co za tym idzie również edukacji kulturowej²⁶⁹. W prezentowanej dysertacji posługujemy się kategorią aktywności kulturowej, nawiązując do przyjętego przez nas szerokiego, antropologicznego rozumienia kultury, jako unikalnego środowiska i sposobu życia człowieka. Taki sposób rozumienia kultury stanowi kwestię kluczową w operacjonalizacji kategorii aktywności kulturowej. Jak podają Marek Krajewski i Maciej Frąckowiak – kultura, rozumiana w szerokim ujęciu, to specyficzny sposób życia ludzi, zaś aktywność w jej obszarze to specyficzny sposób bycia człowiekiem. Kultura to nie tylko sztuka, obyczaje czy działalność artystyczna, ale wszystko to, co sprawia, że człowiek żyje we właściwy sobie sposób, to jego unikalny sposób adaptacji w otaczającej rzeczywistości. Uczestniczyć w kulturze można poprzez korzystanie z jej zasobów w praktykach codziennych, ale również przez jej współtworzenie, nie tylko poprzez wytwory artystyczne, ale także poprzez pewne specyficzne rytuały właściwe codzienności²⁷⁰.

Antropologiczne pojmowanie kultury nie sprowadza jej zatem do kategorii kultury elitarnej, związanej z konsumowaniem dzieł sztuki i wytworów kultury wysokiej, ale ujmuje jako przymiot osoby, sposób egzystencji ludzi, którzy poprzez własną aktywność uczestniczą w kreowaniu rzeczywistości społecznej i codzienności, współtworzą społeczeństwo obywatelskie i walczą o swoją podmiotowość²⁷¹. Koncepcja ta zrywa zatem z rozumieniem kultury jako dającego uporządkować się hierarchicznie, monolitycznego i stałego systemu aksjologicznego, Zakłada, że wszyscy ludzie posiadają własną kulturę, żyją w tej kulturze, uczestniczą w niej oraz ją tworzą i, co za tym idzie, zamiast jednego istnieje wiele zróżnicowanych porządków kulturo-

²⁶⁷ J. Kargul, *Upowszechnianie, Animacja, Komercjalizacja kultury*, Warszawa: PWN 2012, s. 143.

²⁶⁸ Zob. B. Fatyga, *Rekonstrukcja sensu uczestnictwa w kulturze*, w: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, T. Szlendak (red.) M, *Praktyki kulturalne Polaków*, op. cit., s. 9 – 12.

²⁶⁹ S. Słowińska, *Czy „edukacja kulturalna” to kategoria przeterminowana?* „Edukacja Dorosłych” 2018, nr 1, s. 108.

²⁷⁰ M. Krajewski, M. Frąckowiak, *Raport z realizacji programu Bardzo Młoda Kultura*, Warszawa: NCK 2016, s. 5.

²⁷¹ T. Szlendak, K. Olechnicki, *Nowe praktyki kulturowe Polaków. Megaceremoniały i subświaty*, Warszawa: PWN 2017, s. 15.

wych²⁷². Wąskie, wartościujące ujęcie kultury opiera się na założeniu, że istnieje stały i ustalony rezerwuar norm, wartości, dzieł i umiejętności, których internalizacja stanowi warunek pełnego uczestnictwa w kulturze²⁷³. Konsekwencją tego podejścia do kultury są tradycyjne koncepcje aktywności kulturalnej i uczestnictwa kulturowego, bazujące na podziałach na kulturę elitarną i masową, rozróżnieniach na „szafarzy kultury” i jej odbiorców oraz na czynny i bierny udział w kulturze²⁷⁴.

Nawiązując do antropologicznego rozumienia kultury, Marek Krajewski wskazuje, że uczestnictwo w kulturze to „proces włączania pewnego elementu (jednostki, grupy, ale też przedmiotu) w pewną sytuację uregulowaną kulturowo, a więc zachodzący dzięki językowi, normom i wartościom, narzędziom i przedmiotom stworzonym przez człowieka”²⁷⁵. Kategoria ta odnosi się do bycia aktywnym elementem relacji konstytuujących określoną sytuację. Wiąże się nie tylko z modelowaniem tych relacji, ale także jednostkowych elementów, które się z nimi łączą. Uczestnictwo w kulturze umożliwia więc przekształcanie tego, co generuje występowanie zdarzeń, w których jednostka partycypuje²⁷⁶. Człowiek uczestniczy w kulturze nie tylko biorąc udział w życiu kulturalnym, ale również w każdej sytuacji, w której staje się uczestnikiem relacji, które konstytuują określoną zbiorowość, odpowiedzialnych za jej odtwarzanie się w czasie i trwanie²⁷⁷. Aktywność kulturową należy zatem rozumieć jako współtworzenie kultury. Ta czynna postawa nie ogranicza się jedynie do konsumowania dóbr kultury, ale stanowi działanie traktowane jako forma społecznienia poprzez praktyki w różnych obszarach kultury²⁷⁸. Zaistnienie takiej aktywności wymaga określonych kompetencji pozwalających na bycie w kulturze, czerpanie z niej, a także współtworzenie jej zasobów, a w konsekwencji rzeczywiste uczestnictwo w życiu zbiorowym²⁷⁹. W prezentowanej dysertacji aktywność kulturową rozumiemy jako względnie regularne działania w obszarze kultury, mające na celu jej współtworzenie i wzbogacanie, a przez to przyczyniające się do budowania własnej tożsamości i środowiska.

²⁷² M. Kosińska, *Edukacja kulturowa*, w: R. Koschany, A. Skórzyńska (red.), *Edukacja kulturowa. Podręcznik*, Poznań: Centrum Praktyk Edukacyjnych 2014, s. 173.

²⁷³ M. Krajewski, F. Schmidt, *Animacja/ edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji i animacji kulturowej w Polsce. Raport końcowy*, Kraków: Małopolski Instytut Kultury 2014, s. 9 – 10.

²⁷⁴ B. Fatyga, *Rekonstrukcja sensu...*, op. cit., s. 13.

²⁷⁵ M. Krajewski, *Uczestnictwo w kulturze*, w: R. Drozdowski i in., op. cit., s. 17.

²⁷⁶ Idem, *W kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 1, s. 48 – 49.

²⁷⁷ M. Krajewski, *Od odbiorcy do uczestnika. Zanikający widz i jego współcześni następcy*, w: M. Kędziora, W. Nowak, J. Ryczek (red.), *Co z tym odbiorcą? Wokół zagadnienia odbioru sztuki*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2012, s. 88.

²⁷⁸ T. Szlendak, K. Olechnicki, *Megaceremoniały i subświaty. O potransformacyjnych przemianach uczestnictwa Polaków w kulturze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, r. LXXVI, z. 2, s. 297.

²⁷⁹ D. Ilczuk, K. Krzysztofek, *Znaczenie kompetencji kulturowych dla budowania kreatywności i kapitału intelektualnego Europy*, Warszawa: Fundacja Pro Cultura w Warszawie 2011, s. 16.

1.3. Styl życia jako aspekt aktywności społecznej i kulturowej

W prezentowanej dysertacji aktywność rozumiana jest jako wymiar stylu życia jednostek – wielopłaszczyznowe działania ukierunkowane na samodoskonalenie i rozwój. Kształtowanie własnego stylu życia polega bowiem na przekładaniu indywidualnych potrzeb, dążeń, aspiracji na określoną aktywność życiową. Osobliwość człowieka wynika z habitusu, który rozumiany jest jako podstawowa budowa porządkująca życie podmiotu. Ten właśnie układ wyznacza całokształt relacji, aktywności, działań i wytworów człowieka. Habitus projektuje działania osoby w świecie i w związku z tym jest związany ze stylem życia. Różnorakie warunki kulturowe, ekonomiczne życia ludzi generują rozmaite habitusy, które w następstwie warunkują konstrukcję stylu życia²⁸⁰. Problematyka stylu życia stanowi względnie nowy obszar eksploracji, do którego, po okresie zapomnienia, coraz częściej powracają przedstawiciele nauk społecznych. Kategoria ta pojawia się obecnie w różnych kontekstach problemowych, jest obecna w refleksji nad zasobami czasu, pracą, konsumpcją, aktywnością edukacyjną, kulturalną, intelektualną, rekreacją i wypoczynkiem, wyborami wartościującymi, uczestnictwem w życiu społecznym oraz samoidentyfikacją i autokreacją ludzi²⁸¹.

Najwcześniejsze interpretacje wiążą styl życia ze społecznym usytuowaniem, z grupami o podobnym statusie i odnoszą do sfery konsumpcji²⁸². Takie ujęcie proponowali między innymi: Thorstein Veblen²⁸³, Max Weber²⁸⁴, zaś w socjologii polskiej Stanisław Ossowski²⁸⁵. Styl życia wkomponowany jest tutaj w teorię stratyfikacji społecznej i stanowi wyznacznik usytuowania społecznego. Współcześnie teorie te utraciły aktualność, głównie przez zintensyfikowaną wymianę wzorów kulturowych generowaną przez procesy mobilności społecznej. W późnej nowoczesności styl życia stanowi nie tylko cechę typową dla określonych środowisk, ale także generującą segregację, chociaż dystanse które stwarzają są nietrudno przekraczane²⁸⁶. Według Hanny Palskiej uwzględnienie kategorii stylu życia pozwala opisać różnice społeczne w powiązaniu, ale i niezależnie od

²⁸⁰ A. Matuchniak-Krasuska, *Zarys socjologii sztuki Pierre'a Bourdieu*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2010, s. 197.

²⁸¹ J. Jarmużek, *Poczucie koherencji a aktywność edukacyjna dorosłych. Studium teoretyczno-badawcze*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2018, s. 106 – 109.

²⁸² M. Gdula, P. Sadura, *Style życia i porządek klasowy w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2012, s. 7 – 9.

²⁸³ T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa: Wydawnictwo Literackie Muza 2008, s. 171.

²⁸⁴ Zob. J. Daszykowska, *Jakość życia w perspektywie pedagogicznej*, Kraków: Wydawnictwo Impuls 2007, s. 19 – 21.

²⁸⁵ S. Ossowski, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, Łódź: Zakład Narodowy Ossolińskich we Wrocławiu 1957, s. 48 i nast.

²⁸⁶ Z. Tyszka, *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*, Warszawa: PWN 1971, s. 100-101.

struktury społecznej. Styl życia niejako otacza jednostkę w jej życiu codziennym, zaś charakter tej przestrzeni zależy w dużym stopniu od położenia społecznego. Posiada przy tym ważne funkcje społeczne, a mianowicie jest wyznacznikiem przynależności społecznej oraz ułatwia społeczną identyfikację jednostki²⁸⁷. Andrzej Siciński twierdzi z kolei, że styl życia jest zależny nie tylko od miejsca w strukturze społecznej, ale także od wieku i innych cech usytuowania społecznego oraz cech natury ideologicznej (światopoglądowych, politycznych)²⁸⁸. Zdaniem Henryka Domańskiego punktem wyjścia analizy stylów życia jest powiązanie ich z systemem nierówności społecznych i model struktury społecznej oparty został na podziałach warstwowo-zawodowych²⁸⁹.

W perspektywie Pierre'a Bourdieu hierarchia statusu społecznego jest wyznaczana przez strukturę klasową, zaś styl życia jest pochodną usytuowania w tej strukturze. Znamienne dla przedstawicieli danej klasy przedmioty i style życia komunikują ich status oraz odróżniają od innych klas²⁹⁰. W sytuacji zmiany pozycji społecznej zaznacza się niezgodność habitusu i warunków działania jednostki. W takiej sytuacji to nie dochód, ale to, co człowiek lubi i pożąda, a także konieczność wyznaczają to, co posiada. Jednostka przypisuje znaczenie do kapitału symbolicznego zasobów, którymi dysponuje, co stanowi podstawę jej aktywności i wyznacza pozycję społeczną²⁹¹. Według Aldony Małgorzaty Molesztak mechanizm ten prowadzi do ukształtowania konsumenta, podejmującego sprecyzowane wybory spośród oferowanych towarów i zajmującego przez to charakterystyczne dla siebie miejsce w życiu społecznym²⁹². Teoria Bourdieu jest dzisiaj podważana, głównie z tego powodu, że pozostaje w pewnych sprzecznościach z teoriami indywidualizacji społeczeństwa i koncepcjami postmodernistycznymi²⁹³.

Odmienne interpretacje występują na gruncie psychologii. Przykładowo Alfred Adler wskazuje, że styl życia określają pierwsze doświadczenia wyniesione z dzieciństwa, powiązane

²⁸⁷ H. Palska, *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa: IFiS PAN 2002, s. 18.

²⁸⁸ A. Siciński, *Styl życia- problemy pojęciowe i teoretyczne*, w: Tenże (red.), *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, Warszawa: PWN 1976, s. 19.

²⁸⁹ H. Domański, *Hierarchie i bariery społeczne w latach dziewięćdziesiątych*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2000, s. 130 – 131.

²⁹⁰ P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. P. Biłos, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2005, s. 218.

²⁹¹ Ibidem, s. 221.

²⁹² A. M. Molesztak, *Człowiek. Kultura. Uczestnictwo*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2015, s. 9 – 10.

²⁹³ Zob. Ł. Iwasiński, *Moda i hipsterstwo. Hierarchie statusu we współczesnym społeczeństwie konsumpcyjnym*, „Człowiek i Społeczeństwo” 2015, t. XI, s. 178.

z realizacją własnych oczekiwań. Tak ujmowany styl życia stanowi unikalny sposób przystosowania, stale modyfikowany przez jednostkę w toku nabywania i rozwijania kompetencji²⁹⁴. Fromm z kolei uznaje, że styl życia wyznaczają wzory zachowań obowiązujące w danej społeczności. Jednostka, pod wpływem „nieprzepartego instynktu samozachowawczego”, przyjmuje je za własne, czując się przy tym w miarę pewnie, gdy żyje zgodnie z oczekiwaniami innych²⁹⁵. Jest to przykład zachowań konformistycznych²⁹⁶ i wspomianej wcześniej aktywności konformistyczno-zniewalającej, która przejawia się w zgodzie, dostosowaniu, upodobnieniu własnego zachowania, powoduje utratę własnej tożsamości i zniewala człowieka, pozbawiając go indywidualności i wolności²⁹⁷. Nonkonformistyczny styl życia zakłada natomiast aktywny stosunek wobec siebie i świata, wyrażany w potrzebie poznania i przetwarzania nie tylko istniejącej rzeczywistości, ale także własnego ja²⁹⁸.

Styl życia może być również traktowany jako swoista kompozycja praktyk kulturowych. A. Siciński proponuje, aby pojmować go jako „(...) zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane, jako charakterystyczne dla tego położenia a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi”²⁹⁹. Marcin Czerwiński zaznacza z kolei, że charakterystyka stylu życia stanowi zawsze w pierwszym członie proceduralnym kategorię opisu zewnętrznego zachowania ludzi. Z racji tego, że mowa tutaj o zachowaniach złożonych, długofalowych i angażujących wiele osób i przedmiotów, bardziej adekwatne według wspomnianego autora byłoby odniesienie do pewnych komponentów stylu życia słowa „postępowanie”³⁰⁰. Jeszcze bardziej trafne wydaje się być słowo „czynność”, w znaczeniu, jakie nadaje mu Florian Znaniecki. Zgodnie z nim, jest to działanie świadome, w którym podmiot aktywności doświadcza faktów swej działalności oraz jest świadomy zmian, jakie wywołuje poprzez swą aktywność³⁰¹. Bogdan Suchodolski podkreśla, że najważniejszą sferą rzeczywistości, którą określa się jako styl życia, stanowi właśnie ta, gdzie nie mamy do czynienia z zachowaniem

²⁹⁴ A. Adler, *Sens życia*, tłum. M. Kreczowska, Warszawa: PWN 1986, s. 35 – 75.

²⁹⁵ E. Fromm, *Mieć czy być?*..., op. cit., s. 238 – 240.

²⁹⁶ Zob. G. Song, Q. Ma, F. Wu, L. Li, *The Psychological explanation of conformity*, „Social Behavior and Personality” 2012, no 40(2), s. 1365 – 1372.

²⁹⁷ A. Olubiński, *Aktywność i działanie*..., op. cit., s. 32 – 33.

²⁹⁸ G. J. Feist, *Personality, Behavioral Thresholds, and the Creative Scientist*, w: G. J. Feist, R. Reiter-Palmon, J. C. Kaufman (eds.), *The Cambridge Handbook of Creativity and Personality Research*, Cambridge: Cambridge University Press 2017, s. 64 – 83.

²⁹⁹ A. Siciński, *Styl życia- problemy pojęciowe i teoretyczne*, op. cit., s. 15.

³⁰⁰ M. Czerwiński, *Pojęcie stylu życia i jego implikacje*, w: A. Siciński (red.), op. cit., s. 34.

³⁰¹ F. Znaniecki, *Nauki o kulturze*, Warszawa: PWN 1971, s. 324.

ludzi, lecz postępowaniem albo działalnością. Chodzi tutaj o te działania, które mają charakter osobisty, chociaż mogą być to również te charakterystyczne dla jakiejś grupy³⁰².

Styl życia nie ogranicza się jedynie do zewnętrznych zachowań, ale obejmuje również to, co jest tymi zachowaniami wyrażane, czyli wartości, aspiracje, dążenia i cele życiowe. Według Anny Pawełczyńskiej składają się na niego zewnętrzne zachowania związane ze sferą codzienności oraz nieobserwowalne wartości, które stanowią przyczynę tych zachowań³⁰³. Andrzej Siciński wyróżnia natomiast takie elementy tej struktury, jak czynności i działania nakierowane na określone cele, motywacje tych zachowań, a także ich instrumenty³⁰⁴. Zbigniew Tyszka łączy styl życia z kategorią potrzeb i uczestnictwem w kulturze. Określał go jako „kulturowo uwarunkowany stopień i sposób zaspokajania potrzeb i realizowania aspiracji, za pomocą możliwości i prerogatyw wynikających z zajmowanej pozycji ekonomicznej i społecznej”³⁰⁵. Barbara Fatyga ujmuje styl życia jako sposób realizacji potrzeb, przyzwyczajęń, nawyków i konwencji, regulowany przez wartości, pozwalający dostrzec względną spójność i sensowność własnego życia i warunkowany kulturowo³⁰⁶. Jednostki i grupy realizujące określone style życia reprezentują pewne segmenty struktury społecznej i związane z nimi pewne cechy statutowe, za nimi natomiast stoją wartości i znaczenia, które tworzą dominujący układ wzorców, stanowiący zasadę stylu³⁰⁷. Aldona Jawłowska ujmuje interesującą nas kategorię na trzech płaszczyznach rzeczywistości: przekonań, celów życiowych, światopoglądu, potrzeb, dążeń i aspiracji; w sferze czynności obserwowalnych oraz w sferze przedmiotów, które człowiek tworzy, wybiera lub przyjmuje, i które stanowią dla niego najbliższe środowisko życiowe³⁰⁸. Leon Dyczewski traktuje z kolei styl życia jako „(...) określoną całość potrzeb, wartości i dążeń, upodobań i zachowań właściwą grupie społecznej lub jednostce, wyróżniającą je od innych jednostek lub grup”³⁰⁹.

W literaturze socjologicznej istnieje również perspektywa analizowania stylu życia w kontekście codziennych wyborów dokonywanych przez jednostkę, którą Andrzej Siciński nazywał *homo eligens*, czyli człowiek dokonujący wyborów. Zdaniem autora koncep-

³⁰² B. Suchodolski, *Styl życia w perspektywie filozoficznej*, w: A. Siciński, op. cit., s. 101.

³⁰³ A. Pawełczyńska, *Styl życia w epoce przemian- determinanty i układy odniesienia*, w: A. Siciński, op. cit., s. 137.

³⁰⁴ A. Siciński, *Styl życia w miastach polskich*, Warszawa: IFiS PAN 1988, s. 48.

³⁰⁵ Z. Tyszka, *Uczestnictwo w kulturze...*, op. cit., s. 105.

³⁰⁶ B. Fatyga, *Pan Jourdain i styl życia*, w: A. Jawłowska, M. Pawlik, B. Fatyga (red.), *Style życia, wartości, obyczaje. Stare i nowe spojrzenia*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2010, s. 20.

³⁰⁷ B. Fatyga, *Szkic o konsumpcyjnym stylu życia i rzeczach jako dobrach kultury*, w: P. Gliński, A. Kościński (red.), *Socjologia i Siciński*, Warszawa: IFiS PAN 2009, s. 150 – 151.

³⁰⁸ A. Jawłowska, *Styl życia a wartości*, w: A. Siciński (red.), *Styl życia. Koncepcje...*, op. cit., s. 206 – 208.

³⁰⁹ L. Dyczewski, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1995, s. 150.

cję tę można traktować jako tezę *stricte* metodologiczną, ale również egzystencjalną. W drugim przypadku jest to przekonanie, że człowiek jest niesprowadzalny do sumy reakcji na uwarunkowania i bodźce. Do jego istoty należy dokonywanie wyborów, przekraczanie własnych uwarunkowań, które mają specyficznie ludzki charakter. Jedynie w części są czymś „danym”, gdyż rzeczywistość, w której żyje jednostka jest przez nią społecznie tworzona³¹⁰. Sytuacje związane z wyborem zachowań są elementami konstytuującymi pojęcie stylu życia i wiążą go z wartościami. Zespoły codziennych zachowań są determinowane przez wartości. Powiązanie stylu życia z wartościami jest nośne pedagogicznie, pozwala na formułowanie pedagogicznych postulatów wychowania do wyborów, oferowania w ciągle zmieniającej się rzeczywistości wartości pewnych i uniwersalnych a także wychowania do podejmowania wysiłku tworzenia nowych wizji i celów życia. Potrzeba ta wynika z „nadmiaru wyborów” oferowanych człowiekowi. Skutkuje to jego bezradnością i zagubieniem. Anthony Giddens zauważa, że zasadniczym wymiarem codzienności człowieka jest wybór. Żadna kultura nie eliminuje codziennych wyborów, jednak to właśnie ponowoczesność stawia przed człowiekiem różnorodną ofertę możliwości, nie udzielając jednocześnie wskazówek, którą z nich powinno się wybrać³¹¹. W obliczu zbyt wielu opcji stylu życia ma on świadomość odpowiedzialności za jego bieg, ale chce uniknąć tej odpowiedzialności. Z jednej strony dąży bowiem do większej kontroli nad swoim życiem, z drugiej zaś pragnie, by jego życie było prostsze³¹². W efekcie, jak zauważa Barry Schwartz, prędzej czy później człowiek zmęczony wybieraniem, analizowaniem i porównywaniem opcji, spojrzy przez ramię, by sprawdzić, jakiego wyboru dokonali inni³¹³. Z mnogości wyboru następuje ucieczka w pewnego typu niewolę, w celu zyskania spokoju, pewności i oparcia³¹⁴. Zniewolenie człowieka może mieć zatem źródło w jego pozornie nieograniczonej wolności. Zachwyt nad udaną ucieczką od zewnętrznych autorytetów powoduje wyparcie ze świadomości istnienia wewnętrznych zniewoleń, lęków i przymusów³¹⁵.

³¹⁰ A. Siciński, *Styl życia, kultura, wybór. Szkice*, Warszawa: IFiS PAN 2002, s. 81 – 82.

³¹¹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa: PWN 2010, s. 114.

³¹² A. Chernev, U. Böckenholt, J. Goodman, *Choice overload: A conceptual review and meta-analysis*, „Journal of Consumer Psychology” 2016, vol. 26(2), s. 333 – 358; por. B. Scheibehenne, R. Greifeneder, P. M. Tood, *Can There Ever be Too Many Options? A Meta- Analytic Review of Choice Overload*, „Journal of Consumer Research” 2010, vol. 37(3), s. 409 – 425.

³¹³ B. Schwartz, *Paradoks wyboru. Dlaczego więcej oznacza mniej*, tłum. M. Walczyński, Warszawa: PWN 2013, s. 228.

³¹⁴ I. Drapała, *Zniewolenie w kulturze wolności*, w: H. Liberska, A. Malina, D. Suwalska-Barancewicz, *Zmiany w życiu współczesnych ludzi i ich konteksty*, Warszawa: Wydawnictwo „Difin” 2016, s. 344.

³¹⁵ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik” 2001, s. 111.

1.4. Obszary i uszczegółowione aspekty aktywności społecznej i aktywności kulturowej

Praktyki społeczne i kulturowe kodują się w określonej, symbolicznej przestrzeni. Według Ewy Marynowicz-Hetki przestrzeń symboliczna jest kategorią jakościową, której podstawową zasadę stanowi relacyjne rozumienie świata społecznego oraz jego ujęcie w kategorii procesu³¹⁶. Właśnie owa relacyjność, co podkreśla Pierre Bourdieu, jest źródłem aktywności podejmowanej przez funkcjonujące w tej przestrzeni jednostki³¹⁷. Takie ujęcie przestrzeni symbolicznej jest zbliżone do pojmowania przestrzeni jako efektu współistnienia człowieka i świata, miejsca przeżywanego duchowo³¹⁸. W prezentowanym ujęciu za przestrzeń taką uznajemy codzienność i czas wolny. Na tych dwóch płaszczyznach kodują się praktyki społeczne i kulturowe, które są przejawami interesujących nas typów aktywności. Dokonują się one w pewnych obszarach, które są tych aktywności uszczegółowieniem. Pierre Bourdieu zauważa, że praktyka jest „produktem dialektycznej relacji między sytuacją a habitusem, rozumianym jako system trwałych i przekazywalnych dyspozycji, który, obejmując wszystkie przyszłe doświadczenia, działa w każdej chwili, jak matryca postrzeżeń, ocen i działań oraz umożliwia wypełnianie nieskończenie zróżnicowanych zadań, dzięki analogicznym transferom schematów pozwalających rozwiązywać podobne problemy i dzięki stałemu korygowaniu osiągniętych wyników, dialektycznie wytwarzanych przez te rezultaty”³¹⁹.

1.4.1. Codzienność i czas wolny jako przestrzeń praktyk społecznych i kulturowych

Codziennność stanowi podstawowe źródło ludzkich przeżyć. Jest obszarem ciągłego doświadczania, które łączy uczestniczące w nim jednostki³²⁰. Jak podaje Alfred Schütz, świat życia codziennego stanowi dla jednostki jej wszechświat³²¹. W perspektywie paradygmatu interpretatywnego codzienność rozumiana jest jako symboliczna przestrzeń, której specyfika jest źródłem aktywności podejmowanych przez funkcjonujące w niej jed-

³¹⁶ E. Marynowicz-Hetka, *Miejsce wartości w polu działania społecznego, czyli o aksjologicznym kryterium działania społecznego. Kilka refleksji od K. Kotłowskiego do L. Lavelle'a*, w: S. Sztobryn, B. Śliwerski (red.), *Idee pedagogiki filozoficznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2003, s. 168.

³¹⁷ P. Bourdieu, *Rozum praktyczny. O teorii działania*, tłum. J. Stryczyk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009, s. 40 – 43.

³¹⁸ Zob. K. Maliszewski, *Implozja przestrzeni uczenia się*, „Edukacja Dorosłych” 2011, nr 2(65), s. 33 – 41.

³¹⁹ P. Bourdieu, *Szkic teorii praktyki: poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów*, tłum. W. Kroker, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2007, s. 197.

³²⁰ J. Kluzowicz, *Codziennność jako przestrzeń doświadczania dorosłości i zdobywania wiedzy*, „Edukacja Dorosłych” 2017, nr 1, s. 68.

³²¹ A. Schütz, *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS” 2008, s. 17.

nostki. Istota codzienności przejawia się w myślach i działaniach człowieka, stanowiącym samym początek doświadczeń, obecnych w wielorakich kontekstach ludzkiego funkcjonowania³²². Na gruncie socjologii Peter L. Berger i Thomas Luckmann określają życie codzienne jako ludzką rzeczywistość, która przedstawia się w perspektywie spójnego świata interpretowanego w jednostkowym, subiektywnie znaczącym postępowaniu. Świat ten powstaje w ludzkim myśleniu oraz działaniach, wskutek tego trwa jako świat rzeczywisty³²³. David Watson wskazuje, że na codzienność składają się te aspekty życia, które są oczywiste, nawykowe, rutynowe oraz te, które przyjmuje się bezrefleksyjnie³²⁴. Na powyższe cechy wskazuje również Piotr Sztompka, zaznaczając jednocześnie, że codzienność często nacechowana jest także spontanicznością. W opinii autora życie codzienne nie jest przeciwstawne odświętnemu, ale obejmuje całokształt ludzkiej aktywności. Zawiera w sobie także praktyki religijne, rytualne i symboliczne, uroczyste i podniosłe. Obejmuje zatem zarówno durkheimowską sferę *profanum*, jak i *sacrum*. Nie przeciwstawia się również życiu elitarnemu, natomiast mieści w sobie praktyki charakterystyczne dla klas wyższych, na równi z aktywnością mas społecznych³²⁵.

Według Marii Szyszkowskiej „codziennością” i „niecodziennością” zarządza współcześnie nie tyle czas kalendarzowy, ile subiektywna ocena i wybór uznanych za niecodzienne zdarzeń oraz czas „zwyczajności”, które nieustannie przeplatają się ze sobą. Zwyczajność przejawia się w tych obszarach, w których można spodziewać się niezwykłości, zaś w przestrzeni potocznie rozumianej codzienności mogą zaznaczać się chwile niezwykłe³²⁶. Według Zygmunta Baumana „to właśnie wysokie prawdopodobieństwo zajść niecodziennych jest dziś doświadczeniem codziennym (...), niecodzienność jest dziś codziennością”³²⁷. Codzienność stanowi zatem rzeczywistość wielowymiarową i niejednoznaczną. Jest kategorią ukontekstowaną, niesie za sobą inne sensy i odmienne znaczenia, kiedy interpretowana jest jako potoczność, zwyczajność albo codzienna prakty-

³²² A. Wróbel, *Codziennność wychowania jako przestrzeń symboliczna. Między myśleniem a działaniem pedagogicznym czy inaczej między inter- a transdyscyplinarnością*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2017, nr 1(2), s. 100.

³²³ P. L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, tłum. J. Niżnik, Warszawa: PWN 2010, s. 31-41.

³²⁴ Zob. D. Watson, *Home from Home: the Pub and Everyday Life*, w: T. Benett, D. Watson (red.), *Understanding Everyday Life*, Oxford: Blackwell 2002, s. 189.

³²⁵ P. Sztompka, *Życie codzienne- temat najnowszej socjologii*, w: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Kraków: Wydawnictwo Znak 2008, s. 24 – 25.

³²⁶ M. Szyszkowska, *Twórcze niepokoje codzienności*, Warszawa: Wydawnictwo Twój Styl 1999, s. 189.

³²⁷ Z. Bauman, *Niecodzienność nasza codzienna*, w: M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2009, s. 78.

ka, inne zaś w przypadku gdy analizowana jest jako źródło subiektywnych, wysublimowanych doświadczeń³²⁸.

U podstaw pedagogicznego rozumienia codzienności stoi przekonanie, że proces wychowania i kształcenia rozgrywa się w życiu codziennym, które jest źródłem doświadczeń życiowych. Z nich właśnie należy wyprowadzać wiedzę i ją pomnażać³²⁹. Codziennosc jest zawsze doświadczana w indywidualnej biografii i zawsze przez coś uobecniana. W ten sposób staje się źródłem doświadczeń budujących „świat ludzkiej kultury”³³⁰. Zasadniczym postulatem jest także podejmowanie prób odnajdowania uniwersalnych wartości w życiu codziennym, które, jak zauważa Julia Kluzowicz, stają się nie tylko przyczyną zadowolenia z własnego życia i rozeznania jego sensu, ale także mogą być początkiem prawdziwej wspólnoty, poprzez dzielenie ich przez członków społeczeństwa. Tak rozumiane życie codzienne wzbogaca nie tylko jednostkę, stanowiąc materię samorozwoju, ale pozwala na tworzenie relacji z innymi ludźmi³³¹.

Według Małgorzaty Dzięgielewskiej codzienność stanowi uniwersalną konstrukcję napotykaną wszędzie, w przestrzeni obiektywnej (w domu, w pracy, w życiu towarzyskim) oraz subiektywnej (aspiracjach, wyobrażeniach, marzeniach, nadziejach)³³². Joanna Rutkowiak rozumie ją jako określoną jakość ludzkiego doświadczenia, która jest przeciwstawiana doświadczeniu świątecznemu³³³. Zdaniem Jerzego Jastrzębskiego podstawą absolutnego poznania są kolejne czynności dnia powszedniego, zaś droga do niego jest możliwa poprzez zaspokajanie potrzeb i wypełnianie obowiązków. Cała prawda o świecie zawarta jest bowiem w działaniu zgodnym z naturą i w życiu codziennym, pozostawanie z nim w zgodzie jest zaś źródłem prawdziwej wiedzy³³⁴. Maria Dudzikowa i Maria Czerepaniak-Walczak uznają, że naukowa refleksja nad życiem codziennym jest „warunkiem ochrony

³²⁸ E. Tarkowska, *Życie codzienne jako kategoria interdyscyplinarna*, w: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, t. 5: *Codziennosc w szkole. Szkoła w codzienności*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne 2010, s. 75 – 92.

³²⁹ K. Ablewicz, *Potencjał badawczy antropologii pedagogicznej- przedmioty i konteksty badań*, w: K. Rubacha (red.), *Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2008, s. 147.

³³⁰ M. Szulakiewicz, *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, s. 231 – 250.

³³¹ J. Kluzowicz, *Codziennosc jako materia działalności animatora kultury*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2016, nr 17, s. 213 – 214.

³³² M. Dzięgielewska, *Kultura dnia codziennego a oświata dorosłych*, „Edukacja Dorosłych” 2002, nr 4, s. 71-73.

³³³ J. Rutkowiak, *Święto i codzienność wobec idei społeczeństwa uczącego się*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja” 2003, nr specjalny, s. 69.

³³⁴ J. Jastrzębski, *Odkrywanie codzienności*, ibidem, s. 12.

człowieka przed stawianiem się ubocznym produktem własnego życia”³³⁵. To właśnie w życiu codziennym tkwi ogromny ludzki potencjał i człowiek powinien odkrywać w sobie siły do świadomego kształtowania tej przestrzeni. Jednak zdaniem Zbyszko Melosika we współczesnej kulturze występuje konstruowana społecznie obawa przed monotonyjnym życiem, gdzie codziennym obowiązkiem staje się „maksymalizacja wrażeń” i „natychmiastowa przyjemność”³³⁶. W opinii Marii Szyszkowskiej właśnie na przestrzeni dnia powszedniego rozgrywają się sprawy zasadniczej wagi i przełamuje się to, co nieistotne, z tym, co znaczące. Zasób energii, który ludzie przeznaczają na ucieczkę od codzienności winien być przeznaczany na jej wzbogacanie i przekształcanie³³⁷. Stanowi to również istotny postulat do projektowania działań pedagogicznych w środowisku, gdyż perspektywa kogoś z zewnątrz, dla kogo określone codzienne działania i styl życia nie są oczywiste, może być pomocna w nadaniu im właściwej wagi i znaczenia.

Kategoria codzienności wiąże się bezpośrednio z jakością przeżywanego czasu. Czas stanowi przestrzeń do wypełnienia, wszelkie działania i podejmowana aktywność zależne są od jego specyfiki. Czas wolny jest kategorią, która była obecna już w starożytności, w klasycznej koncepcji Arystotelesa. Przeciwstawiał on czynności obowiązkowe tym, służącym rozwojowi człowieka (filozofii, nauce, kontemplacji). Według Arystotelesa czas wolny był szlachetnym działaniem, drogą do szczęścia, oznaczał oddawanie się kulturze duchowej. Czynności podejmowane w nim to dążenie do doskonałości jednostki, wyższy stan ludzkiego bytu, który wyzwala samorealizację³³⁸. Współcześnie czas wolny jest zagadnieniem wieloaspektowym i złożonym, jednak zawsze przeciwstawiany był kategorii pracy.

W odniesieniu do czasu wolnego zastosowanie mają na ogół trzy pojęcia: *free time*, *leisure time* oraz *leisure*. Pierwsze z określeń odnosi się do czasu będącego do dyspozycji jednostki według jej uznania, *leisure time* stanowi obszar czasu wolnego, w którym realizowane są wartości wolnoczasowe. Ostatnie z pojęć wykorzystywane jest do oznaczenia poczucia samorealizacji osiąganego przez jednostkę poprzez wykorzystanie czasu wolnego na określoną aktywność, dostarczającą odprężenia stanowiącego główną, ale nie jedyną

³³⁵ M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak, *Codziennność w szkole. Szkoła w codzienności*, w: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie...*, op. cit., s. 9

³³⁶ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2013, s. 163.

³³⁷ M. Szyszkowska, op. cit., s. 9.

³³⁸ J. Mokras-Grabowska, *Czas wolny w dobie postmodernizmu*, „Folia Turistica” 2015, nr 34, s. 12 – 13.

funkcję czasu wolnego³³⁹. Na gruncie pedagogiki społecznej podkreśla się dualizm czasu wolnego, przejawiający się w jego aspekcie ilościowym i jakościowym. Wymiar ilościowy da się zmierzyć, stanowi on podstawę analizy budżetu czasu. Aspekt jakościowy natomiast to styl zachowania lub jakość życia³⁴⁰.

Istnieją dwie płaszczyzny, w ramach których można rozpatrywać kategorię czasu wolnego. Pierwsza to obszar swobody, w której jednostka jest wolna jedynie od pracy zarobkowej, druga zaś dotyczy wolności nie tylko od pracy, ale również od obowiązków rodzinnych lub społecznych. Taki czas cechuje się całkowitą swobodą działań i można go uznać za prawdziwie wolny³⁴¹. Do pierwszej grupy zaliczyć można stanowisko Władysława Gaworeckiego, który uznaje czas wolny jako ten pozostały po wykonanej pracy zawodowej, mogący być wykorzystany na wypoczynek, partycypację w osiągnięciach współczesnej cywilizacji, rozwijanie zainteresowań czy rozrywkę. Jego główny cel stanowi bezpośrednia satysfakcja, radość z niego zaś wymaga adekwatnego stanu wewnętrznego³⁴². Anna Zawadzka definiuje tę kategorię jako czas przeznaczony na zajęcia służące wypoczynkowi i rozrywce, na partycypację w życiu społecznym i który służy wszechstronnemu rozwojowi³⁴³.

Definicję czasu wolnego w drugim ujęciu stanowi określenie Jana Pięty, który stwierdza, że jest to czas bez obowiązków, który przeznaczony jest na zajęcia dowolne. Jednostka podejmuje w owym czasie aktywność nie związaną z obowiązkami zawodowymi, rodzinnymi i społecznymi³⁴⁴. Podobnie dla Ryszarda Wroczyńskiego jest to czas przeznaczony na odpoczynek, rozrywkę, rozwój zainteresowań zgodnych z upodobaniami, który pozostaje po wykonaniu obowiązków zawodowych, rodzinnych i społecznych³⁴⁵. Krzysztof Przecławski uznaje ten czas za przestrzeń, którą człowiek może swobodnie dysponować, po zrealizowaniu zadań związanych z zaspokojeniem potrzeb podstawowych oraz obowiązków³⁴⁶. Jadwiga Daszykowska wskazuje także, że czas wolny stanowi bardzo ważny element zadowolenia z życia, a jego zasoby i sposoby zagospodarowania decydują

³³⁹ M. Drozdowska, M. Leśniak-Jahann, J. Marek, *Wykorzystanie czasu wolnego przez studentów wrocławskich uczelni*, Wrocław: Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu 2018, s. 10.

³⁴⁰ M. Orłowska, *Przymus bezczynności*, Warszawa: Wydawnictwo APS/PWN 2007, s. 52.

³⁴¹ G. Konieczny, R. Rasińska, *Dokonana w perspektywie teorii dystynkcji Pierre'a Bourdieu analiza empiryczna zachowań podejmowanych w wolnym czasie przez pielęgniarki i położne*, „Pielęgniarstwo Polskie” 2017, nr 3(65), s. 497.

³⁴² W. Gaworecki, *Turystyka*, Warszawa: PWE 2007, s. 90.

³⁴³ A. Zawadzka, *Obciążenie studentów nauką a formy wypoczywania*, Warszawa: PWN 1976, s. 183.

³⁴⁴ J. Pięta, *Pedagogika czasu wolnego*, Nowy Dwór Mazowiecki: Wydawnictwo FREL 2014, s. 25.

³⁴⁵ R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 213.

³⁴⁶ K. Przecławski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, w: W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa: Fundacja Innowacja 1993, s. 75.

o jakości pracy, zadowoleniu z siebie, zdrowiu oraz codziennym samopoczuciu³⁴⁷. W podjętych w tym miejscu rozważaniach odwołujemy się do szerokiego ujęcia czasu wolnego prezentowanego przez Krzysztofa Kwileckiego, według którego jest to czas swobodnego wyboru form wypoczynku, rozrywki, zainteresowań, kontaktów społecznych, mający na celu odtwarzanie sił fizycznych i psychicznych oraz rozwój fizyczny i duchowy³⁴⁸.

1.4.2. Obszary aktywności społecznej

Kategoria praktyk społecznych i kulturowych wymaga operacjonalizacji na potrzeby badań, przyjmujemy zatem za Barbarą Fatygą, że praktyki takie stanowią wszelkie zachowania w obrębie przestrzeni społeczno-kulturowej, które ludzie podejmują codziennie i w sytuacjach odświętnych, i które powiązane są z takimi kategoriami, jak styl i jakość życia³⁴⁹. Na płaszczyźnie aktywności społecznej wyróżniać będziemy dwie sfery – aktywność formalną, której najbardziej charakterystycznymi przejawami są: zaangażowanie w organizacjach i stowarzyszeniach społecznych, w polityce, wolontariacie i działaniach na rzecz środowiska lokalnego oraz aktywność nieformalną, przejawiającą się w spontanicznych działaniach na rzecz innych osób (rodziny, przyjaciół, sąsiadów) i najbliższego otoczenia.

Formalne członkostwo w organizacjach i stowarzyszeniach bardzo często traktowane jest jako swoisty barometr zaangażowania społecznego oraz jeden z aspektów kapitału społecznego³⁵⁰. Według Elżbiety Skoczylas-Namielskiej organizacje społeczne są elementem środowiska społecznego i stanowią formę jego przeobrażania oraz aktywizowania, a także wskaźnik jego rozwoju i środowisko samo w sobie. Są przestrzenią zorganizowaną, wykonującą pracę określonego rodzaju, zaopatrzoną w odpowiednie narzędzia, w której w wyniku interakcji jednostek ją konstytuujących tworzy się instytucja (w znaczeniu zespołu norm)³⁵¹. Irena Lepalczyk stowarzyszenie społeczne rozumie jako „formalną grupę osób zidentyfikowanych z jego celami i zadaniami, połączonych wspólną więzią o charakterze przedmiotowym, wyrażającą się w dążeniu do realizacji wspólnego, obywatelskiego

³⁴⁷ J. Daszykowska, *Czas wolny a jakość życia nauczycieli studiujących: (studium porównawcze na przykładzie wybranych uczelni Krakowa i Rzeszowa)*, Kraków 2005, s. 9, cyt. za: K. Kwilecki, *Rozważania o czasie wolnym – wybrane zagadnienia*, Katowice: WSH 2011, s. 9 – 10

³⁴⁸ K. Kwilecki, op. cit., s. 12.

³⁴⁹ B. Fatyga, *Wprowadzenie*, op. cit., s. 22.

³⁵⁰ H. Kotarski, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2013, s. 141.

³⁵¹ E. Skoczylas-Namielska, *Funkcja społeczna organizacji i stowarzyszeń społecznych. Uwagi pedagoga społecznego*, w: E. Marynowicz-Hetka, E. Skoczylas-Namielska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2015, s. 258.

telskiego zadania, wynikającego z potrzeb aktualnych lub przewidywanych środowiska społecznego, w skali mikro, jak i makro”³⁵². Podobnie definiuje stowarzyszenie Aleksander Kamiński, który określa je jako grupę rozwojowo-wychowawczą zorganizowaną celowo do realizacji wspólnego działania, wspierający pomyślny rozwój osobowościowy jednostek, mniej lub bardziej świadomie identyfikujących się z jej celami i wartościami³⁵³.

W opinii Kazimierza Czerwińskiego już sama decyzja przystąpienia do jakiegoś społecznego ruchu wymaga określonej wiedzy, która następnie jest wzbogacana i weryfikowana. Akces ten utwierdza w jednostce takie cechy, jak poczucie sprawstwa i kontroli nad wydarzeniami, umiejętność podejmowania decyzji, krytycyzm, inicjatywę oraz aktywność. Dalsze aktywne uczestnictwo doskonali umiejętność współpracy z ludźmi oraz zwiększa poziom lojalności, zaufania i solidarności³⁵⁴. Te ostatnie cechy są przez Piotra Sztompkę określane jako „prospołeczne więzi moralne”, bez których niemożliwe jest funkcjonowanie społeczeństwa³⁵⁵. Stowarzyszanie się uczy wielu cnót społecznych, między innymi wierności wzajemnym zobowiązaniom, poczucia odpowiedzialności, braku chęci zysku, poświęcania swojego czasu i wysiłku dla innych – dla wspólnego dobra³⁵⁶. Aktywność stowarzyszeniowa wpisuje się również bardzo wyraźnie w indywidualne ludzkie biografie. Mariusz Granosik zauważa, że „częścią biografii staje się życie i kariera instytucjonalna”, a równocześnie „częścią instytucji jest biografia pracownika”³⁵⁷.

Według Tomasza Masłyka o postawach prospołecznych Polaków można mówić w nawiązaniu do trzech wymiarów: deklarowanego wsparcia, biernego członkostwa i aktywnego uczestnictwa³⁵⁸. Z badań CBOS dotyczących aktywności Polaków w organizacjach społecznych, przeprowadzonych w 2018 roku na próbie reprezentatywnej

³⁵² I. Lepalczyk, *Rola stowarzyszeń społecznych w edukacji ustawicznej społeczeństwa*, „Chowanna” 1982, z. 4, s. 343.

³⁵³ A. Kamiński, *Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku*, Warszawa: PWN 1971, s. 25.

³⁵⁴ K. Czerwiński, *Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego – potrzeby, możliwości, warunki*, w: A. Karpińska, A. Szware, W. Wróblewska (red.), *Edukacja całościowa Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego – wybrane obszary*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2019, s. 110 – 111.

³⁵⁵ P. Sztompka, *Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych: zaufanie, lojalność, solidarność*, w: Tenże (red.), *Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, Warszawa–Kraków: PWN 1999, s. 269.

³⁵⁶ E. Marynowicz-Hetka, M. Granosik, M. Wolska-Prylińska, *Przedmowa. Co przedstawia książka, czyli o społecznej funkcji stowarzyszania się*, w: Tychże (red.), *Badania w pracy socjalnej/społecznej – przegląd dokonań i perspektywy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2007, s. 6.

³⁵⁷ M. Granosik, *Nowa organizacja pozarządowa jako biograficzny plan działania – konceptualizacja teoretyczno-badawcza*, w: B. Kromolicka (red.), *Praca socjalna w organizacjach samorządowych. Z problemów działania i kształcenia*, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” 2005, s. 390.

³⁵⁸ T. Masłyk, *Aktywni obywatele – analiza porównawcza osób działających w organizacjach trzeciego sektora w Polsce*, „Polityka i Społeczeństwo” 2017, nr 2(15), s. 127.

dorostych Polaków, dobranej losowo i liczącej 1057 osób, wynika, że deklarowana przynależność była najwyższa od 1998 roku. Polacy najczęściej wskazywali na swoją pracę w ramach organizacji charytatywnych, pomagających w szczególności dzieciom (11%), osobom wykluczonym społecznie (9,6%). Co dziesiąty respondent działał czynnie na rzecz organizacji działających na rzecz szkolnictwa i oświaty³⁵⁹. Według Stowarzyszenia Klon/Jawor w większości polskich organizacji pozarządowych ponad połowę członków stanowią kobiety (59%). Szczególnie zaznacza się dominacja liczebna kobiet w organizacjach i stowarzyszeniach zajmujących się usługami społecznymi i opiekuńczymi oraz ochroną zdrowia (do 70% członków)³⁶⁰. Z raportu tego samego stowarzyszenia wynika, że w 2015 roku kobiety stanowiły średnio 47% zarządów organizacji trzeciego sektora. Najwyższy ich udział zanotował się w grupie podmiotów zajmujących się ochroną zdrowia (66%) oraz pomocą społeczną (64%)³⁶¹.

W przypadku niskiego poziomu zaangażowania społecznego występuje często zjawisko spontanicznej mobilizacji społecznej, która budzi się w ramach ruchów i grup społecznych (najczęściej w obrębie środowiska lokalnego) w momencie pojawienia się wspólnego celu. Ich trwałość najczęściej ogranicza się do czasu tego celu występowania, a jego realizacja oznacza zakończenie wspólnych działań. Tego rodzaju mobilizacja ujawnia się zazwyczaj w sytuacji konfliktu, który wynika z wdrażanych rozwiązań i decyzji³⁶². Zdaniem Krzysztofa Łabędzia istnieje i powstaje wiele organizacji społecznych, które mają jednak niewielkie zdolności mobilizacji do uczestnictwa. Można nawet stwierdzić, że jednostki wykazujące aktywność w formalnych strukturach wolą protestować w sposób doraźny, gdy społeczność nie zgodzi się na decyzje władz, niż trwale oddziaływać i uczestniczyć w działaniach społecznych³⁶³. Aspekt ten stanowi jeden z przejawów aktywności obywatelskiej, którą traktuje się jako „warunek powodzenia mechanizmów współrzędzenia i istotny czynnik rozwoju”³⁶⁴. Aktywność obywatelska nabiera charakteru

³⁵⁹ CBOS, *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. Komunikat z badań*, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2018, s. 3.

³⁶⁰ A. Bejma, *Women's participation in the third sector in Poland*, w: M. Musiał-Karg, E. Lesiewicz (red.), *Women's role and their participation in the public life of the Visegrad Countries*, Poznań – Usti nad Labem: Faculty of Political Science and Journalism Adam Mickiewicz University 2016, s. 115.

³⁶¹ P. Adamiak, *Polskie organizacje pozarządowe 2015*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor 2016, s. 149.

³⁶² K. Łabędź, *Świadomościowe uwarunkowania współpracy interpersonalnej w Polsce*, w: A. Kołomycew, B. Kotarba (red.), *Partnerstwa w sferze publicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2014, s. 17 – 18.

³⁶³ Idem, *Uwarunkowania lokalnej aktywności obywatelskiej*, „Eastern Review” 2018, t. 7, s. 143.

³⁶⁴ D. Bednarska-Olejniczak, J. Olejniczak, *Problem partycypacji obywateli w kształtowaniu działań gminy*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, t. XIX, z. 9, cz. 1, s. 132.

lokalnego, gdy zmierza do realizacji potrzeb istniejących w określonym środowisku³⁶⁵. Piotr Frączak i Ryszard Skrzypiec definiują lokalne uczestnictwo obywatelskie jako aktywność mieszkańców lokalnej jednostki, która ma za cel oddziaływanie na decyzje podmiotów władzy samorządowej³⁶⁶. W ostatnich latach zakres możliwości angażowania obywateli znacznie się poszerzył. Lokalna aktywność obywatelska może obejmować tradycyjne narzędzia takie jak: wybory, referenda czy konsultacje społeczne, a także inne działania jak np. kontakt z przedstawicielami władzy lokalnej, podpisanie petycji, bycie członkiem związku zawodowego, udział w demonstracji, świadome kupowanie lokalnych produktów, organizacja inicjatyw lokalnych, angażowanie się w działalność grupy wyznaniowej i wiele innych³⁶⁷.

Na poziomie lokalnym, za znaczącą strukturę do podejmowania działań z zakresu pomocy społecznej uznawana jest również parafia. Parafie katolickie są formą organizacyjną Kościoła. Bardzo ważnym polem aktywności Kościoła i parafii jest dążenie do zaspokajania nie tylko potrzeb religijnych, ale również kulturowych i społecznych³⁶⁸. Ze względu na kontakt z mieszkańcami, parafia posiada możliwość diagnozowania problemów społecznych i podejmowania działań zmierzających do ich efektywnego rozwiązywania³⁶⁹. Niesie pomoc zarówno materialną, jak i duchową, wykorzystując przy tym ludzki potencjał i zaangażowanie wiernych. Stwarza zatem przestrzeń dającą możliwość rzeczywistego zaangażowania społecznego. Działania te zmierzają w szczególności do stworzenia warunków rozwoju społecznego, ochrony ludzkiej godności i stabilności rodziny, zapewnienia minimum warunków materialnych i higienicznych. Parafie prowadzą jadalnię, noclegownię, rozdają odzież i pożywienie³⁷⁰. Duże znaczenie przypada funkcjonującym przy nich organizacjom *Caritas*, których członkami i pracownikami są wolontariusze. Diagnozują one potrzeby, określają możliwości pomocy, wzbudzają mobilizację do działań wśród parafian. Swoją działalność opierają na zasadach pomocniczości, solidarności

³⁶⁵ B. Lewenstein, *Wspólnota społeczna a uczestnictwo lokalne*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego 1999, s. 29.

³⁶⁶ P. Frączak, R. Skrzypiec, *Mapa lokalnej aktywności obywatelskiej jako metoda i narzędzie*, w: P. Frączak (red.), *Lokalne społeczeństwa obywatelskie – mapy aktywności. Raporty z badań*, Warszawa: Ogólnopolska Federacja Organizacji Pozarządowych 2004, s. 9.

³⁶⁷ M. Szczepańska, *Lokalna aktywność obywatelska – czynniki, pułapki, zróżnicowanie. O wzorach zaangażowania charakterystycznych dla wspólnot mieszkaniowych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2018, nr 64, s. 106

³⁶⁸ R. Jusiak, *Parafia katolicka a edukacja rodziców*, w: D. Opozda (red.), *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, s. 307.

³⁶⁹ Zob. M. Korzeniowski, *Parafia wobec kwestii społecznych*, w: K. Frysztacki, M. Korzeniowski (red.), *Wokół sposobów życia, kwestii społecznych i wzorów ich rozwiązywania*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2005, s. 207 – 225.

³⁷⁰ A. Zaborowska, *Swoiste formy pomocy społecznej. Parafia wobec problemów społecznych*, w: Taż, T. Pajurek (red.), *By życie nabrało barw – instytucje blisko ludzi*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014, s. 37.

i ewangelicznej miłości bliźniego³⁷¹. Polem do zaangażowania są również rady parafialne, szczególnie te o eksperckim charakterze. Składają się one z członków, których uczestnictwo w radzie wynika z pełnionego zawodu lub roli społecznej, a wybierane są do nich osoby, których kompetencje pozwalają na doradztwo, głównie w gospodarczych sprawach. Rady parafialne służą realizacji konkretnych inicjatyw i są powoływane w zależności od wykonywanych prac³⁷².

Aktywność w sferze publicznej, której wynikiem jest uczestnictwo w procesie decyzyjnym, jest określana jako partycypacja publiczna. Obejmuje ona zaangażowanie jednostek w działanie struktur i instytucji państwowych³⁷³. Jedną z form partycypacji publicznej jest partycypacja polityczna, określana również jako uczestnictwo polityczne lub zaangażowanie polityczne. Jest ona najczęściej rozumiana jako bezpośredni udział obywateli w procesie politycznym i traktowana jako warunek istnienia demokracji oraz podstawowa wartość³⁷⁴. W naszych badaniach i analizach problematyka partycypacji politycznej podejmowana jest jedynie w odniesieniu do aspiracji badanych kobiet, dlatego w tym miejscu wspominamy jedynie, że podstawową jej formę stanowią: uczestnictwo w kampaniach wyborczych, udział w wyborach i referendach, członkostwo w partiach politycznych, pełnienie urzędów publicznych, kontakt z politykami³⁷⁵.

Najbardziej charakterystycznym obszarem aktywności społecznej jest wolontariat, określany jako dobrowolne, bezpłatne i świadome działanie na rzecz innych, które wykracza poza więzi rodzinne i przyjacielskie³⁷⁶. Obejmuje on niemalże każdą dziedzinę życia społecznego, a także działania na rzecz środowiska naturalnego (jego ochrony, opieki nad zwierzętami, ochrony i pomnażania różnorodnych wartości i dóbr służących człowiekowi, zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju)³⁷⁷. Ta właśnie wielość płaszczyzn odróżnia wolontariat od fi-

³⁷¹ L. Dyczewski, *Kościół katolicki wobec ubóstwa*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1996, nr 1/2, s. 82 – 83.

³⁷² W. Sadłoń, *Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych*, „Teologia Praktyczna” 2013, t. 14, s. 78 – 79.

³⁷³ T. Kaźmierczak, *Partycypacja publiczna*, w: *Decydujmy razem. Udział społeczności lokalnych w podejmowaniu decyzji publicznych*, Warszawa: Fundacja Fundusz Współpracy 2011, s. 18.

³⁷⁴ A. J. Chmielewski, *Rola kompetencji poznawczych w demokratycznych systemach politycznych*, „Przegląd Politologiczny” 2019, nr 2, s. 115.

³⁷⁵ Zob. J. Ekman, E. Amna, *Political participation and civic engagement: Towards a new typology*, „Human Affairs” 2012, vol. 22, s. 292.

³⁷⁶ A. Lubrańska, E. Zawira, *Wolontariat a satysfakcja z życia i satysfakcja z pracy*, „Edukacja Dorosłych” 2018, nr 1, s. 121.

³⁷⁷ Zob. K. Pawlicka, M. Bernat, M. Frączek, *Wolontariat w działaniach edukacyjnych – przykłady dobrych praktyk*, „Studia i Materiały CEPL w Rogowie” 2018, t. XX, z. 56, cz. 2, s. 226 – 231.

lantropii czy dobroczynności, które są skierowane bezpośrednio na człowieka i kojarzone najczęściej z działaniem doraźnym, podejmowanym w obszarze pomocy społecznej³⁷⁸.

Wolontariat stanowi praktykę społeczną, za którą działająca jednostka nie otrzymuje gratyfikacji, jednak zawsze wiąże się z jakąś formą wynagrodzenia. Może to być zaspokojenie określonych potrzeb (samorealizacji, więzi z grupą, akceptacji), zdobycie wiedzy i doświadczenia, nawiązanie nowych relacji interpersonalnych, a także nabycie kompetencji niezbędnych w pracy zawodowej³⁷⁹. Według Katarzyny Braun i Marka Jeziorańskiego wolontariat stanowi swoistą formę edukacji i formacji, ze względu na to, że stanowi źródło wielorakich doświadczeń, edukacyjnych i wychowawczych³⁸⁰. Barbara Kromolicka określa tę formę działań społecznych jako mechanizm rozwojowy aspirujących do twórczej podmiotowości jednostek, kształtowanie szacunku do ludzi, płaszczyznę pozyskiwania nowych kompetencji, źródło doświadczeń oraz promowanie wartości humanistycznych³⁸¹.

Wolontariat daje szansę nabywania poczucia sprawczości w życiu społecznym. Każdy człowiek jest podmiotem sprawczym, jednak dopiero zdobycie poczucia podmiotowości sprawczej wyzwala działanie³⁸². Współcześnie, pomimo wysokiego poziomu profesjonalizacji instytucji i usług społecznych, wolontariusze z dużym sukcesem angażują swoje siły we współtworzenie rzeczywistości społecznej. Stanowi to naturalny i pożądaný proces nie tylko integracji jednostek w wymiarze lokalnym, ale przede wszystkim służy „przebudowie życia gromadnego z udziałem możliwie wszystkich sił ludzkich”³⁸³. Misja wolontariatu nie ogranicza się tylko do przeciwdziałania problemom, które stygmatyzują człowieka, ale wiąże się z tworzeniem warunków do odkrywania, wzmacniania i aktywizowania ludzkich sił w procesy, które sprzyjają współtworzeniu lepszej rzeczywistości³⁸⁴.

³⁷⁸ M. Górecki, *Wolontariat – idea, organizacja, doświadczenia*, „Mazursko-Warmiński Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2013, nr 1, s. 81 – 82.

³⁷⁹ K. Braun, *Pomaganie nakręca mnie. Informator dla wolontariuszy*, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Wolontariatu 2005, s. 2 – 4.

³⁸⁰ K. Braun, M. Jeziorański, *Wychowawcze znaczenie wolontariatu w perspektywie teorii i praktyki pedagogicznej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2013, t. 5(41), nr 4, s. 90.

³⁸¹ B. Kromolicka, *Wolontariat*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2008, s. 224

³⁸² J. Bartkowski, *Zmiany postaw obywatelskich w okresie 1989-2009*, w: A. Jasińska-Kania (red.), *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2012, s. 208.

³⁸³ T. Rzepa, *Psychologiczne aspekty działania społecznego, czyli o wizerunku współczesnego Samarytanina*, w: B. Kromolicka (red.), *Pedagog społeczny w meandrach środowiska lokalnego*, Szczecin: Ars Atelier 2008, s. 91 – 94.

³⁸⁴ B. Smolińska-Theiss, *Kryzys państwa opiekuńczego, wyzwania dla pracy socjalnej*, w: K. Marzec-Holka (red.), *Społeczeństwo, demokracja, edukacja: nowe wyzwania w pracy socjalnej*, Bydgoszcz: Wydawnictwo AB 2000, s. 244.

Bardzo wyraźnie zaznacza się współcześnie mediatyzacja przestrzeni aktywności społecznej. Zdaniem Janusza Miąso immersja, dotycząca skali zanurzenia w świat mediów, osiąga ogromną skalę³⁸⁵. Don Tapscott zauważa, że dokonała się również znacząca zmiana dotycząca organizacji działań prospołecznych. Dawniej, w sytuacji, gdy człowiek chciał zaistnieć w tym polu, musiał nawiązać współpracę ze zorganizowanymi grupami, związkami walczącymi o podmiotowe prawa czy aktywistami, i przekonać ich do swego konceptu. Współcześnie mechanizm pracy społecznej na rzecz innych ludzi jest znacznie prostszy. Często wystarczy post na portalu społecznościowym, prowadzona w sieci zbiórka środków finansowych czy aplikacja stworzona dla organizacji pozarządowych³⁸⁶. Coraz częściej organizacje wykorzystują Internet nie tylko po to, aby zorganizować pracę w zakresie działalności statutowej, ale także po to, aby pozyskiwać potencjalnych nowych członków. Również mieszkańcy małych miejscowości łączą się w sieci na rzecz społeczności lokalnej, często na krótki czas, co jest przejawem swoistej wrażliwości społecznej i potrzeby podjęcia działania w miejscu zamieszkania i rozwiązania wspólnego problemu. Aktywność społeczna w przestrzeni nowych technologii podejmowana jest także przez indywidualnych użytkowników, którzy poszukują przestrzeni, w której mogą pomagać zgodnie ze swoimi preferencjami i umiejętnościami³⁸⁷.

Odrębny obszar aktywności społecznej stanowią niesformalizowane działania i inicjatywy będące przejawem nieformalnego kapitału społecznego, którego cechą charakterystyczną jest to, że jest budowany w oparciu o bliskie relacje znajdujących się osobiście podmiotów, w ramach podstawowych struktur społecznych (rodzina, grupy przyjacielskie, koleżeńskie czy sąsiedzkie). Zasadniczym przejawem tego typu kapitału są kontakty i relacje, które wiążą się z możliwością uzyskania w potrzebie wsparcia duchowego lub pomocy materialnej³⁸⁸. W pedagogice społecznej podkreślane jest znaczenie wsparcia społecznego, realizowanego nie tylko w wymiarze instytucjonalnym, ale również na płaszczyźnie codzienności, w trakcie interakcji i relacji w najbliższych środowiskach życia³⁸⁹.

³⁸⁵ J. Miąso, *Starcie paradygmatów technologii informacyjnych i komunikacji interpersonalnej bezpośredniej wyzwaniem dla człowieczeństwa, społeczeństwa i edukacji*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2015, s. 49.

³⁸⁶ D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2010, s. 452 – 453.

³⁸⁷ M. Pieniążek, *TIK w wolontariacie jako przestrzeń aktywności prospołecznej*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4(26), s. 463 – 464.

³⁸⁸ S. Mocek, *Efekt motyla. Wprowadzenie*, w: R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), *Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce*, Warszawa: Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych 2015, s. 7.

³⁸⁹ H. Guzy-Steinke, *Wzajemność w relacji pomocy – perspektywa teoretyczna*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 4(58), s. 22.

Na uwagę zasługują działania istotne z punktu widzenia osób znajdujących się w sytuacjach kryzysowych, w których potrzebujący liczą na zainteresowanie i pomoc innych, jak i te mające na celu optymalizację warunków życia osób bliskich³⁹⁰. Pomiędzy członkami rodziny tworzą się specyficzne relacje określane jako normy społeczne, czyli „kulturowo zdefiniowane prawa i obowiązki, które precyzują oczekiwane sposoby zachowania się wobec siebie osób rodzinnie powiązanych”³⁹¹. Poczucie zobowiązań rodzinnych jest przeważnie silniejsze w przypadku bliskich niż dalszych krewnych, przy czym posiadanie pozytywnych postaw w odniesieniu do wspierania członków rodziny nie jest równoznaczne z poczuciem konieczności udzielania im pomocy w każdych okolicznościach. Zobowiązania rodzinne mogą być odczuwane silniej, gdy są uprawnione, mają określone granice, nie prowadzą do stałej zależności oraz, gdy pomoc ma wzajemny charakter. Siłę rodzinnych norm społecznych określa przede wszystkim stosowność prośby oraz typ wzajemnych relacji³⁹². Pośród działań społecznych w środowisku rodzinnym można wyróżnić te o charakterze materialnym, które zabezpieczają samowystarczalność członków rodziny lub przyczyniają się do polepszenia ich finansowego dobrostanu³⁹³ oraz niematerialnym, stanowiących formę wymiany opartą na zasadzie wzajemności i solidarności. Te ostatnie przejawiają się zazwyczaj w opiece, praktycznej pomocy (np. w domu, w pracach gospodarskich) oraz aktywności budującej relacje międzyludzkie, takiej jak wzajemne odwiedziny, wspólne wyjścia, świętowanie, rozmowy telefoniczne, porady, wsparcie emocjonalne w trudnych momentach i wiele innych. Ze względu na swój osobisty charakter relatywnie silniej niż pomoc finansowa wpływają na budowanie więzi pomiędzy członkami rodziny³⁹⁴.

Polem postaw prospołecznych są również stosunki sąsiedzkie. Sąsiedztwo nie zawęża się jedynie do terytorialnej bliskości, lecz należy je traktować jako zbiór sieci spo-

³⁹⁰ Pomoc wydaje się być tradycyjnie wpisana w rodzinę. Rodzice ponoszą wydatki związane z posiadaniem dzieci, wspieraniem ich w drodze do samodzielności i dorosłości, mogą uczynić je swoimi spadkobiercami. Dzieci z kolei mogą otoczyć opieką swoich rodziców na starość, zob. J. Ermisch, *Intergenerational Transfers in Industrialised Countries: Effects of Age Distribution and Economic Institutions*, *Journal of Population Economics* 1989, nr 4, s. 269.

³⁹¹ A. Kwak, *Rodzina na wiele wariantów, ale czy z mniejszym zakresem solidarności?* „*Studia Socjologiczne*” 2017, nr 2(225), s. 146.

³⁹² Zob. J. Finch, J. Mason, *Obligations of Kinship in Contemporary Britain: Is There Normative Agreement?* „*British Journal of Sociology*” 1991, nr 42(3), s. 345-367; D. N. Lye, *Adult Child-parent Relationships*, „*Annual Review of Sociology*” 1996, nr 22, s. 79 – 102.

³⁹³ R. C. Remle, *The Midlife Financial Squeeze: Intergenerational Transfers of Financial Resources Within Aging Families*, w: J. L. Angel, R. A. Settersten, Jr. (red.), *Handbook of Sociology of Aging*, New York: Springer 2011, s. 179.

³⁹⁴ M. Kalbarczyk, A. Nicińska, *Finansowe i niefinansowe transfery w próbie SHARE*, *Polityka Społeczna* 2009, nr 4, s. 13 – 19.

lecznych, które mogą zachodzić na siebie w wielu płaszczyznach³⁹⁵. Jest to najbliższe środowisko życia, którego jakość i oczekiwania tworzących go jednostek stymulują poczucie przynależności, utrzymywanie kontaktów i wspólne poglądy³⁹⁶. Sąsiedztwo, szczególnie to będące wskaźnikiem wysokiego kapitału społecznego, jest dla jednostki wsparciem, zarówno w wymiarze ekonomicznym, jak i psychicznym. Stanowi również źródło nieformalnej kontroli społecznej oraz nośnik wartości i tradycji społecznych³⁹⁷. Aktywność społeczna w tym obszarze może wyrażać się poprzez wyświadczanie sobie drobnych przysług, a także działania na rzecz dobra wspólnego – związanego z jednością interesów wynikających z miejsca zamieszkania³⁹⁸.

Nieformalny wymiar aktywności społecznej coraz częściej łączy się współcześnie z inicjatywami społecznościowymi. Cechują się one brakiem struktur, spontanicznymi działaniami podejmowanymi przez jednostki, które starają się wprowadzać normy i rozwiązywać pojawiające się problemy w specyficzny sposób³⁹⁹. Wynikają one z autonomicznych decyzji aktywnych obywateli, zaś same działania zorientowane są na zmianę w przestrzeni publicznej. Aktywność społeczna jest w kontekście takich działań rozumiana jako wymiar tożsamości i stylu życia⁴⁰⁰. Wzory działań społecznych tworzone są w tym wypadku na drodze obiektywizacji dokonujących się podczas codziennych interakcji subiektywnych spostrzeżeń, a następnie postrzegane przez jednostkę jako rzeczywistość wobec niej zewnętrzna. Jednocześnie poprzez indywidualną refleksję na ich temat i dzielenie jej z innymi dokonuje się zmiana rzeczywistości społecznej⁴⁰¹. Interpretacja ta nawiązuje do konstruktywistycznego paradygmatu, gdzie społeczeństwo jest tworzoną nieustannie sposobem rozumienia świata. Człowiek bowiem, w perspektywie pedagogiki społecznej, nie jest zdeterminowany warunkami środowiskowymi, ale może doprowadzać do ich zmiany wykorzystując siły tkwiące w tym środowisku. Stąd „konieczność odczyta-

³⁹⁵ W. Łukowski, M. Grygorczyk, P. Henzler, A. Iwaniak, K. Sekutowicz, *Sąsiedztwa i mikroorganizacje w polskiej przestrzeni społecznej – próba diagnozy i rekomendacji*, Warszawa: Stowarzyszenie CAL Instytut Radliński 2009, s. 32.

³⁹⁶ J. Bruhn, *Efekt grupy. Spójność społeczna i jej konsekwencje dla zdrowia*, Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica 2011, s. 133.

³⁹⁷ W. Augustynowicz, A. Palacz-Chrisidis, M. Wiechetek, I. Niewiadomska, S. Fel, J. Chwaszcz, R. P. Bartczuk, *Sąsiedzki kapitał społeczny a używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2015, t. 7(43), nr 4, s. 193 – 194.

³⁹⁸ Zob. M. Strzeszewski, *Kontakty sąsiedzkie w miejscu zamieszkania. Komunikat z badań*, Warszawa: Centrum Badań Opinii Społecznej 2008.

³⁹⁹ M. Pawlak, *Organizacyjna reakcja na nowe zjawisko. Szkoły i instytucje pomocowe wobec uchodźców w Polsce po 2004 r.*, Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW 2013, s. 89.

⁴⁰⁰ B. Skrzypczak, *Proto(instytucje) społecznościowe – przejawy i formy deinstytucjonalizacji aktywności obywatelskiej i społecznej*, w: R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), *Efekt motyla...*, op. cit., s. 191.

⁴⁰¹ A. Bujala, *Więzi społeczne polskich singli*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, s. 39.

nia, zrozumienia i skutecznego przekształcania otaczającego nas i zmieniającego się świata”⁴⁰².

Motywacja do podejmowania nieformalnych inicjatyw społecznych może być wewnętrzna – wynikająca z potrzeb prospołecznych lub zewnętrzna, warunkowana przez pozytywny odbiór społeczny podejmowanych działań. Z badań Dominiki Polańskiej wynika, że dla społeczników najważniejszy jest społeczny i relacyjny wymiar ich zaangażowania, w szczególności zaś reakcje innych osób na przejawianą aktywność. W przypadku, gdy jednorazowe inicjatywy wywołują pozytywny odbiór, często przekształcają się w stałe zaangażowanie i aktywiści nabywają motywacji do dalszego udzielania się⁴⁰³. Z kolei badania przeprowadzone w ramach projektu „Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa” dowodzą, że część osób podejmujących takie inicjatywy traktuje je jako pasję, hobby, aktywność realizowaną w sytuacjach, gdy dana grupa osób chce się spotkać, spędzić ze sobą czas. Jest to zazwyczaj grupa przyjaciół, znajomych lubiących swoje towarzystwo. Jednostki tworzą więzi między sobą, a ich bardziej lub mniej uświadamianym celem jest samorealizacja w indywidualnym i grupowym wymiarze. Kolejną grupę stanowią osoby, których początkowa, incydentalna aktywność spotkała się z pozytywnym odbiorem otoczenia i w związku z tym wymagała większego zaangażowania. Aktywiści tacy uczestniczą w życiu społecznym, pobudzają do działania innych, współpracują z sąsiadami, decydentami i organizacjami. Głównym predyktorem ich działania jest przekonanie, że lepszy świat jest możliwy i konieczne jest przekształcanie świata istniejącego poprzez takie wartości jak: życzliwość, wzajemna pomoc oraz utożsamianie się z grupą⁴⁰⁴. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że dane empiryczne wskazują na wyższe zaangażowanie mieszkańców terenów wiejskich w aktywność społeczną o charakterze nieformalnym niż formalną (w stosunku 19,2% do 11,5%)⁴⁰⁵.

⁴⁰² W. Theiss, *Wstęp*, w: J. Piekarski, T. Pilch, W. Theiss, D. Urbaniak-Zajac (red.), *Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 1.

⁴⁰³ D. V. Polańska, *Motywacje osób niezinstytucjonalizowanego sektora społecznościowego*, w: G. Chimiak, K. Iwińska (red.), *Krajobraz społecznościowy – Polska 2014*, Warszawa: Collegium Civitas, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2015, s. 34.

⁴⁰⁴ M. Krysa, *Wielogłos o marzeniach społeczników*, w: R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), op. cit., s. 110 – 111.

⁴⁰⁵ B. Walczak, F. Pazderski, *Spółecznicy, profesjonalni działacze czy obywatelscy malkontenci? Formalna i nieformalna aktywność społeczna Polaków w świetle badań ogólnopolskich*, w: G. Chimiak, K. Iwińska (red.), *Krajobraz społecznościowy – Polska 2014*, Warszawa: Collegium Civitas, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2015, s.142.

1.4.3. Obszary aktywności kulturowej

W analizie obszarów aktywności kulturowej posługujemy się typologiami praktyk kulturowych stosowanymi w ogólnopolskim badaniu sondażowym „Praktyki kulturalne Polaków”⁴⁰⁶. Pierwszy z obszarów stanowi formalna przynależność do organizacji i stowarzyszeń kulturowych. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego za 2017 rok wynika, że w Polsce funkcjonowało 4230 centrów kultury, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic. Najliczniejszą część stanowiły świetlice (32,9% wszystkich placówek), a najmniej liczną – kluby (7,9%). Większa część placówek (63,8%) zlokalizowana była na wsi, przy czym charakter placówek wiejskich posiadały przede wszystkim świetlice (94,7% ogółu tych instytucji) oraz ośrodki kultury (61,3%). W 2017 r. na 1 000 mieszkańców Polski 8 osób było członkiem jakiejś grupy artystycznej działającej w centrum kultury, domu kultury, ośrodku kultury, klubie lub świetlicy. Największą aktywnością pod tym względem wykazali się mieszkańcy województwa podkarpackiego, w którym 14 na 1000 osób uczestniczyło w działalności grup artystycznych⁴⁰⁷.

Analizując formalną przynależność do organizacji kulturowych, należy wskazać na szczególne miejsce, które zajmują pośród nich na wsi Koła Gospodyń Wiejskich. Z badań przeprowadzonych przez Pracownię Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia” wynika, że średnio w gminach miejsko-wiejskich i wiejskich w Polsce funkcjonuje 5 takich kół⁴⁰⁸. Pierwsze KGW powstały w latach sześćdziesiątych XIX wieku i skupiały w tym okresie najbardziej postępową żeńską część wiejskiej społeczności. Koła pełniły funkcję służebną wobec wiejskiej społeczności i swoje działania ogniskowały wokół wspierania jej w codziennych obowiązkach, np. organizowały dziecińce w czasie żniw czy edukowały w zakresie zdrowia, opieki nad dziećmi, prowadzenia gospodarstwa domowego. W okresie PRL-u organizowały dostęp do trudno dostępnych dóbr⁴⁰⁹. Współcześnie w rzeczywistości potransformacyjnej, w związku ze zmianą specyfiki obszarów wiejskich, tworzone koła mają inny charakter. Ich polem działania jest kultywowanie kultury lokalnej, a także organizowanie w środowisku lokalnym alternatywnych form spędzania czasu wolnego (np.

⁴⁰⁶ R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, M. Krajewski, T. Szlendak (red.), *Praktyki kulturalne Polaków*, op. cit., s. 23 – 24.

⁴⁰⁷ GUS, *Kultura w 2017 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2017-roku,2,15.html> (Dostęp: 07.08.19).

⁴⁰⁸ J. Mencwel, K. Milczewska, J. Wiśniewski, *Koła Gospodyń Wiejskich nie tylko od kuchni, Raport z badania*. Warszawa: Pracownia Badań i Innowacji Społecznych Stocznia 2014, <https://docplayer.pl/9832780-Kola-gospodyn-wiejskich-nie-tylko-od-kuchni.html> (Dostęp: 15.07. 2019).

⁴⁰⁹ Zob. J. Sawicka, *Koła Gospodyń Wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet*, „Wież i Rolnictwo” 1996, nr 2(91), s. 79.

zajęcia fitness czy kursy komputerowe)⁴¹⁰. Cechuje je bardzo duża różnorodność wewnętrznej struktury oraz brak ustalonych z góry schematów działania i priorytetów, w swoich działaniach bardzo często nawiązują jednak do lokalnej tradycji, głównie poprzez działalność kulinarną i artystyczną. Z wspomnianego wcześniej raportu „Stoczni” wynika, że 92% zajmuje się kulinariami, 77% pracami plastycznymi i rękodziełem, 26% prowadzi zespół ludowy. Gospodynie przygotowują posiłki na lokalne festiwale i imprezy, a także na konkursy kulinarne. Starają się pozyskać dawne przepisy lub sięgają po tradycyjne dania kuchni polskiej. W działalności artystycznej inspirują się przede wszystkim kulturą ludową. Organizują grupy taneczne i chóry, do których angażują często ludzi spoza organizacji, odtwarzają tradycję muzyczną, opierając się często na własnych wspomnieniach. Kompletują nawiązujące do tradycji stroje, w których występują podczas obchodów świąt kościelnych lub na imprezach gminnych. Zajmują się również tkactwem i wykonywaniem haftów, sięgając po wzory z Internetu lub starają się na różne sposoby rekonstruować wzornictwo typowe dla danego regionu. W swoich działaniach podejmują również próby promowania lokalnej gwary⁴¹¹.

Potrzeby kulturalne realizowane są również w organizacjach hobbystycznych i ukierunkowanych na określoną dziedzinę kulturową. Działania w nich podejmowane mają na celu zachęcanie twórców do tego, aby kontynuowali swoją profesję, włączając przy tym w swoją pasję kolejne pokolenia, przekazując im swoje umiejętności i kulturowe dziedzictwo⁴¹². Przykładowo na Podkarpaciu, w skansenie kolbuszowskim cyklicznie prowadzone są warsztaty kulinarne skierowane do osób zainteresowanych oraz zajęcia, na których zapoznać można się z tradycyjnym rzemiosłem, np. lepieniem glinianych garnków, z prelekcjami na temat znaczenia chleba w historii połączonymi z wypiekaniami lokalnego przysmaku – proziaków. Adresatami tych warsztatów są dorośli, seniorzy oraz młodzież⁴¹³. Zajęcia takie mogą być również realizowane w gminnych ośrodkach kultury, należy jednak zauważyć, że aktywność hobbystyczna coraz częściej przenosi się współcześnie do sieci, gdzie użytkownicy tworzą swoje „alternatywne subświaty kulturowe”. Przykładem mogą być fora zrzeszające miłośników jedzenia typu *slow food*, domowych pieka-

⁴¹⁰ I. Matysiak, *Koła Gospodyń Wiejskich we współczesnych społecznościach lokalnych – próba diagnozy*, w: T. Herudziński, P. Swach (red.), *Společności lokalne wobec wyzwań współczesności*, Wydawnictwo SGGW 2016, s. 268 – 281.

⁴¹¹ M. Bieja, K. Wójcikowska, *O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 1, s. 104.

⁴¹² Z. Pacholik, M. Bogusz, *Pasja, lokalna tradycja i współpraca źródłem sukcesu na obszarach wiejskich*, „Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich” 2016, nr 2(87), s. 12.

⁴¹³ B. Taras, *Dziedzictwo kulturowe w dobie globalizacji (na przykładzie tradycji ziemi rzeszowskiej)*, „Słowo. Studia Językoznawcze” 2016, nr 7, s. 167 – 169.

rzy, piwowarów, wędliniarzy czy osób zafascynowanych fotografią lub krawiectwem itp. Cechą charakterystyczną takiej aktywności jest wysoki stopień zaangażowania, przekładający się na wybory dokonywane w codziennym życiu, a więzi nawiązywane w tej przestrzeni są często znacznie silniejsze niż te powstające w rzeczywistości *offline*⁴¹⁴.

Do formalnych organizacji i instytucji kulturowych zalicza się również ruchy, stowarzyszenia i wspólnoty religijne. Wspomniane wcześniej Rady Duszpasterskie oprócz funkcji społecznej pełnią również funkcje kulturowe. Jej członkowie realizują na tej płaszczyźnie wielorakie zadania, np. witają biskupa, gdy przyjeżdża do parafii, organizują procesje i odpusty, troszczą się o budynek świątyni i oprawę liturgii⁴¹⁵. Wspólnoty i ruchy religijne, których przestrzenią jest parafia, traktuje się jako wyraz dążenia wiernych do wspólnotowego, świadomego przeżywania wiary⁴¹⁶. Mają one zróżnicowany charakter, są wśród nich takie, które skupiają się na pogłębianiu formacji chrześcijańskiej oraz życia modlitewnego i liturgicznego; przygotowujące i wdrażające nowe formy ewangelizacji; mające na celu ochronę rodziny i obronę życia; dążące do wyzwolenia z nałogów; propagujące chrześcijańską kulturę i edukację; propagujące sport; związane ze specyfiką poszczególnych środowisk⁴¹⁷. Zdaniem Wioletty Szymczak czynne uczestnictwo w ruchach i wspólnotach religijnych wiąże się ze współdziałaniem, innowacyjnością, podejmowaniem różnych rodzajów odpowiedzialności, ułatwia wyrażanie potrzeb, służy nabywaniu kompetencji społecznych i kulturowych. Nadaje podejmowanej aktywności walory edukacyjne i rozwojowe⁴¹⁸. Według Janusza Mariańskiego rozwój tychże wspólnot stanowi ogromny potencjał, nie tylko religijny, ale również społeczny i kulturowy. Konsekwencją ich działań staje się umocniona religijność oraz efektywne duszpasterstwo w parafii⁴¹⁹.

W tradycyjnym ujęciu aktywność człowieka w kulturze jest związana z konsumowaniem jej dóbr. Kolejnym obszarem kulturowej aktywności jest zatem uczestnictwo w wydarzeniach organizowanych przez „świątynie sztuki” np. teatr, muzeum czy operę, udział w wydarzeniach kulturalnych, festiwalach i festynach, a także czytanie książek, oglądanie telewizji czy korzystanie z Internetu. Z badań CBOS z 2014 roku, przepro-

⁴¹⁴ M. Pęczak, *Co robimy „po godzinach”*, w: W. J. Burszta (red.), *Kultura miejska w Polsce z perspektywy interdyscyplinarnych badań jakościowych*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2010, s. 97 – 111.

⁴¹⁵ Zob. R. Kamiński, *Rola Parafialnych Rad Duszpasterskich w życiu wspólnot parafialnych i diecezji*, „Roczniki Teologiczne” 1993, t. 40, z. 6.

⁴¹⁶ A. Megger, *Liturgia parafialna znakiem Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 2015, t. LXII, z. 8, s. 92.

⁴¹⁷ M. Ostrowski, *Duchowe i religijne ruchy*, w: W. Zdaniewicz, T. Zembrzusi (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2000, s. 148.

⁴¹⁸ W. Szymczyk, *Religijność – aktywność – obywatelskość. O społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, t. 2(38), s. 115.

⁴¹⁹ J. Mariański, *Praktyki religijne w Polsce – ciągłość i zmiana*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, t. 2(38), s. 80.

wadzonych na próbie 1005 dorosłych mieszkańców Polski, wynika że jedynie 27% respondentów deklaruje przeczytanie w ubiegłym roku kilku książek, 40% przyznawało, że nie przeczytało żadnej. Do kina uczęszczała mniej niż połowa badanych (45%), 39% ankietowanych deklaruje udział w przynajmniej jednej imprezie sportowej zaś 37% przynajmniej raz w przeciągu roku uczestniczyło w koncercie. Najmniej popularnymi formami uczestnictwa w kulturze okazało się uczestnictwo w wystawach artystycznych (27%) oraz spektaklach teatralnych (19%)⁴²⁰.

Z badań GUS z 2018 roku wynika, że wskaźnik udziału Polaków w kulturze rośnie w porównaniu z latami ubiegłymi. W kinach odnotowano 59,2 mln widzów (o 4,3% więcej w porównaniu z 2017 r.). Muzea zwiedziło 38,1 mln osób (o 1,7% więcej niż w 2017 r.). W przedstawieniach/koncertach organizowanych przez teatry i instytucje muzyczne uczestniczyło 14,9 mln widzów i słuchaczy (o 12,3% więcej w porównaniu z 2017 r.)⁴²¹. Badania CBOS dotyczące roku 2018 również dowodzą, że wzrosło uczestnictwo Polaków w kulturze. Więcej osób niż rok wcześniej wybrało się w tym roku do kina (56%, wzrost o 7 punktów procentowych), a nieco więcej na koncert (44%, wzrost o 3 punkty), wystawę (34%, wzrost o 1 punkt) oraz do teatru (24%, wzrost o 2 punkty)⁴²².

Dane tego typu wydają się niezwykle potrzebne, szczególnie z perspektywy podmiotów tworzących politykę kulturalną państwa, jednak wydają się być nieadekwatne w stosunku do współczesnych form praktyk Polaków. Jak zauważa Barbara Fatyga, tworzenie banku danych o kulturze w Polsce „tkwi nadal w Galaktyce Gutenberga i koncepcjach tzw. kultury wysokiej – a nie we współczesnych teoriach kultury”⁴²³. Na ogół kultura kojarzona jest jako byt wyjątkowy, uświęcony, a przez to niedostępny dla wszystkich i nie postrzegany jako wymiar życia codziennego. W efekcie według Marka Krajewskiego traktowana jest jako ekskluzywny dodatek do rzeczywistości, w której partycypują ci, którzy ze względu na swój społeczny prestiż są do tego zobowiązani lub ci, którzy zaspokoili swoje bardziej podstawowe potrzeby⁴²⁴.

⁴²⁰ CBOS, *Aktywności i doświadczenia Polaków w 2014 roku. Komunikat z badań*, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2015, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_012_15.PDF (Dostęp: 09.07.19).

⁴²¹ GUS, *Kultura w 2018 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2018-roku,20,2.html>, (Dostęp: 09.07.2019).

⁴²² CBOS, *Aktywności i doświadczenia Polaków w 2018 roku. Komunikat z badań*, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2019.

⁴²³ B. Fatyga, *Rekonstrukcja sensu...*, op. cit., s. 9.

⁴²⁴ M. Krajewski, *Kompetencje kulturowe Polaków*, w: R. Drozdowski i in. (red), *Praktyki kulturalne Polaków*, op. cit., s. 311.

Tomasz Szlendak zauważa, że współcześnie jednostki są aktywne w kulturze pod warunkiem wygenerowania i otrzymania wielu wrażeń w jednym miejscu i w możliwie krótkim czasie. Aktywność taka staje się „wielozmysłowa i wieloudzierzeniowa”⁴²⁵. Ponadto cechą charakterystyczną współczesnej rzeczywistości społeczno-kulturowej jest reguła „wszystkożerności kulturalnej”, wskutek której rozmyciu ulega podział na elity kulturalne i niewykształconą masę. Sprowadza się to do zasady, że pewni ludzie lubią wszystko, przez te same osoby konsumowane są w równym stopniu produkty kultury wysokiej i popkultury⁴²⁶. Istnieją również typologie wszystkożerców. Autor ten opisywał minimalistycznych wszystkożerców pochodzących ze wsi i małych miast, których wybory w obszarze „wszystkiego” ograniczają się do tego, co mogą zobaczyć na ekranie telewizyjnym, w kinie lub usłyszeć w radiu. Ich przeciwieństwo stanowią przedstawiciele miejskiej klasy średniej, bardziej wymagający kulturowo⁴²⁷.

Następuje również proces „udomowienia” aktywności kulturalnej, który polega na przenoszeniu różnych form uczestnictwa od „instytucji nowego typu” – galerii handlowych czy, jak już zaznaczyliśmy, do sieci. Internet nie tylko stanowi narzędzie dostępu do treści kulturowych, ale także pośredniczy w ich przekazie poza siecią i umożliwia współtworzenie tych treści poprzez blogi czy fora internetowe⁴²⁸. Jak wskazują przytoczone wyniki sondaży, odbiorcy w dalszym ciągu uczęszczają do instytucji kultury, jednak sama kultura ulega współcześnie deinstytucjonalizacji. Instytucje również odchodzą od klasycznych form upowszechniania przekazów, stają się miejscem spotkań, których charakterystyczną cechą jest „wydarzeniowość”. Organizowane są ponadto cykliczne imprezy, które zachęcają do uczestnictwa⁴²⁹. Jak podkreśla Tomasz Szlendak, współcześnie nie odwiedza się muzeum, ale uczęszcza do niego podczas wydarzenia, jakie stanowi „Noc Muzeów”. Muzykę zarezerwowaną dotychczas do prezentowania w filharmonii z kolei słucha się w miejscach wypełnionych innymi formami sztuki. Muzea stają się więc równocześnie salami koncertowymi. W teatrze można uczestniczyć w wystawie artystycznej, zaś biblioteki zajmują się

⁴²⁵ T. Szlendak, *Wielozmysłowa kultura iwentu. Skąd się wzięła, czym się objawia i jak w jej ramach oceniać dobrą kulturę?*, „Kultura Współczesna” 2010, nr 4, s. 92 – 109.

⁴²⁶ M. Cebula, *Współczesne formy kulturowych zróżnicowań. Przypadek „wszystkożerności”*, „Forum Socjologiczne” 2013, nr 4, s. 116.

⁴²⁷ T. Szlendak, *Nic? Aktywność kulturalna na wsi i w małych miastach*, w: I. Bukraba-Rylska, W. J. Burszta (red.), *Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2011, s. 84 – 85.

⁴²⁸ W. J. Burszta, *Opisać rewolucję*, w: M. Filiciak, M. Danielewicz, M. Halawa, P. Mazurek, A. Nawrotny (red.), *Młodzi i media. Nowe media a uczestnictwo w kulturze*, Warszawa: Raport Centrum Badań nad Kulturą Popularną 2010, s. 142.

⁴²⁹ E. Janicka-Olejnik, *Uczestnictwo Polaków w kulturze w świetle aktualnych raportów*, „Studia BAS” 2016, nr 2(46), s. 62.

szeroką edukacją kulturalną⁴³⁰. Sama aktywność kulturowa ukierunkowana jest dwubiegowo. Jeden z biegunów stanowi nurt „konsumowania wielozmysłowej kultury iwentu”, drugi zaś to działania „wewnątrz wirtualnych subświatów kulturowych”, będący wyrazem niezadowolenia z dominujących współcześnie praktyk⁴³¹.

Opisane tendencje świadczą o zasadności przyjęcia przez nas szerokiego, antropologicznego rozumienia kultury i wynikającego z niego ujęcia aktywności kulturowej wykraczającej poza konsumowanie kultury, występowanie w roli odbiorcy, widza, czytelnika, słuchacza, ale przede wszystkim pojmowanej jako integrację każdej jednostki z kulturą, zarówno po to, by z niej korzystać, ale też, aby ubogacać ją wartościami „kultury samodzielnie przez siebie odkrytej lub wynalezionej”⁴³². Wymaga to ujęcia także innych, wykraczających poza tradycyjne, praktyk kulturowych. Może być to przykładowo twórczość amatorska. W prezentowanej dysertacji przedstawione zostało rozróżnienie twórczości na elitarną i egalitarną. Specyficznym typem twórczości egalitarnej jest twórczość codzienna, której efektem są nie tylko konkretne wytwory, ale również twórcze orientacje życiowe. Wiąże się ona z potrzebą rozwoju, przekształcania środowiska, poszukiwaniem sensu życia, doświadczaniem codzienności. Pomaga rozwijać trwałą tendencję do samorealizacji⁴³³. Wytworami twórczości codziennej mogą być np. amatorskie fotografie, wpisy na blogu, wiersze, pamiętniki, teksty piosenek, a także konkretne umiejętności związane z codziennością, takie jak: wypiekanie chleba, robienie przetworów/ domowych nalewek, gotowanie, szycie, projektowanie ubrań i wiele innych.

Krzysztof J. Szmidt zwraca w tym kontekście uwagę na problem, który stanowi nadmiar produktów aktywności twórczej, zwłaszcza tej codziennej, amatorskiej spotykanej na platformach cyfrowych i w mediach. Stoi na stanowisku, że za ten stan rzeczy odpowiadają trzy główne pułapki, będące udziałem twórców – amatorów: pułapkę złudzenia łatwości tworzenia, zaniku umiejętności rzetelnej selekcji wytworów oraz zbyt dużą łatwość przedstawiania produktów kreatywności⁴³⁴. W efekcie, jak zauważa Tomasz Szlendak, „Mediów jest za dużo i artystów za dużo, za dużo sztuki i za dużo dzieł. (...) Ponieważ niemal każdy – amator i profesjonalista, młody i starszy, odkrywczy czy wtórny – znajduje dziś w sieciach przestrzeń do prezentacji, wszystkiego pojawia się coraz więcej

⁴³⁰ T. Szlendak, *Wielozmysłowa kultura iwentu...*, op. cit., s. 93 – 94.

⁴³¹ T. Szlendak, K. Olechnicki, *Nowe praktyki...*, op. cit., s. 11.

⁴³² G. Godlewski, *Animacja i antropologia*, w: Tenże (red.), *Animacja kultury. Doświadczenia i przyszłość*, Warszawa: IKP UW 2002, s. 64.

⁴³³ A. Cudowska, *Otwartość na Innego. Twórcze orientacje życiowe w projekcie edukacji międzykulturowej*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2015, t. XXV, s. 65.

⁴³⁴ K. J. Szmidt, *Za dużo twórczości? Pułapki twórczości codziennej i amatorskiej w kulturze nadmiaru, kiczu i braku smaku*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2015, t. 18, nr 2(70), s. 79.

i więcej”⁴³⁵. Tymczasem według Ruth Richards, w twórczości codziennej nie jest ważne to, co ktoś robi tak jak to, w jaki sposób działa⁴³⁶. Prawdziwa twórczość powinna być ukierunkowana na rozwiązywanie problemów osobistych i społecznych, podejmowanie nowych zadań i wyzwań życiowych i realizację własnego potencjału rozwojowego⁴³⁷. Wymaga ona zaangażowania, ale również niezależności; polega na odnajdowaniu rozwiązań i ich ocenie; wymaga głębokiej wiedzy, ale pozostaje również od niej niezależna; implikuje powołanie do życia czegoś nowego, ale może być badana niezależnie od wytworów; wymaga przekraczania norm społecznych, ale w takim zakresie jaki społeczeństwo jest w stanie zaakceptować⁴³⁸.

Orientacje twórcze jednostki związane są zatem nie tylko z wytworem, ale również ze stylem życia. Twórcza postawa to wewnętrzna gotowość i odwaga do podejmowania działań nieschematycznych, innowacyjnych. Może być również spożytkowana na autokreację, stąd za kolejny obszar aktywności kulturowej uznajemy działania skierowane przez jednostkę na siebie samą. Aktywność taka może przejawiać się w działaniach ukierunkowanych na dbałość o wygląd zewnętrzny. Atrakcyjny wygląd jest na tyle ważny, szczególnie dla kobiet, że staje się często kryterium samooceny i poczucia własnej wartości. Budują na nim swoją tożsamość, patrząc na siebie przez pryzmat swojego ciała⁴³⁹. Osoby atrakcyjne fizycznie, w porównaniu z osobami mniej atrakcyjnymi, otrzymują większe wsparcie od innych ludzi, nawiązują większą ilość pozytywnych relacji interpersonalnych, częściej osiągają sukcesy zawodowe, cechują się lepszym zdrowiem fizycznym i społecznym⁴⁴⁰.

Dbałość o wygląd zewnętrzny może przejawiać się w zabiegach pielęgnacyjnych, wykraczających poza podstawową higienę osobistą, doborze kosmetyków adekwatnych do typu urody, korzystaniu z usług profesjonalistów w zakresie stylizacji czy doborze stroju właściwego do okoliczności⁴⁴¹. Wyraża się również w tzw. prozdrowotnym stylu życia, czyli dbałości o zdrowie i sprawność fizyczną. Jak zauważa Zygmunt Bauman, „społe-

⁴³⁵ T. Szlendak, *Kultura nadmiaru w czasach niedomiaru*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2013, s. 8.

⁴³⁶ R. Richards, *Introduction*, w: Taż (red.), *Everyday Creativity and New Views of Human Nature. Psychological, Social and Spiritual Perspectives*, Washington: American Psychological Association 2007, s. 8.

⁴³⁷ Por. H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 80.

⁴³⁸ A. J. Cropley, *Education*, w: M. A. Runco, S. R. Pritzler (red.), *Encyclopedia of Creativity*, New York: Academic Press 1999, s. 629.

⁴³⁹ A. Szymanik, *Uroda czy ubranie? O atrakcyjności fizycznej młodych kobiet w percepcji dorastającej młodzieży*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2014, s. 20.

⁴⁴⁰ M. Finogenow, *Poczucie własnej atrakcyjności a poczucie dobrostanu w okresie późnej dorosłości – modelująca rola płci*, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 3(69), s. 111.

⁴⁴¹ B. Łaciak, *Obyczajowość polska czasu transformacji czyli wojna postu z karnawalem*, Warszawa: Trio 2005, s. 205 – 206.

czeństwo konsumentów kusi swoich członków ideałem sprawności fizycznej”⁴⁴², zdrowie zaś stanowi wartość autoteliczną, do której jednostka dąży, i która dotyczy wszystkiego, co jest dla niej priorytetem samym w sobie⁴⁴³. Franciszka Wanda Wawro zauważa również, że w nowoczesnym społeczeństwie wszelkie kategorie estetyczne, w tym atrakcyjność fizyczna, stają się wyznacznikami obowiązującej kultury. Wyraża się to w promowanym medialnie nakazie, aby promować swój wizerunek zgodnie z obowiązującymi wzorcami. Sukces życiowy jednostki warunkowany jest spójnością jej wizerunku zewnętrznego z aktualnym kanonem, co często pociąga za sobą konieczność decyzji o radykalnej metamorfozie⁴⁴⁴. Jean Baudillard wskazuje, że „Kult ciała nie stoi już dłużej w sprzeczności z kultem duszy, lecz zajmuje jego miejsce i przejmuje jego funkcję ideologiczną”⁴⁴⁵. Dbłość o własny wizerunek jest o tyle wartościowa i służy twórczej autokreacji, o ile istnieje właściwa symetria pomiędzy tym obszarem a innymi płaszczyznami samodoskonalenia się jednostki.

Kolejnym obszarem aktywności kulturowej są praktyki skierowane na doskonalenie sfery wewnętrznej. Człowiek stanowi bowiem, zgodnie z filozofią chrześcijańską, jedność cielesno-duchową. Jedność ta zakłada nierozłączność, w której zewnętrżność i wewnętrzność są ze sobą nierozzerwalnie powiązane. Dusza posiada takie przymioty jak wolność i rozumność, dzięki którym człowiek może kierować sobą i decydować kim chce być, a przez to integralnie rozwijać swoją osobowość⁴⁴⁶. Duchowość jednostki bywa zazwyczaj określana jako obszar w ludzkim istnieniu, w którym spotyka się to, co codzienne i materialne z wartościami⁴⁴⁷. Thomas Hart twierdzi, że duchowość stanowi specyficzny sposób, w jaki jednostka egzystuje w swojej codzienności⁴⁴⁸, zaś Robert Emmons zaznacza, że odwołuje się ona do sensów, jakie człowiek nadaje doświadczeniom życia codziennego⁴⁴⁹.

⁴⁴² Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006, s. 169.

⁴⁴³ M. Pochwała, *Prozdrowotny styl życia polskich studentów*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2019, nr 27, s. 52.

⁴⁴⁴ F. W. Wawro, *Kulturowe uwarunkowania funkcjonowania osób starszych*, w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), *Oblicza starości we współczesnym świecie. Perspektywa społeczno-kulturowa*, t. II, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013, s. 292.

⁴⁴⁵ J. Baudillard, *Spółczesność konsumpcyjna...*, op. cit., s. 169.

⁴⁴⁶ Z. Marek, *Religia, poznanie, duchowość w wychowaniu*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2017, nr 2, s. 29.

⁴⁴⁷ M. Kapała, *Duchowość jako niedoceniony aspekt psyche. Propozycja nowego ujęcia duchowości w psychologii – kategoria wrażliwości duchowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, t. XXX, nr 1, s. 8.

⁴⁴⁸ T. Hart, *The Hidden Spring: The Spiritual Dimension of Therapy*, New York: Paulist Press 1994, s. 23.

⁴⁴⁹ R. Emmons, *Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern*, „International Journal for the Psychology of Religion” 2000, nr 10.

Jednym z aspektów duchowości są przeżycia religijne, generowane między innymi poprzez praktyki obowiązkowe (związanych z instytucjami religijnymi) a także praktyki nieobowiązkowe, takie jak: czytanie Pisma Świętego, indywidualną modlitwę, okresowe nabożeństwa itp. Coraz częściej badacze zwracają uwagę na kategorię „religii przeżywannej”, obejmującej to, co w obszarze religii dokonuje się poza wspólnotą kościelną i dotyczącej życia codziennego oraz zwykłych ludzi, przeżywających religię na swój sposób. Wprowadzenie tej kategorii miało na celu przewyciężenie pewnej opozycji pomiędzy religią oficjalną a religijnością ludową i położenie nacisku na pewien egalitaryzm w jej doświadczaniu. Zwrócenie uwagi na takie sytuacje, które zgodnie z tradycją nie są uznawane za religijne, ale w doświadczeniach ludzkich takie znaczenie posiadają⁴⁵⁰.

Inną kategorią jest „nowa religijność”, emancypująca się spod wpływów religii, wiążąca się z procesem indywidualizacji i subiektywizacji. Gloryfikuje ona rolę uniesień i praktyk duchowych, „przywiązuje dużą wagę do więzi międzyludzkich opartych na wierności i miłości; do etyki wyrażającej się w poszanowaniu uznawanych przez siebie wartości moralnych; jest wrażliwa na sztukę. Duchowość ta jest holistyczna, demokratyczna, łatwo dostępna i niehierarchiczna; stawiana jest ona w opozycji do zinstytucjonalizowanej religii, czyli jest pozakościelna”⁴⁵¹. Praktyki kulturowe budujące wewnątrz jednostki mogą przejawiać się również w pielęgnowaniu indywidualnych pasji oraz dokształcaniu. Mogą również wynikać ze specyficznej wrażliwości estetycznej, wyrażającej się w zmysle piękna i w tzw. guście, a także w dostrzeganiu piękna w otaczającym świecie, potrzebie otaczania się nim, kreowaniu w odniesieniu do niego przestrzeni wokół siebie, jak i poszukiwaniu wrażeń estetycznych. Jednostki posiadające taką wrażliwość cechuje finezja i wysublimowanie zaspokajania potrzeb⁴⁵².

Wymienione obszary nie wyczerpują rezerwuaru praktyk kulturowych, których wyodrębnienie umożliwia szerokie, antropologiczne ujęcie kultury. Jak zauważa Barbara Fatyga, są to obszary, w których „każdy doświadcza żywej, bliskiej mu i skrojonej na jego miarę kultury. Utkane są one z różnorodnych działań i ich materialnych oraz niematerialnych, kulturowych wytworów”⁴⁵³. W kolejnej części przedstawiona zostanie kategoria

⁴⁵⁰ J. J. Pawlik, *Religia przeżywana*, „Roczniki Teologiczne” 2019, t. LXVI, z. 9, s. 80.

⁴⁵¹ M. Chmielewski, *Duchowość chrześcijańska na tle współczesnych koncepcji duchowości*, „Roczniki Teologiczne” 2017, t. LXIV, z. 5, s. 164.

⁴⁵² Zob. P. Socha, *Duchowy rozwój człowieka*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000, s. 39 – 42.

⁴⁵³ B. Fatyga, *Uzasadnienia szczegółowe do wyodrębnionych części kwestionariusza*, w: *Praktyki kulturalne Polaków*, op. cit., s. 27.

środowiska, jako szczególna przestrzeń, która dynamizuje i różnicuje podejmowane działania społeczne i kulturowe.

1.5. Środowisko jako przestrzeń warunkująca i dynamizująca aktywność społeczną i kulturową

Problem czynników determinujących rozwój osobowy, fizyczny i duchowy człowieka jest przedmiotem naukowego dyskursu niemal od czasów starożytnych. Również na gruncie pedagogiki zaowocował on różnorodnością kierunków, takich jak: naturalizm, socjologizm, biologizm czy psychologizm⁴⁵⁴. Współcześnie badacze skłaniają się do uznania, że podstawowe właściwości biopsychiczne człowieka są kształtowane pod wpływem genów (wczesnego doświadczenia) i jednocześnie poprzez wpływy środowiskowe⁴⁵⁵. Niższa dysertacja sytuuje się na gruncie pedagogiki społecznej, której głównym przedmiotem zainteresowań jest „wzajemne oddziaływanie wpływów środowiska i przekształcających środowisko sił jednostek”⁴⁵⁶. Pedagogika społeczna przybiera charakter nauki budującej podstawy do określenia roli czynników środowiskowych w wychowaniu oraz tworzącej wiedzę o kształtowaniu korzystnych rozwojowo i wychowawczo warunków środowiskowych⁴⁵⁷. W prezentowanym paragrafie przedstawiona zostanie zatem rola czynników środowiskowych w warunkowaniu i dynamizowaniu aktywności społecznej oraz kulturowej jednostki.

Wszystkie możliwe konfiguracje czynników środowiska, w którym egzystuje człowiek, mieści w sobie kategoria „środowiska życia”⁴⁵⁸. Jest ono traktowane zazwyczaj jako kategoria analityczna, która z racji tego, że nakłada swoistą matrycę na badaną rzeczywistość, pozwala ją w określony sposób analizować i interpretować⁴⁵⁹. Środowisko definiowane jest na gruncie różnych nauk, przy czym wydaje się, że najszerzej analizowane jest na gruncie nauk przyrodniczych, gdzie jest synonimem elementów ożywionych

⁴⁵⁴ Zob. W. Sroczyński, *Szkice do pedagogiki środowiskowej*, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach 2016, s. 13 – 21.

⁴⁵⁵ J. W. Kalat, *Biologiczne podstawy psychologii*, Warszawa: PWN 2017, s. 721.

⁴⁵⁶ H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego*, w: W. Theiss (red.), *Radlińska*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1997, s. 156.

⁴⁵⁷ W. Sroczyński, *Środowisko jako przedmiot troski pedagogiki społecznej*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 115.

⁴⁵⁸ Z. Babicki, *Środowiskowe uwarunkowania życia i rozwoju człowieka w perspektywie pedagogiki społecznej*, w: B. Baraniak, B. Galas, B. Krajewska, S. Janiec, Z. Babicki, D. Nawrat, *Człowiek i jego współczesne problemy. Kontekstami pedagogiki pracy i pedagogiki społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2015, s. 107.

⁴⁵⁹ M. Wiatr, *Kategoria „środowisko” w badaniach nad rodziną w polskiej pedagogice społecznej- tradycja i nowe kierunki*, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 2(56), s. 102.

i nieożywionych, istniejących naturalnie, a także powstałych w wyniku aktywności człowieka⁴⁶⁰. Stanowi nie tylko element struktury otoczenia człowieka, ale również integralną część jego istnienia i zadanie codziennej ochrony, troski, pielęgnacji na równi z relacjami międzyludzkimi⁴⁶¹.

W naukach społecznych zainteresowanie środowiskiem przyrodniczym i strukturą biologiczną człowieka wynika przede wszystkim z faktu, że człowiek pozostaje pod wpływem materialnych elementów otoczenia i w pewnym zakresie warunkują one jego życiową aktywność. Najczęściej jednak traktuje się środowisko jako „krąg rzeczy, osób i stosunków otaczających człowieka w jego życiu indywidualnym i zbiorowym”⁴⁶². W psychologii stosuje się różnorakie terminy w odniesieniu do środowiska. Philip Zimbardo wymienia przykładowo środowisko bodźcowe, fizyczne, naturalne, pracy, rodzinne, społeczne, sztuczne i zewnętrzne⁴⁶³. Zasadniczym wynikiem ustaleń psychologów w interesującym nas obszarze jest rozróżnienie środowiska typowego, indywidualnego i subiektywnego⁴⁶⁴. Stanowi ono złożony system bodźców, które oddziałują na organizm i psychikę człowieka oraz niepowtarzalny układ elementów otoczenia, unikalnych, właściwych określonej jednostce. Psychologowie akcentują również znaczenie subiektywnego świata tworzonego przez jednostkę, świadomą znaczenia, jakie wywiera na nią świat zewnętrzny⁴⁶⁵.

W socjologii podkreśla się, że jednostka w trakcie swego rozwoju wchodzi w interakcje nie tylko ze środowiskiem przyrodniczym, ale również z pewnym określonym porządkiem społecznym i kulturowym dostępnym za pośrednictwem innych ludzi⁴⁶⁶. Jako pierwszy, na konieczność uznania środowiska społecznego jako głównego czynnika sprawczego rozwoju człowieka, zwraca uwagę Emil Durkheim. Uznaje on środowisko społeczne za najbardziej złożone i twórcze. Środowisko kulturowe ujmuje je natomiast jako wytwory działalności ludzkiej, które nie mogą istnieć bez środowiska społecznego,

⁴⁶⁰ E. Wolter, *Środowisko jako kategoria pedagogiczno-ekologiczna*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2011, nr 1, s. 150.

⁴⁶¹ T. Pilch, *Jednostka – środowisko – wspólnota. Jednostka i środowiska jej życiowej aktywności. Między indywidualizacją a wspólnotowymi formami egzystencji*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 39; por. P. T. Nowakowski, *Dziedzictwo kulturalne i jego ochrona w kontekście infrastruktury krytycznej*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2018, T. IX, nr 4, s. 41 – 43.

⁴⁶² R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 76.

⁴⁶³ P. G. Zimbardo, R. J. Gerrig, *Psychologia i życie*, Warszawa: PWN 2012, s. 617.

⁴⁶⁴ L. W. Hoffman, *Wpływ środowiska rodzinnego na osobowość: uwzględnienie różnic wśród rodzeństwa*, w: W. Oniszczenko (red.), *Geny i środowisko a zachowanie*, Warszawa: PWN 2002, s. 182.

⁴⁶⁵ Zob. P. Oleś, *Podmiotowe i sytuacyjne uwarunkowania rozwoju osobowości*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2016, t. XXII, nr 1, s. 130 – 145.

⁴⁶⁶ P. L. Berger, T. Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, op. cit., s. 87.

ponieważ „kultura stanowi atrybut społeczeństwa”⁴⁶⁷. Florian Znaniecki określa z kolei środowisko społeczne jako „ogół grup i jednostek, z którymi w ciągu życia osobnik się styka prywatnie lub publicznie, bezpośrednio lub pośrednio, przelotnie lub trwale, osobiście lub rzeczowo”⁴⁶⁸. Znaniecki mówi także o środowisku wychowania, które powstaje w rezultacie działań grupy społecznej, która wywiera wpływ na jednostkę przygotowując ją tym samym do partycypacji w społeczeństwie⁴⁶⁹.

Środowisko stanowi główną kategorię pojęciową pedagogiki społecznej, zaś jego sposób rozumienia i definiowania pozwolił tej subdyscyplinie ukonstytuować się naukowo. W myśli Heleny Radlińskiej środowisko obiektywne stanowi zespół warunków życia jednostki oraz działających stale lub przez dłuższy czas czynników, które kształtują jej osobowość⁴⁷⁰. Na środowisko niewidzialne składają się natomiast wierzenia, nastawienia uczuciowe, zwyczaje, które mogą zarówno podtrzymywać siły jednostki, jak i gasić jej dążenia, a także wpływać na „przekształcanie życia”⁴⁷¹. Zdaniem Ryszarda Wroczyńskiego środowisko to „składniki struktury otaczającej osobnika, które działają jako system bodźców i wywołują określone reakcje (przeżycia psychiczne)”⁴⁷². W opinii Aleksandra Kamińskiego wymiar subiektywny środowiska winien być traktowany jako „pierwotniejszy”⁴⁷³. Mówił on o środowisku jako o strukturze determinującej rozwój człowieka, zaś ze względu na zakres i zasięg wpływu wyodrębniał środowisko subiektywne i obiektywne. Podkreślał, że pedagogikę społeczną interesuje w szczególności obiektywne ujmowanie środowiska. Wprowadził w związku z tym pojęcie tzw. kręgów środowiskowych, istniejących z jednej strony w wymiarze terytorialnym, z drugiej powstających za sprawą styczności społecznych⁴⁷⁴.

W kontekście orientacji humanistycznej przeważnie eksponuje się subiektywny wymiar środowiska oraz jego specyficzne rozwojowe walory. Tadeusz Pilch i Danuta Lalak stoją na stanowisku, że środowisko jest postrzegane i odbierane indywidualnie, jest zawsze „czyjeś”. Kształtuje się na bazie relacji zachodzących pomiędzy człowiekiem a otaczającą go rzeczywistością. Sieć owa ulega nieustającym przemianom, „kreuje nowe siły – budujące lub niszczące, powolne lub błyskawiczne – wobec których człowiek musi zostać wyposażony w sprawności poznawcze, analityczne, socjotechniczne

⁴⁶⁷ E. Durkheim, *O podziale pracy społecznej*, Warszawa: PWN 2011, s. 354.

⁴⁶⁸ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 1, Warszawa: PWN 2001, s. 53 – 54.

⁴⁶⁹ Ibidem, s. 87.

⁴⁷⁰ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 31.

⁴⁷¹ Ibidem, s. 32-33.

⁴⁷² R. Wroczyński, *Pedagogika Społeczna*, Warszawa: PWN 1974, s. 76.

⁴⁷³ A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa: PWN 1978, s. 64.

⁴⁷⁴ Idem, *Funkcje pedagogiki społecznej...*, op. cit., s. 41.

i organizacyjne”⁴⁷⁵. Podobne ujęcie prezentuje Alicja Kargulowa, według której znaczeniowego sensu kategorii środowiska należy poszukiwać w przestrzeni relacji jednostki i otaczającej ją rzeczywistości (materialnej i niematerialnej). W ludzkim doświadczeniu kodują się czynniki materialne (przyrodnicze, społeczne, kulturowe) i niematerialne (mity, obrzędy, przepisy prawne). Istotne jest to, jakie znaczenie nadają jednostki swojemu środowisku, jak je postrzegają oraz jaką wartość przypisują zachodzącym w nim faktom, procesom i zdarzeniom⁴⁷⁶. Zdaniem Ewy Marynowicz-Hetki środowisko posiada różnorakie przymioty, w zależności od miejsca, które przyjmuje w nim jednostka. Może być obiektywne, subiektywne, materialne, niewidzialne, bezpośrednie, szersze. Jednostka może przybierać wobec środowiska postawę obronną, bierną lub czynną i twórczą⁴⁷⁷. Środowisko w tym rozumieniu stanowi specyficzny regulator aktywności jednostki, a przez to środek do zaspokojenia jej zróżnicowanych potrzeb, a także potrzeb innych osób ujawnianych na drodze interakcji społecznych (dialogu, współdziałania i współpracy)⁴⁷⁸.

Wskazywana jest również potrzeba wychowawczego aktywizowania środowiska poprzez odwoływanie się do sił społecznych w nim tkwiących. Andrzej Radziewicz-Winnicki definiuje środowisko jako miejsce, w którym realizowane są wychowawcze postulaty poprzez różne formy oddziaływania, np. oświatowego, kulturowego, socjalnego⁴⁷⁹. Stanisław Kawula zwraca uwagę na „zasoby wychowania”, jako fundamentalną kategorię analizy i kształtowania środowiska⁴⁸⁰. Według Anny Przeclawskiej i Wiesława Theissa przestrzeń wychowawczą człowieka buduje wszystko, co dociera do niego wskutek przekazu pośredniego i jako skutek działań politycznych i gospodarczych⁴⁸¹. Autorzy ci odchodzą w rozumieniu specyfiki środowiska wychowawczego od orientacji formalno-instytucjonalnej i odgórnej regulacji uprzedmiotawiającej jednostki, a szczególny nacisk kładą na relacje międzyludzkie, jednostkową inwencję i twórczość, która rozwija się na płaszczyźnie uznawanych wartości. Humanizacja środowiska wychowawczego odbywa się poprzez dialog i współdziałanie oraz eksponowanie

⁴⁷⁵ T. Pilch, D. Lalak, *Środowisko*, w: Tychże (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej...*, op. cit., s. 299.

⁴⁷⁶ A. Kargulowa, *Kilka uwag na temat przesłanek metodologicznych pedagogiki społecznej (relacja jednostka – środowisko)*, w: E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska (red.), *Pedagogika społeczna jako dyscyplina naukowa. Stan i perspektywy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1998, s. 139.

⁴⁷⁷ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 54.

⁴⁷⁸ M. Winiarski, *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Edukacyjnych 2000, s. 173 – 201.

⁴⁷⁹ A. Radziewicz-Winnicki, *Pedagogika społeczna...*, op. cit., s. 153.

⁴⁸⁰ S. Kawula, *Wychowanie może być „filtrem” pomiędzy konsonansem a dysonansem społecznym*, „Pedagogika Społeczna” 2004, nr 2(4), s. 35.

⁴⁸¹ A. Przeclawska, W. Theiss, *Pedagogika społeczna – dyskusji ciąg dalszy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994, nr 8, s. 13.

warstwy aksjologicznej, która ujawnia się poprzez „nowego człowieka”, cechującego się odpowiedzialnością, świadomością zarówno własnych możliwości, jak i ograniczeń, pragmatyzmem nakierowanym na dobro wspólne, na wartości sięgające ponad partykularne interesy, postawą aktywną i twórczą w tworzeniu „lepszego jutra”⁴⁸².

Szczególnie istotne dla życia i wychowania człowieka są czynniki tkwiące w subiektywnym, niewidzialnym środowisku. Posiadają one walor dynamizowania określonych zachowań i wyborów. Należą do nich między innymi doświadczenia wyniesione ze środowiska rodzinnego, które chociaż modyfikowane na późniejszym etapie przez socjalizację wtórną i wpływy przemian społeczno-kulturowych implikują kształtowanie się wyobrażeń o sobie samym, swojej roli w społeczeństwie, stosunku do innych ludzi, wartości postaw uczestnictwa lub wycofania⁴⁸³. Rodzina ma na celu przekazać młodemu pokoleniu „obowiązujące powszechnie zasady, normy i wartości; nauczyć wszystkiego co umieć powinno; oduczyć kierowania się pierwotnymi, egoistycznymi instynktami; rozbudzić aspiracje, ukształtować widzenie świata”⁴⁸⁴. Jest źródłem kapitału kulturowego, ekonomicznego oraz traktowana jest jako kapitał społeczny, co oznacza zakorzenioną w więziach pokrewieństwa „możliwość zwiększania szans jednostki na osiągnięcie celu, bądź zmniejszenie kosztów jego osiągnięcia przez posłużenie się zasobami innej osoby (jej pozycją, informacjami, do których ma dostęp, zasobami finansowymi), z którą jednostka pozostaje w relacji społecznej”⁴⁸⁵.

Pierre Bourdieu wskazuje na znaczenie środowiska rodzinnego jako habitusu, w którym jednostka nabywa kompetencji kulturowych oraz zdolności ich wyceny. Rodzina stanowi wyznacznik posiadanego kapitału oraz jest źródłem habitusu pierwotnego. Jest pośrednio odpowiedzialna za wytwarzanie określonych stylów życia generowanych przez habitus⁴⁸⁶. Dla prezentowanych w tej dysertacji badań i analiz istotna jest kategoria zasobów rodzinnych, którą do nauk pedagogicznych wprowadził Marek Karpel. Początkowo zaliczał do nich zasoby relacyjne pomiędzy członkami rodziny (szacunek, zaufanie, wzajemność, zdolności adaptacyjne), a następnie zasoby osobiste (uczucie przywiązania, sza-

⁴⁸² A. Przeclawska, W. Theiss, *Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse*, w: A. Przeclawska (red.), *Pedagogika społeczna – kręgi poszukiwań*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1996, s. 23.

⁴⁸³ B. Matyjas, *Rodzina jako wartość w życiu studentów*, w: A. Cudowska (red.), *Życie wartościowe w perspektywie aksjologii pedagogicznej*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra 2018, s. 113.

⁴⁸⁴ K. Bolesta-Kukuła, *Socjologia ogólna*, Warszawa: ASPRA-JR 2003, s. 168.

⁴⁸⁵ A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany systemowej*, Warszawa: IFiS PAN 2000, s. 124.

⁴⁸⁶ P. Bourdieu, *Dystynkcja...*, op. cit., s. 112.

cunek do samego siebie, tolerancję)⁴⁸⁷. Było to wąskie, statyczne ujęcie, które nie uwzględniało zasobów ekonomicznych oraz kontekstu społecznego (zasobów środowiskowych). Evan Imber-Black rozszerzył tę klasyfikację o zasoby materialne i zewnętrzne zasoby rodziny⁴⁸⁸. Wieloaspektowe ujęcie zasobów rodzinnych zaproponowała Marta Kulesza, zaliczając do nich „materialne, indywidualne, systemowe, zewnętrzne, ukryte i jawne komponenty środowiska rodzinnego, warunkujące pozytywny rozwój jednostki”⁴⁸⁹. W pedagogice społecznej zasoby wychowania stanowią jeden z elementów sił społecznych, które warunkują potencjał rozwojowy danego środowiska⁴⁹⁰.

W prezentowanych analizach zasoby rodzinne rozumiane są jako zespół wewnętrznych i zewnętrznych elementów środowiska rodzinnego człowieka, sprzyjających jego rozwojowi⁴⁹¹. Zaliczone zostały do nich takie elementy symboliczne jak: wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne czy dobra kulturowe znajdujące się w domu rodzinnym. Za czynniki dynamizujące aktywność społeczną i kulturową jednostek można również uznać zasoby związane ze środowiskiem lokalnym. Na potrzeby niniejszej dysertacji określane będą one jako zespół czynników społeczno-kulturowych, wywierający wpływ wychowawczy i funkcjonujący w ramach rejonu zamieszkania⁴⁹². Jako takie uwzględnione zostały takie zasoby społeczno-relacyjne, jak wzory aktywności w środowisku lokalnym, poczucie przynależności do lokalnej społeczności, czas zamieszkiwania na wsi mogący wyrażać poziom zakorzenienia w lokalnym środowisku.

Inną grupę czynników warunkujących aktywność społeczną i kulturową stanowią zmienne odnoszące się do indywidualnego kapitału kulturowego jednostek. Kapitał kulturowy wskazuje na wzorce, wartości, znaczenia ważne w danej kulturze i mające wpływ na aktywność człowieka⁴⁹³. Ludzkie dążenia i orientacje życiowe określają w największym stopniu uznawane wartości. Stanowią one fundament konkretnych postaw i przekonań,

⁴⁸⁷ A. M. Karpel, *Testing, promoting and preserving family resources: Belong pathology and power*, w: Idem (red.), *Family Resources: The hidden partner in family therapy*, New York: Guilford 1986, s. 179.

⁴⁸⁸ E. Imber-Black, *Toward a Resource Model in Systemic Family Therapy*, w: A. M. Karpel (red.), *Family Resources...*, op. cit., s. 155.

⁴⁸⁹ M. Kulesza, *Rodzinne zasoby. Nowe możliwości w diagnozie i terapii rodziny*, „Pedagogika Społeczna” 2009, nr 3 – 4, s. 27.

⁴⁹⁰ Zob. M. Cichosz, *Pedagogika społeczna...*, op. cit., s. 9.

⁴⁹¹ M. Kulesza, *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, Warszawa: Difin 2017, s. 11.

⁴⁹² M. Winiarski, *Środowisko życia i edukacji...*, op. cit., s. 70.

⁴⁹³ A. Bartoszek, *Kapitał społeczno-kulturowy młodej inteligencji wobec wymogów rynku*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2003, s. 19.

jednak posiadają od nich szersze znaczenie⁴⁹⁴. Jak podaje Franciszka Wanda Wawro, „ostatecznie to one są czynnikiem rozstrzygającym o ukierunkowaniu dążeń osoby, stając przyczynową współzależność z określonymi aspiracjami i faktycznymi działaniami. Wartości nadają kierunek działaniom, stanowią swoiste źródło selekcji pewnych sposobów postępowania czy formułowania na własny użytek norm kierujących zachowaniami. Jednocześnie są one „uwikłane” w system potrzeb osoby, jej aspiracje oraz społeczno-kulturowe uwarunkowania, ze względu na fakt, że wartości ukształtowane są w określonych kontekstach, przez wzory kulturowe danego społeczeństwa czy środowiska oraz przekazywane osobie w procesie wychowania i socjalizacji”⁴⁹⁵. Podobnie Mariola Wojciechowska wskazuje, że wartości stanowią źródło wyborów każdego człowieka i fundament konstruowania własnej tożsamości⁴⁹⁶.

Według Piotra Sztompki na kapitał kulturowy składają się nawyki i umiejętności, orientacje nabywane w rodzinie, sposób codziennego zachowania się i mówienia, ogłada towarzyska, asertywność, gotowość do podejmowania rozsądnego ryzyka, umiejętność argumentacji, nawyki czytania, dążenie do obcowania z wyższymi formami sztuki oraz zainteresowanie sprawami publicznymi⁴⁹⁷. Jerzy Nikitorowicz określa go jako umiejętności, nabytą wiedzę, nawyki i zachowania, styl życia i jego organizację, co staje się symbolem przynależności do określonej grupy⁴⁹⁸. Zdaniem Stanisława Kozyr-Kowalskiego kapitał ten oznacza dobra kulturowe przekazywane przez realizowane w rodzinie działania pedagogiczne. Stanowi on trwały składnik osobowości a składa się na niego wiedza, która czyni człowieka zdolnym do działania, siły duchowe i intelektualne przejawiające się we wszelkich jego zachowaniach⁴⁹⁹.

Dla prezentowanych w tej dysertacji badań i analiz istotna będzie koncepcja kapitału kulturowego Pierre’a Bourdieu. Ujmował on ten rodzaj kapitału jako przyswojony jednostkom system aprobowanych i zhierarchizowanych treści kultury określających wartości, dążenia, wiedzę i styl życia, które stanowią zasoby będące narzędziem konkurencji

⁴⁹⁴ J. Baniak, *Godność ludzka w hierarchii wartości podstawowych społeczeństwa polskiego w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej. Studium socjologiczne*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2017, nr 21(4), s. 23.

⁴⁹⁵ F. W. Wawro, *Kierunki wartościowania młodzieży licealnej w kontekstach społecznych*, w: Taż (red.), *Młodzież a kultura życia w kontekstach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2008, s. 122.

⁴⁹⁶ M. Wojciechowska, *Wartości młodzieży i jej rodziców. W kręgu refleksji nad edukacją*, Kielce: Wydawnictwo UJK w Kielcach 2018, s. 15.

⁴⁹⁷ P. Sztompka, *Socjologia...*, op. cit., s. 366.

⁴⁹⁸ J. Nikitorowicz, *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa: WAiP 2009, s. 507.

⁴⁹⁹ S. Kozyr-Kowalski, *Socjologia. Społeczeństwo obywatelskie i państwo*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2000, s. 131.

z innymi jednostkami⁵⁰⁰. Autor wyróżniał trzy podstawowe formy kapitału kulturowego: zinstytucjonalizowaną, ucieleśnioną i zmaterializowaną. W pierwszej z form kapitał kulturowy wyraża się głównie poprzez formalne poświadczenie wykształcenia jednostki (dyplomy uniwersytecki), w drugiej poprzez znajomość konwencji, form i nieformalnych kompetencji, zdobywanych w szczególności na wczesnych etapach socjalizacji rodzinnej. Kapitał zmaterializowany przejawia się w posiadanych obiektach o wartości kulturowej⁵⁰¹. Na potrzebę przeprowadzonych badań przyjęto, że na indywidualny kapitał kobiet wiejskich składać się będą takie elementy, jak ich wykształcenie (poziom i typ), wykonywany zawód, sytuacja materialna, uznawane wartości i autodeklaracja religijna. Przyjęto również założenie, że aktywność społeczna i kulturowa kobiet będzie różnicowana przez wybrane środowiskowe zmienne. Należy przy tym pamiętać, że człowiek nie jest bezwzględnie determinowany przez wartości zewnętrzne, ale dokonuje w nich wyborów i przyjmuje bardziej lub mniej aktywną postawę. Jest niesprowadzalny do reakcji na bodźce i uwarunkowania. Do jego istoty należy dokonywanie wyborów, przekraczanie indywidualnych uwarunkowań, posiadających specyficznie ludzki charakter, ponieważ rzeczywistość, w której żyje jest przez niego społecznie tworzona⁵⁰². Kolejny rozdział prezentowanej dysertacji poświęcony jest tematyce kobiet i ich obecności oraz roli w środowisku wiejskim.

⁵⁰⁰ P. Bourdieu, J. -C. Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, tłum. E. Neyman, Warszawa: PWN 1990, s. 130 – 131.

⁵⁰¹ T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre'a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, T. 4, nr 1 – 2 (10), s. 17.

⁵⁰² A. Siciński, *Styl życia, kultura, wybór. Szkice*, Warszawa: IFiS PAN 2002, s. 48.

Rozdział 2

Spoleczna i kulturowa aktywność kobiet w środowisku wiejskim

W naukach społecznych często podejmowana jest tematyka kobiet, pełnią i podejmują one bowiem ważne role w różnych społeczeństwach. W zależności od predyspozycji osobniczych oraz kulturowych modeli zachowań, spełniają je szczególnie w małych środowiskach, takich jak rodzina, lokalne środowisko, małe grupy itp. Najogólniej role te określa się jako względnie stały system zachowań oczekiwanych od jednostki zajmującej konkretną pozycję społeczną. Aktywność społeczna i kulturowa – jak to wskazano wyżej – związana jest często z pełnionymi rolami. Dotychczasowe doniesienia badawcze dotyczą głównie pewnych obszarów funkcjonowania kobiet, a przede wszystkim: pracy zawodowej⁵⁰³, dostępu do stanowisk⁵⁰⁴, nieodpłatnej pracy⁵⁰⁵, stereotypów ról⁵⁰⁶, rodziny⁵⁰⁷. Problematyka aktywności społecznej i kulturowej pozostaje na marginesie tych zagadnień.

W tej części studium omówione zostaną teoretyczne aspekty dotyczące społecznej i kulturowej aktywności kobiet w środowisku wiejskim. Poszczególne części tego rozdziału przedstawią wnikliwie następujące zagadnienia: kobieta jako podmiot życia społecznego; polski kontekst funkcjonowania kobiet w życiu społecznym; pozycja kobiet w środowisku wiejskim w Polsce. Zostanie również ogólnie scharakteryzowany stan badań na temat społecznej i kulturowej aktywności kobiet wiejskich.

2.1. Kobieta jako podmiot życia społecznego – aspekt historyczny

U źródeł kultury europejskiej leży grecko-rzymski antyk i tradycja judeochrześcijańska. Zdaniem Tadeusza Sznajderskiego typ umysłowości europejskiej był i jest kształ-

⁵⁰³ A. Kurzynowski, *Sytuacja społeczno-zawodowa bezrobotnych kobiet. Bariery i stimulatory ich aktywizacji zawodowej*, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH 2001; B. Balcerzak-Paradowska, *Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych 2003.

⁵⁰⁴ E. Lisowska, *Style zarządzania polskich kobiet menedżerek w świetle wyników badania ankietowego*, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej” 2000 nr 8; A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2003.

⁵⁰⁵ A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, B. Budrowska, *Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 2004.

⁵⁰⁶ M. Wasilewska, *Wzory kobiet w reklamie telewizyjnej w Polsce*, w: R. Siemieńska (red.), *Portrety kobiet i mężczyźni w środkach masowego przekazu oraz w podręcznikach szkolnych*, Warszawa: Wydawnictwo SCHOLAR 1997; I. Desperak, *Stereotypizacja ról kobiecych w perspektywie praktyk dyskryminacyjnych na rynku pracy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1999.

⁵⁰⁷ A. Titkow, *Miejsce dziecka w świecie wartości*, Warszawa: IFiS PAN 1982; M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Być kobietą, być mężczyzną- czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce*, w: M. Marody (red.), *Między rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2000.

towany z jednej strony przez Biblię i religię chrześcijańską, z drugiej zaś przez osiągnięcia greckich filozofów, rzymskich prawników i utwory pisarzy klasycznych⁵⁰⁸. Obraz kobiety i jej roli w kulturze i społeczeństwie był zdecydowanie negatywny. Okres starożytności upływał w kontekście patriarchalnych porządków społecznych, które były sankcjonowane przez prawo i umacniane autorytetem filozofów, którzy stali na stanowisku, że władza mężczyzn nad niższymi z natury kobietami jest społecznie pożyteczna⁵⁰⁹.

Patriarchalizm jako układ stosunków społecznych nabrał znaczenia w epoce home-ryckiej. Jak podaje Piotr Goldstein, w początkowym okresie cywilizacji basenu Morza Śródziemnego kobiety uważano za twórczynie życia i za to je czczono, stąd niewątpliwie znaczna liczba bóstw żeńskich w świątyniach różnych rejonów⁵¹⁰. Wskazuje to na ówczesny wysoki status kobiet w społeczeństwie. Detronizację społeczną kobiety Sue-Ellen Case wiąże z symbolicznym odebraniem jej funkcji twórczyni życia według nowej mitologii, w której „boginie – matki – rodzicielki” zastąpiła córka Zeusa – Atena, zrodzona bez matki, będąca owocem zwycięstwa Zeusa nad Metis⁵¹¹. W epoce klasycznej zauważyć można również pierwsze tendencje do utożsamienia kobiet w życiu społecznym i małżeństwie z rolą zwierząt⁵¹². Jako następczynie mitycznej Pandory uważane były za istoty nienasycone, niebędące w stanie zapanować nad swoimi emocjami i czynami, słabe moralnie⁵¹³.

Zdaniem Sue Blundell większość materiału źródłowego na temat kobiet antycznej Grecji dotyczy Aten. Należy być jednak ostrożnym, dokonując generalizacji kobiet greckich na całą populację na podstawie tej grupy. Ateny określane były jako niezwykle miasto

⁵⁰⁸ T. Sznajderski, *Kobieta i jej pozycja w społeczeństwie i kulturze*, w: M. Kumelska, w: T. Modzelewski, P. Schmidt (red.), *Kobiety w przestrzeni społeczno-politycznej. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 2017, s. 12.

⁵⁰⁹ Demokryt przykładowo uważał, że „dać się ośwładnąć kobiecie jest dla mężczyzny największą hańbą”, Eurypides twierdził, że jeden mężczyzna jest wart więcej niż tysiąc kobiet. Także Sokrates obawiał się równouprawnienia kobiet, postulując, że „zrównana w prawach z mężczyzną kobieta, staje się natychmiast jego zwierchnikiem” – cyt. za: R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Kraków: Wydawnictwo Zakamycze 2003, s. 522. Zdaniem ucznia Sokratesa – Ksenofonta kobieta winna „pozostawać pod ścisłym nadzorem, by widzieć i słyszeć możliwie jak najmniej i nie zadawać za dużo pytań” – cyt. za: S. M. Okin, *Women in Western Political Thought*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1979, s. 18. Na tle tym innowacyjnie zaznaczały się poglądy Platona, które określane były jako profeministyczne. W jednym ze swoich głównych dzieł napisał on wprost, że nie ma powodu by kobiety były traktowane przez prawo inaczej niż mężczyźni, powinny mieć taki sam dostęp do edukacji a nawet do rządów – zob. G. Vlastos, *Was Plato a Feminist?* w: N. Tuana (red.), *Feminist Interpretations of Plato*, Pennsylvania: University Park, Pennsylvania State University Press 1994, s. 11 – 23; J. Annas, *Plato's Republic and Feminism*, w: J. K. Ward, *Feminism and Ancient Philosophy*, New York-London: Routledge 1996, s. 3 – 12.

⁵¹⁰ P. Goldstein, *Wizerunek kobiety w filozofii Platona*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016, s. 24, por. A. Musiał-Kidawa, *Od matriarchatu do patriarchatu*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2017, z. 100, s. 328.

⁵¹¹ S.-E. Case, *Feminism and Theatre*, London: The Macmillan Press Ltd 1988, s. 10.

⁵¹² Cyt. za: P. Goldstein, *Wizerunek kobiety w filozofii Platona*, op. cit., s. 26.

⁵¹³ E. D. Reeder, *Pandora: Women in classical Greece*, New Jersey: Trustees of the Walters Art Gallery 1995, s. 25.

nie tylko dlatego, że były większe i potężniejsze od pozostałych. Wśród mieszkańców było więcej niewolników i obcokrajowców niż w jakimkolwiek innym polis greckim, zaś demokratyczna konstytucja była bardziej radykalna i innowacyjna od innych. Wszystkie te czynniki wpłynęły na życie, status prawny i tożsamość mieszkających tam kobiet⁵¹⁴. W Atenach kobieta była przywiązana do domostwa i nie mogła go opuszczać bez zgody swojego pana. Jej obowiązkiem było staranne wywiązywanie się z roli żony i matki, kroczenie w cieniu mężczyzny oraz dostarczanie mu przyjemności. Do pozostałych zajęć domowych należało przędzenie włókien i tkanie szat. Zajęcia te odbywały się w *gynaikontis*, wydzielonej żeńskiej części domu, gdzie kobiety nie były narażone na ewentualne spotkania z mężczyznami odwiedzającymi męża⁵¹⁵. Był to model życia zgodny z wymaganiami społecznymi.

Gregory Vlastos wymienia siedem fundamentalnych praw, których pozbawione były ateńskie kobiety. Były to: prawo do edukacji⁵¹⁶, prawo do pracy zarobkowej⁵¹⁷, prawo do nieograniczonych kontaktów społecznych⁵¹⁸, prawo do czynności prawnych, prawo do wyboru partnera, prawo własności i dysponowania własnym majątkiem, prawa polityczne. Odsunięcie kobiet od aktywności politycznej i kulturalnej nie zdeprecjonowała jednak całkowicie ich pozycji w społeczeństwie⁵¹⁹. Zdaniem Rogera Just'a poza dominującą męską ideologią, która w teorii objąć miała całe społeczeństwo, istniała w Atenach inna rzeczywistość społeczna, skonstruowana przez kobiety⁵²⁰.

Dorota Gorzelany zauważa, iż kobiety uznając świat zdominowany przez mężczyzn potrafiły znaleźć przyjemność w dbaniu o urodę, wychowywaniu potomstwa i czynnościach domowych. Doskonałym pretekstem do wyjścia z domu, kontaktu

⁵¹⁴ S. Blundell, *Women in Ancient Greece*, Cambridge – Massachusetts: Cambridge University Press 1995, s. 113.

⁵¹⁵ F. Lissarraque, *Greek Vases. The Athenians and their Images*, New York: Riverside Book Company 2001, s. 59.

⁵¹⁶ Jediną formą edukacji ateńskich dziewcząt była funkcja *arktoi*. W wieku 5-10 lat przebywały na służbie w sanktuarium Artemidy Brauronia. Życie tam miało przystosować je do dorosłego funkcjonowania w społeczeństwie polis sfinalizowanego zamążpójściem – zob. E. D. Reeder, *Pandora: Women in classical Greece*, op. cit., s. 322 – 325. Odmienne zasady dotyczące edukacji dziewcząt panowały w starożytnej Sparcie, gdzie dopuszczane było wspólne kształcenie oraz udział w ćwiczeniach gimnastycznych razem z mężczyznami – zob. R. Kulesza, *Sparta w V-IV wieku p.n.e.*, Warszawa: Wydawnictwo Mada 2003, s. 128.

⁵¹⁷ Jediną płatną pracą dostępną dla kobiet była prostytutka. Większa wolność heter wiązała się z powszechnym brakiem szacunku – zob. C. Reinsberg, *Obyczaje seksualne starożytnych Greków*, tłum. B. Wierzbicka, Gdynia: Wydawnictwo „Uraeus” 1998, s. 117 – 123.

⁵¹⁸ Dopiero około 60-tego roku życia kobiety mogły swobodnie pokazywać się publicznie, mogły przesiadywać na progu swojego domu, brać udział w ceremoniach pogrzebowych osób niespokrewnionych, często występowały też w roli opiekunek dziecięcych – zob. T. M. Falkner, *The Wrath of Alkmene. Gende, Authority and Old Age in Euripides' Children of Heracles*, w: T. M. Falkner, J. de Luce (red.), *Old Age in Greek and Latin Literature*, New York: State University of New York Press 1989, s. 114 – 131.

⁵¹⁹ G. Vlastos, *Was Plato a Feminist?* op. cit., s. 12 – 14.

⁵²⁰ R. Just, *Women in Athenian Law and Life*, London-New York: Taylor& Francis Group 2008, s. 2.

z osobami poza rodziny, wspólnego biesiadowania z innymi Atenkami i uwolnienia się na krótką chwilę ze schematów codzienności był udział w czynnościach kultowych. Typowymi kobiecymi świętami związanymi z płodnością i zbiorami były uroczystości poświęcone boginiom greckim. Mieszkanki Aten uczestniczyły także w obchodach świąt religijnych o charakterze powszechnym, takich jak: *Panathenaia*, *Lenaje*, *Antesteria*⁵²¹. Ważnym zadaniem powierzonym kobietom była przynależność do grupy religijnej i pełnienie funkcji kapłanek. Zadaniem kobiet była również opieka nad grobami i składanie darów zmarłemu⁵²². Gorzelany stwierdza, że „Granice świata kobiet, precyzyjnie określone prawami obywatelskimi, rytuałami, zwyczajami, narzucały im znaczne ograniczenia, lecz dawały też możliwość stworzenia stabilnego i wygodnego *modus vivendi*”⁵²³.

Myśl grecką wzbogacili i rozwinęli Rzymianie. W przypadku ich kultury również mamy do czynienia z „biernym głosem kobiet przytłumionym przez męski dyskurs”⁵²⁴. Rzym przejął od starożytnej Grecji nie tylko mity, religię i filozofię, ale również przekonanie o podrzędności kobiety wobec mężczyzny. Kluczową rolę w rodzinie odgrywał ojciec-*pater familias*, który posiadał całkowitą władzę nad jej członkami⁵²⁵. W Rzymie małżeństwo posiadało charakter monogamiczny i stanowiło wspólnotę prawa boskiego i ludzkiego⁵²⁶. Ideologia małżeństwa rzymskiego związana była z posiadaniem potomstwa, chociaż brano również pod uwagę takie wartości, jak: miłość, zgodę i wierność. Kobieta zgodnie z powszechnie przyjętymi oczekiwaniami społecznymi miała wyjść za mąż i urodzić dzieci a następnie je wychować. W małżeństwie i rodzinie podlegała ona, wedle prawa i obyczajów, władzy ojca a później męża, ewentualnie innych męskich krewnych. Państwo radykalnie przeciwstawiało się beżzenności i bezdzietności, co było widoczne w okresie republiki, a szczególnie w czasach cesarza Augusta⁵²⁷.

Z dostępnych źródeł wyłania się obraz rzymskiej kobiety, której funkcjonowanie w życiu społecznym zdeterminowane było przez małżeństwo i sprawy rodzinne, zaś jej

⁵²¹ D. Gorzelany, *Świat kobiety malowany ręką mężczyzny-obraz życia kobiet w greckim malarstwie wazowym*, w: A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opiola-Cegiełka (red.), *Wnuczki Pandory: Kobieta w społeczeństwie od starożytności do współczesności*. T 1, *Historie nieobojętne*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2016, s. 259.

⁵²² J. H. Oakley, *Picturing the Death in Classical Athens. The Evidence of the White Lekythoi*, Cambridge: Cambridge University Press 2004, s. 154 – 158.

⁵²³ D. Gorzelany, *Świat kobiety malowany ręką mężczyzny...*, op. cit., s. 265.

⁵²⁴ S. Morgan, *Rethinking Religion in Gender History: Historiographical and Methodological Reflections*, w: U. King, T. Beattie (red.), *Gender, Religion and Diversity. Cross-Cultural Perspectives*, London–New York: Continuum International Publishing Group 2005, s. 113.

⁵²⁵ G. Mousourakis, *A Legal History of Rome*, London–New York: Routledge 2007, s. 4 – 5.

⁵²⁶ R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków*, Warszawa: Wolters Kluwer 2009, s. 50.

⁵²⁷ W. Suder, *Być kobietą w starożytnym Rzymie. Prawo i medycyna w ustawach małżeńskich cesarza Oktawiana*, w: B. Płonka-Syroka (red.), *Oczekiwaniakobiet wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2007, s. 3.

życie koncentrowało się na sprawach domowych. Agnieszka Dziuba zwraca uwagę na fakt, iż w historiografii rzymskiej kobiety były traktowane w dwojaki sposób, z jednej strony patrzono na ich działalność publiczną niechętnie, z drugiej doceniano ich zaangażowanie w sprawy *Urbs* w sytuacjach kryzysowych⁵²⁸. Badacze zwracają przy tym uwagę, iż kobiety miały o wiele większy wpływ na życie polityczne Rzymu niż wskazuje na to pobieżna analiza. Potrafiły się zorganizować i sprawić, że ich głos był słyszalny. Ich postulaty były przeważnie prezentowane przez urzędników, ale zdarzało się również, że same zabierały głos na Forum, protestując przeciwko *leges sumptuariae* czy też innym dodatkowym obciążeniom fiskalnym⁵²⁹. Richard A. Bauman podkreśla z kolei, że kobiety mogły angażować się w życie publiczne i to czyniły. Zazwyczaj ich interwencje dotyczyły „(...) obrony przed ograniczeniem przypisanych im przez tradycję praw. Ta „polityka protestu” wydaje się zasadniczą cechą aktywności kobiet w starożytnym Rzymie”⁵³⁰.

Stopniowo postępował również proces indywidualizacji swobód obywatelskich kobiet. U schyłku Cesarstwa Rzymskiego mogły one nawet samodzielnie dysponować własnością rodzinną. Kobiety będące *sui iuris* miały prawo występować w roli *cognitora* w odniesieniu do swoich spraw, mogły wnosić powództwa w sprawach cywilnych i występować przed sądem, ilekroć sprawa dotyczyła ich osoby lub majątku⁵³¹. Przełomowe było również prawodawstwo Oktawiana Augusta, którego celem była odnowa moralna i demograficzna ludności państwa rzymskiego i reakcja na kryzys rodziny (szczególnie w wyższych warstwach społecznych)⁵³². Nakładało ono obowiązek posiadania przynajmniej trojga dzieci, co zapewniało samodzielność kobiet, przejawiającą się w kilku przywilejach. Umożliwiało uwolnienie się spod ustawowej opieki oraz dziedziczenie po dzieciach⁵³³.

Zdarzało się więc, że w tym okresie historycznym kobiety dziedziczyły duże majątki, zaś te, które miały odpowiednie wykształcenie, uczestniczyły w życiu towarzyskim

⁵²⁸ A. Dziuba, „*Nec Hercules contra plures*” -literacki aspekt liwiańskiej debaty nad zniesieniem *lex Oppia* (AUC 34, 1–8), w: „Roczniki Humanistyczne” 2010-2011, t. 58 – 59, z. 3, s. 76.

⁵²⁹ Przykładem tego są wydarzenia z 42 roku p.n.e., kiedy zapadła decyzja o nałożeniu na 1400 najzamożniejszych kobiet danin na cele wojenne. Na Forum przemówiła wtedy Hortensja, córka Kwintusa Hortensjusza i doprowadziła do ograniczenia podatku do liczby 400 kobiet – zob. J. Fregulia, *Speech on Taxation without Representation*, w: T. K. Wayne (red.), *Feminist Writings from Ancient Times to the Modern World*, Santa Barbara– Denver–Oxford: Greenwood 2011, s. 14 – 17.

⁵³⁰ R. A. Bauman, *Women in Politics in Ancient Rome*, London: Routledge 1992, s. 4.

⁵³¹ D. Nowicka, *Kilka uwag o sytuacji prawnej kobiet w starożytnym Rzymie*, w: M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), *Kobieta w prawie i polityce*, Wrocław: Wrocławskie Studia Erazmiańskie 2015, s. 434.

⁵³² Zob. A. Powell (red.), *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, London: Classical Press of Wales 1998.

⁵³³ W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2017, s. 229 – 230.

i kulturowym na równi z mężczyznami. Ich aktywność pozadomowa przejawiała się w uczestniczeniu w okolicznościowych zabawach i świętach religijnych. Kobiety odgrywały także role rytualne podczas suplikacji i igrzysk wiekowych⁵³⁴. Dzięki tym przywilejom wzrosła pozycja kobiet w ich własnych rodzinach, pojawił się też kult „rzymskich matron”⁵³⁵. Ich poszerzające się wpływy stanowiły zagrożenie dla niezaprzeczalnej dotąd męskiej dominacji. Obronę przed tym miały stanowić cięte satyry, które piętnowały i przejaskrawiały kobiece przywary. Zarówno mężatki, jak i kobiety stanu wolnego, uznane za nieprawomyślne, oskarżano „o czary, nieczne praktyki w celach pozyskania mężczyzn, nieestetyczny wygląd lub starania, aby właśnie wyglądać młodziej”⁵³⁶.

Drugi korzeń tworzenia się wzorca patriarchalnego w umysłowości europejskiej stanowi tradycja judeochrześcijańska. Biblijny obraz kobiety stanowił kontekst jej społecznego postrzegania. Należy zaznaczyć, że autorami poszczególnych ksiąg Starego i Nowego Testamentu byli mężczyźni żyjący w plemionach pasterskich, zorganizowanych w sposób patriarchalny, a więc z dominującą pozycją mężczyzny w społeczeństwie. Wskazywał na ten fakt również S. White, zauważając, że większość tekstów starotestamentowych „jest androcentryczna, napisana przez autorów – mężczyzn, dla męskiego grona czytelników i wzmiankująca o kobietach rzadko i najczęściej w peryferyjnych kontekstach”⁵³⁷. Zdaniem Marii Boguckiej skupienie biblijnego opisu na działaniach mężczyzn i stanowiąca ich tło, sporadyczna i bezimienna obecność kobiet to odzwierciedlenie rzeczywistej sytuacji tych ostatnich w czasach biblijnych⁵³⁸.

Życie społeczności żydowskich cechowało się w tym okresie dużym ekskluzywizmem. Kobietom nie wolno było rozmawiać z obcymi, przed wyjściem na ulicę musiały zasłaniać twarz, natomiast przestrzenią ich codziennego życia był dom. Filip Aleksandryjski wypowiadał się na ten temat następująco „Kobiety są najlepiej przystosowane do życia w zamknięciu, bez wychodzenia z domu, w którym drzwi wewnętrzne traktowane są przez dziewice jak granica, a drzwi zewnętrzne tak samo przez kobiety, które osiągnęły pełnię

⁵³⁴ A. Gillmeister, *Foucault i matrony. Kobiety w religii rzymskiej: między potestas a potentia*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 24, s. 6.

⁵³⁵ I. Biezuńska-Mołowist, *Kobiety Antyku. Talenty, ambicje, namiętności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993, s. 23.

⁵³⁶ J. Jundziłł, *Wzorce i modele wychowania w rodzinie rzymskiej okresu III wiek p.n.e.-III wiek n.e.*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2001, s. 199.

⁵³⁷ Cyt. za: G. M. Baran, *Kobiety w kulturze i religii społeczności żydowskiej w świetle Ksiąg Machabejskich*, „Studia Elckie” 2014, t. 16, nr. 3, s. 394.

⁵³⁸ M. Bogucka, *Gorsza pleć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa: Wydawnictwo Trio 2006., s. 13 – 15.

kobiecości”⁵³⁹. Odgradzane od świata zewnętrznego były zwłaszcza młode kobiety. Władza nad nimi należała do ojca, który czuwał aby nie zostały pohańbione⁵⁴⁰. Kobiety w kulturze żydowskiej stanowiły własność męża lub ojca, a ich zadaniem było prowadzenie domu, wychowywanie dzieci oraz towarzyszenie mężowi. Ich praca koncentrowała się głównie na roli oraz różnych drobnych pracach rzemieślniczych. Miały również alternatywę służby na dworach królewskich w charakterze: kucharek, piekarek, przyrządzających wonności, śpiewaczek albo osobistych służących⁵⁴¹. Kobiety nie posiadały przywileju czytania Tory, w domach modlitwy zajmowały samodzielne, odseparowane od mężczyzn miejsca. W obrzędach związanych z synagogą brały udział jedynie w niewielkim stopniu, jednak pełniły istotną tradycyjnie rolę związaną z utrzymywaniem reguł koszeru i zapalaniem świec w Szabas. Były również odpowiedzialne za przekazywanie zasad judaizmu kolejnym pokoleniom⁵⁴². Z kultem świątynnym związane były natomiast kobiety określane mianem *qedescha*, w których tradycyjnie widziano sakralne prostytutki⁵⁴³.

Zdaniem Jerzego Besali kobiety znacznie częściej występują na kartach Ewangelii niż w Starym Testamencie. Są również diametralnie inne od swoich poprzedniczek, bardziej związane z ludem niż z pałacami. Były również stale obecne w życiu Jezusa, chodziły z nim po drogach i przebywały z dwunastoma apostołami. Same również inicjowały działania, które nabierały mocy wielkich symboli, jak na przykład gest namaszczenia nóg Mesjasza⁵⁴⁴. Autor podkreśla, iż „Kobiecość stała się podstawą etyki chrześcijańskiej, gdyż to niewiasta, zapewne grzesznica, potwierdziła mesjańskie królowanie Chrystusa, a jednocześnie oznaczyła jego śmierć i pogrzeb”⁵⁴⁵. Analiza tekstów Ewangelii dowodzi, że stosunek Jezusa do kobiet pozbawiony był jakichkolwiek form dyskryminacji a nawet można uznać go za rewolucyjny w porównaniu do starożytnego judaizmu. Przykładem tego są jego rozmowy z kobietami czy nawet dotykanie kobiet rytualnie nieczystych, czego zabraniało żydowskie prawo. To właśnie niewiasty, a nie uczniowie byli obecne przy gro-

⁵³⁹ Cyt. za: D. F. Sawyer, *Kobiety i religie w początkach naszej ery*, przeł. K. Ciekot, Wrocław: Wydawnictwo „Astrum” 1999, s. 53.

⁵⁴⁰ J. A. Goldstein, *II Maccabees. A New Translation with Introduction and Commentary*, Garden City-New York: Doubleday&Company 1983, s. 210.

⁵⁴¹ J. Ślawik, *O rolach kobiet w Starym Testamencie (Biblii Hebrajskiej)*, „Rocznik Teologiczny” 2012, z. 1 – 2, s. 11 i 15.

⁵⁴² D. Dobosz, M. Gierczyk, „Dobra żona męża korona” - o rolach pełnionych przez europejskie kobiety od czasów starożytnych po współczesność, w: D. Dobosz, K. Joniec (red.), *Współczesna kobieta-szkice do portretu na tle przemian społeczno-kulturowych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, s. 17.

⁵⁴³ Zob. J. Ślawik, *Czy w starożytnym Izraelu istniała prostytutka sakralna? Qedešāh w Starym Testamencie*, „Scripta Biblica et Orientalia” 2011, t. 3, s. 45 – 65.

⁵⁴⁴ J. Besala, *Miłość i strach. Dzieje uczuć kobiet i mężczyzn. Chrześcijański feudalizm i islamskie haremy*, T. III, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 2012, s. 23 – 24.

⁵⁴⁵ Ibidem, s. 26-28.

bie, to im Chrystus powierzył radosną nowinę, chociaż zgodnie z prawem świadectwo kobiet nie było brane pod uwagę. Wreszcie Jezus posyłał nie tylko apostołów, aby głosili Dobrą Nowinę, ale także kobiety, takie jak Samarytanka (zwana apostołką pogan) czy Maria Magdalena (apostołka Apostołów) trwająca przy umierającym na krzyżu Jezusie⁵⁴⁶. Chrześcijaństwo często nazywane jest przez starożytnych komentatorów „religią kobiet”, ze względu na rangę jaką odegrały w jego początkowym rozwoju i ekspansji⁵⁴⁷.

Josy Eisenberg zauważa, że o ile Ewangelie ukazywały kobiety towarzyszące Jezusowi w pozytywnym świetle, tak Dzieje Apostolskie pomniejszają rangę kobiet. Miejsce kobiety w chrześcijaństwie zostało zakwestionowane przez św. Pawła, wychowanego w patriarchalnej kulturze judaistycznej, która za brukający uznawała nawet dotyk kobiety. Przeniósł on jej elementy do wczesnego chrześcijaństwa. W jego listach podkreślony jest nakaz milczenia kobiet w Kościele i podległość żony władzy męża⁵⁴⁸. W gminach chrześcijańskich po raz kolejny dokonywała się zmiana w sytuacji kobiet, czego konsekwencją była ich postępująca marginalizacja. Zmiana ta, obok wpływów kultury greckiej i rzymskiej, położyła podwaliny dla dyskryminacji kobiet w średniowieczu i w czasach nowożytnych.

Wiek średni, najdłuższy okres w czasach nowożytnych, przyniosły nową obyczajowość. Hedonizm starożytnych Greków i Rzymian został wyparty przez chrześcijaństwo, które w centrum życia społeczno-politycznego postawiło Boga i religię. Kobieta jako ta, która nosiła niezmywalne piętno grzechu pierworodnego pramatki Ewy była przedmiotem deprecjacji. Przyjął się także obraz kobiety jako kusicielki i siedliska grzechu oraz zła⁵⁴⁹. W opinii filozofów chrześcijańskich „trwanie nawet w małżeństwie z kobietą jest tylko lekarstwem na chorobę pożądliwości i ustępstwem wobec ludzkiej słabości, a kobieta istnieje tylko po to, aby mężczyzna, będący w wieku, w którym są silne pokusy, wynikające z cielesnej ułomności, nie popadł w jeszcze gorszą sytuację”⁵⁵⁰. Zalecano także, aby nawet krótko przed śmiercią odprawić kobietę i wstąpić do stanu duchownego, aby nie stracić szansy na osiągnięcie zbawienia⁵⁵¹. Silne piętno na średniowiecznym stosunku do kobiet

⁵⁴⁶ E. Adamiak, *Milcząca obecność: o roli kobiety w Kościele*, Warszawa: Biblioteka „Więzi” 1999, s. 99 – 107.

⁵⁴⁷ M. Uliński, *Kobieta i mężczyzna. Dzieje refleksji filozoficzno-społecznej*, Kraków: Wydawnictwo „Aureus” 2001, s. 56.

⁵⁴⁸ M. Bogucka, op. cit., s. 21.

⁵⁴⁹ M. Alexandre, *Early Christian Women*, w: G. Duby, M. Perrot (red.), *A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints*, Harvard: Harvard University Press 2002, s. 409.

⁵⁵⁰ G. Wojciech-Masłowska, *Miedzy strachem a miłością. Jakich kobiet mężczyźni bali się w średniowieczu?* w: D. Zydorek (red.), *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, Poznań: Instytut historii UAM 2001, s. 656.

⁵⁵¹ A. Vauchez, *Duchowość średniowiecza*, Gdańsk: Wydawnictwo Marabut 1997, s. 39.

odcisnęły poglądy św. Augustyna i św. Tomasza, a także innych wczesnochrześcijańskich doktorów Kościoła, takich jak św. Hieronim czy św. Ambroży, którzy odwoływali się w swej nauce do tematyki kobiecej, głównie w kontekście sporu o doskonalszy wzorzec życia doczesnego – dziewictwo *versus* małżeństwo⁵⁵². Joanna Petry-Mroczkowska przytacza również poglądy św. Cyryla z Aleksandrii, który stał na stanowisku, że płeć męska jest wybrana przez Boga, jako plemię rycerskie, zdolne do duchowej żywotności i ukierunkowane na dążenie do pełni w Chrystusie⁵⁵³.

Św. Augustyn podejmował temat kobiet w ramach nauki o duszy. Zaznaczał, że w zamyśle Boga było stworzenie człowieka jako mężczyzny i kobiety, a ich dusze są równe w swojej naturze. W każdej jednak duszy ludzkiej istnieją dwa pierwiastki. Według świętego „Dzięki życiu racjonalnemu człowiek został stworzony na wyobrażenie Boga, można go nakierować albo na kontemplację prawdy wiecznej, albo na rządzenie rzeczami doczesnymi i w takim aspekcie częścią jakby kierującą jest mężczyzna, a częścią uległą niejako niewiasta”⁵⁵⁴. W „Wyznaniach” natomiast głosił „A jak w jego duszy jedna władza przewodzi radą, a druga ulega jej i jest posłuszna, tak samo w zakresie ciała otrzymał jako odpowiednik niewiastę, posiadającą wprawdzie tę samą naturę władz umysłowych, jednak pod względem płci tak mającą płci męskiej ulegać, jak chęć działania poddana jest światłu rozumu, kierującego działaniem”⁵⁵⁵. Mimo uznania faktu równości płci przed Bogiem postulował więc podległość żony mężowi. Stwierdzał także, że Adam i Ewa byli w równym stopniu odpowiedzialni za grzech pierworodny⁵⁵⁶.

Poglądy filozofów utrwaliły więc stereotypy związane z rolą kobiety w społeczeństwie i w rodzinie. Jak podkreśla Andrzej Mencwel w średniowieczu nie było stanu kobiecego⁵⁵⁷. Status społeczny kobieta mogła zyskać tylko jako żona albo wdowa. Była zatem bierna i podporządkowana, mogła być jedynie ozdobą mężczyzny lub nagrodą

⁵⁵² Zob. P. Nehring, *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2005; A. Guillaumont, *U źródeł monachizmu chrześcijańskiego*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec 2006.

⁵⁵³ J. Petry-Mroczkowska, *Feminizm-antyfeminizm. Kobieta w Kościele*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2012, s. 33–34.

⁵⁵⁴ Cyt. za: A. Eckmann, *Wielkość i godność kobiety według świętego Augustyna*, w: I. Salomonowicz-Górska (red.), *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej: materiały Sympozjum Patrystycznego, 22.10.1998 ATK*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego 1999, s. 34.

⁵⁵⁵ Św. Augustyn, *Wyznania*, Warszawa: „De Agostini” Ediciones Altaya Polska 2001, s. 309.

⁵⁵⁶ J. Radwan-Pragłowski, *Kobieta i mężczyzna człowiek rozdwojony*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009, s. 108.

⁵⁵⁷ A. Mencwel, *Wyobrażenia antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2006, s. 132–133.

za trudy w boju⁵⁵⁸. Jednak w odróżnieniu od czasów antycznych, praca kobiet była postrzegana jako podstawowy warunek efektywnego funkcjonowania rodziny i społeczeństwa. Powierzone im było zadanie utrzymania i produkowania wszystkiego, co było niezbędne w gospodarstwie domowym, przy wykorzystaniu swego czasu, umiejętności i zdolności⁵⁵⁹. Wbrew stereotypowym przekonaniom nie zawsze była to praca w obrębie gospodarstwa domowego⁵⁶⁰, w przypadku interesujących nas kobiet wiejskich, skupiała się jednak wokół domu i roli.

Jak zauważa Małgorzata Modrak najcięższy los w aspekcie fizycznej pracy spotykał chłopki, które od świtu do nocy musiały pracować na roli, w przydomowym ogrodzie, na gospodarstwie przy hodowli zwierząt, przy zbieraniu chrustu i drzewa na opał albo ręcznym mieleniu ziarna na mąkę. Średniowieczne miniatury często obrazują kobietę, która ciągnie pług. W czasie wolnym od zajęć gospodarskich kobieta wiejska zajmowała się przedzeniem i szyciem ubrań, gotowaniem żywności, ważeniem piwa oraz zbieraniem darów lasu, jagód i grzybów⁵⁶¹. Bogucka podaje, że znacznie lepszy los był udziałem żon majątnych szlachciców. Zarządzały one majątkiem, gdy mąż wyruszał na wyprawę wojenną a w cięższych pracach wyręczały je służące. Oprócz wychowania dzieci kobiety zajmowały się ponadto tkactwem, haftem, przędzą oraz nadzorowaniem czeladzi w kuchni. Sprawowały także opiekę nad chorymi, od najmłodszych lat musiały opanować ziołolecznictwo, opatrywanie ran i ropnych wrzodów⁵⁶².

Kobiety wiejskie, potrafiły także walczyć o swoje prawa. Sprzeciw był skierowany przeciwko systemowi feudalnemu. Wyrażał się w odmowie wykonywania przymusowej pracy. Podejmowane były próby samoorganizowania się kobiet w postaci oddolnych ruchów⁵⁶³. Przykładowo w XIII wieku zastrzeniu uległo prawo do posiadania ziemi przez mieszkanki wsi włoskich, szczególnie przez wdowy i starsze kobiety. W związku z tym

⁵⁵⁸ A. Radzimiński, *Kobieta w średniowiecznej Europie*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2012, s. 71.

⁵⁵⁹ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Kobiety i instytucje*, Katowice: Śląsk sp. z o.o. 2006, s. 58.

⁵⁶⁰ Przykładowo w Belgii, w okresie średniowiecza, kobiety posiadały monopol na handel detaliczną żywnością w mieście, prowadziły karczmy, gospody, kantory i lombardy. W Londynie mieszcanki mogły zajmować się każdą gałęzią handlu. Podobnie rzecz się miała w Paryżu i innych Europejskich miastach, kobiety trudniły się zawodowo rzemiosłem, prowadziły apteki, zakłady fryzjerskie i krawieckie, sklepy, piekarnie. Były położnymi, iluminatorami ksiąg, nauczycielkami. Kobiety z uboższych domów pracowały jako służące, kuchenne lub zajmowały się laniem świec. Właściwie zawodową swobodę mieszczanek zaczęto ograniczać u schyłku średniowiecza, gdy zaczynały zaznaczać się idee renesansu – zob. M. Żuraw, *Idiotyzmy feminizmu*, Warszawa: Wydawnictwo Fronda 2014, s. 201.

⁵⁶¹ M. Modrak, *Obraz kobiecej starości w literaturze i sztuce*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM 2015, s. 39.

⁵⁶² M. Bogucka, op. cit., s. 65 – 67.

⁵⁶³ S. Federici, *Cały świat potrzebuje wstrząsu. Ruchy społeczne i polityczny kryzys w średniowiecznej Europie*, „Praktyka Teoretyczna” 2016, nr 1, s. 266.

przewodziły one ucieczkom ze wsi do miast, dlatego od XV wieku stanowiły wysoki odsetek populacji miejskiej. Większość z nich wiodła ubogie życie, parając się nisko płatnymi pracami służących, handlarek ulicznych, prostytutek czy prąśniczek⁵⁶⁴.

Przepustką do edukacji były wówczas klasztory. Były one miejscem kształcenia się, rozwoju duchowego, pracy, oazą ciszy, skupienia, pozwalały na zgłębianie Bożych tajemnic i realizację życiowego powołania. Często kobiety szukały w nim schronienia przed niechcianym małżeństwem. W opinii Boguckiej nie była to izolacja, lecz możliwość działania na arenie publicznej i określenia własnej podmiotowości, „wyrzeczenie się osobistego życia stanowiło cenę, jaką trzeba było zapłacić za wybiecie się ponad przeciętność”⁵⁶⁵. Wiele kobiet praktykowało również w swoich domach medycynę i ziołolecznictwo⁵⁶⁶. Jerzy Strzelczyk zwraca uwagę również na fakt, że talenty i ekspresja twórcza średniowiecznych kobiet mogły się najlepiej ujawnić w dziedzinach niewymagających akademickiego kształcenia, zaś wejście do literatury języków „ludowych”, których w odróżnieniu od łaciny nie trzeba było się dopiero uczyć, dawało sposobność do ekspresji w zakresie poezji i twórczości lirycznej, częściowo w literaturze o charakterze mistycznym lub medycznym lub paramedycznym⁵⁶⁷. Autorki, będąc przeważnie zakonnicami, musiały przedstawiać swoje myśli na piśmie w taki sposób, aby nie narazić się na zarzut pychy i nie stanąć w opozycji do nakazu św. Pawła o milczeniu kobiety w Kościele⁵⁶⁸.

Schyłek średniowiecza to okres, w którym rozpoczęły się prześladowania za czary. W 1486 roku powstała jedna z najbardziej okrutnych ksiąg wszechczasów „Malleus Maleficarum”⁵⁶⁹, której myślą wiodącą była teza, że niewiara w czary i magię jest równoznaczna z herezją. Księga przesiąknięta była skrajnym mizoginizmem, patologicznym lękiem

⁵⁶⁴ R. Hilton, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism: Essays in Medieval Social History*, London: The Hambledon Press 1985, s. 212.

⁵⁶⁵ M. Bogucka, op. cit., s. 55 – 56

⁵⁶⁶ M. Gierczyk, D. Dobosz, *Miejsce kobiet w edukacji –perspektywa historyczna*, w: D. Dobosz, K. Joniec (red.), op. cit., s. 38.

⁵⁶⁷ J. Strzelczyk, *Kobieta tłumaczka w średniowieczu (kilka przykładów translatorskiej aktywności kobiet)*, w: A. Gajewska (red.), *Myśl feministyczna a przekład*, „Przekładaniec” 2010, nr 24, s. 22.

⁵⁶⁸ N. Krzyżanowska, *Kobiety w (polskiej) sferze publicznej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2012, s. 58.

⁵⁶⁹ „Młot na czarownice” autorstwa dwóch dominikańskich zakonników –Jacoba Sprengera i Heinricha Kramera– powstał inspirowany bullą papieża Innocentego VIII „Summis desiderantes affectibus”. Do 1520 roku doczekał się 14 wydań. Na książkę składały się trzy części, z których pierwsza omawiała istotę czarownictwa, druga zawierała informacje o spectrum nieszczęść wywoływanych działaniem czarownic i o działaniach, które można podjąć, aby im przeciwdziałać, trzecia zaś zawierała dyrektywy dotyczące wszczęcia procesu o czary, orzekania o winie oraz wydawania wyroku (zob. J. Sprenger, H. Kramer (Institoris), *Młot na czarownice*, Wrocław: Wydawnictwo FOX s.c. 2000).

przed kobietami, nienawiścią do nich⁵⁷⁰. Rozpoczęło to falę okrucieństwa, której kulminacja przypadła na okres renesansu, kiedy w całej Zachodniej Europie zapłonęły stosy. Warto zaznaczyć, że Inkwizycja w niewielkim stopniu zajmowała się polowaniami na czarownice, koncentrując się głównie na heretykach. Większość wyroków skazujących wydały trybunały świeckie, których sędziowie wykazywali się szczególnym okrucieństwem⁵⁷¹.

Mentalność człowieka czasów nowożytnych, jego myślenie i działanie kształtowane była głównie przez naukę, wiarę i prawo. Podstawową dziedziną wiedzy była astrologia. Uznawano, że gwiazdy wpływają na ludzkie zachowania, że można dzięki nim leczyć dolegliwości oraz wreszcie, że są one odpowiedzialne za wszystkie wojny i klęski. Braki w wiedzy medycznej uzupełniane były wiarą w czarną magię. Za choroby i nieszczęścia winą obarczano ludzi oskarżanych o konszachty z diabłem⁵⁷². Większość z tych pomówień było swoistym połączeniem dawnych wierzeń i przesądów z chrześcijaństwem. Jak zauważyła Bożena Ronowska żaden okres w historii nie był wolny od magii i czarów, od najdawniejszych czasów istniała bowiem wiara w duchy i duszki leśne, wampiry i wilkołaki. Nigdy jednak nie niosła ona za sobą tak okrutnych skutków jak w czasach nowożytnych⁵⁷³.

Polowania na czarownice i procesy o czary powróciły z ogromną siłą po 1560 roku, kiedy ucichła burza reformacyjna. W percepcji społecznej ukształtował się stereotyp czarownicy – kobiety, która zaprzysięgła posłuszeństwo szatanowi i za jego podszeptem, jak również za przyczyną własnej złośliwości szkodziła innym urokami. Do najbardziej charakterystycznych zachowań czarownic należały nocne loty na sabaty, czyli tajne zgromadzenia, gdzie oddawały cześć diabłu i przygotowywały tajne mikstury. Oprócz kultu szatana, kobiety oskarżano o powodowanie niepłodności, wywoływanie burzy czy kradzież mleka⁵⁷⁴. Szał polowań na czarownice ogarniał nie tylko biedotę, ale również ludzi z wyższych sfer, jednak w przeważającej części ofiary należały do klas ludowych. Niektóre z oskarżonych kobiet były magiczkami i znachorkami – rzucały i zdejmowały uroki, tworzyły napary i eliksiry, leczyły chorych i rannych, pomagały przy porodach. Były szanowanymi członkiniami lokalnych społeczności i osobami, do których każdy mógł się

⁵⁷⁰ B. P. Levack, *Polowanie na czarownice w epoce wczesnonowożytnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1991, s. 32.

⁵⁷¹ A. L. Barstow, *Witchcraze. A New History of the European Witch Hunts*, New York: HarperOne 1994, s. 29 – 32.

⁵⁷² S. Leszczyński, *Nauka, religia, prawo – mentalność czasów nowożytnych na przykładzie Kroniki Żywieckiej Andrzeja Komonieckiego*, Katowice: Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2012, s. 304 – 307.

⁵⁷³ B. Ronowska, *Oskarżenia o czarostwo a stereotypizacja kobiet w XVII – XVIII wieku*, Poznań: Badania i Rozwój Młodych Naukowców w Polsce. Nauki Humanistyczne, t. I, cz. III 2015, s. 114.

⁵⁷⁴ J. Gacek, *Obrazując czarownice –niedocenione źródło w badaniach początków kształtowania się stereotypu czarownicy*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2, s. 298 – 299.

zwrócić po pomoc, dopóki ich działalności nie powiązano z diabłem⁵⁷⁵. Lęk przed piekłem zaślepił ludzi, pozbawiał ich możliwości zdroworozsądkowego myślenia, co wpłynęło na skalę oskarżeń o czarostwo i procesów kończących się okrutnymi, wymyślnymi torturami i wyrokami śmierci⁵⁷⁶. W odpowiedzi na falę cierpień i prześladowań kobiet pojawiły się pierwsze głosy ich samych, będące wyrazem niezgody na istniejącą niesprawiedliwość. Za swoisty manifest owych czasów uznaje się dzieło francuskiej pisarki Christine de Pisan „City de Dammes”, w którym autorka opowiadała się za prawem kobiet do edukacji i partycypacji w życiu politycznym oraz opisywała bohaterskie czyny kobiet⁵⁷⁷.

Renesans to również epoka dyskusji na temat kobiety i jej miejsca w społeczeństwie. Prowadzony był wówczas spór środowisk uniwersyteckich, kościelnych, literackich, nazwany przez francuskich myślicieli *des Femmes*, czyli kłótnia o kobiety, w której argumentowano zagadnienie *Quod Femina non est homo*?⁵⁷⁸. Wielu teologów renesansowych stało na stanowisku, że kobieta nie jest równa mężczyźnie, co wynika ze sposobu jej stworzenia, nie ma tak silnego kręgosłupa moralnego jak mężczyzna i w rezultacie stanowi „słabsze naczynie”. Medycy widzieli w kobiecie monstrum⁵⁷⁹. Według jednego z renesansowych filozofów – Hume’a – niższość oraz słabość kobiet są cechami nieuleczalnymi. W swych poglądach nie był on odosobniony, jednak to właśnie myśl filozoficzna przyczyniła się do rozwoju działań ukierunkowanych na wyzwolenie kobiet, głównie poprzez postulowane ideały wolności i równości⁵⁸⁰.

W epoce odrodzenia kobiety pierwszy raz opuszczały dom w poszukiwaniu zarobku, dotyczyło to głównie ubogich robotnic, które zatrudniały się jako służące, prądkie, pomocnice w dużych gospodarstwach rolnych lub zaczynały zajmować się handlem. Zajęcia te, chociaż przynosiły im połowę zarobku, który otrzymywali mężczyźni, pozwalały na zgromadzenie posagu, naukę rzemiosła oraz stanowiły ratunek przed prostytutką. W większych warsztatach przydomowych kobiety mogły kierować pracą innych (córek, czeladników i pracowników) i nabywały w ten sposób poczucie władzy i autorytetu⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ M. Chollet, *Czarownice. Niezwyciężona siła kobiet*, przeł. S. Królak, Kraków: Wydawnictwo Karakter 2019, s. 20 – 22.

⁵⁷⁶ B. P. Levack, *Polowanie na czarownice...*, op. cit., s. 7.

⁵⁷⁷ K. Dziubka, B. Szlachta, L. M. Nijakowski, *Idee i ideologie we współczesnym świecie*, Warszawa: PWN 2008, s. 77.

⁵⁷⁸ A. Małocha-Krupa, *Kobieta poza władzą. Polemika emancypacyjna z kulturą androcentryczną*, „Oblicza Komunikacji” 2013, nr 6, s. 62.

⁵⁷⁹ J. Kelly-Gadol, *Did Women Have a Renaissance?* w: *Women, History and Theory. The Essays of Joan Kelly*, Chicago: The University of Chicago Press, 1984, s. 19.

⁵⁸⁰ E. Domańska, *Historia feminizmu i feministyczna historia*, „Odra” 1994, nr 7 – 8, s. 23.

⁵⁸¹ M. L. King, *Kobieta*, w: E. Garin, *Człowiek renesansu*, przeł. A. Osmólska-Mętrak, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 2001, s. 287 – 288.

Pojawiły się również pierwsze głosy mówiące o konieczności kształcenia kobiet. Juan Luis Vives w traktacie „O wychowaniu niewiasty chrześcijanki” głosił, że kobietom należy umożliwić edukację, ponieważ umysł ich jest zdolny do przyjmowania wiedzy, nie powinna być ona jednak przesadna, lecz ukierunkowana na kształtowanie cech charakteru niezbędnych do nabycia umiejętności przydatnych w gospodarstwie domowym i małżeństwie⁵⁸². W przekonaniu Erazma z Rotterdamu dziewczęta winny uczyć się przynajmniej robótek ręcznych, aby nie popaść w próżniactwo i zapewnić sobie źródło utrzymania. Domagał się dla nich przede wszystkim wykształcenia umysłowego. Postulował, aby dla dziewcząt z bogatych rodzin organizować szkoły średnie oparte na klasycznym programie⁵⁸³. Pomimo takich manifestów jeszcze w XIX wieku powszechne było przekonanie, że edukacja dziewcząt powinna odnosić się w większym stopniu do sfery emocjonalnej niż intelektualnej. Według wybitnego myśliciela tego okresu John’a Ruskina intelekt kobiet nie jest predysponowany do twórczości, lecz „słodkiego podporządkowania”. Najbardziej zaś znamienymi cechami kobiety wykształconej winny być dobre intencje i uważne słuchanie⁵⁸⁴.

Niewątpliwie przełomowym momentem w kształtowaniu się pozycji kobiet w społeczeństwie była rewolucja francuska. Kobiety zafascynowane ideałami oświecenia oraz zapowiedziami równouprawnienia płci mobilizowały się do walki o niezależność i adekwatne miejsce w społeczeństwie. Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela uchwalona w 1789 roku pomijała jednak kwestię kobiecą w wymiarze praw publicznych i obywatelskich, co skutkowało upublicznieniem przez jedną z emancypantek doby rewolucji – Olimpie de Gouges – manifestu praw kobiet do równorzędnej z mężczyznami partycypacji w życiu społeczno-politycznym. Manifest ten głosił między innymi, że „Skoro kobieta ma prawo stanąć na szafocie, winna mieć prawo stanąć na trybunie”. Słowa te stały się dla autorki prorocze, została zgilotynowana w czasach terroru jacobinów⁵⁸⁵. Innym ważnym dziełem była broszura autorstwa Mary Wollstonecraft „A Vindication of the Rights of Woman” z 1792 roku, w której postulowała ona równość szans i praw dla kobiet

⁵⁸² J. L. Vives, *O podawaniu umiejętności*, przeł. A. Kempfi, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1968, s. 270 – 274.

⁵⁸³ L. Kurdybacha, *Historia wychowania*, t. 1, Warszawa: PWN 1967, s. 302.

⁵⁸⁴ J. Ruskin, *Sesame and Lilies. Two Lectures Delivered at Manchester in 1864*, London: Nabu Press 2012, s. 161.

⁵⁸⁵ J. Helios, W. Jedlecka, *Urzeczywistnianie idei feminizmu w ogólnowsiatowym dyskursie o kobietach*, Wrocław: Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 2018, s. 56.

we wszystkich dziedzinach życia, szczególnie zaś w zakresie dostępu do edukacji⁵⁸⁶. Przeciwnicy emancypacji stali na stanowisku, że płeć piękną z polityki wyklucza ich natura, która wyposażała je w określone cechy biologiczne i charakteru, a które uniemożliwiają im partycypację w życiu publicznym, a także szeroko rozumiany interes społeczny wymagający od nich poświęcenia się wychowaniu przyszłych pokoleń i wzmacniania w nich rewolucyjnych ideałów⁵⁸⁷. Kodeks Cywilny Napoleona z 1809 roku uznawał kobietę za „wieczystie małoletnią”, ograniczał jej możliwość uzyskania rozwodu, a także jej prawa majątkowe i opiekuńcze⁵⁸⁸. Kobiety, w odpowiedzi na te głosy, zakwestionowały ówczesne definicje kobiecości oraz męską dominację i zaczęły w odmienny sposób postrzegać istniejące relacje społeczne. Początki zorganizowanego ruchu kobiecego zaczęły zaznaczać się jednak kilka lat później⁵⁸⁹. W tym czasie walka o prawa kobiet koncentrowała się głównie na działaniach zmierzających do uzyskania przez kobiety prawa do edukacji i do pracy, niezależności finansowej od męża, jak również uznania ich podmiotowości i autonomii⁵⁹⁰.

Według Agnieszki Gromkowskiej-Melosik od początku dążeń emancypacyjnych kobiet, edukacja stanowiła jedną z głównych płaszczyzn działań, zaś „zwiększenie dostępu do niej było także jednym z najważniejszych kryterium zmiany społecznej”⁵⁹¹. Pierwszą uczelnią, która otworzyła bramy dla studentek był amerykański Oberlin College. Kształcenie kobiet odbywało się w nim jednak w pewnych specyficznych warunkach, gdyż musiały one obsługiwać studiującym mężczyznom. Podejmowały również takie kierunki studiów jak: gospodarstwo domowe, nauczycielstwo, pielęgniarstwo, podczas gdy mężczyźni studiowali np. prawo, medycynę i nauki fizyczne. W roku 1872 istniało już w Stanach Zjednoczonych prawie sto koedukacyjnych szkół wyższych, jednak te najbardziej prestiżowe (Harvard, Yale, Princeton) konsekwentnie odmawiały przyjmowania kobiet powołując się na konieczność utrzymania pewnych standardów akademickich. W Europie prawo studiowania na uczelniach wyższych kobiety uzyskały najwcześniej w Szwajcarii, Anglii, Francji oraz krajach skandynawskich. W latach siedemdziesiątych XIX wieku stopniowo uzyskały

⁵⁸⁶ W. Jedlecka, *Wpływ myśli feministycznej na zmiany współczesnego prawa – szkic problemu*, w: M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Kobieta w prawie i polityce”, z. IX, Wrocław 2015, s. 114.

⁵⁸⁷ T. Wysłobocki, *Revolucja francuska a kwestia przyznania kobietom pełni praw obywatelskich – dlaczego Francuzki musiały zostać w domu?* „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1(4), s. 154 – 155.

⁵⁸⁸ M. Sikorska-Kowalska, „O wyborcze prawa kobiet”. *Historia politycznej emancypacji*, w: I. Desperak, G. Matuszak, M. Sikorska-Kowalska (red.), *Emancypantki, włóknarki i ciche bohaterki. Znikające kobiety, czyli białe plamy naszej historii*, Pabianice: Wydawnictwo OMEGA Praxis 2009, s. 4.

⁵⁸⁹ J. Hannam, *Feminizm*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 2010, s. 21.

⁵⁹⁰ A. Szahaj, M.N. Jakubowski, *Filozofia polityki*, Warszawa: PWN 2005, s. 149.

⁵⁹¹ A. Gromkowska-Melosik, *Dostęp kobiet i mężczyzn do studiów wyższych. Studium porównawcze*, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, cz. 1, s. 39.

prawo studiowania na wydziałach medycznych, studiach filozoficznych oraz przyrodniczo-matematycznych. Do wszystkich kierunków uniwersyteckich uzyskały dostęp dopiero w 1924 roku. W Anglii w 1874 roku utworzono Medical School of Women, zaś Uniwersytet Londyński zaczął przyjmować pierwsze studentki w 1879 roku, Uniwersytet Wiktorii w Liverpool w 1880, Cambridge w 1881, Oxford z kolei w 1895⁵⁹². Był to początek drogi kobiet do urzeczywistniania swej pełnej podmiotowości.

W XIX-wiecznym społeczeństwie znaczny wpływ na społeczny wymiar funkcjonowania kobiet, zwłaszcza w Anglii i Stanach Zjednoczonych miał tzw. model rodziny wiktoriańskiej. Zdaniem Agnieszki Gromkowskiej-Melosik była to epoka, w której ciała i umysły kobiet z klas uprzywilejowanych podlegały szczególnej dyscyplinie⁵⁹³. Tomasz Szlendak zauważa, że w tych czasach niewiasta zawsze postrzegana była w kategoriach czyjejś żony, siostry czy matki. Była kapłanką domowego ogniska, strażniczką uczuć członków rodziny oraz przykładem moralności⁵⁹⁴. Pracę zawodową podejmowały jedynie te kobiety, które były zmuszone do samodzielnego zapewniania bytu sobie i dzieciom, przeważnie mieszkanki wsi, imigrantki i robotnice fabryczne, czyli przedstawicielki najniższych klas społecznych. Postępująca industrializacja spowodowała rozdzielenie się sfery publicznej od prywatnej. Stanowiło to symboliczne przekroczenie granicy przez pewną grupę kobiet i wyjście poza próg domu, a tym samym stopniowe uniezależnianie się od mężczyzn⁵⁹⁵.

Zaznaczyć należy, że myśl emancypacyjna miała największy zasięg w krajach charakteryzujących się rozwiniętą demokracją polityczną. Pierwszym zainicjowanym przez płęć piękną stowarzyszeniem było „Kobiece Towarzystwo Antyalkoholowe Stanu Nowy Jork”. Na pierwszym zebraniu delegatki postulowały, aby alkoholizm męża stanowić mógł prawną podstawę do rozwodu. Działania te stanowiły podstawę do uchwalenia w 1860 roku ustawy nadającej prawo posiadania własności przez mężatki⁵⁹⁶. W Stanach Zjednoczonych za moment narodzin takiego ruchu uznaje się kongres kobiet w Seneca Falls w 1848 roku. Ponad trzysta osób zebrało się wówczas, aby dyskutować na temat „społecz-

⁵⁹² J. Kolbuszewska, *Kobieta uczona – droga Polek do samodzielności naukowej*, „Studia Europea Gnesnensia” 2019, nr 20, s. 124 – 125.

⁵⁹³ A. Gromkowska-Melosik, *Kobieta epoki wiktoriańskiej. Tożsamość, ciało i medykalizacja*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2013, s. 33.

⁵⁹⁴ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa: PWN 2010, s. 331.

⁵⁹⁵ A. Wójtewicz, *Kobiety w przestrzeni dziewiętnastowiecznego społeczeństwa. Rekapitulacja*, „Litteraria Copernicana” 2017, nr 2(22), s. 105.

⁵⁹⁶ E. Bachmura, E. Szczubelek, *Krótką historią emancypacji*, „Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce” 2008, nr 5, s. 5.

nego, cywilnego i religijnego statusu kobiet oraz ich praw”⁵⁹⁷. Nie był to, co prawda, pierwszy zjazd, na którym poruszana była kwestia praw kobiet, ale był pierwszą debatą zorganizowaną przez nie wyłącznie w tym celu. Przypadł on na czas Wiosny Ludów w Europie, kiedy pojawiły się głosy o przyznaniu kobietom praw wyborczych na równi z mężczyznami⁵⁹⁸. Ten okres nazwano pierwszą falą feminizmu. Zaznaczano, że jeśli kobiety zdobędą prawo do głosowania, to wszelkie inne formy uprzedzeń i dyskryminacji płciowej nie będą miały racji bytu⁵⁹⁹.

W Wielkiej Brytanii duży krok w walce o równouprawnienie był udziałem sufrażystek. Ruch ten zasłynął głównie przez kontrowersyjne metody działania: strajki, głodówki, bojkotowanie zebrań politycznych czy akty wandalizmu. Dążył on do reform prawa wyborczego, ale postulat ten wyłonił się dopiero w kontekście trwającej wiele lat kampanii odnoszącej się do innych wymiarów dyskryminacji płciowej⁶⁰⁰. Działania sufrażystek wywoływały krytyczne reakcje społeczne, które chociaż częściowo uzasadnione skalą ekstremalnych rozwiązań, miały wydźwięk wysoce pejoratywny. Chęć uzyskania prawa wyborczego traktowana była jako patologiczny syndrom. Tłumaczono to tym, że kobiety są fizycznie słabsze niż mężczyźni, częściej ulegają emocjom niż rozumowi oraz są nazbyt zaangażowane w reprodukcję, aby angażować się w sprawy polityczne⁶⁰¹. Pomimo takiego nieprzychylnego nastawienia środowisk konserwatywnych, ruch kobiecy rósł w siłę. Zamożne i wykształcone europejskie kobiety prowadziły salony literacko-artystyczne, w których krzewiona była myśl przychylna ideom feminizmu. W latach sześćdziesiątych XIX wieku zaczęła nasilać się instytucjonalizacja ruchu kobiecego, jednocześnie zaś zaczęły się zaznaczać różnice interesów, które wynikały z usytuowania społecznego działaczek, co w konsekwencji doprowadziło do wyselekcjonowania się nurtu radykalnego, proletariackiego i umiarkowanego. Europejskie kobiety wykazały się jednak umiejętnością działania pomimo pewnych różnic interesów, walcząc z takimi problemami społecznymi jak brak prawnego zabezpieczenia interesów kobiet pracujących oraz praw wyborczych,

⁵⁹⁷ J. Wellman, *The Road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the First Women's Rights Convention*, Champaign: University of Illinois Press 2004, s. 189.

⁵⁹⁸ E. Wiącek, *Amerykańskie sufrażystki i irokezi, czyli historia o tym, jak kontakty międzykulturowe ze społeczności indiańskiej zainspirowały ruch o równouprawnienie kobiet w USA*, w: M. Banaś (red.), *Kobiety w polityce*, Kraków: Cultura in Spectro 2017, s. 163 – 165.

⁵⁹⁹ A. Zwoliński, *Kobieta silna pleć*, Kraków: Wydawnictwo PETRUS 2016, s. 251 – 252.

⁶⁰⁰ C.M. Ranzetti, D. J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, tłum. A. Gromkowska-Melosik, Warszawa: PWN 2008, s. 21.

⁶⁰¹ T. Benton, I. Craib, *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*, tłum. L. Rasiński, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP2003, s. 167.

nędzą czy prostytutką. Ukoronowaniem tych działań był pierwszy Międzynarodowy Kongres Kobiet zorganizowany w Paryżu w 1878 roku⁶⁰².

W opinii Anny Wójtowicz pod koniec XIX wieku w zachodnim społeczeństwie zaznaczała się obecność kobiet pochodzących z różnych społecznych światów „Emancypantki obok tradycjonalistek, arystokratki i intelektualistki obok robotnic i imigrantek, miłośniczki gorsetów i krynolin obok szokujących ówczesną opinię społeczną kobiet w spodniach”⁶⁰³. Znamienne dla czasów przełomu przenikanie się elementów starego i nowego porządku było swoistym znakiem czasu

w XIX-wiecznym społeczeństwie, kiedy procesy modernizacyjne zmieniały w sposób radykalny sytuację kobiet i całych społeczeństw⁶⁰⁴. Po raz pierwszy prawa wyborcze otrzymały kobiety w 1893 roku w Nowej Zelandii, kolejno w 1906 roku w Finlandii, następnie w Norwegii w 1913 roku, Niemczech i Polsce w 1919 roku, w Stanach Zjednoczonych w roku 1920, natomiast w Wielkiej Brytanii w 1928 roku⁶⁰⁵. W ten symboliczny sposób zakończyła się pierwsza fala feminizmu.

Rozpoczęcie i wojny światowej również nie pozostało bez wpływu na sytuację kobiet. Jak podaje Ewa Kruk, w powszechnej opinii kobiety postrzegane są jako beneficjentki ówczesnego układu. Wojna oznaczała dla nich awans od pozycji zależności do statusu wolnych obywaterek posiadających polityczną podmiotowość. Spełnienie postulatów emancypacyjnych wiązało się dla nich także z większymi możliwościami wyboru wykształcenia i drogi zawodowej. Był to ogromny krok do przodu biorąc pod uwagę okres przed uzyskaniem praw, gdzie podkreślana była kobieca niewidoczność i bierność w życiu społecznym, brak sprawczości w życiu publicznym, a także znikomy wpływ na układ sił w rodzinie⁶⁰⁶. W samej Wielkiej Brytanii ponad milion kobiet zastąpiło służących na froncie mężczyzn w ich miejscach pracy. Powstało zapotrzebowanie na pracę w takich dziedzinach gospodarki jak transport, przemysł i rolnictwo, coraz więcej kobiet podejmowało pracę inżyniera, lekarza czy adwokata. Również te wykonujące przed wojną pracę służących w bogatych domach znajdowało alternatywne, lepiej płatne i bardziej satysfakcjonu-

⁶⁰² M. Ciechomska, *Od matriarchatu do feminizmu*, Poznań: Wydawnictwo Brama 1996, s. 116 – 118.

⁶⁰³ A. Wójtowicz, op. cit., s. 116.

⁶⁰⁴ Ibidem.

⁶⁰⁵ M. Marczevska-Rytko, E. Olszewski, *Myśl społeczna i ruchy polityczne współczesnego świata*, w: M. Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. IV, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer 2011, s. 163.

⁶⁰⁶ E. Kruk, *Umiejscowienie sprawczości: udział kobiet w i wojnie światowej*, „Neerlandica Wratislaviensia” 2015, t. 25, s. 263.

jące źródło utrzymania⁶⁰⁷. Wiele kobiet znajdowało się blisko bezpośrednich działań wojennych, przede wszystkim jako sanitariuszki i kierujące ambulansami, ale także wstępowały do wojskowych oddziałów pomocniczych, wykonywały prace administracyjne, prowadziły kuchnię i pocztę⁶⁰⁸.

Okres międzywojenny z kolei przyniósł pewne przeobrażenia w sferze obyczajowej, głównie dotyczące wyglądu zewnętrznego. W przestrzeni publicznej ujawniały się różne modele kobiecości, np. „chłopczyce” z krótkimi fryzurami, rozrywkowe bywalczynie lokalów rozrywkowych, intelektualistki, sportsmenki, a także kobiety w skąpym odzieniu i ostrym makijażu, palące publicznie tytoń⁶⁰⁹. W niektórych krajach transformacje społeczno-obyczajowe były tłumione poprzez kontekst ideologiczny, który sprowadzał rolę kobiety do zasady „dzieci, kuchnia, Kościół”⁶¹⁰. Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczęła się masowa kampania na rzecz „powrotu kobiet do domu”. Postulowano, aby realizowały się one przede wszystkim jako gospodynie domowe i zajmowały się dziećmi, podczas gdy ich mężowie wykonywać będą pracę zawodową. Dążono do rekonstrukcji porządku społecznego, który obowiązywał przed okresem wojennym. Aktywność zawodową kobiet ponownie postrzegano jako czynność zastępczą i akceptowano wyłącznie do momentu założenia rodziny z uwagi na odradzające się przekonanie, że praca zawodowa wiąże się ze szkodą dla potomstwa⁶¹¹. Lata pięćdziesiąte XX wieku zostały wprost nazwane „dekadą pań domu”⁶¹². Odpowiedzią na próby ograniczenia autonomii kobiet było odrodzenie się feminizmu w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku⁶¹³.

Sztandarową postacią drugiej fali feminizmu była Simone de Beauvoir. Otwarcie odrzucała mieszczańską moralność i konwenanse, uważała, że rodzenie dzieci nie stanowi jedyne przeznaczenie kobiet. Zdecydowanie opowiadała się za równouprawnieniem głosząc, że „dla kobiety nie ma innej drogi prócz pracy nad własnym wyzwoleniem”⁶¹⁴. Uznano ją za ikonę międzynarodowego ruchu na rzecz wyzwolenia kobiet, jednocześnie określano jako skandalistkę, która budziła zgorszenie i szokowała poprzez łamanie tabu

⁶⁰⁷ M. Kopczyński, *Shużba domowa jako grupa zawodowa w Europie XV– XX wieku*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX. Zbiór studiów*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2000, s. 65 – 67.

⁶⁰⁸ https://www.firstworldwar.com/features/womenww1_one.htm (Dostęp: 23.02.2020).

⁶⁰⁹ D. Kawała, *Przełomy polityczne z perspektywy gender: kilka refleksji historycznych*, w: M. Radkiewicz (red.), *Gender – kultura – społeczeństwo*, Kraków: Wydawnictwo Rabid 2002, s. 15 – 16.

⁶¹⁰ M. Bogucka, op. cit., s. 285.

⁶¹¹ G. Braybon, *Women Workers in the First World War*, New York: Routledge 2013, s. 39.

⁶¹² J. Hannam, op. cit., s. 144.

⁶¹³ C.M. Ranzetti, D. J. Curran, op. cit., s. 31.

⁶¹⁴ S. de Beauvoir, *Druga płeć*, t. 2, tłum. G. Mycielska, M. Leśniewska, Warszawa: Jacek Santorski & Co 2003, s. 680.

dotyczącego mówienia głośno o ciele kobiety i jej seksualności⁶¹⁵. De Beauvoir twierdziła, że kobiety nie posiadają wyraźnej tożsamości, gdyż zawsze postrzegane były jako „inne” niż mężczyźni, a role i cechy im przypisywane są społecznie konstruowane. Teza ta stała się podstawą rozróżnienia płci biologicznej i kulturowej przez radykalne feministki⁶¹⁶ i początkiem, niepokojącej z pedagogicznego punktu widzenia, ideologii gender, dążącej do zatarcia ontologicznych różnic pomiędzy płciami oraz zakładającej, że zróżnicowanie płci kobiety i mężczyzny nie wynika z natury, ale jest jedynie konstrukcją społeczno-kulturową, którą należy poddać dekonstrukcji⁶¹⁷.

Żądania feministek drugiej fali szły znacznie dalej niż sufrażystek, domagały się one zniesienia wszelkich przejawów dyskryminacji płciowej⁶¹⁸. W Kanadzie w 1966 roku wywalczyły utworzenie komisji królewskiej do spraw kobiet. We Francji, w kontekście dyskursu dotyczącego pracy kobiet poza domem, doprowadzono do zmian prawa małżeńskiego. W USA w 1963 roku wprowadzono ustawę, gwarantującą równą płacę dla kobiet i mężczyzn, oraz ustawę z 1972 roku, która gwarantowała równe szanse zatrudnienia. W Wielkiej Brytanii zaś w 1970 roku odbyła się ogólnokrajowa konferencja kobiet, na której postulowano stworzenie równych szans wykształcenia i pracy dla obu płci, równą płacę, bezpłatne żłobki oraz z charakterystycznym dla drugiej fali liberalnym nastawieniem – środki antykoncepcyjne oraz możliwość przeprowadzania sztucznych poronień⁶¹⁹. Warto zaznaczyć, że druga fala feminizmu ujawniła wiele paradoksów emancypacji. Kobiety aktywne zawodowo po zakończonym dniu pracy wracały do domów i pracowały nieodpłatnie na domowym etacie. Wyzwolone seksualnie kobiety często padały ofiarami gwałtów podczas spotkań z przygodnie poznanymi mężczyznami. Te czynniki i wiele innych doprowadziły do powstania antyfeministycznej opozycji tzw. *backlash* i trzeciej fali ruchu⁶²⁰. Aktywistki trzeciej fali feminizmu twierdziły, że założenia feminizmu zostały zrealizowane i w związku z tym ruch ten powinien ulec radykalizacji⁶²¹.

Wyakcentowane elementy historii kobiet wskazują, że w każdym okresie historycznym kobiety dążyły do zaznaczenia swej podmiotowości w życiu społecznym

⁶¹⁵ A. Nasilowska, *Jean-Paul Satre i Simone de Beauvoir*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006, s. 379.

⁶¹⁶ J. Butler, *Uwikłani w płęć*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2008, s. 55.

⁶¹⁷ W. Laszczak, D. Ambroziak, B. Pudełko, K. Wysoczyńska-Pajak (red.), *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2014, s. 9.

⁶¹⁸ Zob. E. Pietrzak, *Tożsamość kobiet*, w: E. Pietrzak, A. Warchał, Ł. Zaorski-Sikora (red.), *Podmiot osoba tożsamość*, Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi 2007, s. 98.

⁶¹⁹ M. Marczevska-Rytko, E. Olszewski, op. cit., s. 164 – 165.

⁶²⁰ B. Pasamonik, *Rola płci w integracji europejskich muzułmanów*, Kraków: NOMOS 2013, s. 229 – 230.

⁶²¹ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2010, s. 75 – 76.

i kulturze. Dla tematyki przedstawianej w niniejszej dysertacji istotny będzie polski kontekst upodmiotawiania się kobiet. Zostanie on przedstawiony w kolejnym paragrafie.

2.2. Funkcjonowanie kobiet w polskim kontekście społecznym i kulturowym

Sytuacja kobiet w Polsce we wszystkich epokach umiejscowiona była w specyficznym kontekście historycznymi politycznym, co miało realne przełożenie na ich uczestnictwo w życiu społecznym i kulturowym. Jak podaje F.W. Wawro ich „miejsce i rola w społeczeństwie uzależnione były od aktualnych potrzeb i problemów społecznych, zjawisk i wydarzeń historycznych, a także od mocno zakorzenionych tradycyjnych wzorów zachowań”⁶²². Monika Frąckowiak-Sochańska zauważa z kolei, że można mówić wręcz o „rozszczerzeniu w obrębie kulturowego wizerunku kobiety”. W polskiej rzeczywistości społeczno-kulturowej doszło do ukształtowania się względnie samodzielnych indywidualistycznych postaw kobiet, które manifestowały się jednak w sposób nie podważający istniejących norm. Równolegle funkcjonował wizerunek kobiety „wielbionej i otoczonej czcią” oraz kobiety uwikłanej w codzienność, wykonującej swe obowiązki i niemanifestującej żadnych roszczeń w stosunku do rzeczywistości społecznej⁶²³.

Na ziemiach polskich od początków państwowości, kobiety uczestniczyły w kreowaniu życia politycznego i kulturowego. Były to przeważnie żony władców – cudzoziemki. Przybywały zazwyczaj do Polski ze swoim dworem, co istotnie wpływało na przenikanie do kraju wpływów zachodnioeuropejskich⁶²⁴. Żony Piastów wykazywały dużą aktywność zwłaszcza w sferze religijnej, zachęcały władców do fundacji lub też same fundowały klasztory. Niektóre z nich już za życia uważane były za święte a świętość ta pozwalała im osiągnąć niezależność, gdyż dzięki swej gorliwości religijnej mogły funkcjonować ponad istniejącymi strukturami społecznymi i kulturowymi⁶²⁵. Najwcześniejszym historycznie elementem kulturowym odnoszącym się do Polek była kobiecość konstruowana przez etos rycerski. Z jednej strony zakładał on w stosunku do kobiet szacunek, cześć i opiekę, z drugiej zaś utrzymywał społeczne podziały, ponieważ pozwalał odróżnić kobiety, które zasługiwały na względy od tych, którym one nie przysługiwały⁶²⁶. Anna Titkow za-

⁶²² F. W. Wawro, M. Boronowska, *Podmiotowość kobiet w życiu społecznym i jej kontekstowe uwarunkowania*, w: F. W. Wawro (red.), *Pedagog wobec wyzwań współczesności*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010, s. 222.

⁶²³ M. Frąckowiak-Sochańska, *Preferencje ładów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009, s. 81.

⁶²⁴ A. Chodubski, *Kobieta w wielu rzeczywistościach*, „Cywilizacja i Polityka” 2017, nr 15, s. 186 – 187.

⁶²⁵ A. Teterycz-Puzio, *Pozycja kobiet z rodzin rycerskich w dzielnicy krakowsko-sandomierskiej w okresie rozbicia dzielnicowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. LXXIV, s. 76.

⁶²⁶ M. Frąckowiak-Sochańska, op. cit., s. 80.

uważa, że stosunek rycerza do kobiety zależał od tego, czy była ona damą czy kobietą z ludu. Opiekuńczość i adoracja mogła być skierowana wyłącznie do kobiet z tej samej klasy lub z wyższych warstw społecznych⁶²⁷.

Za kolejny historycznie element uznawany był etos szlachecki. W kulturze sarmackiej kobiety z jednej strony były pozbawione większości praw publicznych a ich pozycja społeczna zależna była przede wszystkim od sytuacji materialnej i statusu, z drugiej zaś szlachcianki były równe mężczyznom społecznym prestiżem⁶²⁸. Szlachecki kodeks honorowy zobowiązywał do okazywania żonie respektu. W sytuacji konfliktów małżeńskich rodzice mieli prawo stanąć w obronie swojej córki. Kobiety nie mogły jednak reprezentować samych siebie, miały być podporządkowane mężowi lub ich interesy mogły być zabezpieczane przez rodzinę pochodzenia. Szlachcianka nie mogła również dziedziczyć po mężu, miała wyłącznie prawo do spadku po własnej rodzinie. W sytuacji nieobecności lub śmierci męża mogła jednak zarządzać jego majątkiem⁶²⁹. Idealem był związek oparty na wzajemnym poszanowaniu i wspieraniu. Modelem przykładowej żony była kobieta wychowana w wierze, gospodarna, skromna, roztropna, prowadząca się bez skazy⁶³⁰. Należy zauważyć, że część drobnych szlachcianek żyła na poziomie ekonomicznym równorzędnym z chłopstwem. Dochody z gospodarstwa kobiecego, jakie stanowiły zazwyczaj ogród, drób, trzoda należały tradycyjnie wyłącznie do nich i mogły nimi swobodnie rozporządzać. Kobiety te cechowała duma z przynależności klasowej i wysokie poczucie godności osobistej. Przejawiały również aspiracje kulturowe, np. czytały książki⁶³¹.

Kobiety z rodzin ziemiańskich z kolei przykładły dużą wagę do celebrowania życia towarzyskiego i bywania na salonach. Dużo większą wagę przywiązywano do ich wykształcenia (tzw. domowego), które miało umożliwić im adekwatne wypełnianie funkcji reprezentacyjnych. Aranżowano również małżeństwa, które stanowiły swoisty kontrakt majątkowy pomiędzy rodzinami młodych⁶³². Kobiety z rodzin ziemiańskich nie zajmowały się pracami domowymi ani wychowywaniem własnych dzieci, powierzając te zadania

⁶²⁷ A. Titkow, *Kobiety pod presją? Proces kształtowania się tożsamości*, w: A. Titkow, H. Domański (red.), *Co to znaczy być kobietą w Polsce?* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1995, s. 11.

⁶²⁸ M. Bogucka, *Staropolskie obyczaje w XVI i XVII wieku*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1994, s. 67.

⁶²⁹ M. Marcinkowska-Malara, *Przywileje dam mężatek...z drugiej połowy VIII stulecia*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 4(34), s. 69 – 74.

⁶³⁰ A. Korczyńska, *Rola i pozycja kobiety w staropolskich ekonomikach*, „In Gremium” 2016, nr 10, s. 81 – 82.

⁶³¹ M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI i XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa: Wydawnictwo TRIO 1998, s. 81.

⁶³² I. Maciejewska, *Matki córkom. Kobiecte pisanie w czasach saskich*, „Prace Literaturoznawcze” 2018, t. VI, s. 12 – 14.

służbie i guwernantkom. Szczególny szacunek przysługiwał kobiecie, która urodziła syna. Zasłudze tej przypisywano funkcję narodotwórczą i dzięki niej wpływy kobiet rozszerzały się na poglądy polityczne mężczyzn z najbliższego otoczenia i decyzje dotyczące funkcjonowania dworu⁶³³. Zupełnie inny styl życia przypadł w udziale mieszkankom miast. Musiały one dość szybko wcielić się w rolę dobrych gospodyń. Kobiety wykształcone, pochodzące z bogatych rodzin, żyły podobnie jak ziemianki, w wyizolowanej rzeczywistości własnej klasy społecznej⁶³⁴. Jeszcze w XVII wieku kształcenie dziewcząt obejmowało przede wszystkim naukę tańca, szycia, umiejętności prowadzenia domu i dobrych manier. Nauka pisania i czytania traktowana była marginalnie. Wyjątek stanowiła edukacja organizowana przez braci polskich, którzy głosili zasadę równego kształcenia kobiet i mężczyzn. Dziewczęta kształcone w takich kolegiach, tzw. „doktorki ariańskie”, zyskiwały świadomość swych praw i zaczynały się o nie dopominać⁶³⁵.

Etos rycerski i szlachecki z jednej strony gwarantował względnie wysoką pozycję kobiety w społeczeństwie, z drugiej stał się podstawą jej uwikłań w role społeczne, które będąc w większym stopniu wynikiem adresowanych do niej społecznych oczekiwań niż indywidualnych pragnień, mogły ograniczać jej podmiotowość⁶³⁶. Zabory i utrata państwowości diametralnie zmieniły los polskich kobiet i zaważyły na stosunkach społecznych. W sytuacji, gdy mężczyzna zginął na wojnie albo trafił na zesłanie kobieta przejmowała jego obowiązki, wychowywała dzieci i dbała o gospodarstwo, rezygnując przy tym z wielu innych potrzeb i aspiracji⁶³⁷. Była też postrzegana jako ta, które podtrzymywała w narodzie siłę oporu⁶³⁸. W konsekwencji „podstawowa formuła uczestnictwa kobiet w sprawie narodowej mogła wyrażać się tylko w dwóch postawach: Matki Polki lub kobiety-rycerza”⁶³⁹. Obie te postawy realizowały się poprzez poświęcenie. Według Agnieszki Imbierowicz rola Matki Polki stanowi historycznie uwarunkowany wzorzec kobiecości.

⁶³³ W. Mędrzycki, *Intymność i sfera prywatna w życiu codziennym i obyczajach rodziny wiejskiej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, w: D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska (red.), *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim. Sympozjum na XVII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (Kraków 15-18 września 2004). Zbiór studiów*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2006, s. 109 – 116.

⁶³⁴ K. Skowronek, *Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne... (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych)*, „Studia Linguistica” 2019, nr 14, s. 228.

⁶³⁵ A. Małocha-Krupa, *Kobieta poza władzą. Polemika emancypacyjna z kulturą androcentryczną*, „Oblicza Komunikacji” 2013, nr 6, s. 71.

⁶³⁶ A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa: IFiS PAN 2007, s. 47.

⁶³⁷ M. Ciechomska, op. cit., s. 120 – 121.

⁶³⁸ M. Nietyksza, *Tradycyjne i nowe formy aktywności publicznej kobiet w warunkach zaborów*, w: A. Żarnowska, A. Szwarz (red.), *Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku: zbiór studiów*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 1994, s. 83.

⁶³⁹ E. Serafin-Prusator, *Narcyza Żmichowska – między Matką Polką a kobietą-rycerzem*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2017, nr 10, s. 8.

Jest efektem wydarzeń historycznych, które stworzyły wizerunek kobiety heroicznej, zdolnej do wyrzeczeń dla dobra kraju, skoncentrowanej przede wszystkim na rodzinie⁶⁴⁰. Według tego wzorca misję kobietą stanowi wychowanie synów na żołnierzy, którzy są gotowi do przelania ostatniej kropli krwi za Ojczyznę oraz córek na prawdziwe patriotki, które cechuje dobro i bohaterstwo. Zgodnie z ideałem kobieta winna strzec wartości narodowych: wiary, języka oraz kultury i być przygotowaną nawet na największe cierpienie ku chwale Ojczyzny. Nie powinna buntować się przeciw temu, ponieważ odzyskanie niepodległości jest celem najwyższym, dla którego warto ponieść ofiarę⁶⁴¹. Rola kobiet w walce o niepodległość była równa pod względem prestiżu roli mężczyzn. Ich działalność filantropijna przekształcała się w działalność związaną z ruchem niepodległościowym (pielęgnowały powstańców, zajmowały się konspiracją, były kurierkami). Sytuacja kraju włączyła je w nurt życia publicznego, przebiegało to jednak bez kwestionowania dotychczasowego podziału ról społecznych⁶⁴².

Często kobiety brały również udział w walce o niepodległość, szczególnie w czasie powstań narodowych. Tradycja pozwalała na to jednak jedynie w ściśle określonych warunkach – kobieta mogła stanąć do walki w sytuacji, gdy byt narodu było zagrożony i musiała czynić to w męskim przebraniu⁶⁴³. Na początku XIX wieku ukształtowała się również instytucja markietanek, czyli wędrownych handlarek, które podążały za wojskiem. Trudniły się również zarobkowo naprawą i praniem mundurów oraz opieką nad rannymi. Musiały także posiadać umiejętność władania bronią, gdyż często znajdowały się w polu bitwy. W wojsku polskim, na wzór napoleoński, istniała specjalna dyrektywa dotycząca markietanek, które musiały przestrzegać zasad ustalonych przez władzę wojskową. Były zobowiązane przede wszystkim do noszenia odpowiedniego stroju w barwach pułkowych. Markietanką mogła być wyłącznie mężatka, której mąż służył w danej formacji⁶⁴⁴. Kobieta-rycerz w męskim przebraniu wyrzekała się własnego szczęścia i tożsamości na rzecz lojalności i wierności Ojczyźnie. Podstawowymi atrybutami jej pozostawały jednak czystość i dziewiczość, tym samym ich poświęcenie pozwoliło na stworzenie mitu świętości

⁶⁴⁰ A. Imbierowicz, *Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na sytuację kobiet w polskim społeczeństwie*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2, s. 430.

⁶⁴¹ M. Janion, *Kobiety i duch inności*, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2006, s. 97.

⁶⁴² A. Titkow, *Kobiety pod presją?...*, op. cit., s. 16.

⁶⁴³ Zob. B. Drapikowska, *Kobiety w polskiej armii – ujęcie historyczne*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2016, nr 1, s. 48 – 53.

⁶⁴⁴ A. Miodowski, *Wielka wojna kobiet. Zaangażowanie Sióstr Szwedzkiego Czerwonego Krzyża w niesienie pomocy jeńcom wojennym z armii państw centralnych*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2018, nr 4, s. 48 – 49.

wspólnoty⁶⁴⁵. W odróżnieniu od sytuacji w Stanach Zjednoczonych, przejęcie przez polskie kobiety ról i zadań należących zwyczajowo do mężczyzn, nie ułatwiło zwiększenia zakresu ich praw. Doprowadziło natomiast do nadmiernej idealizacji ofiar przez nie ponoszonych wskutek czego nie mogły temu ideałowi sprostać⁶⁴⁶.

Podstawowym celem Polaków było odzyskanie niepodległości. Lęk przed utratą tożsamości narodowej umacniał konserwatyzm w postrzeganiu roli kobiet. Prawo, które obowiązywało we wszystkich trzech zaborach zakazywało kobietom piastowania funkcji publicznych, nie mogły one występować zatem jako strony w sprawach prawnych, zarządzać własnym majątkiem ani majątkiem rodzinnym. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego zakładał, że majątek wniesiony do małżeństwa przez żonę, jak również jej dochody stawały się własnością męża. Wyrażał on również zgodę na podjęcie przez małżonkę pracy zarobkowej, wyrobienie przez nią dokumentu tożsamości, opuszczenie ustalonego miejsca zamieszkania. Prawa rodzicielskie kobiet ograniczone były przez instytucję rady familijnej, nałożony był również zakaz zeznawania przez nie w sądzie⁶⁴⁷. Mniej restrykcyjne prawa obowiązywały w zaborze pruskim i austriackim. W zaborze pruskim kobiety zarządzały własnym majątkiem oraz miały pełną zdolność do czynności prawnych. Obowiązkiem męża było utrzymanie małżonki i istniała możliwość sądowej ingerencji za niewywiązywanie się z tego obowiązku. W Galicji mąż zarządzał majątkiem żony, ale obowiązywała też rozdzielnosc majątkowa⁶⁴⁸.

Sytuacja społeczna i gospodarcza coraz częściej wymagała od kobiet pracy zarobkowej. Kobiety ze wsi podejmowały służbę w bogatszych domach lub zatrudniały się w miejskich fabrykach. Ziemianki, z racji wyższego poziomu wykształcenia, trudniły się pielęgniarstwem lub zostawały nauczycielkami. Pracowały również w wydawnictwach lub redakcjach czasopism. Mieszczanki zajmowały się handlem, były praczkami, krawcowymi, prowadziły rodzinne warsztaty. Kobiety ze środowisk robotniczych po wyjściu za mąż przestawały pracować w fabryce, w zamian za to podejmowały prace dorywcze i chałupnicze. Trudna sytuacja życiowa i brak możliwości uzyskania godziwego zarobku podyktowane było najczęściej niskim poziomem wykształcenia. Aspiracje edukacyjne tłumione były skutecznie przez nastawienie zaborców, a także panujący konserwatyzm

⁶⁴⁵ M. Janion, op. cit., s. 101.

⁶⁴⁶ A. Graff, *Matka feministka*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2014, s. 15.

⁶⁴⁷ K. Jakubiak, M. Nawrot-Borowska, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 2, s. 24 – 25.

⁶⁴⁸ D. Łukasiewicz, *Kobieta w Prusach 1871 – 1933*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2017, nr 2(26), s. 56 – 60.

społeczny⁶⁴⁹. Pomimo tego, działania oświatowe będące odpowiedzią na rosnącą falę rusyfikacji i germanizacji i mające za zadanie utrwalenie więzi narodowych i związków młodzieży z polskością w dużej mierze przypadły kobietom⁶⁵⁰. Poza domowym wychowaniem patriotycznym, Polki były również zaangażowane w mający charakter polityczny konspiracyjny ruch oświatowy. Stowarzyszenia kobiece powstawały, aby krzewić kulturę narodową, myśl społeczną i niepodległościową.

Na terenach Królestwa Polskiego kobiety nie tylko podejmowały role autorek podręczników, organizatorek oświaty, nauczycielek, ale również same uczestniczyły w kursach dla dorosłych. W 1883 roku z inicjatywy Kasyldy Kulikowskiej i Róży Brzezińskiej doszło do powstania działającego nielegalnie Kobiecego Koła Oświaty Ludowej, które początkowo prowadziło pracę uświadamiającą i oświatową wśród kobiet wiejskich, zaś w ciągu dwudziestu trzech lat rozszerzyło grupę odbiorców na całe wiejskie społeczeństwo⁶⁵¹. Kilka lat wcześniej w 1877 roku Filipina Płaskowicka zainicjowała we wsi Janisławice pod Skierniewicami pierwsze Koło Gospodyń Wiejskich⁶⁵². W ramach KKOL działała sekcja pedagogiczna, która zajmowała się przygotowaniem nauczycielek do pracy na wsi. Organizowano kursy wakacyjne, które obejmowały literaturę, geografię oraz historię Polski oraz przygotowywano do wykonywania zawodu tzw. nauczycielki ludowe. Zakładano również małe punkty biblioteczne oraz pisano i wydawano broszury dla ludu⁶⁵³. Koło to działało głównie na wsi, ale podejmowało również współpracę z Kołem Kobiet Korony i Litwy, zaś po śmierci Kulikowskiej w 1894 roku weszło w jego skład. Organizacja ta obejmowała swymi działaniami wszystkie trzy zabory, krzewiąc myśl uświadamiającą, narodowościową i oświatową wśród Polaków, bez względu na ich miejsce zamieszkania. Kobiety zaangażowane w tak ważną misję nie koncentrowały się na własnym awansie zawodowym i potrzebach, ale wszystkie siły angażowały w „uświadamianie naro-

⁶⁴⁹ A. Żarnowska, *Modele rodziny i pozycja w niej kobiety w uprzemysławiającym się mieście na przełomie XIX/XX wieku. Tradycja i modernizacja*, w: A. Janiak-Jasieńska, K. Sierakowska i A. Szwarc (red.), *Kobieta i rodzina w przestrzeni wielkomiejskiej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2013, s. 21 – 23.

⁶⁵⁰ Eadem, *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki...*, op. cit., s. 11.

⁶⁵¹ A. Kaźmierczak, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim pod koniec XIX i na początku XX wieku*, „ГУМАНИТАРНИЙ КОРПУС” 2018, nr 17, s. 33 – 34.

⁶⁵² J. A. Sienkiewicz-Wilowska, *Seniorzy na terenach wiejskich – możliwości i ograniczenia rozwoju*, „Studia Edukacyjne” 2017, nr 44, s. 383.

⁶⁵³ M. Abram, *Aktywizacja polityczna kobiet polskich na przełomie XIX i XX wieku*, w: E. Pakszys, W. Heller (red.), *Humanistyka i pleć. III: Publiczna przestrzeń kobiet: Obrazy dawne i nowe*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1999, s. 87.

dowe i oświecanie ludu, aby poczuł się narodem”⁶⁵⁴. Panował również klimat sprzyjający samokształceniu. W Warszawie powstał w 1886 roku Tajny Kobięcy Uniwersytet zwany „Uniwersytetem Latającym”. Była to jedyna tego typu uczelnia na świecie, wiedzę zdobyło tam kilka tysięcy kobiet polskich. Wykładowcami byli nie tylko ludzie nauki, ale również przedstawiciele prądów radykalnych i zwolennicy postępu. Stworzono tam ogólny program Uniwersyteckich Kursów dla Kobiet, a także wypożyczalnię książek i czytelnię⁶⁵⁵. Pomimo szerokiej aktywności kobiet i ich wkładu w sprawę niepodległościową, nie dostrzegano, że kobiety niezależnie od zaboru były dyskryminowane pod względem praw politycznych i praw w rodzinie.

Kwestia kobieca w dziewiętnastowiecznej Polsce rozwijała się powoli, zupełnie odmiennie niż w przypadku spektakularnych działań amerykańskich feministek. Polskie emancypantki musiały działać w konspiracji. Jak zauważa Sylwia Witkowska, każda próba przekroczenia tradycyjnych zależności wiązała się z piętnem zdrady narodowej, naruszeniem powagi dziejów. Kobietom takim zarzucano, że koncentrują się na sobie w chwili, gdy ważą się losy kraju⁶⁵⁶. W momencie, gdy sufrażystki walczyły o swoje prawa, dla kobiet w Polsce emancypacja nie była równoznaczna ze zmianą stylu życia⁶⁵⁷. Należy również zaznaczyć, że cechą polskiego ruchu kobiecego był jego wyraźnie społeczny kierunek. Marta Sikorska-Kowalska zaznacza, że podczas, gdy emancypantki z innych krajów miały na celu uwolnienie się od dominacji mężczyzn, Polki dopominały się przede wszystkim o możliwość działań na polu obywatelskim, aby móc współtworzyć dobro wspólne⁶⁵⁸. Dopiero w połowie XIX wieku polski feminizm stał się mniej zachowawczy, głównie za sprawą towarzystwa Entuzjastek skupionych wokół Narcyzy Żmichowskiej⁶⁵⁹. Odrzucały

⁶⁵⁴ M. Krakowiak, *O młodzież polską...działalność redakcyjna i publicystyczna Stefanii Sempołowskiej w czasopiśmie Z bliska i z daleka (1913-1914)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2019, nr 1(24), s. 219 – 220.

⁶⁵⁵ Zob. M. Kunicki-Goldfinger, *U źródeł Uniwersytetu Latającego i Towarzystwa Kursów Naukowych*, „Wolność i Solidarność” 2017, nr 10, s. 6 – 28.

⁶⁵⁶ S. Witkowska, *Polski feminizm – paradygmaty*, „Dyskurs. Pismo Naukowo-Artystyczne ASP we Wrocławiu” 2018, nr 25, s. 195.

⁶⁵⁷ Przykładowo Klementyna z Tańskich Hoffmanowa – pierwsza polska zawodowa publicystka bardzo radykalnie deklarowała przywiązanie do tradycji. Postulowała wprowadzenie konieczności kształcenia dziewcząt, ale równocześnie potępiała swobodę obyczajów i uleganie wpływom cudzoziemskim (zob. M. Stankiewicz-Kopeć, *Poglądy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej 1798-1845 w refleksji uczennic. Zarys zagadnienia*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 3, s. 99 – 121).

⁶⁵⁸ M. Sikorska-Kowalska, *Warunki rozwoju polskiego feminizmu na przełomie XIX i XX wieku*, „Fabrica Societatis” 2019, nr 2, s. 145.

⁶⁵⁹ Była to grupa przyjaciółek, które łączyło przede wszystkim wyznawanie wspólnych wartości oraz przekonanie o konieczności obrony kobiecej niezależności tak w rodzinie, jak i poza nią. Twierdziły, że feminizm nie jest celem działania, ale jego pochodną a emancypację kobiet postrzegały jako nierozdzielalną z wolnością narodu. Wyłamywały się również w sposób radykalny z istniejących konwenansów: obcinały włosy na krótko, paliły publicznie cygara a nawet fajki (zob. E. I. Wejbert-Wąsiewicz, *Feminizm w polskiej literaturze kobiet*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, sekcja L, t. XV, nr 2, s. 100).

one obowiązujący model edukacji dziewcząt i zasady ograniczania kobiet wyłącznie do sfery życia domowego. Działały na polu politycznym, kolportowały literaturę, pisały książki, redagowały czasopisma, prowadziły salony i zakładały szkoły. Nade wszystko zaś podejmowały pracę na rzecz „jednostkowej szeroko pojętej samorealizacji”⁶⁶⁰. Natalia Klejdysz ocenia ich działalność jako znakomity przykład „zespoleńia celów edukacyjno-narodowowyzwoleńczych”⁶⁶¹.

Procesowi szerzenia się myśli emancypacyjnej sprzyjał rozwój prasy kobiecej. Największą popularnością cieszył się wydawany od 1865 roku pod redakcją Marii Ilnickiej tygodnik „Bluszcz”. Był on adresowany przede wszystkim do kobiet z rodzin ziemiańskich oraz mieszczańskich i wedle stawianych celów miał uczyć, wychowywać i bawić. Na pierwszym miejscu stawiano funkcję edukacyjną, a prezentowana tematyka związana była z szeroko rozumianą kwestią kobiecą⁶⁶². Do 1918 roku profil czasopisma ukierunkowany był na podtrzymywanie świadomości narodowej, zwiększanie świadomości obywatelskiej, podnoszenie poziomu intelektualnego i kulturowego kobiet oraz wychowanie młodego pokolenia w chrześcijańskiej tradycji⁶⁶³. Nie wywierał wpływu emancypacyjnego wprost, pismo propagowało raczej tradycyjny wzorzec „Matki-Polki”, jednak pod wpływem publikowanych treści kobiety opuszczały sferę prywatną, aby podjąć aktywność dla dobra kraju, na rzecz kultury narodowej i edukacji⁶⁶⁴. Innym czasopismem o profilu feministycznym, odważniej mówiącym o prawach kobiet, był „Świt” redagowany w latach 1884-1886 przez Marię Konopnicką. Postulowała ona pełnoprawne uczestnictwo kobiet w życiu społecznym i ekonomicznym oraz występowała przeciwko typowi kobiety egzaltowanej. Treści przekazywane na łamach tego czasopisma spotkały się ze sprzeciwem środowisk konser-

⁶⁶⁰ Zob. M. Wilczak, „*Feministka starego kroju*” – Julia Dickstein-Wieleżyńska wobec kwestii kobiecej, „Bibliotekarz Podlaski” 2014, r. XV, nr 1, s. 124 – 127.

⁶⁶¹ N. Klejdysz, *Bunt kobiet: w poszukiwaniu źródeł świadomości równościowej (od XVII do lat 60. XX wieku)*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2018, nr 2, s. 185.

⁶⁶² Do końca XIX wieku każdy numer tygodnika miał podobną strukturę, rozpoczynał się tekstem dotyczącym aktualnej tematyki społeczno-obyczajowej związanej z obowiązkami rodzinnymi kobiet zaś część końcową stanowiła „Kronika Ruchu Kobiecego” w której charakteryzowana była działalność społeczna, naukowa i zawodowa kobiet. Pozostałą część wypełniały artykuły przedstawiające sylwetki wybitnych kobiet – działaczek, naukowców, literatek. Na łamach „Bluszcza” przedstawiano również cykle artykułów, które popularyzowały odkrycia naukowe i wydarzenia kulturalno-artystyczne oraz teksty literackie, które w swych treściach zawierały elementy wychowawcze: przykłady idealnej rodziny, pracy i wzory postępowania (zob. J. Szyszko-Trojanowska, *Mężczyzna w oczach kobiety nowoczesnej – w świetle ankiety Bluszcza (1932)*, „Autobiografia” 2016, nr 1(6), s. 200).

⁶⁶³ J. Chwastyk-Kowalczyk, „*Bluszcz*” w latach 1918-1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2003, s. 254.

⁶⁶⁴ Zob. B. Darska, „*Bluszcz*” – reaktywacja. Pismo kobiece czy feministyczne? w: A. Łysak, E. Zierkiewicz (red.), *Kobiety i mężczyźni (z) kolorowych czasopism*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT 2010, s. 57 – 71.

watywnych, co ostatecznie zadecydowało o jego zamknięciu⁶⁶⁵. Ważnym momentem w historii ruchu kobiecego była także publikacja powieści Elizy Orzeszkowej pt. „Marta”, w której autorka opisywała tragedię kobiety, nie potrafiącej sprostać samodzielnemu życiu. Dwudziestopięciolecie kariery pisarskiej autorki, stało się okazją do zorganizowania w Warszawie w 1891 roku pierwszego konspiracyjnego zjazdu kobiet. Zauważyć należy, że Orzeszkowa w swej twórczości nie prezentowała postawy bezkompromisowej, twierdziła raczej, że równouprawnienie może zaszkodzić sprawie narodowej⁶⁶⁶. Maria Ciechomska, charakteryzując udział kobiet w XIX wieku w życiu publicznym, wysuwa tezę, że brak sprzeciwu wobec ich aktywności poza sferą prywatną i akceptacja kobiecej twórczości literackiej negatywnie odbiły się na progresie kwestii kobiecej, umacniały natomiast „nieformalny, milczący rozejm ze światem mężczyzn”⁶⁶⁷. Zmiany społeczne zaczęły się wyraźniej zaznaczać dopiero w roku 1905, kiedy w Warszawie odbył się Pierwszy Zjazd Związku Kobiet Polskich. Głównymi hasłami feministycznymi stały się: równouprawnienie obywatelskie, prawa wyborcze, kwestia pracy kobiet oraz ich udział w życiu politycznym. Ruch kobiecy funkcjonował również w przestrzeni wielu komitetów, stowarzyszeń, organizacji społecznych, a także pism takich jak „Ster” czy „Nowe Słowo”⁶⁶⁸. Znaczącym momentem było dopuszczenie kobiet do edukacji na uniwersytetach, nie stanowiło to jednak jednoznacznej akceptacji ich aktywności zawodowej i zajmowaniem przez nie prestiżowych stanowisk⁶⁶⁹.

Pierwsza wojna światowa, która wybuchła w 1914 roku rozpoczęła nową epokę, istotną także dla kobiet. Zaangażowanie milionów mężczyzn w działania wojenne stworzyło warunki do ich przyspieszonej emancypacji. Przededefiniowane zostały role i powinności kobiet wobec mężczyzn. Realia wojenne pokazały, że kobiety mogą wykonywać te funkcje, które dotychczas należały do mężczyzn, np. pracę w fabrykach zbrojeniowych. W chwili powołania mężów i ojców do wojska musiały przejąć ich obowiązki domowe, stając się „głowami rodzin”. Zmienił się również status społeczny wdów, które w swoim

⁶⁶⁵ R. Stachura-Lupa, *O emancypacji ze stanowiska konserwatywnego*, „Konteksty Literaturoznawcze i Historyczne” 2014, nr 28, s. 108 – 109.

⁶⁶⁶ Zob. B. Kalinowska-Witek, *Wkład Elizy Orzeszkowej w propagowanie kwestii kobiecej oraz kształtowanie dążeń edukacyjnych młodych Polek w II połowie XIX wieku*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. XXXV, z. 4, s. 51 – 56.

⁶⁶⁷ M. Ciechomska, op. cit., s. 126.

⁶⁶⁸ M. Frąckowiak-Sochańska, *Postawy polskich kobiet wobec feminizmu. O samo ograniczającej się świadomości feministycznej kobiet*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2011, nr 39, s. 154.

⁶⁶⁹ Zob. A. Derra, *Przemilczane i zapomniane. O zjawisku Matyldy, czyli systemowym umniejszaniu roli kobiet w nauce*, „Ethos” 2016, nr 1(113), s. 203 – 220.

środowisku zyskiwały znacznie większy zakres swobody działania niż mężatki⁶⁷⁰. Kobiety podejmowały również różnorakie działania społeczne, szczególnie te ukierunkowane na pomoc najbardziej potrzebującym. Wśród osób wymagających działań pomocowych znaleźli się żołnierze walczący na froncie, a także ludność cywilna, która doświadczała skutków prowadzonych działań wojennych. W odpowiedzi na te potrzeby, na terenach okupowanych tworzyły się struktury administracyjne i komitety obywatelskie, których działania zmierzały do łagodzenia skutków wojny⁶⁷¹. Formy i zakres działań tych zrzeszeń były zróżnicowane, ale obecność kobiet w ich strukturach była przejawem świadomego uczestnictwa w życiu społecznym. W konsekwencji, jak zauważa Anna Siwik, kiedy po czterech latach wojna się zakończyła, niemożliwym stało się ponowne „zamknięcie” kobiet w domach⁶⁷².

Odzyskanie przez Polskę niepodległości przyniosły dalsze zmiany. Dekretem Józefa Piłsudskiego z 28 listopada 1918 roku przyznano wszystkim obywatelom w Polsce, bez względu na płeć, czynne i bierne prawo wyborcze. Dzięki temu polskie kobiety stały się pełnoprawnymi obywatelkami II Rzeczypospolitej i mogły na równi z mężczyznami brać udział w pierwszych wyborach parlamentarnych w niepodległej ojczyźnie⁶⁷³. Należy zauważyć, że w innych krajach europejskich fakt przyznania kobietom możliwości głosowania poprzedzony był długą walką środowisk feministycznych. W polskim przypadku zrównanie praw kobiet i mężczyzn nie spotkało się ze sprzeciwem. Wynikało to przede wszystkim z uznania rangi kobiecego uczestnictwa w podziemiu politycznym oraz dokonań w walce niepodległościowej podczas i wojny światowej i po jej zakończeniu⁶⁷⁴. Upowszechniła się w związku z tym opinia, że polskie kobiety nie walczyły o równouprawnienie, gdyż walka ta nie była konieczna⁶⁷⁵. Reprezentantki organizacji społeczno-politycznych traktowały przyznanie im praw obywatelskich jako zasłużoną nagrodę za czynione starania

⁶⁷⁰ K. Sierakowska, *Kobieta i mężczyzna*, w: W. Mędrzecki, J. Żarnowski (red.), *Spółeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie. Metamorfozy społeczne*, t. 10, Warszawa: Instytut Historii PAN 2015, s. 170.

⁶⁷¹ Zob. M. Przeniosło, *Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach i wojny światowej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 57 – 72.

⁶⁷² A. Siwik, *Kobieta w historii Polski*, w: K. Slany, M. Ślusarczyk, B. Kowalska, *Kalejdoskop Genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011, s. 31.

⁶⁷³ M. Niewiadomska-Cudak, *Reprezentatywność i aktywność kobiet w polskim parlamencie w latach 1919 – 1939*, „Studia Wyborcze” 2013, T. 15, s. 49.

⁶⁷⁴ M. Łysko, *Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. XIV, z. 1, s. 383.

⁶⁷⁵ M. Niewiadomska-Cudak, *Walka o prawa wyborcze kobiet w Polsce*, „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2013, nr 3(1), s. 55.

o przetrwanie więzi narodowej i wychowanie dzieci w duchu patriotyzmu i poczuciu przynależności do narodu⁶⁷⁶.

Najważniejsze ugrupowania polityczne w kraju zajmowały przychylne kobietom stanowisko, licząc głównie na poparcie żeńskiego elektoratu, który w wielu regionach przeważał nad męskim. Było to konsekwencją przymusowych wywózek dużej liczby mężczyzn do pracy na terenie Niemiec oraz służbę w wojsku, która pozbawiała ich możliwości głosowania⁶⁷⁷. Przez cały okres międzywojenny kobiety korzystały aktywnie z pozyskanych praw. W pierwszych wyborach parlamentarnych ich frekwencja znacząco przewyższała męską, ale większość z nich nie brała udziału w wyborach⁶⁷⁸. Swą aktywność polityczną próbowały realizować również kobiety zamieszkujące na wsi, jednak ich szersze zaangażowanie w polityczny wymiar ruchu ludowego miało miejsce dopiero pod koniec lat trzydziestych XX wieku. Zaczęły wtedy powstawać pierwsze kobiece struktury przy kołach Stronnictwa Ludowego, zaś w 1938 roku wybrano pierwszą kobietę – Marię Sowinę z Małopolski – do władz naczelnych partii chłopskiej⁶⁷⁹.

Roman Wapiński zauważa, że był to jeden z tych okresów w historii, gdy sąsiadowały obok siebie stare i nowe formy życia społecznego⁶⁸⁰. Przełamywanie barier związanych z męską dominacją nie było dla kobiet łatwe, bowiem ugrupowania polityczne niechętnie udostępniały kandydatkom miejsca na swych listach wyborczych. Kobiece działania były ukierunkowane jednak w większym stopniu na adaptację istniejących przepisów do sytuacji, w jakiej znalazły się polskie kobiety po odzyskaniu niepodległości, niż na zdobywanie stanowisk⁶⁸¹. Jednym z najważniejszych i najliczniejszym stowarzyszeniem kobiecym II Rzeczypospolitej była Narodowa Organizacja Kobiet. Trzon tej organizacji stanowiła grupa aktywistek, świadomych swej polskości, religii chrześcijańskiej i tradycji. Odrzucały one rewolucyjną koncepcję walki płci i podejmowały działania na rzecz tworzenia wspólnoty, w której aktywność kobiet i mężczyzn w sferze publicznej byłyby komplementarne. Realizowały swoje cele statutowe poprzez aktywność społeczną, polityczną i ekonomiczną, zajmując się przede wszystkim sprawami „najbardziej związanymi

⁶⁷⁶ D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” 2001, s. 118 i n.

⁶⁷⁷ M. Niewiadomska-Cudak, *Kobiety w polskich organach kolegialnych w latach 1919 – 2011*, Toruń: „Mado” 2013, s. 63 – 64.

⁶⁷⁸ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Warszawa: Wydawnictwo „Trio” 2007, s. 87.

⁶⁷⁹ W. Mędrzecki, *Kobieta w rodzinie i społeczności wiejskiej w Polsce w okresie międzywojennym*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000, s. 186.

⁶⁸⁰ R. Wapiński, *Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Równe prawa i nierówne szanse...*, op. cit., s. 31.

⁶⁸¹ R. Siemieńska, *Płeć. Wybory. Władza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2005, s. 179.

z ideałami kobiecymi”⁶⁸². Dzięki ich aktywności parlamentarnej udało się przeprowadzić ustawy, które gwarantowały prawa kobiet, takie jak ustawa z 1924 roku o ochronie pracy kobiet i młodocianych, ustawa o opiece społecznej z 1923 roku, a także zagwarantować zmiany w konstytucji marcowej z 1921 roku, szczególnie w kwestii ochrony macierzyństwa⁶⁸³.

W omawianym okresie zwiększyło się również zaangażowanie kobiet w organizacje społeczne, których głównym celem było zwiększenie wysiłków dla odradzającego się państwa. Najbardziej dynamiczne były kobiety wykształcone z miast, ale zauważalny był również wzrost aktywności społecznej kobiet wiejskich. W warunkach kryzysu ekonomicznego kluczowe znaczenie przypisywano racjonalnemu kierowaniu produkcją oraz spożywczymi zasobami rodzin. W rezultacie do katalogu oczekiwań wobec kobiet wiejskich dodano rolę działaczki społecznej, która miała skutecznie odnawiać społeczeństwo i kształtować wspólnotę⁶⁸⁴. Podstawowym typem organizacji, które angażowały mieszkanki wsi były omawiane już koła gospodyń wiejskich, w których pod opieką działaczy ruchu ludowego kobiety zdobywały umiejętności praktyczne związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego i rolnego oraz opieką nad dziećmi. Członkinie rozwijały również wiejską spółdzielczość i angażowały się w walkę z alkoholizmem na wsi. Rozbudzały w sobie zainteresowanie lokalnym życiem społecznym i obywatelskim, czytały wspólnie książki i prasę, uczyły się werbalizowania własnych myśli i spostrzeżeń oraz podejmowały próby publicznych wystąpień⁶⁸⁵. Drugim typem organizacji, w które chętnie angażowały się kobiety wiejskie były organizacje młodzieżowe. W strukturach tych podejmowane były działania w zakresie samokształcenia, kultury, promowania czytelnictwa na wsi, organizowane były ponadto kursy rolnicze i uniwersytety ludowe. Dziewczęta wiejskie miały możliwość, aby rozwijać swoje pasje, uczyły się zabierania głosu na forum publicznym. Omawiały również przeczytane lektury i angażowały się w amatorski ruch artystyczny (zespoły muzyczne, taneczne i teatralne)⁶⁸⁶.

⁶⁸² Zob. J. Mysiakowska-Muszyńska, „*W imię Boga i Ojczyzny!*”. *Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919 – 1939 – wybrane zagadnienia*, „Dzieje Najnowsze” 2015, R. XLVII, z. 3, s. 33 – 36.

⁶⁸³ K. Bucholc-Srogosz, *Sytuacja prawna kobiet w II Rzeczypospolitej*, w: B. Płonka-Syroka (red.), *Oczekiwania kobiet i wobec kobiet*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2007, s. 72 – 73.

⁶⁸⁴ A. Józefowicz, *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana 2011, s. 230.

⁶⁸⁵ E. M. Kostrzewska, *Zmieniamy siebie i wieś. Chłopskie społeczniczki z portfolio ziemianki okresu II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. XXII, s. 613 – 614.

⁶⁸⁶ H. Brodowska, *Dziewczęta wiejskie w ruchu oświatowym w Polsce międzywojennej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Warszawa: Instytut Historyczny UW 1992, s. 147.

W okresie międzywojnia z dużo większą społeczną akceptacją spotykała się również praca zawodowa kobiet. Przyczyny jej podejmowania były różnorakie, lokowały się na dwóch biegunach, z których jeden stanowiła praca kobiet wykształconych, stanowiąca nowy styl życia, w którym realizowały się poza rolami rodzinnymi, drugi zaś przymusowa praca kobiet z ludu⁶⁸⁷. Największe zmiany w aktywności zawodowej kobiet dotyczyły środowiska mieszczańskiego. Wywodzące się z niego kobiety zajmowały stanowiska pracowników umysłowych, pracowały także w wolnych zawodach. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia ujawniło się nowe zjawisko polegające na powierzaniu kobietom, zwłaszcza tym lepiej wykształconym – bardziej prestiżowych stanowisk. W praktyce jednak funkcje kierownicze związane były z takimi obszarami, jak sekretariaty czy biblioteki, uznawanymi w powszechnej opinii za mniej ważne i od dawna pozostające domeną kobiet⁶⁸⁸. W latach trzydziestych zaczęły narastać tendencje autorytarne, związane z kwestionowaniem nowych ról kobiet, które ograniczyły liczbę czynnych zawodowo kobiet. Szczególnie wyraźnym przejawem dyskryminacji było wymaganie zgody męża na podjęcie pracy przez żonę w służbie państwowej⁶⁸⁹. Do dramatycznych sytuacji dochodziło szczególnie w województwie śląskim, gdzie uchwalona w 1926 roku tzw. ustawa celibatowa zezwalała na zatrudnienie w szkolnictwie jedynie kobiet stanu wolnego, zaś ich pracę w organach samorządowych uzależniała od uzyskania zgody władz województwa. W konsekwencji kobiety zatrudnione jako funkcjonariuszki czy nauczycielki traciły pracę z chwilą wstąpienia w związek małżeński, były pozbawione prawa do emerytury i zachowywały jedynie prawo do odprawy⁶⁹⁰. Przez cały okres dwudziestolecia istniała również dyskryminacja w zakresie wynagrodzeń, które były średnio 40% niższe od pensji mężczyzn pracujących na równorzędnych stanowiskach⁶⁹¹.

Progres nastąpił również w sferze edukacji. Zgodnie z uchwałą listopadową z 1919 roku został wprowadzony obowiązek nauki na szczeblu podstawowym, którym objęto zarówno chłopców, jak i dziewczęta oraz zniesiono ograniczenia w dostępie kobiet do edukacji na wyższych szczeblach. Otworzyło to teoretycznie nowe możliwości młodym kobietom ze wszystkich środowisk społecznych, jednak w praktyce części z nich trudniej było zdobyć wyższe wykształcenie z powodu wysokich kosztów nauki i tradycjonalizmu naj-

⁶⁸⁷ K. Sierakowska, op. cit., s. 294.

⁶⁸⁸ J. Żarnowski, *Praca zawodowa kobiet w Polsce międzywojennej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i praca...*, op. cit., s. 126 – 127.

⁶⁸⁹ Zob. M. Śliwa, *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc, *Kobieta i świat polityki*, op. cit., s. 59.

⁶⁹⁰ M. Łysko, op. cit., s. 390 – 392.

⁶⁹¹ A. Zachorowska-Mazurkiewicz, *Kobiety i instytucje. Kobiety na rynku pracy w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej i w Polsce*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 2006, s. 68.

bliższego otoczenia. Sytuacja ta w największym stopniu dotyczyła dziewczęta ze wsi⁶⁹². o ile uczestnictwo kobiet w kształceniu na poziomie średnim było powszechne, o tyle odsetek kobiet studiujących był znacznie niższy niż mężczyzn. Na polskich uniwersytetach zdarzały się sytuacje wprowadzania limitów ze względu na płeć, np. władze Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1923 roku ograniczyły o połowę liczbę przyjmowanych na studia słuchaczek, twierdząc, że kobiety „nie odznaczają się ani pilnością, ani postępami w nauce i tylko niepotrzebnie zabierają miejsce w szczupłych pracowniach”⁶⁹³. Najchętniej wybieranym przez studentki kierunkiem studiów była filozofia i sztuki piękne. W następnej kolejności kandydatki wybierały handel, medycynę, wychowanie fizyczne i farmację, zaś w latach trzydziestych wzrósł odsetek studentek prawa, rolnictwa, weterynarii, a także studiów dziennikarskich⁶⁹⁴. Stosunkowo rzadko wybierane były kierunki techniczne, traktowane jako domena mężczyzn, na politechnikach zatem kobiety stanowiły wyjątki⁶⁹⁵. Trudno również było im realizować aspiracje naukowe, w latach trzydziestych bowiem kobiety zasiadające na katedrach stanowiły jedynie 3% profesorów i wykładowców, co stanowiło kilkanaście procent ogółu pracowników naukowych. Niektórym z nich udawało się przeprowadzić habilitację, nadal jednak nauczwały przeważnie w szkołach średnich, posiadając przy tym prawo do jednego wykładu na uniwersytecie⁶⁹⁶. Sytuacja kobiet chcących iść drogą kariery naukowej różnicowała się w zależności od uniwersytetu. Najbardziej korzystne warunki występowały w Wolnej Wszechnicy Polskiej, gdzie wiele światłych kobiet, uznawanych za autorytety zarówno w Polsce, jak i za granicą (między innymi Maria Grzegorzewska czy Helena Radlińska) mogło rozwijać swój potencjał⁶⁹⁷.

Procesy emancypacyjne zostały przerwane przez wybuch II wojny światowej. Po raz kolejny nastąpił powrót do znanego już paradygmatu, według którego kobiety brały udział w ruchu konspiracyjnym na równi z mężczyznami, jednak w strukturach zarówno podziemnego państwa, jak i tzw. „ruchu londyńskiego” zabrakło dla nich miejsca. Przypa-

⁶⁹² A. Żarnowska, *Obywatelki II Rzeczypospolitej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Równe prawa...*, op. cit., s. 294 – 295.

⁶⁹³ U. Perkowska, *Kształtowanie się etosu studentki polskiej w dwóch pierwszych pokoleniach studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1894–1934*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc, *Kobieta i kultura życia codziennego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG 1997, s. 395.

⁶⁹⁴ J. Kolbuszewska, *Wskrzeszenie państwa polskiego a równouprawnienie kobiet w nauce*, „Sensus Historiae” 2018, T. XXX, nr 1, s. 121 – 122.

⁶⁹⁵ Zob. A. Strojna-Krzystanek, *Kobiety na Politechnice Lwowskiej*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 53, s. 428 – 433.

⁶⁹⁶ J. Kolbuszewska, *Kobiety w nauce – akademicki awans polskich historyczek wczoraj i dziś*, „Sensus Historiae” 2017, T. XXVI, nr 1, s. 111 – 113.

⁶⁹⁷ Zob. A. Bołdyrew, *Warunki i strategie działalności naukowej polskich akademikzek na niwie pedagogiki i psychologii w latach 1918 – 1939*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2018, nr 4(250), s. 140 – 149.

dła im rola drugoplanowa, chociaż równie niebezpieczna⁶⁹⁸. Po raz kolejny w chwili, gdy sytuacja w kraju wróciła do względnej normy, duża liczba kobiet wycofywała się ze sfery publicznej i powracała do swojej „normalności”, czyli „tam gdzie zgodnie z oczekiwaniami społecznymi było ich miejsce, a więc na łono rodziny, do roli Matki Polki”⁶⁹⁹. Nowy system polityczny oparty na ideologii komunistycznej, który nastał w Polsce po wojnie wyznaczył kobietom nowe role i, w zakresie formalnoprawnym, zwiększył katalog przysługujących im praw⁷⁰⁰. Naczelnym hasłem głoszonym przez państwo socjalistyczne była idea równości wszystkich obywateli bez względu na płeć, polegająca przede wszystkim na zapewnieniu każdej jednostce równych szans życiowych. Wedle założeń socjalizmu płeć nie miała prawa stanąć żadnemu człowiekowi na drodze do samorealizacji, a więc prawa i możliwości wszystkich jednostek powinny zostać egalitaryzowane. Uwieńczeniem tych idei była konstytucja z 1952 roku, w której odrębnym artykułem wyliczającym prawa kobiet został podkreślony ich równy status wobec mężczyzn⁷⁰¹. Należy zaznaczyć, że w kształtowaniu się ról kobiet czasów PRL dużą rolę odegrały procesy demograficznych przesunięć po II wojnie światowej, wskutek których ludność Polski zdominowana została przez ludność wiejską. Pomiedzy rokiem 1946 a 1983 do miast wyemigrowało blisko sześć milionów ludzi, wnosząc do odradzających się z wojennej rzeczywistości miast własne wzory życia, w szczególności patriarchalny model rodziny z jasno określoną rolą kobiet⁷⁰².

Tendencja ta umocniła koncepcję władz komunistycznych, zakładającą postrzeganie kobiet w dwóch rolach – matki i pracownika. Podkreślano jednocześnie, że socjalizm ma za zadanie wyzwolić kobiety z podporządkowania ekonomicznego i przeobrazić stosunki rodzinne oparte na zależności ekonomicznej oraz stanowi gwarant emancypacji, a także wyzwala kobiety spod społeczno-ekonomicznego ucisku, jednocześnie pozwalając na realizację specyficznych dla płci potrzeb⁷⁰³. Powoływano się również na poglądy Marksa i Lenina, którzy stali na stanowisku, że jedynie praca może wyzwolić kobietę i zrównać

⁶⁹⁸ A. Siwik, op. cit., s. 34.

⁶⁹⁹ E. Matynia, *Demokracja performatywna*, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej 2008, s. 18.

⁷⁰⁰ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Być kobietą. Być mężczyzną – czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce*, w: M. Marody (red.), *Miedzy rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2000, s. 47.

⁷⁰¹ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 54, s. 258 – 259.

⁷⁰² Zob. M. Halamska, D. Zwęglińska-Gałecka, *Od wsi chłopskiej do robotniczej*, w: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju wsi polskiej*, Warszawa: IRWiR PAN, „Scholar” 2019, s. 214 – 229.

⁷⁰³ N. Jarska, *Krótki kurs historii „kobiet”. Kobiety w języku partii komunistycznej w Polsce 1945 – 1989*, „Polska 1944/45 – 1989. Studia i Materiały” 2017, T. XV, s. 247.

ją z mężczyzną⁷⁰⁴. Przyczyna głoszenia tychże haseł była prozaiczna i sprowadzała się do szczególnie uciążliwych w czasach powojennych niedoborów siły roboczej. W obliczu potrzeby odbudowy kraju i realizacji od 1950 roku planu 6-letniego, każdy pracownik był cenny. Wprowadzano zatem normy wydajności (które były cały czas podwyższane) i promowano osoby, które je realizowały – tzw. przodowników pracy⁷⁰⁵. Ludność wiejska migrująca do miasta była masowo zatrudniana przy wielkich budowach, a następnie w przemyśle. Z szansy tej skorzystało wiele młodych kobiet wiejskich, które miały okazję podjąć pracę, a jednocześnie odkrywały zjawisko czasu wolnego, który można było spożytkować np. na zabiegi upiększające w salonach fryzjerskich i kosmetycznych⁷⁰⁶. Sprowadzenie kobiet do miasta miało również podłoże ideologiczne, usiłowano zastąpić tradycyjny wiejski porządek nowymi wartościami socjalistycznymi⁷⁰⁷. Bazując na idei równouprawnienia, umożliwiano kobietom w 1949 roku zaistnienie w zawodach, które dotychczas uznawane były za męskie. Do tej pory podejmowały one niskopłatne prace jako np. urzędniczki, kucharki czy szwaczki. Rząd położył większy nacisk na aktywizację zawodową robotnic niewykwalifikowanych. Mogły podejmować pracę jako traktorzystki, elektromonterki, górniczki, motornicze, murarki⁷⁰⁸. Zaznaczyć należy, że tendencja ta nie była stała przez cały okres PRL. Po odwilży październikowej reżim wykonał ukłon w stronę męskiej części społeczeństwa, która domagała się powrotu do tradycyjnego „kontraktu płci”. Media zaczęły lansować politykę potępiającą pracę zawodową kobiet, traktorzystki zaś, które wcześniej pojawiały się na propagandowych plakatach, stały się uosobieniem wynaturzenia i zakłócenia naturalnego porządku społecznego⁷⁰⁹. Od lat 60-tych traktowano rolę pracownika i matki jako równorzędne, co było zgodne z lansowanym od dawna modelem kobiety heroicznej, umiejącej godzić poświęcenie na rzecz rodziny z pracą zawodową, w który to wzorzec kobiety PRL-u bardzo sprawnie się wpisywały⁷¹⁰. Według Titkow stanowiło to model matriarchatu, charakterystyczny dla państw komunistycznych, łagodzący

⁷⁰⁴ F. Nowicki, *Czy (i jak) kapitał zarabia na patriarchacie? Praca reprodukcyjna według Marksa*, „Praktyka Teoretyczna” 2017, nr 3(25), s. 263.

⁷⁰⁵ A. Klimek, *Aktywizacja zawodowa kobiet w pierwszych dekadach PRL. Analiza zagadnienia w świetle wybranych wypowiedzi konkursowych z lat 60. XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2017, Prace Historyczne 144, z. 4, s. 813.

⁷⁰⁶ J. Mrozek, op. cit., s. 262.

⁷⁰⁷ Zob. E. J. Kryńska, *Rodzina w sytuacji stalinowskiego zniewolenia*, „Wychowanie w Rodzinie” 2017, T. XIV, nr 2, s. 345 – 247.

⁷⁰⁸ P. Kuśmierek, *Kobiety PRL – droga do równouprawnienia*, „Civitas Hominibus” 2016, nr 11, s. 193.

⁷⁰⁹ K. Stańczyk-Wislicz, *Traktorzystka – o potęgze wizerunku*, „Teksty Drugie” 2013, nr 3, s. 152 – 153.

⁷¹⁰ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948 – 1956*, Warszawa: Instytut Historii PAN 2000, s. 116.

skutki przeciążenia pracą zawodową, poprawiający samoocenę kobiet i legitymizujący ich rolę w rodzinie⁷¹¹.

W Polsce Ludowej znacznie pomyślniejsze były edukacyjne perspektywy kobiet, bowiem wspomniana konstytucja z 1952 roku gwarantowała im prawo do nauki. Edukacja ta posiadała pewną podstawową rolę, miała stworzyć obywatela postępującego zgodnie z głosem partii, oddanego systemowi⁷¹². Powszechne, obowiązkowe i bezpłatne były szkoły podstawowe, z kolei jeśli chodzi o szkolnictwo średnie, sfeminizowane były szkoły zawodowe o profilu włókienniczym, gastronomicznym, usługowym, odzieżowym, a także te związane ze służbą zdrowia. Wśród kierunków studiów wyższych natomiast najczęściej wybierane były kierunki pedagogiczne, nauczycielskie i medyczne. Nie wszystkie kobiety decydowały się jednak na podjęcie dalszej edukacji, co powodowane było przede wszystkim niemożnością pogodzenia nauki z pracą zawodową i prowadzeniem domu, popytem na niewykwalifikowaną siłę roboczą oraz przekonaniem o priorytetowym powołaniu kobiety do roli żony i matki⁷¹³. Inną sferą gwarantującą równouprawnienie kobiet była polityka, jednak niedemokratyczny ustrój państwowy generował w równym stopniu brak partycypacji społecznej kobiet i mężczyzn⁷¹⁴. Również udział kobiet we władzach rządzącej partii był znikomy, chociaż oficjalnie postulowano „większy udział kobiet w partii i we władzach partyjnych”. W latach siedemdziesiątych postulat ten próbowano realizować, pozyskując działaczki różnorodnych organizacji społecznych i wysyłając je na szkolenia partyjne⁷¹⁵. Jak zauważa Lucyna Marzec, ustrój socjalistyczny tylko w niewielkim stopniu realizował postulaty feministek, gdyż nie pozwalał na oddolne zrzeszanie się i prowadzenie dalszych działań na rzecz emancypacji⁷¹⁶. Nastąpił zanik przedwojennych organizacji kobiecych, chociaż zgodnie z Konstytucją PRL kobiety miały zagwarantowaną wolność zrzeszania się w organizacjach. Władze partyjne powołały w 1945 roku Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet, przemianowaną później na Ligę Kobiet, zaś w 1982 roku na Ligę Kobiet Polskich. Wchłonęła ona przedwojenne kobiece organizacje, usiłujące wzno-

⁷¹¹ A. Titkow, *Tożsamość polskich kobiet...*, op. cit., s. 65.

⁷¹² R. Grzybowski, *Pomiędzy konfliktem a współdziałaniem. O trudnych relacjach rodziny i szkoły w latach PRL-u i ich odzwierciedleniu w postawach i przekonaniach młodzieży polskiej z dekady lat 80. XX wieku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2017, T. XXVI, nr 1, s. 204.

⁷¹³ Zob. A. Zawistowska, *Rozbieżność struktury wykształcenia kobiet i mężczyzn w PRL. Pomiędzy polityką państwa a indywidualnymi wyborami edukacyjnymi*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, T. LXXV, s. 172 – 187.

⁷¹⁴ M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, op. cit., s. 89.

⁷¹⁵ N. Jarska, P. Perkowski, *Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948 – 1949*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 234 – 235.

⁷¹⁶ L. Marzec, *PRL: po emancypacji?*, w: A. Janicka, C. F. Kiss, M. Bracka (red.), *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet. Seria I. Perspektywa środkowoeuropejska*, Białystok: Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku 2017, s. 185.

wić swoją działalność, takie jak: polska sekcja Międzynarodowego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem Uniwersyteckim, Demokratyczny Klub Kobiet czy Liga Kooperatystek⁷¹⁷.

Od początku powstania organizacji zaznaczała się jej działalność kulturalno-oświatowa, higieniczno-sanitarna oraz opiekuńcza. Do 1947 roku głównym obszarem jej aktywności była opieka nad matką i dzieckiem oraz organizacja szkoleń i kursów zawodowych dedykowanych kobietom. Ważne miejsce w działalności Ligi Kobiet zajmowały akcje propagandowo-oświatowe, mające na celu zwalczanie analfabetyzmu wśród polskich kobiet oraz ich aktywizację zawodową. Przygotowywano również obchody z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet oraz Święta Pracy, gdzie organizowano akcję sprzątania trawników i placów zabaw, kursy radiotelegrafistek oraz wieczorki taneczne i próby chóru⁷¹⁸. Po 1957 roku większy nacisk został położony na podnoszenie kultury życia rodzinnego na wsiach i w miastach oraz poradnictwo w zakresie wychowania dzieci i opieką nad matką oraz dzieckiem. Członkinie motywowały również kobiety do podnoszenia swoich kwalifikacji, wykształcenia i poszerzania ogólnej wiedzy. Organizowano liczne spotkania dyskusyjne na tematy literackie i kulturalne, a także czytelnictwa, szczególnie na wsiach i w małych miastach. Powstał specjalny dział kulturalno-oświatowy, gdzie informowano o repertuarach kin i teatrów, bibliotekach, nowościach wydawniczych oraz o szkołach dla osób pracujących i różnych ofertach samokształcenia⁷¹⁹. W pierwszym okresie działalności wydawano również periodyki „Kobieta”, „Kobieta Dzisiejsza” oraz czasopismo „Nasza Praca” wydawane do 1989 roku. Prasa ta miała na celu upowszechnianie programu działalności LK oraz popularyzacja idei funkcjonowania organizacji, która szczyciła się tym, że reprezentuje interesy różnych środowisk kobiecych⁷²⁰.

Do kobiet zamieszkujących na wsiach skierowane było pismo „Kobieta Wiejska”, wydawane przez Zarząd główny Samopomocy Chłopskiej we współpracy z Ligą Kobiet. Na łamach tego dwutygodnika dominowały tematy związane z zawodową aktywizacją kobiet wiejskich, prowadzeniem i unowocześnianiem domu, wychowaniem dzieci. Propa-

⁷¹⁷ H. Sekuła-Kwaśniewicz, *Meandry ruchu kobiecego w czasach PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2013, Studia Politologica T. X, s. 65 – 66.

⁷¹⁸ M. Dajnowicz, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji – „Kobiety Dzisiejszej” (1946 – 1947) i „Kobiety” (1947 – 1949)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, T. XXI, z. 3(51), s. 60 – 61.

⁷¹⁹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”*, w: D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski (red.), *„Polska Ludowa” 1944 – 1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL sp. z o. o. 2016, s. 292.

⁷²⁰ Z. Sokół, *Prasa kobieca w Polsce w latach 1945 – 1995*, Rzeszów: WSP Rzeszów 1998, s. 88.

gowana była również współpraca z ZSRR i idea budowy socjalistycznej Polski⁷²¹. Innym pismem był tygodnik „Gospodyni” wydawany od 1957 roku, który pełnił funkcję informacyjną, społeczno-poradnikową oraz rozrywkową⁷²². Władze komunistyczne postrzegały kobiety wiejskie jako bardzo mało odporne na manipulacje i szukały ich poparcia, którego symptomem miał być ich zwiększony udział w organizacjach społecznych. Przewidywano, że ich społeczna partycypacja może przyczynić się do nadania kierunku ich działaniom dla potrzeb istniejącego systemu społecznego. Niejednokrotnie jednak kobiety zamieszkałe na wsi stawiały opór partii, między innymi przez sprzeciw przeciwko zakładaniu spółdzielni produkcyjnych⁷²³. Po odwilży październikowej rola kobiety wiejskiej jako działaczki społecznej stała się masowa. Dominującą organizacją społeczną na wsi były koła gospodyń wiejskich, było ich ponad 8 tysięcy w 1959 roku, zaś w 1989 roku już ponad 35 tysięcy. Przeprowadzały one wiele potrzebnych inicjatyw na wsi, np. organizowane były konkursy produkcyjne i estetyki wsi, promowane było rękodzieło, kultura ludowa i agroturystyka. Promowano higienę i kulturę zdrowotną. Celem organizacji było także kształcenie i wychowanie kobiet na świadome swoich zadań gospodynie, matki i obywatelki państwa polskiego⁷²⁴. Podejmowane działania stanowiły narzędzie wprowadzania innowacji na wsi, ale również modernizacji obszarów wiejskich zgodne z polityką władz państwowych. Jak zauważa Renata Siemieńska, koła były więc nie tyle organizacjami dla kobiet, co realizującymi interesy państwa przez kobiety⁷²⁵.

Po przekształceniach systemowych w 1989 status kobiet, ich prawa i obowiązki oraz pełnione role po raz kolejny znalazły się w obszarze publicznego dyskursu. Uwolniony spod władzy reżimu rynek *mass mediów* stał się źródłem nowych wzorów kobiecości. Poszerzeniu uległa symboliczna sfera kultury, która oferowała kobietom mnogość nowych wariantów stylów życia, które stały się alternatywą dla tych wykształconych wcześniej⁷²⁶. Z jednej strony znaczna część kobiet uzyskiwała szansę większej samorealizacji

⁷²¹ K. Samsonowska, „Kobieta wiejska”: pierwsze polskie pismo wiejskich emancypantek, w: T. Pudłocki, K. Stopka (red.), *Amico, socio et viro docto: księga ku czci profesora Andrzeja Kazimierza Banacha*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica” 2015, s. 277.

⁷²² Zob. J. Mikosz, „Gospodyni” – społeczny magazyn dla kobiet mieszkających na terenach wiejskich. Charakterystyka zawartości i pełnionych funkcji w latach 1985 – 1986, „Acta Universitatis Lodziensis” 2019, nr 2(29), s. 146 – 155.

⁷²³ D. Jarosz, Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949 – 1955, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja...*, op. cit., s. 262 – 263.

⁷²⁴ Por. G. Krawiec, *Kilka uwag na temat kół gospodyń wiejskich*, „Gubernaculum et Administratio” 2019, nr 1(19), s. 37 – 38.

⁷²⁵ R. Siemieńska, *Miejsce i rola organizacji kobiecych w Polsce. Doświadczenia, prognozy, dylematy dotyczące funkcjonowania organizacji kobiecych po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, w: Taż (red.), *Płeć, władza, wybory...*, op. cit., s. 245.

⁷²⁶ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, op. cit., s. 45.

i partycypacji w życiu społecznym, z drugiej zaś niestabilna sytuacja kobiet na rynku pracy wywołała szereg reakcji obronnych, wyrażających się w powrocie kobiet do tradycyjnych ról rodzinnych⁷²⁷. Na kontekście tych przemian kulturowych ukształtował się nowy wzór kobiecości, tzw. *superwomen*, czyli kobiety odnoszącej sukcesy w życiu zawodowym, dążącej do wizualnej perfekcji, a przy tym idealnej żony i matki⁷²⁸. Redefinicji ulegają również role kobiet wiejskich, tematyka polskiej wsi i zamieszkujących w niej kobiet zostanie przedstawiona w kolejnym paragrafie.

2.3. Pozycja kobiet w środowisku wiejskim w Polsce

Operacjonalizacja jednej z kluczowych kategorii niniejszej dysertacji – kobiet wiejskich – wymaga uprzedniego skonkretyzowania takich pojęć jak: wieś, wiejskość, wiejski styl życia. Hanna Podedworna określa je jako kategorie, które zawierają wiele znaczeń, a także pożądaných przez pewną część społeczeństwa elementów stylu życia będących alternatywą wobec miasta i urbanizacji⁷²⁹. Są to elementy rozproszone, będące integralną częścią różnorodnych przestrzeni lokalnych, procesów ekonomicznych i tożsamości społecznych⁷³⁰. Z naukowego punktu widzenia nie istnieją uniwersalne definicje wymienionych kategorii, chociaż intuicyjnie, w potocznym ujęciu, są one zrozumiałe. Zainteresowanie wsią, środowiskami czy obszarami wiejskimi przejawiają przedstawiciele wielu dyscyplin naukowych, analizując głównie fenomen tzw. wiejskiej formy społecznej egzystencji i towarzyszącej jej kultury⁷³¹. Należy zaznaczyć, że inny zakres branych pod uwagę kategorii wyznaczają pojęcia sformułowane na gruncie takich nauk jak np. polityka społeczna, geografia, ekonomia, nauki o rolnictwie, etnologia, kulturoznawstwo, socjologia czy pedagogika a zwłaszcza pedagogika społeczna, która w szczególny sposób, odnosząc się do wiejskich środowisk bytowania, ujawnia troskę o ich awans socjalny, kulturowy i edukacyjny⁷³².

⁷²⁷ Zob. A. Wachowiak, *Sytuacja kobiet zamężnych w kontekście pracy zawodowej w okresie polskiej transformacji*, w: Z. Tysza (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunki przemian*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2001, s. 165 – 178.

⁷²⁸ B. Ciesek, *Przeciw wykluczeniu. Konceptualizacja współczesnej polskiej kobiety z perspektywy dyskursu feministycznego*, „Acta Universitatis Lodzensis” 2017, nr 57(1), s. 19.

⁷²⁹ H. Podedworna, *Styl życia mieszkańców wsi*, w: B. Łaciak (red.), *Polskie style życia. Między miastem a wsią. V Kongres Obywatelski*, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową 2010, s. 39.

⁷³⁰ P. Clocke, *Conceptualizing Rurality*, w: P. Clocke, T. Marsden, P. H. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, Londyn: Sage Publications 2006, s. 18.

⁷³¹ J. Modrzewski, *Socjopedagogika. Studia – szkice – refleksje – wspomnienia*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016, s. 128.

⁷³² B. Matyjas, *Środowisko wiejskie jako przestrzeń edukacji szkolnej dzieci*, „Pedagogika Społeczna” 2019, T. XVIII, nr 3(73), s. 327.

Niezależnie od zróżnicowania koncepcji teoretycznych występującego pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami naukowymi, miasto i wieś uznawane są za „najbardziej typowe obszary przestrzeni życiowej, na których kształtują się jakże odmienne kultury, obyczajowość, system stosunków społecznych i stylów wychowania”⁷³³. W tradycyjnych koncepcjach wsi, głównie z obszaru socjologii, podkreśla się dychotomię pomiędzy wsią a miastem. Zasadniczym dylematem w kwestiach definicyjnych jest ustalenie, co jest wsią, a nie jest miastem i jakie cechy ją charakteryzują⁷³⁴. Według Moniki Stanny chodzi tu o „(...) oddzielenie tego, co wiejskie od tego, co miejskie, wykrojenie owej części wiejskiej z pewnej całości społeczno-ekonomicznej”⁷³⁵. Adam W. Jelonek i Krzysztof Tyszka zauważają, że w refleksji nad dynamiką procesów społecznych często można spotkać różnorakie typologie społeczeństw, które mają charakter dychotomii a przemiany społeczne rozumiane są, jako przechodzenie z jednego typu społeczeństwa do kolejnego, będącego antytezą typu pierwszego⁷³⁶. Podobnie dla Oswalda Spenglera kryzys i zmierzch każdej cywilizacji wiązał się w historii zawsze ze zwycięstwem miasta nad wsią. Każda kultura bowiem rozpoczyna się od jakiejś idei, tematu „który wyłania się z wiejskiej prowincji, jest wielogłosowo rozwijany w miastach i pobrzmiewa w finale materializmu w metropoliach”⁷³⁷.

W encyklopedycznym ujęciu wieś to jednostka osadnicza, posiadająca zwartą, skupioną lub rozproszoną budowę oraz funkcje rolnicze, lub związane z nimi funkcje usługowe i turystyczne, nieposiadająca statusu miasta czy praw miejskich. Definicje wsi są różnicowane przez kryteria demograficzne (liczba mieszkańców), administracyjne (liczba mieszkańców i typ lokalnej władzy), zatrudnienia (przede wszystkim w rolnictwie) oraz wieloczynnikowe (uwzględniające zmienne demograficzne, geograficzne i ekonomiczne miejscowości)⁷³⁸. W literaturze przedmiotu można odnaleźć obszerny katalog typologii wsi. Jak podaje Tadeusz Pilch, wyróżnia się je ze względu na odległość od miasta, wielkość, funkcje administracyjne, układ przestrzenny, przesłanki etniczne, rodzaj produkcji rolnej, obszar gospodarstw, wskaźnik rozwoju i stagnacji⁷³⁹. Włodzimierz Winclawski wyodręb-

⁷³³ T. Pilch, *Środowisko lokalne*, w: Tenże (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna...*, op. cit., s. 418

⁷³⁴ A. Matysiak-Błaszczak, *Kondycja i destrukcja funkcji socjalizacyjnej obszarów wiejskich*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczak, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska uczestnictwa...*, op. cyt., s. 279.

⁷³⁵ M. Stanny, *Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie*, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 1(162), s. 124.

⁷³⁶ A. W. Jelonek, K. Tyszka, *Koncepcje rozwoju społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo „Scholar” 2001, s. 41.

⁷³⁷ O. Spengler, *Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii historii uniwersalnej*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa: KR 2001, s. 371.

⁷³⁸ J. Papież, *Środowisko wiejskie...*, op. cit., s. 424 – 425.

⁷³⁹ T. Pilch, *Środowisko lokalne*, op. cit., s. 420.

niał wsie zachowawcze, tradycyjne, rejonu uprzemysłowionego oraz podmiejskie⁷⁴⁰. Zauważyć należy, że wskutek licznych zmian i przeobrażeń, zachodzących głównie pod wpływem procesów globalizacji, wyróżnione typy wsi nie występują w czystej postaci. Bardziej współczesny podział zaprezentował Stanisław Kawula, wymieniając wsie, gdzie dominują indywidualne gospodarstwa rolne, częściowo odizolowane od środowisk miejskich; wsie wielozadaniowe – położone centralnie z siedzibą urzędów gminnych; posiadające charakter rekreacyjno-turystyczny; popegeerowskie; podmiejskie oraz skupiska poszczególnych wsi czyli agrokompleksy⁷⁴¹. Jerzy Modrzewski typologizował wsie ze względu na dominującą w nich funkcję i wskazywał: funkcję produkcji rolnej, hodowlanej, ogrodniczej; funkcję socjalną, funkcję usługową, funkcję rezydencjalną i funkcję mieszaną⁷⁴².

Na gruncie socjologii wieś najczęściej definiowana jest jako mała struktura społeczna, jednostka osadnicza, którą charakteryzuje mniejsze, w porównaniu do miast, zagęszczenie ludności, zaś dominującym typem aktywności zawodowej jest praca w rolnictwie. Podkreśla się również charakterystyczny typ relacji społecznych – krewniaczo-sąsiedzki, powiązany z długotrwałym zamieszkiwaniem, a także specyficzne cechy kultury, takie jak priorytetowa ranga tradycji i przekazu ustnego, rola autorytetu osób starszych, skłonności konformistyczne i zachowawcze⁷⁴³. Zdaniem Bożeny Matyjas wieś odpowiadająca przytoczonej definicji nie istnieje, a wsie ponowoczesne są zróżnicowane strukturalnie, funkcjonalnie, ekonomicznie, społecznie i kulturowo – w związku z tym nie mogą być definiowane według jednego schematu. Odchodzi się zatem od operowania pojęciem „wieś” i zastępuje się je terminem „obszar wiejski”⁷⁴⁴, który stanowi przestrzeń utworzoną przez wsie i ich otoczenie⁷⁴⁵. Termin ten wskazuje na inną całość, posiadającą odmienny i zmodyfikowany w porównaniu ze wsią zestaw cech, z których najistotniejsze stanowią: stosunkowo mała gęstość zaludnienia, zróżnicowana struktura zawodowa miesz-

⁷⁴⁰ W. Winclawski, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa: Polska Akademia Nauk 1976, s. 58 – 59.

⁷⁴¹ S. Kawula, *Dylematy pedagogiki społecznej na koniec XX wieku*, w: E. Trempała, M. Cichosz (red.), *Pedagogika Społeczna. Tradycja - teraźniejszość – nowe wyzwania*, Olecko: Wszachnica Mazurska 2001, s. 472.

⁷⁴² J. Modrzewski, *Socjopedagogika...*, op. cit., s. 143 – 144.

⁷⁴³ K. Gorlach, *Socjologia obszarów wiejskich – problemy i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2004, s. 14.

⁷⁴⁴ B. Matyjas, *Środowisko wiejskie jako przestrzeń edukacji szkolnej dzieci*, „Pedagogika Społeczna” 2019, T. XVIII, nr 3(73), s. 328 – 329.

⁷⁴⁵ J. Bański, *Problematyka definicji i zasięgu przestrzennego obszarów wiejskich i stref podmiejskich*, „Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum” 2012, nr 11(3), s. 7.

kańców, ograniczona rola rolnictwa i rozpad więzi wspólnotowych⁷⁴⁶. W strukturach Unii Europejskiej wypracowane zostały koncepcje typologii obszarów wiejskich, na podstawie których wyróżnione zostały: obszary zmodernizowane, znajdujące się pod wpływem nowoczesnego stylu życia, położone blisko miast, z minimalnym znaczeniem rolnictwa; obszary „upadające” – z relatywnie wysokim poziomem znaczenia rolnictwa, ale małymi możliwościami zatrudnienia ze względu na postęp techniczny oraz obszary zmarginalizowane z zaznaczającym się procesem wyludnienia, zdominowane przez rolnictwo, z niskim poziomem infrastruktury i usług⁷⁴⁷.

Według Barbary Szackiej społeczeństwo tradycyjne cechuje się przede wszystkim dominacją rolnictwa, rodzinnym charakterem produkcji ukierunkowanym na samozaopatrzenie, priorytetowym znaczeniem względnie odizolowanej i silnie zintegrowanej wspólnoty lokalnej, dużą rolą religii, przewagą kontaktów osobistych, transmisją kultury opartą na ustnym przekazie, tradycjonalizmem i konserwatyzmem postaw. Społeczeństwo przemysłowe (nowoczesne) jest oparte na gospodarce towarowo-pieniężnej, zaś rozwój miast sprzyja większej ruchliwości społecznej, zwiększeniu znaczenia instytucji formalnych oraz wyższemu poziomowi oświaty, który umożliwia korzystanie ze środków masowego przekazu i aktywną partycypację w życiu społecznym. W rezultacie społeczeństwo takie wyróżnia racjonalizm i indywidualizm oraz sekularyzacja⁷⁴⁸. Zdaniem Kazimierza Krzystofka i Marka S. Szczepańskiego różnice pomiędzy tymi dwoma typami społeczeństw wyrażają się we właściwościach organizacyjnych – mała liczebność, silna integracja, względna izolacja, dominacja wsi *versus* duża liczebność, heterogeniczność, otwartość przewaga miast; charakterze osobowości – konformizm, autorytaryzm, fatalizm, orientacja na przeszłość, stosunkowo niski poziom empatii *versus* liberalizm, innowacyjność, aktywność i dynamizm, orientacja na teraźniejszość i przyszłość; właściwościach społeczno-kulturowych – więzi rodzinne, osobowe, sztywna, oparta na statusie hierarchia, cykliczne postrzeganie czasu, wiedza prenaukowa, rola sacrum *versus* więzi rzeczowe, porządek oparty na kontrakcie, linearne postrzeganie czasu, wiedza naukowa, utrata poczucia sacrum, a także właściwościach politycznych i społeczno-ekonomicznych⁷⁴⁹. Interesujące podejście prezentował Henri Mendras, który nie utożsamiał społeczności wiejskiej z pierwszym członem kontinuum tradycyjny – nowoczesny, ale umieszczał w jego środ-

⁷⁴⁶ G. Foryś, *Obszary wiejskie jako miejsce powstawania nowych ruchów społecznych. Implikacje teoretyczne i empiryczne*, „Przegląd Socjologiczny” 2017, T. LXVI, nr 2, s. 115.

⁷⁴⁷ K. Gorlach, op. cit., s. 237 – 238.

⁷⁴⁸ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2003, s. 101 – 102.

⁷⁴⁹ K. Krzystofek, M. S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002, s. 52 – 62.

kowej części, przy czym nie stanowiła ona pośredniego etapu rozwoju, ale część szerszego porządku. Koncepcja ta nie bazowała na dychotomiach i wskazywała, że wieś nie stanowi reliktu przeszłości, która zanika wraz z postępem, ale stanowi część społeczeństwa globalnego i zmienia się wraz z nim⁷⁵⁰. Wydaje się zatem, że dyskurs o wsi polskiej, posługujący się jedynie „językiem urbanizacji”, stanowi perspektywę zbyt wąską i redukcyjną.

Globalizacja stanowi proces, którego znamioną cechą jest nieograniczony przepływ kapitałów. Według Piotra Sztompki polega ona na zagęszczaniu i intensyfikowaniu się zależności różnego typu pomiędzy społecznościami ludzkimi, co prowadzi do unifikacji świata w zakresie ekonomicznym, finansowym, politycznym, kulturowym i ideologicznym. Odzwierciedla się w pojawieniu się więzi społecznych, tożsamości i solidarności w zasięgu ogólnoświatowym i lokalnym⁷⁵¹. W skali makro akcent położony jest na proces homogenizacji świata, polegający na zacieraniu różnic i upodabnianiu się poszczególnych regionów pod względem kulturowym, technologicznym i informacyjnym⁷⁵². Z perspektywy lokalnej szczególnego znaczenia nabiera proces inkluzyj atrybutów globalizacji w różne sfery funkcjonowania lokalnych społeczności i możliwość dokonywania przez nie świadomego wyboru określonych wartości z oferty globalnego świata⁷⁵³. W obliczu niepewności, zagubienia, chaosu aksjologicznego, będącymi negatywnymi konsekwencjami globalizacji, formułuje się szereg postulatów, odnoszących się również do środowiska wiejskiego. Uznaje się przede wszystkim konieczność inwestowania w kapitał ludzki (wiedzę i umiejętności), technologię i infrastrukturę społeczno-kulturową, sprawne organizacje funkcjonujące w skali lokalno-regionalnej, a także potrzebę zachowania kultury lokalnej, tradycji posiadającej szczególną rolę w umacnianiu indywidualnych i zbiorowych tożsamości, mobilizowania społeczności do podejmowania prospołecznych działań, integracji mieszkańców, uwypuklania odrębności lokalnej wspólnoty⁷⁵⁴.

Środowisko lokalne stanowi jedno z podstawowych pojęć pedagogiki społecznej. Najczęściej oznacza określone terytorium, zamieszkujących na nim ludzi – połączonych więziami osobowymi, standardy regulujące interpersonalne relacje oraz zespół instytucji

⁷⁵⁰ H. Mendras, *Elementy socjologii*, tłum. A. Biernacki, Wrocław: Wydawnictwo „Siedmioróg” 2000, s. 122 – 123.

⁷⁵¹ P. Sztompka, *Socjologia...*, op. cit., s. 598.

⁷⁵² J. Morbitzer, *Globalna wioska*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna...*, op. cit., s. 55.

⁷⁵³ Z. Bauman, *Globalizacja*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 2000, s. 95 – 101.

⁷⁵⁴ M. Kempny, *Lokalność dziś – co można i co warto badać*, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo PAN, Instytut Filozofii i Socjologii 2006, s. 150.

w tym środowisku funkcjonujących i służących organizacji życia⁷⁵⁵. Wiesław Theiss zauważa, że członków społeczności lokalnej łączą aprobowane wartości i interesy a spoiwo tego środowiska stanowią między innymi „kultura i jej dziedzictwo (tradycja, tożsamość, przynależność, lojalność wobec miejscowości czy terenu), formy życia społecznego (sąsiedztwo, solidarność miejscowa, patriotyzm lokalny, wspólna biografia), miejscowe środowisko naturalne (przyroda, warunki geofizyczne, krajobraz)”⁷⁵⁶. Środowisko lokalne stanowi rdzeń tożsamości jednostek i grup społecznych, jest źródłem zaspokojenia potrzeb społecznych i jednostkowych, ukierunkowuje odpowiedzialność jednostki za siebie i innych⁷⁵⁷. Kategorią przystającą do terminu „środowisko lokalne” jest „mała ojczyzna”. Oznacza ona przestrzeń psychofizyczną, która ukształtowała się na gruncie szczególnych związków intelektualnych i emocjonalnych, łączących jednostkę ze środowiskiem życia oraz działań, które są w tej przestrzeni podejmowane. Mała ojczyzna pełni role socjalizacyjno-edukacyjne, jest źródłem tożsamości, łączy z kulturą, tradycją i przyrodą, zakorzenia człowieka w jego świecie oraz nakłada obowiązek uczestnictwa, przejawiającego się w utrwalaniu, zmienianiu i ulepszaniu istniejących warunków⁷⁵⁸. Takie rozumienie przyjęte zostało również w niniejszej dysertacji, gdzie środowisko wiejskie rozumiane jest jako przestrzeń, w której zaznacza się aktywność jednostek i grup społecznych oraz kodują się realne i potencjalne czynniki (siły ludzkie), mające istotny wpływ na ulepszanie środowiska lokalnego i indywidualny rozwój jednostek. Przestrzeń ta jest rzeczywistością realną i materialną, jednocześnie naznaczona jest znaczeniami, wartościami, symbolami i mitami⁷⁵⁹.

Kategoria „małej ojczyzny” wiąże się z takimi pojęciami jak wspólnotowość i lokalność. Wspólnota lokalna definiowana jest najczęściej jako konstrukt, na który składają się: jedność miejsca, grupy, sieci interakcji i wzorów kulturowych⁷⁶⁰. Lokalność natomiast przez bardzo długi czas wiązana była z umiejscowieniem danej grupy w konkretnej przestrzeni i obejmowała takie elementy, jak bezpośrednie kontakty mieszkańców danego

⁷⁵⁵ T. Pilch, *Metoda organizowania środowiska*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2003, s. 156.

⁷⁵⁶ W. Theiss, *Mała ojczyzna: perspektywa edukacyjno-utilityarna*, w: Idem (red.), *Mała ojczyzna. Kultura – Edukacja – Rozwój lokalny*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2001, s. 11 – 12.

⁷⁵⁷ A. Szczurek-Boruta, *Lokalne środowisko życia i kształtowanie tożsamości otwartej w perspektywie edukacji międzykulturowej*, „Pedagogika Społeczna” 2016, R. XV, nr 3(61), s. 57 – 58.

⁷⁵⁸ W. Theiss, *Mała ojczyzna...*, op. cit., s. 11 – 12.

⁷⁵⁹ J. Kurczewska, *Robocze ideologie lokalności. Stare i nowe schematy*, w: Eadem (red.), *Oblicza lokalności...*, op. cit., s. 117.

⁷⁶⁰ M. Kempny, *Spółeczeństwo globalne – czyli o tym, jak globalizacja splata się z lokalnością*, w: S. Amsterdamski (red.), *Globalizacja i co dalej?*, Warszawa: IFiS PAN 2004, s. 552.

terytorium, ich poczucie identyfikacji i wspólną kulturę⁷⁶¹. Obecnie pojęcie to odnosi się w większym stopniu do pewnych „wspólnot tradycji” oraz procesów świadomościowych, w których zaznaczają się treści i kody kultury symbolicznej, budujące indywidualne tożsamości⁷⁶². Dla tematyki niniejszej dysertacji istotne będzie ujęcie lokalności w perspektywie kultury i stylów życia. Anna Szyfer zauważa, że „(...) w sferze kultury lokalizm oznacza, że ludzie sami dla siebie, dla przyjaciół, znajomych organizują sferę publiczną zgodną ze swoimi potrzebami, upodobaniami i możliwościami”⁷⁶³. W literaturze przedmiotu pojawia się również pojęcie regionalizmu, który według Andrzeja Radziewicza-Winnickiego opiera się na poczuciu indywidualnej i zbiorowej tożsamości. To mniej lub bardziej wyraźne odczucie dzięki procesowi identyfikacji przejawia się w występowaniu w zbiorowości ludzi więzi społecznej, wyrażanej zazwyczaj poprzez zaimek „my”. Rdzeniem tożsamości jest nie tylko świadomość szczególnej więzi z własną grupą, ale także rezerwa w stosunku do innych grup społecznych, nie powodująca jednak poczucia wyobcowania z szerokiego kontekstu społecznego⁷⁶⁴. Istnieje również potrzeba określania, czym w kontekście poczynionych ustaleń jest wiejskość. Izabella Bukraba-Rylska wskazuje, że rozumienia tej kategorii nie można redukować wyłącznie do obszaru wiejskiego. Wiejskość łączy w sobie aspekt „wspólnotowości” – szczególnego rodzaju więzi społecznej oraz „lokalności” – jako konsekwencji zamieszkiwania określonego terytorium. W warunkach polskich, według autorki, istotny wydaje się również komponent „rolniczości”, który „syntetyzuje elementy dziś wprawdzie coraz częściej pojawiające się osobno, ale należycie pojmowane tylko w perspektywie całości, którą kiedyś tworzyły”⁷⁶⁵.

Warto zaznaczyć, że w społecznym dyskursie funkcjonują równolegle dwie różne narracje wiejskości, które wskazują na dwa odmienne kierunki postrzegania społeczności wiejskich. Pierwsza z nich, określana jako postmodernistyczna, obejmuje wysoko społecznie wartościowane elementy wiejskiego stylu życia, takie jak możliwość obcowania z przyrodą i doznania estetyczne, które z niej wynikają, brak zagrożeń ekologicznych, brak uciążliwości życia w wielkim mieście. Druga z narracji – premodernistyczna – obejmuje negatywne aspekty, takie jak zastój i opóźnienie wraz z towarzyszącymi im zjawiskami społecznymi: biedą, bezrobociem, brakiem infrastruktury technicznej oraz ograniczonym

⁷⁶¹ J. Węgleński, *Urbanizacja. Kontrowersje wokół pojęcia*, Warszawa: PWN 1983, s. 98.

⁷⁶² B. Jałowiecki, K. Sowa, *Przedmowa*, w: B. Jałowiecki, K. Sowa, P. Dudkiewicz (red.), *Społeczności lokalne – teraźniejszość i przyszłość*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1989, s. 4 – 5.

⁷⁶³ A. Szyfer, *Aktywność kulturalna wsi polskiej. Wczoraj, dzisiaj, jutro*, Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa 2010, s. 10.

⁷⁶⁴ A. Radziewicz-Winnicki, *Społeczność lokalna, zbiorowość terytorialna a instytucjonalizacja ideologii lokalizmu/ regionalizmu*, „Rocznik Lubuski” 2013, T. 39, cz. 2, s. 20.

⁷⁶⁵ I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa: PWN 2013, s. 60.

dostępem do usług publicznych. Pomędzy tymi dwiema narracjami zaznacza się wiele obrazów pośrednich, wśród nich występuje np. wizerunek wsi jako alternatywa wyższej jakości życia dla niektórych kategorii społecznych (emeryci, osoby niepełnosprawne, osoby wykonujące wolne zawody, artyści)⁷⁶⁶.

Na styl życia mieszkańców wsi polskiej wpływa jej transformacja, będąca skutkiem dynamicznych zmian, które nastąpiły po 1989 roku oraz tych, będących konsekwencją akcesu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Od blisko dziesięciu lat obserwowane jest odwrócenie tendencji w migracjach między wsią a miastem. Rok 2000 stanowił pierwszy w całym powojennym okresie, kiedy napływ ludności z miast do wsi był większy niż jej odpływ ze wsi do miast⁷⁶⁷. Tendencja ta widoczna jest we wszystkich latach bieżącego stulecia, a przyrosty ludności zaznaczają się przede wszystkim w gminach sąsiadujących z większymi miastami, będąc wynikiem zjawiska określanego jako *urban sprawl* (rozlewania się miast)⁷⁶⁸. W rezultacie wsie podmiejskie przeobrażają się w „komfortowe sypialnie dużych miast”. Rezultatem trwającego procesu jest tworzenie się na polskiej wsi „enklaw miejskiej klasy średniej, często kompletnie wyobcowanej z tradycyjnej lokalnej społeczności i działającej głównie we własnym interesie”⁷⁶⁹. Wśród rdzennych mieszkańców pojawiają się ludzie młodzi, wykształceni, często majątni ludzie biznesu, którzy pragną posiadać własny dom z ogrodem, z dala od wielkiego miasta. Przemianom ulega stara zabudowa, infrastruktura techniczna, pojawia się intensywna zabudowa wielorodzinna i jednorodzinna o charakterze typowo mieszkalnym, która w kontekście architektonicznym jest niespójna z dotychczasową⁷⁷⁰. Już w 2010 roku Marian Malikowski zauważył, że na wsi podkarpackiej nastąpiła pewna rewolucja w otoczeniu domów, poszerzaniu się ich powierzchni, często poprzez dokupywanie działek biedniejszych sąsiadów, jak również poprzez wycinanie istniejących dawniej przy domach sadów i ogrodów i tworzenia w tym miejscu innych form przestrzeni okołodomowej. Zamożniejsi mieszkańcy coraz częściej sięgają po pomoc fachowców zajmujących się projektowaniem otoczenia domów, stawiają altanki, sadzą drzewa i krzewy. Równocześnie ta przestrzeń ulega prywatyzacji, staje się miejscem wyłącznie dla rodziny, estetyczniej i szczelniej ogrodzonym i niedostępnym dla

⁷⁶⁶ J. E., Veiga, *The Birth of Another Rurality*, „Estudos Avancados” 2006, vol. 20(57), s. 334.

⁷⁶⁷ I. Frenkel, *Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian*, Warszawa: IRWiR PAN 2003, s. 68.

⁷⁶⁸ A. Żróbek-Róžańska, E. Zysk, *Czy rozlewające się miasto odmładza podmiejską wieś?*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 4(169), s. 125.

⁷⁶⁹ H. Kurek, *Kultura ludowa przełomu wieków XX i XXI. Tradycja i zmiana*, „SŁOWO. Studia Językoznawcze” 2018, nr 9, s. 85.

⁷⁷⁰ E. Gonda-Soroczyńska, *Czy to jeszcze wieś?*, „Polskie Krajobrazy Wiejskie Dawne i Współczesne” 2009, nr 12, s. 179.

sąsiadów. Podkarpacka przestrzeń wiejska staje się coraz bardziej kolorowa, uporządkowana i zróżnicowana. Przykłady idą z góry – od wiejskich elit, które ścigają się wręcz w tym, aby domy wraz z ich otoczeniem były coraz bardziej piękne⁷⁷¹. Wieś pod wieloma względami zbliżyła się do miasta, a poziom życia jej mieszkańców nie odbiega znacząco od poziomu mieszkańców mniejszych miast (do 20 tys. mieszkańców), co można uznać za sukces rozwojowy polskiej wsi⁷⁷².

Przyczyn *exodusu* mieszkańców miast na wieś Izabella Bukraba-Rylska upatruje w czynnikach ekonomicznych (dezindustrializacja i wzrost bezrobocia) oraz w coraz silniejszym docenianiu walorów życia poza miastem⁷⁷³. Duże znaczenie wydaje się mieć również pewna filozofia życia, Anna Wrona wspomina o „nowoosadnikach” – osobach, które przenoszą się na wieś, aby prowadzić styl życia zgodny z ideami komunitarystycznymi i ekologicznymi⁷⁷⁴. Justyna Laskowska-Otwinowska sugeruje, aby tę kategorię społeczną analizować poprzez odniesienia do przemian kulturowych zachodzących w zglobalizowanym świecie⁷⁷⁵. Zmieniło się również znaczenie rolnictwa w gospodarce, co powoduje, że wieś staje się przestrzenią zdeagraryzowaną. Modyfikacji ulega życie codzienne mieszkańców wsi, wśród których maleje liczba rolników a wiejski styl życia przestaje być utożsamiany z chłopskim stylem życia, cechującym się przywiązaniem do ziemi i wykonywaniem zadań rolniczych. Przestrzeń wiejska nie jest już kojarzona wyłącznie z gospodarką rolną i produkcją żywności, bowiem coraz częściej jest postrzegana przez pryzmat innych funkcji społecznych np. rekreacyjnych czy rezydencjalnych⁷⁷⁶.

W odpowiedzi na przemiany polskiej wsi nie brakuje głosów krytycznych. Przykładowo Kazimierz Szmyd wspomina o dekompozycji przestrzeni kulturowej w małych społecznościach, która dotyczy w sposób szczególny lokalnej tradycji, obyczajowości oraz duchowości regionalnej „która zanika lub wkracza na mielizny mentalności wynaturzonego i bezwzględego kapitalizmu, zjawiska dotąd nieobcego w tych małych środowiskach

⁷⁷¹ M. Malikowski, *Podkarpacie. Studia socjologiczne*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010, s. 186 – 187.

⁷⁷² J. Wilkin, *Polska wieś teraz i w przeszłości – synteza raportu*, w: Idem, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2018, s. 13.

⁷⁷³ I. Bukraba-Rylska, op. cit., s. 55.

⁷⁷⁴ A. Wrona, *Przeprowadzki z miast do wsi – spotkanie dwóch kultur i co z niego wynika dla lokalnych społeczności*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2015, T. 6, s. 124.

⁷⁷⁵ J. Laskowska-Otwinowska, *Globalne przepływy kulturowe a obecność nowoosadników na wsi polskiej*, Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne 2008, s. 57 – 58.

⁷⁷⁶ M. Wilkosz-Mamcarczyk, R. Różycka-Czas, *Rola kobiet w podtrzymywaniu tradycji miejsca na przykładzie gminy wiejskiej Brzeźnica*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2017, nr 1, s. 72.

społecznych”⁷⁷⁷. Według Hanny Podedwornej style życia mieszkańców wsi tworzą w ponowoczesnym społeczeństwie mozaikę wszystkich możliwych stylów. Podstawowe źródła i wymiary tych zróżnicowań wyrażają się w następujących opozycjach: pole wyboru (wiejskość z wyboru *versus* wiejskość z konieczności); rodzaj źródeł utrzymania i charakter pracy zawodowej (rolnictwo lub inna praca zawodowa); mobilność lub bierność społeczna; kapitał kulturowy jednostki; zakorzenienie lub wykorzenienie ze wspólnoty lokalnej; dostępność lub niedostępność lokalnych instytucji. Zdaniem autorki styl życia mieszkańców wsi może wyrażać zarówno wysoką jego jakość, jak i marginalizację, biedę i zacofanie⁷⁷⁸. Te dwa modele równolegle funkcjonują na wsi polskiej XXI wieku.

Podobnie jak zróżnicowane są środowiska wiejskie oraz poziom i style życia mieszkańców wsi, tak i zamieszkujących tam kobiet nie można charakteryzować jako jednej homogenicznej kategorii. Według Margaret Grace i June Leannie tę grupę społeczną charakteryzuje „(...) wielość jednostkowych tożsamości, umiejętności i typów wiedzy (...)”⁷⁷⁹. Elżbieta Psyk-Piotrkowska wskazuje, że pojęcie „kobiety wiejskiej” najczęściej używane jest w odniesieniu do „rolniczek”, kobiety zamieszkującej gospodarstwo rolne, poświęcającej znaczną część swojego czasu zajęciom gospodarczym⁷⁸⁰. W tradycyjnej kulturze ludowej status i pozycja kobiety wynikały ze stereotypowego myślenia, zgodnie z którym uznawana była za animalizm zaś jej biologiczne uwarunkowania za nieczystość i zagrożenie dla innych⁷⁸¹. Posiadała jednak wiele praw w przestrzeni domowej, co wiązało się głównie z kulturowym podziałem pracy⁷⁸². Tradycyjne wiejskie społeczności bardzo jednoznacznie określały rolę kobiet, sprowadzając ją do tradycyjnie ukształtowanych wzorów. Ich życie sprowadzało się do pracy na roli i w gospodarstwie, wychowywania dzieci, dbania o rodzinę, kontaktów z sąsiadkami, modlitwy i uzewnętrzniania uzdolnień artystycznych⁷⁸³.

Chłopskie pamiętniki pochodzące z lat trzydziestych XX wieku ukazywały małżeństwo jako transakcję handlową, gdzie rolę posagu pełniła ziemia i to ona przesądzała

⁷⁷⁷ K. Szmyd, *Regiony i obszary wiejskie wobec globalizacji – przemiany kulturowe i wyzwania edukacyjne*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2016, T. IV, s. 57.

⁷⁷⁸ H. Podedworna, op. cit., s. 42 – 43.

⁷⁷⁹ M. Grace, J. Leannie, *Constructing and Reconstructing Women Rural Women in Australia: The Politics Change, Diversity and Identity*, „Sociologia Ruralis” 1998, t. 38, nr 3, s. 366.

⁷⁸⁰ E. Psyk-Piotrkowska, *Kobiety wiejskie w literaturze i badaniach socjologicznych*, w: J. Krzyszkowski (red.), *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament do Spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji 2008, s. 28.

⁷⁸¹ L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje*, Łódź: Wydawnictwo Piotr Napierała 2002, s. 222.

⁷⁸² A. Figiel, *Status kobiety w polskiej kulturze ludowej. Szkic antropologiczny*, „Zeszyty Wiejskie” 2018, z. XXIV, s. 97.

⁷⁸³ P. Płatek, *Kobiety sercem wsi*, Kraków: S.F. Teatr Regionalny 2002, s. 10.

o wartości materialnego bytu. Za decyzją o zamążpójściu kryła się ekonomiczna kalkulacja a kandydata wskazywał zazwyczaj ojciec przyszłej panny młodej. Pomimo tego młode dziewczęta dążyły do zamążpójścia, ponieważ był to warunek społecznego istnienia, a posłuszeństwo woli ojca tłumaczyły koniecznością wywiązania się z obowiązków wobec rodziny⁷⁸⁴. Najbardziej uprzywilejowaną rolę wśród kobiet w rodzinie posiadała matka lub teściowa, które strzegły porządku w rodzinie chłopskiej. Ciężka praca i podporządkowanie wszystkiego gospodarce było dla nich czymś normalnym. Młode żony potrzebowały czasu, aby przyzwyczaić się do nowej roli i, mimo zgody na ten układ, miały poczucie krzywdy i upokorzenia. Nadmiar zajęć utrudniał a często nawet uniemożliwiał im rozwój indywidualnych zainteresowań, upodobań kulturowych oraz kontakty towarzyskie. W wielu sytuacjach także kobiety te sprowadzały do minimum kwestię indywidualnych przeżyć⁷⁸⁵. Brak akceptacji kandydata na męża występował głównie w rodzinach posiadających duże gospodarstwa, w innych przypadkach przed dziewczyną wiejską stała wyłącznie alternatywa udania się na służbę w mieście⁷⁸⁶.

W powojennej Polsce kobieta wiejska była społecznie mniej wartościowa, gdyż nie budowała socjalizmu w fabryce ani biurze. Polityka państwa wobec rolników, zakładająca obowiązkowe dostawy produktów rolnych uległa korzystnej zmianie dopiero w 1972 roku, gdy wprowadzono ubezpieczenie zdrowotne dla rolników, a w 1979 roku także emerytury⁷⁸⁷. Kobieta nadal była siłą roboczą w gospodarstwie rolnym i niezależnie od tego czy posiadała zatrudnienie pozarolnicze, czy nie, pełniła funkcje kierownicze w gospodarstwie domowym⁷⁸⁸. Ciekawym zjawiskiem była rzeczywistość PGR-ów, które stanowiły faworyzowany przez ustrój socjalistyczny typ rolnictwa. Według Eweliny Szpak o specyfice tej instytucji decydowało przenikanie się tożsamości miejsca pracy i miejsca życia. Kobiety PGR-ów w swoim stylu życia realizowały model kobiety wiejskiej albo też żony chłoporobotnika. Do ich zadań należało doglądanie inwentarza w „quasi własnym” gospodarstwie, uprawa przydomowego ogródka i działki, opieka nad domem i dziećmi. Niepracująca

⁷⁸⁴ K. Pawłowska, *Kobieta wiejska w Pamiętnikach Chłopów z lat 30. XX wieku*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 59.

⁷⁸⁵ E. Jagiełło-Łysiowa, *Rola przeorana, dom piękny*, Warszawa: Książka i Wiedza 1975, s. 32.

⁷⁸⁶ B. Tryfan, *Czyste wody moich uczuć*, Warszawa: Książka i Wiedza 1975, s. 5.

⁷⁸⁷ M. Halamska, *Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i obecne uwarunkowania*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1.1 (166.1), s. 113.

⁷⁸⁸ A. Wachowiak, *Kobieta wiejska w Polsce lat dziewięćdziesiątych. Wybrane aspekty charakterystyki socjologicznej*, „Roczniki Socjologii Rodziny UAM” 1999, T. XI, s. 53.

mieszkanka PGR-u, pozostająca na utrzymaniu męża, podwyższała prestiż rodziny i była dowodem finansowej zaradności i finansowego powodzenia męża⁷⁸⁹.

Badania empiryczne, zwłaszcza przeprowadzone bezpośrednio po transformacji ustrojowej w Polsce, wskazują jednak na stosunkowo niską aktywność społeczną i polityczną kobiet zamieszkujących na wsi⁷⁹⁰. Podyktowane było to swoistego rodzaju strategiami przystosowawczymi kobiet do nowej rzeczywistości społecznej, które przejawiały się minimalizowaniem potrzeb i aspiracji, a następnie skutkowały wycofywaniem się kobiet z pewnych obszarów życia społecznego⁷⁹¹. Barbara Tryfan wskazuje również na takie przyczyny jak „uznawanie pierwszeństwa spraw rodziny, tradycyjne poglądy na rolę kobiet i obawa przed konfliktami ze środowiskiem”⁷⁹². Kilkanaście lat po przełomie kobiety wiejskie wskazywały na nieco inne bariery np.: brak wiedzy i wykształcenia, niezbędnych w ich odczuciu do społecznego zaangażowania⁷⁹³, obawy związane z reakcjami ludzi, lęk przed posądzeniem o złe intencje, a także, w przypadku zaangażowania w organizacjach obywatelskich, jako obciążenie wskazywały koszty składek członkowskich, a przede wszystkim dojazdów⁷⁹⁴. Z badań Magdaleny Gwiazdy wynika również, że na wsi wciąż obecne są silne enklawy patriarchatu, które umacniają podległy stosunek kobiet w stosunku do mężczyzn i konieczności ograniczenia jej aktywności do sfery prywatnej⁷⁹⁵. Wiejską społeczność wyróżnia także względna homogeniczność i terytorialna odrębność od innych społeczności lokalnych, co utrudnia podejmowanie przez mieszkanki nowych ról. Rzeczywistość społeczna nie w każdej sytuacji sprzyja rozbudżonym oczekiwaniom, potrzebom i aspiracjom, które nie mają szans przełożenia na realne możliwości działania⁷⁹⁶.

⁷⁸⁹ E. Szpak, *Robotnice czy chłopki, czyli o życiu codziennym pegeerowskich kobiet*, w: D. Kałwa, T. Pudłocki (red.), *Historia zwyczajnych kobiet i zwyczajnych mężczyzn. Dzieje społeczne w perspektywie gender*, Przemysł: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemysłu 2007, s. 77.

⁷⁹⁰ Zob. G. Kaczor-Pańkow, *Aktywność społeczno-zawodowa kobiet i ich rola w społecznościach wiejskich*, „Wies i Rolnictwo” 1996, nr 4, s. 12 – 21; J. Sawicka, *Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, Warszawa: Wydawnictwo SGGW 2005.

⁷⁹¹ R. Drozdowski, *Strategie samoograniczenia. Między społeczeństwem aspirującym a rezygnującym*, w: J. Laszkiewicz-Baczyński (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje i wyzwania*, t. 1, Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe 2001, s. 119.

⁷⁹² B. Tryfan, *Spółeczno-prawna sytuacja kobiet wiejskich a standardy Unii Europejskiej*, „Wies i Rolnictwo” 2001, nr 2, s. 93.

⁷⁹³ J. Sawicka, op. cit., s. 82.

⁷⁹⁴ Z. Kinowska, „Można zakasać rękawy”. *Aktywność obywatelska kobiet w środowisku lokalnym*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Naukowa 2015, s. 169 – 171.

⁷⁹⁵ Zob. M. Gwiazda, *Stosunek do równouprawnienia płci – Polska vs. kraje muzułmańskie*, *Komunikat z badań CBOS, BS/157/2017*, Warszawa 2017, s. 7.

⁷⁹⁶ K. Brodzińska, Z. Brodziński, *Aktywność kobiet wiejskich na rzecz wsparcia lokalnego rozwoju*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2016, nr 2, s. 31.

Ze względu na stale zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy konieczna jest zatem ciągła aktualizacja wiedzy na temat społecznej aktywności kobiet, które na wsi uznaje się za fundament społeczeństwa obywatelskiego⁷⁹⁷. Konieczne jest również rozpoznanie czynników, które wpływają na to, że kobiety decydują się podjąć wysiłek na rzecz innych czy własnej społeczności. U podstaw każdej aktywności społecznej znajdują się potrzeby, których źródłem są inni ludzie, środowisko pracy i sfera społeczna⁷⁹⁸. Zaspokojenie tych potrzeb poprzez aktywność społeczną stwarza możliwość wprowadzenia pozytywnych zmian w środowiskach życia jednostek i w nich samych. Kierunek i dynamika tychże zmian są uwarunkowane jakością kapitału społecznego⁷⁹⁹. Istotą działań pedagogicznych jest zaś powiększanie zasobów tkwiących w jednostkach i środowisku, inspirowanie ludzi do rozwiązywania problemów indywidualnych i środowiskowych ich własnymi siłami, a w konsekwencji tworzenie warunków, w których człowiek będzie mógł uznać swoje życie za sensowne i wartościowe⁸⁰⁰. W niniejszej dysertacji kobiety wiejskie traktujemy jako kategorię socjologiczną i przyjmujemy, że są to kobiety zamieszkujące obszary wiejskie.

W kolejnym paragrafie przedstawiony zostanie stan dotychczasowych badań dotyczących społecznej i kulturowej aktywności kobiet zamieszkujących na wsi.

2.4. Stan badań na temat społecznej i kulturowej aktywności kobiet wiejskich

Stan aktualnych badań na temat społecznej i kulturowej aktywności kobiet nie jest zbyt zasobny. Odwołując się moich początków zauważamy, że jednym z pierwszych sondaży dotyczących aktywności społeczno-kulturowej kobiet wiejskich były badania terenowe Bogdana Wawrzyniaka. Zostały one przeprowadzone w makroregionie środkowo-zachodnim w latach 1975-1978 i objęto nimi 724 mieszkańców wsi (381 kobiet wiejskich i 343 mężczyzn, będących właścicielami gospodarstw rolnych). Wstępne badania sondażowe dotyczyły grupy 87 kobiet⁸⁰¹. Jako wyznacznik aktywności społecznej respondentek przyjęto formalną przynależność do funkcjonujących na wsi organizacji społecznych i społeczno-kulturowych. Ponad połowa ankietowanych kobiet wskazywała na przynależ-

⁷⁹⁷A. Pięta-Szawara, *Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 17.

⁷⁹⁸Zob. W. Knapik, *Aktywność społeczno-zawodowa kobiet wiejskich na przykładzie gminy Trzebinia*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 2007; A. Kotlarska-Michalska, *Spoleczne role kobiet*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, nr 1(24), 25 – 35.

⁷⁹⁹Zob. A. Kretek-Kamińska, *Zasoby kapitału ludzkiego i społecznego w lokalnych grupach działania*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica” 2013, nr 44, s. 127–141.

⁸⁰⁰M. J. Dyrda, *Pedagogika społeczna. Wychowanie dla tworzenia kapitału społecznego*, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach 2013, s. 13.

⁸⁰¹B. Wawrzyniak, *Kobieta wiejska*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1980, s. 8 – 9.

ność do kół gospodyń wiejskich, 10,4% należało do gminnych spółdzielni rolniczych, 9,2% do spółdzielni mleczarskich zaś 8,7% do spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. Respondentki nie deklarowały natomiast przynależności do spółdzielni ogrodniczych oraz zrzeszeń i związków branżowych. Największy odsetek deklaracji przynależności do organizacji odnotowano wśród kobiet w średnim wieku (30 –50 lat). Częściej zaangażowanie społeczne wskazywały kobiety posiadające doświadczenia społecznikowskie wyniesione z działalności w Związku Młodzieży Wiejskiej, a także w Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej. Przynależność do organizacji była z kolei różnicowana w bardzo małym stopniu przez wielkość gospodarstwa, w którym zamieszkiwały ankietowane. Kobiety mieszkające w oddaleniu od centrum wsi i posiadające duże rodziny, w mniejszym stopniu angażowały się w życie społeczne. Badane deklarowały także niską przynależność do partii politycznych, charakteryzowały się natomiast wysokim stopniem zaangażowania politycznego, wyrażającego się w działaniach na rzecz środowiska lokalnego. Wyrazem solidarności politycznej i poparcia dla partii było w ich przypadku zwiększanie pogłowia zwierząt gospodarskich, zbieranie funduszy na budowę szkół, ośrodków zdrowia, pomoc potrzebującym i inne cele społeczne⁸⁰².

Kolejne badania skupiały się na rolach wypełnianych przez kobiety wiejskie. Pierwsze z nich przeprowadzone były przez zespół pod kierunkiem Barbary Affeld w 1977 roku. Objęto nimi 812 rodzin wiejskich, dobranych celowo w oparciu o kryterium zatrudnienia żony w zawodzie pozarolniczym. Badania właściwe poprzedzone zostały pilotażem w obrębie populacji 80 kobiet z wiejskich rodzin pozarolniczych. W doborze terenu badań uwzględniono charakterystyczne typy środowisk wiejskich: tradycyjne (wsie z gminy Łasin, Gruta, Sępólno), uprzemysłowione (wsie z gminy Świecie i Jeżewo) oraz podmiejskie (gminy Grudziądz, Inowrocław, Bielsko-Biała)⁸⁰³. W badaniach eksplorowana była zarówno aktywność społeczna, jak i kulturowa respondentek, a niektóre z ich wskaźników były zbieżne z tymi uwzględnionymi w badaniach będących zasadniczą częścią prezentowanej dysertacji.

Wśród badanych kobiet 31,5% wskazywało, że centralne zajęcie w budżecie czasu wolnego stanowi praca społeczna, dominowały tu głównie nauczycielki. Wykazano, że 47% ogółu respondentek nie należy do żadnej organizacji społecznej, wśród pozostałych 25,6% należało do Koła Gospodyń Wiejskich, 14% do PZPR, 12% deklarowało przyna-

⁸⁰² Ibidem, s. 170 – 173.

⁸⁰³ B. Affeld, *Kierunki przemian społecznej roli kobiety w wiejskich rodzinach pozarolniczych*, Bydgoszcz: WSP w Bydgoszczy 1986, s. 59.

leżność do gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, 7,5% do Ligii Kobiet, 6,4% do Związku Nauczycielstwa Polskiego, 4,9% do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, 4,2% wskazywało Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, 3,1% spółdzielnie kółek rolniczych, 2,5% należało do spółdzielni mleczarskich i ogrodniczych, zaś 1,6% do Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej. Dla znacznego odsetka badanych kobiet motywem przynależności do organizacji społecznych były względy ekonomiczne i praktyczne (tu zwłaszcza korzyści gospodarstw domowych), kwestie ideowe rysowały się na drugim miejscu. Przynależność do organizacji różnicowana była w dużym stopniu przez wykształcenie respondentek. W stowarzyszeniach społeczno-gospodarczych działały najczęściej kobiety wykonujące pracę fizyczną oraz zatrudnione w sektorze handlu i usług, natomiast partycypacja w organizacjach politycznych, była najczęściej udziałem nauczycielek, pracowników służby zdrowia, urzędniczek i pracowników służb rolnych. W pojedynczych przypadkach kobiety pełniły ważne funkcje społeczne np. sekretarza, naczelnika gminy czy sołtysa. Były to głównie nauczycielki, częściej kobiety pochodzące ze wsi tradycyjnych⁸⁰⁴.

Respondentki podejmowały również działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania najbliższych środowisk życia. Blisko 80% ankietowanych kobiet deklarowało uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych, 78,2% utrzymywało kontakty towarzyskie w obrębie rodziny. Takie działania częściej kultywowane były przez pracownice fizyczne, w grupie pracowników umysłowych spotkania towarzyskie były ograniczone na rzecz kontaktów ze znajomymi o podobnych zainteresowaniach oraz przyjaciółmi z okresu szkoły czy studiów. Około 20% ankietowanych udzielało lub też korzystało z pomocy w kłopotach rodzinnych. W większości przypadków była to pomoc materialna i dotyczyła pożyczek oraz darowizn pieniężnych czy żywnościowych. Często pomoc ta przejawiała się również we wspólnej uprawie ziemi, pomocy w remontach, budowie domu bądź opiece nad dziećmi podczas nieobecności rodziców⁸⁰⁵. Elementy rzeczowych styczności występowały także w kontaktach sąsiedzkich i przejawiały się np.: w udzielaniu porad w zakresie prowadzenia domu czy wychowywania dzieci (15%), pomocy w opiece nad dziećmi podczas zajęć rodziców (10,6%), pożyczaniu pieniędzy albo potrzebnych narzędzi domowych (9,7%) oraz pomocy w pracach domowych takich jak drobne naprawy czy prace gospodarskie⁸⁰⁶. Większa część badanych kobiet deklarowała również, że pielęgnuje rodzinne zwyczaje, takie jak imieniny i urodziny członków rodziny (78,7%) oraz uroczystości z okazji

⁸⁰⁴ Ibidem, s. 159-168.

⁸⁰⁵ Ibidem, s. 150.

⁸⁰⁶ Ibidem, s. 155 – 159.

świąt gwiazdkowych i wielkanocnych (64,8%). Zdaniem respondentek według starego obyczaju powinny odbywać się takie zwyczaje i obrzędy jak: kolędowanie (94%), dożynki (93,2%), śmigus-dyngus (92,1%), wianki (91,4%), wesela (88,5%), zabawy ludowe (86,7%) i zaręczyny (84,7%). Jedynie 17% respondentek nie przywiązywało wagi do pamiątek rodzinnych, w przypadku pozostałych pierwsze miejsce w hierarchii emocjonalnych wartości zajmowały stare fotografie (84,3%), następnie upominki (8,6%) oraz dyplomy i odznaczenia (2,5%). Najwięcej pamiątek rodzinnych znajdowało się w domach nauczycielek⁸⁰⁷.

Według danych pochodzących z wywiadów 63% respondentek deklarowało duże trudności w zaspokajaniu swoich potrzeb kulturowych. Jako główne przyczyny tego wskazywały zmęczenie po pracy (9% ogółu) oraz brak adekwatnych rozrywek w najbliższej okolicy (prawie 20% ankietowanych). W minimalnych odsetkach jako przyczyny takiego stanu rzeczy wskazywane były problemy materialne. W obszarze aktywności kulturowej ankietowanych kobiet dominowały te formy, które nie wymagały opuszczania domu czy wsi. Pośród respondentek 88,8% wskazywało na oglądanie telewizji, 68,6% na czytanie gazet i czasopism, 44,6% słuchanie radia, 39,5%⁸⁰⁸ na wykonywanie robótek ręcznych, 32,3% wizyty rodzinne i sąsiedzkie, 31,5% prace społeczne, 23,5% czytanie książek, 16,5% uczęszczanie do kina, 13,9% uczęszczanie do kościoła, 2,7% bywanie w teatrze czy operze, 2,6% udział w zabawach i weselach, 2,1% udział w wydarzeniach sportowych, 1,7% bywanie w kawiarni lub gospodzie. Wśród ankietowanych kobiet 1,2% twierdziło, że wolny czas spędzają całkowicie biernie⁸⁰⁹.

Drugie ze wspomnianych wcześniej badań dotyczących roli kobiet wiejskich zostały przeprowadzone na grupie kobiet mieszkających na wsi i pracujących w indywidualnych gospodarstwach rolnych, których mężowie byli zatrudnieni jako robotnicy w różnego rodzaju przedsiębiorstwach w mieście. Badania koordynowała Teresa Czyżyk, zostały one poprzedzone pilotażem przeprowadzonym w gminie Lipno w 1978 roku i gminie Więcbork w 1983 roku. Badania właściwe zostały przeprowadzone również w dwóch etapach. Pierwszy z nich zrealizowany był w 1978 roku i objął 547 kobiet

⁸⁰⁷ Ibidem, s. 147 – 155.

⁸⁰⁸ Najczęściej wskazywane przez respondentki zajęcia wskazują pośrednio na pewną tendencję poszukiwania przez nie rezerw czasu potrzebnego do wykonywania nadmiaru obowiązków. Rozrywki domowe przybierały zatem charakter zajęć towarzyszących. Tendencja ta bliska jest teorii „czasu na wół wolnego” wprowadzonej przez Danutę Nadaj na podstawie prowadzonych na wsi lat 80-tych badań empirycznych. Akcentowała ona wykonywanie przez kobiety wiejskie czynności wolnoczasowego odpoczynku połączonego z korzyścią praktyczną (zob. A. Żarnowska, A. Szwarc, *Kobieta i kultura czasu wolnego*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2001, s. 514).

⁸⁰⁹ B. Affeld, op.cit., s. 66 – 73.

z rodzin chłopsko-robotniczych. Badania kontynuowane były w 1983 roku na grupie 199 kobiet. Oba przedsięwzięcia badawcze realizowane były na terenie trzech województw: bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego⁸¹⁰. Cytowane badania wykazały, że udział respondentek w organizacjach społecznych działających na terenie wsi dotyczył blisko 45% kobiet, znacznie rzadziej kobiety zrzeszały się w organizacjach funkcjonujących poza rodzinną miejscowością. Dotyczyło to 6% ankietowanych w 1978 roku i 17% w 1983 roku. Najczęściej pracę w wiejskich organizacjach społecznych deklarowały kobiety w przedziale wiekowym 26-45 lat, o wyższym poziomie wykształcenia, posiadające mniej dzieci. Aktywność społeczną poza wsią częściej podejmowały natomiast kobiety z wykształceniem średnim (15%) i posiadające duże gospodarstwo rolne (25%). Jako powód stosunkowo niskiej aktywności społecznej ankietowane podawały przeważnie brak czasu (61,8% ogółu), zdarzały się także pewne tradycyjne postawy mężczyzn, którzy zabraniali swoim żonom aktywności społecznej (23%). Badane kobiety rzadko pełniły ważne funkcje. W przeciągu ostatnich dziesięciu lat funkcję sołtysa pełniło jedynie 0,5% respondentek, 2,9% funkcję radnej, 0,4% było ławnikiem sądowym⁸¹¹. Respondentki pytane były również o aktywność kulturową w obszarze dbania o własną osobę, głównie w sferze zewnętrznej. Wykazano, że większość ankietowanych (91%) korzystała z usług fryzjera, 49% uczęszczało do zakładu fryzjerskiego wyłącznie przed ważnymi uroczystościami. Regularnie raz w tygodniu do fryzjera uczęszczało 9% ankietowanych, głównie w wieku 18-25 lat. Mniej popularne było korzystanie z usług kosmetyczek, z zabiegów takich korzystało jedynie 18% respondentek, z czego 14% jedynie w przypadku przygotowań do ważnych uroczystości. Znaczny odsetek ankietowanych kobiet (78%) wskazywał na korzystanie z usług krawieckich w sytuacji przygotowywania odzieży odświętnej, codzienne ubrania zazwyczaj kupowały gotowe w sklepach z konfekcją lub szyły samodzielnie. Na częstotliwość korzystania z wymienionych usług wpływały ich jakość i zakres oraz ogólna dostępność⁸¹².

Aktywność kulturowa kobiet zamieszkujących tereny wiejskie, realizowana w przestrzeni czasu wolnego była przedmiotem badań przeprowadzonych w 1999 roku pod kierunkiem Włodzimierza Mędrzeckiego. Teren badań stanowiły wsie położone na zachód od Kolbuszowej, w województwie podkarpackim. Wywiady zostały przeprowadzone wśród przedstawicielek wszystkich grup wiekowych i zawodów, na podstawie kwestiona-

⁸¹⁰ T. Czyżyk, *Kobieta w rodzinie chłopsko-robotniczej*, Bydgoszcz: WSP w Bydgoszczy 1990, s. 16 – 21.

⁸¹¹ Ibidem, s. 124 – 129.

⁸¹² Ibidem, s. 115 – 122.

riuszy przygotowanych przez studentów realizujących projekt „Społeczność lokalna wobec kultury masowej”⁸¹³. W wyniku analiz respondentki przyporządkowano do trzech kategorii. Pierwszą z nich stanowiły kobiety starsze powyżej sześćdziesiątego roku życia. Większość dnia zagospodarowywały sobie one codzienną krzątaniem w domu i ogrodzie. Deklarowały, że mają dużą ilość czasu na indywidualne praktyki religijne (modlitwę, uczestnictwo w nabożeństwach). Ta grupa kobiet reprezentowała postawę tradycyjną, wyrażającą się w przekonaniu, że świadoma rozrywka jest czymś niestosownym, człowiek zaś nie jest panem swego czasu. Pomimo tego często oglądały telewizję, zwłaszcza seriale i telenowele oraz słuchały radia, przeważnie było to „Radio Maryja”, które włączone przez cały czas towarzyszyło im w pracach domowych. Aktywność ta nie była jednak traktowana przez uczestniczki badania w kategoriach rozrywki, ale raczej jako wypełnienie czasu pomiędzy pracą, snem i modlitwą. Nie dopuszczały one możliwości przełamania tych schematów np. poprzez wyjazd z miejsca zamieszkania. Drugą kategorię stanowiły kobiety w wieku dojrzałym, często posiadające wyższe wykształcenie, dla których głównym motywem kształcenia była chęć podjęcia pracy poza rolnictwem. Pomimo tego, że były poprzez pracę zawodową związane z miastem, ich aktywność kulturowa przejawiała się odmiennie od mieszkanek miasta. Podkreślały brak czasu na rozrywkę, takie jak np. wyjazd na urlop czy wycieczkę. Od kobiet z pierwszej grupy odróżniał je świadomy wybór stacji i programów telewizyjnych oraz nabywanie prasy kobiecej. Trzecia grupa reprezentowana była przez kobiety młode, które nie wstąpiły jeszcze w związek małżeński, często będące w trakcie edukacji. Wskazywały one na brak możliwości realizacji potrzeb kulturowych oraz brak w najbliższym otoczeniu wzorców różnego rodzaju aktywności. Swoją wolny czas spędzały najczęściej czytając książki lub oglądając telewizję. Wskazywały, że lubią spotykać się ze znajomymi, uczęszczać do dyskotek, klubów i kawiarni, jednak w momencie, „gdy wyprawa do miasta staje się wyprawą, łatwiej jest się przed telewizorem”⁸¹⁴.

Interesujące dane na temat aktywności społecznej kobiet wiejskich dostarczają ilościowe badania Barbary Tryfan, Andrzeja Rosnera i Beaty Pięcek. Zostały one przeprowadzone w 2000 roku w rejonie gminy Grunwald, obszarach wiejskich gminy miejsko-wiejskiej Siemiatycze i gminie Tarłów nad Wisłą. W każdym z wymienionych rejonów

⁸¹³ J. Flasińska, B. Spiechowicz, *Czas wolny kobiet na wsi rzeszowskiej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarz, *Kobieta i kultura czasu wolnego*, op. cit., s. 511.

⁸¹⁴ Ibidem, s. 515 – 516, por. W. Mędrzecki, *Społeczność lokalna wobec kultury masowej. W świetle badań terenowych studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej w okolicach Kolbuszowej w latach 1999-2000*, „Rocznik Kolbuszowski” 2003, T. VII, s. 130 – 133.

przeprowadzono wywiady ze 100 respondentkami dobranymi celowo. Zgodnie z przyjętą koncepcją badawczą były to kobiety w wieku produkcyjnym, zamężne, pochodzące zarówno z rodzin rolniczych, jak i nieposiadające gospodarstw. Połowa z nich miała nie więcej niż 40 lat, zaś druga połowa od 41 do 59 lat⁸¹⁵. Respondentki pytane były w pierwszej kolejności o przynależność do organizacji społecznych, a w sytuacji jej braku o powody zaniechania takiej aktywności. Jako czynniki decydujące o braku formalnej przynależności wskazywane były: nadmiar obowiązków domowych i zawodowych (24,3%), brak wiary we własne siły (17,5%), brak czasu (15,2%), małe zainteresowanie sprawami społecznymi (14,9%), brak przygotowania merytorycznego do tego typu działalności (12,4%), brak zgody męża (7,9%), obawa przed konfliktami z sąsiadami (5,3%) oraz wysokie koszty dojazdu (2,5%). W postawach lokalnych aktywistek dominowała chęć pomocy osobom skrzywdzonym i potrzebującym wsparcia w codziennych problemach. Istotną rolę odgrywały również przesłanki poznawcze, takie jak potrzeba samorealizacji i afiliacji. Niesłabnącą popularnością wśród organizacji na wsi cieszyły się koła gospodyń wiejskich, jednak z omawianych badań wynika tendencja polegająca na zmniejszeniu zainteresowania kobiet taką działalnością. Z deklaracji respondentek wynika, że ta dawna, masowa kobieca organizacja na wsi posiadała ograniczone pola pracy. Kobiety wskazywały, że kół nie ma, nic na ich temat nie wiadomo, a jeśli funkcjonują to zajmują się głównie wypożyczaniem sprzętu gospodarstwa domowego. W badanych gminach należało do nich jedynie po kilka respondentek⁸¹⁶.

Na uwagę zasługują także badania sondażowe Wioletty Knapik, przeprowadzone w ramach realizacji pracy doktorskiej autorki w 2006 roku. Badanie dotyczyło próby 335 kobiet zamieszkałych na terenie wiejskim gminy Trzebinia, położonej w zachodniej części Małopolski. Zastosowano warstwowo-losowy dobór próby. Badania ilościowe zostały uzupełnione materiałem jakościowym, pochodzącym z wywiadów z ekspertami – przedstawicielami lokalnych środowisk opiniotwórczych, pracownikami instytucji społecznych, samorządowych i kulturalnych⁸¹⁷. Z przeprowadzonych badań wynika, że 42,4% respondentek nie było zaangażowanych w działalność społeczną, zarówno na poziomie formalnym, jak i nieformalnym i nie podejmowały takiej aktywności w przeszłości, zaś 57,6% deklaroowało zaangażowanie. Respondentki najczęściej wskazywały, że angażują się

⁸¹⁵ B. Tryfan, A. Rosner, B. Pięcek, *Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych*, Warszawa: Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa 2003, s. 12 – 13.

⁸¹⁶ Ibidem, s. 100 – 102.

⁸¹⁷ W. Knapik, *Sacrum i profanum w życiu współczesnych mieszkańców wsi*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika” 2009, s. XVIII, s. 37.

w działalność: kół gospodyń wiejskich (58%), ludowych zespołów sportowych (38,8%) oraz Ochotniczej Straży Pożarnej (30,6%). W przypadku 63,1% odpowiedzi spotkania tych grup odbywały się raz w tygodniu, zaś 20,3% podawało, że raz w miesiącu. Wykazano zależność pomiędzy takimi zmiennymi jak zaangażowanie społeczne rodziców i aktywność społeczna respondentek⁸¹⁸.

W całej populacji badanych respondentek 58,2% twierdziło, że kobieta wiejska powinna aktywnie włączyć się w życie społeczne, 26,6% swą aktywność społeczną uzależniało od zasobów czasu wolnego, 4,2% twierdziło, że zaangażowałoby się społecznie pod warunkiem zaakceptowania tego przez rodzinę, 1,8% respondentek chciało czerpać korzyści ze społecznego zaangażowania, 0,9% stwierdzało, że kobiety wiejskie nie powinny angażować się w taką aktywność. Jeśli chodzi o aktywność kulturową ankietowanych kobiet wykazano, że 22,8% z nich było skupionych wokół Wiejskich Domów Kultury. Mniejszym zainteresowaniem cieszyły się kółka teatralne (7,2%), kluby seniora (5,2%), muzyczne koła zainteresowań (2,1%). Respondentki deklarowały również zaangażowanie w organizację różnego typu imprez, głównie dożynek (65,5% ogółu ankietowanych), świąt kościelnych (62,3%), a także „święta wsi” (15,5%), tradycyjnych obrzędów ludowych (11,5%), organizację lokalnych imprez sportowych (10,1%), tradycji świeckich dotyczących świąt (9,5%), festynów ludowych (8,8%). Ponad połowa ankietowanych (57%) preferowała czynny sposób spędzania wolnego czasu, 31% najchętniej oglądało telewizję, 30,1% czytało książki. Dla 27,5% kobiet najlepszym sposobem na spędzanie wolnego czasu była jazda na rowerze, zaś dla 29,6% były to spacer. Wśród respondentek 23% wskazywało, że w wolnych chwilach praktykuje modlitwę i uczestnictwo w nabożeństwach, 21,5% wybierało lekturę popularnych, kolorowych czasopism, 19,4% preferowało spotkania z sąsiadkami, 17,6% zakupy w mieście, a 9% kobiet uczęszczało do kina lub teatru⁸¹⁹.

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 i koniecznością działań na rzecz spójności gospodarczej i społecznej pojawiła się potrzeba podjęcia projektów badawczych obejmujących analizę wsi oraz jej mieszkańców, czyli również kobiet wiejskich. Obszernych danych dostarcza przede wszystkim projekt „Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce” koordynowany przez Jerzego Krzyszewskiego. Realizacja badań została zlecona przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecz-

⁸¹⁸Eadem, *Aktywność społeczno-zawodowa kobiet wiejskich na przykładzie gminy Trzebinia*, praca doktorska napisana pod kierunkiem W. Jachera, Katowice: UŚ w Katowicach 2007, bc.org.pl/dlibra/publication/7630/edition/7105/aktywnosc-spoeczno-zawodowa-kobiet-wiejskich-na-przykladzie-gminy-trzebinia-knapik-wioletta?language=pl (Dostęp: 12.01.2020), s. 90 – 91.

⁸¹⁹ Zob. Eadem, *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2008, s. 43 – 106.

nej w 2006 roku Polskiemu Towarzystwu Polityki Społecznej. Badania ilościowe zostały przeprowadzone na ogólnopolskiej próbie 1600 kobiet wiejskich dobranej według takich kryteriów jak: wiek, województwo, wykształcenie, aktywność zawodowa. Pilotaż i badania właściwe przeprowadził Zakład Badań Naukowych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w oparciu o autorskie kwestionariusze zespołu badawczego. Metodę uzupełniającą stanowiły zogniskowane wywiady grupowe. W fokusach tych brały udział 43 kobiety z dwóch gmin: Jedwabno z województwa warmińsko-mazurskiego i Andrespol z województwa Łódzkiego⁸²⁰.

Aktywność społeczno-kulturowa była analizowana przez Danutę Walczak-Duraj w ramach modułu IV omawianego projektu – „Determinanty uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym”. Badania o charakterze zarówno ilościowym, jak i jakościowym realizowane były od maja do lipca 2007 roku⁸²¹. Wynika z nich, że przynależność do organizacji społecznych deklarowało 16% badanych kobiet, przy czym największa ich liczba (35% kobiet działających w organizacjach wszystkich typów, 6% ogółu badanych) wskazywała na udział w grupach działających na rzecz szkolnictwa np. fundacji szkolnych, komitetów rodzicielskich itp. Drugie miejsce zajmowały organizacje typowo kobiece, zwłaszcza koła gospodyń wiejskich, przynależność do nich zadeklarowało blisko 6% ogółu respondentek, co stanowiło 30% tych deklarujących formalną przynależność. Co trzydziesta respondentka wskazywała na przynależność do wspólnot i organizacji religijnych, zaś nieco więcej niż setna z ankietowanych należała do organizacji artystycznych (chórów, orkiestr, teatrów amatorskich), organizacji związanych z ratowaniem ludzi i mienia (np. Ochotniczej Straży Pożarnej czy Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego) i organizacji charytatywnych działających na rzecz potrzebujących dzieci. Również nieco ponad 1% ankietowanych pełnił funkcje w samorządach gminnych. Przynależność do partii i organizacji politycznych zadeklarowało jedynie 0,3% ogółu respondentek, czyli 1,8% kobiet należących do jakiegokolwiek organizacji. W województwie podkarpackim, będącym terenem badań własnych przedstawianych w tej dysertacji, aktywność społeczna kobiet przejawiała się głównie w działalności w organizacjach religijnych i typowo kobiecych⁸²².

⁸²⁰ E. Psyk-Piotrowska, *Kobiety wiejskie w literaturze i badaniach socjologicznych*, op. cit., s. 30.

⁸²¹ D. Walczak-Duraj, *Potencjał i specyfika kapitału społecznego kobiet funkcjonujących w środowisku wiejskim*, „Przegląd Socjologiczny” 2008, nr 57(1), s. 106.

⁸²² Eadem, *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, w: J. Krzyszkowski (red.), op. cit., s. 135 – 139.

Aktywność społeczna ankietowanych kobiet w znacznym stopniu lokowała się poza formalnymi organizacjami. Spośród wszystkich respondentek $\frac{3}{4}$ deklarowało dobrowolną, nieodpłatną pomoc sąsiedzką, obecnie lub w przeszłości. Ponad 50% kobiet wiejskich świadczyło taką pomoc również na rzecz innych mieszkańców wsi, a nieco więcej niż co czwarta również na rzecz mieszkańców całej gminy. Co trzecia z respondentek uczestniczyła w spotkaniach z przedstawicielami władz lokalnych, głównie były to zebrania wiejskie organizowane przez sołtysów, co czwarta zaś z badanych kobiet przedstawiała osobiście lub wspólnie z innymi mieszkańcami postulaty, wnioski i żądania. Ankietowane kobiety brały również udział w protestach mających na celu obronę interesów społeczności lokalnej. Aktywność taka dotyczyła 43% kobiet, które o takich akcjach wiedziały. Co trzecia z respondentek brała natomiast udział w manifestacjach będących wyrazem sprzeciwu wobec działań władz lokalnych. Co dziesiąta z badanych kobiet brała natomiast czynny udział w przygotowywaniu kampanii wyborczej jakiegoś kandydata lub partii politycznej⁸²³.

Uzupełnieniem uzyskanych wyników badań ilościowych były badania jakościowe prowadzone w równoległym czasie przez Iżę Desperak na terenie 4 wybranych gmin: Andrespola w województwie łódzkim, Jedwabna w województwie warmińsko-mazurskim, Zborowca na terenie gminy Piotrków Kujawski w województwie kujawsko-pomorskim oraz w Działyniu, gmina Kłęcko, w województwie wielkopolskim. Badanie obejmowało przygotowanie monografii wybranych gmin, przeprowadzenie wywiadu fokusowego z kobietami wiejskimi w każdej z nich, przeprowadzenie czterech wywiadów swobodnych z lokalnymi liderkami, obserwację uczestniczącą na terenie wskazanych gmin oraz wywiady swobodne z aktywnymi kobietami zamieszkującymi duże miasta a pochodzącymi ze wsi. Należy zaznaczyć, że uczestniczki badania należały do kręgu znajomych osób odpowiedzialnych za rekrutację – lokalnych liderek, zatem uzyskane wyniki nie mogą stanowić podstawy generalizacji⁸²⁴.

Z przeprowadzonych wywiadów wynikało, że aktywność społeczno-polityczna respondentek przybiera rozmaite, często niesformalizowane formy i jest ściśle powiązana z aktywnością zawodową. Spośród respondentek najbardziej aktywne były te pracujące zawodowo, w szczególności sołtyski, pracownice lokalnej administracji i instytucji kulturalnych, a także kobiety zatrudnione w mieście oraz tam studiujące. Ich aktywność spo-

⁸²³ Ibidem, s. 140 – 141.

⁸²⁴ I. Desperak, *Gmina jako środowisko społeczno-politycznej aktywności kobiet wiejskich*, w: J. Krzyszkowski (red.), op. cit., s. 107.

leczno-obywatelska przejawiała się w formalnym członkostwie w różnego typu organizacjach – Kołach Gospodyń Wiejskich, Związku Kombatantów, stowarzyszeniach działających na rzecz lokalnej społeczności, Ochotniczej Straży Pożarnej, kołach rolniczych, stowarzyszeniach sportowych oraz w społecznikowskich działaniach nieformalnych. Badane kobiety wiejskie były również aktywne w lokalnej polityce, pełniły funkcje publiczne, brały udział w wyborach, zarówno kandydując, jak i głosując oraz deklarowały przynależność do partii politycznych. Były aktywne również kulturowo, uczestnicząc w zespołach tanecznych i śpiewaczych oraz kołach poetyckich. W wymiarze społeczno-religijnym kobiety wspierały parafię działalnością charytatywną i pomocą materialną oraz kontynuowały religijne tradycje, takie jak święcenie pól czy wspólne modlitwy pod figurą. Wskazywały również na aktywność edukacyjną realizowaną głównie przez podejmowanie studiów zaocznych czy podyplomowych, rzadziej kursów, szkoleń i innych form doskonalenia zawodowego. Respondentki uczyły też innych, prowadziły zajęcia różnego typu dla dzieci i dorosłych, popularyzowały lokalną kulturę, podejmowały działania mające na celu wyrównywanie szans dzieci i młodzieży zamieszkujących rodzinną wieś. Niesformalizowane działania na rzecz dzieci i młodzieży przejawiały się również w organizowaniu im miejsca rozrywki, nauce tańca, udzielaniu się na rzecz szkoły i rodziców. Respondentki wyrażały opinię, że aktywna kobieta na wsi musi być dobrze zorganizowana, pewna siebie, operatywna, pracująca a jednocześnie nie mająca zbyt wielu obowiązków⁸²⁵.

Aktywność kobiet wiejskich w lokalnych strukturach była z kolei przedmiotem badań jakościowych pochodzących z projektu badawczego realizowanego na potrzeby pracy doktorskiej cytowanej autorki. Badania miały charakter zbiorowego studium przypadku i przeprowadzono je w dziesięciu gminach wiejskich i miejsko-wiejskich zlokalizowanych w różnych regionach kraju. W okresie od listopada 2009 do grudnia 2010 roku zostało zrealizowanych 51 wywiadów z sołtysami i sołtyskami oraz 57 wywiadów z przedstawicielami władz gminnych, instytucji publicznych i organizacji społecznych⁸²⁶. Z przytaczanych tu badań wynika, że kobiety, które zdecydowały się by próbować swoje możliwości jako radne gminy i sołtyski były dobrze wykształcone, jak również posiadały doświadczenia związane z aktywnością społeczną oraz rodzinny kapitał społeczny. Czynniki te sprzyjały obejmowaniu funkcji publicznych. Wśród respondentek znalazło się 12

⁸²⁵ Ibidem, s. 118 – 120.

⁸²⁶ Zob. I. Matysiak, *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Płeć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2014, s. 85 – 102; Taż, *Sołtysi i sołtyski o pełnionych rolach i motywach sprawowania funkcji w wybranych środowiskach wiejskich*, „Więś i Rolnictwo” 2013, nr 3(160), s. 142 – 144.

kobiet będących radnymi gminy, cztery z nich posiadały wyższe wykształcenie (w tym jedna stopień doktora), pozostałe legitymowały się średnim, głównie technicznym wykształceniem. Wszystkie udzielające wywiadu radne wskazywały na wieloletnią aktywność społeczną, głównie w kołach gospodyń wiejskich, komitetach rodzicielskich, organizacjach młodzieżowych, różnych komitetach zajmujących się lokalnymi problemami oraz nieformalnej aktywności na rzecz wsi. Niektóre wykonywały zawód zaufania publicznego i przez swoją rolę zawodową zdobywały zaufanie mieszkańców, często również wskazywały na zaangażowanie rodziców w lokalne sprawy społeczne. Podobnie 14 sołtyszek biorących udział w badaniu deklarowało różnorodną aktywność społeczną przed objęciem funkcji. Te, które nie posiadały takich doświadczeń, wskazywały na charakter swojej pracy zawodowej, która sprawiała, że były rozpoznawalne w lokalnej społeczności, a także na aktywność społeczną lub publiczną członków najbliższej rodziny. Pięć sołtyszek wskazało, że funkcję objęło po ojcu, były to przeważnie osoby, które nie miały doświadczeń społecznych lub zawodowych, które mogłyby „zbliżyć je” do mieszkańców wsi⁸²⁷.

Na pytanie, jakie czynniki decydują o tym, że kobiety postanawiają podjąć wysiłek pracy na rzecz własnej społeczności, próbowała znaleźć odpowiedź także Zofia Kinowska. Jej badania terenowe odbyły się między kwietniem 2011 a majem 2012 roku w kilku etapach. Zostały przeprowadzone metodą jakościową oraz techniką pogłębionego wywiadu swobodnego. Do badań zostało wybranych po pięć gmin wiejskich zlokalizowanych w dwóch powiatach położonych w województwach śląskim (powiat żywiecki) oraz podlaskim (powiat hajnowski). Zostało zrealizowanych 80 wywiadów pogłębionych. Dobór próby badawczej był celowy. Do badań zakwalifikowane zostały kobiety, które wyróżniały się zaangażowaniem obywatelskim – po 40 działaczek z każdego powiatu. W obydwu powiatach połowa respondentek pełniła funkcje we władzach samorządowych jako radne gminy lub sołtyski bądź łączyła te dwie funkcje. Drugą grupę stanowiły działaczki społeczne – przewodniczące organizacji pozarządowych lub innych grup realizujących jakieś cele społeczne. Respondentki podzielone zostały na dwie grupy wiekowe: urodzone do 1970 i po tym roku⁸²⁸.

Jedną z ważniejszych zmiennych warunkującą podejmowanie działań prospołecznych były wyniesione z domu rodzinnego wzorce i wartości oraz przykłady aktywności kobiet w życiu publicznym obserwowane w najbliższym otoczeniu. Wszystkie badane

⁸²⁷ Eadem, *Kobiety rządzą polską wsią? Władza lokalna i płeć*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 134 – 136.

⁸²⁸ Z. Kinowska, „Można zakasać rękawy”. *Aktywność obywatelska kobiet w środowisku lokalnym*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN: Oficyna Naukowa 2015, s. 9 – 10.

z wybranych gmin powiatu żywieckiego wskazywały, że ich zaangażowanie społeczne związane jest z wychowaniem, które otrzymały i wzorcami postaw prospołecznych obserwowanych w najbliższym otoczeniu. Tendencja ta była częstsza u radnych i sołtysek (17 kobiet zaangażowanych w działalność samorządową i 13 społeczniczek). Zaangażowaniu w sprawy społeczne sprzyjał również wykonywany zawód, szczególnie taki, który zbliżał respondentki do mieszkańców i ich codziennych spraw, budował zaufanie i czynił rozpoznawalnym w środowisku lokalnym. Respondentki zaangażowane w życie społeczne najczęściej pracowały jako nauczycielki, bibliotekarki, rolniczki, pracownice GOK-u, urzędniczki w gminie. Społecznikami były również częściej osoby dobrze oceniające swoją sytuację materialną. W aktywność społeczną angażowało się stosunkowo więcej kobiet powyżej 50 roku życia. Wiązało się to z mniejszym obciążeniem rodzinnym i zawodowym, dla wielu był to również sposób na życie na emeryturze. Blisko 1/3 kobiet starszych przyznawała, że czekała z podjęciem zaangażowania w sprawy społeczne na moment w życiu, kiedy będą mogły pozwolić sobie na takie zajęcie. W przeprowadzonych wywiadach jako przyczyna podjęcia aktywności społecznej często pojawiał się także patriotyzm lokalny. Młodsze kobiety podkreślały przywiązanie do rodzinnej miejscowości, a także to, że wiążą z tym miejscem własną przyszłość. W narracjach kobiet starszych chęć działania na rzecz wsi wiązała się z poczuciem odpowiedzialności za zachowanie lokalnej tradycji i kultury ludowej⁸²⁹.

Badania ankietowe na temat lokalnej aktywności obywatelskiej kobiet zostały także przeprowadzone w ramach grantu badawczego pt. „Warunki życia i praca kobiet na obszarach wiejskich Mazowsza”. Zostały one przeprowadzone w latach 2011 – 2012 pod kierunkiem Janiny Sawickiej. Dobór próby do badań był celowo-warstwowy, narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz wywiadu. Do badań wytypowano sto gospodarstw domowych z obszarów wiejskich województwa mazowieckiego. Na wyselekcjonowaną grupę badawczą składało się 100 pełnoletnich osób, gdzie kobiety stanowiły 77% ogółu badanych⁸³⁰. Badania wskazują na stosunkowo małą aktywność kobiet w formalnych organizacjach, jedynie 9% wskazywało na taką przynależność, przy tym nie było tu różnic pomiędzy odpowiedziami kobiet i mężczyzn. Najczęściej wskazywanymi organizacjami były koła gospodyń wiejskich i ochotnicze straże pożarne. Kilka osób deklarowało przynależność do organizacji przykościelnych: rady parafialnej, koło różańcowe lub chór kościelny,

⁸²⁹ Ibidem, s. 163 – 182.

⁸³⁰ Zob. N. Drejerska, M. Kacprzak, I. Pomianek, J. Rykowska, J. Sawicka, *Metodologia badań empirycznych*, w: J. Sawicka (red.), *Rynek pracy na obszarach wiejskich Mazowsza – perspektywa gender*, Warszawa: SGGW 2013, s. 93 – 112.

a także na działalność w stowarzyszeniach zajmujących się opieką nad zabytkami, klubach seniora czy gminnych ośrodkach kultury. W grupie osób deklarujących przynależność do organizacji społecznych, dziewięć wskazywało, że pełni funkcję sołtysa lub sołtyski⁸³¹.

W 2012 roku zostały również przeprowadzone badania Katarzyny Zajdy dotyczące partycypacji politycznej kobiet wiejskich zaangażowanych w lokalne grupy działania w województwie mazowieckim. Dotyczyły one próby 80 kobiet ankietowanych w ramach projektu pt. „Struktura i uwarunkowania kapitału społecznego lokalnych grup działania”. Zastosowana została technika ankietowania. Większość ankietowanych kobiet wskazywała, że przed przystąpieniem do LGB, angażowała się w aktywność społeczną na rzecz swojej gminy. Wśród ogółu respondentek $\frac{1}{4}$ angażowała się w działania na rzecz mieszkańców, również $\frac{1}{4}$ zgłaszała potrzebę realizacji własnych pomysłów do lokalnych instytucji, 20% należało do organizacji pozarządowych, 18,8% działało na rzecz wsi w związku z wykonywanym zawodem (np. praca w gminnym ośrodku kultury, ośrodku pomocy społecznej, urzędzie gminy). W znacznej części (33,8%) członkinie LGB angażowały się w lokalne kampanie wyborcze poprzez działania organizacyjne, albo podejmując inne zadania na rzecz wybranego kandydata⁸³². Należy zaznaczyć, że respondentki odróżniały się niższym poziomem aktywności na rzecz mieszkańców wsi od badanych, w ramach tego samego grantu, kobiet z Wielkopolski i Podkarpacia zaangażowanych w funkcjonowanie LGB. Kobiety z tych dwóch regionów częściej od ankietowanych z województwa mazowieckiego angażowały się w aktywność społeczną, miały większe doświadczenie w pracy w organizacjach pozarządowych i sprawowaniu funkcji publicznych⁸³³.

Pewne elementy aktywności kulturowej kobiet wiejskich były badane przez Kamila Łuczaję w okresie od lutego do marca 2012 roku. Materiał empiryczny uzyskano w nich poprzez wywiady ankietarskie oraz dane pochodzące z przeprowadzonych grup fokusowych. W badaniu wzięło udział 20 kobiet zamieszkujących cztery różne wsie popegeerowskie: Wielopole (woj. podlaskie), Janów (woj. małopolskie), Sokołów (woj. małopolskie), Kolejnie (woj. świętokrzyskie). Najstarsza z respondentek miała 72 lata, najmłodsza zaś 37. Zaangażowanie w organizację badań sołtysów sprawiło, że uczestniczkami były kobiety o względnie wysokim prestiżu społecznym i dobrej sytuacji materialnej⁸³⁴. Dominują-

⁸³¹ J. Sawicka, A. Skwara, *Uczestnictwo kobiet wiejskich na rynku pracy i w procesach decyzyjnych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”, T. XXX, z. 2, s. 121 – 122.

⁸³² K. Zajda, *Partycypacja polityczna kobiet wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1, s. 83 – 89.

⁸³³ K. Zajda, E. Psyk-Piotrowska, *Oddziaływanie programu LEADER na kapitał społeczny mieszkanki wsi*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego” 2014, nr 108, s. 63.

⁸³⁴ K. Łuczaj, *Świat z drugiej strony ekranu. Studium recepcji treści kultury popularnej przez kobiety wiejskie*, Kraków: Wydawnictwo: Libron 2013, s. 83 – 88.

cym sposobem spędzania czasu wolnego przez badane kobiety było oglądanie telewizji. Na uwagę zasługuje fakt, że w domu każdej z badanych znajdowały się przeciętnie dwa odbiorniki telewizyjne. W ¼ gospodarstw było ich nawet więcej, co wynikało z faktu, że w domach badanych mieszkała często więcej niż jedna rodzina. Kobiety wskazywały, że najczęściej oglądają programy informacyjne lub publicystyczne (29,6%), seriale (22,2%), filmy fabularne (18,5%), programy przyrodnicze i rozrywkowe (11,1%), a także teleturnieje, programy popularnonaukowe i sportowe.

Badane kobiety częściej oglądały telewizję w dzień wolny od pracy niż w dzień roboczy. W wywiadach często zaznaczały, że nie oglądają seriali jednak ujawniały, że doskonale znają losy głównych bohaterów. Znajomość wątków serialowych stanowiła element wiedzy powszechnej na wsi i była bardzo często podstawą rozmów towarzyskich. Dla większości respondentek stanowiła główne źródło informacji o świecie zewnętrznym. Jedenaście kobiet (55%) twierdziło, że potrafi przynajmniej w podstawowym stopniu korzystać z Internetu (sprawdzanie poczty e-mailowej, przeglądanie stron www.). Jedna z badanych przyznawała, że posiada taką umiejętność jedynie w podstawowym stopniu, pozostałe respondentki nie korzystały z Internetu, część z nich nie miała nawet dostępu do sieci. Kobiety wskazywały, że ludzie podobni do nich nie posiadają zbyt wielu innych możliwości spędzania czasu wolnego. Typowo miejskie rozrywki takie jak kino czy teatr są niedostępne ze względu na odległość, która dzieli je od najbliższego centrum kultury. Jedna z respondentek twierdziła również, że za taki stan rzeczy odpowiedzialne jest lenistwo, jej zdaniem kiedyś ludzie częściej spotykali się na tradycyjne plotki czy szydełkowanie, częściej również sięgało się po książkę. Niektóre respondentki podkreślały, że czasem wolnym dysponują głównie zimą, gdyż latem zajmują się przede wszystkim pracą w polu⁸³⁵.

Kolejne badania dotyczące aktywności społecznej kobiet wiejskich zostały przeprowadzone w 2013 roku przez Wioletę Wróblewską i Dariusza Peszko w 52 gospodarstwach indywidualnych działających w branży ogrodniczej na terenie 17 gmin województwa lubelskiego. Z badań tych wynika, że tylko 15,4% kobiet angażowało się w różne formy aktywności społecznej, 61,5% deklaroowało, że działania takie podejmuje rzadko (mniej więcej dwa razy w miesiącu) zaś 7,7% raz w tygodniu. Kobiety wskazywały, że formami podejmowanych działań prospołecznych jest przynależność do kół gospodyń wiejskich (30,8%) i rad parafialnych (15,4%), 11,5% pełniło funkcję radnych w gminach. W życiu

⁸³⁵ Ibidem, s. 95 – 100.

społecznym nie uczestniczyło wcale 30,85 respondentek. Kobiety najczęściej zajmowały się organizowaniem zabaw choinkowych dla dzieci (26,9%), prowadzeniem świetlicy (19,2%) czy organizacją lokalnych festynów (17,2%). Wśród badanych 30,8% wyraziło chęć, aby w przyszłości organizować zbiórki charytatywne, 23,1% z kolei planowało pomagać w opiece nad dziećmi⁸³⁶.

Znaczącą kategorię osób zamieszkujących tereny wiejskie stanowią seniorzy. Ich aktywności społeczno-kulturowej zostały poświęcone badania przeprowadzone w ramach projektu „Aktywizacja mieszkańców wsi na rzecz podejmowania inicjatyw służących włączeniu społecznemu, w szczególności osób starszych – Edukatorzy Silver Sharing”. Badania prowadzone od czerwca do października 2016 roku miały na celu sporządzenie diagnozy potrzeb w zakresie aktywności społeczno-kulturowej i obywatelskiej seniorów z terenów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego. Dane ilościowe zostały zgromadzone metodą sondażu diagnostycznego zaś do zbierania danych jakościowych został wykorzystany zogniskowany wywiad grupowy. W badaniach uczestniczyło 300 seniorów, w tym 73,7% kobiet. Wśród respondentek 17,2% deklaroowało, że uczestniczy w zajęciach Uniwersytetu Trzeciego Wieku, natomiast blisko 60% twierdziło, że skorzystałoby z tego typu zajęć, gdyby miało taką możliwość. Nieco ponad 32% kobiet korzystało z Internetu, 22,2% angażowało się w wolontariat. Kobiety uczestniczyły również w zajęciach o charakterze sportowym, 48,4% wskazywało na udział w rajdach pieszych i rowerowych, spacerach nordic walking, spływach kajakowych, aż 71% respondentek wskazywało, że chciałoby podjąć taką aktywność. Blisko 50% wiejskich senierek uczestniczyło w wycieczkach czy pielgrzymkach, a 38% działało w klubach seniora⁸³⁷.

Aktywność społeczna i kulturowa była również przedmiotem badań Anny Grabowskiej, mieszczących się w nurcie psychologii pozytywnej. Podstawą eksploracji były dwa raporty przedstawione przez Arletę Jaśniewicz w ramach projektu „Aktywne kobiety wsi” w latach 2011-2012 – Aktywne kobiety wielkopolskich wsi” oraz „Aktywne kobiety podkarpaccich wsi”⁸³⁸. Badania polegały na przestudiowaniu tych raportów i stworzeniu na ich podstawie życiorysów aktywnych kobiet oraz na wyselekcjonowaniu czynników o najmocniejszym nasileniu. Uzupełnieniem były przeprowadzone w 2016 roku badania

⁸³⁶ W. Wróblewska, D. Peszko, *Aktywność społeczna i gospodarcza kobiet jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, T. XVI, z. 5, s. 231.

⁸³⁷ Zob. K. Białobrzaska, B. Głuszak, C. Kurkowski, M. Maciejewska, *Syndrom zanikającej ławeczki czyli o uwarunkowaniach aktywności seniorów w środowiskach wiejskich*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2016.

⁸³⁸ Zob. A. Jaśniewicz, *Aktywne kobiety wielkopolskich wsi*, Konin: Wielkopolskie Stowarzyszenie Sołtysów 2011, Eadem, *Aktywne kobiety podkarpaccich wsi*, Konin: Wielkopolskie Stowarzyszenie Sołtysów 2012.

jakościowe – wywiady pogłębione, epizodyczne, ustrukturalizowane przeprowadzone z dwiema kobietami w wieku powyżej 40 roku życia, z wykształceniem wyższym. Z uzyskanych danych wynika, że aktywne kobiety kierują się w swoich działaniach głównie ambicją, często ich aktywność społeczna jest przypisana do pełnionych ról zawodowych. Kompetencją o wysokim nasyceniu, w niemal każdym analizowanym przypadku, okazywała się twórczość i kreatywność. Kobiety wiejskie były aktywne również w poszukiwaniu informacji potrzebnych do realizacji postawionych celów, głównie w zakresie pozyskiwania funduszy na realizację społecznych projektów. Aktywne kobiety inwestowały również w swój rozwój społeczno-kulturowy – głównie przez czytelnictwo czy uczęszczanie do teatru. Ukończony przez nie kierunek studiów był spójny z podejmowanym przez nie rodzajem aktywności. Mieszkanki wsi poszukiwały różnych kursów (np. na lidera lokalnego) oraz brały udział w konferencjach dotyczących aktywności kobiet. Z przeprowadzonych wywiadów pogłębionych wynika, że kobieta aktywna odznacza się takimi cechami jak determinacja i konsekwencja w realizacji postawionych celów. Najczęściej powtarzającymi się kompetencjami była wiara we własne siły, zasoby i mocne strony oraz orientacja na samorozwój⁸³⁹.

Zaangażowanie kobiet wiejskich w życie społeczne było także przedmiotem badań Krzysztofa Gorlacha i Zbigniewa Drąga z 2017 roku, przeprowadzonych w ramach projektu „Myśl lokalnie, działaj globalnie: Polscy rolnicy w świecie rozwoju zrównoważonego i odporności na kryzys” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Sondaż został przeprowadzony na reprezentatywnej próbie właścicieli gospodarstw rolnych. W grupie kobiet 21,3% pełniło funkcję w organizacjach społecznych (9,8% obecnie, zaś 11,5% kiedyś) a jedynie 3,7% należało kiedykolwiek do związków zawodowych lub partii politycznych. Rolniczki angażowały się głównie w lokalne zrzeszenia, takie jak Ochotnicza Straż Pożarna czy Koło Gospodyń Wiejskich (13,1% kobiet), 1,6% pełniło funkcję w organizacjach ponadlokalnych a 0,4% w partiach i związkach zawodowych. Niewiele ponad 5% respondentek pełniło funkcję w lokalnych komitetach społecznych (np. budowy dróg, szkół), 4,3% w organizacjach parafialnych, 2,6% pełniło funkcję sołtysa a 2,5% radnej. Ich zainteresowanie sprawami lokalnymi potwierdzała też wysoka frekwencja w wyborach samorządowych (w 2014 brało w nich udział 84,65 wszystkich badanych kobiet). W obszarze kontaktów społecznych kobiety rolniczki częściej niż mężczyźni podejmowały aktywność na rzecz innych, przeglądaly ogłoszenia lokalne w Internecie, uczestni-

⁸³⁹ A. Grabowska, *Być kobietą, być kobietą – spojrzenie okiem psychologa na współczesne funkcjonowanie płci pięknej na wsi*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2016, nr 4, s. 50 – 54.

czyły w nabożeństwach i przyjmowały znajomych w domu. Analiza czynnikowa potwierdziła wśród respondentów dwa wymiary komunikacji społecznej – tradycyjny i nowoczesny. Badane kobiety prezentowały częściej tradycyjny typ kontaktów społecznych niż mężczyźni, którzy preferowali nowoczesną formę komunikacji z innymi (np. uczęszczanie do restauracji w celach zawodowych lub towarzyskich)⁸⁴⁰.

W okresie od 20 listopada do 11 grudnia 2018 roku Wioletta Olejniczak przeprowadziła badania sondażowe dotyczące uczestnictwa kobiet w Kołach Gospodyń Wiejskich. Terenem badań były obszary wiejskie położone w województwie łódzkim oraz mazowieckim. Dobór próby do badań był celowy. Badaniami objęto 186 respondentek, z których największą część stanowiły kobiety znajdujące się w przedziale wiekowym pomiędzy 41 a 60 rokiem życia⁸⁴¹. Z badań wynika, że do KGW należało 76,3% ogółu badanych, z czego największą liczbę stanowiły respondentki od 41 do 60 lat. Najmniej kobiet deklarujących przynależność do kół znalazło się w kategorii wiekowej do 20 roku życia. Wśród kobiet, które nie należały do KGW, głównymi tego przyczynami były brak czasu, absorbująca praca zawodowa oraz brak zainteresowania profilem organizacji. Głównymi motywami członkostwa była chęć oderwania się od codziennych obowiązków i możliwość kontaktu z innymi osobami. Respondentki rzadziej wskazywały na możliwość rozwoju różnych umiejętności oraz indywidualne zainteresowania. Kobiety należące do KGW najczęściej wskazywały, że zajmują się tam kulinariami i rękodziełem, najrzadziej angażowały się w zajęcia muzyczne. Pośród zrzeszonych respondentek 69% brało udział w lokalnych imprezach np. dożynkach, jednak jedynie 28,3% wskazywało na uczestnictwo w organizacji różnego rodzaju wydarzeń⁸⁴². W kolejnym rozdziale niniejszej dysertacji przedstawione zostaną założenia metodologiczne własnych badań empirycznych dotyczących społecznej i kulturowej aktywności kobiet wiejskich na Podkarpaciu.

⁸⁴⁰ K. Górlach, Z. Drąg, *Rolniczki jako uczestniczki życia społecznego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 55 – 64.

⁸⁴¹ Były to drugie badania przeprowadzone w ostatnim dziesięcioleciu, poświęcone aktywności kobiet w KGW. Pierwsze przeprowadziła w 2014 roku Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”. Z badań wynikało, że KGW działały głównie jako nieformalne grupy a kobiety zrzeszone w nich podejmowały różnorakie aktywności – od przyrządzania potraw i wykonywania rękodzieła, po organizowanie zespołów ludowych i lokalnych imprez. Zob. Raport z projektu, *Między wieńcem a zumbą. Tradycja lokalna w działaniu, czyli słów kilka o Kołach Gospodyń Wiejskich*, zrealizowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Kolberg 2014 – promesa” realizowanego przez Instytut Muzyki i Tańca, https://stocznia.org.pl/app/uploads/2016/01/KGW_nie_tylko_od_kuchni_raport.pdf, dostęp: 21.06.2020.

⁸⁴² W. Olejniczak, *Kobiety z obszarów nieurbanizowanych jako grupa społeczna funkcjonująca w kołach gospodyń wiejskich*, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2019, nr 1, s. 63 – 66.

Rozdział 3

Założenia metodologiczne własnych badań empirycznych

W niniejszym rozdziale zaprezentowane zostaną założenia metodologiczne własnych badań empirycznych dotyczących środowiskowych uwarunkowań społecznej i kulturowej aktywności kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego.

W charakterystyce własnego warsztatu badawczego ważne będą takie kluczowe aspekty fazy koncepcyjnej badań, jak: określenie przedmiotu i celu badań, sformułowanie problemów i hipotez badawczych, z czym wiąże się także konieczność wytypowania szczegółowych zmiennych i wskaźników, wreszcie zaś zaprezentowanie organizacji i przebiegu badań, w co wpisuje się zarówno kwestia dotycząca doboru próby reprezentatywnej, jak i opis zastosowanego narzędzia badawczego. Dopelnienie charakterystyki własnego warsztatu badawczego stanowi opis zastosowanego sposobu analizy zebranych danych empirycznych.

3.1. Przedmiot, cel badań, problemy i hipotezy badawcze

U podstaw naukowego podejścia do poznania interesującego nas fragmentu rzeczywistości społecznej leży wybór przedmiotu badań. Zazwyczaj dokonuje się go poprzez ogląd dotychczasowej wiedzy o interesującym badacza przedmiocie i dążeniu do ubogacenia i uzupełnienia tej wiedzy poprzez wiedzę nowo nabytą. Wiedza ta jest nieustannie poszerzana w procesie poznania naukowego, a ustalane sprzeczności czyni się przedmiotem dalszych dociekań naukowych⁸⁴³. Albert Wojciech Maszke definiuje przedmiot badań jako „wszelkie obiekty, rzeczy oraz zjawiska i procesy, którym one podlegają i w odniesieniu do których formułujemy pytania badawcze”⁸⁴⁴.

Zasadniczym przedmiotem podjętych badań są środowiskowe uwarunkowania aktywności kobiet wiejskich na Podkarpaciu. W celu doprecyzowania wielowymiarowego pola problemowego i kierunku analiz wyodrębnione zostały dwa obszary aktywności: społeczna i kulturowa, przy uwzględnieniu tych samych zmiennych środowiskowych traktowanych jako czynniki warunkujące, co zarazem wiąże się z przyjętymi celami badań.

Głównym celem prezentowanych badań jest zatem ustalenie szczegółowych aspektów aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich na Podkarpaciu,

⁸⁴³ Por. K. Duraj-Nowakowa, *Podejścia całościowe do pedagogiki: wybór*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2008, s. 24.

⁸⁴⁴ A. W. Maszke, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, s. 44.

z uwzględnieniem jej zróżnicowań ze względu na brane pod uwagę zmienne środowiskowe. Uszczegółowione cele badań można określić jako cel teoretyczno-poznawczy i cel praktyczny. Celem teoretyczno-poznawczym jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące związku pomiędzy deklarowanymi przez respondentki formami zaangażowania społecznego i kulturowego a różnego rodzaju czynnikami środowiskowymi, zarówno w odniesieniu do środowiska rodzinnego, jak też lokalnego. Wiąże się to także z weryfikacją przyjętych hipotez badawczych. Można też mówić o celu praktyczno-wdrożeniowym, co oznacza ukazanie praktycznego wymiaru przeprowadzonych badań, tak by ich wyniki mogły posłużyć wdrażania jakościowych postulatów dla pracy edukacyjno-wychowawczej, konkretnie zaś programów aktywizujących potencjał rozwojowy kobiet w środowiskach wiejskich.

Zasadniczym warunkiem realizacji założonych celów badań jest sformułowanie głównych i szczegółowych problemów badawczych oraz hipotez, które ukierunkowują badania naukowe typu weryfikacyjnego.

Istotnym zabiegiem metodologicznym związanym z formułowaniem problemów i hipotez roboczych jest określenie zmiennych i ich wskaźników. Według Stefana Nowaka podstawowym celem badań pedagogicznych jest poszukiwanie związków i zależności zachodzących między badanymi zjawiskami, które określa się zmiennymi. Określają one pod jakim względem interesują nas badane zjawiska⁸⁴⁵. Jerzy Brzeziński wskazuje, że „jeśli o danej własności możemy powiedzieć, że przyjmuje ona różne wartości to jest to zmienna”⁸⁴⁶. Zbigniew Skorny definiuje zmienne jako pewne kategorie zjawisk, których częstość występowania, wielkość i intensywność może ulegać zmianom zależnie od okoliczności⁸⁴⁷. Zmienne wymagają operacjonalizacji poprzez dobór odpowiednich wskaźników. Zgodnie z definicją Tadeusza Pilcha wskaźnik to: „pewna cecha, zdarzenie lub zjawisko na podstawie zajścia, którego wnioskujemy z pewnością, bądź z określonym prawdopodobieństwem, bądź wreszcie z prawdopodobieństwem wyższym od przeciętnego, iż zachodzi zjawisko, które nas interesuje”⁸⁴⁸.

Wyróżnić można trzy rodzaje zmiennych stosowanych w badaniach pedagogicznych: zmienne niezależne, zmienne zależne i zmienne pośredniczące. Według Mieczysława Łobockiego „przez zmienne niezależne rozumie się pewne czynniki powodujące okre-

⁸⁴⁵ S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa: PWN 2012, s. 152.

⁸⁴⁶ J. Brzeziński, A. Brzezińska, *Elementy metodologii badań psychologicznych: skrypt dla studentów psychologii, pokrewnych dyscyplin socjologii i pedagogiki*, Warszawa: PWN 1984, s. 22.

⁸⁴⁷ Z. Skorny, *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki: przewodnik metodologiczny dla studiujących nauczycieli*, Warszawa: WSiP 1984, s. 48.

⁸⁴⁸ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1995, s. 33.

ślone zmiany w innych czynnikach (zmiennych), a przez zmienne zależne czynniki podlegające wyraźnym wpływom ze strony zmiennych niezależnych”⁸⁴⁹.

Za zmienne niezależne w prezentowanych badaniach uznane zostały cechy środowiskowe i demograficzne. Schemat zmiennych niezależnych i ich wskaźników występujących w badaniu obrazuje tabela nr 1.

Tabela 1. Schemat zmiennych niezależnych i ich wskaźników występujących w badaniu

Zmienne niezależne (środowiskowe i demograficzne)		
Zmienne środowiskowe		
Zmienne szczegółowe	Poziomy zmiennych	Wskaźniki
Zasoby kulturowe rodzin respondentek	Ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym	Brak, jedno, dwa, trzy, cztery, pięć i więcej
	Stopień wykształcenia rodziców	Bardzo niski stopień, niski stopień, średni stopień, wysoki stopień, bardzo wysoki stopień
	Zaangażowanie społeczne rodziców	Tak, nie
	Pochodzenie społeczne	Chłopskie, robotnicze, inteligenckie
Czynniki związane ze środowiskiem lokalnym	Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym	Osoby zaangażowane w działalność polityczną, osoby zaangażowane społecznie, osoby zaangażowane kulturowo, osoby zaangażowane religijnie, inne osoby
	Czas zamieszkiwania na wsi	Do 10 lat, od 11 do 20 lat, powyżej 20 lat
	Deklaracje identyfikacji z lokalną społecznością	Tak, nie, trudno powiedzieć
Osobisty kapitał kulturowy	Poziom wykształcenia	Podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie, pomaturalne, wyższe
	Typ wykształcenia	Humanistyczne, artystyczne, techniczne, ekonomiczne, rolnicze, inne
	Typ wykonywanej pracy zawodowej	Fizyczna, umysłowa, mieszana
	Subiektywnie oceniana sytuacja materialna	Zła (żyjemy bardzo biednie- często nie wystarcza nam na podstawowe potrzeby), przeciętna (żyjemy skromnie- musimy bardzo oszczędnie gospodarować), dobra (żyjemy dobrze- starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania), bardzo dobra (żyjemy bardzo dobrze- możemy pozwolić sobie na pewien luksus)
	Wartości uznawane za priorytetowe w życiu	Udane życie rodzinne, grono przyjaciół, świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom, głęboka wiara religijna, wielka i odwzajemniona miłość, pełne rozrywek życie, duże pieniądze, prestiż i szacunek otoczenia, dobre wykształcenie, dobrze płatna praca, spokojne życie, interesująca praca
	Autodeklaracja religijna	Wierząca i praktykująca regularnie, wierząca i praktykująca okazjonalnie, wierząca niepraktykująca, niewierząca
Zmienna demograficzna		
Wiek		15 do 29 lat, 30 do 44 lat, 45 do 59 lat, powyżej 59 lat

Źródło: Własne badania empiryczne

W prezentowanych badaniach zasoby rodzinne rozumiane są jako zespół wewnętrznych i zewnętrznych elementów środowiska rodzinnego człowieka, sprzyjających

⁸⁴⁹ M. Łobocki, Metody i techniki badań pedagogicznych, Kraków: Impuls 2003, s. 33.

jego rozwojowi⁸⁵⁰. Jako takie uwzględnione zostały: wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, dobra kulturowe znajdujące się w domu rodzinnym.

Zasoby związane ze środowiskiem lokalnym określane będą jako zespół czynników społeczno-kulturowych wywierających wpływ wychowawczy i funkcjonujących w ramach rejonu zamieszkania⁸⁵¹. Jako takie uwzględnione zostały takie zasoby społeczno-relacyjne jak: wzory aktywności w środowisku zamieszkania, poczucie przynależności do lokalnej społeczności, czas zamieszkiwania na wsi mogący wyrażać poziom zakorzenienia w miejscowym środowisku.

W operacjonalizacji kategorii indywidualnego kapitału posłużono się elementami koncepcji Bourdieu, który wyróżniał trzy podstawowe formy kapitału kulturowego: zinstytucjonalizowaną, ucieleśnioną i zmaterializowaną. W pierwszej z form kapitał kulturowy wyraża się głównie poprzez formalne poświadczenie wykształcenia jednostki (dyplom uniwersytecki), w drugiej poprzez znajomość konwencji, form i nieformalnych kompetencji, zdobywanych w szczególności na wczesnych etapach socjalizacji rodzinnej. Kapitał zmaterializowany przejawia się w posiadanych obiektach o wartości kulturowej⁸⁵². Na potrzebę przeprowadzonych badań przyjęto, że na indywidualny kapitał kobiet wiejskich składać się będą takie elementy jak ich wykształcenie (poziom i typ), wykonywany zawód, sytuacja materialna a także określony typ i poziom uposażenia kulturowego (uznawane wartości i autodeklaracja religijna).

W badaniach ilościowych określenie zmiennych pozwala na miarodajny opis problemu badawczego, pozwala na poznanie jego złożonej struktury, zaś nade wszystko umożliwia dokonanie w miarę obiektywnego pomiaru badanych zjawisk⁸⁵³. O ile zmienne niezależne są wynikiem intencji badacza (rozkład wartości w zbiorze ustala sam badacz), tak zmienne zależne to zmienne losowe. Są one poza wpływem badacza, rozkładu wartości w zbiorze badanych obiektów nie jest on w stanie przewidzieć⁸⁵⁴. Zmienną zależną jest

⁸⁵⁰ M. Kulesza, *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, op. cit., s. 11.

⁸⁵¹ M. Winiarski, *Środowisko życia i edukacji...*, op. cit., s. 70.

⁸⁵² T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre'a Bourdieu*, op. cit., s. 17.

⁸⁵³ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2010, s. 133.

⁸⁵⁴ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa: Łośgraf 2011, s. 20.

najczęściej ta zmienna, która stanowi przedmiot badawczy i której związki z innymi chce się określić bądź wyjaśnić w postępowaniu badawczym⁸⁵⁵.

Kolejna tabela przedstawia schemat zmiennych zależnych i ich wskaźników występujących w badaniu.

Tabela 2. Schemat zmiennych zależnych i ich wskaźników występujących w badaniu

Zmienne zależne		
Aktywność społeczna i kulturowa kobiet wiejskich na Podkarpaciu		
Aktywność społeczna	Poziomy zmiennych	Wskaźniki
	Przynależność do organizacji społecznych	Tak, nie
	Działania na rzecz osób szczególnie potrzebujących	Wpłacanie środków na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych, pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych, organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin, zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową
	Aktywność na rzecz parafii	Ofiara na tacę podczas Mszy Świętej, ofiara na bieżące potrzeby Kościoła (remonty, budowę, zakup wyposażenia), osobista praca na rzecz parafii, pomoc w akcjach charytatywnych, praca w Radzie Parafialnej, aktywność we wspólnotach, w żaden sposób
	Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania środowiska rodzinnego	Duchowy charakter przygotowań do świąt, troska o zachowanie tradycji religijnych, zachowanie postu, wspólne wykonywanie ozdób świątecznych, wyjazdy urlopowe, organizowanie uroczystości rodzinnych, odwiedzanie grobów zmarłych, wspólne śpiewanie i muzykowanie, inne
	Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej	Pełnienie funkcji we władzach samorządowych, działalność charytatywna, aktywność na rzecz własnej rodziny, aktywność na rzecz parafii
Aktywność kulturowa	Przynależność do organizacji kulturowych	Tak, nie
	Przynależność do organizacji religijnych	Tak, nie
	Kontakty towarzyskie (preferowane kategorie osób)	Najbliższa rodzina, osoby ze środowiska lokalnego, przyjaciele i znajomi
	Kontakty towarzyskie (okoliczności organizowania spotkań towarzyskich)	Bez okazji, święta i jubileusze członków rodziny, Święta Bożego Narodzenia i Wielkanocy, świętowanie sukcesów członków rodziny, wspólne oglądanie transmisji telewizyjnych, konieczność rewanżu za wizytę u kogoś, dla utrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, inne, brak
	Troska o wygląd zewnętrzny i zdrowie	Troska o odpowiednią dietę, dbałość o higienę i stosowanie odpowiednich kosmetyków, korzystanie z usług kosmetyczki i fryzjera, samodzielne zabiegi domowe, ćwiczenia fizyczne, żadne
	Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego	Nauka języków obcych, nauka obsługi komputera, kursy: tańca, obsługi komputera, różnych umiejętności, gry na instrumentach, uzupełnianie wykształcenia, inne, żadne
	Tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze	Uczęszczanie do: teatru, opery, kina, na festyny, na koncerty, do dyskotek, do galerii sztuki, udział w wydarzeniach sportowych, czytelnictwo, słuchanie radia, korzystanie z Internetu, inne

⁸⁵⁵ J. Brzeziński, *Elementy metodologii badań psychologicznych. Skrypt dla studentów psychologii i pokrewnych dyscyplin socjologii i pedagogiki*, Warszawa: PWN 1984, s. 24.

Twórczość własna	Twórczość literacka, pisanie bloga, twórczość plastyczna, gra na instrumencie, fotografia, wykonywanie przetworów, praca na działce, inne, żadne
Działania podejmowane na rzecz estetyki domu i otoczenia	Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny, kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji, kieruję się przykładem sąsiadów, najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność, aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak, aby czuć się w nim dobrze, dbałość o komfort zwierząt domowych i gospodarskich, inne, żadne

Źródło: Własne badania empiryczne

W prezentowanych badaniach i analizach aktywność społeczna kobiet zamieszkujących wsie podkarpackie rozpatrywana będzie na dwóch płaszczyznach: w obszarze przynależności do organizacji społecznych oraz jako wszelka dobrowolna, nieodpłatna działalność na rzecz innych ludzi (własnej rodziny, parafii, społeczności lokalnej) zmierzająca do zaspokojenia ich potrzeb oraz optymalizacji szans rozwojowych. Traktujemy ją jako czynną postawę przejawiającą się w dobrowolnych działaniach mających na celu dobro innych ludzi i społeczności. Aktywność taka służy zaspokajaniu potrzeb najbliższych środowisk życia, efektywnemu przekształcaniu społecznej rzeczywistości a równocześnie pozwala realizować się działającej jednostce, służy afirmacji własnej osoby i buduje poczucie podmiotowości sprawczej. Aktywność kulturowa jest natomiast rozumiana jako względnie regularne działania w obszarze kultury, mające na celu jej współtworzenie i wzbogacanie, a przez to przyczyniające się do budowania własnej tożsamości i środowiska. Przejawiać się będzie ona w przynależności do organizacji kulturowych i religijnych, kontaktach towarzyskich, trosce o sferę fizyczną i rozwój społeczno-kulturowy, tradycyjnie rozumianym uczestnictwie w kulturze i własnej twórczości, działaniach podejmowanych na rzecz estetyki domu i otoczenia.

Problem badawczy jest pytaniem o naturę badanego zjawiska, o istotę związków występujących pomiędzy zdarzeniami, istotami lub cechami procesów i zjawisk. Jest to uświadomienie sobie trudności z rozumieniem i wyjaśnieniem określonego wycinka rzeczywistości, deklaracja o niewiedzy zawarta w formie pytania⁸⁵⁶.

Główny problem w podjętych badaniach empirycznych został ujęty w pytanie: Jaki jest związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi takimi jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym); czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną); indywidualny kapitał kulturowy respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ

⁸⁵⁶ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2010, s. 43.

wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej); strukturą wieku badanych kobiet a aktywnością społeczną i kulturową respondentek?

Wyodrębniono dwa wiodące obszary problemowe:

1. Jaki jest związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością społeczną kobiet zamieszkujących tereny wiejskie w województwie podkarpackim?
2. Jaki jest związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością kulturową kobiet zamieszkujących tereny wiejskie w województwie podkarpackim?

W ramach pierwszego obszaru problemowego zostały wyodrębnione następujące pytania szczegółowe:

- 1.1. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a ich przynależnością do organizacji społecznych?
- 1.2. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a przynależnością ankietowanych kobiet do organizacji społecznych?
- 1.3. Na ile zachodzi zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym kobiet wiejskich z województwa podkarpackiego (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich przynależnością do organizacji społecznych?
- 1.4. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych?
- 1.5. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz innych osób?
- 1.6. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wytypowanymi czynnikami środowiska lokalnego (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a działaniami podejmowanymi przez ankietowane kobiety na rzecz osób potrzebujących?

- 1.7. Na ile zachodzi zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz innych?
- 1.8. Na ile zachodzi zależność pomiędzy zmienną wieku respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących?
- 1.9. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a ich aktywnością na rzecz parafii (składanie ofiar na tacę podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele)?
- 1.10. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a działalnością respondentek na rzecz parafii (składanie ofiar na tacę podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele)?
- 1.11. Na ile zachodzi zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym kobiet wiejskich (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich działaniami na rzecz wspólnoty parafialnej (składanie ofiar na tacę podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele)?
- 1.12. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich działaniami na rzecz Kościoła lokalnego (składanie ofiar na tacę podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele)?
- 1.13. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania środowiska rodzinnego?
- 1.14. Na ile zachodzi zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym kobiet wiejskich (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny?

- 1.15. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem respondentek a podejmowanymi przez nie działaniami na rzecz środowiska rodzinnego?
- 1.16. Na ile zachodzi zależność pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych kobiet (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a ich aspiracjami do podejmowania określonego typu aktywności społecznej?
- 1.17. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a aspiracjami respondentek do podjęcia określonych form aktywności społecznej?
- 1.18. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich aspiracjami do podejmowania określonych typów aktywności społecznej?
- 1.19. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet wiejskich a ich aspiracjami do podjęcia określonego typu aktywności społecznej?

W ramach drugiego obszaru problemowego wyodrębniono następujące pytania szczegółowe:

- 2.1. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych?
- 2.2. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a przynależnością kobiet do organizacji kulturowych i religijnych?
- 2.3. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych?
- 2.4. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych?
- 2.5. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne,

liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a ich kontaktami towarzyskimi (preferowane kategorie osób z którymi badane kobiety spędzają czas i okoliczności organizowania spotkań towarzyskich)?

- 2.6. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a kontaktami towarzyskimi ankietowanych kobiet (preferowane grupy tych kontaktów oraz okoliczności organizowania spotkań towarzyskich)?
- 2.7. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym kobiet wiejskich z województwa podkarpackiego (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich kontakty towarzyskimi (preferowane kategorie osób z którymi badane kobiety spędzają czas i okoliczności organizowania spotkań towarzyskich)?
- 2.8. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem respondentek a ich kontaktami towarzyskimi (preferowanymi kategoriami osób z którymi badane kobiety spędzają czas i okolicznościami organizowania spotkań towarzyskich)?
- 2.9. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin ankietowanych kobiet (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a podejmowanymi przez nie praktykami ukierunkowanymi na dbanie o siebie (dbałość o ciało i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy)?
- 2.10. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a praktykami kobiet wiejskich ukierunkowanymi na dbanie o siebie (dbałość o ciało i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy)?
- 2.11. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym kobiet wiejskich z województwa podkarpackiego (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a podejmowanymi przez nie praktykami ukierunkowanymi na doskonalenie siebie (dbałość o ciało i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy)?
- 2.12. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem respondentek a podejmowanymi przez nie praktykami ukierunkowanymi na doskonalenie siebie (dbałość o ciało i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy)?

- 2.13. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin ankietowanych kobiet (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) różnicuje ich tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze i twórczość własną?
- 2.14. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i twórczością własną kobiet wiejskich z województwa podkarpackiego?
- 2.15. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) a ich uczestnictwem w kulturze i twórczością własną?
- 2.16. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i twórczością własną?
- 2.17. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym rodzin ankietowanych kobiet (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym) a podejmowaniem przez nie działań na rzecz estetyki domu i otoczenia?
- 2.18. Na ile zachodzi zależność pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną) a działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz estetyki domu i otoczenia?
- 2.19. Na ile zachodzi zależność pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek (autodeklaracją religijną, uznawanymi wartościami, poziomem i typem wykształcenia, typem wykonywanej pracy zawodowej) a ich działaniami na rzecz estetyki domu i otoczenia?
- 2.20. Na ile zachodzi zależność pomiędzy wiekiem kobiet a podejmowanymi przez nie działaniami na rzecz estetyki domu i otoczenia?

Kolejny etap postępowania badawczego stanowi sformułowanie hipotez, które wyrażają wstępne przekonanie badacza o tym co jest w badanej kwestii znaczące⁸⁵⁷. Według Janusza Gniteckiego odpowiednio sformułowana hipoteza w badaniu naukowym spełnia następujące warunki: „ukierunkowuje wysiłek badacza, odwołuje się do znanych faktów

⁸⁵⁷ D. Urbaniak-Zajęc, *O stosowaniu hipotez w badaniach pedagogicznych*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2009, nr 1(45), s. 12.

z dziedziny danej nauki, jest zdaniem wysoce prawdopodobnym, możliwa jest do zweryfikowania, dotyczy istotnych dla nauki zdarzeń i ma moc teoriiwórczą, nie jest sprzeczna z udowodnionymi już twierdzeniami danej dyscypliny naukowej, jest jednoznaczna i dostatecznie szczegółowo sformułowana, tłumaczy w sposób dostateczny znane już fakty, posiada ograniczony zasięg”⁸⁵⁸. W oparciu o wyniki dotychczas prowadzonych badań i sondaży, informacje ukazywane w literaturze przedmiotu oraz własną intuicję nakreślono hipotezy robocze, które następnie poddano weryfikacji empirycznej.

Zasadnicza hipoteza – sformułowana w oparciu o podjętą problematykę – brzmi następująco: zakładamy, iż istnieje związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi takimi jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym); czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną); indywidualny kapitał kulturowy respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) oraz demograficznymi (wiek badanych kobiet) a aktywnością społeczną i kulturową respondentek.

W odniesieniu do dwóch wyodrębnionych wiodących obszarów problemowych w badaniu sformułowane zostały następujące hipotezy:

1. Przypuszczalnie występuje istotny związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością społeczną kobiet wiejskich zamieszkujących województwo podkarpackie.
2. Przypuszczalnie występuje istotny związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością kulturową ankietowanych kobiet.

W nawiązaniu do przyjętej problematyki szczegółowej pierwszego z obszarów sformułowane zostały następujące hipotezy:

- 1.1 Przypuszczalnie występuje istotny związek pomiędzy branymi pod uwagę zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a przynależnością kobiet do organizacji społecznych. Priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego obszaru aktywności społecznej będą miały prawdopodobnie takie elementy kapitału kulturowego rodziny jak: wykształ-

⁸⁵⁸ J. Gnitecki, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych*, T. 2, *Tworzenie wiedzy o edukacji w naukach pedagogicznych*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2007, s. 326.

cenie rodziców badanych kobiet, ich zaangażowanie społeczne (obecne lub w przeszłości) oraz pochodzenie społeczne. Przypuszczalnie częściej przynależność do organizacji społecznych deklarować będą respondentki posiadające rodziców o wyższym poziomie wykształcenia i pochodzące z rodzin inteligenckich. Rodzice w toku socjalizacji pierwotnej przekazują dzieciom określone wzorce społeczno-kulturowe oraz te kapitały, które sami posiadają. Różnice w poziomie wykształcenia rodziców wywierają wpływ na habitus, który stanowi o tożsamości rodziny przejawiającej się poprzez określony porządek normatywny i wynikające z niego praktyki społeczne⁸⁵⁹. Dane uzyskane z badań przeprowadzonych przez Hannę Palską i Barbarę Lewenstein, dotyczących analiz biografii liderów dużych organizacji społecznych dowodzą, że w znaczącym odsetku przypadków dużą rolę w rozwoju kultury i świadomości obywatelskiej odgrywała rodzina pochodzenia poprzez oddziaływanie etosu inteligenckiego lub też szczególnego klimatu sprzyjającemu aktywności prospołecznej⁸⁶⁰. Również Kazimierz W. Frieske zaznacza, że zaangażowanie w życie społeczne ma zazwyczaj charakter enklawowy, jest domeną stosunkowo wąskich grup i jest związane ze względnie wysoką pozycją społeczną⁸⁶¹. Przypuszczalnie częściej do organizacji społecznych będą również przynależać kobiety, których rodzice posiadają doświadczenie pracy społecznej. Z badań Wioletty Szymczak wynika, że społeczni aktywiści jako przyczynę swojego zaangażowania wskazywali swoistą ciągłość tradycji rodzinnej będącą konsekwencją sformalizowanej aktywności społecznej jej członków⁸⁶². Podobne wnioski wynikają ze wspomnianych już wcześniej badań Zofii Kinowskiej dotyczących aktywności społecznej kobiet wiejskich. Jedną z ważniejszych zmiennych warunkujących ich społeczną partycypację były wzorce wyniesione z domu rodzinnego. Posiadanie w środowisku rodzinnym osób zaangażowanych społecznie pozwalało na przejęcie pewnego kapitału zaufania a nawet stwarzało presję społecznego zaangażowania ze względu na oczekiwania społeczne⁸⁶³.

⁸⁵⁹ S. Jaskulska, R. Wawrzyniak-Beszterda, *Kapitał rodziny*, w: M. Dudzikowa, R. Wawrzyniak-Beszterda, E. Bochnio, K. Knasiecka-Falbińska, M. Marciniak (red.), *Kapitał społeczny w szkołach różnego szczebla. Diagnoza i uwarunkowania*, T. 2, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2011, s. 96.

⁸⁶⁰ H. Palska, B. Lewenstein, *Biografia społecznikowska*, w: P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński (red.), *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, Warszawa: IFiS PAN 2004, s. 139.

⁸⁶¹ K. W. Frieske, *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Warszawa: IPiSS 2004, s. 89.

⁸⁶² W. Szymczak, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013, s. 297.

⁸⁶³ Z. Kinowska, op. cit., s. 161 – 163.

1.2 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a przynależnością ankietowanych kobiet do organizacji społecznych. Przypuszczalnie priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego przejawu społecznej aktywności będzie miał czas zamieszkiwania na wsi a także deklaracje identyfikacji ze środowiskiem wiejskim. Częściej do organizacji społecznych przynależć będą kobiety wskazujące na istotne dla nich wzorce społecznej aktywności w środowisku lokalnym. Wszystkie kobiety wiejskie z powiatu żywieckiego badane przez Zofię Kinowską wskazywały, że ich aktywność w ruchach i stowarzyszeniach była warunkowana nie tylko wychowaniem, które otrzymały w domu rodzinnym, ale również z wzorcami postaw obywatelskich, które obserwowały w najbliższym otoczeniu⁸⁶⁴. Przynależność do organizacji społecznych będzie również częściej doświadczeniem kobiet zamieszkujących wieś powyżej 20 lat (często od urodzenia) i deklarujących identyfikację z lokalną społecznością. Wiąże się to z postawą patriotyzmu lokalnego, przejawiającego się w emocjonalnym poczuciu identyfikacji jednostki z określonym terytorium⁸⁶⁵. Komponentami tej postawy są między innymi zainteresowanie, troska, szacunek, poświęcenie, odpowiedzialność i lojalność⁸⁶⁶. Iza Desperak wskazuje, że przynależność badanych przez nią kobiet wiejskich do społecznych ruchów i stowarzyszeń wiązała się właśnie z postawą lokalnego patriotyzmu, który najsilniej wiązał respondentki z miejscem zamieszkania⁸⁶⁷. Z badań Wioletty Knapik wynika, że silniejsza identyfikacja z miejscem zamieszkania deklarowana przez kobiety wiejskie przekładała się na partycypację w organizacjach lokalnych⁸⁶⁸. Podobne wnioski wynikają z badań przeprowadzonych w województwie podkarpackim przez Katarzynę Zajdę, które dotyczyły kapitału społecznego liderów lokalnych grup działania. Wynika z nich, że patriotyzm lokalny respondentów silnie różnicował podejmowane przez nich działania na rzecz samorządu lokalnego⁸⁶⁹.

1.3 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych. Istotne znaczenie w różnicowaniu tej płaszczyzny aktywności społecznej będą miały przede wszystkim takie zmienne jak cenione przez kobiety wartości, autodeklaracja religijna, wykształcenie, typ wykony-

⁸⁶⁴ Z. Kinowska, op. cit., s. 165 – 166.

⁸⁶⁵ D. Kasprzyk, *Patriotyzm lokalny – konteksty tożsamościowe*, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. XXII, s. 261.

⁸⁶⁶ Por. E. Fromm, *O sztuce miłości*, tłum. A. Bogdański, Warszawa: PIW 1971, s. 35 – 43.

⁸⁶⁷ I. Desperak, *Gmina jako środowisko*, op. cit., s. 120.

⁸⁶⁸ W. Knapik, *Kobieta w wiejskiej społeczności...*, op. cit., s. 106.

⁸⁶⁹ K. Zajda, *Zasoby kapitału społecznego liderów podkarpackich lokalnych grup działania a ich partycypacja polityczna*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2013, nr 44, s. 153.

wanej pracy zawodowej, sytuacja materialna. Według przyjętych założeń częściej do organizacji społecznych należeć będą respondenci uznające za istotne w swoim życiu takie wartości jak świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom, głęboka wiara religijna. Kobiety ceniące sobie spokojne życie częściej wskazywać będą, że nie angażują się w działania organizacji. Milton Rokeach wskazuje, że wartości są standardami ukierunkowującymi ludzką aktywność. Prowadzą do zajmowania określonych ról w społeczeństwie, preferowania określonych przekonań, informują w jaki sposób racjonalizować przekonania, postawy i działania⁸⁷⁰. W warunkowaniu przynależności do organizacji duże znaczenie przypisuje się wartościom prospołecznym, które kształtują postawę solidarności wyrażającą się w trosce o dobro wspólne przy zachowaniu świadomości, że jest to jednocześnie dobro działającego podmiotu. Postawa taka pozwala na działania wykraczające poza własne partykularne interesy i odrzuceniu stawiania własnego komfortu i indywidualistycznego poczucia stabilizacji ponad tworzeniem wspólnoty⁸⁷¹. Przynależność do ruchów społecznych i stowarzyszeń częstsza będzie w przypadku respondentek deklarujących wiarę i regularne praktyki religijne. Wioletta Szymczak podkreśla, że w badaniach kapitału społecznego zauważa się, że zaangażowanie religijne oddziałuje jako katalizator aktywności w organizacjach społecznych przez to, że stwarza przestrzeń do realizowania różnego typu aktywności⁸⁷². Janusz Mariański na podstawie analizy wyników wielu badań socjologicznych dotyczących młodzieży wskazuje na istnienie związku pomiędzy uczestnictwem w praktykach religijnych a zaangażowaniem obywatelskim Polaków. Osoby religijne częściej są prospołeczne i posiadają poczucie wpływu na to, co dzieje się w ich lokalnej społeczności⁸⁷³. Tendencję tą potwierdzają również badania Mirosławy Marody, z których wynika, że wysoki poziom religijności sprzyja obywatelskiej aktywności a Kościoły są ważnym ogniwem społeczeństwa obywatelskiego⁸⁷⁴. Przynależność do organizacji społecznych jest również często warunkowana przez cechy wynikające ze społecznego usytuowania jednostek. Częściej na przynależność do organizacji społecznych wskazywać będą kobiety posiadające wyższe wykształcenie, wykonujące pracę umysłową oraz oceniające dobrze i bardzo dobrze swoją sytuację materialną. Z analiz Danuty Walczak-Duraj wy-

⁸⁷⁰ M. Rokeach, *The Nature of Human Values*, New York: Free Press 1973, s. 5.

⁸⁷¹ Z. Babicki, *Wartości społeczne w edukacji dla zrównoważonego rozwoju*, „Forum Pedagogiczne” 2019, nr 9(2), cz. 1, s. 198.

⁸⁷² W. Szymczak, *Partycypacja...*, op. cit., s. 317.

⁸⁷³ Zob. J. Mariański, *Społeczny charakter religii*, w: H. Zimoń (red.), *Religie w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiologicznej*, Lublin: TN KUL 2000.

⁸⁷⁴ M. Marody, *Przemiany religijności Polaków*, w: A. Jasińska-Kania, M. Marody, *Polacy wśród Europejczyków*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002, s. 156 – 164.

nika, że najwyższy odsetek kobiet należących do organizacji społecznych znajduje się w grupie kobiet legitymujących się wykształceniem wyższym oraz należących do grupy wykwalifikowanych specjalistów lub kadry kierowniczej swoich zakładów. Najniższy odsetek kobiet niezaangażowanych w działania organizacji występował wśród kobiet niewykwalifikowanych, wykonujących prace fizyczne⁸⁷⁵. Z kolei Zofia Kinowska dokonując analizy przeprowadzonych przez siebie badań zauważa, że społecznikami częściej są osoby dobrze oceniające swoją sytuację materialną. Trudna sytuacja bytowa blokuje aktywność społeczną i sprzyja pasywności⁸⁷⁶.

1.4 Zakładamy, że formalna przynależność do organizacji społecznych będzie związana z wiekiem ankietowanych kobiet. Przyjęto, że im wyższy będzie wiek badanych kobiet, tym częściej deklarować będą w nich partycypację. Zdaniem Anthoniego Giddensa charakterystyczną cechą postindustrialnego społeczeństwa jest to, że „starzy stają się młodszy”. Podkreśla to dostępną różnorodność stylów życia i spłaszczania się jego przebiegu. W konsekwencji stojące przed człowiekiem różnorakie możliwości w coraz mniejszym stopniu determinowane są przez wiek⁸⁷⁷. Z badań Zofii Kinowskiej wynika, że kobiety powyżej 50 roku życia częściej angażują się w aktywność społeczną oraz przynależą do społecznych organizacji. Wiąże się to z mniejszym obciążeniem rodzinnymi i zawodowymi obowiązkami a także stanowić może swoisty sposób życia na emeryturze⁸⁷⁸. Tendencja ta wynika również ze wspomnianych badań Danuty Walczak-Duraj. Udział kobiet należących do organizacji społecznych w ramach poszczególnych kategorii wieku był najniższy wśród respondentek najmłodszych i najwyższy wśród respondentek najstarszych⁸⁷⁹.

1.5 Hipotetycznie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych kobiet a działaniami podejmowanymi przez ankietowane na rzecz osób potrzebujących. Zasadnicze znaczenie w różnicowaniu tego obszaru aktywności społecznej będą miały takie zmienne jak wykształcenie rodziców oraz ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba materialnych dóbr kulturowych znajdujących się w posiadaniu rodzin respondentek. W odniesieniu do prezentowanych badań przyjęto założenie, że częściej aktywność na rzecz osób potrzebujących w wyodrębnionych obszarach deklarować będą kobiety posiadające rodziców z wyższym wykształceniem

⁸⁷⁵ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 155 i 159.

⁸⁷⁶ Z. Kinowska, op. cit., s. 168

⁸⁷⁷ A. Giddens, *Europa w epoce globalnej*, tłum. M. Klimowicz, M. Habura, Warszawa: PWN 2009, s. 170 – 171.

⁸⁷⁸ Z. Kinowska, op. cit., s. 172 – 173.

⁸⁷⁹ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 139.

i zaangażowanych społecznie, pochodzące z rodzin inteligenckich i te, w których domach rodzinnych znajdowało się więcej materialnych zasobów kulturowych. Wymienione kategorie kobiet w sposób szczególny angażować się będą w działania wymagające bezpośredniego zaangażowania jak np. okazywanie wsparcia rozmową, pomoc w załatwianiu różnych spraw, zapraszanie osób samotnych na święta, organizacja wypoczynku dla dzieci i młodzieży i pomoc w nauce. Przypuszczalnie będzie to związane z warunkowaną przez wysoki kapitał kulturowy rodziny autonomią osobową, świadomością istniejących w środowisku potrzeb i wyzwań oraz wrażliwością społecznikowską. Według Floriana Znanieckiego rodzina przez swoje oddziaływanie decyduje o tym, w jaki sposób dokona się przejście jednostki do społeczeństwa. Zależy to między innymi od rodzaju wartości zakorzenionych w środowisku rodzinnym, sposobu ich internalizacji przez jednostkę oraz tego czy nauczy się ona wykorzystywać wzory postępowania przekazywane w rodzinie. Rodzina stanowi dla jednostki pomost łączący ją ze społeczeństwem, uczy funkcjonowania w życiu ogółu⁸⁸⁰. Środowisko rodzinne przekazuje odpowiednie elementy odpowiedzialne za kształtowanie się postaw pomocy osobom potrzebującym i staje się mikromodelem zachowań altruistycznych⁸⁸¹. Z badań Jadwigi Koralewicz i Hanny Malewskiej-Peyre przeprowadzonych na grupie polskich i francuskich społeczników wynika, że motywacje respondentów do uczestnictwa w działaniach wolontariatu wynikały z wysoko cenionych wartości patriotycznych i religijnych lub z pozytywistycznego ideału i tradycji inteligenckiego etosu służby publicznej⁸⁸². Badania Wioletty Szymczak dowodzą z kolei, że społeczne doświadczenia rodziców pozostają w świadomości osób społecznie zaangażowanych jako ważny punkt odniesienia. Badani wskazywali również na tradycje rodzinne oraz transmisję pokoleniową idei pomagania, pracy społecznej, kultywowanie rodzinnych pasji. Postrzegali siebie jako kolejne ogniwo w rodzinnej tradycji zaś przekaz osób najbliższych jako istotny element kultury domu rodzinnego⁸⁸³.

1.6 Zakładamy, iż istnieje związek pomiędzy zmiennymi związanymi ze środowiskiem lokalnym a działaniami podejmowanymi przez opiniodawczynie na rzecz osób potrzebujących. Przypuszczalnie zasadnicze znaczenie w różnicowaniu analizowanego pola aktywności będą miały wzorce zaangażowania istniejące w lokalnym środowisku. Kre-

⁸⁸⁰ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, T. 1, *Wychowujące społeczeństwo*, Warszawa: PWN 1973, s. 104.

⁸⁸¹ K. Braun, *Rodzinne uwarunkowania zaangażowania młodzieży w wolontariat*, „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej” 2012, T. 4(59), s. 110.

⁸⁸² J. Koralewicz, H. Malewska-Peyre, *Człowiek człowiekowi człowiekiem*, Warszawa: ISP PAN 1998, s. 112.

⁸⁸³ W. Szymczak, *Partycypacja...*, op. cit., s. 299.

owanie lokalnych liderów uznawane jest za jeden z generatorów kapitału społecznego, ponieważ ich wizja rozwoju i umiejętność zaktywizowania środowiska jest kluczowa w przełamywaniu bierności społecznej⁸⁸⁴. Przyjęto, że kobiety wskazujące na osoby zaangażowane społecznie jako wzorce aktywności częściej będą deklarować, że w ramach pomocy potrzebującym wpłacają pieniądze na określoną akcję lub przekazują dary rzeczowe. Respondentki, dla których inspirującym wzorcem aktywności w lokalnym środowisku pozostają osoby zaangażowane w aktywność polityczną częściej będą pośredniczyć w załatwianiu spraw urzędowych. Kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi kulturowo wskazywać będą najczęściej na organizację wypoczynku dla potrzebujących dzieci i młodzieży oraz pomoc w nauce. Ankietowane dla których wzorcami aktywności w środowisku lokalnym są osoby zaangażowane religijnie, częściej okazywać będą wsparcie i służyć rozmową w trudnych momentach życiowych, proponować wspólne spędzanie świąt i pomagać w czynnościach domowych. Zdaniem Floriana Znanieckiego wzór osobowy stanowi martwy schemat, gdy człowiek nie dąży do jego realizacji i nie kształtuje własnej osoby wedle jego wymagań⁸⁸⁵. E. Gill Clary i Mark Snyder opisując czynniki składające się na wyczerpującą listę motywacji do wolontariatu, wskazują na „znaczących innych” – osoby ze względu na które jednostka podejmuje działania społeczne, ponieważ podąża ich przykładem licząc na aprobatę⁸⁸⁶. Działania na rzecz osób potrzebujących będą prawdopodobnie także warunkowane przez czas zamieszkiwania na wsi przez ankietowane kobiety. Według Izy Desperak „Na terenach, gdzie rodziny żyją w tej samej okolicy przez pokolenia [...], tożsamość wiejska nakłada się na tożsamość lokalną małej ojczyzny [...]. Tam, gdzie mieszkańcy są nowoprzybyłymi osadnikami [...] ten komponent nie występuje”⁸⁸⁷. Tradycyjne doświadczenia respondentek będą się przekładały na poczucie przynależności do wiejskiej wspólnoty i aktywność na jej rzecz – inne niż w przypadku kobiet, które doświadczyły miejskiego stylu życia. Przyjęto zatem, że rdzenne mieszkanki wsi częściej będą pomagać w czynnościach domowych, w nauce, organizować wypoczynek dzieciom z biednych rodzin oraz zapraszać na święta samotnych i opuszczonych sąsiadów.

⁸⁸⁴ J. Chodkowska-Miszczyk, J. Biegańska, E. Grzelak-Kostulska, *Rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego – studium przypadku z gminy Jeżewo*, „Studia Obszarów Wiejskich” 2017, T. 46, s. 43 – 44.

⁸⁸⁵ F. Znaniecki, *Ludzie teraźniejsi a cywilizacja przyszłości*, Warszawa: PWN 2001, s. 99.

⁸⁸⁶ Zob. E. G. Clary, M. Snyder, *The Motivations to volunteer: Theoretical and Practical Considerations*, „Current Directions in Psychological Science” 1999, T. 8, nr 5, s. 156 – 159.

⁸⁸⁷ I. Desperak, *Gmina jako środowisko...*, op. cit., s. 121.

1.7 Przypuszczalnie zmienne indywidualnego kapitału kulturowego respondentek będą różnicowa działania podejmowane przez nie na rzecz osób potrzebujących. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku takie cechy jak poziom i typ wykształcenia badanych, rodzaj wykonywanej pracy zawodowej, autodeklaracja religijna, wartości uznawane przez nie za istotne w życiu, sytuacja materialna. W prezentowanych badaniach przyjęto, że brane pod uwagę formy pracy społecznej na rzecz osób potrzebujących częściej będą udziałem kobiet z wyższym wykształceniem. Wyższe wykształcenie pełni kilka funkcji, wśród których Benon Bromberek wyróżnia funkcję społeczną, której wyrazem jest aktywne uczestnictwo w życiu własnego środowiska⁸⁸⁸. Z sondażu CBOS „Altruizm w opiniach i działaniach” opublikowanego w kwietniu 2020 wynika, że doświadczenie nieodpłatnej, dobrowolnej działalności na rzecz potrzebujących wyraźnie częściej posiadały osoby z wyższym wykształceniem⁸⁸⁹. Jest to stała tendencja obserwowana w badaniach i sondażach przeprowadzonych po 1989 roku, osoby z wyższym wykształceniem są aktywnymi twórcami własnej sytuacji życiowej oraz są gotowi czynnie uczestniczyć w kreowaniu własnego środowiska życia⁸⁹⁰. Przyjęto również, że pomoc związaną z nakładem własnych środków zarówno materialnych (wpłacanie pieniędzy i pomoc rzeczowa), jak i emocjonalnym (wsparcie w trudnych momentach, zapraszanie samotnych na święta) będzie znacznie częściej przejawiana przez kobiety posiadające wykształcenie humanistyczne. Warunkowane będzie to przekazywanymi im w procesie kształcenia wartościami i modelami myślenia mającymi budować postawę humanistycznego zaangażowania w służbę drugiemu człowiekowi⁸⁹¹. Zakładano, że kobiety wykonujące pracę umysłową częściej będą wskazywać na pomoc w nauce dzieciom i młodzieży oraz na pomoc w załatwianiu formalnych spraw. Kobiety bezrobotne w porównaniu z respondentkami z innych kategorii rzadziej deklarować będą pomoc w wyodrębnionych obszarach. Niskie zaangażowanie w działania na rzecz innych bezrobotnych kobiet będzie prawdopodobnie związane z ich niskim kapitałem społecznym i znacznym wykluczeniem spowodowanym brakiem pracy

⁸⁸⁸ B. Bromberek, *Młodzież studencka – jej kształcenie i koncepcje życia. Analiza wyników badań podłużnych przeprowadzonych w uczelniach Poznania*, Warszawa- Łódź: PWN 1988, s. 74.

⁸⁸⁹ CBOS, *Altruizm w opiniach i działaniach*, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_050_20.PDF (Dostęp 01.08.20).

⁸⁹⁰ A. Kokocińska, *Spoleczna wartość wyższego wykształcenia*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016, s. 109.

⁸⁹¹ B. Kwiatkowska-Tybulewicz, *Świat humanistyczny i humanistyczna edukacja według Bogdana Suchodolskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2014, nr 3(233), s. 104.

i mogącym współwystępować z nim ubóstwem⁸⁹². Częściej zatem w działania na rzecz potrzebujących angażować się będą kobiety dobrze i bardzo dobrze oceniające swoją sytuację materialną. Biorąc pod uwagę, że zasadniczym czynnikiem dynamizującym działania jednostek są uznawane przez nie wartości przyjęto, że częściej działania na rzecz potrzebujących przejawiać będą kobiety ceniące w życiu takie wartości jak grono przyjaciół, głęboka wiara religijna, świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom, prestiż i szacunek otoczenia. Przypuszczalnie częściej działania na rzecz osób potrzebujących będą podejmowały kobiety głęboko wierzące i zaangażowane w praktyki religijne. Religijność w sposób znaczący wzmacnia zarówno aktywność w sformalizowanych organizacjach, jak i spontaniczne działania prospołeczne. Wraz z uczestnictwem w rytuałach religijnych wzrasta poczucie skuteczności współdziałania na rzecz lokalnego środowiska a doświadczenia pracy społecznej deklarują częściej osoby najbardziej religijne⁸⁹³. Religijność różnicuje również wrażliwość na dobro wspólne⁸⁹⁴.

- 1.8 Przypuszczalnie częściej działania na rzecz osób potrzebujących podejmować będą kobiety starsze. Wspomniany już raport CBOS dotyczący altruizmu dowodzi, że ku takiej postawie najczęściej skłaniali się Polacy w wieku od 55 do 64 lat, czyli tacy którzy osiągnęli już stabilizację w różnych wymiarach życia. Nastawienie egoistyczne było częściej prezentowane przez respondentów poniżej 35 roku życia, którzy z racji charakterystycznych dla wieku uwarunkowań, takich jak rozpoczynanie kariery zawodowej czy zakładanie rodziny, byli w większym stopniu skoncentrowani na sobie⁸⁹⁵.
- 1.9 Hipotetycznie zasoby kulturowe rodzin respondentek będą różnicować działania podejmowane przez nie na rzecz Kościoła lokalnego, takie jak: składanie ofiar na tacę podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele. Priorytetowe znaczenie będą miały tu prawdopodobnie takie zmienne jak wykształcenie rodziców, pochodzenie społeczne, aktywność społeczna rodziców. Przyjęto założenie, że częściej działania takie podejmować będą kobiety, których rodzice posiadają niższy poziom wykształcenia i pochodzące z rodzin chłopskich. Można domniemywać, że aktywność na rzecz parafii generowana będzie silnym związkiem z Kościołem (wiara i praktyki religijne). Z badań Władysława Piwowa-

⁸⁹² Zob. M. Jażdżewska, *Aktywność społeczna Polaków*, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 2017, nr 7, s. 148.

⁸⁹³ B. Wciórka, *Spółeczeństwo obywatelskie 1998 – 2008*, „Opinie i Diagnozy” 2008, nr 8, s. 13.

⁸⁹⁴ J. Czapiński, *Stan społeczeństwa obywatelskiego*, w: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2009, s. 259.

⁸⁹⁵ CBOS, *Altruizm w opiniach i działaniach*, op. cit., s. 2.

skiego wynika, że im niższa i bardziej tradycyjna kategoria społeczna, tym częściej związana jest ze światopoglądem religijnym⁸⁹⁶. Kamil M. Kaczmarek wskazuje również na bardzo silną zależność pomiędzy wykształceniem a deklarowaną wiarą i praktykami religijnymi. Z badań autora wynika, że im wyższe wykształcenie posiadali respondenci, tym częściej określali się jako osoby niewierzące i niepraktykujące⁸⁹⁷. Ponadto zaznaczyć należy, że socjalizacja pierwotna stanowi doświadczenie mające największy wpływ na wiarę i preferencje jednostek⁸⁹⁸. Częściej zatem aktywność na rzecz parafii w branych pod uwagę dymensjach przejawiać będą kobiety, których rodzice są obecnie lub byli w przeszłości zaangażowani w działalność społeczną.

1.10 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zmiennymi związanymi ze środowiskiem lokalnym a działaniami podejmowanymi na rzecz parafii takimi jak: składanie ofiar na tace podczas mszy świętej, przekazywanie datków pieniężnych na rzecz parafii, osobistą pracę w Kościele. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku wzorce zaangażowania religijnego w środowisku lokalnym i czas zamieszkiwania na wsi. Przyjęto założenie, że częściej brane pod uwagę formy zaangażowania w życie parafii przejawiać będą kobiety wskazujące na wzorce zaangażowania religijnego w środowisku lokalnym. Posiadanie w najbliższym otoczeniu osób zaangażowanych w działalność religijną wiązać będzie się prawdopodobnie z pozostawianiem pod wpływem tych wzorców i generować będzie potrzebę podążania ich śladem. Częściej działania na rzecz parafii podejmować będą rdzenne mieszkanki wsi. Według Sławomira H. Zaręby przynależność lokalna nakłada się często na przynależność parafialną. Z badań autora wynika, że poczucie identyfikacji z parafią przejawiające się w praktykach religijnych, zaangażowaniu w miejscowe ruchy religijne i dobroczynne, materialnym wspieraniu lokalnych dzieł apostolskich deklarują częściej mieszkańcy wsi niż dużych miast⁸⁹⁹.

1.11 Zakładamy, że istnieje zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz parafii. Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zmienne jak poziom i typ wykształcenia, uznawane wartości, autodeklaracja religijna. Przyjęto założenie, że poziom i typ wy-

⁸⁹⁶ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin: RW KUL 1996, s. 375.

⁸⁹⁷ K. M. Kaczmarek, *Religijność a różnicowanie społeczne, a więc czy klasy mają znaczenie*, w: K. Podemski (red.), *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2009, s. 384 – 385.

⁸⁹⁸ J. Stolz, *Explaining religiosity: towards a unified theoretical model*, „British Journal of Sociology” 2009, nr 60 (2), s. 355.

⁸⁹⁹ S. H. Zaręba, *Religijność Polaków w procesie integracji europejskiej*, „Saeculum Christianum” 2005, nr 12(2), s. 207.

kształcenia respondentek będą różnicowały składanie przez nie ofiar na tacę podczas mszy świętej, partycypację w utrzymaniu świątyni i osobistą w niej pracę. Częściej działania takie podejmować będą kobiety posiadające niższy poziom wykształcenia i kobiety z wykształceniem rolniczym. Zasadność stawianej hipotezy potwierdzają między innymi badania Elżbiety Firlit, z których wynika ofiara na tacę podczas mszy świętej realizowana była głównie przez takie kategorie respondentów jak rolnicy i osoby pochodzące ze wsi⁹⁰⁰. Władysław Piwowarski wskazuje, że światopogląd religijny w największym stopniu upowszechniony jest wśród rolników, najmniej zaś wśród inteligencji z wyższym wykształceniem⁹⁰¹. Z badań z 1958 roku wynika, że profil studiów był zmienną bardziej znaczącą od płci. Najmniej wierzących było wśród humanistów (54%), najwięcej wśród przyrodników (82%)⁹⁰². Składanie ofiar na tacę, datki na rzecz Kościoła lokalnego oraz osobista praca w parafii, warunkowane przez uznawane przez respondentki wartości (udane życie rodzinne, spokojne życie), w szczególności zaś przez uznanie za ważną w życiu wartość głębokiej wiary religijnej. Ostatnia część stawianej hipotezy zakłada, że aktywność kobiet wiejskich na rzecz parafii będzie dynamizowana przez deklaracje wiary i regularnych praktyk religijnych.

- 1.12 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy wiekiem respondentek a aktywnością społeczną na rzecz parafii. Przypuszczalnie częściej ofiary na tacę, datki na rzecz parafii i indywidualną pracę na rzecz Kościoła lokalnego praktykować będą starsze respondentki. W okresie starości mamy zazwyczaj do czynienia ze wzmożoną aktywnością religijną. Szczególne znaczenie ma religia dla osób starszych zamieszkujących tereny wiejskie⁹⁰³. Jak zauważa Leon Dyczewski „o postawie religijnej osób starszych najczęściej decydują takie czynniki jak: refleksyjny charakter tej fazy życia, potrzeba przełamania narastającego poczucia samotności, potrzeba rozwiązania tak zwanych problemów ostatecznych, problemy wynikające z wyłączenia się z pracy zawodowej i związany z tym wzrost czasu wolnego”⁹⁰⁴. Z badań Teresy Kukułowicz przeprowa-

⁹⁰⁰ E. Firlit, *Parafia w społecznej świadomości*, w: W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba (red.), *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2004, s. 154 – 155.

⁹⁰¹ W. Piwowarski, op. cit., s. 383.

⁹⁰² M. Libiszowska-Żółtkowska, *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Warszawa: IFiS PAN 1991, s. 87.

⁹⁰³ Zob. W. Pędich, *Regionalne zróżnicowanie ludzi starych na wsi*, w: B. Synak (red.), *Polska starość*, Gdańsk: Uniwersytet Gdański 2003, s. 268.

⁹⁰⁴ L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin: RW KUL 1994, s. 102.

dzonych w diecezji warszawskiej wynika, że działalność na rzecz parafii podejmują najczęściej kobiety w wieku średnim i starsze⁹⁰⁵.

- 1.13 Zakładamy, że istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny. Priorytetowe znaczenie będą przypuszczalnie mieć w tym przypadku takie zmienne jak wykształcenie rodziców i liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym. Wśród wyodrębnionych wskaźników działań podejmowanych na rzecz własnej rodziny znalazły się obyczaje religijne i świeckie. Przyjęto założenie, że im wyższe będzie wykształcenie rodziców ankietowanych kobiet tym częściej celebrować będą one rytuały świeckie, w szczególności wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc, organizowanie uroczystości rodzinnych. Kobiety posiadające rodziców z niższym poziomem wykształcenia częściej podejmować będą rytuały religijne takie jak duchowy charakter przygotowań do świąt, zachowanie postu w dni ustalone, zachowanie tradycji religijnych. W przypadku kobiet z rodzin, w których posiadaniu znajduje się więcej materialnych zasobów kulturowych częstsze będzie organizowanie uroczystości rodzinnych, wspólne śpiewanie i muzykowanie oraz wykonywanie ozdób świątecznych.
- 1.14 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy cechami indywidualnego kapitału kulturowego respondentek a ich działaniami podejmowanymi na rzecz optymalizacji funkcjonowania środowiska rodzinnego. Zakładamy, że priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku poziom i typ wykształcenia oraz charakter pracy zawodowej wykonywanej przez respondentki. Przyjęto założenie, że im wyższe będzie ich wykształcenie, tym częściej kultywować będą świeckie obyczaje, w szczególności wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc i organizowanie uroczystości rodzinnych. Kobiety z niższym poziomem wykształcenia częściej praktykować będą w swoich rodzinach tradycje religijne. Obrzędy religijne będą również częściej kultywowane przez kobiety z wykształceniem rolniczym, podczas gdy kobiety posiadające wykształcenie humanistyczne i artystyczne częściej organizować będą uroczystości rodzinne i podejmować takie działania jak wspólne rodzinne śpiewanie i muzykowanie oraz wykonywanie ozdób świątecznych. Działania takie będą również właściwe dla kobiet wykonujących pracę umysłową.

⁹⁰⁵ T. Kukułowicz, *Společno-pastoralna działalność kobiet w parafii i diecezji*, w: Eadem, *Společno-religijna działalność parafii. Doświadczenia polskie i niemieckie*, Stalowa Wola 1992, s. 118.

- 1.15 Prawdopodobnie istnieje zależność pomiędzy wiekiem respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny. Im wyższy będzie wiek badanych kobiet, tym częściej podejmować będą takie działania jak post w dni ustalone, zachowanie tradycji religijnych, duchowe przygotowywanie się do świąt. Ankietowane młodsze częściej będą wyjeżdżać z rodziną na urlop do ciekawych miejsc i organizować uroczystości rodzinne.
- 1.16 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego respondentek a ich aspiracjami do podjęcia określonego typu działalności społecznej. Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zmienne jak wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne oraz pochodzenie społeczne badanych. Przyjęto założenie, że im wyższe będzie wykształcenie rodziców, tym częściej ankietowane aspirować będą do pełnienia funkcji we władzach samorządowych, aktywności na rzecz własnej rodziny i aktywności na rzecz mieszkańców i środowiska lokalnego. Działania takie będą również częściej wskazywane przez kobiety z rodzin inteligentnych. Warunkowane to będzie wyższą świadomością społeczną w tego typu rodzinach i wysokimi oczekiwaniami rodziców przekładającymi się na aspiracje młodszego pokolenia. Według Anny Gیزی-Poleszczuk dysponowanie przez dziecko kapitałem społecznym, zakorzenionym w strukturze pokrewieństwa oznacza możliwość uzyskania przez nie wsparcia rodziców i korzystania z różnego rodzaju zasobów pozostających w ich dyspozycji, zabezpieczenie gwarantowane w przypadku różnych okoliczności, zdolność zmobilizowania poparcia i zasobów⁹⁰⁶. Kobiety pochodzące z rodzin chłopskich i posiadające rodziców z niższym poziomem wykształcenia częściej deklarowały będą, że przedmiotem ich aspiracji jest aktywność na rzecz parafii. Przyjęto również, że kobiety posiadające rodziców, którzy są lub byli zaangażowani w działalność społeczną aspirują w większym stopniu do działalności na rzecz innych osób i społeczności lokalnej oraz aktywności w lokalnych strukturach. Małgorzata Fuszara zauważa, że w grupie sołtysów są często kobiety, „które przez wiele lat faktycznie wypełniały obowiązki sołtysa, chociaż formalnie i tytułarnie funkcję tę pełnił ich mąż lub ojciec. Dopiero po pewnym, niejednokrotnie bardzo długim, czasie akceptowano tę kobietę w roli sołtysa i formalnie wybierano ją na to stanowisko”⁹⁰⁷.

⁹⁰⁶ A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system...*, op. cit., s. 124.

⁹⁰⁷ M. Fuszara, *Kobiety w polityce dwudziestolecia (1989–2009)*, w: *Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989–2009. Raport*, Warszawa: Kongres Kobiet Polskich 2009, s. 192 – 193.

- 1.17 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zmiennymi środowiska lokalnego a dążeniami respondentek do określonego typu aktywności społecznej. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku wskazywane przez kobiety wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym (osoby znaczące) oraz czas zamieszkiwania na wsi. Przyjęto, że respondentki inspirujące się osobami zaangażowanymi w określone działania częściej aspirować będą do podejmowania takiej aktywności. Kobiety, które krócej zamieszkują na wsi częściej niż rdzenne mieszkanki wsi aspirować będą do aktywności we władzach samorządowych. Według Magdaleny Gwiazdy tradycyjne społeczności wiejskie wciąż mają charakter patriarchalny i trwają w nich przekonania o podległym charakterze kobiety wobec mężczyzny i konieczności ograniczenia jej aktywności do sfery prywatnej⁹⁰⁸. W społeczeństwach tego typu negatywnie ocenia się kobiety, które dla kariery zaniedbują rodzinę a one same w niewielkim stopniu zainteresowane są działalnością w lokalnych strukturach⁹⁰⁹. Kobiety zamieszkujące wieś od urodzenia będą w związku z tym częściej aspirować do aktywności na rzecz własnej rodziny i parafii.
- 1.18 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy cechami indywidualnego kapitału kulturowego respondentek a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zmienne jak poziom i typ wykształcenia badanych oraz uznawane wartości. Kobiety z wyższym poziomem wykształcenia częściej wskazywać będą, że aspirują do aktywności w strukturach samorządowych. Wykształcenie determinować będzie ich perspektywę kariery a także wpływać na polityczne ambicje i powodować wzrost świadomości. Według Renaty Siemińskiej w społecznościach, gdzie znaczna jest liczba kobiet z wykształceniem wyższym, obserwuje się wzmożoną aktywność społeczno-polityczną⁹¹⁰. Kobiety z niższym poziomem wykształcenia deklarować będą, że chciałyby podjąć aktywność na rzecz własnej rodziny a także parafii, gdyż w szczególności organizacje religijne dają możliwość zaangażowania społecznego dla osób religijnych, ale z niższym wykształceniem. Poprzez aktywność w parafii te osoby mają możliwość pomnażać swój

⁹⁰⁸ M. Gwiazda, *Stosunek do równouprawnienia płci – Polska vs kraje muzułmańskie*, Komunikat z badań CBOS, BS/157/2017, Warszawa 2017, s. 7.

⁹⁰⁹ A. Pięta-Szawara, *Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 21.

⁹¹⁰ Cyt. za: K. Karolczak, *Aktywność społeczno-polityczna kobiet na szczeblu lokalnym z uwzględnieniem sytuacji w gminie Gostyń po wyborach samorządowych 2010 r.*, „Refleksje” 2010, nr 4, s. 85.

kapitał ludzki o umiejętności obywatelskie⁹¹¹. Kobiety posiadające wykształcenie techniczne i rolnicze będą przypuszczalnie częściej wskazywać, że chciałyby podjąć aktywność na rzecz parafii. Z danych przedstawianych przez Libiszowską-Żółtkowską wynika, że wśród osób z wykształceniem wyższym technicznym w 1966 roku znalazło się jedynie nieco mniej wierzących praktykujących niż wśród osób z wykształceniem leśnym i rolniczym⁹¹². Można zatem domniemywać, że zaangażowanie religijne osób posiadających ten typ wykształcenia może przekładać się na pragnienie służby Kościołowi lokalnemu i aktywność na jego rzecz. Przyjęto również, że respondentki dla których istotne w życiu będą takie wartości jak prestiż i szacunek otoczenia oraz duże pieniądze, częściej wskazywać będą na chęć podjęcia funkcji we władzach samorządowych. Kobiety dla których istotna będzie świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom i głęboka wiara religijna, w większym stopniu aspirować będą do podjęcia aktywności na rzecz parafii.

- 1.19 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Chociaż, jak zauważa Julia Kubisa, prawdopodobieństwo zaangażowania kobiet w działalność społeczną rośnie w trzeciej fazie ich życia⁹¹³, to jednak aspiracje do branych pod uwagę typów aktywności społecznej będą zróżnicowane w poszczególnych kategoriach wiekowych. Przypuszczalnie do aktywności w strukturach samorządowych najczęściej aspirować będą kobiety w wieku średnim, które osiągnęły już stabilizację rodzinną i zawodową. Beata Pajak-Patkowska wskazuje na względnie stałą zależność występującą w badaniach i sondażach empirycznych – najbardziej aktywne politycznie są osoby w wieku produkcyjnym, pomiędzy 35 a 55 rokiem życia, najmniej zaś osoby najmłodsze oraz najstarsze⁹¹⁴. Respondentki najmłodsze będą przypuszczalnie wyrażały chęć podjęcia aktywności na rzecz własnej rodziny, zaś te najstarsze na rzecz parafii.

W nawiązaniu do przyjętej problematyki szczegółowej drugiego z obszarów sformułowane zostały następujące hipotezy:

- 2.1 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Zasadnicze

⁹¹¹ S. Grotowska, *Seniorzy w przestrzeni publicznej. Kapitał społeczny uczestników wspólnot, ruchów i stowarzyszeń katolickich*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2011, s. 69.

⁹¹² M. Libiszowska-Żółtkowska, op. cit., s. 213.

⁹¹³ J. Kubisa, *Bunt białych czepków. Analiza działalności związkowej pielęgniarek i położnych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2014, s. 37.

⁹¹⁴ B. Pajak-Patkowska, *Przesłanki aktywności politycznej jednostki i jej konsekwencje*, w: M. Rachwał (red.), *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017, s. 15.

znaczenie będą mieć w tym przypadku takie cechy jak liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek, wykształcenie ich rodziców, pochodzenie społeczne kobiet. Materialne zasoby kulturowe stanowią symbol kulturowych doświadczeń, tradycji, łączą się z różnorodnymi elementami i aspektami kultury regionalnej i religijnej. Przyjęto założenie, że częściej do organizacji kulturowych i religijnych przynależą kobiety z rodzin zasobnych w materialne dobra kulturowe. Różnice zaznaczać się będą w przypadku wykształcenia rodziców, badane posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształcenia częściej przynależą do organizacji kulturowych. Jak zauważa Janusz M. Szymański „Zdobywana wiedza zwiększa świadomość jednostki, przyczynia się do jej rozwoju psychicznego, doskonalenia inteligencji emocjonalnej i uczestnictwa w kulturze”⁹¹⁵. Im niższe będzie wykształcenie rodziców tym częściej respondentki przynależą do organizacji religijnych. Częstsza przynależność do organizacji kulturowych i religijnych ujawniać będzie się w przypadku kobiet, których rodzice posiadają doświadczenie aktywności społecznej. Przypuszczalnie do organizacji kulturowych częściej przynależą ankietowane z rodzin inteligentnych, do wspólnot religijnych zaś te z rodzin chłopskich.

2.2 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy cechami środowiska lokalnego a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych i religijnych. Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku wzorce aktywności w środowisku lokalnym oraz czas zamieszkiwania na wsi. Przyjęto, że częściej do organizacji kulturowych przynależą kobiety, dla których inspirującym wzorcem aktywności w rodzinnej miejscowości są osoby działające kulturowo, zaś do organizacji religijnych respondentki wskazujące na osoby zaangażowane religijnie. Wioletta Szymczak wskazuje, że pomiędzy członkami organizacji religijnych występuje silna więź interpersonalna, zaś relacje społeczne są oparte na sąsiedztwie, pokrewieństwie, przyjaźni, wspólnocie norm i wartości⁹¹⁶. Zakładano zatem, że przynależność do organizacji religijnych będzie częstsza w przypadku kobiet zamieszkujących wieś ponad 20 lat (często od urodzenia). Deklaracje przynależności do organizacji kulturowych będą częstsze w przypadku respondentek, które w przeciągu ostatnich 10 lat przeprowadziły się z miasta na wieś. W literaturze przedmiotu ukazywane są przykłady przyjezdnych,

⁹¹⁵ M. J. Szymański, *Edukacja we współczesnej debacie publicznej*, „Debata Edukacyjna” 2009, nr 2, s. 7.

⁹¹⁶ W. Szymczak, *Religijność – aktywność – obywatelskość...*, op. cit., s. 109.

osiedlających się kobiet, które aktywizują społeczność podejmując różne lokalne inicjatywy kulturalne⁹¹⁷.

2.3 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym ankietowanych a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Zasadnicze znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności będą miały takie cechy kapitału kulturowego respondentek jak poziom wykształcenia, autodeklaracja religijna, wartości uznawane za najważniejsze w życiu. Przyjęto, że częstość deklaracji przynależności do organizacji kulturowych będzie rosła wraz z poziomem wykształcenia kobiet. Im niższe będzie natomiast wykształcenie respondentek, tym częściej przynależą one do organizacji religijnych. Przypuszczalnie ankietowane głęboko wierzące i praktykujące częściej przynależą do organizacji religijnych, do kulturowych zaś respondentki wierzące i praktykujące okazjonalnie oraz wierzące, ale niepraktykujące religijnie. Przypuszczano również, że przynależność do ruchów kulturowych i religijnych będzie różnicowana przez wartości uznawane przez respondentki. W sytuacji, gdy kobiety będą wskazywały, że w ich życiu są istotne takie wartości jak grono przyjaciół i pełne rozrywek życie, częściej przynależą do grup kulturowych. Respondentki dla których będą ważne w życiu takie wartości jak świadomość bycia potrzebnym innym ludziom i głęboka wiara religijna częściej wskazywać będą, że przynależą do wspólnot religijnych.

2.4 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto założenie, że kobiety młodsze częściej przynależą do organizacji kulturowych a kobiety starsze do organizacji religijnych. Zwiększona religijność osób w starszym wieku jest zjawiskiem naturalnym. Religia ukazuje zbawczą perspektywę, nadaje teraźniejszości człowieka starszego specyficzne znaczenie. W starszym wieku wzrastają w człowieku potrzeby religijne, w szczególności sprawowania kultu i poczucia przynależności do Kościoła. Przynależność do wspólnot i organizacji religijnych wzmacnia, zwłaszcza w przypadku osób starszych, poczucie satysfakcji z życia, gotowość zaangażowania i chęć pomocy innym⁹¹⁸.

⁹¹⁷ Z. Kawczyńska-Butrym, *Kobiety – mieszkanki wsi – aktywność i zmiana*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 9.

⁹¹⁸ P. Brudek, A. Ochman, T. Rehlis, R. Sadlak, *Duszpasterstwo osób starszych w kontekście psychospołecznym*, w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), *Oblicza starości we współczesnym świecie. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2015, s. 319.

2.5 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych kobiet a życiem towarzyskim celebrowanym przez respondentki (ujmowanym w aspekcie kategorii osób z którymi ankietowane kobiety najchętniej spędzają wolny czas i okoliczności organizowania przez nie spotkań towarzyskich). Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie cechy środowiska rodzinnego jak liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych i wykształcenie rodziców. Według badań Marii Lewickiej, wskaźnik kapitału kulturowego czyli liczba książek w domu respondenta okazał się lepszym predyktorem kontaktów towarzyskich niż liczba lat nauki. Mogło to być związane ze wskazywanym przez Pierre'a Bourdieu związkiem pomiędzy kapitałem kulturowym a kapitałem społecznym, wyrażającym się w tym, że określony gust jest związany z przebywaniem w starannie dobranych kręgach osób⁹¹⁹. Kobiety, w których domach rodzinnych znajduje się więcej materialnych zasobów kulturowych i posiadające rodziców z wyższym wykształceniem, częściej będą preferować kontakty nie tylko z członkami najbliższej rodziny, ale także z osobami ze środowiska lokalnego, sąsiadami oraz znajomymi z organizacji. Przypuszczano także, że spotkania towarzyskie częściej organizować będą kobiety, w których domach znajduje się większa liczba materialnych zasobów kulturowych. Respondentki posiadające rodziców z wyższym wykształceniem częściej świętować będą sukcesy członków rodziny, organizować spotkania w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, w celu rewanżu za wizytę u kogoś. Częściej również organizować będą spotkania z okazji dorocznych świąt i jubileuszów członków rodziny oraz spotykać się w celu wspólnego oglądania transmisji wydarzeń sportowych i kulturowych.

2.6 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami środowiska lokalnego a branymi pod uwagę aspektami życia towarzyskiego respondentek. Zasadnicze znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będzie mieć czas zamieszkiwania na wsi. Jak wskazują badania Katarzyny Growiec, mieszkańcy wsi posiadają mniej znajomych niż mieszkańcy miast⁹²⁰. Jednak, co podkreśla Maria Halamska, mieszkańcy wsi utrzymują bardziej intensywne kontakty ze znajomymi, zaznacza się w ich przypadku personalny, bardziej bezpośredni i mniej anonimowy charakter uczestnictwa w życiu społecznym⁹²¹. Rdzenne mieszkanki wsi przypuszczalnie wskazywać będą na

⁹¹⁹ M. Lewicka, *Dwuścieżkowy model aktywności społecznej: kapitał społeczny czy kulturowy?*, w: D. Rutkowska, A. Szuster (red.), op. cit., s. 271 – 272.

⁹²⁰ K. Growiec, *Związek pomiędzy sieciami społecznymi a zaufaniem społecznym – mechanizm wzajemnego wzmacniania?*, „Psychologia Społeczna” 2009, T. 4, nr 1 – 2(10), s. 61.

⁹²¹ M. Halamska, *Życie na wsi: elementy stylu życia*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 1(158), s. 37.

utrzymywanie kontaktów zarówno z bliższą jak i dalszą rodziną oraz sąsiadami. Częściej organizować będą spotkania towarzyskie spontanicznie (bez szczególnej okazji) oraz z okazji dorocznych świąt. Kontakty z miastem sprzyjają natomiast szybszemu przenikaniu i rozprzestrzenianiu się miejskich wzorów życia kulturalnego. Janusz Mariański na podstawie przeprowadzonych badań w powiecie plockim stwierdza, że „proces „wkraczania” tzw. kultury zurbanizowanej na wieś najbardziej jest uchwytany w zakresie stroju, mowy, niektórych form grzecznościowych, form zabawy i spędzania wolnego czasu”⁹²². Kobiety, które posiadały doświadczenie życia w mieście, będą znacznie bardziej otwarte na jego wpływy, częściej preferować będą spotkania z przyjaciółmi i znajomymi. Pomimo tego, że w 2017 roku dostęp do Internetu deklarowało 75% mieszkańców wsi⁹²³, to jednak kobiety posiadające miejskie doświadczenia będą w większym stopniu otwarte na kontakty w sieci⁹²⁴. Będą one również częściej organizować spotkania i uroczystości służące podtrzymaniu dobrych stosunków ze współpracownikami, mające na celu uczczenie sukcesów członków rodziny oraz spotkania w celu wspólnego oglądania interesujących transmisji telewizyjnych.

2.7 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a branymi pod uwagę aspektami ich życia towarzyskiego. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku takie cechy tego kapitału jak poziom i typ wykształcenia i wykonywana praca zawodowa. Przyjęto, że kobiety z wykształceniem wyższym, częściej humanistycznym w większym stopniu wskazywać będą na potrzebę kontaktów towarzyskich wykraczających poza najbliższe środowisko rodzinne. Tendencja taka występować będzie również w przypadku kobiet wykonujących pracę umysłową. Respondentki posiadające wykształcenie wyższe częściej świętować będą sukcesy członków rodziny, organizować spotkania w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, czy też rewanżu za wizytę u kogoś. Częściej również organizować będą spotkania z okazji dorocznych świąt i jubileuszów członków rodziny. Biorąc pod uwagę typ wykształcenia zakładano, że kobiety z wykształceniem humanistycznym częściej będą organizować spotkania rodzinne z okazji jubileuszy oraz świąt dorocznych. Respondentki z wykształceniem ekonomicznym częstokroć będą świętować sukcesy członków rodziny oraz organizować spotkania mające charakter

⁹²² J. Mariański, *Kontakty społeczne mieszkańców wsi podmiejskich z uprzemysławiającym się Płockiem*, „Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Płockiego” 1972, T. 17, nr 1(65), s. 20.

⁹²³ B. Fedyszak-Radziejowska, *Spoločności wiejskie: postawy, wartości i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne*, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018...*, op. cit., s. 75.

⁹²⁴ Zob. L. Fortunati, *Mediatization of the Net and Internetization of the Mass Media*, „Gazette” 2005, nr 67(1), s. 27 – 44.

rewizyty, zaś kobiety posiadające wykształcenie artystyczne w większym stopniu spotykać się będą w celu wspólnego oglądania transmisji telewizyjnych. Przypuszczano także, że kobiety wykonujące pracę umysłową wielokroć bardziej będą organizować spotkania z okazji świętowania sukcesów członków rodziny, spotkania w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami oraz świętować jubileusze bliskich. Kobiety wykonujące pracę fizyczną częściej spotykać się będą w celu wspólnego oglądania wydarzeń sportowych i interesujących programów telewizyjnych, zaś kobiety bezrobotne częściej deklarować będą, że preferują spotkania bez okazji lub nie organizują żadnych spotkań towarzyskich.

2.8 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy wiekiem respondentek a branymi pod uwagę aspektami ich życia towarzyskiego. Należy zaznaczyć, że wraz z wiekiem zmienia się częstotliwość i charakter kontaktów towarzyskich. Z badań Antoniny Ostrowskiej wynika, że najwięcej kobiet w grupie powyżej pięćdziesiątego roku życia utrzymywało kontakty towarzyskie rzadziej niż raz w miesiącu, zaś najmniej częściej niż raz w tygodniu⁹²⁵. W literaturze gerontologicznej wskazywane jest także, że dla ludzi starszych substytutem utraconych form aktywności towarzyskiej i podstawową dostępną instytucją jest rodzina, która zapewnia „normalne” społeczne funkcjonowanie⁹²⁶. Przyjęto zatem założenie, że młodsze kobiety częściej niż starsze będą wskazywać na przyjaciół i znajomych jako osoby, z którymi kontakty towarzyskie cenią w największym stopniu. Respondentki starsze częściej świętować będą jubileusze członków rodziny oraz organizować spotkania z okazji świąt, częściej również będą wskazywać, że nie organizują spotkań towarzyskich. Kobiety młodsze częściej spotykać się będą w celu wspólnego oglądania wydarzeń sportowych i innych interesujących relacji telewizyjnych.

2.9 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a dbałością ankietowanych o własną osobę (w aspekcie dbania o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy). Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku takie kulturowe zasoby rodzinne jak liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym, wykształcenie rodziców i pochodzenie społeczne. Przyjęto założenie, że kobiety posiadające w swoich domach rodzinnych większą ilość materialnych dóbr kulturowych i posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształ-

⁹²⁵ A. Ostrowska, *Kobiety 50+ w Polsce. Między wyzwaniem społecznym a możliwościami zdrowotnymi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2015, T. VII, nr 1, s. 105.

⁹²⁶ E. Erasmus, E. Trafialek, *Turystyka i rekreacja źródłem sprawności ludzi starych*, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej 1997, s. 47.

cenia w większym stopniu będą dbać o swój wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz częściej podejmować działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Dodatkowo działania ukierunkowane na rozwój społeczno-kulturowy będą częstsze w przypadku grupy pochodzącej z rodzin inteligentnych.

- 2.10 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami środowiska lokalnego a dbaniem o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz inwestowaniem w rozwój społeczno-kulturowy przez respondentki. Przyjęto, że działania ukierunkowane na doskonalenie sfery fizycznej (w szczególności praktykowanie zdrowego sposobu odżywiania i zabiegi u fryzjera i kosmetyczki) częściej przejawiać będą kobiety, które niedawno przeprowadziły się z miasta na wieś. Będą one również w większym stopniu niż te zamieszkujące wieś od urodzenia podejmować działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Maria Halamska powołując się na wyniki ogólnopolskich sondaży wskazuje, że mieszkańcy wsi nieco mniej dbają o swój wygląd, rzadziej uprawiają sport i przeznaczają miesięcznie mniejsze kwoty na higienę osobistą⁹²⁷.
- 2.11 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy cechami indywidualnego kapitału kulturowego opiniodawczyń a ich działaniami podejmowanymi w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz własny rozwój społeczno-kulturowy. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku takie cechy osobistego kapitału jak wykształcenie, sytuacja materialna, uznawane wartości i autodeklaracja religijna. Przyjęto, że im wyższe będzie wykształcenie respondentek, tym częściej podejmowały będą one działania ukierunkowane na doskonalenie sfery fizycznej i własny rozwój. Z badań CBOS przytaczanych przez Franciszkę Wandę Wawro wynika, że w opinii 1/3 ankietowanych atrakcyjny wygląd przesądza o możliwości sukcesu zawodowego⁹²⁸. Działania ukierunkowane na doskonalenie wyglądu zewnętrznego będą częstsze w przypadku kobiet lepiej oceniających swoją sytuację materialną. Zakładano również, że ankietowane wierzące i regularnie praktykujące rzadziej inwestować będą we własny rozwój społeczno-kulturowy, koncentrując się w większym stopniu na swojej sferze duchowej.
- 2.12 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a dbałością o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz podnoszeniem swoich kwalifikacji. Przyjęto założenie, że działania takie częściej podejmować będą osoby młodsze.

⁹²⁷ M. Halamska, *Życie na wsi...*, op. cit., s. 34.

⁹²⁸ F. W. Wawro, *Kulturowe uwarunkowania funkcjonowania osób starszych*, w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), op. cit., s. 292.

- 2.13 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i twórczością własną ankietowanych kobiet. Priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będą miały takie zasoby jak liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych i wykształcenie rodziców. Przyjęto założenie, że kobiety, które w domach rodzinnych posiadały większą liczbę materialnych zasobów kulturowych, te których rodzice posiadają wyższy poziom wykształcenia częściej uczęszczają będą na koncerty, do teatru, kina i galerii sztuki. Częściej również będą czytać książki. Uczestniczki badań, których rodzice posiadają będą niższy stopień wykształcenia częściej uczęszczają będą do dyskotek, brać udział w lokalnych festynach i wydarzeniach sportowych. Respondentki z wymienionych kategorii intensywniej podejmować będą aktywność twórczą wyrażającą się w pisaniu wierszy, pamiętników, wspomnień, fotografowaniu, graniu na instrumentach muzycznych, malowaniu i pisaniu bloga, zaś kobiety których rodzice posiadają niższy poziom wykształcenia bardziej dynamicznie podejmować się będą tworzenia wyrobów kulinarnych i pracy na działce.
- 2.14 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy cechami związanymi ze środowiskiem lokalnym a tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i własną twórczością respondentek. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku wzorce aktywności w środowisku lokalnym, czas zamieszkiwania na wsi. Przyjęto, że respondentki dla których inspirującymi wzorcami aktywności w lokalnym środowisku są osoby zaangażowane kulturowo, częściej chadzać będą na koncerty, do teatru, kina i galerii sztuki oraz czytać książki. Po wielokroć będą również podejmować takie formy twórczości własnej jak pisanie wierszy, pamiętników, wspomnień, robienie zdjęć, granie na instrumentach muzycznych, malowanie. Kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi społecznie częściej korzystać będą z Internetu.
- 2.15 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a ich tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i własną twórczością. Priorytetowe znaczenie w różnicowaniu wymienionych aspektów aktywności kulturowej będą miały w tym przypadku takie osobiste zasoby jak poziom wykształcenia. Przypuszczano, że im wyższe będzie wykształcenie respondentek, tym systematyczniej bywać będą na koncertach, w teatrze, kinie i galerii sztuki oraz czytać książki. Zakładano także również, że kobiety z niższym poziomem wykształcenia o wiele bardziej niż wyżej wspomniana grupa będą pracować na działce i przygotowywać przetwory. Kobiety z wykształceniem wyższym w większym stopniu podejmować będą

bardziej wysublimowane formy twórczości (pisanie wierszy, pamiętników, wspomnień, robienie zdjęć, granie na instrumentach muzycznych, malowanie).

- 2.16 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy wiekiem a tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i własną twórczością respondentek. Przyjęto założenie, że aktywność polegającą na bywaniu w instytucjach kultury oraz uczestnictwo w eventach częściej przejawiać będą młodsze respondentki. Częściej również niż respondentki starsze będą korzystać z Internetu. Respondentki starsze częściej natomiast będą praktykować czytelnictwo i słuchanie radia. Przypuszczano także, że kobiety młodsze częściej pisać będą wiersze, bloga, grać na instrumentach oraz fotografować. Starsze częściej podejmować będą pracę na działce i zajmować się robieniem przetworów.
- 2.17 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia. Priorytetowe znaczenie będą mieć w tym przypadku takie zasoby kulturowe jak liczba dóbr kulturowych w domu rodzinnym, wykształcenie rodziców oraz ich zaangażowanie społeczne. Zakładano, że im więcej materialnych dóbr kulturowych będzie w posiadaniu rodzin respondentek, tym częściej będą starały się one, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierowały się będą inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak, aby czuć się tam komfortowo, będą dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Im mniejsza liczba dóbr kulturowych będzie znajdować się w domach rodzinnych ankietowanych kobiet, tym częściej będą aranżując przestrzeń domu i ogrodu kierować się przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości, częściej będą również deklarować, że nie podejmują żadnych działań. Im wyższe będzie wykształcenie rodziców respondentek, tym częściej będą kierowały się one inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować tę przestrzeń tak, aby czuć się tam komfortowo, będą dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Kobiety posiadające rodziców z niższym poziomem wykształcenia będą kierować się aranżując przestrzeń domu i ogrodu przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości, częściej będą również deklarować, że nie podejmują żadnych działań. Również kobiety posiadające rodziców zaangażowanych społecznie częściej będą starały się, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierując się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, istotna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować prze-

strzeń domu i otoczenia tak aby czuć się tam komfortowo, dbając o komfort zwierząt domowych i gospodarskich.

2.18 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy zasobami związanymi ze środowiskiem lokalnym a działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz estetyki domu i otoczenia. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym przypadku wzorce aktywności w lokalnym środowisku. Kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi kulturowo częściej będą starały się, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierując się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji. Dla respondentek czerpiących natchnienie od osób zaangażowanych społecznie, priorytetowa będzie funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak, aby czuć się tam komfortowo oraz dbać o dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich. Kobiety wzorujące się osobami zaangażowanymi religijnie aranżując przestrzeń domu i ogrodu będą sugerować się przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości.

2.19 Przypuszczalnie istnieje związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia. Priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zasoby jak poziom i typ wykształcenia oraz autodeklaracja religijna. Przyjęto, że im wyższe będzie wykształcenie respondentek, tym częściej ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak, aby czuć się tam wygodnie, dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich oraz kierować się inspiracjami z telewizji i kolorowych magazynów. Kobiety z niższym poziomem wykształcenia naśladować będą inne osoby z rodzinnej miejscowości oraz częściej deklarować, że nie podejmują żadnych działań w tym zakresie. Uczestniczki badań z wykształceniem humanistycznym i artystycznym częściej będą starały się, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierując się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, podczas gdy dla kobiet z wykształceniem rolniczym, ekonomicznym i technicznym częściej istotniejsza będzie funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować ją tak, aby czuć się tam komfortowo. Kobiety z wykształceniem rolniczym w większym stopniu dbać będą o komfort zwierząt domowych i gospodarskich oraz w aranżacji domu i ogrodu kierować się będą przykładem osób z rodzinnej miejscowości. Badane wierzące i regularnie praktykujące częściej wskazywać będą, że istotna jest dla nich estetyka zamieszkanego przez nie otoczenia, dbać będą również o funkcjonalność domu

i najbliższego mu terytorium oraz dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich. Respondentki niepraktykujące oraz niewierzące częściej inspirować się będą aranżując przestrzeń domu i ogrodu środkami masowego przekazu.

2.20 Przypuszczalnie istnieje zależność pomiędzy wiekiem ankietowanych a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia. Młodsze z nich częściej dbać będą o to, żeby ich teren wykazywał się estetyką, czerpiąc do tego natchnienie i niejako motywację z mass mediów. Dla starszych opiniodawczyń ważna będzie funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu oraz strefy okalającej go, będą dostosowywać tę architekturę tak, by zaspokoić swoją potrzebę wygody, starając się także zapewnić optymalne warunki bytu zwierzętom domowym i gospodarskim. Istotniejszym będzie dla nich przykład sąsiadów i innych osób z rodzinnej miejscowości. Z badań Krystyny Leśniak-Moczuk wynika, że na wsi im starsze pokolenie, tym jego potrzeby estetyczne są bardziej minimalistyczne, co warunkowane jest przyzwyczajeniem do dawnego, wiejskiego stylu życia (przebiegającego w prostocie i skromnych warunkach)⁹²⁹.

Postawione hipotezy na dalszym etapie poddane zostały weryfikacji empirycznej, która wymagała ustalenia zmiennych i doboru do nich odpowiednich wskaźników.

3.2. Organizacja, przebieg badań, sposób analizy zebranego materiału empirycznego

Na etapie organizacji badań własnych kluczową kwestią stanowi dobór próby do badań oraz charakterystyka badanej populacji. Według danych zaczerpniętych z oficjalnej strony Głównego Urzędu Statystycznego w roku 2017, tereny wiejskie w województwie podkarpackim zamieszkiwało 629547 kobiet, z czego 533048 miała co najmniej 15 lat. Ogólna liczba kobiet na Podkarpaciu we wspomnianym roku wynosiła 1086326, natomiast powyżej 14 roku życia – 929524. Spośród 21 powiatów znajdujących się na terenie województwa podkarpackiego wylosowanych zostało 7 powiatów (brzozowski, jarosławski, jasielski, kolbuszowski, przeworski, rzeszowski oraz sanocki), w których prowadzane były badania. Przy znanej liczbie populacji oraz przyjętego błędu z próby +/-5% dla poziomu ufności $p=0,05$ należało przebadać około 400 kobiet z terenów wiejskich.

Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, przy użyciu ankiety, która jest techniką „gromadzenia informacji, polegającą na wypełnianiu najczęściej przez badanego specjalnych kwestionariuszy, na ogół o wysokim stopniu standaryzacji w obecności lub

⁹²⁹ K. Leśniak-Moczuk, *Unifikacja standardu warunków mieszkaniowych na wsi i w mieście na przykładzie powiatu mieleckiego na Podkarpaciu*, „Zeszyty Wiejskie” 2009, T. XIV, s. 177.

częściej nie w obecności ankietera⁹³⁰. Zastosowanym narzędziem badawczym był autor-ski kwestionariusz ankiety, składający się z 34 pytań (zamkniętych i półotwartych) zbudowanych na skalach nominalnych oraz porządkowych. W strukturze ankiety zostały uwzględnione zgodnie z podjętą problematyką badawczą następujące elementy: pytania dotyczące danych społeczno-demograficznych respondentek (grupa tak zwanych pytań osobowych), pytania dotyczące specyfiki środowiska społeczno-kulturowego respondentek oraz pytania dotyczące obszarów i form aktywności społecznej i kulturowej badanych kobiet.

Badania prowadzone były w sposób bezpośredni (badania w terenie) od sierpnia do września 2018 roku przez czterech odpowiednio przeszkolonych ankieterów, którzy za pomocą aplikacji mobilnej ankietowali w co dziesiątym gospodarstwie domowym. Jeśli w danym gospodarstwie nie zamieszkiwała kobieta w określonej kategorii wieku, ankietyzacja kontynuowana była przy uwzględnieniu kolejnego numeru domu. Kontrolowaną zmienną był wiek, tak by odzwierciedlał proporcje występujące w populacji. Ankieterzy mieli obowiązek przeprowadzenia badań w taki sposób, by w każdej grupie wiekowej znalazła się minimalna wskazana liczba osób (od 13 do 16 respondentek w każdej grupie wiekowej w 7 losowo wybranych powiatach). Badania odbywały się od poniedziałku do soboty w godzinach od 10.00 do 18.00, tak by również osoby pracujące miały możliwość w nich uczestniczyć. Rzetelność badania w dużej mierze zapewniała aplikacja mobilna, która kontrolowała czas realizacji wywiadu oraz lokalizację ankieterów. Co więcej, dzięki elektronicznej formie ankiety odpowiedzi od razu zapisywane były w formacie, który umożliwiał późniejsze analizy. Odpowiednie reguły przejścia, liczba maksymalnie zaznaczanych wskaźników oraz obowiązek odpowiedzi na część pytań wykluczyły efekt w postaci błędnego wypełniania kwestionariuszy, co często zdarza się przy badaniach, które prowadzone są z wykorzystaniem ankiet w papierowej formie.

Prośba o udział w badaniu została skierowana w sumie do 1423 kobiet spełniających kryteria doboru próby. Spośród tej grupy badanych zgodnie z założeniami metodologicznymi 400 respondentek zgodziło się na ankietyzację. Powody związane z odmowami to w szczególności: obawa przed wykorzystaniem wyników do celów innych niż naukowe oraz brak czasu. W sytuacji, gdy badane prosiły o kontakt w innym terminie, wówczas ankietyzacja była realizowana we wskazanym czasie. Umieszczona poniżej tabela szczegółowo informuje o wartościach liczbowych i procentowych kobiet, które tworzą populację

⁹³⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, op. cit., s. 96.

w poszczególnych grupach wiekowych wedle kategoryzacji GUS z 2017 r. Ponadto zamieszczona została również informacja na temat liczby ankietowanych kobiet.

Tabela 3. Dane GUS z 2017 roku dotyczące kobiet, które tworzą populację w poszczególnych grupach wiekowych i liczba ankietowanych

	Liczba kobiet z populacji 2017 r.	Procent (%) kobiet z populacji	Liczba przebadanych kobiet	Procent (%) przebadanych kobiet
15-29 lat	127326	23,89	88	22
30-44 lat	139664	26,20	105	26,25
45-59 lat	118042	22,14	89	22,25
pow. 59	148016	27,77	118	29,5
Ogółem	533048	100	400	100
p=0,78				

Źródło: Opracowanie własne

W trakcie analizy wykazano, że proporcja między liczbą kobiet tworzących populację w poszczególnych grupach wiekowych a liczbą respondentek biorących udział w badaniu jest do siebie zbliżona o czym świadczy wynik $p=0,78$. Należy zaznaczyć, że w badaniu brały udział wyłącznie kobiety od 18 roku życia, jednak dane z GUS posiadają kategoryzację, która uwzględnia również osoby w wieku 15, 16 oraz 17 lat. Biorąc pod uwagę, że zakres 3 lat nie jest bardzo duży, to nie powinien istotnie wpłynąć na wyliczony błąd oraz reprezentatywność.

W trakcie analizy statystycznej celem sprawdzenia istotności związku między zmiennymi zbudowanymi na skalach nominalnych oraz porządkowych wykorzystano test Chi-kwadrat⁹³¹ jak również korelacje Tau-b Kendalla (dla tabel z taką samą liczbą kolumn i wierszy) oraz Tau-c Kendalla (dla tabel o różnej liczbie kolumn i wierszy)⁹³². Przy zależności istotnej statystycznie sprawdzano również siłę związku, która jest normalizowana i przyjmuje wartości od 0 do 1⁹³³. Wobec powyższego wyniki mieszczące się w kategorii od 0 do 0,29 traktowane są jako zależność słaba, od 0,30 do 0,49 – zależność umiarkowana, natomiast od 0,5 do 1 – zależność silna. Dla testu Chi-kwadrat wykorzystane miary siły związku dotyczą współczynników Phi (dla tabel 2 na 2) oraz V Kramera (dla tabel większych niż 2 na 2)⁹³⁴. Uzyskane wyniki korelacji (Tau-b Kendalla oraz Tau-c Kendalla) jak również miara symetryczna Phi mogą przyjmować wartości ujemne, które w tym wypadku

⁹³¹ J. Górniak, J. Wachnicki, *Pierwsze kroki w analizie danych. SPSS for Windows*, Kraków: SPSS Polska 2008, s. 138-141.

⁹³² M. Nawojczyk, *Przewodnik po statystyce dla socjologów*, Kraków: SPSS Polska 2002, s. 137.

⁹³³ Ibidem, s. 223.

⁹³⁴ S. Bedyńska, A. Brzezicka, *Statystyczny drogowskaz*, Warszawa: SWPS 2007, s. 181.

interpretuje się jako odwrotną zależność/ korelację. Gdy tabela krzyżowa składała się z odpowiedzi zbudowanych na skali nominalnej i porządkowej, wówczas odczytywana była statystyka na słabszym poziomie pomiaru⁹³⁵. Podczas analizy testem Chi-kwadrat należy pamiętać o pewnych założeniach, które dotyczą wielkości liczebności teoretycznych, a właściwie liczby dopuszczalnych dla danej tabeli liczebności teoretycznych, które mają wartość między 1 a 5. Otrzymany wynik jest dokładny wówczas, gdy żadna z liczebności teoretycznych nie jest mniejsza od jedności i gdy nie więcej niż 20% liczebności teoretycznych jest mniejsza od 5⁹³⁶.

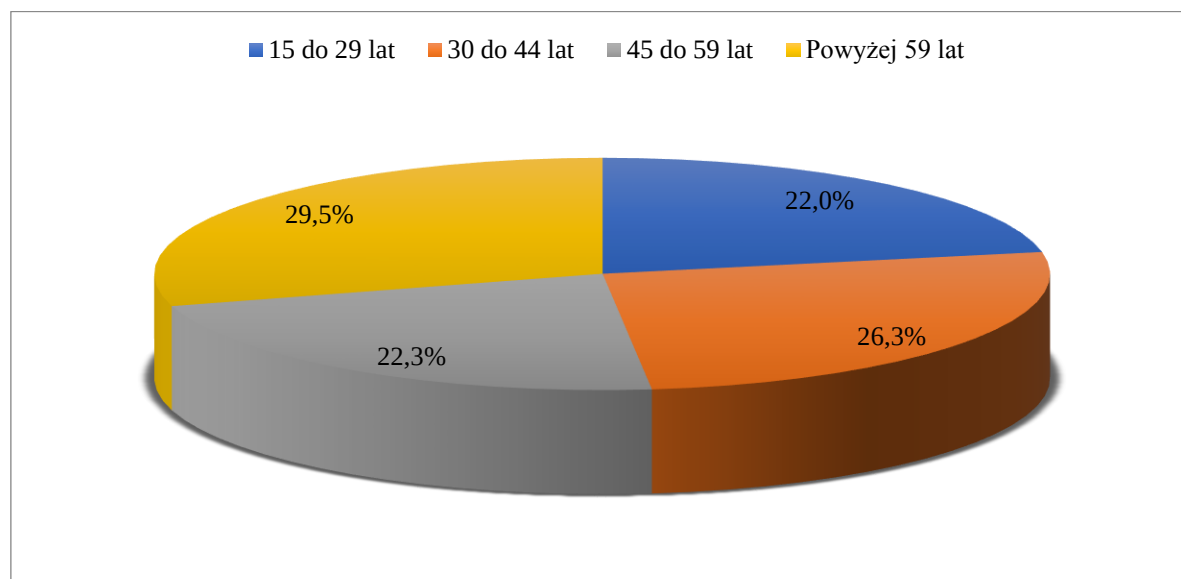
Analiza została przeprowadzona za pomocą programu SPSS, a wszelkie związki są istotne z punktu widzenia statystycznego, gdy $p \leq 0,05$.

3.3. Społeczno-demograficzna charakterystyka badanej populacji

Prezentacja podjęta w niniejszym paragrafie dotyczy struktury społeczno-demograficznych cech reprezentatywnej próby kobiet z Podkarpacia liczącej 400 osób, które wzięły udział w badaniu ankietowym. Uwzględnione zostały społeczne i demograficzne cechy stanowiące zarazem zmienne niezależne takie jak: czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, zmienne środowiska rodzinnego respondentek, cechy ich indywidualnego kapitału kulturowego.

Wykres nr 1 przedstawia strukturę wieku badanych kobiet jako zmienną demograficzną.

Wykres 1. Wiek respondentek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

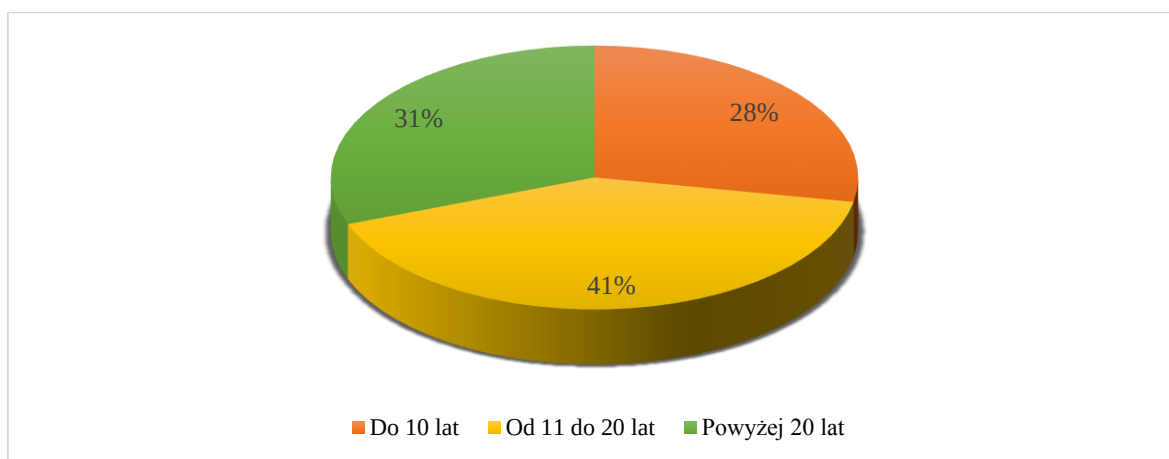
⁹³⁵ M. Nawojczyk, Przewodnik po statystyce..., op. cit., s. 129.

⁹³⁶ Ibidem, s. 217-218.

Ze względu na sposób przeprowadzenia badań (w każdej grupie wiekowej znalazła się minimalna wskazana liczba osób – od 13 do 16 respondentek w każdej grupie wiekowej) liczebności w poszczególnych kategoriach są do siebie zbliżone. Nieznacznie dominują kobiety powyżej 59 roku życia, zaś najmniejszy odsetek występuje w kategorii wiekowej od 15 do 29 roku życia.

Wykres nr 2 obrazuje dane dotyczące deklaracji kobiet na temat czasu ich zamieszkiwania na wsi.

Wykres 2. Czas zamieszkiwania kobiet na wsi (%)

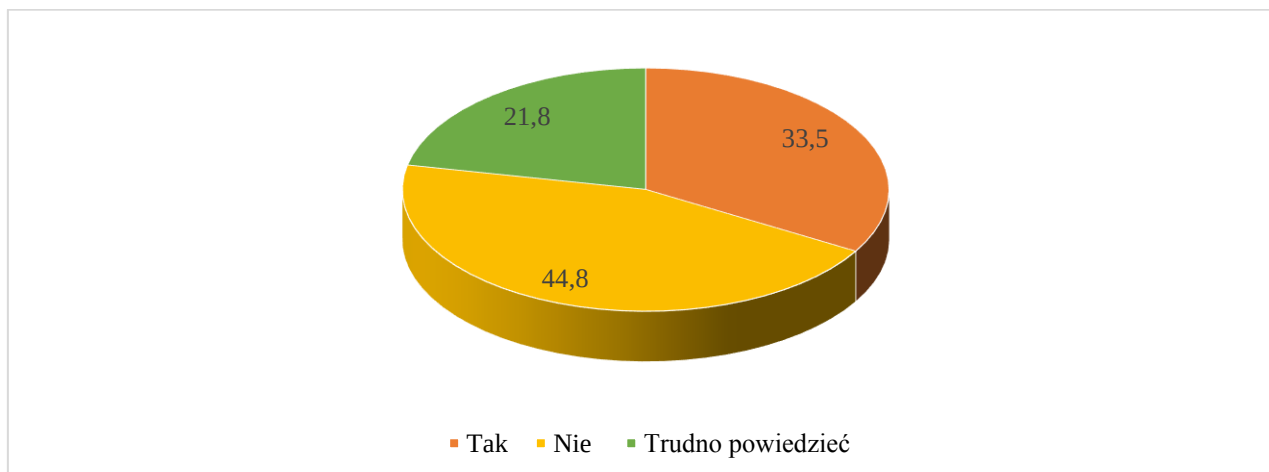


Źródło: Własne badania empiryczne

Można stwierdzić, że w badanej populacji dominują kobiety, które nie są rdzennymi mieszkankami wsi, ale zamieszkują na jej terenie powyżej dekady (41,3%). Najmniejszy w badanej populacji jest udział kobiet, które mieszkają na wsi przez okres do 10 lat (28%). Należy zaznaczyć, że w kategorii „powyżej 20 lat” (31%) większość respondentek wskazuje, że zamieszkuje wieś od urodzenia.

Ze stażem zamieszkiwania na wsi wiąże się poczucie identyfikacji z lokalną społecznością. Respondentki zostały poproszone o wskazanie, czy czują się częścią tej społeczności. Uzyskane dane ilustruje wykres nr 2.

Wykres 2. Poczucie identyfikacji ze społecznością lokalną (%)

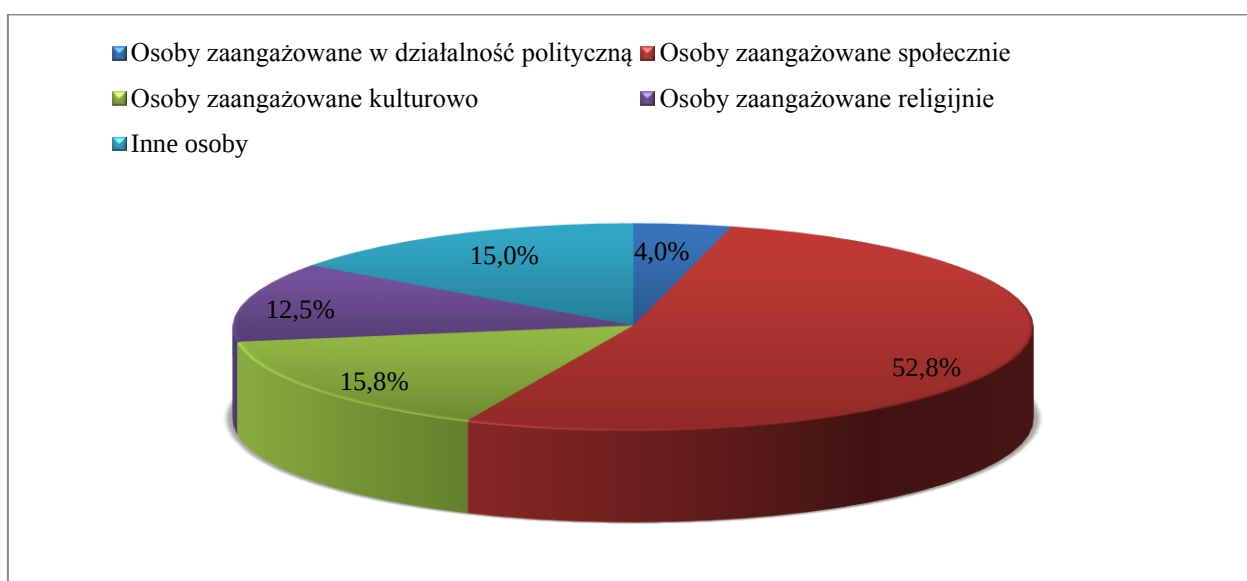


Źródło: Własne badania empiryczne

Interesujące są deklaracje kobiet dotyczące ich poczucia identyfikacji ze środowiskiem wiejskim. Okazuje się, że chociaż 72% badanej populacji kobiet zamieszkiwało wieś powyżej 10 lat, respondentki w dominującym odsetku (44,8%) deklarują brak identyfikacji ze społecznością lokalną (nie czują się częścią tej społeczności). Wśród przebadanych kobiet 33,5% wskazywało na poczucie identyfikacji, zaś 21,8% nie określiła swojego stanowiska w tej kwestii.

Ankietowane kobiety zostały również poproszone o wskazanie, które z kategorii osób zaangażowanych politycznie, społecznie, kulturowo lub religijnie w środowisku lokalnym stanowią dla nich inspirujący wzorzec aktywności. Uzyskane dane przedstawia kolejny wykres.

Wykres 3. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym (%)



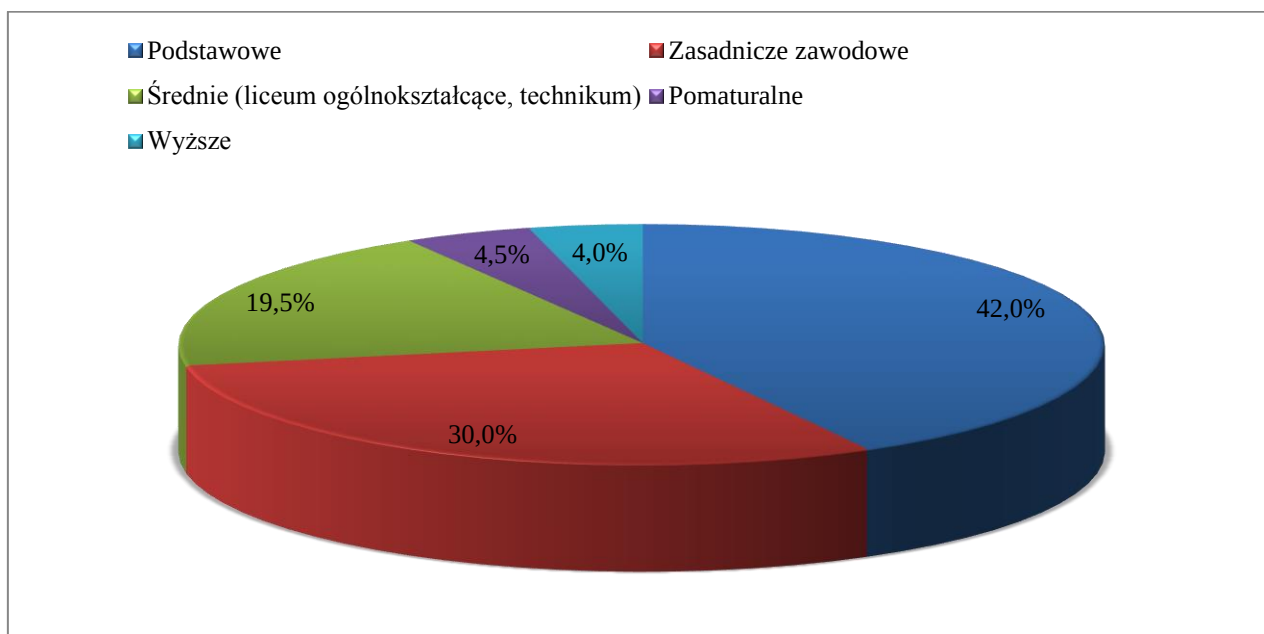
Źródło: Własne badania empiryczne

Uzyskane dane wskazują, że ponad połowa ankietowanych kobiet wiejskich (52,8%) podaje, że źródłem inspiracji w środowisku lokalnym są dla niej osoby zaangażowane w działalność społeczną. Respondentki wskazują również na osoby zaangażowane kulturowo (15,8%) i osoby zaangażowane religijnie (12,5%). Bardzo mały odsetek ankietowanych kobiet (jedynie 4%) deklaruje, że istotnymi wzorcami aktywności w zamieszkiwanej wsi są dla nich osoby zaangażowane w działalność polityczną. Warto zauważyć, że ogólnopolskie badania i sondaże wskazują, iż kobiety w mniejszym stopniu niż mężczyźni interesują się tematami dotyczącymi życia publicznego i rzadziej podejmują działania o charakterze politycznym (dotyczy to w szczególności kobiet młodych, słabiej wykształconych, gorzej sytuowanych oraz mieszkających na wsi). Np. sondaż CBOS z 2013 roku dowodzi, że ponad połowa respondentek uczestniczących w badaniu praktycznie nie interesowała się polityką, 29% określiło swe zainteresowanie tą sferą jako nikłe, zaś 21% wskazywało na zupełny brak zainteresowania sprawami publicznymi. U mężczyzn tego typu deklaracje były znacznie rzadsze (jedynie 11% stwierdziło, że nie interesuje się sprawami publicznymi)⁹³⁷. Wśród respondentek biorących udział w badaniach będących przedmiotem niniejszej rozprawy 15% wskazuje także, że wzorcami aktywności w lokalnym środowisku są dla nich inne osoby, większość wskazań dotyczy tu osób, które można określić jako lokalne elity finansowe. Są to zatem w większym stopniu wzorce aktywności zawodowej, osoby którym udało się odnieść sukces finansowy.

Przyjęta koncepcja badawcza wymaga charakterystyki badanej populacji pod względem cech środowiska rodzinnego. Respondentki zostały poproszone o wskazanie wykształcenia swoich rodziców. Na wykresie 4 przedstawione zostały dane odnoszące się do wykształcenia matek ankietowanych kobiet.

⁹³⁷ A. Cybulska, *Rządzący i rządzone? Postawy kobiet wobec polityki*, Komunikat z badań CBOS, BS/58/2013, Warszawa 2013, s. 1 – 2.

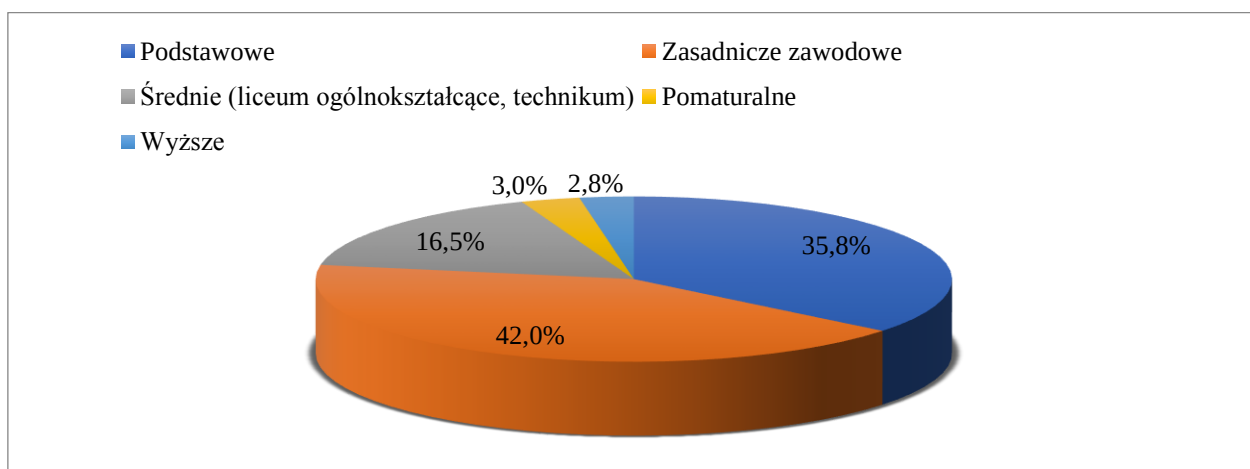
Wykres 4. Wykształcenie matki (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Z przedstawionych ilustracji wynika, że poziom wykształcenia matek respondentek jest stosunkowo niski. Wśród ankietowanych 42% deklaruje, że ich matki posiadają wykształcenie podstawowe, 30%, że zasadnicze zawodowe, 19,5% wskazywało na wykształcenie średnie. Jedynie 4,5% matek ankietowanych kobiet posiadało wykształcenie pomaturalne a 4% wyższe. Podobne dane uzyskano w przypadku odpowiedzi o wykształceniu ojca. Wśród ojców respondentek dominuje wykształcenie zasadnicze zawodowe (42%), kolejno wykształcenie podstawowe (35,8%), średnie (16,5%). Podobnie niski odsetek jak w przypadku matek legitymuje się wykształceniem pomaturalnym (3%) oraz wyższym (2,8%). Dane dotyczące wykształcenia ojców respondentek przedstawia wykres nr 5.

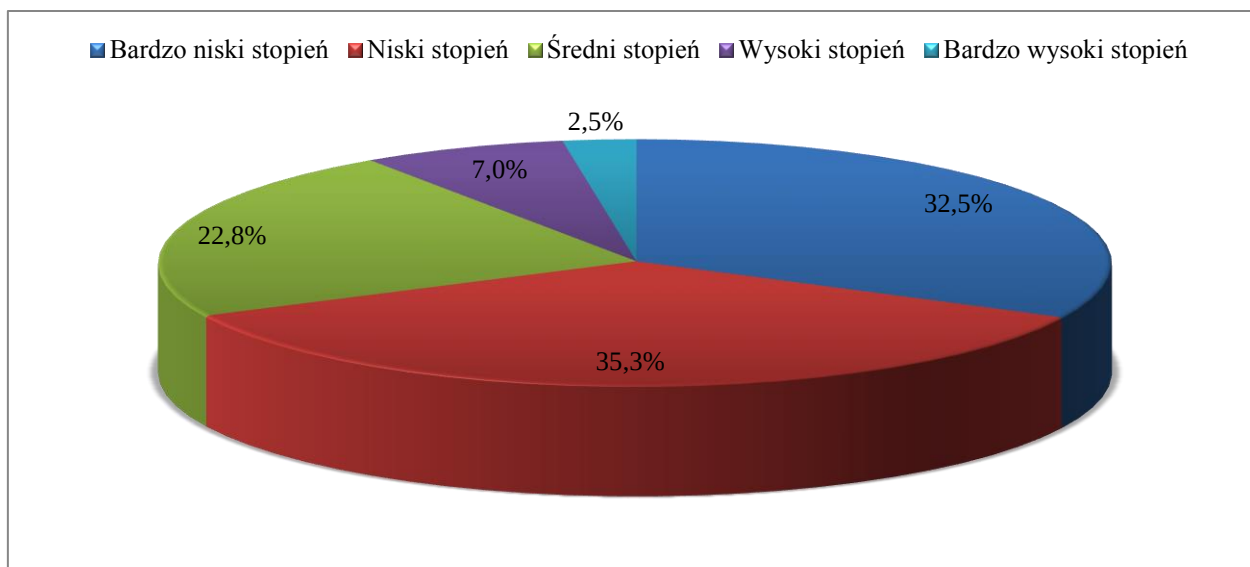
Wykres 5. Wykształcenie ojca (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Na potrzeby przeprowadzonych analiz wprowadzona została kategoria „wykształcenie rodziców”, które stanowi średnią poziomą wykształcenia każdego z nich. Jest to suma poziomów podzielona przez 2. Jeśli poziom wykształcenia dwojga rodziców wynosił np. „2,5”, wówczas jego stopień określany był na „3” (średni stopień). Wobec powyższego wartości połówkowe były kategoryzowane do poziomu wyższego. Dane uzyskane w wyniku zastosowanej kategoryzacji przedstawia wykres nr 6.

Wykres 6. Wykształcenie rodziców (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Z przedstawionych danych wynika, że 35,3% rodziców posiada niski poziom wykształcenia, 32,5% bardzo niski poziom, 22,8% średni poziom, 7% wysoki poziom zaś 2,5% bardzo wysoki poziom. Są to wyniki zbieżne z ogólnopolskimi tendencjami. Maria Halamska zauważa, że wykształcenie mieszkańców wsi pomimo wzrostu w stosunku do pokolenia rodziców, jest w dalszym ciągu niższe niż wykształcenie ludności miejskiej. Odmienna jest również struktura wykształcenia ludności na wsiach – znacząco mniejszy jest udział ludności z wykształceniem wyższym i średnim, przy dużo większym udziale osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe i podstawowe⁹³⁸. W populacji wiejskiej odsetek osób pracujących posiadających wykształcenie wyższe lub średnie zwiększył się w latach 2014 – 2016 z 54,1 do 55,6% ogółu pracujących mieszkańców wsi, w tym z wykształceniem wyższym z 19,6 na 20,6%⁹³⁹. Zmiany w strukturze wykształcenia mieszkańców wsi potwierdza również zależność między wykształceniem rodziców a wiekiem respondentek, którą stwierdzono w prezentowanych badaniach. Uzyskane dane przedstawia poniższa tabela.

⁹³⁸ M. Halamska, *Życie na wsi...*, op. cit., s. 28.

⁹³⁹ I. Frenkel, *Ludność wiejska*, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), op. cit., s. 38.

Tabela 4. Wykształcenie rodziców a wiek respondentek (N=400)

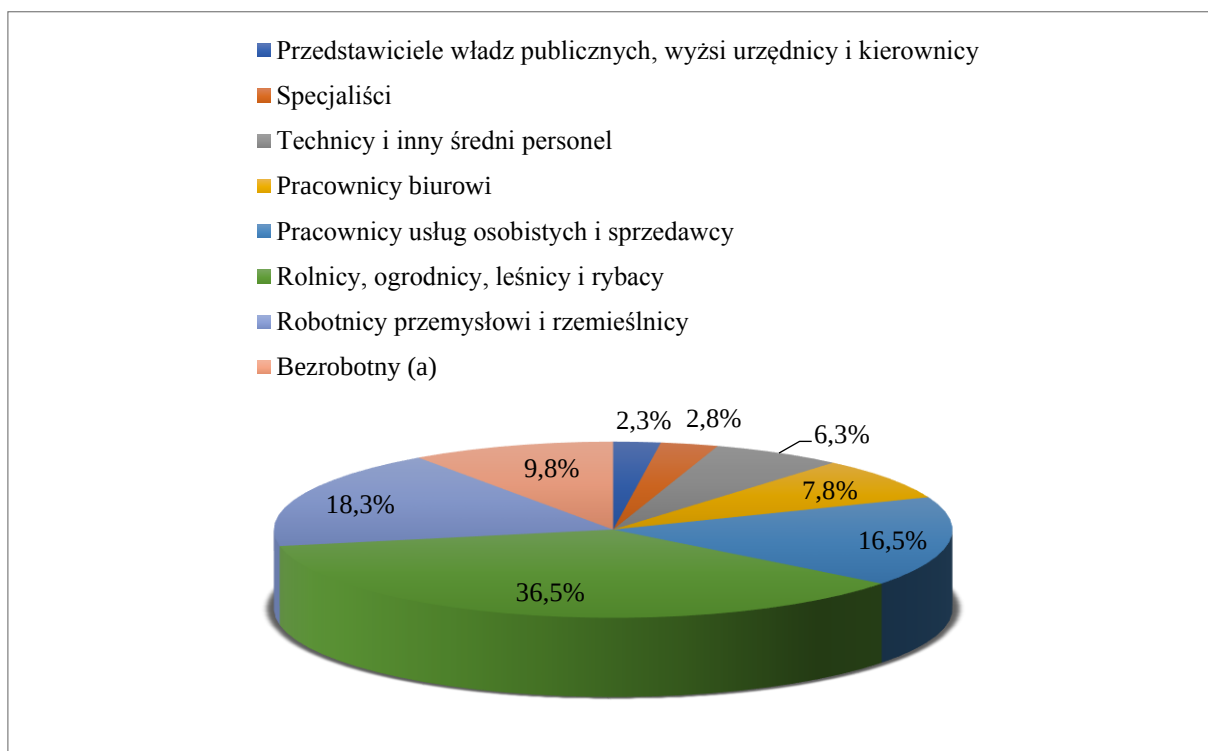
			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Wiek	15 do 29 lat	N	3	22	39	15	9	88
		%	2,3%	15,6%	42,9%	53,6%	90,0%	22,0%
	30 do 44 lat	N	10	50	33	11	1	105
		%	7,7%	35,5%	36,3%	39,3%	10,0%	26,3%
	45 do 59 lat	N	43	35	11	0	0	89
		%	33,1%	24,8%	12,1%	,0%	,0%	22,3%
	Powyżej 59 lat	N	74	34	8	2	0	118
		%	56,9%	24,1%	8,8%	7,1%	,0%	29,5%
Ogółem		N	130	141	91	28	10	400
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Tau-c Kendalla=-0,52								

Źródło: Własne badania empiryczne

Stwierdzono silną korelację istotną statystycznie, która ukazuje następujące tendencje: niższy poziom wykształcenia deklarują respondentki sytuujące się głównie w kategoriach wieku powyżej 45 lat. Natomiast bardzo wysoki stopień wykształcenia rodziców deklarują ankietowane sytuujące się wyłącznie w kategorii wieku od 30 do 44 roku życia (10%) oraz w kategorii wieku od 15 do 29 roku życia (w tym ostatnim przypadku stanowi to 90%).

Kolejną cechą środowiska rodzinnego ankietowanych kobiet wiejskich stanowiła kategoria zawodowa w której są lub byli zatrudnieni ich rodzice. Według deklaracji respondentek dotyczących zatrudnienia matek większość (36,5%) zatrudniona była w branży rolniczej (co mogło w rzeczywistości oznaczać „nieodpłatną pracę” we własnym gospodarstwie), 18,3% matek było zatrudnionych jako robotnice przemysłowe i rzemieślnicy, 16,5% jako sprzedawcy i przedstawiciele usług osobistych, 7,8% było zatrudnionych na stanowiskach biurowych, 9,8% było bezrobotne. Znikomy był udział pozostałych kategorii zawodowych – techników i innego średniego personelu (6,3%) a zwłaszcza wyższych urzędników (2,3%) i specjalistów (2,8%). Uzyskane dane przedstawia poniższy wykres.

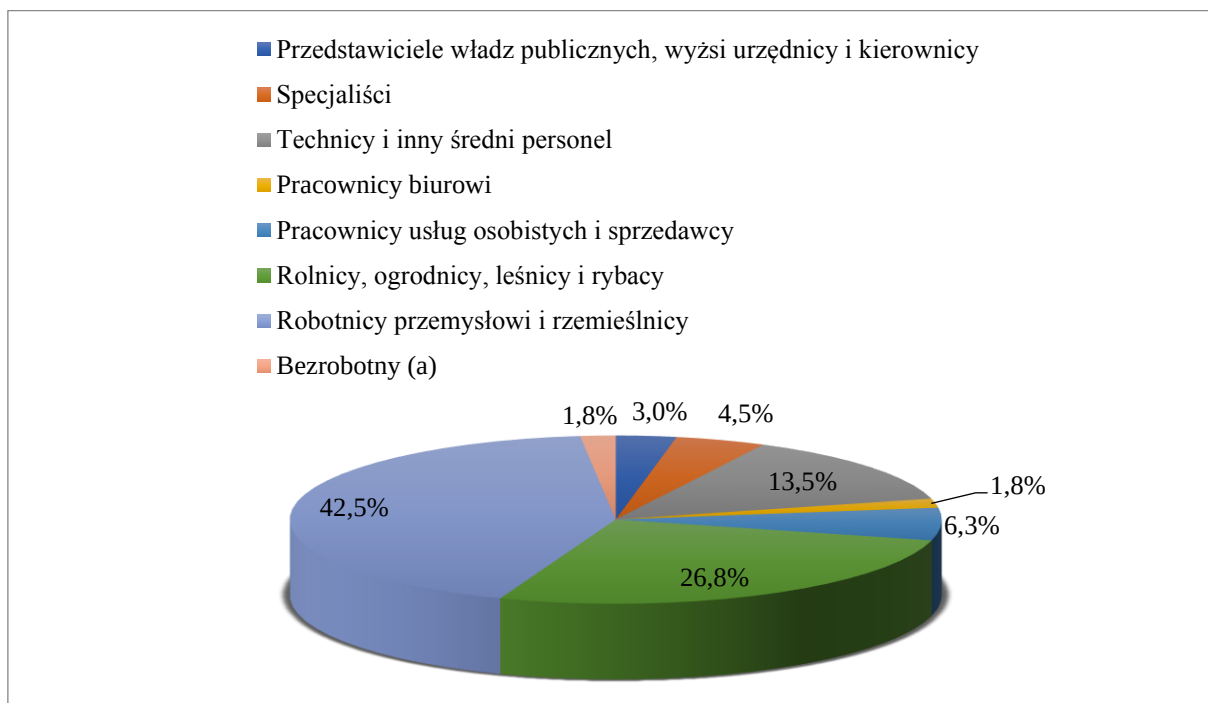
Wykres 7. Kategoria zawodowa matek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Wykres nr 8 obrazuje dane dotyczące zatrudnienia ojców ankietowanych kobiet.

Wykres 8. Kategoria zawodowa ojców (%)



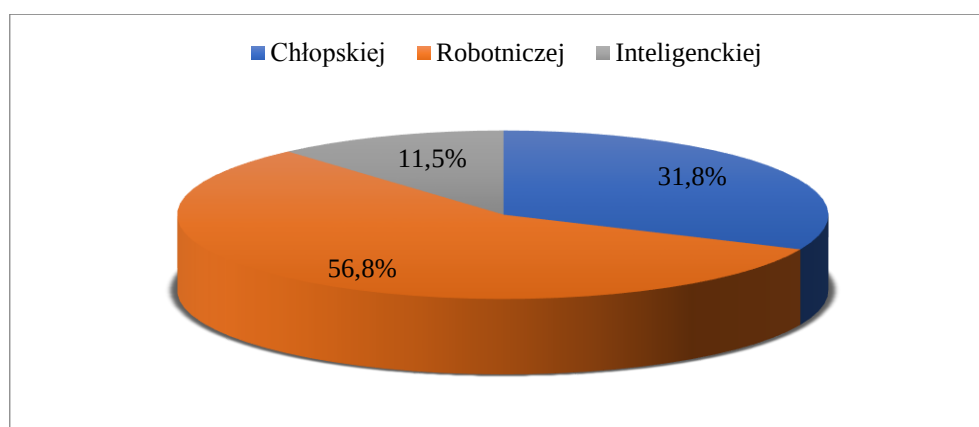
Źródło: Własne badania empiryczne

W przypadku ojców dominowało zatrudnienie jako robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy (42,5%), w drugiej kolejności była to branża rolnicza (26,8%), 13,5% ojców zatrudnionych było jako technicy i średni personel. Niższy odsetek w stosunku do matek

zajmował się handlem i usługami (6,3%), mniej było również pracowników biurowych (1,8%). Dane wskazują na dużo mniejszy odsetek bezrobotnych ojców (1,8%) w porównaniu do matek, co wiązało się prawdopodobnie z tradycyjnym podziałem ról w rodzinie. Na podobnie niskim poziomie jak w przypadku matek zaznaczał się udział zatrudnienia ojców respondentek jako wyższych urzędników (3%) i specjalistów (4,5%).

Kolejny wykres przedstawia dane dotyczące pochodzenia społecznego respondentek.

Wykres 9. Pochodzenie społeczne (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

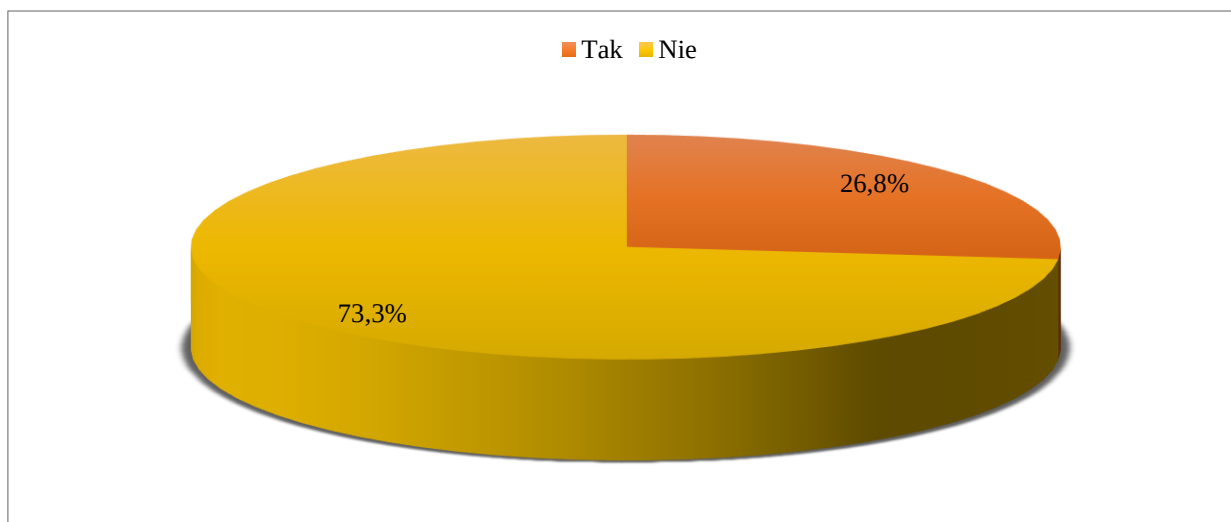
Wyniki badań wskazują, że ponad połowa respondentek (56,8%) pochodzi z rodzin robotniczych, 31,8% z chłopskich, zaś 11,5% z inteligentkich. Dane te można by wytłumaczyć specyfiką kontekstu historyczno-kulturowego województwa podkarpackiego. Region południowo-wschodni należał przed wojną do typowo rolniczych. Dominowała w nim tradycyjna klasa chłopska, wśród której dominowali właściciele niewielkich gospodarstw rolnych, z etosem tradycyjnych wartości, jak przywiązanie do ziemi, rodziny, wartości religijnych. Podstawowym czynnikiem zmian wsi podrzeszowskiej, od czasów powojennych był przemysł. Niewielkie zasoby mieszkaniowe, rozdrobnienie i rozproszenie przemysłu, dobra komunikacja z ośrodkami przemysłu oraz karłowatość gospodarstw rolnych generowała zjawisko masowej dwuzawodowości mieszkańców regionu i dojazdów do pracy. Dwuzawodowość była czynnikiem hamującym rozwój miast, przyczyniając się jednocześnie do urbanizacji wsi. Rolnictwo cechowała niska towarowość produkcji rolnej, słabe zaawansowanie postępu technicznego, czego konsekwencją była niska wydajność w zakresie plonów⁹⁴⁰. Jak zauważa Marian Malikowski, realny socjalizm wytworzył w tym

⁹⁴⁰ Zob. M. Malikowski, *Powstawanie dużego miasta. Drogi i bezdroża socjalistycznej urbanizacji na przykładzie Rzeszowa*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010.

regionie nieliczną klasę robotniczą pochodzenia chłopskiego, szczególnie kategorię chłopów-robotników⁹⁴¹.

Ważnym atutem Podkarpacia jest natomiast aktywność obywatelska mieszkańców regionu. Respondentki zostały poproszone o wskazanie, czy ich rodzice są obecnie lub byli w przeszłości zaangażowani w działalność społeczną. Uzyskane wyniki obrazuje poniższy wykres.

Wykres 10. Zaangażowanie społeczne rodziców (%)



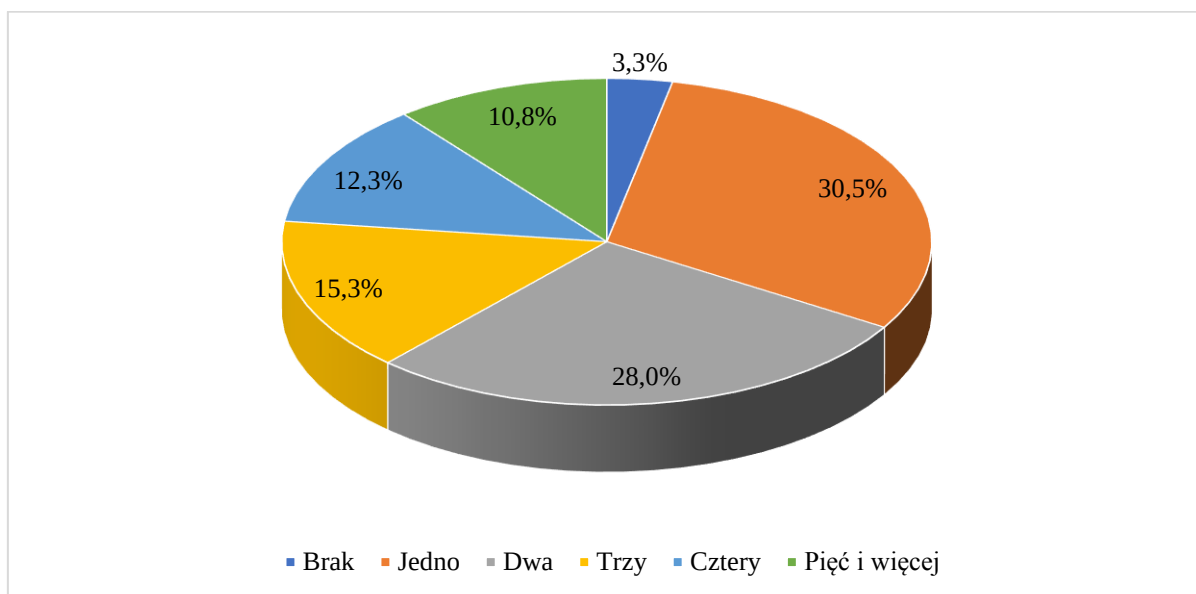
Źródło: Własne badania empiryczne

Wyniki badań wskazują, że jedynie 26,8% respondentek deklaruje zaangażowanie społeczne rodziców obecnie lub w przeszłości, 73,3% wskazuje na brak takich wzorców aktywności w rodzinie.

Respondentki zostały również poproszone o wskazanie, jakie materialne dobra kulturowe znajdowały się w ich domu rodzinnym. W badanej populacji 88,5% kobiet deklaruje, że posiadają w domu rodzinnym pamiątkowe fotografie, 22,8% - instrumenty muzyczne, 26% - zbiory kolekcjonerskie (klasery, znaczki itp.), 13,3% - czasopisma dotyczące nauki lub sztuki, 15,5% - literaturę naukową, 10,5% - literaturę obcojęzyczną, 26,3% - literaturę popularnonaukową, 41,8% - obrazy, 1,3% wskazało na „inne” dobra kulturowe (1% wskazywał na zabytkowe meble a 0,3% na antyki). Pośród respondentek 3,3% stwierdza, że nie posiada żadnych dóbr kulturowych w swoim domu rodzinnym. Respondentki miały również za zadanie oszacować liczbę posiadanych dóbr. Uzyskane wyniki ilustruje wykres nr 11.

⁹⁴¹ Idem, *Podkarpacie...*, op. cit., s. 385.

Wykres 11. Ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym (%)

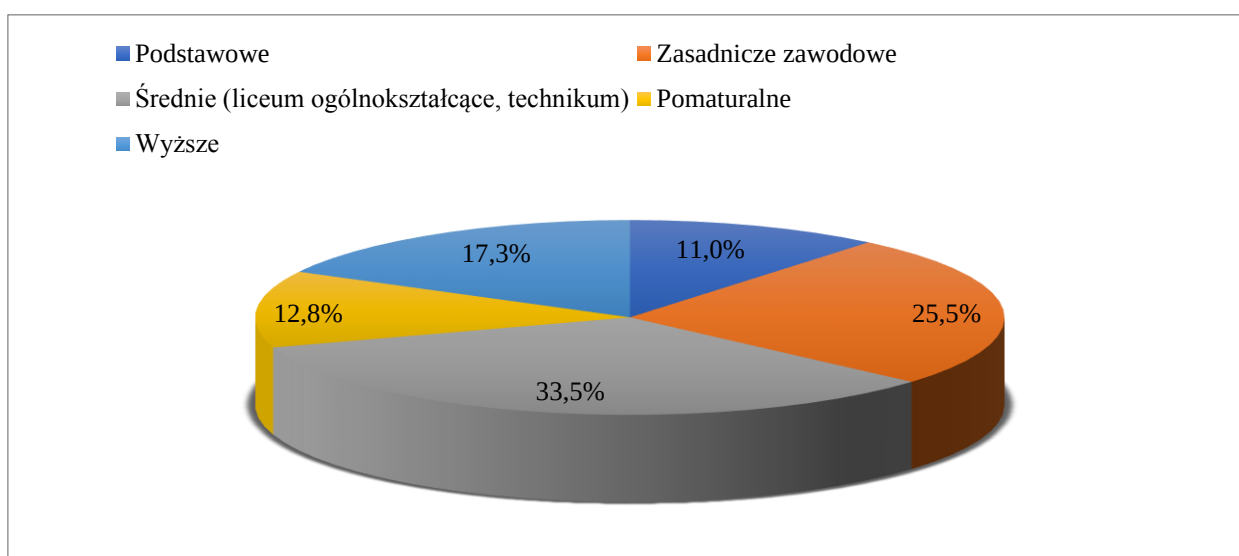


Źródło: Własne badania empiryczne

Najwyższy odsetek badanych kobiet (30,5%) wskazuje, że w ich domu rodzinnym znajdował się jeden taki przedmiot. Najbardziej zasobne w dobra kulturowe okazały się domy 10,8% kobiet, zaś 3,3% wskazywało na ich brak.

Kolejnym etapem charakterystyki badanej populacji jest przedstawienie respondentek pod względem ich kulturowego kapitału. Wykres nr 12 przedstawia dane odnoszące się do poziomu wykształcenia.

Wykres 12. Wykształcenie respondentek (%)

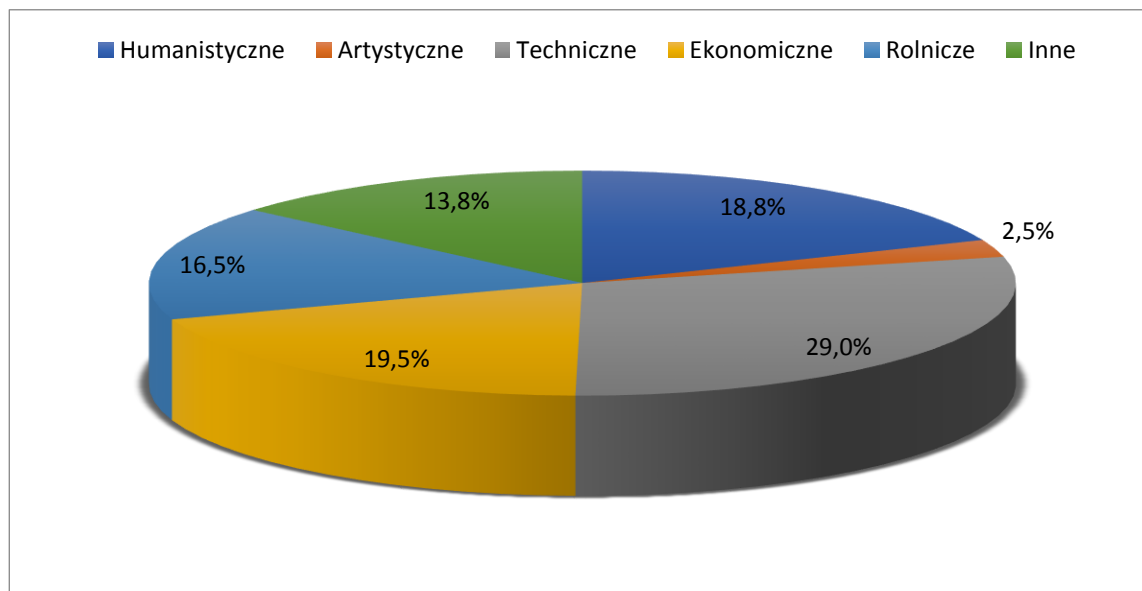


Źródło: Własne badania empiryczne

W badanej populacji dominują kobiety ze średnim poziomem wykształcenia (33,5%), 25,5% wskazywało, że jest to wykształcenie zasadnicze zawodowe, 17,3%, że jest to wykształcenie wyższe a 12,8%, że pomaturalne. Najniższy odsetek ankietowanych kobiet (11%) deklaruje wykształcenie podstawowe.

Kategorię wykształcenia respondentek ilustruje wykres 13.

Wykres 13. Typ wykształcenia respondentek (%)

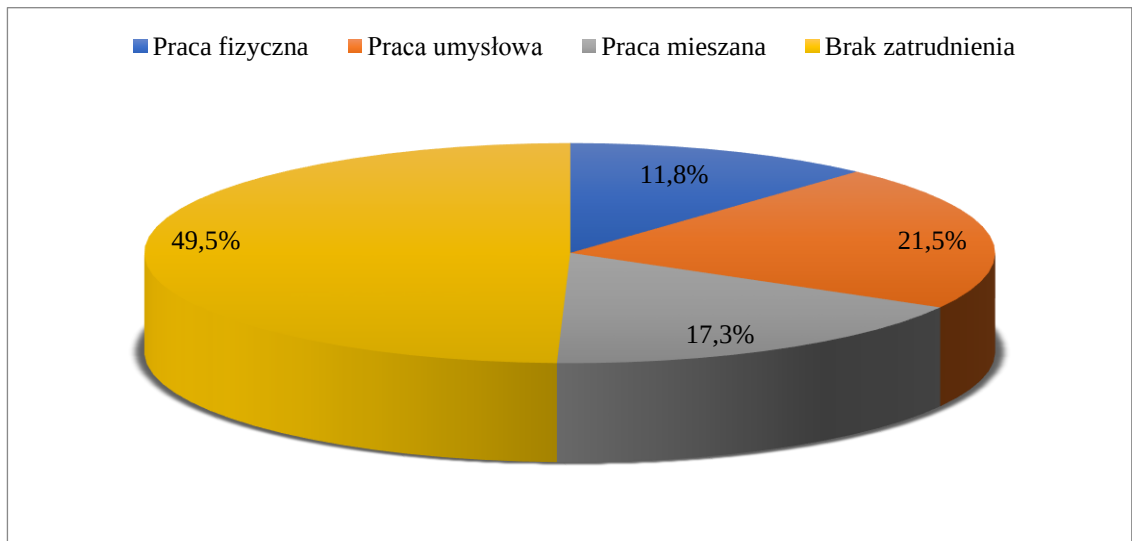


Źródło: Własne badania empiryczne

Wykres ukazuje, że badana populacja jest dość zróżnicowana pod względem typu posiadanego wykształcenia. Największy odsetek kobiet posiada wykształcenie techniczne (29%), 19,5% ekonomiczne, 18,8% humanistyczne, 16,5% rolnicze. Blisko 14% wskazuje na inny typ wykształcenia niż wymienione w badaniu. Najniższy odsetek badanych kobiet podaje, że posiada wykształcenie artystyczne.

Wykres nr 14 przedstawia dane dotyczące typu pracy zawodowej wykonywanej przez ankietowane kobiety.

Wykres 14. Praca zawodowa respondentek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

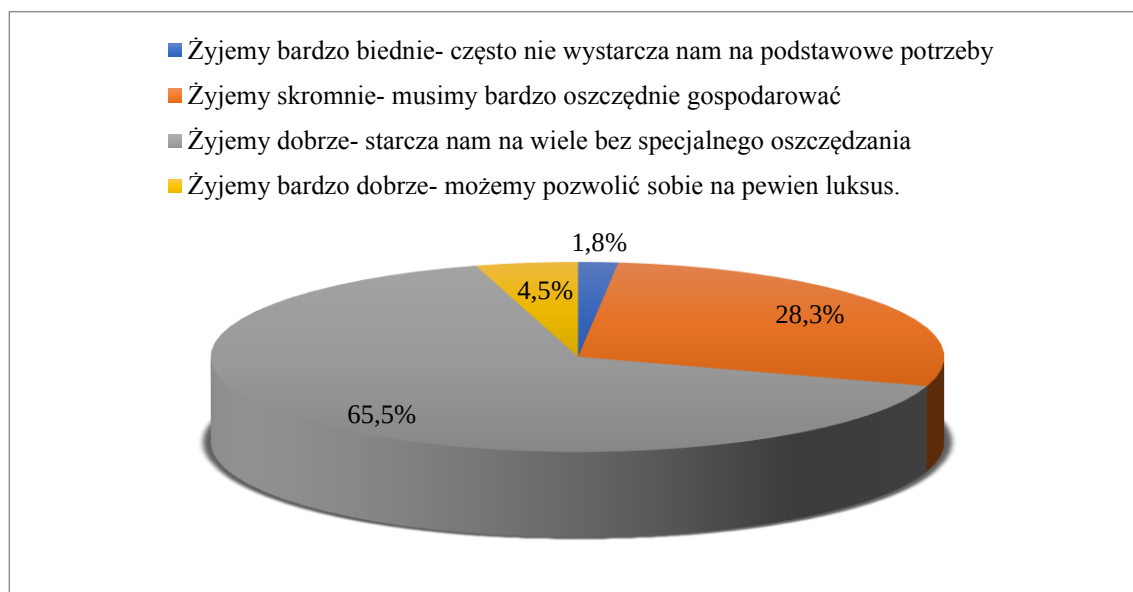
W ankietowanej populacji 21,5% kobiet zadeklarowało, że wykonuje pracę umysłową, 17,3% pracę mieszaną a 11,8% pracę fizyczną. Zwrócić należy także uwagę, że blisko połowa ankietowanych wskazuje, że nie pracuje zawodowo. Badania dotyczące sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego, przeprowadzone w latach 2015 – 2018 dowodzą, że na tym terenie występuje wciąż wysokie bezrobocie (9% - średnia dla całego województwa, w niektórych powiatach przekracza 17%). Dodatkowo niższe zarobki mieszkańców w stosunku do innych województw przekładają się na występowanie szeregu niekorzystnych zjawisk, prowadzących między innymi do zwiększenia ryzyka ubóstwa⁹⁴².

Kobiety stanowią jedną z kategorii najbardziej zagrożonych ubóstwem, w literaturze przedmiotu wspomina się często o feminizacji biedy, którą określa się jako „liczbową przewagę kobiet wśród osób żyjących poniżej linii ubóstwa oraz szczególne obciążenie kobiet trudną sytuacją ekonomiczną rodziny i podejmowanymi wysiłkami w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb jej członków”⁹⁴³. Poproszono zatem respondentki o ocenę swojej sytuacji materialnej. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 15.

⁹⁴² Z. Chodkowski, *Plany zawodowe studentów pedagogiki Uniwersytetu Rzeszowskiego*, „Zarządzanie Publiczne” 2019, nr 2(46), s. 172.

⁹⁴³ E. Nassalska, *Ocena instrumentów stosowanych w walce z ubóstwem w opinii ubogich kobiet w Polsce*, Wrocław: Wydawnictwo Indygo Zair Media 2011, s. 66.

Wykres 15. Sytuacja materialna respondentek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

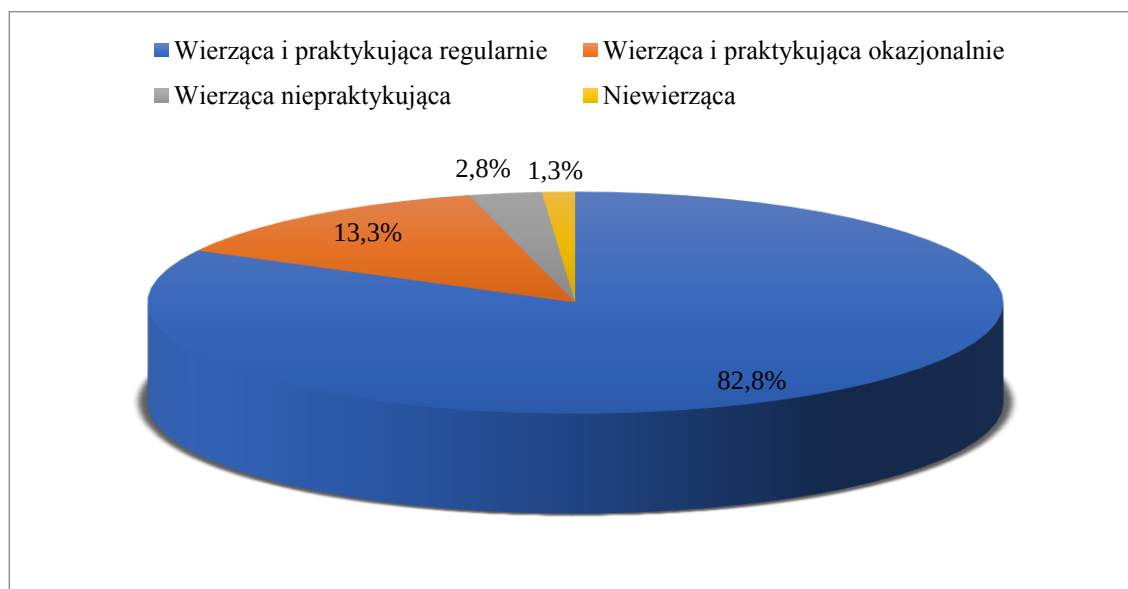
Pomimo deklaracji pozostawania bez zatrudnienia przez blisko połowę ankietowanych kobiet, dość dobrze oceniały one swoją sytuację materialną. Najwyższy odsetek badanej populacji (65,5%) oceniał swoją sytuację materialną jako dobrą, respondentki twierdziły, że stać je na wiele bez specjalnego oszczędzania, 28,3% kobiet twierdziło natomiast, że żyje skromnie i musi bardzo oszczędnie gospodarować. Najmniej wskazań otrzymały oceny skrajne, gdyż jedynie 1,8% ocenia swoją sytuację jako bardzo złą a 4,5% jako bardzo dobrą. Można zatem sądzić, że w przypadku części ankietowanych kobiet pozostawanie bez zatrudnienia może być świadomym wyborem i wynika np. z rezygnacji z pracy na rzecz opieki nad dziećmi lub możliwości pozostawania na utrzymaniu rodziców lub współmałżonka. Istnieje również inna kategoria kobiet tzw. *welfare dependents* (ekonomicznie uzależnionych od instytucji pomocy społecznej), w ich przypadku pasywne korzystanie z pomocy socjalnej może utrwalać negatywne postawy wobec pracy, wzmacniać ich niesamodzielność i niezaradność oraz zmniejszać poczucie sprawstwa⁹⁴⁴. Bezsprzecznie istnieje jednak wiele kobiet o niskich dochodach, niskim poziomie wykształcenia, pochodzących głównie z małych miejscowości, które rezygnują z zatrudnienia ze względu na niskie wynagrodzenie oraz długi czas dojazdu do pracy⁹⁴⁵.

Badane kobiety zostały poproszone o określenie swojej afiliacji z Kościołem. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 16.

⁹⁴⁴ Zob. M. Potoczna, W. Warzywoda-Kruszyńska, *Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2009, s. 138 i n.

⁹⁴⁵ G. Czapski, *Bezrobocie wśród kobiet – wybór czy przymus?*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2018, nr 31, s. 90.

Wykres 16. Autodeklaracja religijna respondentek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

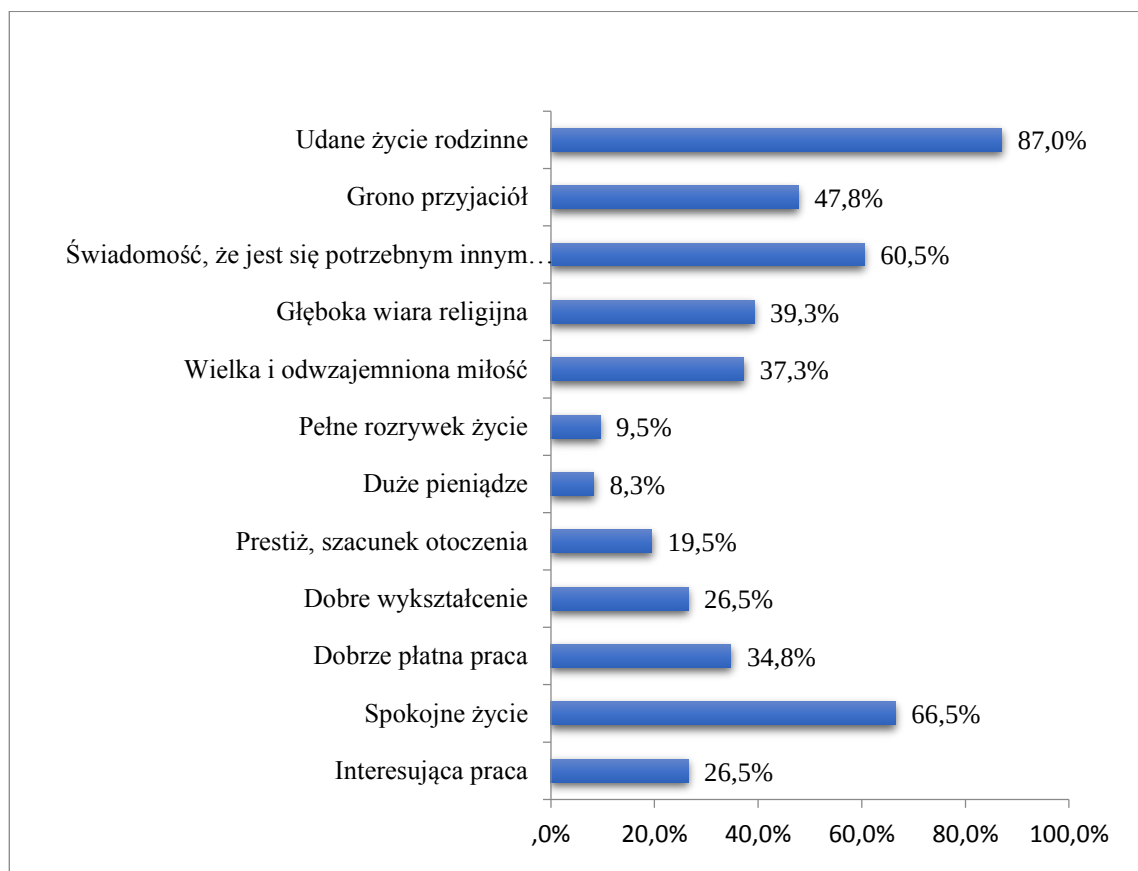
Zdecydowana większość ankietowanych kobiet (82,8%) określa siebie jako osoby wierzące i regularnie praktykujące, 13,3% deklaruje, że wierzy, ale praktykuje okazjonalnie, 2,8% - że wierzy, lecz nie praktykuje a 1,3% przyznawało, że jest niewierząca. Uzyskane dane są zbieżne z wynikami ogólnopolskich badań i sondaży⁹⁴⁶. Podobną tendencję ukazują badania Agnieszki Pasieki. Autorka analizując statystyki dotyczące religijności Polaków stwierdza, że do najbardziej religijnych osób należą kobiety mieszkające na wsiach, przy czym zagadnienie praktyk religijnych i wierzeń mieszkanek wsi nie jest szeroko dyskutowane w literaturze naukowej⁹⁴⁷.

Można przyjąć założenie, że na określony styl życia danej kategorii osób niekwestionowany wpływ ma system wartości człowieka, który wyznacza cele i orientacje życiowe. Istotnym elementem charakterystyki badanej populacji kobiet jest deklarowany porządek wartości uznawanych za najważniejsze w życiu przez ankietowane kobiety. Dane uzyskane w badaniu przedstawia wykres nr 17.

⁹⁴⁶ Zob. np. *Wiara i religijność Polaków 20 lat po rozpoczęciu przemian ustrojowych*, CBOS BS/34/2009, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_034_09.PDF (Dostęp 02.09.2020)

⁹⁴⁷ A. Pasieka, *Historie kuchenne, czyli o religijności mieszkanek polskiej wsi*, w: A. Pałęcka, H. Szczodry, M. Warat (red.), *Kobiety w społeczeństwie polskim*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011, s. 351.

Wykres 17. Wartości uznawane przez respondentki za najważniejsze w życiu (Wyniki nie sumują się do 100% ponieważ każda z kobiet mogła wskazać kilka odpowiedzi)



Źródło: Własne badania empiryczne

Z uzyskanych danych wynika, że najwyższe miejsce w hierarchii wartości respondentek zajmuje udane życie rodzinne. Bardzo wysoko kobiety rangują wartość stabilizacyjną jaką stanowi spokojne życie (uplasowało się ono na drugim miejscu w hierarchii wartości ankietowanych kobiet) oraz świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom. Na niższym szczeblu hierarchii wartości znalazły się takie wartości afiliacyjne jak grono przyjaciół, głęboka wiara religijna, wielka i odwzajemniona miłość. Prawie równorzędnie traktują one wartości związane z samorealizacją (dobrze płatna i interesująca praca, dobre wykształcenie). Należy zwrócić uwagę, że wprawdzie ankietowane wskazywały na rangę interesującej pracy, ale częściej stawiały wymóg, by dawała ona odpowiednie zabezpieczenie materialne. Może to świadczyć o traktowaniu pracy jako konieczności życiowej. W tym kontekście instrumentalną wartość może stanowić dla ankietowanych kobiet również dobre wykształcenie. Znacznie niżej ceniona była wartość prestiżu społecznego, zaś najniżej w hierarchii wartości respondentek umiejscowione zostały wartości hedonistyczne, takie jak znaczne zasoby finansowe oraz życie pełne wrażeń. Można zatem stwierdzić, że badane kobiety przejawiały stosunkowo niską potrzebę realizacji i ekspresji własnej osobowości, brak upodobania do rozrywkowego, pełnego przygód życia. Kierunki wartości-

wania badanych kobiet ukazują je jako jednostki o rozwiniętych potrzebach posiadania bliskich sobie osób (rodziny a następnie przyjaciół) oraz wysokim poczuciu bezpieczeństwa i stabilizacji, jak też przydatności społecznej. Stwierdzone tendencje znajdują potwierdzenie w wynikach badań realizowanych w XXI wieku, które dowodzą, że w systemie wartości kobiet wiejskich rodzina zajmuje najważniejsze miejsce i jej podporządkowywane są inne sfery życia. Wynika z nich, że dla kobiet zamieszkujących na wsi najważniejsze jest dobro i trwałość rodziny, komfort i bezpieczeństwo materialne bliskich, więzi łączące członków rodziny. Drugą rangę co do znaczenia osiągnęły wartości związane z pragnieniem niesienia pomocy oraz misją społeczną. Na pozycjach znacznie dalszych sytuują się wartości niezależności, braku odpowiedzialności i indywidualizmu⁹⁴⁸.

Na podstawie uzyskanych wyników badań można ustalić następującą charakterystykę badanych kobiet. Przede wszystkim uwidoczniła się dominanta kobiet zamieszkujących na wsi od 11 do 20 lat, zarazem deklarujących, że nie czują się one częścią społeczności lokalną (można sądzić, że nie identyfikują się ze społecznością wiejską). Ta kategoria kobiet zarazem wysoko ceni wzorce osób zaangażowanych społecznie. W charakterystyce omawianej kategorii kobiet znaczące są jednocześnie następujące cechy: posiadają one rodziców o dość niskim poziomie wykształcenia, pochodzą najczęściej z rodzin robotniczych, zaś one same osiągnęły stosunkowo wyższy poziom wykształcenia. Generalnie biorąc nie pracują zawodowo, a jeśli pracują wykonują przeważnie pracę umysłową, oraz dość dobrze oceniają swoją sytuację materialną.

W kolejnych rozdziałach przedstawione zostaną wyniki badań dotyczące uwarunkowań społecznej i kulturowej aktywności respondentek.

⁹⁴⁸ Zob. W. Durka, P. Klimek, S. Kołodziejczak, M. Maruszewska, J. Pośpiech, A. Terelak, *Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania*, Raport Konsorcjum badawczego Focus Group, marzec 2012, s. 44 – 46.

Rozdział 4

Aktywność społeczna kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego a zmienne środowiskowe

W tym rozdziale przedstawione zostaną wyniki badań dotyczących środowiskowych i demograficznych uwarunkowań aktywności społecznej kobiet wiejskich na Podkarpaciu. W literaturze przedmiotu zauważyć można, że aktywność na rzecz innych przypisuje się kobietom, odwołując się do specyfiki ich natury, którą generalnie biorąc charakteryzuje zdolność do współczucia, empatii. Uznaje się, że cechy te niejako predysponują je do aktywności społecznej. Jednakże ze względu na stale zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy konieczna jest ciągła aktualizacja wiedzy na temat społecznej aktywności mieszkanek wsi, które tam właśnie uznaje się niemalże za fundament lokalnej społeczności⁹⁴⁹. Konieczne jest również rozpoznanie czynników, które wpływają na to, że decydują się one podjąć wysiłek na rzecz innych.

Przyjmujemy, że u podstaw każdej aktywności społecznej znajdują się potrzeby, których źródłem jest czynienie dobra innym ludziom, uwarunkowane cechami środowiska pracy oraz sferą publiczno-społeczną⁹⁵⁰. Zaspokojenie tych potrzeb poprzez aktywność społeczną stwarza zarówno możliwość wprowadzenia pozytywnych zmian w środowiskach życia tych osób, jak i w nich samych, zaś kierunek i dynamika tychże zmian są uwarunkowane jakością kapitału społecznego⁹⁵¹. Z pedagogicznego punktu widzenia istotą działań mających na celu podnoszenie jakości życia jest powiększanie zasobów tkwiących w jednostkach i środowisku, inspirowanie ludzi do rozwiązywania problemów indywidualnych i środowiskowych ich własnymi siłami a w konsekwencji tworzenie warunków, w których człowiek będzie mógł uznać swoje życie za sensowne i wartościowe⁹⁵². Z tego względu istotnymi polami analiz podjętych na dalszym etapie będą takie kwestie jak: przynależność do organizacji społecznych, działania na rzecz osób szczególnie potrzebujących, aktywność na rzecz parafii, działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania środowiska rodzinnego, aspiracje do określonego typu aktywności społecznej.

⁹⁴⁹ A. Pięta-Szawara, *Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 17.

⁹⁵⁰ Zob. A. Kotlarska-Michalska, *Społeczne role kobiet*, „Edukacja Humanistyczna” 2011, nr 1(24), 25–35.

⁹⁵¹ Zob. A. Kretek-Kamińska, *Zasoby kapitału ludzkiego i społecznego w lokalnych grupach działania*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Sociologica” 2013, nr 44, s. 127–141.

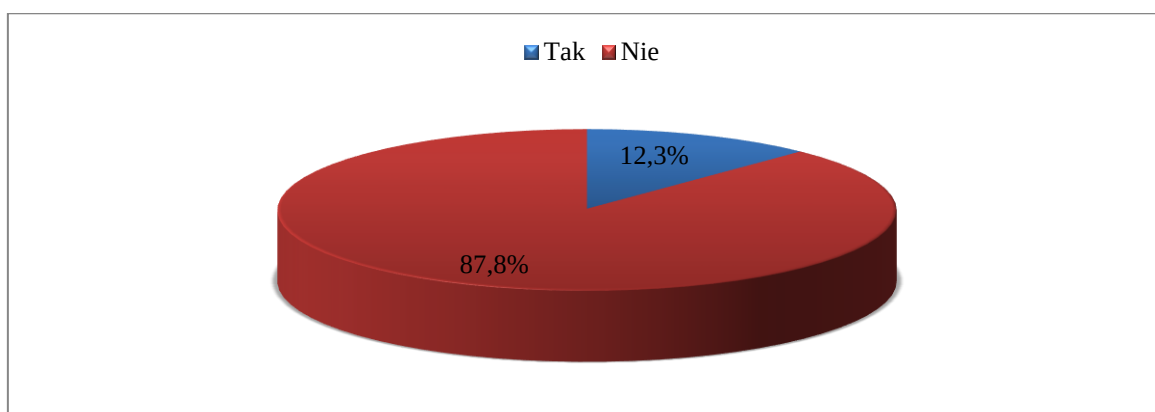
⁹⁵² M. J. Dyrda, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 13.

4.1. Przynależność do organizacji społecznych a zmienne różnicujące

Istotnym aspektem aktywności w społeczeństwie obywatelskim jest przynależność do organizacji i stowarzyszeń społecznych, bowiem w ustroju demokratycznym wskazuje się rangę zorganizowanych form aktywności społecznej. Stanowi to zarówno przywilej obywatelski jak i pewnego rodzaju zobowiązanie do podjęcia odpowiedzialności za środowisko życia, zarówno w kontekście mikro jak i makro społecznym. Formalne członkostwo w organizacjach traktowane jest jako swoisty barometr zaangażowania społecznego oraz jeden z aspektów kapitału społecznego⁹⁵³. Rola wspólnot środowiskowych rozpoczyna się bowiem od wytwarzania w ich ramach, opartego na zaufaniu, potencjału współpracy na rzecz dobra wspólnego⁹⁵⁴. Z dostępnych badań i sondaży wynika, że działalność pro bono kobiet w województwie podkarpackim nie wyróżnia się szczególnie na tle Polski. Ich zaangażowanie społeczne widoczne jest głównie w organizacjach pozarządowych, szczególnie tych zajmujących się pomocą społeczną i edukacją⁹⁵⁵. Anna Kołomycew i Anna Pięta-Szawara wskazują, że kobiety wiejskie na Podkarpaciu są aktywne zwłaszcza w tradycyjnych, oddolnych i rzadko sformalizowanych organizacjach i lokalnych grupach działania⁹⁵⁶.

Ankietowane zostały poproszone o wskazanie, czy przynależą do organizacji społecznych. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 18.

Wykres 18. Przynależność do organizacji społecznych (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

⁹⁵³ A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, t. 1, tłum. B. Janicka, M. Król, Kraków: Znak – Fundacja im. Stefana Batorego 1996, s. 116.

⁹⁵⁴ K. Zajda, *Nowe formy kapitału społecznego wsi. Studium przypadku lokalnych grup działania z województwa łódzkiego*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2011, s. 6.

⁹⁵⁵ Zob. H. Kotarski, *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2013, s. 142 – 143.

⁹⁵⁶ A. Kołomycew, A. Pięta-Szawara, *Aktywność społeczna i partycypacja publiczna kobiet w województwie podkarpackim*, w: Tychże (red.), *Obszary aktywności kobiet. Wybrane aspekty filozoficzne, społeczne i polityczne*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2017, s. 182.

W badanej populacji 12,3% respondentek wskazuje, że należy do jakiejś społecznej organizacji, zaś 87,8% deklaruje brak takiej przynależności. Respondentki, które odpowiedziały twierdząco na zadane pytanie zostały poproszone o podanie, jaka to organizacja. Najwięcej wskazań dotyczyło przynależności do Rady Rodziców – odpowiedzi takiej udzieliła 5,5% wszystkich ankietowanych (aż 44,9% kobiet deklaruujących członkostwo w organizacjach społecznych). Respondentki deklarują także przynależność do Rady Mieszkańców Wsi (1,5% ogółu), komitetu rodzicielskiego (1,3% wszystkich badanych), Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Wsi (1,3%), ZNP (0,5%) oraz związków zawodowych (0,5%). W odpowiedziach badanych kobiet pojawiają się również pojedyncze wskazania na takie organizacje jak: Akademia Przyszłości, DKMS, rada sołecka, samorząd szkolny, Stowarzyszenie Nauczycieli, Stowarzyszenie Lasovia, Stowarzyszenie „Liść Dębu”.

Pośród wskazywanych dominują zatem organizacje mające zasięg lokalny, co jest tendencją powtarzającą się również w innych badaniach. Przykładowo z badań Izy Desperak wynika, że kobiety wiejskie uczestniczyły najczęściej w zajęciach klubu przy wiejskiej świetlicy oraz należały do stowarzyszeń zrzeszających miłośników danej wsi, Związku Kombatantów, organizacji działających na rzecz lokalnej społeczności, Ochotniczej Straży Pożarnej, stowarzyszeń sportowych. Angażowały się również w działania związane z honorowym krwiodawstwem⁹⁵⁷. Wśród respondentek Walczak-Duraj niespełna 16% potwierdziło przynależność do organizacji lub stowarzyszenia. Badane kobiety wiejskie działały głównie w organizacjach związanych z edukacją i oświatą np. komitety rodzicielskie, rady rodziców lub też szkolne fundacje⁹⁵⁸. Autorka tłumaczy tę prawidłowość „postawą lokalnego patriotyzmu, który najsilniej wiąże aktywne kobiety z ich wsią, gminą, regionem”⁹⁵⁹.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy respondentek oraz zmienna demograficzna (struktura wieku badanych) różnicują ich przynależność do organizacji społecznych? Weryfikacja statystyczna każdej ze sformułowanych hipotez roboczych poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi

⁹⁵⁷ I. Desperak, *Gmina jako środowisko...*, op. cit., s. 119.

⁹⁵⁸ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa...*, op. cit., s. 135.

⁹⁵⁹ I. Desperak, op. cit., s. 120.

a deklaracjami respondentek o przynależności do organizacji społecznych oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

W pierwszej kolejności weryfikacji poddana została hipoteza o istnieniu zależności pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych. Zakładano, że zmiennymi o największym stopniu istotności są w tym przypadku: wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne oraz pochodzenie społeczne respondentek.

Przyjęliśmy założenie, że do organizacji społecznych będą należały kobiety posiadające rodziców o wyższym stopniu wykształcenia. Dane mające posłużyć weryfikacji związku pomiędzy wykształceniem rodziców a przynależnością respondentek do organizacji społecznych przedstawia tabela nr 5.

Tabela 5. Wykształcenie rodziców a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	10	20	15	4	0	49
	%	7,7%	14,2%	16,5%	14,3%	,0%	12,3%
Nie	N	120	121	76	24	10	351
	%	92,3%	85,8%	83,5%	85,7%	100,0%	87,8%
Razem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,20

Źródło: Własne badania empiryczne

Można zauważyć, że najwyższy odsetek deklarujących formalną przynależność występuje w kategorii badanych posiadających rodziców ze średnim stopniem wykształcenia, zaś najwyższy odsetek kobiet, które deklarują, że nie należą do organizacji społecznych występuje w kategorii posiadających rodziców z bardzo wysokim stopniem wykształcenia. Analiza wykazała jednak, że różnice są statystycznie nieistotne przy $p=0,20$, zaś $\chi^2=6,02 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$. W związku z tym uznać należy, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0 , należy ją więc przyjąć, a odrzucić hipotezę H_1 . Hipoteza robocza mówiąca o istnieniu związku pomiędzy wykształceniem rodziców a przynależnością kobiet do organizacji społecznych została sfalsyfikowana. Pomiedzy wykształceniem rodziców respondentek a ich deklaracjami przynależności do organizacji społecznych brak jest istotnego statystycznie związku.

Kolejna hipoteza robocza zakładała istnienie związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych. Przypuszczano, że częściej działają w zrzeszeniach te ankietowane, których rodzice są

obecnie, lub byli w przeszłości zaangażowani w działalność na rzecz innych osób. Również w tym przypadku analiza statystyczna wykazała brak istotnej zależności pomiędzy branyymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=1,80 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Odrzucenie w tym przypadku H_0 naraziłoby na błąd $p=0,18$, zatem należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o istnieniu związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością do organizacji społecznych została sfalsyfikowana. Pomiedzy zaangażowaniem społecznym rodziców badanych kobiet a ich włączaniem się w omawiany rodzaj działalności brak jest istotnego statystycznie związku. Uzyskane wyniki badań ilustruje tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 1, Aneks, s. 470).

Kolejną weryfikacji statystycznej poddano hipotezę roboczą zakładającą istnienie związku pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a ich przynależnością do organizacji. Uzyskane dane przedstawia tabela nr 6.

Tabela 6. Pochodzenie społeczne a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Tak	N	9	32	8	49
	%	7,1%	14,1%	17,4%	12,3%
Nie	N	118	195	38	351
	%	92,9%	85,9%	82,6%	87,8%
Razem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%
p=0,08					

Źródło: Własne badania empiryczne

Można zauważyć, że kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich częściej udzielają się w zrzeszeniach, nie są to jednak różnice istotne statystycznie ($\chi^2=5,00 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Odrzucenie hipotezy H_0 wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,08$, należy ją przyjąć i odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza zakładająca istnienie związku pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych została sfalsyfikowana. Pomiedzy pochodzeniem społecznym opiniodawczyń a ich przynależnością do organizacji społecznych brak jest istotnej statystycznie zależności.

Na podstawie przeprowadzonej analizy danych należy uznać, że hipoteza robocza (1.1.) mówiąca o istnieniu zależności pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin badanych takimi jak: wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne ankietowanych została sfalsyfikowana. Pomiedzy zmiennymi tymi a przynależnością ankietowanych kobiet wiejskich do organizacji społecznych brak jest istotnych związków.

Kolejna postawiona hipoteza robocza zakłada istnienie zależności pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a przynależnością do organizacji i stowarzyszeń. W hipotezie przyjęte zostało założenie, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku wzorce aktywności w lokalnym środowisku uznawane przez respondentki za inspirujące, czas zamieszkiwania na wsi, poczucie identyfikacji z lokalną społecznością.

Przyjęte zostało również przypuszczenie, że częściej do organizacji społecznych będą przynależać kobiety dla których inspirujący wzorzec zaangażowania w środowisku lokalnym stanowiły osoby zaangażowane społecznie. Pozyskane dane, mające posłużyć weryfikacji hipotezy roboczej, przedstawia tabela nr 7.

Tabela 7. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych	Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby
Tak	N	3	33	8	0	5
	%	18,8%	15,6%	12,7%	,0%	8,3%
Nie	N	13	178	55	50	55
	%	81,3%	84,4%	87,3%	100,0%	91,7%
Razem	N	16	211	63	50	60
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,73 (df=4)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi istnieje statystycznie istotny związek ($\chi^2=10,73 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$), przy czym jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem p=0,03, należy ją zatem odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Otrzymany wynik uprawnia do confirmacji stawianej hipotezy mówiącej o zależności pomiędzy inspirującymi dla kobiet wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a przynależnością do organizacji społecznych. Stwierdzony kierunek zależności jest inny niż ten zakładany w hipotezie roboczej. Otrzymane wyniki informują, że kobiety dla których wzorcem aktywności w środowisku lokalnym są osoby zaangażowane religijnie, rzadziej deklarują przynależność do organizacji społecznych.

Weryfikacji poddana została również hipoteza o istniejącym związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością respondentek do organizacji społecznych. W hipotezie roboczej przyjęto założenie, że częściej do organizacji tych należeć bę-

dą kobiety zamieszkujące wieś powyżej 20 lat. Uzyskane wyniki przedstawia kolejna tabela.

Tabela 8. Czas zamieszkiwania na wsi a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	10	25	14	49
	%	8,9%	15,2%	11,4%	12,3%
Nie	N	102	140	109	351
	%	91,1%	84,8%	88,6%	87,8%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

p=0,28

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna nie potwierdziła związku pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=2,53 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Odrzucenie w tym przypadku H_0 wiązałoby się z błędem p=0,28, dlatego należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza mówiąca o istnieniu związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji społecznych została sfalsyfikowana – pomiędzy tymi zmiennymi brak jest zależności istotnej statystycznie.

Kolejna ze stawianych hipotez zakładała, że istnieje związek pomiędzy deklarowanym przez respondentki poczuciem identyfikacji ze społecznością lokalną a ich przynależnością do organizacji społecznych. Przyjęto hipotetyczne założenie, że częściej do organizacji społecznych przynależć będą kobiety, które deklarowały, że czują się częścią lokalnej społeczności. Wyniki badań stanowiące podstawę weryfikacji tej hipotezy przedstawia tabela nr 9.

Tabela 9. Poczucie identyfikacji ze społecznością lokalną a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Poczucie identyfikacji ze społecznością lokalną			Ogółem
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
Tak	N	23	19	7	49
	%	17,2%	10,6%	8,0%	12,3%
Nie	N	111	160	80	351
	%	82,8%	89,4%	92,0%	87,8%
Razem	N	134	179	87	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

p=0,09

Źródło: Własne badania empiryczne

Przeprowadzona analiza wykazała brak istotnej statystycznie zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=4,89 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Odrzucenie w tym przypadku H_0

więzałoby się z błędem $p=0,09$, dlatego należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy deklaracjami identyfikacji ze społecznością lokalną a przynależnością do organizacji społecznych została sfalsyfikowana. Pomiedzy tymi zmiennymi brak jest istotnego związku.

Hipoteza robocza (1.2.) mówiąca o istnieniu zależności pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (wzorcami aktywności w lokalnym środowisku, czasem zamieszkiwania na wsi, deklaracjami poczucia identyfikacji z lokalną społecznością) została zweryfikowana. Można orzec o confirmacji hipotezy mówiącej o związku pomiędzy wzorcami aktywności w środowisku lokalnym wskazywanymi przez respondentki a ich przynależnością do organizacji społecznych. Jest to związek o słabej sile. Sfal-syfikowana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji społecznych oraz hipoteza mówiąca o zależności pomiędzy deklaracjami poczucia identyfikacji ze społecznością lokalną a przynależnością do organizacji społecznych.

Dalszym etapem analiz było zweryfikowanie stawianego założenia o związku pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek a ich przynależnością do organizacji i stowarzyszeń. Zakładano, że czynnikami istotnie różnicującymi okażą się w szczególności uznawane przez badane wartości, autodeklaracja religijna, wykształcenie, typ wykonywanej pracy zawodowej oraz sytuacja materialna.

W supozycji mówiącej o istnieniu zależności pomiędzy uznaniem za najważniejsze w życiu takich wartości jak poczucie bycia potrzebnym innym ludziom, głęboka wiara religijna oraz spokojne życie a przynależnością do organizacji społecznych zakładano w pierwszej kolejności, że kobiety, które uznają za ważną w życiu wartość bycia potrzebnym innym ludziom częściej przynależć będą do organizacji społecznych. Analiza statystyczna wykazała brak statystycznie istotnego związku pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=0,01 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Odrzucenie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,91$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Testowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy uznaniem za ważne w życiu poczucia bycia potrzebnym innym a przynależnością do społecznych organizacji brak jest zależności. Odpowiednie dane przedstawia tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 2, Aneks, s. 470).

Wyniki badań przedstawione w tabeli nr 10 miały posłużyć weryfikacji zakładanego związku pomiędzy uznaniem za istotną w życiu wartość głębokiej wiary religijnej a przynależnością do organizacji społecznych. W hipotezie roboczej zostało przyjęte zało-

zenie, że kobiety wysoko ceniące wartość głębokiej wiary religijnej częściej przynależą do organizacji społecznych.

Tabela 10. Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	11	38	49
	%	7,0%	15,6%	12,3%
Nie	N	146	205	351
	%	93,0%	84,4%	87,8%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, Phi=-0,13, Chi-kwadrat=6,61 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała w tym przypadku istotne statystycznie różnice ($\chi^2=6,61 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Siłę związku określamy jako słabą (Phi= - 0,13). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem p=0,01, należy ją zatem odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana supozycja została potwierdzona. Pomiędzy uznaniem za ważną w życiu wartość głębokiej wiary religijnej a przynależnością respondentek do organizacji społecznych występuje istotny związek. Kierunek stwierdzonej zależności jest jednak inny niż zakładany w hipotezie roboczej. Z otrzymanych danych wynika, że osoby, które wskazują, że głęboka wiara religijna stanowi istotną dla nich wartość częściej deklarują, że nie przynależą do organizacji społecznych.

Weryfikacji statystycznej poddana została również hipoteza o związku pomiędzy uznaniem przez respondentki za istotną wartość spokojnego życia a ich przynależnością do zrzeszeń. Zakładano, że mieszkanki wsi, które uznawać będą tę właśnie wartość za istotną w życiu, częściej deklarować będą, że nie angażują się w organizacje społeczne. Uzyskane wyniki przedstawia poniższa tabela.

Tabela 11. Wartościowanie spokojnego życia a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Wartościowanie spokojnego życia		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	26	23	49
	%	9,8%	17,2%	12,3%
Nie	N	240	111	351
	%	90,2%	82,8%	87,8%
Razem	N	266	134	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03, Phi=-0,11, Chi-kwadrat=4,53 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała występowanie statystycznie istotnych różnic pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=4,53 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=-0,11$). Siłę związku określamy w tym przypadku jako słabą. Przyjęcie H_0 wiązałoby się z błędem $p=0,03$, dlatego należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy uznaniem za ważną wartość spokojnego życia a przynależnością do organizacji społecznych została confirmowana. Wyniki badań informują, że kobiety, które wskazują, że istotne jest dla nich spokojne życie rzeczywiście częściej przyznają, że nie przynależą do społecznych organizacji.

Kolejno podjęto próbę weryfikacji hipotezy roboczej o zależności pomiędzy auto-deklaracją religijną a przynależnością do organizacji społecznych. Uzyskane dane prezentuje poniższa tabela.

Tabela 12. Autodeklaracja religijna a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	41	6	2	0	49
	%	12,4%	11,3%	18,2%	,0%	12,3%
Nie	N	290	47	9	5	351
	%	87,6%	88,7%	81,8%	100,0%	87,8%
Razem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,78						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała brak istotnych różnicowań ($\chi^2=1,11 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Odpowiedzi badanych z poszczególnych kategorii wyodrębnionych ze względu na deklarowaną wiarę i praktyki religijne były do siebie zbliżone. Odrzucenie hipotezy zerowej o braku istotnej zależności wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,78$. Należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza robocza została sfalsyfikowana. Przynależność do organizacji społecznych nie jest różnicowana istotnie statycznie ze względu na autodeklarację religijną.

Sformułowana została także supozycja mówiąca o istnieniu związku pomiędzy poziomem wykształcenia mieszkanki wsi podkarpackich a ich przynależnością do organizacji społecznych. Zakładano, że częściej takie formalne zaangażowanie dotyczyć będzie kobiet z wyższym poziomem wykształcenia. Wyniki badań mające posłużyć weryfikacji tej zależności przedstawia tabela nr 13.

Tabela 13. Poziom wykształcenia a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie (liceum ogólnokształcące, technikum)	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	0	6	19	8	16	49
	%	0,0%	5,9%	14,2%	15,7%	23,2%	12,3%
Nie	N	44	96	115	43	53	351
	%	100,0%	94,1%	85,8%	84,3%	76,8%	87,8%
Razem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,69 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiędzy wykształceniem ankietowanych kobiet a przynależnością do organizacji społecznych występuje związek istotny statystycznie ($\chi^2=18,69 > \chi^2_{0,05;4}=3,84$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,22). Przyjęcie w tym przypadku H_0 wiązałoby się z błędem $p=0,001$, należy ją odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Analiza statystyczna zadecydowała zatem o confirmacji hipotezy. Kierunek stwierdzonej zależności jest zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej. Im wyższy poziom wykształcenia posiadają respondentki, tym częściej deklarują przynależność do organizacji społecznych.

Na kolejnym etapie analiz weryfikacji poddana została hipoteza mówiąca o istnieniu zależności pomiędzy typem pracy zawodowej wykonywanej przez ankietowane kobiety a ich przynależnością do organizacji społecznych. Uzyskane dane przedstawia tabela nr 14.

Tabela 14. Typ pracy zawodowej a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Typ pracy zawodowej				Ogółem
		Praca fizyczna	Praca umysłowa	Praca mieszana	Brak zatrudnienia	
Tak	N	8	22	11	8	49
	%	17,0%	25,6%	15,9%	4,0%	12,3%
Nie	N	39	64	58	190	351
	%	83,0%	74,4%	84,1%	96,0%	87,8%
Razem	N	47	86	69	198	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,00, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=28,5 (df=3)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istnienie statystycznie istotnej zależności pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=28,50 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to związek o umiarkowanej sile (V Kramera=0,30). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, dlatego należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o istnieniu związku pomiędzy tymi zmiennymi

została potwierdzona. Pomiędzy wykonywaną przez opiniodawczynie pracą zawodową a deklarowaną przynależnością do społecznych ruchów występuje istotny związek. Kierunek stwierdzonej zależności pokrywa się z zakładanym w hipotezie roboczej. Kobiety bezrobotne częściej deklarują, że nie przynależą do organizacji społecznych. Najwyższy odsetek deklarujących taką przynależność występuje w kategorii respondentek wykonujących pracę umysłową.

Kolejna tabela ilustruje wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy o zależności pomiędzy sytuacją materialną respondentek a ich przynależnością do organizacji społecznych. Zakładano, że osoby dobrze i bardzo dobrze oceniające swoją sytuację materialną częściej wskazywać będą, że przynależą do takich stowarzyszeń.

Tabela 15. Sytuacja materialna a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Sytuacja materialna				Ogółem
		Zła	Przeciętna	Dobra	Bardzo dobra	
Tak	N	1	8	37	3	49
	%	14,3%	7,1%	14,1%	16,7%	12,3%
Nie	N	6	105	225	15	351
	%	85,7%	92,9%	85,9%	83,3%	87,8%
Razem	N	7	113	262	18	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,26

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiędzy branyymi pod uwagę zmiennymi stwierdzono brak istotnego związku ($\chi^2=4,02 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Można zauważyć, że najwyższy odsetek kobiet, które przyznawały, że przynależą do społecznych organizacji występuje w kategorii badanych, które swoją sytuację materialną oceniały jako bardzo dobrą, nie były to jednak istotne statystycznie różnice. Uznać należy, że odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,26$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy subiektywnie ocenianą sytuacją materialną a przynależnością kobiet do organizacji społecznych została sfalsyfikowana. Pomiędzy zmiennymi brak jest istotnej zależności.

Hipoteza robocza (1.3.) zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek wyrażającym się w przywiązywaniu dużej wagi w życiu do określonych wartości, autodeklaracji religijnej, poziomie wykształcenia, wykonywanej pracy zawodowej została zweryfikowana. Brak jest istotnego związku pomiędzy: wysokim wartościowaniem bycia potrzebnym innym ludziom, autodeklaracją religijną, sytuacją materialną a przynależnością ankietowanych do organizacji społecznych. Potwierdzone zostały hipotezy o związku pomiędzy uznaniem za najważniejsze w życiu takich wartości jak

głęboka wiara religijna i spokojne życie a przynależnością do zrzeszeń (są to związki o słabej sile). Formalne członkostwo było również różnicowane przez poziom wykształcenia ankietowanych (słaba siła związku) oraz typ wykonywanej pracy zawodowej (umiarkowana siła związku).

Ostatni etap analiz dotyczących środowiskowych i demograficznych uwarunkowań przynależności do organizacji stanowiła weryfikacja hipotezy o związku pomiędzy strukturą wieku badanych a ich przynależnością do organizacji społecznych. Przyjęto założenie, że częściej zrzeszać się będą kobiety starsze. Wyniki badań mające służyć ustaleniu, czy istnieje taki związek przedstawia tabela nr 16.

Tabela 16. Wiek a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Wiek				Ogółem
		15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	59 lat i więcej	
Tak	N	3	25	18	3	49
	%	3,4%	23,8%	20,2%	2,5%	12,3%
Nie	N	85	80	71	115	351
	%	96,6%	76,2%	79,8%	97,5%	87,8%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=35,06 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wykazał umiarkowany związek, istotny statystycznie pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=35,06 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,30). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia w tym przypadku hipotezy zerowej, należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza (1.4.) mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem badanych a przynależnością do organizacji społecznych została konfirmowana. Pomiędzy wiekiem ankietowanych a omawianym wymiarem aktywności społecznej istnieje statystycznie istotny związek o umiarkowanej sile. Kierunek stwierdzonej zależności jest nieco inny niż ten zakładany w hipotezie roboczej. Otrzymane wyniki informują, że kobiety w wieku od 30 do 59 lat częściej przynależą do organizacji społecznych.

Na podstawie przeprowadzonych badań można zatem stwierdzić, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu przynależności mieszkanek Podkarpacia do organizacji społecznych mają cechy ich indywidualnego kapitału kulturowego, inspirujące wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym oraz struktura wieku. Zmienne kapitału kulturowego rodzin ankietowanych okazały się być statystycznie nieistotne. W kolejnym paragrafie przedstawione zostaną wyniki badań dotyczące środowiskowych uwarunkowań działań respondentek na rzecz osób szczególnie potrzebujących.

4.2. Działania na rzecz osób potrzebujących a zmienne różnicujące

W obszarze aktywności prospołecznej występują różnorakie formy wartościowego działania, takie jak dzielenie się, pomaganie, zachowania dobrotliwe⁹⁶⁰. W prezentowanych badaniach ankietowane zostały poproszone o wskazanie działań, które względnie regularnie lub okazjonalnie podejmują na rzecz innych osób oraz określenie, które z nich jest podejmowane najczęściej. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 19.

Wykres 19. Działania na rzecz osób potrzebujących (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Z danych wynika, że działaniem dobroczynnym podejmowanym najczęściej przez opiniodawczynie jest wpłacanie środków pieniężnych na akcje charytatywne oraz przekazywanie darów rzeczowych. Odpowiedzi takiej udzieliła 66,5% osób. W następnej kolejności respondentki deklarują, że: okazują pomoc poprzez zapraszanie osób ubogich i samotnych do domu na święta i okazywanie wsparcia rozmową (13,3%), organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin (10,5%), pomoc osobom potrzebującym w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych (9,8%). Niesformalizowana aktywność ankietowanych występuje na wyższym poziomie niż ich aktywność w organizacjach. Jest to tendencja występująca również w innych badaniach, m.in. Danuty Walczak-Duraj, która wskazuje, że aktywność społeczna kobiet wiejskich przebiega w znacznym stopniu poza ramami formalnych organizacji, na co wskazuje fakt, że blisko $\frac{3}{4}$ badanych zadeklarowało podejmowanie nieodpłatnych działań na rzecz sąsiadów, ponad połowa na rzecz mieszkańców wsi, zaś co czwarta na rzecz mieszkańców gminy⁹⁶¹.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz stanowi potrzeba ustalenia odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe, takie jak:

⁹⁶⁰ Zob. K. Wright, *Generosity vs. Altruism: Philanthropy and Charity in the United States and United Kingdom*, „International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations” 2001, No. 4, s. 399–416.

⁹⁶¹ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 140.

zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy badanych oraz struktura wieku badanych różnicują działania podejmowane przez nie na rzecz potrzebujących? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz osób szczególnie potrzebujących oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

Jako pierwsza weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności są następujące rodzinne zasoby kulturowe: wykształcenie rodziców, ilość dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym, zaangażowanie społeczne rodziców, pochodzenie społeczne respondentek.

Weryfikacji empirycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz potrzebujących. Przypuszczano, że działania takie podejmować będą częściej kobiety posiadające rodziców z wyższym wykształceniem. W szczególności będą podejmować one działania związane z pomocą dzieciom i młodzieży w nauce i organizowaniem im wypożyczenia oraz przekazywać środki rzeczowe i finansowe na rzecz osób potrzebujących. Wartość asymptotyczna testu informuje nas o istnieniu pewnej zależności pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=22,54 > \chi^2_{0,05;12}=21,03$). Jest to związek o słabej sile ($V \text{ Kramera}=0,14$). Odpowiedzi respondentek są dość zróżnicowane ze względu na stopień wykształcenia rodziców. Z racji niespełnionego warunku minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat (30% komórek tabeli ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5) wyniki można rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy. Uzyskane wyniki badań zaprezentowano w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 3, Aneks, s. 470).

Kolejno weryfikacji poddana została hipoteza robocza mówiąca o istnieniu związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych kobiet a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Analiza statystyczna wykazała brak takiego związku ($\chi^2=17,78 < \chi^2_{0,05;15}=25,00$, $p=0,27$). W tym przypadku nie został również spełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej, zatem wyniki należy interpretować z pewną ostrożnością. Tabela przedstawiająca uzyskane wyniki została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 4, Aneks, s. 471).

Na kolejnym etapie weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza o związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Dane przedstawia tabela nr 17.

Tabela 17. Zaangażowanie społeczne rodziców a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	68	198	266
	%	63,6%	67,6%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	12	27	39
	%	11,2%	9,2%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	11	31	42
	%	10,3%	10,6%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	16	37	53
	%	15,0%	12,6%	13,3%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,004

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała brak istotnego statystycznie związku ($\chi^2=0,84 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$, $p=0,84$). Należy przyjąć zatem hipotezę zerową a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy zaangażowaniem społecznym rodziców a działaniami podejmowanymi na rzecz osób potrzebujących brak jest istotnego związku.

Analiza statystyczna została przeprowadzona również w celu weryfikacji hipotezy roboczej o zależności pomiędzy pochodzeniem społecznym kobiet a działaniami podejmowanymi na rzecz osób potrzebujących. Stwierdzono brak istotnego związku pomiędzy tymi zmiennymi ($\chi^2=12,24 < \chi^2_{0,05;6}=12,59$, $p=0,06$). Również w tym przypadku należy przyjąć hipotezę zerową a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek o działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących została sfalsyfikowana. Pomiedzy pochodzeniem społecznym a działaniami dobroczynnymi respondentek brak jest istotnej statystycznie zależności. Odpowiednie dane zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 5, Aneks, s. 471).

Można zatem stwierdzić, że hipoteza (1.5.) mówiąca o istnieniu związku pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin opiniodawczyń a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących została zweryfikowana. Brak jest związku pomiędzy zaangażo-

waniem społecznym rodziców, ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych, pochodzeniem społecznym badanych a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Wartość asymptotyczna testu wykazała zależność pomiędzy wykształceniem rodziców a aktywnością na rzecz osób potrzebujących, jednak ze względu na brak spełnienia warunku minimalnej wartości oczekiwanej chi-kwadrat wyniki rozpatrywać można jedynie w obrębie badanej grupy.

Kolejny etap analiz stanowiła weryfikacja hipotezy o związku pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a działaniami prospołecznymi badanych. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku uznawane wzorce aktywnej postawy w środowisku lokalnym, czas zamieszkiwania na wsi oraz poczucie identyfikacji z lokalną społecznością.

Weryfikacji poddana została hipoteza o związku pomiędzy wzorcami aktywności w lokalnym środowisku uznanymi przez respondentki za inspirujące a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Uzyskane wyniki przedstawia poniższa tabela.

Tabela 18. Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane politycznie	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	9	152	39	28	38	266
	%	56,3%	72,0%	61,9%	56,0%	63,3%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	3	22	5	7	2	39
	%	18,8%	10,4%	7,9%	14,0%	3,3%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	1	12	8	8	13	42
	%	6,3%	5,7%	12,7%	16,0%	21,7%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	3	25	11	7	7	53
	%	18,8%	11,8%	17,5%	14,0%	11,7%	13,3%

Razem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat= 22,89 (df=12)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotny związek pomiędzy inspirującymi dla respondentek wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym a działaniami na rzecz osób potrzebujących ($\chi^2=22,89 > \chi^2_{0,05;12}=21,03$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,14). Należy zatem odrzucić hipotezę zerową a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy uznawanymi wzorcami w lokalnej społeczności a działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz osób potrzebujących istnieje statystycznie istotny związek. W hipotezie roboczej zakładano, że kobiety wskazujące na osoby zaangażowane religijnie częściej zapraszać będą potrzebujące osoby na święta i okazywać wsparcie rozmową, respondentki inspirujące się osobami zaangażowanymi kulturowo częściej będą organizować wypoczynek dla dzieci i pomagać im w nauce, te zaś dla których istotnymi wzorcami zaangażowania będą osoby zaangażowane społecznie i politycznie częściej będą pomagać w codziennych czynnościach, przekazywać pieniądze i dary rzeczowe. Uzyskane wyniki informują nas, że opiniodawczynie inspirujące się osobami zaangażowanymi politycznie częściej pomagają potrzebującym w czynnościach domowych i załatwianiu spraw urzędowych.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy roboczej o związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a działaniami podejmowanymi przez kobiety na rzecz osób potrzebujących. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 19.

Tabela 19. Czas zamieszkiwania na wsi a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	65	121	80	266
	%	58,0%	73,3%	65,0%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	10	19	10	39
	%	8,9%	11,5%	8,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	16	9	17	42
	%	14,3%	5,5%	13,8%	10,5%

Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	21	16	16	53
	%	18,8%	9,7%	13,0%	13,3%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03, V Kramera=0,13, Chi-kwadrat=14,30 (df=6)					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała statystycznie istotny związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=14,30 > \chi^2_{0,05;6}=12,59$). Siłę tego związku określamy jako słabą (V Kramera=0,13). Przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z błędem p=0,03. Należy ją zatem odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o zależności pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a działaniami prospołecznymi została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że kobiety z kategorii zamieszkującej wieś najkrócej (do 10 lat) częściej zapraszają osoby samotne na święta i okazują wsparcie rozmową. Jest to kierunek inny niż zakładany, przypuszczano bowiem, że rdzenne mieszkanki wsi częściej podejmować będą takie działania prospołeczne.

Weryfikacji została również poddana hipoteza o istnieniu związku pomiędzy deklarowanym przez respondentki poczuciem identyfikacji ze społecznością lokalną a podejmowanymi przez nie działaniami prospołecznymi. Zakładano, że kobiety które twierdzą, że mają poczucie identyfikacji z lokalną społecznością częściej podejmować będą działania w wyodrębnionych obszarach. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 20.

Tabela 20. Poczucie identyfikacji z lokalną społecznością a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Poczucie identyfikacji ze społecznością lokalną			Ogółem
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	88	119	59	266
	%	65,7%	66,5%	67,8%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	18	11	10	39
	%	13,4%	6,1%	11,5%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	15	16	11	42
	%	11,2%	8,9%	12,6%	10,5%

Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	13	33	7	53
	%	9,7%	18,4%	8,0%	13,3%
Razem	N	134	179	87	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,06					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała w tym przypadku brak istotnej statystycznie zależności ($\chi^2=12,10 < \chi^2_{0,05;6}=12,59$, $p=0,06$). Nie ma zatem podstaw do nie przyjęcia hipotezy zerowej, należy odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy poczuciem identyfikacji z wiejską społecznością a działaniami na rzecz osób potrzebujących została sfalsyfikowana. Można zatem stwierdzić, że hipoteza robocza (1.6.) mówiąca o związku pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym (wzorcami aktywności w lokalnej społeczności, czasem zamieszkiwania na wsi, poczuciem identyfikacji z lokalną społecznością) a działaniami podejmowanymi przez badane na rzecz osób potrzebujących została zweryfikowana. Związek o słabej sile występował pomiędzy inspirującymi w ocenie respondentek wzorcami zaangażowania w środowisku wiejskim oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a tym aspektem aktywności społecznej kobiet wiejskich.

Na kolejnym etapie weryfikacja statystyczna obejmowała hipotezę o istnieniu zależności pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym ankietowanych a aktywnością charytatywną. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności są w tym przypadku: poziom i typ wykształcenia respondentek, typ wykonywanej pracy zawodowej, autodeklaracja religijna, wartości uznawane przez nie za istotne w życiu, sytuacja materialna.

Analizie poddano zakładaną hipotetycznie zależność pomiędzy poziomem wykształcenia a działaniami podejmowanymi na rzecz osób potrzebujących. Przyjęto założenie, że działania prospołeczne będą w większym stopniu podejmowane przez osoby z wyższym poziomem wykształcenia. Tabela przedstawiająca odpowiednie dane została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 6, Aneks, s. 472). Stwierdzono mianowicie, że brak jest istotnego związku pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=9,21 < \chi^2_{0,05;12}=21,03$, $p=0,69$). Nie ma zatem podstawy do odrzucenia H_0 , należy ją przyjąć a odrzucić H_1 , mówiącą o związku pomiędzy zmiennymi. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych kobiet a ich działalnością na rzecz osób potrzebujących brak jest istotnego związku.

Kolejna ze stawianych hipotez zakłada związek pomiędzy typem wykształcenia respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. Przyjęto również, że pomoc związaną z nakładem własnych środków zarówno materialnych (wplacanie pieniędzy i pomoc rzeczowa), jak i emocjonalnych (wsparcie w trudnych momentach, zapraszanie samotnych na święta) będzie znacznie częściej przejawiana przez kobiety posiadające wykształcenie humanistyczne. Wyniki badań mające stanowić podstawę weryfikacji zakładanej zależności zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 7, Aneks, s. 472). Analiza statystyczna wykazała brak istotnego związku pomiędzy tymi zmiennymi ($\chi^2=11,15 < \chi^2_{0,05;15}=25,00$, $p=0,74$). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o zależności pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy typem wykształcenia osób a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących brak jest istotnego związku.

Weryfikacji poddana została także hipoteza o związku pomiędzy typem pracy zawodowej wykonywanej przez badane a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących. W hipotezie roboczej zawarte zostało założenie, że kobiety wykonujące pracę umysłową częściej będą wskazywać na pomoc dzieciom i młodzieży oraz na pomoc w załatwianiu formalnych spraw. Kobiety bezrobotne w porównaniu z respondentkami z innych kategorii rzadziej deklaruować będą działania prospołeczne. Z przeprowadzonej analizy wynika brak statystycznie istotnego związku pomiędzy branżami pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=5,53 < \chi^2_{0,05;9}=16,92$, $p=0,79$). Odpowiedzi respondentek w wyodrębnionych ze względu na typ pracy zawodowej kategoriach były do siebie zbliżone. Nie ma w tym przypadku podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy branżami pod uwagę zmiennymi. Testowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy typem pracy zawodowej respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących brak jest istotnego związku. Tabela przedstawiająca odpowiednie dane została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 8, Aneks, s. 473).

Na kolejnym etapie analiz weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza o zależności pomiędzy autodeklaracją religijną a podejmowanymi formami pomocy osobom potrzebującym. Przyjęto założenie, że kobiety wierzące i regularnie praktykujące częściej podejmować będą brane pod uwagę działania pomocowe. Uzyskane dane przedstawia tabela nr 21.

Tabela 21. Autodeklaracja religijna a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N %	228 68,9%	30 56,6%	7 63,6%	1 20,0%	129 32,3%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N %	31 9,4%	6 11,3%	0 ,0%	2 40,0%	140 35,0%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N %	32 9,7%	5 9,4%	3 27,3%	2 40,0%	23 5,8%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N %	40 12,1%	12 22,6%	1 9,1%	0 ,0%	4 1,0%
Razem	N %	331 100,0%	53 100,0%	11 100,0%	5 100,0%	400 100,0%
p=0,01, V Kramera=0,13, Chi-kwadrat=20,69 (df=9)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza pozwoliła stwierdzić istnienie statystycznie istotnego związku ($\chi^2=20,69 > \chi^2_{0,05;9}=16,92$). Siłę tego związku określamy jako słabą (V Kramera=0,13). Na podstawie wykonanych analiz należy stwierdzić, że przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem p=0,01. Należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Testowana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy autodeklaracją religijną a działaniami na rzecz osób potrzebujących istnieje istotny związek. Otrzymane wyniki badań informują, że kobiety niewierzące rzadziej przekazują środki finansowe i dary rzeczowe na akcje charytatywne oraz zapraszają samotnych na święta i okazują wsparcie rozmową.

Kolejna hipoteza zakładała istnienie zależności pomiędzy wartościami uznawanymi przez respondentki za najważniejsze w życiu a podejmowanymi przez nie działaniami prospołecznymi. Przyjęto, że te osoby dla których najważniejsze w życiu są takie wartości jak grono przyjaciół, świadomość że jest się potrzebnym innym ludziom, głęboka wiara reli-

gijna i prestiż i szacunek otoczenia, częściej okazywać będą pomoc potrzebującym. W pierwszej kolejności weryfikacji poddano zakładany w hipotezie roboczej związek pomiędzy wskazywaniem na wartość posiadania przyjaciół jako najważniejszą w życiu a działaniami na rzecz innych osób. Uzyskane wyniki przedstawia tabela nr 22.

Tabela 22. Wartościowanie posiadania grona przyjaciół a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wartościowanie posiadania grona przyjaciół		Ogółem
		Tak	Nie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N %	121 63,4%	145 69,4%	266 66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N %	22 11,5%	17 8,1%	39 9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N %	15 7,9%	27 12,9%	42 10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N %	33 17,3%	20 9,6%	53 13,3%
Razem	N %	191 100,0%	209 100,0%	400 100,0%
p=0,04, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=8,63 (df=3)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała w tym przypadku istotny statystycznie związek ($\chi^2=8,63 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,15). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza została confirmowana. Pomiędzy wysokim wartościowaniem posiadania grona przyjaciół a działaniami na rzecz osób potrzebujących istnieje istotny statystycznie związek. Uzyskane dane informują nas, że kobiety dla których posiadanie grona przyjaciół jest istotną wartością, częściej zapraszają osoby ubogie i samotne na święta i okazują wsparcie rozmową.

Weryfikacji została również poddana hipoteza o związku pomiędzy uznawaniem przez ankietowane poczucia bycia potrzebnym innym a działaniami na rzecz osób potrzebujących. Analiza wykazała w tym przypadku brak istotnego statystycznie związku ($\chi^2=5,74 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$, p=0,13). Nie ma zatem podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiędzy wysokim wartościowaniem poczucia bycia potrzebnym innym a działaniami na rzecz osób po-

trzebujących brak jest zależności. Wyniki badań zostały zaprezentowane w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 9, Aneks, s. 474).

Hipoteza robocza zakładała również związek pomiędzy uznaniem za najważniejszą w życiu wartości głębokiej wiary religijnej a działaniami podejmowanymi na rzecz osób potrzebujących. Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnego związku ($\chi^2=3,74 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$, $p=0,29$). W tym przypadku również nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy odrzucić hipotezę alternatywną. Przesądza to falsyfikacji testowanej hipotezy. Pomiędzy wysokim wartościowaniem głębokiej wiary religijnej a działaniami na rzecz potrzebujących brak jest istotnego związku. Odpowiednia tabela została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 10, Aneks, s. 474).

W hipotezie roboczej zakładano również zależność pomiędzy uznaniem przez kobiety za najważniejsze w życiu szacunku i prestiżu społecznego a działaniami podejmowanymi na rzecz potrzebujących. Analiza statystyczna i w tym przypadku wykazała brak istotnego związku ($\chi^2=5,74 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,18$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem prestiżu społecznego i szacunku otoczenia została sfalsyfikowana. Tabela przedstawiająca odpowiednie dane została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 11, Aneks, s. 475).

Weryfikacji poddano również zakładany w hipotezie roboczej związek pomiędzy sytuacją materialną kobiet a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz potrzebujących. Dane mające umożliwić weryfikację tego związku ilustruje tabela nr 23.

Tabela 23. Sytuacja materialna a działania podejmowane na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Sytuacja materialna				Ogółem
		Zła	Przeciętna	Dobra	Bardzo dobra	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N %	2 28,6%	75 66,4%	180 68,7%	9 50,0%	129 32,3%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N %	1 14,3%	8 7,1%	23 8,8%	7 38,9%	140 35,0%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N %	3 42,9%	13 11,5%	25 9,5%	1 5,6%	23 5,8%

Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	1	17	34	1	4
	%	14,3%	15,0%	13,0%	5,6%	1,0%
Razem	N	7	113	262	18	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,001, V Kramera=0,15						

Źródło: Własne badania empiryczne

Wartość asymptotyczna testu informuje o istnieniu pewnej zależności pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=28,18 > \chi^2_{0,05;9}=16,92$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,15). Odpowiedzi są dość zróżnicowane ze względu na stopień wykształcenia rodziców, jednak z racji niespełnionego warunku minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat (43,8% komórek tabeli ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5) można je rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy. Wyniki wskazują, że osoby oceniające swoją sytuację jako bardzo dobrą rzadziej udzielają pomocy dzieciom i młodzieży z ubogich rodzin (im gorzej oceniają swoją sytuację materialną, tym częściej podejmują działania na ich rzecz), zapraszają na święta i okazują wsparcie rozmową.

Można zatem stwierdzić, że hipoteza robocza (1.7.) mówiąca o związku pomiędzy kapitałem kulturowym respondentek (poziomem i typem wykształcenia, typem pracy zawodowej, autodeklaracją religijną, wartościami uznawanymi za najważniejsze, sytuacją materialną) a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz osób potrzebujących została zweryfikowana. Brak istotnego związku stwierdzono pomiędzy typem wykształcenia (tu jednak należy zachować ostrożność ze względu na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej), typem pracy zawodowej, uznaniem za najważniejszą w życiu wartość głębokiej wiary religijnej oraz szacunku otoczenia i prestiżu społecznego a działaniami na rzecz potrzebujących. Aktywności prospołeczne były różnicowane w istotny sposób przez autodeklarację religijną, uznanie za najważniejszą w życiu wartość posiadania grona przyjaciół, poziom wykształcenia i sytuację materialną (w ostatnich dwóch przypadkach (stwierdzone tendencje mogą być rozpatrywane jedynie w obrębie badanej grupy, ze względu na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat).

Na ostatnim etapie weryfikacji została poddana hipoteza robocza (1.8.) o związku pomiędzy strukturą wieku kobiet o działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz potrzebujących. Zakładano, że działania takie częściej będą udziałem starszych kobiet. Tabela

krzyżowa dotycząca weryfikowanej hipotezy została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 12, Aneks, s. 475).

Analiza statystyczna wykazała brak takiej zależności ($\chi^2=12,41 < \chi^2_{0,05;9}=16,92$). Brak przyjęcia hipotezy zerowej wiązałby się w tym przypadku z błędem $p=0,19$, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem badanych a ich nieformalną aktywnością prospołeczną została sfalsyfikowana.

Uzyskane dane wskazują na zasadniczy udział zmiennych indywidualnego kapitału kulturowego kobiet (w szczególności autodeklaracji religijnej i uznawanych wartości) oraz cech środowiska lokalnego (wskazywanych wzorców aktywności i czasu zamieszkiwania na wsi) w różnicowaniu podejmowanych działań prospołecznych. Interesującym aspektem przedstawianych badań było także poznanie środowiskowych uwarunkowań aktywności kobiet wiejskich na rzecz parafii. Uzyskane wyniki przedstawia kolejny paragraf.

4.3. Aktywność na rzecz parafii a zmienne różnicujące

Parafia często określana jest jako społeczność religijna, grupa społeczna, wspólnota lokalna, system społeczny, zbiorowość wierzących osób żyjących na określonym terenie, całość społeczna połączona określonym rodzajem więzi⁹⁶². Rola parafii wiejskich w XXI wieku łączy się niezmiennie z religijnością oraz nagromadzonym wokół nich religijnym kapitałem społecznym (w szczególności zaufaniem). Kapitał ten związany jest z codziennym funkcjonowaniem społecznym i jest wyższy niż w parafiach miejskich⁹⁶³. Raport CBOS z 2008 roku wskazuje, że 30% Polaków deklaruje podejmowanie działań na rzecz parafii a 80% wspierało ją finansowo⁹⁶⁴. Badania ISSK z 2002 roku wskazują, że 77% Polaków deklaruje składanie ofiar na rzecz parafii a 70% partycypowało w finansowaniu konkretnych przedsięwzięć. Blisko 40% respondentów wskazywało na osobistą pracę na rzecz parafii, zaś 35% uczestniczyło w akcjach zorganizowanych przez inne osoby⁹⁶⁵. W roku 1991 bliski związek z parafią deklaruowało 85,7% Polaków (na wsi odsetek ten wynosił 91%), niezależnie od tego czy w miejscu zamieszkania spędzili dzie-

⁹⁶² P. P. Ochotny, *Komunikacja pastoralna w parafii*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2020, T. 42, nr 2, s. 337.

⁹⁶³ W. Sadłoń, *Religijny kapitał społeczny: Kapitał społeczny a Kościół katolicki w społecznościach lokalnych w Polsce*, Saarbrücken: Wydawnictwo Bezkresy Wiedzy 2014, s. 11 – 29.

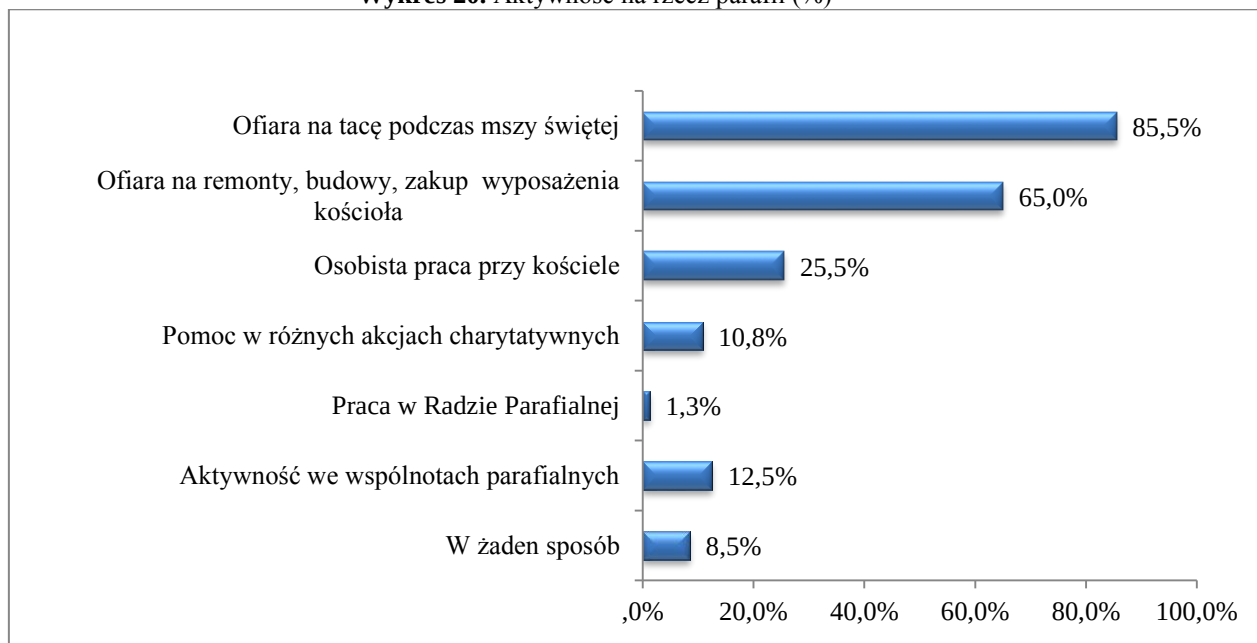
⁹⁶⁴ Zob. B. Wciórka, *Polacy o swoich związkach z lokalną parafią. Opinie z lat 2005 i 2008. Komunikat z badań*, CBOS BS/148/2008.

⁹⁶⁵ Zob. W. Zdaniewicz, S. Zaręba, *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2004.

ciństwo i młodość⁹⁶⁶. W 2015 roku odsetek ten nieznacznie się zmienił i wynosił 80,5%⁹⁶⁷. Wojciech Sadłoń wskazuje również, że przynależność do parafii posiada konotacje lokalne. Mieszkańcy wsi postrzegają ją jako własną lokalną społeczność, co oznacza, że poczucie związku z parafią wpisuje się silniej w kontekst lokalny niż religijny⁹⁶⁸.

Zdaniem Franciszki Wandy Wawro kobiety w parafii mogą być postrzegane nie tylko jako przedmiot, ale również podmiot zabiegów duszpastersko-pomocniczych. Ich aktywność w parafii winno się analizować w kontekście ich cech, potrzeb, aspiracji i możliwości⁹⁶⁹. Jako kolejną dymensję aktywności społecznej kobiet wiejskich przyjęto działalność na rzecz parafii, przejawiającą się w ofiarach na tacę podczas mszy świętej, datkach na budowę, remont czy zakup wyposażenia kościoła, nieodpłatną pracę na rzecz parafii, udziale w akcjach charytatywnych, partycypację w radach i wspólnotach parafialnych. Uzyskane dane przedstawia wykres nr 20.

Wykres 20. Aktywność na rzecz parafii (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Najczęściej deklarowaną formą partycypacji respondentek w życiu parafii okazało się składanie ofiary na tacę podczas Mszy Świętej (85,5% wskazań), w następnej kolejności są to datki na budowę, remont oraz wyposażenie kościoła (65%), osobista praca przy

⁹⁶⁶ E. Firlit, *Więź z parafią*, w: L. Adamczuk, W. Zdaniewicz (red.), *Religijność Polaków 1991*, Warszawa: GUS i ISKK 1993, s. 96.

⁹⁶⁷ A. Bieńkuńska, T. Piasecki, *Jakość życia w Polsce w 2015 roku. Wyniki badań spójności społecznej*, Warszawa: GUS 2017, s. 162.

⁹⁶⁸ W. Sadłoń, *Zwierciadło polskiej wsi. Ciągłość i zmiana wiejskich parafii katolickich*, w: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, T. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2019, s. 377 – 378.

⁹⁶⁹ F. W. Wawro, *Kobieta w parafii i w życiu społecznym według oczekiwań Kościoła*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1998, T. XXVI, z. 2, s. 104.

kościelne (25,5%), czynny udział w organizowanych przez parafię akcjach charytatywnych (10,8%), aktywność we wspólnotach parafialnych (12,5%), praca w Radzie Parafialnej (1,3%). Wśród udzielonych odpowiedzi 8,5% wskazań dotyczyło braku jakiejkolwiek aktywności na rzecz parafii. Z badań Anny Szwed dotyczących postrzegania obecności kobiet w Kościele przez kapłanów wynika, że w opinii respondentów angażują się one w życie parafialne w większym stopniu niż mężczyźni, co wynika według nich z pewnego zestawu cech kobiecych, takich jak opiekuńczość, zdolność do poświęceń, umożliwiających to zaangażowanie. Jako inne przyczyny wymieniane były: zasadnicza rola matki, która nakłada obowiązek wychowania religijnego oraz większa religijność i pobożność kobiet⁹⁷⁰. Brak jest jednak badań, które ukazywałyby wielorakość płaszczyzn ich aktywności na rzecz parafii.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy respondentek ankietowanych oraz struktura ich wieku różnicują działania podejmowane przez nie na rzecz parafii (składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej, partycypację w utrzymaniu Kościoła lokalnego, osobistą pracę przy kościele)? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a aktywnością na rzecz parafii oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

Jako pierwsza weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza 1.9. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a aktywnością na rzecz parafii. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zmienne jak wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne oraz pochodzenie społeczne respondentek. Hipoteza robocza zakładała, że kobiety posiadające rodziców z niższym stopniem wykształcenia, posiadających doświadczenie społecznego zaangażowania i pochodzące z rodzin chłopskich częściej będą składać ofiary na tacę podczas Mszy Świętej, składać ofiary pieniężne na budowy, remont i zakup wyposażenia świątyni oraz podejmować osobistą pracę na rzecz Kościoła.

⁹⁷⁰ A. Szwed, *Ta druga. Obraz kobiety w nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego i w świadomości księży*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2015, s. 253 – 254.

Weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych kobiet a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 24.

Tabela 24. Wykształcenie rodziców a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	121	127	69	21	4	342
	%	93,1%	90,1%	75,8%	75,0%	40,0%	85,5%
Nie	N	9	14	22	7	6	58
	%	6,9%	9,9%	24,2%	25,0%	60,0%	14,5%
Razem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera=0,29, Chi-kwadrat=34,46 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=34,46 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to słaba zależność (V Kramera=0,29). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o istotnym związku pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych kobiet a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas mszy świętej istnieje statystycznie istotna zależność. Kierunek tej zależności jest zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej. Im niższy jest stopień wykształcenia rodziców respondentek, tym częściej składają one ofiarę na tacę.

Tabela nr 25 ilustruje wyniki odnoszące się do weryfikowanego związku pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych a przekazywaniem datków na potrzeby parafii (budowę, remont, wyposażenie świątyni).

Tabela 25. Wykształcenie rodziców a ofiary pieniężne na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	110	90	42	14	4	260
	%	84,6%	63,8%	46,2%	50,0%	40,0%	65,0%
Nie	N	20	51	49	14	6	140
	%	15,4%	36,2%	53,8%	50,0%	60,0%	35,0%
Razem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera=0,32, Chi-kwadrat=41,80 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Podobnie jak w przypadku składania ofiar na tacę, ustalono statystycznie istotny związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a pomocą finansową parafii

($\chi^2=41,80 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Był to związek o umiarkowanej sile (V Kremera=0,32). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy ją odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Testowana hipoteza mówiąca o zależności pomiędzy wykształceniem rodziców kobiet a składaniem ofiar pieniężnych na rzecz parafii została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że osoby posiadające rodziców z bardzo niskim stopniem wykształcenia częściej składają ofiary pieniężne na cele związane z parafią. Jest to kierunek zależności zgodny ze sformułowanym w hipotezie roboczej przypuszczeniem.

Weryfikacji statystycznej poddana została również hipoteza mówiąca o związku pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych a ich nieodpłatną pracą na rzecz Kościoła. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 26.

Tabela 26. Wykształcenie rodziców a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	38	44	17	3	0	102
	%	29,2%	31,2%	18,7%	10,7%	,0%	85,5%
Nie	N	92	97	74	25	10	298
	%	70,8%	68,8%	81,3%	89,3%	100,0%	14,5%
Razem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,24 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a ich osobistą pracą na rzecz Kościoła stwierdzono statystycznie istotny związek ($\chi^2=12,24 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,18). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wykształceniem rodziców a osobistą pracą respondentek na rzecz Kościoła została potwierdzona. Pomiędzy tymi zmiennymi istnieje statystycznie istotny związek. Wyniki badań informują, że badane posiadające rodziców z bardzo wysokim stopniem wykształcenia częściej wskazują, że nie podejmują takiej aktywności.

Kolejną weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca zależność pomiędzy zaangażowaniem religijnym rodziców respondentek a ich aktywnością na rzecz parafii. Przyjęto, że częściej brane pod uwagę aspekty zaangażowania przejawiać będą te osoby, których rodzice są obecnie lub byli w przeszłości zaangażowani w aktywność społeczną.

Tabela nr 27 przedstawia wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy mówiącej o związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców ankietowanych kobiet a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela 27. Zaangażowanie społeczne rodziców a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	92	250	342
	%	86,0%	85,3%	85,5%
Nie	N	15	43	58
	%	14,0%	14,7%	14,5%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,05				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała brak istotnej zależności pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej ($\chi^2=0,03 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Tym samym należy zdecydować o przyjęciu hipotezy zerowej a odrzuceniu hipotezy alternatywnej zakładającej taką zależność. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej została sfalsyfikowana. Pomiedzy zmiennymi brak jest istotnej zależności.

Podobnie brak istotnego związku został stwierdzony pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców respondentek a składaniem przez nie ofiar na potrzeby Kościoła ($\chi^2=1,67 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$) oraz pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a osobistą pracą na jego rzecz ($\chi^2=3,03 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$). W związku z tym i w tych przypadkach należy przyjąć hipotezy zerowe a odrzucić alternatywne. Hipotezy mówiące o związku pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a partycypacją respondentek w utrzymaniu parafii i osobistą pracą na jej rzecz zostały sfalsyfikowane. Pomiedzy tymi zmiennymi brak jest istotnej statystycznie zależności. Tabele ilustrujące wyniki badań zostały umieszczone w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 13 i A 14, Aneks, s. 476).

Na kolejnym etapie weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy pochodzeniem społecznym badanych a składaniem ofiar na tacę, datków na rzecz parafii oraz osobistą pracą przy Kościele. Przyjęto założenie, że częściej aktywność taką podejmować będą opiniodawczynie posiadające chłopskie pochodzenie.

Tabela nr 28 przedstawia wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy o zależności pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela 28. Pochodzenie społeczne a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligencje	
Tak	N	112	201	29	342
	%	88,2%	88,5%	63,0%	85,5%
Nie	N	15	26	17	58
	%	11,8%	11,5%	36,9%	14,5%
Razem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

$p < 0,001$, V Kremiera=0,23, Chi-kwadrat=21,15 (df=2)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała w tym przypadku istotny statystycznie związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=21,15 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,23). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o istotnej zależności pomiędzy pochodzeniem społecznym ankietowanych a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Hipoteza została confirmowana. Z uzyskanych danych wynika, że kobiety z rodzin inteligentnych częściej deklarują, że nie składają ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela nr 29 przedstawia wyniki badań odnoszące się do weryfikowanej hipotezy o związku pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a składaniem ofiar pieniężnych na budowę, remont, wystrój świątyni.

Tabela 29. Pochodzenie społeczne a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligencje	
Tak	N	102	141	17	260
	%	80,3%	62,1%	37,0%	65,0%
Nie	N	25	86	29	140
	%	19,7%	37,9%	63,0%	35,0%
Razem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

$p < 0,001$, V Kremiera=0,27, Chi-kwadrat=29,83 (df=2)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy pochodzeniem społecznym opiniodawczyń a składaniem ofiar pieniężnych na rzecz parafii ($\chi^2=29,83 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,27). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej i przyjąć hipotezę alternatywną

o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o takiej zależności została potwierdzona. Pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a składaniem ofiar na rzecz parafii istnieje statystycznie istotny związek. Uzyskany wynik informuje, że kobiety pochodzące z rodzin chłopskich częściej składają ofiarę na bieżące potrzeby parafii. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Brak istotnej statystycznie zależności stwierdzono natomiast pomiędzy pochodzeniem społecznym badanych a osobistą pracą przy Kościele ($\chi^2=4,27 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Wyniki badań przedstawia tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 15, Aneks, s. 476). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,12$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana, pomiędzy pochodzeniem społecznym ankietowanych kobiet a ich osobistą pracą na rzecz parafii brak jest istotnego związku.

Należy stwierdzić, że hipoteza robocza (1.9.) mówiąca o związku pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin ankietowanych a ich aktywnością na rzecz parafii w branych pod uwagę dymensjach została zweryfikowana. Potwierdzony został umiarkowany związek pomiędzy wykształceniem rodziców a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii oraz słabe zależności pomiędzy wykształceniem rodziców a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej i osobistą pracą przy Kościele oraz pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a składaniem ofiar na tacę i partycypacją finansową w bieżących potrzebach parafii. Brak istotnego statystycznie związku stwierdzono natomiast pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a branymi pod uwagę wymiarami aktywności na rzecz parafii oraz pomiędzy pochodzeniem społecznym a osobistą pracą na rzecz Kościoła.

Dalszym etapem podejmowanych analiz była weryfikacja zakładanej w hipotezie 1.10. zależności pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a aktywnością na rzecz parafii w branych pod uwagę dymensjach. W hipotezie roboczej przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku inspirujące dla kobiet wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym oraz czas zamieszkiwania na wsi. Według przyjętych założeń częściej aktywność na rzecz parafii przejawiającą się w datkach na tacę, ofiarach składanych na bieżące potrzeby parafii i osobistej pracy przy Kościele podejmować miały osoby wskazujące, że inspirującym dla nich wzorcem aktywności na wsi są osoby zaangażowane religijnie, kobiety zamieszkujące wieś ponad 20 lat i respondentki deklarujące poczucie identyfikacji z lokalną społecznością.

W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy inspirującymi dla badanych wzorcami aktywności w lokalnym

środowisku a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Uzyskane wyniki badań ilustruje tabela nr 30.

Tabela 30. Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Tak	N	12	181	53	47	49	342
	%	75,0%	85,8%	84,1%	94,0%	81,7%	85,5%
Nie	N	4	30	10	3	11	58
	%	25,0%	14,2%	15,9%	6,0%	18,3%	14,5%
Razem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,27							

Źródło: Własne badania empiryczne

Weryfikacja statyczna nie wykazała w tym przypadku istotnych różnicowań ($\chi^2=5,16 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,27$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza zakładająca weryfikowany związek została sfalsyfikowana. Pomiedzy wskazywanymi przez ankietowane wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a składaniem przez nie ofiary na tacę podczas mszy świętej brak jest istotnej zależności.

Tabela nr 31 prezentuje wyniki badań dotyczące zakładanej w hipotezie zależności pomiędzy wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a ofiarami na bieżące potrzeby parafii.

Tabela 31. Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Tak	N	7	139	36	42	36	260
	%	43,8%	65,9%	57,1%	84,0%	60,0%	65,0%
Nie	N	9	72	27	8	24	140
	%	56,3%	34,1%	42,9%	16,0%	40,0%	35,0%
Razem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, V Kremera=0,18, Chi-kwadrat=13,55 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała statystycznie istotny związek pomiędzy tymi zmiennymi ($\chi^2=13,55 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kremera=0,18). Przyjęcie

hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,01$, należy ją zatem odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną zakładającą, że pomiędzy wzorcami aktywności w najbliższym otoczeniu a pomocą finansową parafii istnieje statystycznie istotna zależność. Hipoteza mówiąca o tym związku została confirmowana. Uzyskane dane wskazują, że kobiety dla których wzorzec aktywności w środowisku lokalnym stanowią osoby zaangażowane religijnie częściej wskazują, że pomagają finansowo parafii. Jest to kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Kolejno weryfikacji statystycznej poddano hipotezę o związku pomiędzy inspirującymi dla kobiet wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym a osobistą pracą przy kościele. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 32.

Tabela 32. Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Tak	N	3	52	14	22	11	102
	%	18,8%	24,6%	22,2%	44,0%	18,3%	25,5%
Nie	N	13	159	49	28	49	298
	%	81,3%	75,4%	77,8%	56,0%	81,7%	74,5%
Razem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p=0,02$, V Kremera=0,17, Chi-kwadrat=11,45 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Został stwierdzony statystycznie istotny związek ($\chi^2=11,45 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kremera=0,17). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi. Testowana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy wskazywanymi przez kobiety wzorcami aktywności a osobistą pracą na rzecz Kościoła istnieje statystycznie istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że osoby inspirujące się osobami zaangażowanymi religijnie częściej podejmują bezpośrednie zaangażowanie w parafii.

Kolejną zmienną, której związek z aktywnością na rzecz parafii został poddany weryfikacji jest czas zamieszkiwania na wsi. W hipotezie roboczej przyjęto założenie, że częściej brane pod uwagę działania podejmować będą kobiety, które zamieszkują wieś najdłuższy okres (ponad 20 lat). Analiza statystyczna nie wykazała istotnych różnicowań pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej ($\chi^2=1,39 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Nie ma w tym przypadku podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o braku związku pomiędzy zmiennymi. Należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatyw-

ną. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy czasem zamieszkiwania na wsi przez ankietowane a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej brak jest istotnego związku. Tabela ilustrująca wyniki badań została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 16, Aneks, s. 476).

W hipotezie roboczej zakładano również związek pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii. Analiza statystyczna wykazała brak istotnej zależności pomiędzy tymi zmiennymi ($\chi^2=5,25 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0 , należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiedzy czasem zamieszkiwania na wsi a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej brak jest istotnej zależności. Tabela ilustrująca wyniki badań została umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 17, Aneks, s. 477).

Podobnie brak istotnej statystycznie zależności został stwierdzony pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a osobistą pracą przy Kościele ($\chi^2=1,09 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Również i w tym przypadku należy przyjąć hipotezę zerową a odrzucić hipotezę alternatywną zakładającą taki związek. Należy również orzec o falsyfikacji tej hipotezy roboczej. Pomiedzy czasem zamieszkiwania na wsi przez respondentki a podejmowaniem przez nie dobrowolnej, nieodpłatnej pracy na rzecz parafii brak jest istotnej zależności. Wyniki badań zostały zaprezentowane w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 18, Aneks, s. 477).

Można zatem stwierdzić, że hipoteza robocza 1.10. została zweryfikowana. Istotny związek o słabej sile został stwierdzony pomiędzy inspirującymi kobiety wzorcami zaangażowania w lokalnym środowisku a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii oraz osobistą pracą przy Kościele. Wskazywane przez nie wzorce aktywności nie różnicowały natomiast składania ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Czas zamieszkiwania na wsi nie różnicował istotnie podejmowanych przez badane działań na rzecz parafii.

Na kolejnym etapie analiz weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza 1.11. zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a ich aktywnością na rzecz Kościoła lokalnego. Przyjęto w niej, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą: poziom i typ wykształcenia respondentek, uznawane wartości i autodeklaracja religijna. Przyjęto, że częściej aktywność na rzecz parafii w wyszczególnionych dymensjach podejmować będą osoby z niższym stopniem wykształcenia, głównie rolniczym. Składanie ofiar na tacę, datki na rzecz Kościoła lokalnego oraz osobista praca w parafii będą również warunkowane przez uznawane przez opiniodawczy-

nie wartości (udane życie rodzinne, spokojne życie), w szczególności zaś przez uznanie za najważniejszą w życiu wartość głębokiej wiary religijnej. Hipoteza robocza zakładała także częstsze podejmowanie branych pod uwagę działań przez ankietowane wierzące i regularnie praktykujące.

W pierwszej kolejności analizie statystycznej poddana została hipoteza o związku pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 33.

Tabela 33. Poziom wykształcenia a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	42	92	111	44	53	342
	%	95,5%	90,2%	82,8%	86,3%	76,8%	85,5%
Nie	N	2	10	23	7	16	58
	%	4,5%	9,8%	17,2%	13,7%	23,2%	14,5%
Razem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,04, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,33 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała statystycznie istotny związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=10,33 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu p=0,04, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Można orzec o confirmacji testowanej hipotezy. Poziom wykształcenia respondentek a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej istnieje statystycznie istotna zależność. Kobiety z wyższym wykształceniem częściej deklarują, że nie składają ofiar na tacę, najwyższy zaś odsetek badanych takie ofiary składających występuje wśród kobiet z wykształceniem podstawowym. Są to zatem tendencje analogiczne do tych występujących w przypadku wykształcenia rodziców respondentek. Kierunek stwierdzonej zależności jest zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Kolejna tabela przedstawia wyniki badań odnoszące się do zakładanego w hipotezie roboczej związku pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych a składaniem przez nie ofiar na bieżące potrzeby parafii.

Tabela 34. Poziom wykształcenia a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	35	76	81	27	41	260
	%	79,5%	74,5%	60,4%	52,9%	59,4%	65,0%
Nie	N	9	26	53	24	28	140
	%	20,5%	25,5%	39,6%	47,1%	40,6%	35,0%
Razem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,57 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

W przypadku weryfikowanej hipotezy stwierdzona została statystycznie istotna zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=13,57 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,18). Należy stwierdzić, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Testowana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy poziomem wykształcenia kobiet a składaniem datków na bieżące potrzeby parafii istnieje zależność istotna statystycznie. Otrzymane wyniki informują, że osoby z wykształceniem podstawowym rzadziej wskazują, że nie wspierają finansowo parafii.

Na kolejnym etapie weryfikacji poddana została hipoteza o związku pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a ich osobistą pracą na rzecz Kościoła. Otrzymane wyniki badań ilustruje tabela nr 35.

Tabela 35. Poziom wykształcenia a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	11	39	31	9	12	102
	%	79,5%	74,5%	60,4%	52,9%	59,4%	65,0%
Nie	N	33	63	103	42	57	298
	%	20,5%	25,5%	39,6%	47,1%	40,6%	35,0%
Razem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,15 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiedzy zmiennymi została stwierdzona istotna statystycznie zależność ($\chi^2=13,57 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,18). Należy zatem stwierdzić, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej o braku związku, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istotnej zależności pomiędzy zmiennymi. Omawiana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy poziomem wykształcenia respondentek a podejmowaniem przez nie pracy na rzecz Kościoła lokalnego istnieje statystycznie istot-

ny związek. Otrzymane wyniki informują, że osoby z wykształceniem podstawowym częściej wskazują, że podejmują nieodpłatną pracę na rzecz parafii.

Zakładana była także zależność pomiędzy typem wykształcenia ankietowanych a ich aktywnością na rzecz parafii w branych pod uwagę dymensjach. W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddany został hipotetyczny związek pomiędzy typem wykształcenia kobiet a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa tabela.

Tabela 36. Typ wykształcenia a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Typ wykształcenia						Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Tak	N	53	7	101	69	64	48	342
	%	70,7%	70,0%	87,1%	88,5%	97,0%	87,3%	85,5%
Nie	N	22	3	15	9	2	7	58
	%	29,3%	30,0%	12,9%	11,5%	3,0%	12,7%	14,5%
Razem	N	75	10	116	78	66	55	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=23,17 (df=5)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotny statystycznie związek ($\chi^2=23,17 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to słaba zależność (V Kramera=0,24). Należy uznać, że nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza została potwierdzona. Pomiedzy typem wykształcenia ankietowanych a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej istnieje istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że kobiety posiadające wykształcenie rolnicze częściej wskazują, że składają ofiarę na tacę. Jest to kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Weryfikacji statystycznej poddano również związek pomiędzy typem wykształcenia respondentek a składaniem przez nie ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby Kościoła. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 37.

Tabela 37. Typ wykształcenia a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Typ wykształcenia						Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Tak	N	39	4	76	50	52	39	260
	%	52,0%	40,0%	65,5%	64,1%	78,8%	70,9%	65,0%
Nie	N	36	6	40	28	14	16	140
	%	48,0%	60,0%	34,5%	35,9%	21,2%	29,1%	35,0%

Razem	N	75	10	116	78	66	55	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,72 (df=5)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotną zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=14,72 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,19). Należy uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej a należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została confirmowana. Pomiędzy typem wykształcenia a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii istnieje statystycznie istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że osoby posiadające wykształcenie artystyczne częściej wskazują, że nie partycypują w finansowaniu bieżących potrzeb parafii.

Brak istotnego statystycznie związku stwierdzono pomiędzy typem wykształcenia kobiet a podejmowaniem przez nie osobistej pracy na rzecz Kościoła ($\chi^2=9,06 < \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Należy uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia w tym przypadku hipotezy zerowej, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiędzy typem wykształcenia badanych a podejmowaniem przez nie nieodpłatnej pracy na rzecz parafii brak jest istotnej statystycznie zależności. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 19, Aneks, s. 477).

Weryfikowana hipoteza zakładała także, że częściej aktywność na rzecz parafii przejawiać będą opiniodawczynie dla których najważniejszymi wartościami w życiu są: udane życie rodzinne, spokojne życie i głęboka wiara religijna. W pierwszej kolejności weryfikacji poddana została hipoteza, która zakładała zależność pomiędzy uznawaniem przez respondentki za najważniejszą w życiu wartość udanego życia rodzinnego a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Poniższa tabela prezentuje uzyskane dane.

Tabela 38. Wartościowanie udanego życia rodzinnego a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wartościowanie udanego życia rodzinnego		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	308	34	342
	%	88,5%	65,4%	85,5%
Nie	N	40	18	58
	%	11,5%	34,6%	14,5%

Razem	N	348	52	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Phi=0,22, Chi-kwadrat=19,51 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Deklaracje kobiet, że udane życie rodzinne stanowi dla nich najważniejszą wartość w życiu różnicowały w statystycznie istotny sposób składanie przez nie ofiar na tacę podczas mszy świętej ($\chi^2=19,51 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Siłę tego związku określamy jako słabą (Phi=0,22). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy ją odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza została zweryfikowana pozytywnie. Pomiedzy uznaniem udanego życia rodzinnego za najważniejszą wartość a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej istnieje statystycznie istotny związek. Kierunek ustalonej zależności jest zgodny z tym, który przyjęty został w hipotezie roboczej. Częstsze składanie ofiar na tacę było udziałem kobiet dla których najważniejszą wartością w życiu było udane życie rodzinne.

Kolejnym etapem analiz było ustalenie czy uznanie za najważniejszą wartość spokojnego życia różnicuje składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej. Wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy mówiącej o tej zależności przedstawia tabela nr 39.

Tabela 39. Wartościowanie spokojnego życia a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wartościowanie spokojnego życia		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	244	98	342
	%	91,7%	73,1%	85,5%
Nie	N	22	36	58
	%	8,3%	26,9%	14,5%
Razem	N	266	134	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Phi=0,25, Chi-kwadrat=24,85 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza potwierdziła istotny związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=24,85 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Jest to związek o słabej sile (Phi=0,25). Wynik statystyk zadecydował również w tym przypadku o odrzuceniu hipotezy zerowej o braku związku i przyjęciu H_1 zakładającej taką zależność. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wysokim wartościowaniem spokojnego życia a składaniem ofiar na tacę została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że kobiety, które deklarują, że spokojne życie nie stanowi dla nich najważniejszej wartości, częściej wskazują, że nie składają ofiar na tacę w Kościele.

Tabela nr 40 przedstawia dane mające posłużyć weryfikacji hipotezy roboczej o istnieniu zależności pomiędzy uznawaniem głębokiej wiary religijnej za najważniejszą wartość w życiu a składaniem przez respondentki ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela 40. Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	146	196	342
	%	93,0%	80,7%	85,5%
Nie	N	11	47	58
	%	7,0%	19,3%	14,5%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,001, Phi=0,17, Chi-kwadrat=11,71 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza i w tym przypadku wykazała istotną statystycznie zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=11,71 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Jest to słaba zależność (Phi=0,17). Przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0.001$, należy ją zatem odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Pomiędzy uznawaniem za najważniejszą wartość głębokiej wiary religijnej a składaniem ofiar na tacę istnieje statystycznie istotny związek. Uzyskane dane wskazują, że osoby dla których głęboka wiara religijna nie jest istotną wartością częściej deklaruja, że nie składają ofiar na tacę.

Istotna statystycznie zależność została stwierdzona również pomiędzy uznawaniem za najważniejszą wartość w życiu udanego życia rodzinnego a składaniem datków finansowych na bieżące potrzeby parafii ($\chi^2=4,49 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Jest to związek o słabej sile (Phi=0,11). W tym przypadku również nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza została potwierdzona. Uznawanie za najważniejszą wartość w życiu udanego życia rodzinnego różnicuje istotnie składanie ofiar na bieżące potrzeby parafii. Kobiety, które wysoko ceniły udane życie rodzinne częściej wskazywały, że wspierają finansowo parafię. Wyniki badań zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 20, Aneks, s. 478).

Zweryfikowane pozytywnie została również hipoteza robocze mówiące o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem spokojnego życia i głębokiej wiary religijnej a partycypacją w bieżącym utrzymaniu Kościoła lokalnego. W pierwszym przypadku wykazano istotny statystycznie słaby związek ($\chi^2=19,93 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,22). Pomiędzy

wysokim wartościowaniem głębokiej wiary religijnej a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii również występowała słaba zależność ($\chi^2=28,69 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,27$). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne. Uznanie za najważniejszą wartość spokojnego życia i głębokiej wiary religijnej różnicuje istotnie składanie przez respondentki ofiar na bieżące potrzeby parafii. Uzyskane wyniki informują, że badane dla których te aspekty stanowiły najważniejszą wartość w życiu częściej wskazywały, że składają datki na utrzymanie Kościoła. Uzyskane dane zostały przedstawione w tabelach umieszczonych w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 21 i A 22, Aneks, s. 478).

Brak istotnego związku występował natomiast pomiędzy wysokim wartościowaniem udanego życia rodzinnego a nieodpłatną pracą na rzecz parafii ($\chi^2=9,06 < \chi^2_{0,05;5}=11,07$). W tym przypadku uznać należy, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy odrzucić hipotezę alternatywną. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Uznanie za najważniejszą wartość w życiu udanego życia rodzinnego nie różnicuje w istotny sposób osobistej pracy na rzecz parafii. Wyniki badań zostały zilustrowane w tabeli umieszczonej w aneksie (zob. Tabela A 23, Aneks, s. 479).

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy o zależności pomiędzy wysokim wartościowaniem głębokiej wiary religijnej a nieodpłatną pracą na rzecz parafii. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 41.

Tabela 41. Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	55	47	102
	%	35,0%	19,3%	25,5%
Nie	N	102	196	298
	%	65,0%	80,7%	74,5%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Phi=0,18, Chi-kwadrat=12,36 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotną słabą zależność pomiędzy uznaniem przez respondentki za najważniejszą w życiu wartość głębokiej wiary religijnej a podejmowaniem przez nie nieodpłatnej pracy na rzecz Kościoła lokalnego ($\chi^2=12,36 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,22$). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia H_0 , należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza

robocza mówiąca o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem głębokiej wiary religijnej a podejmowaniem osobistej pracy na rzecz parafii została confirmowana. Otrzymane wyniki wskazują, że kobiety, które uznawały, że głęboka wiara religijna nie jest dla nich najważniejszą wartością częściej nie podejmują pracy na rzecz Kościoła.

Tabela nr 42 przedstawia wyniki badań mające służyć weryfikacji hipotezy roboczej o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem spokojnego życia a podejmowaniem przez kobiety wiejskie pracy na rzecz parafii.

Tabela 42. Wartościowanie spokojnego życia a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wartościowanie spokojnego życia		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	78	24	102
	%	29,3%	17,9%	25,5%
Nie	N	188	110	298
	%	70,7%	82,1%	74,5%
Razem	N	266	134	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, Phi=0,12, Chi-kwadrat=6,11 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Pomiędzy zmiennymi występowała istotna statystycznie słaba zależność ($\chi^2=6,11 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,12). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Weryfikowana hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy przypisywaniem priorytetowego znaczenia spokojnemu życiu a podejmowaniu pracy na rzecz parafii została confirmowana. Otrzymane wyniki informują, że kobiety dla których spokojne życie stanowi istotną wartość częściej podejmują nieodpłatną pracę przy Kościele.

Kolejny etap analiz stanowiła weryfikacja hipotezy roboczej o związku pomiędzy autodeklaracją religijną respondentek a aktywnością na rzecz parafii. Tabela nr 43 przedstawia dane mające posłużyć weryfikacji hipotezy roboczej o związku pomiędzy autodeklaracją religijną badanych a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela 43. Autodeklaracja religijna a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	304	35	3	0	342
	%	91,8%	66,0%	27,3%	,0%	85,5%
Nie	N	27	18	8	5	58
	%	8,2%	34,0%	72,7%	100%	14,5%

Razem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,47, Chi-kwadrat=86,50 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=86,50 > \chi^2_{0,05;3}=12,59$). Jest to związek o umiarkowanej sile (V Kramera=0,47). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza zerowa została konfirmowana. Pomiedzy autodeklaracją religijną a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej istnieje umiarkowana zależność. Otrzymane wyniki informują, że częściej składanie ofiar na tacę deklarują kobiety wierzące i regularnie praktykujące. Stwierdzony kierunek zależności jest zatem zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Tabela nr 44 przedstawia dane odnoszące się do weryfikowanego związku pomiędzy autodeklaracją religijną a składaniem ofiar na bieżące potrzeby parafii.

Tabela 44. Autodeklaracja religijna a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	246	14	0	0	260
	%	74,3%	26,4%	,0%	,0%	65,0%
Nie	N	85	39	11	5	140
	%	25,7%	73,6%	100,0%	100%	35,0%
Razem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,44, Chi-kwadrat=77,04 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku umiarkowaną zależność ($\chi^2=77,04 > \chi^2_{0,05;3}=12,59$, V Kramera=0,44). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej o braku związku a należy przyjąć hipotezę alternatywną o zależności pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o takich prawidłowościach została konfirmowana. Pomiedzy autodeklaracją religijną a tą formą aktywności na rzecz Kościoła lokalnego istnieje istotny związek o umiarkowanej sile. Otrzymane wyniki informują, że respondentki wierzące i praktykujące regularnie częściej wspierają parafię w jej bieżących potrzebach.

Kolejnym etapem była weryfikacja hipotezy roboczej mówiąca o zależności pomiędzy autodeklaracją religijną a podejmowaniem przez ankietowane kobiety nieodpłatnej pracy na rzecz Kościoła lokalnego. Uzyskane wyniki badań ilustruje tabela nr 45.

Tabela 45. Autodeklaracja religijna a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	96	6	0	0	102
	%	29,0%	11,3%	,0%	,0%	25,5%
Nie	N	235	47	11	5	298
	%	71,0%	88,7%	100,0%	100,0%	74,5%
Razem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,004, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,22 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna pozwoliła stwierdzić istotny, słaby związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=13,22 > \chi^2_{0,05;3}=12,59$, V Kramera=0,18). Przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z błędem $p=0,004$, należy ją zatem odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy autodeklaracją religijną a podejmowaniem nieodpłatnej pracy na rzecz parafii została zweryfikowana pozytywnie. Pomiedzy autodeklaracją religijną respondentek a tą formą partycypacji w życiu parafii istnieje słaby lecz istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że osoby wierzące i praktykujące regularnie częściej niż respondentki z innych kategorii wyodrębnionych ze względu na autodeklarację religijną deklarują, że podejmują osobistą pracę przy kościele.

Na podstawie otrzymanych wyników analiz można stwierdzić, że hipoteza 1.11. mówiąca o zależności pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym kobiet zamieszkujących tereny wiejskie w województwie podkarpackim została zweryfikowana. Umiarkowaną zależność stwierdzono pomiędzy autodeklaracją religijną a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej oraz pomiędzy autodeklaracją religijną a składaniem ofiar na bieżące potrzeby parafii. Istotne statystycznie, ale słabe związki ustalono pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a branymi pod uwagę formami aktywności na rzecz parafii, typem wykształcenia a składaniem ofiar na tacę i wspieraniem finansowym Kościoła lokalnego w bieżących potrzebach. Słabe związki występowały pomiędzy wysokim wartościowaniem udanego życia rodzinnego, spokojnego życia i głębokiej wiary religijnej a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej oraz składaniem ofiar na bieżące potrzeby parafii. Przypisywanie najważniejszej wagi w życiu głębokiej wierze religijnej i spokojnemu życiu różnicowało także ze słabo siłą nieodpłatną pracę na rzecz Kościoła. Słabą zależność stwierdzono pomiędzy autodeklaracją religijną a podejmowaniem bezpośredniej posługi w parafii. Brak istotnych związków potwierdzono pomiędzy typem wy-

kształcenia ankietowanych a ich osobistą pracą w parafii oraz pomiędzy wysokim wartościowaniem udanego życia rodzinnego a podejmowaniem takiej aktywności.

Na ostatnim etapie analiz zmierzających do ustalenia uwarunkowań aktywności kobiet wiejskich na rzecz parafii weryfikacji statystycznej poddano hipotezę roboczą mówiącą o związku pomiędzy wiekiem respondentek a ich aktywnością na rzecz parafii. W hipotezie roboczej przyjęto założenie, że częściej aktywność taką podejmować będą badane starsze.

Tabela nr 46 przedstawia dane mające posłużyć weryfikacji zakładanego związku pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a składaniem przez nie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej.

Tabela 46. Wiek a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Wiek				Ogółem
		18-29 lat	30-44 lata	45-59 lat	60 lat i więcej	
Tak	N	54	89	84	115	342
	%	61,4%	84,8%	94,4%	97,5%	85,5%
Nie	N	34	16	5	3	58
	%	38,6%	15,2%	5,6%	2,5%	14,5%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,40, Chi-kwadrat=60,67 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza potwierdziła istotną statystycznie zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=60,67 > \chi^2_{0,05;3}=7,81$). Jest to umiarkowana zależność (V Kramera=0,40). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną mówiącą o istniejącym związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a składaniem przez nie ofiar na tacę została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje statystycznie istotny umiarkowany związek. Uzyskane wyniki informują, że im starsze były opiniodawczynie, tym częściej przyznawały, że składają ofiarę na tacę podczas Mszy Świętej. Stwierdzony kierunek zależności jest zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Kolejno weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem respondentek a składaniem przez nie ofiar na bieżące potrzeby Kościoła lokalnego. Uzyskane wyniki badań zostały zaprezentowane w tabeli nr 47.

Tabela 47. Wiek a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wiek				Ogółem
		18-29 lat	30-44 lata	45-59 lat	60 lat i więcej	
Tak	N	25	62	72	101	260
	%	28,4%	59,0%	80,9%	85,6%	65,0%
Nie	N	63	43	17	17	140
	%	71,6%	41,0%	19,1%	14,4%	35,0%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,46, Chi-kwadrat=85,31 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała w tym przypadku istotny związek o umiarkowanej sile ($\chi^2=85,31 > \chi^2_{0,05;3}=7,81$, V Kramera=0,46). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem kobiet a składaniem ofiar pieniężnych na bieżące potrzeby parafii została confirmowana. Pomiedzy wiekiem respondentek a tą formą partycypacji w życiu parafialnym istnieje istotny związek o umiarkowanej sile. Uzyskane wyniki wskazują, że im starsze są respondentki tym częściej okazują one pomoc finansową Kościołowi lokalnemu.

Tabela nr 48 przedstawia dane mające posłużyć weryfikacji zakładanego w hipotezie roboczej związku pomiędzy wiekiem respondentek a podejmowaniem przez nie dobrowolnej, nieodpłatnej pracy na rzecz Kościoła.

Tabela 48. Wiek a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wiek				Ogółem
		18-29 lat	30-44 lata	45-59 lat	60 lat i więcej	
Tak	N	7	28	36	31	102
	%	8,0%	26,7%	40,4%	26,3%	25,5%
Nie	N	81	77	53	87	298
	%	92,0%	73,3%	59,6%	73,7%	74,5%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,40, Chi-kwadrat=24,84 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotną statystycznie zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=24,84 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to umiarkowana zależność (V Kramera=0,40). Uznać należy, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem kobiet a podejmowaniem przez nie osobistej pracy przy Kościele została confirmowana. Pomiedzy wiekiem a tą formą aktywności na rzecz parafii istnieje umiarkowany,

istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że częściej takie działania są udziałem mieszanek wsi z przedziału wiekowego 45 – 59 lat.

Można zatem stwierdzić, że hipoteza robocza 1.12 mówiąca o związku pomiędzy strukturą wieku ankietowanych a ich aktywnością na rzecz parafii została w całości potwierdzona. Pomiędzy wiekiem kobiet a składaniem ofiar na tacę podczas Mszy Świętej, finansowym wspieraniem Kościoła lokalnego w bieżących potrzebach oraz podejmowaniem dobrowolnej, nieodpłatnej pracy przy Kościele istnieją istotne statystycznie umiarkowane związki.

Kolejnym etapem podejmowanych analiz jest określenie środowiskowych uwarunkowań aktywności badanych podejmowanej na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny.

4.4. Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny a zmienne różnicujące

Istotną dymensję aktywności społecznej kobiet wiejskich stanowią działania mające na celu optymalizację funkcjonowania rodziny. Praca na rzecz podnoszenia jakości życia rodziny jest jednym z wymiarów aktywności społecznej i zarazem postulatem pracy środowiskowej. Rodzina stanowi bowiem pierwsze i najważniejsze środowisko życia człowieka. Pozytywny dynamizm jej życia oddziałuje na społeczeństwo a system wartości, specyfika relacji oraz doświadczeń wewnątrzrodzinnych stanowią motyw działań, które wyznaczają kierunek postępowania i kształtują sposób myślenia⁹⁷¹.

Zdaniem Ryszarda Wroczyńskiego zasadnicza rola rodziny polega na wprowadzaniu dziecka w świat społeczny, w obszarze którego zaznaczają się konflikty moralne i różnorakie interpretacje zjawisk życia społecznego⁹⁷². Mikołaj Winiarski zaznacza, że pełniąc tę funkcję rodzina staje się pomostem pomiędzy jednostką a społeczeństwem. Stanowi jednocześnie „niwelator wstrząsów” – chroniący przed zagrożeniami i wyciszający doznane konsekwencje – oraz „filtr” – chroniący przed negatywnymi wpływami a dopuszczający te budujące⁹⁷³. Obok funkcji wychowawczej i socjalizacyjnej rodzina pełni również funkcję kulturową. Ubogaca jednostkę poprzez transmisję swego kapitału kulturowego oraz stymuluje ją do aktywności w jego zwielokrotnianiu.

⁹⁷¹ S. Chrobak, *Kultura aktywnego obywatelstwa racją życia społecznego*, „Paedagogia Christiana” 2017, nr 1/39, s. 139 – 140.

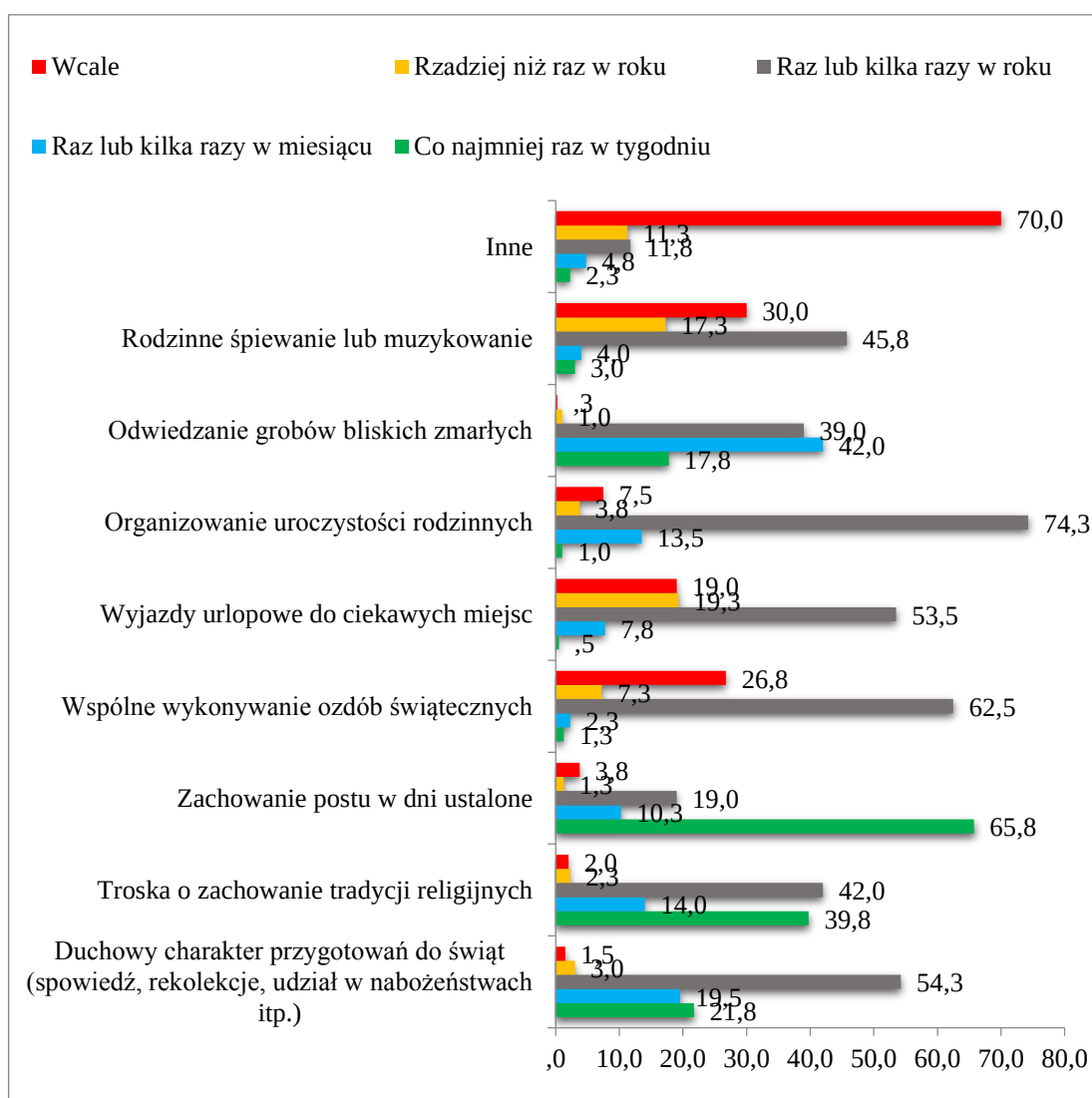
⁹⁷² R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, op. cit., s. 165.

⁹⁷³ M. Winiarski, *Rodzina w życiu jednostki, narodu i społeczeństwa globalnego*, „Studia nad Rodziną UKSW” 2009, R. 13, nr 1 – 2, s. 108.

W rodzinie ma miejsce proces dziedziczenia i wytwarzania nowych wzorów kulturowych, regulacja potrzeb kulturowych, nabywanie przyzwyczaję i nawyków w obszarze życia kulturowego⁹⁷⁴. Edmund Wnuk-Lipiński wskazuje, że dla „jednostki kultura pełni funkcję swoistej busoli dążeń i działań, jest zbiorem uświadamianych lub nieuświadamianych wskazówek postępowania w konkretnej sytuacji społecznej. Świadomość wspólnoty uznawanych norm i wartości kulturowych zapewnia jednostce ludzkiej poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji”⁹⁷⁵.

Respondentki zostały poproszone o wskazanie, jakie działania podejmują na rzecz własnej rodziny i jak często. Uzyskane wyniki badań prezentuje poniższy wykres.

Wykres 21. Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

⁹⁷⁴ J. Gajda, *Telewizja, młodzież, kultura*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 1987, s. 58 – 59.

⁹⁷⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ 1979, s. 34.

W przypadku wskazań w obszarze duchowego przygotowania do świąt przejawiającego się poprzez takie działania, jak: spowiedź, rekolekcje, udział w nabożeństwach ponad połowa ankietowanych (54,3%) wskazywała, że działania takie podejmują raz lub kilka razy w roku. Pośród respondentek 42% wskazywało, że raz lub kilka razy w roku trochę się o zachowanie tradycji religijnych, niewiele niższy odsetek ankietowanych (39,8%) takie działania podejmował przynajmniej raz w tygodniu. Kolejnym wskaźnikiem działań podejmowanych na rzecz funkcjonowania własnej rodziny było zachowanie postu w dni ustalone, 65,8% ankietowanych czyniło to przynajmniej raz w tygodniu. Wspólne, rodzinne wykonywanie ozdób świątecznych było działaniem podejmowanym najczęściej przez kobiety raz lub kilka razy w roku, zaś 45,8% podejmowało z taką częstotliwością rodzinne śpiewanie i muzykowanie. Wśród badanych 53,5% przynajmniej raz w roku wybierało się wraz z rodziną na urlop do ciekawych miejsc, 74,3% organizowało rodzinne uroczystości. Raz lub kilka razy w miesiącu 42% ankietowanych odwiedzało groby bliskich zmarłych. Analizie poddane zostały praktyki celebrowane przez respondentki stosunkowo często – przynajmniej raz w miesiącu.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, indywidualny kapitał kulturowy badanych oraz zmienna demograficzna: struktura wieku badanych różnicują działania podejmowane przez ankietowane na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych w fazie konceptualizacji badań hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a działaniami podejmowanymi przez opiniodawczynie na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

W pierwszej kolejności weryfikacji poddana została hipoteza 1.13. mówiąca o istnieniu zależności pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a działaniami podejmowanymi przez badaną grupę na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku: liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych kobiet oraz wykształcenie ich rodziców.

Według stawianych założeń, w przypadku wyższego wykształcenia rodziców ankietowane częściej celebrować będą rytuały świeckie, w szczególności wyjazdy urlopowe

do ciekawych miejsc, organizowanie uroczystości rodzinnych. Osoby posiadające rodziców z niższym poziomem wykształcenia większą wagę przywiązywać będą do tradycji religijnych takich jak: duchowy charakter przygotowań do świąt, zachowanie postu w dni ustalone, zachowanie tradycji religijnych. Wyniki badań zostały przedstawione w tabeli nr 49.

Tabela 49. Wykształcenie rodziców a działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N %	57 43,8%	58 41,1%	35 38,5%	9 32,1%	6 60,0%	165 41,3%
p=0,55								
Troska o zachowanie tradycji religijnych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	64 49,2%	77 54,6%	54 59,3%	16 57,1%	4 40,0%	215 53,8%
p=0,53								
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N %	109 83,8%	113 80,1%	57 62,6%	19 67,9%	6 60,0%	304 76,0%
p=0,002, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,04 (df=4)								
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 1,5%	9 6,4%	1 1,1%	2 7,1%	0 0,0%	14 3,5%
p=0,09								
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 1,5%	6 4,3%	18 19,8%	7 25,0%	0 0,0%	33 8,3%
p<0,001, V Kramera=0,31, Chi-kwadrat=37,97 (df=4)								
Organizowanie uroczystości rodzinnych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	15 11,5%	21 14,9%	15 16,5%	4 14,3%	3 30,0%	58 14,5%
p=0,53								
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	87 66,9%	89 63,1%	45 49,5%	12 42,9%	6 60,0%	239 59,8%
p=0,03, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,78 (df=4)								
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N %	5 3,8%	14 9,9%	5 5,5%	2 7,1%	2 20,0%	28 7,0%
p=0,15								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a zachowywaniem w ich rodzinach postu w dni ustalone przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=17,04 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,21). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę al-

ternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy wykształceniem rodziców a zachowaniem w rodzinach badanych postu w dni ustalone przynajmniej raz w miesiącu została confirmowana. Pomiedzy tymi zmiennymi istnieje słaba, lecz istotna zależność. Otrzymane wyniki wskazują, że niższy stopień wykształcenia rodziców sprzyja zachowaniu postu w ustalone dni.

Istotną zależność stwierdzono także pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych a organizowaniem przez nie wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=37,97 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to umiarkowana zależność (V Kramera=0,31). Należy uznać, że nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej a należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy wykształceniem rodziców respondentek a organizowaniem przez nie wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu istnieje umiarkowana zależność. Wyniki badań informują, że w chwili gdy wykształcenie rodziców plasowało się na umiarkowanym poziomie, wówczas respondentki częściej takie wyjazdy podejmowały.

Wykazano słabą zależność pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych kobiet a odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=10,78 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,16). Nie ma również i w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została confirmowana. Pomiedzy wykształceniem rodziców kobiet a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu istnieje słaby, lecz istotny związek. Z uzyskanych danych wynika, że niższy stopień wykształcenia rodziców sprzyja częstemu odwiedzaniu grobów zmarłych członków rodziny.

Brak istotnej zależności stwierdzono pomiędzy wykształceniem rodziców a duchowym charakterem przygotowań do świąt, troską respondentek o zachowanie tradycji religijnych, inicjowaniem rodzinnego wykonywania ozdób świątecznych, organizowaniem uroczystości rodzinnych, rodzinnym śpiewaniem i muzykowaniem, innymi działaniami na rzecz optymalizacji warunków życia rodziny. Należy w tych przypadkach przyjąć hipotezy zerowe o braku związku a odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy mówiące o takich prawidłowościach zostały sfalsyfikowane.

W weryfikowanej hipotezie roboczej zakładano, że istnieje zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym a działaniami podejmowanymi przez opiniodawczynie na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnych rodzin. Przyjęto

założenie, że w przypadku gdy w domu rodzinnym kobiet znajdowało się więcej dóbr kulturowych, podejmować będą one się częściej we własnych domach organizowania uroczystości rodzinnych, śpiewania i muzykowania oraz wykonywania ozdób świątecznych. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 50. Ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym a działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N	7	46	50	26	22	14	165
		%	53,8%	37,7%	44,6%	42,6%	44,9%	32,6%	41,3%
p=0,60									
Troska o zachowanie tradycji religijnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	3	71	66	33	24	18	215
		%	23,1%	58,2%	58,9%	54,1%	49,0%	41,9%	53,8%
p=0,08									
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N	10	94	79	46	38	37	304
		%	76,9%	77,0%	70,5%	75,4%	77,6%	86,0%	76,0%
p=0,50									
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	5	2	2	3	2	14
		%	,0%	4,1%	1,8%	3,3%	6,1%	4,7%	3,5%
p=0,74									
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	8	10	10	1	4	33
		%	,0%	6,6%	8,9%	16,4%	2,0%	9,3%	8,3%
p=0,09									
Organizowanie uroczystości rodzinnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	17	8	13	7	13	58
		%	,0%	13,9%	7,1%	21,3%	14,3%	30,2%	14,5%
p=0,003, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,99 (df=5)									
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N	7	67	76	35	27	27	239
		%	53,8%	54,9%	67,9%	57,4%	55,1%	62,8%	59,8%
p=0,39									
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N	1	4	7	6	6	4	28
		%	7,7%	3,3%	6,3%	9,8%	12,2%	9,3%	7,0%
p=0,32									

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotny statystycznie słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym a organizowaniem uroczystości rodzinnych przez respondentki przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=17,99 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,003$,

należy ją zatem odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy liczbą dóbr kulturowych znajdujących się w posiadaniu ankietowanych kobiet a organizowaniem uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu. Wyniki analiz doprowadziły do confirmacji hipotezy mówiącej o związku tych aspektów. Pomiedzy tymi zmiennymi istnieje słaby, lecz istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że większa ilość dóbr kulturowych sprzyja organizowaniu uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu.

Brak istotnej zależności wykazano pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek a: duchowym charakterem przygotowań do świąt, troską o zachowanie tradycji religijnych, zachowaniem postu w dni ustalone, wspólnym wykonywaniem ozdób świątecznych, wyjazdami urlopowymi do ciekawych miejsc, odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych, rodzinnym śpiewaniem i muzykowaniem oraz innymi, nie ujętymi w badaniu działaniami podejmowanymi przez respondentki na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodzin, przynajmniej raz w miesiącu. Uznać zatem należy, że w tych przypadkach nie ma podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o braku związków pomiędzy zmiennymi a należy odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy robocze mówiące o istnieniu związków pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach ankietowanych a wskazanymi formami życia rodzinnego i religijnego zostały sfalsyfikowane.

Hipoteza robocza 1.13. mówiąca o związkach pomiędzy wybranymi zasobami środowiska rodzinnego a działaniami podejmowanymi przez badane na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnych rodzin została zweryfikowana. Stwierdzono umiarkowaną istotną zależność pomiędzy wykształceniem rodziców a wyjazdami do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu oraz słabe, lecz istotne zależności pomiędzy wykształceniem rodziców a zachowaniem postu w dni ustalone i odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych co najmniej raz w miesiącu oraz ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu. Pozostałe zróżnicowania nie były istotne statystycznie.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy 1.14. mówiącej o zależności pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodzin. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku poziom i typ ich wykształcenia oraz rodzaj wykonywanej pracy zawodowej.

W weryfikowanej hipotezie przyjęto, że im wyższe będzie wykształcenie kobiet tym częściej kultywować będą świeckie obyczaje, w szczególności wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc i organizowanie uroczystości rodzinnych. Kobiety z niższym poziomem

wykształcenie częściej praktykować będą w swoich rodzinach tradycje religijne. Uzyskane wyniki badań ilustruje poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 51. Poziom wykształcenia a działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Poziom wykształcenia					Ogółem
			Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N %	27 61,4%	45 44,1%	48 35,8%	20 39,2%	25 36,2%	165 41,3%
p=0,03, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,13 (df=4)								
Troska o zachowanie tradycji religijnych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	23 52,3%	60 58,8%	63 47,0%	33 64,7%	36 52,2%	215 53,8%
p=0,19								
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N %	40 90,9%	78 76,5%	96 71,6%	40 78,4%	50 72,5%	304 76,0%
p=0,12								
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	0 0%	4 3,9%	4 3,0%	5 9,8%	1 1,4%	14 3,5%
p=0,07								
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N %	0 0%	2 2,0%	13 9,7%	8 15,7%	10 14,5%	33 8,3%
p=0,002, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=16,94 (df=4)								
Organizowanie uroczystości rodzinnych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	9 20,5%	10 9,8%	15 11,2%	11 21,6%	13 18,8%	58 14,5%
p=0,12								
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	33 75,0%	72 70,6%	82 61,2%	24 47,1%	28 40,6%	239 59,8%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=23,31 (df=4)								
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 4,5%	5 4,9%	8 6,0%	5 9,8%	8 11,6%	28 7,0%
p=0,38								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny słaby związek pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a przygotowywaniem się przez nie duchowo do świąt ($\chi^2=10,13 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu p=0,03, w związku z tym należy przyjąć hipotezę alterna-

tywną o zależności pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza robocza została konfirmowana – pomiędzy poziomem wykształcenia a przygotowywaniem się przez nie duchowo do świąt istnieje statystycznie istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że kobiety z niższym poziomem wykształcenia częściej przygotowują się duchowo do świąt korzystając np. ze spowiedzi czy rekolekcji przynajmniej raz w miesiącu.

Istotny statystycznie związek stwierdzono pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych kobiet a organizowaniem przez nie wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc ($\chi^2=16,94 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to słaba zależność (V Kramera=0,21). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o takiej zależności została konfirmowana. Pomiedzy poziomem wykształcenia respondentek a praktykowaniem wyjazdów do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że takie wyjazdy częściej praktykują osoby z wyższym poziomem wykształcenia.

Wykazano również istotną, słabą zależność pomiędzy poziomem wykształcenia a odwiedzaniem przez badane grobów bliskich zmarłych, przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=23,31 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,24). Również i w tym przypadku nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną. Można orzec o konfirmacji hipotezy roboczej. Pomiedzy poziomem wykształcenia ankietowanych a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu istnieje słaby lecz istotny związek. Z otrzymanych danych wynika, że kobiety z niższym poziomem wykształcenia częściej odwiedzają groby bliskich.

Brak istotnego związku stwierdzono pomiędzy poziomem wykształcenia a troską o zachowanie tradycji religijnych, praktykowaniem postu w dni ustalone, wspólnym wykonywaniem ozdób świątecznych, organizowaniem uroczystości rodzinnych, wspólnym śpiewaniem i muzykowaniem przynajmniej raz w miesiącu. W tych przypadkach należy przyjąć hipotezy zerowe a odrzucić alternatywne. Hipotezy robocze mówiące o tych zależnościach zostały sfalsyfikowane.

Weryfikacji poddana została również hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy typem wykształcenia respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania ich rodzin. Przyjęto założenie, że kobiety z wykształceniem rolniczym częściej przygotowują się duchowo do świąt i odwiedzają groby bliskich zmarłych, podczas gdy posiadające wykształcenie humanistyczne i artystyczne częściej wyjeżdżać będą do ciekawych miejsc i podejmować takie działania jak wspólne rodzinne

śpiewanie i muzykowanie oraz wykonywanie ozdób świątecznych. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 52.

Tabela 52. Typ wykształcenia a działania podejmowane na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Typ wykształcenia						Ogółem
			Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N %	23	2	40	35	32	33	165
			30,7%	20,0%	34,5%	44,9%	48,5%	60,0%	41,3%
p=0,004, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,35 (df=5)									
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N %	54	7	83	54	57	49	304
			72,0%	70,0%	71,6%	69,2%	86,4%	89,1%	76,0%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,13 (df=5)									
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	5	0	6	1	1	1	14
			6,7%	,0%	5,2%	1,3%	1,5%	1,8%	3,5%
p=0,31									
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N %	12	2	3	10	1	5	33
			16,0%	20,0%	2,6%	12,8%	1,5%	9,1%	8,3%
p=0,002, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,85 (df=5)									
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	40	6	70	36	49	38	239
			53,3%	60,0%	60,3%	46,2%	74,2%	69,1%	59,8%
p=0,01, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=15,06 (df=5)									
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N %	7	0	8	7	3	3	28
			9,3%	,0%	6,9%	9,0%	4,5%	5,5%	7,0%
p=0,75									

Źródło: Własne badania empiryczne

Stwierdzono istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy typem wykształcenia a podejmowaniem przez nie praktyk duchowych związanych z przygotowaniem do świąt przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=17,35 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21). Należy w tym przypadku uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza została confirmowana. Pomiedzy typem wykształcenia respondentek a przygotowywaniem się przez nie duchowo do świąt istnieje słaba, ale istotna zależność. Otrzymane dane wskazują, że kobiety z wykształceniem rolniczym oraz innym, niewymienionym w badaniu typem wykształcenia częściej przygotowują się duchowo do świąt przynajmniej raz w miesiącu.

Istotna statystycznie zależność została stwierdzona również pomiędzy typem wykształcenia ankietowanych kobiet a zachowywaniem postu w dni ustalone przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=13,13 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to związek o słabej sile ($V \text{ Kramera}=0,18$). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy typem wykształcenia a praktykowaniem postu w nakazane dni przynajmniej raz w miesiącu została confirmowana. Dane uzyskane w badaniu wskazują, że kobiety z wykształceniem rolniczym oraz innym wykształceniem częściej podejmują post w dni ustalone przynajmniej raz w miesiącu.

Analiza wykazała istotną statystycznie, słabą zależność pomiędzy typem wykształcenia a praktykowaniem przez respondentki wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=18,85 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, $V \text{ Kramera}=0,22$). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,002$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Można mówić o confirmacji hipotezy roboczej mówiącej o związku pomiędzy typem wykształcenia kobiet a praktykowaniem przez nie wyjazdów rekreacyjnych do interesujących miejsc przynajmniej raz w miesiącu. Z otrzymanych danych wynika, że kobiety posiadające wykształcenie humanistyczne i artystyczne częściej wyjeżdżają urlopowo do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu.

Istotny związek o słabej sile występował pomiędzy typem wykształcenia a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=15,06 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, $V \text{ Kramera}=0,19$). Również i w tym przypadku uznać należy, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej o braku związku a należy przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy typem wykształcenia respondentek a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych została confirmowana. Wyniki badania informują, że osoby posiadające wykształcenie rolnicze oraz inne, niewymienione w badaniu wykształcenie częściej odwiedzają groby bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu. Pozostałe zróżnicowania nie były istotne statystycznie.

Kolejny etap analiz stanowiła weryfikacja hipotezy roboczej o związku pomiędzy typem pracy zawodowej respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania ich rodzin. Przyjęto w niej, że badane wykonujące pracę umysłową częściej organizować będą uroczystości rodzinne i podejmować takie działania

jak wspólne rodzinne śpiewanie i muzykowanie oraz wykonywanie ozdób świątecznych. Uzyskane wyniki badań przedstawia zbiorcza tabela nr 53.

Tabela 53. Typ pracy zawodowej a działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Typ pracy zawodowej				Ogółem
			Praca fizyczna	Praca umysłowa	Praca mieszana	Brak zatrudnienia	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N	17	33	20	95	165
		%	36,2%	38,4%	29,0%	48,0%	41,3%
p=0,03, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=8,78 (df=3)							
Troska o zachowanie tradycji religijnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	24	42	37	112	215
		%	51,1%	48,8%	53,6%	56,6%	53,8%
p=0,66							
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N	37	61	54	152	304
		%	78,7%	70,9%	78,3%	76,8%	76,0%
p=0,65							
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N	3	2	3	6	14
		%	6,4%	2,3%	4,3%	3,0%	3,5%
p=0,62							
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N	4	13	8	8	33
		%	8,5%	15,1%	11,6%	4,0%	8,3%
p=0,01, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,02 (df=3)							
Organizowanie uroczystości rodzinnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	5	10	14	29	58
		%	10,6%	11,6%	20,3%	14,6%	14,5%
p=0,39							
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N	24	44	39	132	239
		%	51,1%	51,2%	56,5%	66,7%	59,8%
p=0,04, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=8,35 (df=3)							
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N	3	9	3	13	28
		%	6,4%	10,5%	4,3%	6,6%	7,0%
p=0,49							

Źródło: Własne badania empiryczne

Ustalony został istotny, słaby związek pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a duchowym charakterem przygotowań do świąt praktykowanym przez respondentki przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=8,78 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,15). Przyjęcie hipotezy zerowej o braku zależności wiązałoby się w tym przypadku z ryzykiem błędu $p=0,03$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy typem pracy zawodowej a przygotowywaniem się duchowo do świąt np. poprzez spowiedź lub rekolekcje, przynajmniej raz w miesiącu została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że ankietowane wykonujące pracę mieszaną w mniejszym stopniu przygo-

towują się duchowo do świąt poprzez spowiedź czy rekolekcje. Częściej takie działania przynajmniej raz w miesiącu podejmują kobiety bezrobotne.

Istotny związek o słabej sile występował pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a organizowaniem przez respondentki przynajmniej raz w miesiącu wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc ($\chi^2=11,02 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,17). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy typem pracy zawodowej respondentek a wyjazdami urlopowymi do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu została confirmowana. Pomiedzy zmiennymi występuje słaby, lecz istotny związek. Dane wskazują, że osoby nie pracujące zawodowo częściej wskazywały, że nie praktykują wyjazdów rekreacyjnych ze wskazywaną częstotliwością.

Analiza statystyczna potwierdziła również istnienie istotnej, słabej zależności pomiędzy typem pracy zawodowej respondentek a odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=8,35 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,14). Przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z ryzykiem błędu $p=0,04$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Pomiedzy typem pracy zawodowej ankietowanych kobiet a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu istnieje słaba lecz istotna zależność. Hipoteza robocza zakładająca ten związek została confirmowana. Uzyskane wyniki informują, że kobiety niepracujące częściej odwiedzają groby bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu. Pozostałe różnicowania nie były istotne statystycznie.

Weryfikowana hipoteza 1.14. mówiąca o związku pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym a działaniami podejmowanymi na rzecz rodziny została zweryfikowana. Istotne statystycznie słabe związki stwierdzono pomiędzy: poziomem i typem wykształcenia oraz rodzajem wykonywanej pracy zawodowej a duchowym charakterem przygotowań do świąt, wyjazdami urlopowymi do ciekawych miejsc i odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu oraz kategorią wykształcenia a zachowywaniem postu w dni ustalone przynajmniej raz w miesiącu. Inne różnicowania nie były istotne statystycznie.

W kolejnym obszarze analiz sytuuje się weryfikacja hipotezy 1.15. zakładającej związek pomiędzy wiekiem kobiet wiejskich a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz optymalizacji funkcjonowania ich rodzin. Przypuszczano, że starsze osoby częściej podejmować będą takie działania jak post w dni ustalone, zachowanie tradycji religijnych, duchowe przygotowywanie się do świąt. Respondentki młodsze częściej będą wyjeżdżać

z rodziną na urlop do ciekawych miejsc i organizować uroczystości rodzinne. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 54. Wiek a działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny

Działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania rodziny			Wiek				Ogółem
			15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Duchowy charakter przygotowań do świąt	Co najmniej raz w miesiącu	N	39	34	29	63	165
		%	44,3%	32,4%	32,6%	53,4%	41,3%
p=0,003, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=13,68 (df=3)							
Troska o zachowanie tradycji religijnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	46	53	38	78	215
		%	52,3%	50,5%	42,7%	66,1%	53,8%
p=0,007, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=12,15 (df=3)							
Zachowanie postu w dni ustalone	Co najmniej raz w miesiącu	N	53	71	75	105	304
		%	60,2%	67,6%	84,3%	89,0%	76,0%
p<0,001, V Kramera=0,28, Chi-kwadrat=30,29 (df=3)							
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych	Co najmniej raz w miesiącu	N	7	3	2	2	14
		%	8,0%	2,9%	2,2%	1,7%	3,5%
p=0,08							
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc	Co najmniej raz w miesiącu	N	8	20	3	2	33
		%	9,1%	19,0%	3,4%	1,7%	8,3%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=25,75 (df=3)							
Organizowanie uroczystości rodzinnych	Co najmniej raz w miesiącu	N	23	13	11	11	58
		%	26,1%	12,4%	12,4%	9,3%	14,5%
p=0,005, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,87 (df=3)							
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych	Co najmniej raz w miesiącu	N	37	49	56	97	239
		%	42,0%	46,7%	62,9%	82,2%	59,8%
p<0,001, V Kramera=0,33, Chi-kwadrat=44,05 (df=3)							
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie	Co najmniej raz w miesiącu	N	11	8	4	5	28
		%	12,5%	7,6%	4,5%	4,2%	7,0%
p=0,09							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny, słaby związek pomiędzy wiekiem respondentek a praktykowaniem przez nie duchowego przygotowywania się do świąt przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=13,68 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,19). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,003$, należy przyjąć zatem hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy wiekiem kobiet a przygotowywaniem się przez nie duchowo do świąt przynajmniej raz w miesiącu została confirmowana. Otrzymane wyniki informują, że badane z najstarszej kategorii wiekowej częściej przygotowują się duchowo do świąt przynajmniej raz w miesiącu.

Istotny związek stwierdzono także pomiędzy wiekiem kobiet a zachowywaniem przez nie tradycji religijnych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=12,15 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to słaba zależność (V Kramera=0,17). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem respondentek a zachowywaniem przez nie tradycji religijnych została potwierdzona. Otrzymane dane wskazują, że troska o zachowanie tradycji religijnych jest częstsza w grupie najstarszych ankietowanych.

Wartość asymptotyczna testu wskazuje także na słabą, istotną zależność pomiędzy wiekiem badanych a praktykowaniem przez nie postu w dni ustalone, przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=30,29 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,28). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem kobiet a zachowywaniem przez nie postu w dni ustalone, przynajmniej raz w miesiącu, została potwierdzona. Z uzyskanych danych wynika, że im starsze są opiniodawczynie, tym bardziej przestrzegają postu w dni ustalone.

Stwierdzono również, że istnieje zależność pomiędzy wiekiem respondentek a organizowaniem wyjazdów urlopowych do ciekawych miejsc przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=25,75 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to słaba zależność (V Kramera=0,25). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wiekiem respondentek a organizowaniem wyjazdów rekreacyjnych przynajmniej raz w miesiącu została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że wyjazdy takie częściej praktykowane są przez młodsze osoby (poniżej 45 roku życia).

Analiza statystyczna wykazała istotny, słaby związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a organizowaniem uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=12,87 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,18). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,005$, w związku z tym należy przyjąć hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy wiekiem kobiet a organizowaniem przez nie uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu została potwierdzona. Otrzymane dane wskazują, że uroczystości rodzinne z taką częstotliwością w większym stopniu organizują kobiety z najmłodszej kategorii wiekowej.

Ustalono istotny statystycznie związek pomiędzy wiekiem a odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=44,05 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to umiarko-

wana zależność (V Kramera=0,33). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem kobiet a odwiedzaniem przez nie grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu została konfirmowana. Otrzymane wyniki informują, że wraz ze starsze badane w większym stopniu odwiedzają groby bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu.

Brak istotnej zależności stwierdzono pomiędzy wiekiem respondentek a wykonywaniem ozdób świątecznych i rodzinnym śpiewaniem i muzykowaniem co najmniej raz w miesiącu. W tych przypadkach należy przyjąć hipotezy zerowe o braku związków a odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy robocze mówiące o zależności pomiędzy wiekiem a wykonywaniem ozdób świątecznych i rodzinnym śpiewaniem i muzykowaniem z taką częstotliwością zostały sfalsyfikowane.

Uznać należy zatem, że hipoteza robocza 1.15. mówiąca o istnieniu związku pomiędzy wiekiem respondentek a działaniami podejmowanymi na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny została zweryfikowana. Stwierdzono umiarkowaną zależność pomiędzy wiekiem kobiet a odwiedzaniem grobów bliskich zmarłych przynajmniej raz w miesiącu oraz słabe związki pomiędzy wiekiem a duchowym charakterem przygotowań do świąt, zachowywaniem tradycji religijnych, przestrzeganiem postu w dni ustalone, wyjazdami urlopowymi do ciekawych miejsc oraz organizowaniem uroczystości rodzinnych przynajmniej raz w miesiącu. Pozostałe różnicowania nie były istotne statystycznie.

Istotnym zagadnieniem jest uchwycenie samych aspiracji kobiet do określonych typów aktywności społecznej.

4.5. Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej a zmienne różnicujące

w badaniu aktywności społecznej kluczowym zagadnieniem wydaje się określenie nie tylko aktywności aktualnej, ale również potencjalnej, będącej przedmiotem ich dążeń i aspiracji. Należy zaznaczyć, że z pedagogicznego punktu widzenia aspiracje prospołeczne dotyczą podstawowych wartości społecznych i ich kształtowanie stanowi jeden z podstawowych postulatów wychowania. Zdaniem Zbigniewa Skornego wyrażają się one w dążeniach do działania lub pragnieniach realizacji zadań pozaosobistych, wykraczających poza „ja”⁹⁷⁶. Według Danuty Walczak-Duraj „poznanie subiektywnej perspektywy określonych zbiorowości czy kategorii społecznych stanowi podstawę do formułowania

⁹⁷⁶ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Wrocław: Ossoliński 1980, s. 35.

wniosek na temat tego, jakie strategie życiowe mogą być podejmowane przez te zbiorowości w obszarze badanego problemu”⁹⁷⁷. Zdaniem autorki założenie to jest szczególnie zasadne w odniesieniu do społecznego uczestnictwa kobiet wiejskich, gdyż ich strategie życiowe poddawane są tradycyjnym wpływom środowisk socjalizujących i środowiska lokalnego. Są warunkowane również przez rozwiązania instytucjonalne, edukacyjne oraz prawne, które określają status współczesnej kobiety zamieszkującej tereny wiejskie⁹⁷⁸.

W przedstawianych badaniach badane zostały poproszone o wskazanie, którą z form aktywności społecznej chciałyby podjąć w szczególności. Otrzymane wyniki badań ilustruje wykres nr 22.

Wykres 22. Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

W badanej populacji kobiet 34,3% respondentek deklarowało, że formą działalności społecznej jaką chciałyby podjąć w szczególności są działania na rzecz środowiska lokalnego i pomoc osobom zamieszkującym w rodzinnej miejscowości. Drugą najczęściej wybieraną formą aktywności są działania na rzecz własnej rodziny, na które wskazuje 32,8% ankietowanych. Nieco rzadziej respondentki aspirują do pełnienia funkcji w strukturach lokalnych np. jako sołtys czy radna gminy, ta forma aktywności pojawia się w deklaracjach 25,5% kobiet wiejskich, 7,5% ankietowanych twierdziło że najchętniej podjęłoby aktywność na rzecz parafii. Ani jedna osoba nie zadeklarowała, że aspiruje do innej niż wymienione formy aktywności społecznej.

⁹⁷⁷ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa...*, op. cit., s. 125.

⁹⁷⁸ Ibidem, s. 125 – 126.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest zatem ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy opiniodawczyń oraz zmienna demograficzna: struktura wieku badanych różnicują aspiracje respondentek do określonego typu aktywności społecznej? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a działaniami podejmowanymi przez ankietowane na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza 1.16. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin opiniodawczyń a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Przyjęto założenie, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne oraz pochodzenie społeczne respondentek.

Weryfikacji statystycznej na pierwszym etapie poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców a aspiracjami badanych do określonego typu aktywności społecznej. W hipotezie roboczej przyjęto założenie, że im wyższe będzie wykształcenie rodziców, tym częściej ankietowane aspirować będą do pełnienia funkcji we władzach samorządowych, aktywności na rzecz własnej rodziny i aktywności na rzecz mieszkańców i środowiska lokalnego. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 55.

Tabela 55. Wykształcenie rodziców a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	26	39	28	5	4	102
	%	20,0%	27,7%	30,8%	17,9%	40%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	30	54	37	15	1	137
	%	23,1%	38,3%	40,7%	53,6%	10%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	60	43	22	5	1	131
	%	46,2%	30,5%	24,2%	17,9%	10%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	14	5	4	3	4	30
	%	10,8%	3,5%	4,4%	10,7%	40%	7,5%
Ogółem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera=0,20, Chi kwadrat=48,83 (df=12)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy brnymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=48,83 > \chi^2_{0,05;12}=21,03$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,20). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej została confirmowana. Pomiedzy tymi zmiennymi występuje słaba, lecz istotna zależność. Uzyskane wyniki badań informują, że respondentki, których rodzice posiadają najwyższy poziom wykształcenia częściej aspirują do pełnienia funkcji w lokalnych strukturach a także deklarują potrzebę podjęcia aktywności na rzecz parafii. Im niższy jest poziom wykształcenia rodziców analizowanych przypadków tym częściej badane wskazują na priorytet podjęcia działań na rzecz własnej rodziny. Wykazana tendencja pokrywa się częściowo z kierunkiem zależności określonym w hipotezie roboczej.

W weryfikowanej hipotezie roboczej przyjęte zostało założenie, że istnieje zależność pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a aspiracjami kobiet do określonego typu aktywności społecznej. Przypuszczano, że kobiety posiadające rodziców, którzy są lub byli zaangażowani w działalność społeczną częściej aspirować będą do działalności na rzecz innych osób i społeczności lokalnej oraz aktywności w lokalnych strukturach. Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnego związku ($\chi^2=3,35 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). W tym przypadku odrzucenie H_0 wiązałoby się z błędem $p=0,34$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Pomiedzy zaangażowaniem społecznym rodziców opiniodawczyń a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej brak jest istotnej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o takim związku została sfalsyfikowana. Wyniki badań zostały zaprezentowane w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 24, Aneks, s. 479).

Kolejno weryfikacji poddany został zakładany w hipotezie roboczej związek pomiędzy pochodzeniem społecznym kobiet wiejskich a formami aktywności społecznej, które chciałyby podjąć w szczególności. Uzyskane wyniki badań prezentuje poniższa tabela.

Tabela 56. Pochodzenie społeczne a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Pelnienie funkcji we władzach samorządowych	N	30	60	12	102
	%	23,6%	26,4%	26,1%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	32	84	21	137
	%	25,2%	37,0%	45,7%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	52	70	9	131
	%	40,9%	30,8%	19,6%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	13	13	4	30
	%	10,2%	5,7%	8,7%	7,5%
Ogółem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p=0,04$, V Kramera=0,13, Chi kwadrat=13,15 (df=6)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny, słaby związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=13,15 > \chi^2_{0,05;6}=12,59$, V Kramera=0,13). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,04$, należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Pomiedzy pochodzeniem społecznym mieszkanek wsi a formami aktywności społecznej, które chciałyby podjąć w szczególności, istnieje statystycznie istotna zależność. Hipoteza robocza zakładająca tę zależność została potwierdzona.

Według stawianych założeń kobiety z rodzin chłopskich aspirować miały w szczególności do aktywności na rzecz parafii. Z uzyskanych danych wynika, że osoby pochodzące z rodzin inteligenckich częściej deklarują, że aktywnością, którą chciałyby podjąć w szczególności są działania na rzecz innych i środowiska lokalnego, natomiast respondenci chłopskiego pochodzenia częściej wskazują na potrzebę aktywności na rzecz własnej rodziny i parafii. Stwierdzony kierunek zależności pokrywa się zatem z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzić należy, że hipoteza 1.16. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej została zweryfikowana. Stwierdzono istotne statystycznie, ale słabe związki pomiędzy wykształceniem rodziców i pochodzeniem społecznym badanych a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Brak istotnej zależności występował pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a działaniami społecznymi, które ankietowane kobiety chciałyby podjąć w szczególności.

Weryfikacji statystycznej poddana została również hipoteza 1.17. zakładająca związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a aspiracjami kobiet do określonego typu aktywności społecznej. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu wskazań respondentek dotyczących preferowanych obszarów aktywności społecznej będą miały inspirujące wzorce zaangażowania w lokalnej społeczności oraz czas zamieszkiwania na wsi.

Jako pierwszy weryfikacji poddany został zakładany w hipotezie roboczej związek pomiędzy wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym, stanowiące inspirację dla respondentek a działaniami społecznymi, które ankietowane chciałyby podjąć w szczególności. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w tabeli nr 57.

Tabela 57. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Wzorce aktywności					Ogółem
		Zaangażowane politycznie	Zaangażowane społecznie	Zaangażowane kulturowo	Zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	7	44	22	8	21	102
	%	43,8%	20,9%	34,9%	16,0%	35,0%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	2	98	14	12	11	137
	%	12,5%	46,4%	22,2%	24,0%	18,3%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	4	65	22	13	27	131
	%	25,0%	30,8%	34,9%	26,0%	45,0%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	3	4	5	17	1	30
	%	18,8%	1,9%	7,9%	34,0%	1,7%	7,5%
Ogółem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p<0,001, V Kramera=0,28, Chi kwadrat=95,13 (df=12)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna ujawniła w tym przypadku istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=95,13 > \chi^2_{0,05;12}=21,03$, V Kramera=0,28). Nie ma podstaw, aby przyjąć hipotezę zerową, należy przyjąć natomiast hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została confirmowana. Pomiedzy wskazywanymi przez ankietowane kobiety wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej istnieje istotny statystycznie, ale słaby związek. W hipotezie roboczej przyjęto, że respondentki inspirujące się osobami zaangażowanymi w określone działania częściej aspirować będą do podejmowania takiej aktywności, jak osoby dla nich znaczące. Uzyskane wyniki wskazują, że osoby, które inspirują się działalnością osób zaangażowanych politycznie częściej niż respondentki z innych ka-

tegorii wyrażają chęć podjęcia tego typu aktywności. Podobnie badane, dla których wzorce zaangażowania stanowią osoby zaangażowane społecznie i religijnie w większym stopniu są skłonne do podjęcia takiej samej działalności. Wykazane tendencje są zatem zgodne z kierunkiem zależności zakładanym w hipotezie roboczej.

Weryfikacji statystycznej, zgodnie z przyjętą koncepcją, została poddana hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a aspiracjami respondentek do określonego typu aktywności społecznej. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 58.

Tabela 58. Czas zamieszkiwania na wsi a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	34	48	20	102
	%	30,4%	29,1%	16,3%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	32	66	39	137
	%	28,6%	40,0%	31,7%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	35	41	55	131
	%	31,3%	24,8%	44,7%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	11	10	9	30
	%	9,8%	6,1%	7,3%	7,5%
Ogółem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,01, V Kramera=0,15, Chi kwadrat=18,73 (df=6)					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna pozwoliła na stwierdzenie istotnej, słabej zależności pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=18,73 > \chi^2_{0,05;6}=12,59$, V Kramera=0,15). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,01$, należy ją zatem odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Pomiedzy czasem zamieszkiwania na wsi przez opiniodawczynie a ich aspiracjami dotyczącymi formy aktywności społecznej, którą chciałyby podjąć istnieje statystycznie istotny, ale słaby związek. Hipoteza robocza zakładająca tą zależność została confirmowana. W testowanej hipotezie przyjęto założenie, że ankietowane kobiety, które zamieszkiwały wieś najkrócej (do 10 lat) częściej aspirować będą do aktywności we władzach samorządowych, zaś zamieszkujące wieś powyżej 20 lat (często od urodzenia) częściej wyrażać będą chęć podjęcia aktywności na rzecz własnej rodziny i parafii. Uzyskane wyniki informują, że im krótszy jest czas zamieszkiwania na wsi przez respondentki, tym częściej aspirują one do podjęcia aktywności politycznej na szczeblu lokalnym. Kobiety, które zamieszkują wieś najkrócej w większym stopniu aspiro-

ją również do podjęcia aktywności na rzecz parafii. Stwierdzony kierunek zależności pokrywał się zatem z założeniami hipotezy roboczej.

W oparciu o przeprowadzone analizy można stwierdzić, że hipoteza 1.17. zakładająca związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a aspiracjami mieszkanek wsi do określonego typu aktywności społecznej została confirmowana. Stwierdzono słabe, ale istotne związki pomiędzy inspirującymi dla ankietowanych wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym oraz czasem zamieszkiwania na wsi a działaniami społecznymi, które kobiety chciałyby podjąć w szczególności.

Analizom statystycznym została poddana hipoteza robocza 1.18. zakładająca zależność pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Przyjęto założenie, że zmiennymi o największym stopniu istotności w różnicowaniu tych ambicji będą poziom i typ wykształcenia respondentek oraz uznawane wartości.

Przeprowadzono analizy dotyczące zakładanego związku pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Zakładano, że kobiety z wyższym poziomem wykształcenia częściej wskazywać będą, że aspirują do aktywności w strukturach samorządowych, zaś słabiej wykształcone respondenci deklarować będą, że chciałyby podjąć aktywność na rzecz własnej rodziny i parafii. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 59.

Tabela 59. Poziom wykształcenia a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Pelnienie funkcji we władzach samorządowych	N	10	16	33	22	21	102
	%	22,7%	15,7%	24,6%	43,1%	30,4%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	10	39	48	13	27	137
	%	22,7%	38,2%	35,8%	25,5%	39,1%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	15	39	45	12	20	131
	%	34,1%	38,2%	33,6%	23,5%	29,0%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	9	8	8	4	1	30
	%	20,5%	7,8%	6,0%	7,8%	1,4%	7,5%
Ogółem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,002, V Kramera=0,16, Chi kwadrat=31,07 (df=12)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotną statystycznie zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=31,07 > \chi^2_{0,05;12}=21,03$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,16). Przyjęcie

w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,002$, dlatego należy przyjąć hipotezę alternatywną. Pomiędzy poziomem wykształcenia osób a preferowanymi przez nie formami działań społecznych istnieje statystycznie istotna zależność. Hipoteza robocza zakładająca tę zależność została potwierdzona. Uzyskane wyniki informują, że kobiety z wykształceniem pomaturalnym częściej deklarują, że chciałyby podjąć aktywność polityczną. Należy zauważyć, że opiniodawczynie z wykształceniem podstawowym częściej niż badane z innych kategorii wyodrębnionych ze względu na poziom wykształcenia przyznają, że chciałyby podjąć aktywność na rzecz parafii. Ustalenia te są zbieżne z założeniami zawartymi w hipotezie roboczej.

Kolejna analiza obejmowała weryfikację hipotezy roboczej o związku pomiędzy typem wykształcenia a aspiracjami kobiet do określonego typu aktywności społecznej. Przyjęto założenie, że osoby posiadające wykształcenie techniczne i rolnicze będą przypuszczalnie częściej wskazywać, że chciałyby podjąć aktywność na rzecz parafii. Wartość asymptotyczna testu wykazała zależność istotną statystycznie. Jest to słaba zależność (V Kramera=0,17). Otrzymane wyniki informują, że aktywność na rzecz własnej rodziny i parafii była w większym stopniu przedmiotem aspiracji ankietowanych z wykształceniem rolniczym. Ze względu jednak na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat (25% komórek ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5) uzyskane wyniki można rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy. Uzyskane dane ilustruje tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 25, Aneks, s. 479).

W sposób szczególny aspiracje warunkowane są przez uznawane wartości, gdyż to właśnie one stanowią zasadniczą podstawę dążeń i celów życiowych. W prezentowanych badaniach przyjęto hipotetyczne założenie, że ankietowane, dla których istotne w życiu będą takie wartości jak: prestiż i szacunek otoczenia oraz duże pieniądze, częściej deklarować będą chęć podjęcia aktywności politycznej w strukturach lokalnych.

Jako pierwsza weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy uznaniem za najważniejszą w życiu wartość prestiżu i szacunku otoczenia a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Uzyskane wyniki prezentuje tabela nr 60.

Tabela 60. Wartościowanie prestiżu i szacunku otoczenia a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Wartościowanie prestiżu i szacunku otoczenia		Ogółem
		Tak	Nie	
Pelnienie funkcji we władzach samorządowych	N %	27 34,6%	75 23,3%	102 25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N %	17 21,7%	120 37,3%	137 34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N %	28 35,9%	103 32,0%	131 32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N %	6 7,7%	24 7,5%	30 7,5%
Ogółem	N %	78 100,0%	322 100,0%	400 100,0%
p=0,05, V Kramera=0,14, Chi kwadrat=7,84 (df=3)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza potwierdziła istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=7,84 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,14). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,05$. Należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wysokim wartościowaniem prestiżu i szacunku otoczenia została konfirmowana. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, lecz istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że kobiety, dla których istotną wartość w życiu stanowi prestiż i szacunek otoczenia częściej deklaruja, że aktywnością, którą chciałyby podjąć w szczególności jest pełnienie funkcji we władzach samorządowych. Jest to zatem tendencja zgodna z kierunkiem zależności zakładanym w hipotezie roboczej.

Kolejną weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy uznaniem za najważniejszą wartość w życiu dużych pieniędzy a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 61.

Tabela 61. Wartościowanie dużych pieniędzy a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Wartościowanie dużych pieniędzy		Ogółem
		Tak	Nie	
Pelnienie funkcji we władzach samorządowych	N %	23 69,7%	79 21,5%	102 25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N %	5 15,2%	132 36,0%	137 34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N %	4 12,1%	127 34,6%	131 32,8%

Aktywność na rzecz parafii	N	1	29	30
	%	3,0%	7,9%	7,5%
Ogółem	N	33	367	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,05, V Kramera=0,14, Chi kwadrat=7,84 (df=3)				

Źródło: Własne badania empiryczne

W oparciu o uzyskane dane ustalono statystycznie istotną, umiarkowaną zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=37,01 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,30). Uznać należy, że przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,05$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wysokim wartościowaniem dużych pieniędzy a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej została confirmowana. Pomiedzy tymi zmiennymi istnieje istotny, umiarkowany związek. Uzyskane wyniki wskazują, że respondentki dla których duże pieniądze stanowią w życiu istotną wartość, częściej, że pełnienie funkcji we władzach samorządowych stanowi formę aktywności, którą chciałyby podjąć w szczególny sposób. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Na podstawie przeprowadzonych analiz uznać należy, że hipoteza 1.18. zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej została confirmowana. Ustalono umiarkowany związek pomiędzy wysokim wartościowaniem dużych pieniędzy a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej oraz słabe związki pomiędzy poziomem wykształcenia i wysokim wartościowaniem prestiżu i szacunku otoczenia a działaniami społecznymi, które badane chciałyby podjąć w szczególności. W przypadku związku pomiędzy typem wykształcenia a aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej wykazano jego istotność, jednak ze względu na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat otrzymane wyniki można rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy.

Tabela nr 62 ilustruje dane mające posłużyć weryfikacji hipotezy 1.19. zakładającej związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej.

Tabela 62. Wiek a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Wiek				Ogółem
		18-29 lat	30-44 lat	45-59 lat	60 lat i więcej	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	43	22	17	20	102
	%	48,9%	21,0%	19,1%	16,9%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	23	47	33	34	137
	%	26,1%	44,8%	37,1%	28,8%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	13	36	37	45	131
	%	14,8%	34,3%	41,6%	38,1%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	9	0	2	19	30
	%	10,2%	,0%	2,2%	16,1%	7,5%
Ogółem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

$p < 0,001$, V Kramera=0,24, Chi kwadrat=66,39 (df=9)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza pozwoliła na ustalenie statystycznie istotnego, słabego związku pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=66,39 > \chi^2_{0,05;9}=16,92$, V Kramera=0,24). W tym przypadku nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy ją odrzucić i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza 1.19. została konfirmowana – pomiędzy wiekiem kobiet a ich aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej istnieje istotny, słaby związek. Hipoteza robocza zakładała, że do aktywności w strukturach samorządowych najczęściej aspirować będą osoby w wieku średnim, respondentki najmłodsze będą przypuszczalnie wyrażały chęć podjęcia aktywności na rzecz własnej rodziny, zaś respondentki najstarsze na rzecz parafii. Uzyskane wyniki informują, że im niższy był wiek badanych tym częściej wskazywały one, że chciałyby podjąć aktywność w strukturach samorządowych. Chęć działania na rzecz parafii pojawiała się częściej w deklaracjach opiniodawczyń najstarszych, zaś aktywność na rzecz rodziny była przedmiotem aspiracji przeważnie osób w średnim wieku.

Można ostatecznie stwierdzić, że uwidoczniły się pewne tendencje pomiędzy określonymi cechami zmiennej zależnej jakimi jest aktywność społeczna kobiet (przynależnością do organizacji społecznych, działaniami na rzecz osób potrzebujących, aktywnością na rzecz parafii, działaniami na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny, aspiracjami do określonego typu aktywności społecznej) a uwarunkowaniami środowiskowymi (zasobami kulturowymi rodzin respondentek, czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym, indywidualnym kapitałem kulturowym) i strukturą wieku badanych. Zaslugujące na uwagę wyniki dotyczą różnicowania przynależności do organizacji społecznych przez zmienne wykształcenia i typ pracy zawodowej respondentek. Wykazaliśmy, że przynależność do organizacji społecznych częściej deklarują kobiety z wyższym poziomem

wykształcenia oraz, że kobiety niepracujące zawodowo częściej deklarują, że nie przynależą do żadnych grup. W interpretacji własnych wyników badań użyteczne mogą być wyniki innych sondaży dotyczących środowiskowych uwarunkowań aktywności społecznej kobiet wiejskich. Według Olgi Barburskiej przez długi czas edukacja uznawana była za cechę silnie różnicującą elity społeczne od przeciętnych obywateli i pomimo zanikania tego zróżnicowania jej waga nadal się utrzymuje. Wyższe wykształcenie stanowi istotny czynnik zwiększający liczbę kobiet, które czują się kompetentne, wykwalifikowane i zmotywowane, aby rozpocząć działalność w organizacjach społecznych⁹⁷⁹.

Z kolei Danuta Walczak-Duraj, wskazuje, że niepokojącym jest fakt, iż aktywność społeczna osób niepracujących zawodowo znajduje się nie tylko na bardzo niskim poziomie, ale również spada⁹⁸⁰. Z badań Izy Desperak wynika natomiast, że w organizacjach społecznych najczęściej działają kobiety aktywne zawodowo oraz kobiety studiujące⁹⁸¹. Tendencja ta tłumaczona jest zazwyczaj tym, że długotrwale pozostawanie bez zatrudnienia często łączy się z ubóstwem a trudna sytuacja bytowa blokuje aktywność społeczną i sprzyja pasywności⁹⁸². Poszczególni autorzy wskazują również na analfabetyzm funkcjonalny, który uniemożliwia adekwatne wykorzystanie informacji o alternatywach społecznego działania, brak ofert organizacji pozarządowych oraz brak kontaktów z osobami działającymi społecznie⁹⁸³.

Przynależność do organizacji społecznych okazuje się być związana w umiarkowanym stopniu również z wiekiem badanych (do organizacji społecznych częściej przynależały kobiety w wieku produkcyjnym od 30 do 59 roku życia). Badania empiryczne odnoszące się do partycypacji kobiet wiejskich w organizacjach społecznych wskazują, że dotyczy ona w większym stopniu kobiet starszych a ich aktywności sprzyja budowany latami kapitał społeczny⁹⁸⁴. Z badań Danuty Walczak-Duraj wynika, że najwyższy odsetek kobiet aktywnie działających w organizacjach społecznych znalazł się wśród tych, które ukończyły 50 lat⁹⁸⁵. Badania Wioletty Knapik wskazują, że w grupie kobiet aktywnych w organizacjach dominują te, które zakończyły swą karierę zawodową i mają stałe

⁹⁷⁹ O. Barburska, *Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2002, nr 2, s. 77.

⁹⁸⁰ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 130.

⁹⁸¹ I. Desperak, *Gmina jako środowisko...*, op. cit., s. 117 – 118.

⁹⁸² Zob. Z. Kinowska, op. cit., s. 168.

⁹⁸³ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 130.

⁹⁸⁴ Zob. R. Siemieńska, *Kobiety: nowe wyzwania. Starcie przeszłości z teraźniejszością*, Warszawa: Dom Wydawniczy ABC 1996, s. 121.

⁹⁸⁵ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery...*, op. cit., s. 139.

źródło dochodu w postaci emerytury lub renty⁹⁸⁶. Zofia Kinowska zauważa, że przynależność do organizacji w starszym wieku jest związana z mniejszym obciążeniem rodzinnym i zawodowym a dla wielu jest to „sposób życia na emeryturze”⁹⁸⁷.

Na podstawie uzyskanych wyników badań udało się ustalić, że kobiety dla których inspirującym wzorcem są osoby zaangażowane politycznie, częściej pomagają potrzebującym w pracach domowych i załatwianiu spraw urzędowych. Zależność tą w pewnym stopniu wyjaśnia korelacja między działalnością polityczną a zawodową (im bardziej jednostka jest aktywna życiowo i zawodowo tym częściej angażuje się w działalność polityczną)⁹⁸⁸. Duże znaczenie ma również doświadczenie zdobywane w podmiotach trzeciego sektora, podejmowanie działań o charakterze nieformalnym oraz przynależność do kół i organizacji wiejskich⁹⁸⁹. Przypuszczalnie respondentki znają osoby zaangażowane politycznie (w szczególności kobiety) właśnie z aktywności „blisko ludzi i dla ludzi”, stąd tendencja do naśladowania w obszarach będących dla nich osiągalnymi.

Wykazano również, że respondentki z rodzin chłopskich częściej deklarują składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej przeznaczonych na bieżące potrzeby parafii, niż badane kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich. Tendencja ta znajduje potwierdzenie w badaniach starszej daty dotyczącej religijności⁹⁹⁰. Społeczność ludzi wierzących stanowi niejednokrotnie najliczniejszą kategorię w ramach społeczności lokalnej, zaś religijność instytucjonalna może przekładać się na aktywność społeczną na rzecz parafii w różnych wymiarach. Prawidłowość ta wymagałaby jednak naszym zdaniem bliższych analiz we współczesnych kontekstach społecznych, z uwzględnieniem środowiska wiejskiego.

W specyficzny kontekst kulturowy wpisane są także społeczne aspiracje kobiet. Danuta Walczak-Duraj wskazuje dwa rodzaje barier utrudniających zaangażowanie się kobiet wiejskich w aktywność społeczno-polityczną. Jedną z nich stanowi wiejska obyczajowość, która z jednej strony tworzy poczucie wspólnoty, z drugiej zaś odznacza się silnym poczuciem kontroli społecznej i stygmatyzuje zachowania nonkonformistyczne (między innymi właśnie zaangażowanie kobiet w aktywność obywatelską). Drugą barierę sta-

⁹⁸⁶ W. Knapik, *Kobieta w wiejskiej społeczności...*, op. cit., s. 101.

⁹⁸⁷ Z. Kinowska, op. cit., s. 172 – 173.

⁹⁸⁸ K. Karolczak, op. cit., s. 85.

⁹⁸⁹ J. Sawicka, A. Skwara, *Uczestnictwo kobiet wiejskich na rynku pracy i w procesach decyzyjnych*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2015, nr 15, z. 2, s. 122.

⁹⁹⁰ ⁹⁹⁰ Zob. W. Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Wiedzy 1971, s. 189 i nn.; J. Mariański, *Religijność w procesie przemian: Szkice socjologiczne*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1991, s. 64; J. Mariański, *Struktura społeczno-zawodowa a postawy i zachowania religijne ludności wiejskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1985, T. XIII, z. 1, s. 177.

nowi obciążenie obowiązkami rodzinnymi i gospodarskimi, które utrudnia a często nawet uniemożliwia takie zaangażowanie⁹⁹¹. Według Małgorzaty Fuszary w tradycyjnych społecznościach najmniejsze kontrowersje budzi ich aktywność na rzecz lokalnej społeczności. Aktywność taka oceniana jest jako najłatwiejsza do pogodzenia z codziennymi obowiązkami a także zaangażowanie na poziomie lokalnym oceniane jest jako mniej atrakcyjne dla mężczyzn⁹⁹².

Znaczącym czynnikiem różnicującym aspiracje ankietowanych kobiet okazały się wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym. Kobiety wyrażają potrzebę podjęcia takiej aktywności, jaką podejmują osoby z najbliższego otoczenia, będące dla nich inspiracją. Zofia Kinowska określa taki model zaangażowania (można domniemywać, że również potencjalnego), jako „przewagę bodźców zewnętrznych”. Najistotniejszą rolę odgrywa w nim motywacja związana z ukierunkowaniem na potrzeby społeczne, w dużym stopniu warunkowana przez wpływ „znaczących innych” i podyktowana poczuciem obowiązku i lojalności wobec osób znaczących⁹⁹³. Nie można wykluczyć również potrzeb prestiżowych, które stoją za wyborami respondentek, zwłaszcza w sytuacji, gdy osoby będące wzorcem aktywności spotykają się z powszechnym uznaniem i szacunkiem w lokalnej społeczności. Z przedstawianych badań wynika również, że kobiety zamieszkujące wieś najkrótszy okres czasu (do 10 lat) w większym stopniu aspirują do podjęcia aktywności politycznej. Kobiety ze wsi zasadniczo w mniejszym stopniu interesują się polityką niż mieszkanki miast. Z danych CBOS z 2013 roku wynika, że zainteresowanie polityką deklarowało odpowiednio 5% kobiet wiejskich i 14% mieszkanek miast⁹⁹⁴. Dodatkowo, aż 57% kobiet wiejskich deklarowało niskie zainteresowanie tą sferą życia publicznego⁹⁹⁵.

Na uwagę zasługuje również fakt, że współdziałanie w strukturach samorządowych jest w większym stopniu przedmiotem aspiracji kobiet uznających za najważniejsze w życiu takie wartości jak prestiż i szacunek otoczenia oraz duże pieniądze. Może to wskazywać na niepokojące zjawisko chęci realizacji swoich partykularnych celów wśród osób wchodzących w taką działalność. Znaczącym i pozytywnym zjawiskiem okazuje się natomiast deklarowanie woli podjęcia aktywności w strukturach samorządowych przez najmłodsze respondentki, które postrzegane są niejednokrotnie jako grupa najsłabiej zaangażowana w aktywność obywatelską. Odnosi się to szczególnie do Podkarpacia, postrze-

⁹⁹¹ D. Walczak-Duraj, *Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa...*, op. cit., s. 145.

⁹⁹² M. Fuszara, *Kobiety w samorządach lokalnych...*, op. cit., s. 5.

⁹⁹³ Z. Kinowska, op. cit., s. 196 – 197.

⁹⁹⁴ N. Hipsz, *Wieś polska – dwadzieścia lat przemian*, CBOS 2013, komunikat 155, s. 5.

⁹⁹⁵ B. Secler, *Kobiety i polityka w latach 1989–2009. Wybrane zagadnienia*, w: M. Musiał-Karg, B. Secler (red.), *Kobiety we współczesnym świecie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM 2010, s. 81.

ganego jako region konserwatywny, z mocno zakorzenioną religijną tradycją a jednocześnie niskim poziomem zamożności mieszkańców⁹⁹⁶.

W kolejnym rozdziale przedstawione zostaną analizy dotyczące środowiskowych uwarunkowań aktywności kulturowej ankietowanych kobiet.

⁹⁹⁶ A. Pięta-Szawara, op. cit., s. 25.

Rozdział 5

Aktywność kulturowa kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego a zmienne środowiskowe

Aktywność kulturowa wpisuje się w szerszy obszar aktywności społecznej, jednakże ma swą specyfikę nawiązującą do rozumienia istoty samej kultury a w przypadku mieszkańców wsi do typu kultury określanej jako kultura wiejska, lub jako kultura ludowa⁹⁹⁷. Od początku XX wieku podkreślany jest z jednej strony zanik kultury ludowej, z drugiej zaś jej transformacja. Cechą wiejskiej kultury w ponowoczesności jest selektywnie rozumiany folklor oraz nowe, lokalne tradycje, które Tomasz Szlendak nazywa „koniczkami kultury”⁹⁹⁸, zaś Mirosław Pęczak „tradycją wynalezioną”⁹⁹⁹. Sami mieszkańcy wsi oceniają ją jako miejsce, gdzie dostęp do kultury jest słabszy niż w mieście, brakuje tam instytucji i wydarzeń kulturalnych, występują problemy z transportem, brak pracy i bieda. Jako pozytywne aspekty wymieniane są: możliwość obcowania z naturą, więzi społeczne (często ograniczające i odbierające prywatność) oraz specyfika lokalna¹⁰⁰⁰.

W prezentowanych badaniach wyodrębnione zostały takie aspekty aktywności kulturowej kobiet wiejskich jak: przynależność do organizacji kulturowych i religijnych, praktyki ukierunkowane na relacje towarzyskie, dbałość o swój wygląd i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy, tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze i własna twórczość oraz działania na rzecz estetyki najbliższego otoczenia. Uszczegółowione analizy dotyczące środowiskowych uwarunkowań tych wymiarów aktywności kulturowej respondentek zostaną przedstawione w kolejnych paragrafach.

5.1. Przynależność do organizacji kulturowych i religijnych a zmienne różnicujące

Interesującą dymensję aktywności kulturowej stanowi przynależność do organizacji kulturowych. Według Zofii Kawczyńskiej-Butrym w ostatnich latach dostrzegalny jest wzrost aktywności kobiet (zarówno przyjezdnych, jak i rdzennych mieszkanki wsi), które podejmują różne inicjatywy i aktywizują współmieszkańców w lokalnych organiza-

⁹⁹⁷ M. Filipiak, *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2000, s. 14 – 20.

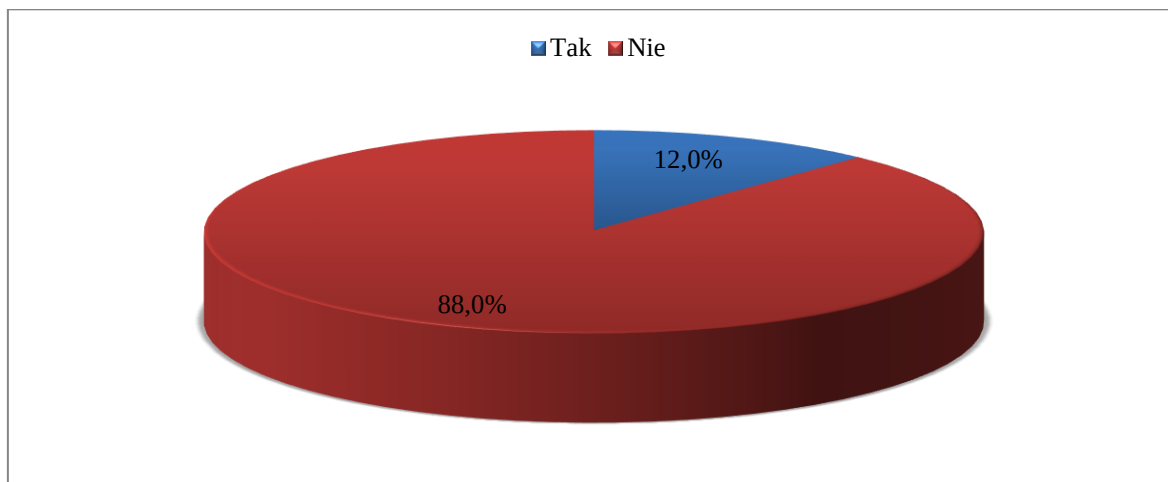
⁹⁹⁸ T. Szlendak, *Nic? Aktywność kulturalna i czas wolny, we wsi i w małych miastach*, w: I. Bukraba-Rylska, W. J. Burszta (red.), *Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2011, s. 63 – 67.

⁹⁹⁹ M. Pęczak, *Nasze globalne wioski, czyli o tożsamości kulturowej i świadomości kulturalnej*, w: ibidem, s. 163.

¹⁰⁰⁰ B. Walczak, M. Jewdokimow, F. Pazderski, *Praktyki uczestnictwa w kulturze wśród ludności wiejskiej. Studium socjologiczne*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2016, s. 38.

cjach¹⁰⁰¹. Respondentki zostały poproszone o wskazanie czy przynależą do organizacji kulturowych, a jeśli tak, jakie są to organizacje. Otrzymane wyniki prezentuje poniższy wykres.

Wykres 23. Przynależność do organizacji kulturowych (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

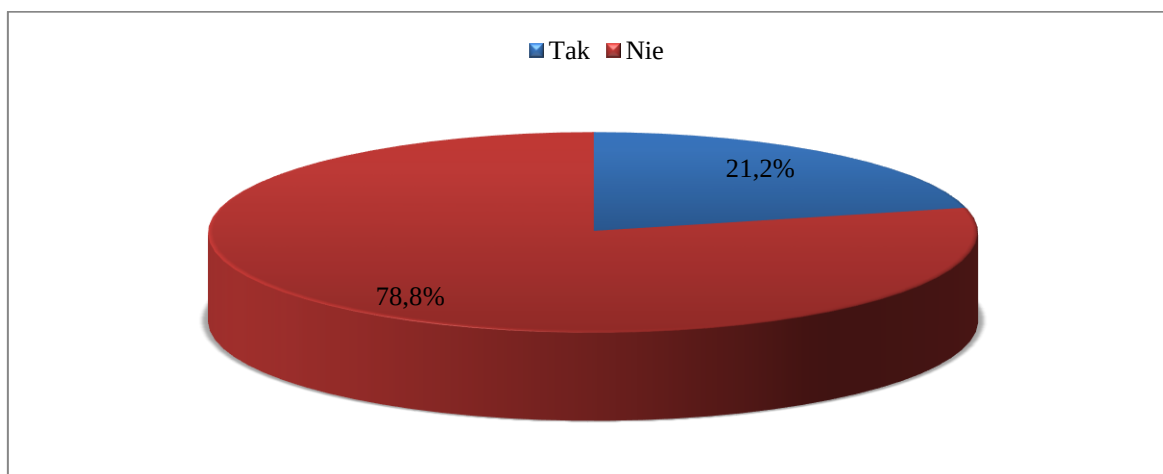
Uzyskane dane wskazują na stosunkowo niską partycypację kobiet w organizacjach kulturowych. Jedynie 12% ankietowanych deklaruje taką przynależność. Najwyższy procent wskazań dotyczy angażowania się w działania kół gospodyń wiejskich (5,3% ogółu oraz 43,8% wszystkich kobiet deklarujących przynależność do organizacji kulturowych). Pozostałe ankietowane wskazują na przynależność do koła teatralnego (2,0% ogółu), chóru (1,3%), SKS (1,0%), koła artystycznego (0,8%), hobbystów siatkówki (0,3%), kółka poetyckiego (0,3%), orkiestry symfonicznej (0,3% ogółu), OSP (0,3%). Największą popularnością wśród mieszkanek obszarów wiejskich województwa podkarpackiego cieszą się zatem koła gospodyń wiejskich, które jak wynika z raportu Fundacji „Stocznia” po stagnacji w latach 90-tych przeżywają okres reaktywacji. Ożywienie ich działalności było związane z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, gdyż wtedy pojawiły się fundusze na wsparcie działalności oddolnej¹⁰⁰².

Specyficzną formą organizacji kulturowych są grupy i wspólnoty religijne. Ankietowane kobiety zostały poproszone o wskazanie czy przynależą do organizacji religijnych i jeśli tak, to do jakich. Wyniki badania prezentuje poniższy wykres:

¹⁰⁰¹ Z. Kawczyńska-Butrym, op. cit., s. 9.

¹⁰⁰² J. Mencwel, K. Milczewska, J. Wiśniewski, *Koła Gospodyń Wiejskich. Nie tylko od kuchni*, op. cit., s. 11 – 17.

Wykres 24. Przynależność do organizacji religijnych (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Uzyskane dane wskazują, że 21,2% mieszanek wsi potwierdza przynależność do organizacji i wspólnot religijnych. Przez respondentki deklarujące przynależność do takich zrzeszeń wskazywane są: Róża Różańcowa (14,5% ogółu ankietowanych kobiet i 68,2% respondentek deklarujących przynależność do wspólnot religijnych), Ruch Światło-Życie (7,1% ogółu), Akcja Katolicka (1,5%), Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży (1,5%), rada parafialna (1,3%). Występowały również pojedyncze wskazania na takie wspólnoty jak Adopcja Dziecka Poczętego, Bractwo Potrzebujących, Bractwo Ratowania Dusz oraz chór parafialny.

Odsetek respondentek przynależących do organizacji i wspólnot religijnych jest dość niewielki, zwłaszcza w porównaniu do deklaracji kobiet o zaangażowaniu w instytucjonalny wymiar praktyk religijnych. Wynika to prawdopodobnie z tego, że udział w zinstytucjonalizowanych praktykach religijnych, składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej stanowi swoistą normę społeczną na wsi i zaangażowanie mieszkańców wynika w dużej mierze z ich obligatoryjności i poczucia obowiązku a w mniejszym zakresie z indywidualnych potrzeb. Należy również zaznaczyć, że jedną z cech grup i wspólnot religijnych jest niewielki stopień formalizacji i otwartość. Aktywność w nich nie wymaga formalnego członkostwa i uczestniczą w ich życiu także osoby niezrzeszone. Jak zauważa Stella Grotowska, powoduje to trudności z określeniem granic członkostwa i oszacowaniem liczebności¹⁰⁰³.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na pytania badawcze: czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe, takie jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał

¹⁰⁰³ S. Grotowska, *Seniorzy w przestrzeni publicznej...*, op. cit., s. 55 – 56.

kulturowy badanych oraz zmienna demograficzna (struktura wieku badanych) różnicują ich przynależność do organizacji kulturowych i religijnych? Weryfikacja statystyczna każdej ze sformułowanych hipotez roboczych, poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0), zakładającej brak zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a deklaracjami opiniodawczyń o przynależności do organizacji kulturowych i religijnych oraz hipotezy alternatywnej (H_1) suponującej istnienie takiego związku.

Na wstępie analiz weryfikacji poddana została hipoteza 2.1. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej ankietowanych będą miały takie zmienne jak: liczba dóbr kulturowych znajdujących się w ich domach rodzinnych, wykształcenie ich rodziców, zaangażowanie społeczne rodziców, pochodzenie społeczne kobiet.

Zgodnie z przyjętą koncepcją weryfikacji poddana została hipoteza o istniejącej zależności pomiędzy ilością materialnych zasobów kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek a ich przynależnością do organizacji kulturowych. W hipotezie roboczej sformułowane zostało wstępne przypuszczenie, że częściej do organizacji kulturowych przynależć będą osoby, które w swoich domach rodzinnych posiadały większą ilość materialnych zasobów kulturowych. Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnego związku ($\chi^2=5,69 < \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Odrzucenie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,34$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek a ich przynależnością do organizacji kulturowych została sfalsyfikowana. Wyniki badań zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 26, Aneks, s. 480).

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy zakładającej związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych badanych a ich przynależnością do organizacji religijnych. W hipotezie tej zakładano, że częściej do organizacji religijnych przynależć będą te z nich, które posiadały w swoich domach rodzinnych więcej materialnych zasobów kulturowych. Otrzymane wyniki badań ilustruje tabela nr 63.

Tabela 63. Ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
		Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Tak	N	1	16	18	18	16	16	85
	%	7,7%	13,1%	16,1%	29,5%	32,7%	37,2%	21,2%
Nie	N	12	106	94	43	33	27	315
	%	92,3%	86,9%	83,9%	70,5%	67,3%	62,8%	78,8%
Ogółem	N	13	122	112	61	49	43	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p=0,001$, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=20,89 (df=5)

Źródło: Własne badania empiryczne

Ustalono istotny, choć umiarkowany związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=20,89 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,30). Przyjęcie w tym miejscu hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,001$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych będących w posiadaniu rodzin respondentek a ich przynależnością do organizacji religijnych została potwierdzona. Między zmiennymi istnieje statystycznie istotny, umiarkowany związek. Otrzymane wyniki informują, że im więcej dóbr kulturowych jest w posiadaniu rodzin mieszkanek wsi, tym częściej wskazują one, że należą do wspólnot i organizacji religijnych. Stwierdzony kierunek zależności jest zatem zgodny z tym, który był zakładany w hipotezie roboczej.

Weryfikacji poddana została kolejna hipoteza zakładająca związek pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców respondentek a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Analizie statystycznej poddany został w pierwszej kolejności zakładany w hipotezie związek pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych. Przypuszczano, że częściej do takich organizacji przynależą osoby, których rodzice posiadają wyższy stopień wykształcenia. Stwierdzono w tym przypadku brak istotnej statystycznie zależności ($\chi^2=7,20 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,13$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy wykształceniem rodziców a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych została sfalsyfikowana. Wyniki badań przedstawione zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 27, Aneks, s. 480).

Weryfikacji statystycznej poddana została w drugiej kolejności hipoteza zakładająca związek pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców badanych a ich przynależnością do organizacji religijnych. Przyjęte zostało założenie, że częściej w organizacji religijnych

działać będą kobiety, których rodzice posiadają niższy poziom wykształcenia. Otrzymane wyniki prezentuje tabela nr 64.

Tabela 64. Wykształcenie rodziców a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	51	19	7	3	5	85
	%	39,2%	13,5%	7,7%	10,7%	50,0%	21,2%
Nie	N	79	122	84	25	5	315
	%	60,8%	86,5%	92,3%	89,3%	50,0%	78,8%
Ogółem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera=0,34, Chi-kwadrat=47,00 (df=4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała także w tym przypadku istotną, aczkolwiek umiarkowaną zależność ($\chi^2=9,67 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,16). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy wykształceniem rodziców a przynależnością do organizacji religijnych została potwierdzona. Pośród zmiennych występuje istotny statystycznie, umiarkowany związek. Otrzymane dane wskazują, że kobiety, których rodzice posiadają najwyższy oraz najniższy poziom wykształcenia w większym stopniu przynależą do wspólnot i organizacji religijnych.

W hipotezie 2.1. zakładano również, że do organizacji kulturowych i religijnych częściej przynależą osoby, których rodzice są obecnie lub byli w przeszłości zaangażowani w działalność społeczną. Na pierwszym etapie analiz weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych. Analiza statystyczna wykazała brak istotnego związku ($\chi^2=0,56 < \chi^2_{0,05;1}=3,84$). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się w tym przypadku z ryzykiem błędu $p=0,45$, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych została sfalsyfikowana. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 28, Aneks, s. 480).

Kolejną weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością respondentek do wspólnot i organizacji religijnych. Otrzymane wyniki ilustruje tabela nr 65.

Tabela 65. Zaangażowanie społeczne rodziców a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	34	51	85
	%	31,8%	17,4%	21,2%
Nie	N	73	242	315
	%	68,2%	82,6%	78,8%
Ogółem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,002, Phi=0,16, Chi-kwadrat=9,67 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku słaby, lecz istotny związek ($\chi^2=9,67 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,16). Przyjęcie H_0 w tym przypadku wiązałoby się z możliwością wystąpienia błędu $p=0,002$, należy ją więc odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy analizowanymi zmiennymi. Hipoteza robocza została confirmowana. Pomiedzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością kobiet do wspólnot religijnych występuje statystycznie istotna zależność. Otrzymane dane wskazują, że w sytuacji, gdy rodzice respondentek są lub byli zaangażowani społecznie, one same częściej przynależą do wspólnot i organizacji religijnych. Stwierdzony kierunek zależności jest zatem zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Analizie statystycznej poddano również zakładaną w niej zależność pomiędzy pochodzeniem społecznym ankietowanych a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. W tabeli nr 66 przedstawione zostały wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy o związku pomiędzy pochodzeniem społecznym kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych.

Tabela 66. Pochodzenie społeczne a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Tak	N	12	20	16	48
	%	9,4%	8,8%	34,8%	12,0%
Nie	N	115	207	30	352
	%	90,6%	91,2%	65,2%	88,0%
Ogółem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=25,58 (df=2)					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała, że pochodzenie społeczne różnicuje istotnie przynależność respondentek do organizacji kulturowych ($\chi^2=25,58 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Jest to związek o umiarkowanej sile (V Kramera=0,30), dlatego nie ma w tym przypadku podstaw do

przyjęcia hipotezy zerowej, należy zaś przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy tymi zmiennymi. Ostatecznie hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy pochodzeniem społecznym a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych została potwierdzona. Wyniki badań informują, że kobiety z rodzin inteligenckich częściej przynależą do organizacji kulturowych. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z założeniami zawartymi w hipotezie roboczej.

Tabela nr 67 prezentuje dane, które posłużyły weryfikacji hipotezy o związku pomiędzy pochodzeniem społecznym a przynależnością do organizacji religijnych.

Tabela 67. Pochodzenie społeczne a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Tak	N	47	35	3	85
	%	37,0%	15,4%	6,5%	21,2%
Nie	N	80	192	43	315
	%	63,0%	84,6%	93,5%	78,8%
Ogółem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera = 0,30, Chi-kwadrat = 29,42 (df = 2)

Źródło: Własne badania empiryczne

Wartość asymptotyczna testu wykazała istotny statystycznie związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2 = 29,42 > \chi^2_{0,05;2} = 5,99$). Jest to związek o umiarkowanej sile (V Kramera = 0,30). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy pochodzeniem społecznym a przynależnością respondentek do organizacji religijnych została potwierdzona. pomiędzy zmiennymi występuje istotny, umiarkowany związek. Kierunek stwierdzonego związku jest zgodny z postawionymi wcześniej założeniami, kobiety z rodzin chłopskich częściej przynależą do organizacji religijnych.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że weryfikowana hipoteza 2.1. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a ich przynależnością do organizacji religijnych została zweryfikowana. Stwierdzono statystycznie istotne, umiarkowane zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych a przynależnością kobiet do organizacji religijnych, wykształceniem rodziców a przynależnością do organizacji religijnych, pochodzeniem społecznym respondentek a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych oraz słaby związek pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością do organizacji religijnych. Brak istotnych różnicowań stwierdzono pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a przynależnością do organizacji kulturowych, wykształceniem rodziców

a przynależnością do organizacji kulturowych oraz pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych.

Hipoteza robocza 2.2. zakładała związek pomiędzy cechami środowiska lokalnego a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności będą w tym przypadku inspirujące dla badanych wzorce aktywności w środowisku lokalnym oraz czas zamieszkiwania na wsi.

W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy wskazywanymi przez respondentki wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym a partycypacją w organizacjach kulturowych. Przypuszczano, że częściej do tego typu organizacji przynależć będą kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi kulturowo. Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnego związku ($\chi^2=3,05 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,55$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca

o zależności pomiędzy inspirującymi dla respondentek wzorcami zaangażowania w środowisku lokalnym a przynależnością do organizacji kulturowych została sfalsyfikowana. Otrzymane wyniki przedstawione zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 29, Aneks, s. 481).

Następnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy zakładającej związek pomiędzy inspirującymi dla respondentek wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a przynależnością do organizacji religijnych. W hipotezie tej przyjęto założenie, że częściej do organizacji takich należeć będą kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi religijnie. Otrzymane wyniki badań przedstawia tabela nr 68.

Tabela 68. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Wzorce aktywności w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Tak	N	1	26	12	33	13	85
	%	6,3%	12,3%	19,0%	66,0%	21,7%	21,2%
Nie	N	15	185	51	17	47	315
	%	93,8%	87,7%	81,0%	34,0%	78,3%	78,8%
Ogółem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera = 0,43, Chi-kwadrat = 72,22 (df = 4)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny związek o umiarkowanej sile ($\chi^2=72,22 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,43). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy inspirującymi dla kobiet wzorcami aktywności w lokalnym środowisku a przynależnością do organizacji religijnych została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi występuje istotna, umiarkowana zależność. Otrzymane wyniki informują, że kobiety dla których inspiracją są osoby zaangażowane religijnie w większym stopniu przynależą do tego typu organizacji. Jest to kierunek zależności odpowiadający założeniom przyjętym w hipotezie roboczej.

W hipotezie 2.2. przyjęte zostało założenie, że przynależność ankietowanych kobiet do organizacji kulturowych i religijnych będzie różnicowana przez czas ich zamieszkiwania na wsi. Według przyjętych założeń do organizacji kulturowych częściej przynależć miały kobiety zamieszkujące wieś najkrótszy okres (do 10 lat), zaś do organizacji religijnych respondentki mieszkające tam ponad 20 lat. Analiza statystyczna wykazała brak istotnego związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji kulturowych ($\chi^2=0,50 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$) oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji religijnych ($\chi^2=2,44 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Nie ma w tych przypadkach podstaw do odrzucenia hipotez zerowych, należy je przyjąć a odrzucić hipotezy alternatywne o związku pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o zależności pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych zostały sfalsyfikowane. Otrzymane wyniki przedstawione zostały w tabelach umieszczonych w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 30 i A 31, Aneks, s. 481).

Na podstawie przeprowadzonych analiz należy stwierdzić, że hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych została w większej części sfalsyfikowana. Brak istotnych różnicowań stwierdzono pomiędzy inspirującymi dla kobiet wzorcami zaangażowania w lokalnym środowisku a przynależnością do organizacji kulturowych oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Jedyne istotny, umiarkowany związek wykazano pomiędzy wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a przynależnością kobiet do organizacji religijnych.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy 2.3. zakładającej związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zmienne jak: poziom wykształcenia, autodeklaracja religijna, wartości uznawane przez respondentki za najważniejsze w życiu. W pierwszej kolejności weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy poziomem wykształcenia a przynależnością do organizacji kulturowych. Przyjęto założenie, że częściej do takich organizacji przynależą będą respondentki z wyższym wykształceniem. Otrzymane wyniki prezentuje poniższa tabela.

Tabela 69. Poziom wykształcenia a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	10	6	20	6	6	48
	%	22,7%	5,9%	14,9%	11,8%	8,7%	12,0%
Nie	N	34	96	114	45	63	352
	%	77,3%	94,1%	85,1%	88,2%	91,3%	88,0%
Ogółem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,04, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,21 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała słaby, lecz istotny związek pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi ($\chi^2=10,21 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,04$, należy ją zatem odrzucić a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy wykształceniem a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych. Hipoteza robocza została confirmowana. Kierunek stwierdzonej zależności jest inny niż ten zakładany w weryfikowanej hipotezie. Otrzymane wyniki informują, że kobiety z wykształceniem podstawowym w większym stopniu niż pozostałe przynależą do organizacji kulturowych.

Kolejno weryfikacji poddana została hipoteza zakładająca zależność pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a przynależnością do organizacji religijnych. Przypuszczano, że do wspólnot i organizacji religijnych częściej przynależą będą te z niższym poziomem wykształcenia. Otrzymane wyniki badań prezentuje tabela nr 70.

Tabela 70. Poziom wykształcenia a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Tak	N	24	23	18	8	12	85
	%	54,5%	22,5%	13,4%	15,7%	17,4%	21,2%
Nie	N	20	79	116	43	57	315
	%	45,5%	77,5%	86,6%	84,3%	82,6%	78,8%
Ogółem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=35,70 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wykazał istotny statystycznie, umiarkowany związek ($\chi^2=35,70 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,30). Należy odrzucić w rozpatrywanym przypadku hipotezę zerową i przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy poziomem wykształcenia kobiet a ich przynależnością do organizacji religijnych. Hipoteza robocza została potwierdzona. Otrzymane wyniki wskazują, że respondentki z wykształceniem podstawowym w większym stopniu od pozostałych przynależą do wspólnot i organizacji religijnych. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z tym, który zakładała testowana hipoteza robocza.

Analizie statystycznej poddana została również hipoteza zakładająca związek pomiędzy autodeklaracją religijną kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto w niej założenie, że osoby wierzące, ale praktykujące okazjonalnie oraz wierzące, lecz niepraktykujące, częściej przynależą do organizacji kulturowych, natomiast aktywność w organizacjach religijnych w większym stopniu wykazywać będą respondentki wierzące i regularnie praktykujące. Według przyjętych założeń badawczych w pierwszej kolejności weryfikacji poddana została hipoteza o związku pomiędzy autodeklaracją religijną kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych. Analiza statystyczna wykazała brak istotnego związku ($\chi^2=2,34 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Odrzucenie w tym przypadku hipotezy zerowej o braku zależności wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,50$, należy ją zatem przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została sfalsyfikowana. Między autodeklaracją religijną ankietowanych kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych brak jest istotnego statystycznie związku. Wyniki badań zostały przedstawione w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 31, Aneks, s. 481).

Wyniki badań mające posłużyć weryfikacji hipotezy o związku pomiędzy autodeklaracją religijną respondentek a ich przynależnością do organizacji religijnych przedstawia tabela nr 71.

Tabela 71. Autodeklaracja religijna a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	82	3	0	0	85
	%	24,8%	5,7%	,0%	,0%	21,2%
Nie	N	249	50	11	5	315
	%	75,2%	94,3%	100,0%	100,0%	78,8%
Ogółem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,002, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,47 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wykazał istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy analizowanymi zmiennymi ($\chi^2=14,47 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,19). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z możliwością wystąpienia błędu $p=0,002$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy autodeklaracją religijną ankietowanych a ich przynależnością do organizacji religijnych została confirmowana. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że kobiety wierzące i praktykujące częściej przynależą do organizacji religijnych. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z założeniami postawionymi w hipotezie roboczej.

Weryfikowana hipoteza 2.3. zakładała również zależność pomiędzy wartościami uznawanymi przez respondentki za najważniejsze w życiu a przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Według przyjętych założeń do organizacji kulturowych przynależć miały w większym stopniu te kobiety, dla których najważniejsze w życiu są takie wartości jak grono przyjaciół i pełne rozrywek życie, zaś do organizacji religijnych respondentki uznające za priorytetową wartość „świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom” oraz „głęboką wiarę religijną”.

Weryfikacji statystycznej poddana została najpierw hipoteza zakładająca związek pomiędzy uznaniem przez respondentki za najważniejszą wartość w życiu „posiadanie grona przyjaciół” a ich przynależnością do organizacji kulturowych. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela nr 72.

Tabela 72. Wartościowanie grona przyjaciół a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Wartościowanie grona przyjaciół		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	31	17	48
	%	16,2%	8,1%	12,0%
Nie	N	160	192	352
	%	83,8%	91,9%	88,0%
Razem	N	191	209	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,13, Phi=0,12, Chi-kwadrat=6,20 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=6,20 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,12). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,13$, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy uznaniem za najważniejszą wartość w życiu posiadania grona przyjaciół a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych została potwierdzona. Pomiedzy tymi zmiennymi występuje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że kobiety, które uznają grono przyjaciół za najważniejszą wartość w życiu, częściej przynależą do organizacji kulturowych. Jest to kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Na kolejnym etapie analiz weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem „pełnego rozrywek życia” a przynależnością respondentek do organizacji kulturowych. Otrzymane wyniki badań ilustruje tabela nr 73.

Tabela 73. Wartościowanie pełnego rozrywek życia a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Wartościowanie pełnego rozrywek życia		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	12	36	48
	%	31,6%	9,9%	12,0%
Nie	N	26	326	352
	%	68,4%	90,1%	88,0%
Razem	N	38	362	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Phi=0,20, Chi-kwadrat=15,24 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku słaby, ale istotny związek ($\chi^2=15,24 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,20). Należy uznać w tym przypadku, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej. Przyjąć należy hipotezę alternatywną o związku pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy wysokim wartościowaniem ży-

cia pełnego rozrywek a przynależnością do organizacji kulturowych została confirmowana. Uzyskane wyniki informują, że do organizacji kulturowych w większym stopniu przynależą kobiety, dla których pełne rozrywek życie jest priorytetową wartością. Jest to kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy zakładającej zależność pomiędzy uznaniem za najważniejszą wartość w życiu poczucia, że jest się potrzebnym innym ludziom a przynależnością do organizacji religijnych. Otrzymane wyniki badań ilustruje tabela nr 74.

Tabela 74. Wartościowanie poczucia bycia potrzebnym innym ludziom a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Wartościowanie poczucia bycia potrzebnym innym ludziom		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	64	21	85
	%	26,4%	13,3%	21,2%
Nie	N	178	137	315
	%	73,6%	86,7%	78,8%
Razem	N	242	158	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,002, Phi=0,16, Chi-kwadrat=9,89 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wskazuje na istotną statystycznie, słabą zależność pomiędzy analizowanymi zmiennymi ($\chi^2=9,89 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z możliwością wystąpienia błędu p=0,002, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została confirmowana. Uznanie przez respondentki za najważniejszą w życiu wartość poczucia bycia potrzebnym innym różnicuje w statystycznie istotny sposób ich przynależność do organizacji religijnych. Uzyskane dane wskazują, że członkiniami organizacji religijnych częściej są te osoby dla których poczucie bycia potrzebnym innym ludziom stanowi najważniejszą wartość w życiu. Stwierdzony kierunek zależności jest zatem zgodny z założeniami postawionymi w hipotezie roboczej.

Zgodnie z przyjętą koncepcją badawczą ostatnim etapem w tym obszarze analiz była weryfikacja hipotezy o związku pomiędzy uznaniem głębokiej wiary religijnej za najważniejszą wartość w życiu a przynależnością respondentek do organizacji religijnych. Wyniki badań przedstawia tabela nr 75.

Tabela 75. Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	64	21	85
	%	40,8%	8,6%	21,2%
Nie	N	93	222	315
	%	59,2%	91,4%	78,8%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, Phi=0,40, Chi-kwadrat=58,81 (df=1)				

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku istotną, umiarkowaną zależność pomiędzy zmiennymi ($\chi^2=58,81 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, Phi=0,40). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza została confirmowana, pomiędzy uznaniem za najważniejszą w życiu wartość głębokiej wiary religijnej a przynależnością do organizacji religijnych istnieje istotny statystycznie umiarkowany związek. Uzyskane wyniki informują, że do organizacji religijnych częściej przynależą kobiety, dla których głęboka wiara religijna stanowi w życiu najważniejszą wartość. Jest to zatem kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

W konkluzji należy stwierdzić, że weryfikowana hipoteza 2.3. zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek została w przeważającej części confirmowana. Stwierdzono istotne, umiarkowane zależności pomiędzy poziomem wykształcenia a przynależnością do organizacji religijnych oraz uznaniem za najważniejszą w życiu wartość głębokiej wiary religijnej a przynależnością do organizacji religijnych oraz słabe zależności pomiędzy poziomem wykształcenia a przynależnością do organizacji kulturowych, autodeklaracją religijną a przynależnością do organizacji kulturowych, uznaniem za najważniejsze w życiu grono przyjaciół i rozrywek a przynależnością do organizacji kulturowych oraz przypisywaniem priorytetowego znaczenia w życiu poczuciu, że jest się potrzebnym innym ludziom a przynależnością do organizacji religijnych. Brak istotnych statystycznie zróżnicowań stwierdzono jedynie w przypadku analizowanego związku pomiędzy autodeklaracją religijną a przynależnością do organizacji kulturowych.

Finalnym etapem tej części analiz była weryfikacja hipotezy 2.4. zakładającej związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a ich przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych. Przyjęto w niej, że do organizacji kulturowych częściej przynależą kobiety młodsze, zaś do organizacji religijnych starsze respondentki. Jako

pierwsza weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza mówiąca o istniejącej zależności pomiędzy wiekiem kobiet a ich członkostwem w organizacjach kulturowych. Otrzymane wyniki badań przedstawia poniższa tabela:

Tabela 76. Wiek a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Wiek				Ogółem
		15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	59 lat i więcej	
Tak	N	21	9	5	13	48
	%	23,9%	8,6%	5,6%	11,0%	12,0%
Nie	N	67	96	84	105	352
	%	76,1%	91,4%	94,4%	89,0%	88,0%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,44 (df=3)

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wykazał istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy analizowanymi zmiennymi ($\chi^2=16,44 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,20). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z możliwością wystąpienia błędu p=0,001, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została konfirmowana. Wiek różnicuje w statystycznie istotny sposób przynależność kobiet do organizacji kulturowych. Uzyskane wyniki informują, że osoby z najmłodszej kategorii wiekowej w większym stopniu przynależą do organizacji kulturowych. Stwierdzony kierunek zależności jest zgodny z założeniami sformułowanymi w hipotezie roboczej.

W drugiej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca zależność pomiędzy wiekiem kobiet a przynależnością do organizacji religijnych. Otrzymane wyniki badań prezentuje tabela nr 77.

Tabela 77. Wiek a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Wiek				Ogółem
		15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	59 lat i więcej	
Tak	N	13	12	14	46	85
	%	14,8%	11,4%	15,7%	39,0%	21,2%
Nie	N	75	93	75	72	315
	%	85,2%	88,6%	84,3%	61,0%	78,8%
Razem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=32,05 (df=3)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotną zależność ($\chi^2=32,05 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to zależność umiarkowana (V Kramera = 0,30). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy natomiast przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmien-

nymi. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiędzy wiekiem kobiet a przynależnością do organizacji religijnych występuje istotny statystycznie, umiarkowany związek. Z uzyskanych danych wynika, że do organizacji religijnych częściej przynależą respondenci z najstarszej kategorii wiekowej (59 lat i więcej). Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

Można orzec o całościowej potwierdzeniu hipotezy 2.4. zakładającej związek pomiędzy wiekiem kobiet a przynależnością do organizacji kulturalnych i religijnych. Stwierdzono słabą zależność pomiędzy wiekiem a przynależnością do organizacji kulturalnych oraz umiarkowaną zależność pomiędzy wiekiem a przynależnością do organizacji religijnych.

Zasadnicze znaczenie w różnicowaniu przynależności do zrzeszeń kulturalnych i religijnych można zatem przypisać zmiennym indywidualnego kapitału kulturalnego ankietowanych oraz wskazywanym wzorcom zaangażowania w lokalnym środowisku. W kolejnym paragrafie przedstawione zostaną wyniki badań odnoszące się do środowiskowych uwarunkowań aktywności kulturalnej kobiet wiejskich na płaszczyźnie życia towarzyskiego.

5.2. Życie towarzyskie kobiet wiejskich a zmienne środowiskowe

Ważną dymensję aktywności kulturalnej stanowi kultywowanie życia towarzyskiego. Neil J. Smelser określał kulturę jako zbiór określonych wartości, poglądów oraz zachowań ludzi, którzy podzielają pewien sposób życia¹⁰⁰⁴. Patricia Kearney i Timothy G. Plax twierdzili z kolei, że ujęcie to wymaga poszerzenia, ponieważ „społeczność to pewna grupa ludzi prowadząca wspólne życie, zaś kultura jest tym, co ludzie w danej grupie praktykują i wytwarzają, a co składa się na sposób ich życia”¹⁰⁰⁵. W charakterystykach ponowoczesnego społeczeństwa podkreślany jest aspekt spłykania jakości więzi społecznych do którego przyczynia się w znacznym stopniu mediatyzacja kultury, ale również coraz częstsze przyjmowanie przez jednostki konsumpcyjnej postawy w interakcjach z drugim człowiekiem¹⁰⁰⁶.

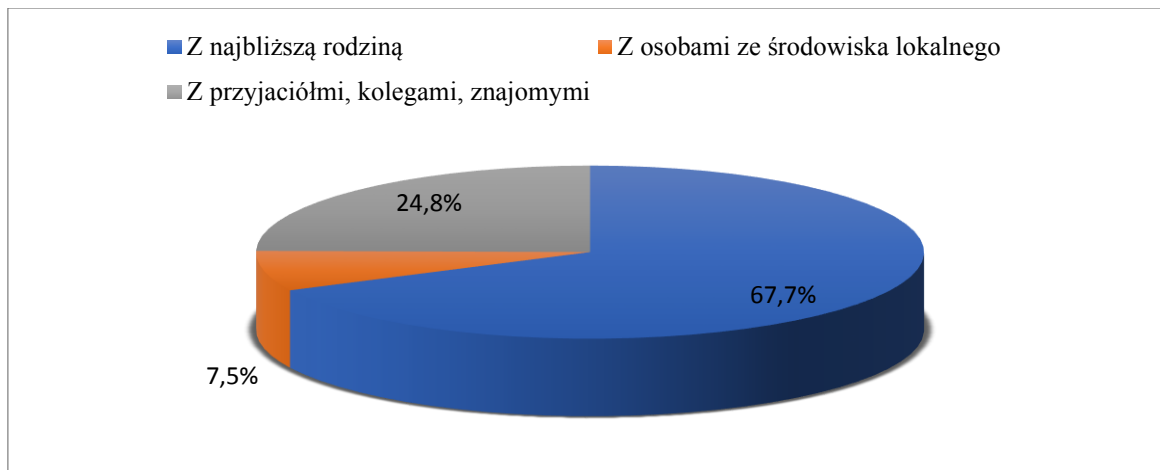
¹⁰⁰⁴ Cyt. za: A. Chęć-Małyszek, *Kultura społeczeństwa sieci a bezpośrednie kontakty społeczne*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2019, nr 31(2), s. 123.

¹⁰⁰⁵ P. Kearney, T.G. Plax, *Public Speaking in a Diverse Society*, California: Myfield Pub. Co, Mountain View, 1996, s. 78.

¹⁰⁰⁶ Zob. Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic! 2000, s. 48.

W przedstawianych badaniach respondentki w pierwszej kolejności zostały poproszone o wskazanie, z jakimi kategoriami osób najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie. Otrzymane wyniki badań prezentuje poniższy wykres.

Wykres 25. Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (%)



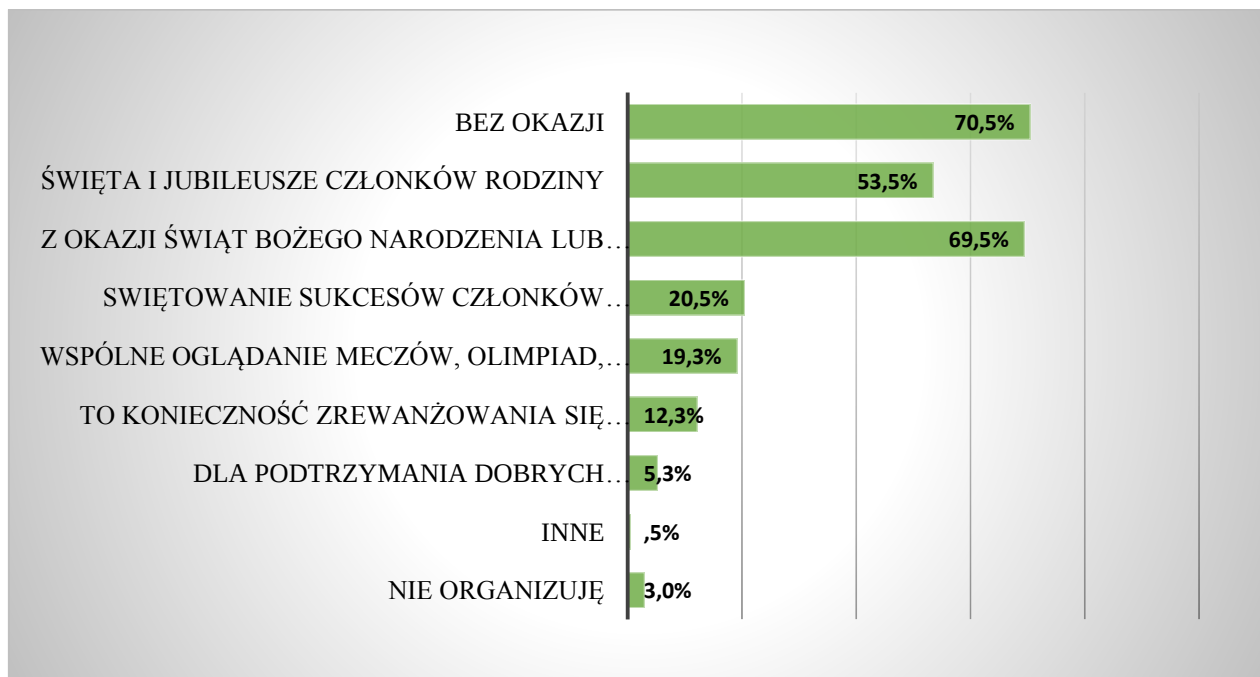
Źródło: Własne badania empiryczne

Jak uwidacznia wykres nr 25 mieszkanki wsi podkarpackich w największym stopniu preferują kontakty z członkami rodziny (67,7%), w drugiej kolejności są to znajomi i przyjaciele (24,8%) a kolejno osoby ze środowiska lokalnego (7,5%). Wyniki badań potwierdzają często wskazywaną w licznych ogólnopolskich sondażach prawidłowość, że podstawą życia społecznego na wsi jest rodzina. Zazwyczaj członkowie rodziny mieszkają w bliskiej odległości, co ułatwia częste, nie tylko świąteczne kontakty¹⁰⁰⁷.

Respondentki zostały poproszone także o wskazanie z jakich okazji najczęściej organizują spotkania towarzyskie. Uzyskane dane ilustruje poniższy wykres.

¹⁰⁰⁷ Zob. J. Szczepańska, *Więzi rodzinne*, Warszawa: CBOS 2008.

Wykres 26. Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Wykres uwidacznia, że najczęściej ankietowane kobiety preferują spontaniczne, niezobowiązujące kontakty, 70,5% wskazuje, że najczęściej spotkania towarzyskie odbywają się bez okazji, aby porozmawiać i spędzić razem czas. Blisko siedemdziesiąt procent wskazań (69,5%) dotyczy tradycyjnych spotkań z okazji Świąt Bożego Narodzenia lub Wielkanocy, 53,5% wskazuje na święta i jubileusze członków rodziny. Respondentki organizują również spotkania podyktowane chęcią świętowania sukcesów członków rodziny (20,5%), jak również wspólnym przeżywaniem wydarzeń kulturowych takich jak oglądanie transmitowanych w telewizji filmów, festiwali, meczów i olimpiad (19,3%). Część wskazań dotyczy spotkań organizowanych ze względów pragmatycznych takich jak konieczność zrewanżowania się za wizytę u kogoś (12,3%) lub chęć podtrzymania dobrych stosunków ze współpracownikami (5,3%). Wśród respondentek 0,5% wskazuje na inne, nie uwzględnione w kafeterii motywy spotkań¹⁰⁰⁸, zaś 3,0% przyznaje, że nie organizuje spotkań towarzyskich.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy ankietowanych oraz zmienna demograficzna, tzn. struktura wieku badanych różnicują ich preferencje dotyczące osób, z którymi najchętniej utrzymują kontakt oraz

¹⁰⁰⁸ Zostały wskazane dwie dodatkowe opcje: grill ze znajomymi i degustacja przygotowanych potraw.

okoliczności odbywania przez nie spotkań towarzyskich? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich przeprowadzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a deklaracjami respondentek o przynależności do organizacji społecznych oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza 2.5. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a wskazywanymi przez nie kategoriami osób, z którymi najchętniej spędzają czas i okolicznościami organizowania spotkań towarzyskich. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tych dymensji aktywności kulturowej kobiet wiejskich będą miały takie zmienne jak: liczba dóbr kulturowych znajdująca się w ich domach rodzinnych oraz wykształcenie rodziców.

Analizie poddany został założony związek pomiędzy liczbą dóbr kulturowych znajdujących się w posiadaniu rodzin respondentek a ich preferencjami towarzyskimi. Przypuszczano, że kobiety posiadające większą liczbę materialnych zasobów kulturowych w swoim domu rodzinnym będą preferować kontakty wykraczające poza krąg rodzinny i przyjacielski i w większym stopniu utrzymywać kontakty z osobami ze środowiska lokalnego (np. sąsiadami i znajomymi ze stowarzyszeń i organizacji). Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnych zróżnicowań ($\chi^2=11,32 < \chi^2_{0,05;10}=18,31$). Należy zatem przyjąć, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o braku zależności, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Weryfikowana hipoteza została sfalsyfikowana. Pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach respondentek a preferowanymi przez nie kategoriami osób, z którymi utrzymują kontakty towarzyskie brak jest istotnego statystycznie związku. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 32, Aneks, s. 482).

Weryfikacji statystycznej poddana została w następnej kolejności założona zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a okolicznościami organizowania przez respondentki spotkań towarzyskich. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa tabela zbiorcza.

Tabela 78. Ilość dóbr kulturowych a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Ilość dóbr kulturowych					Ogółem	
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery		Pięć i więcej
Bez okazji	Tak	N	5	75	75	46	41	40	282
		%	38,5%	61,5%	67,0%	75,4%	83,7%	93,0%	70,5%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=27,15 (df=5)									
Święta i jubileusze członków rodziny	Tak	N	8	49	49	40	29	39	214
		%	61,5%	40,2%	43,8%	65,6%	59,2%	90,7%	53,5%
p<0,001, V Kramera=0,32, Chi-kwadrat=41,47 (df=5)									
Z okazji świąt	Tak	N	10	66	78	48	39	37	278
		%	76,9%	54,1%	69,6%	78,7%	79,6%	86,0%	69,5%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=24,33 (df=5)									
Świętowanie sukcesów rodziny	Tak	N	3	18	16	14	13	18	82
		%	23,1%	14,8%	14,3%	23,0%	26,5%	41,9%	20,5%
p=0,002, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,54 (df=5)									
Wspólne oglądanie	Tak	N	2	11	14	16	14	20	77
		%	15,4%	9,0%	12,5%	26,2%	28,6%	46,5%	19,3%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=36,84 (df=5)									
To konieczność zrewanżowania się	Tak	N	0	10	10	11	12	6	49
		%	,0%	8,2%	8,9%	18,0%	24,5%	14,0%	12,3%
p=0,02, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=13,67 (df=5)									
Dla podtrzymania kontaktów z współpracownikami	Tak	N	1	3	0	5	5	7	21
		%	7,7%	2,5%	,0%	8,2%	10,2%	16,3%	5,3%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=22,27 (df=5)									

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak wynika z tabeli nr 78 zauważalny jest istotny, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań towarzyskich spontanicznie, bez szczególnej okazji ($\chi^2=27,15 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,26). Należy odrzucić w tym przypadku hipotezę zerową a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a okolicznościami organizowania spotkań towarzyskich istnieje słaby, lecz istotny związek. Uzyskane dane informują, że kobiety w których domach rodzinnych znajduje się większa ilość materialnych zasobów kulturowych w większym stopniu preferują spontaniczne kontakty towarzyskie.

Statystycznie istotny, umiarkowany związek stwierdzono pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny ($\chi^2=41,47 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,32). W tym przypadku również nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych

w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi istnieje statystycznie istotny, umiarkowany związek. Wyniki badań wskazują, że największa ilość dóbr kulturowych w domach respondentek sprzyja organizowaniu spotkań z tej okazji.

Wykazano statystycznie istotny, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy ($\chi^2=24,33 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,25). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Również i w tym przypadku otrzymane wyniki informują, że największa ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym sprzyja organizowaniu spotkań towarzyskich z okazji Bożego Narodzenia i Wielkanocy.

Statystycznie istotny, słaby związek występował pomiędzy ilością materialnych zasobów kulturowych będących w posiadaniu rodzin opiniodawczyń a organizowaniem spotkań towarzyskich podyktowanych potrzebą świętowania sukcesów członków rodziny ($\chi^2=18,54 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,22). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań podyktowanych chęcią świętowania sukcesów członków rodziny istnieje słaby, lecz istotny związek. Uzyskane wyniki badań informują, że wraz ze wzrostem ilości dóbr kulturowych w domu rodzinnym respondentki w większym stopniu organizują spotkania towarzyskie z okazji świętowania sukcesów członków rodziny.

Stwierdzono statystycznie istotny, umiarkowany związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu wspólne oglądanie ulubionych filmów, festiwali, meczów czy olimpiad sportowych ($\chi^2=36,84 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,30). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiędzy ilością dóbr kulturowych a organizowaniem przez respondentki spotkań w celu wspólnego oglądania transmisji interesujących wydarzeń sportowych i kulturowych istnieje istotna, umiarkowana zależność. Uzyskane dane również i w tym przypadku wskazują, że wraz ze wzrostem

ilości dóbr kulturowych w domu rodzinnym ankietowane kobiety częściej organizują spotkania towarzyskie w wymienionym celu.

Analiza statystyczna wykazała również istotny, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań towarzyskich w celu zrewanżowania się za gościnę u kogoś ($\chi^2=13,67 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,19). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,02$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza mówiąca o zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym ankietowanych kobiet a organizowaniem spotkań towarzyskich mających charakter rewizyty została potwierdzona. Pomiedzy tymi zmiennymi występuje słaba, lecz istotna zależność. Również i w tym przypadku uzyskane dane informują, że im większa ilość materialnych zasobów kulturowych jest w posiadaniu rodzin respondentek, tym częściej organizują one spotkania towarzyskie podyktowane chęcią zrewanżowania się za gościnę u innej osoby.

Stwierdzono również istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych kobiet zamieszkujących wsie podkarpackie a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich w celu zachowania dobrych kontaktów ze współpracownikami ($\chi^2=22,27 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,24). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Wynik testu zadecydował o potwierdzeniu hipotezy zakładającej zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a organizowaniem spotkań towarzyskich w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami. Pomiedzy tymi zmiennymi istnieje słaby, lecz istotny związek. Otrzymane wyniki badań wskazują, że im większa liczba dóbr kulturowych znajduje się w domach rodzinnych kobiet tym częściej organizują one spotkania towarzyskie w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami.

Na kolejnym etapie weryfikacji hipotezy 2.5. analizie poddany został zakładany związek pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych a wskazywanymi przez nie kategoriami osób z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie oraz okolicznościami organizowania spotkań towarzyskich. W pierwszej kolejności weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a ich preferencjami towarzyskimi. Przyjęto, że kobiety posiadające rodziców z wyższym stopniem wykształcenia częściej wskazywać będą, że wolą kontakty towarzyskie wykraczające poza najbliższe kręgi rodzinne i przyjacielskie. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa tabela.

Tabela 79. Wykształcenie rodziców a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Z rodziną	N	106	102	46	12	5	271
	%	81,5%	72,3%	50,5%	42,9%	50,0%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	12	9	7	2	0	30
	%	9,2%	6,4%	7,7%	7,1%	,0%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	12	30	38	14	5	99
	%	9,2%	21,3%	41,8%	50,0%	50,0%	24,8%
Ogółem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=46,36 (df=8)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny, słaby związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a kategoriami osób z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie ($\chi^2=46,36 > \chi^2_{0,05;8}=11,07$, V Kramera=0,24). Nie ma zatem podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy wykształceniem rodziców a preferencjami towarzyskimi respondentek została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi występuje słaby, lecz istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że im wyższe jest wykształcenie rodziców, tym częściej respondentki preferują kontakty towarzyskie z rodziną oraz przyjaciółmi i znajomymi. Należy zauważyć, że kontakty z osobami ze środowiska lokalnego (sąsiadami i członkami lokalnych organizacji) są najczęściej przedmiotem preferencji kobiet posiadających rodziców z najniższym stopniem wykształcenia. Stwierdzony kierunek zależności jest zatem odwrotny od tego zakładanego w hipotezie roboczej.

W hipotezie 2.5. przyjęte zostało założenie, że kobiety posiadające rodziców z wyższym stopniem wykształcenia częściej świętować będą sukcesy członków rodziny, organizować spotkania w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, w celu rewanżu za wizytę u kogoś. Częściej również organizować będą spotkania z okazji dorocznych świąt i jubileuszy członków rodziny oraz spotykać się w celu wspólnego oglądania transmisji wydarzeń sportowych i kulturowych. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 80. Wykształcenie rodziców a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Święta i jubileusze członków rodziny	Tak	N	81	63	48	12	10	214
		%	62,3%	44,7%	52,7%	42,9%	100,0%	53,5%
p=0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,45 (df=4)								
Z okazji świąt	Tak	N	98	98	60	13	9	278
		%	75,4%	69,5%	65,9%	46,4%	90,0%	69,5%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,68 (df=4)								
Świętowanie sukcesów członków rodziny	Tak	N	27	24	19	9	3	82
		%	20,8%	17,0%	20,9%	32,1%	30,0%	20,5%
p=0,41								
Wspólne oglądanie	Tak	N	21	24	16	11	5	77
		%	16,2%	17,0%	17,6%	39,3%	50,0%	19,3%
p=0,005, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,73 (df=4)								
To konieczność zrewanżowania się za wizytę u kogoś	Tak	N	24	11	8	4	2	49
		%	18,5%	7,8%	8,8%	14,3%	20,0%	12,3%
p=0,06								
Dla podtrzymania dobrych kontaktów z współpracownikami	Tak	N	5	8	6	2	0	21
		%	3,8%	5,7%	6,6%	7,1%	,0%	5,3%
p=0,80								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny statystycznie słaby związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich na okoliczność świąt i jubileuszy członków rodziny ($\chi^2=18,45 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,22). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,001$, należy przyjąć zatem hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy wykształceniem rodziców kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że w sytuacji najwyższego stopnia wykształcenia rodziców badane częściej organizują spotkania z tej okazji. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

Stwierdzono istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy wykształceniem rodziców a organizowaniem przez respondentki spotkań z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy ($\chi^2=11,68 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p=0,02$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy wykształceniem rodziców a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt została kon-

firmowana. Pomiedzy tymi zmiennymi występuje słaby, lecz istotny związek. Z uzyskanych danych wynika, że bardzo wysoki stopień wykształcenia rodziców sprzyja organizowaniu spotkań towarzyskich z okazji świąt. Jest to kierunek zależności zgodny z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Istotny statystycznie, słaby związek występował również pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich z okazji wspólnego oglądania telewizyjnych transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych ($\chi^2=14,73 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,19). Również i w tym przypadku należy uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej i przyjąć hipotezę alternatywną zakładającą związek pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy wykształceniem rodziców kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich w celu wspólnego oglądania interesujących transmisji istnieje słaba, lecz istotna zależność. Uzyskane wyniki badania informują, że najwyższy stopień wykształcenia rodziców sprzyja organizowaniu spotkań towarzyskich z tej okazji. Kierunek stwierdzonej zależności jest zgodny z założeniami sformułowanymi w hipotezie roboczej.

Brak istotnej statystycznie zależności występował natomiast pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców respondentek a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich mających na celu świętowanie sukcesów członków rodziny ($\chi^2=3,94 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$), rewanżowanie się za wizytę u kogoś ($\chi^2=8,94 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$), utrzymanie dobrych stosunków ze współpracownikami ($\chi^2=1,65 < \chi^2_{0,05;4}=9,49$). W wymienionych przypadkach należy uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o braku związku, należy je przyjąć a odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy robocze mówiące o takich zależnościach zostały sfalsyfikowane.

Na podstawie dokonanych analiz stwierdzić należy, że hipoteza 2.5. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a ich preferencjami towarzyskimi i okolicznościami organizowania przez nie spotkań została zweryfikowana. Stwierdzono umiarkowane związki pomiędzy: ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich na okoliczność świąt i jubileuszy członków rodziny oraz wspólnego oglądania transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych oraz słabe związki pomiędzy: ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych badanych a organizowaniem spotkań towarzyskich bez szczególnej okazji, z powodu dorocznych świąt, czczenia sukcesów członków rodziny, mających charakter rewizyty oraz mających na celu utrzymanie dobrych relacji ze współpracownikami;

między wykształceniem rodziców respondentek a wskazywanymi przez nie kategoriami osób, z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie; między wykształceniem rodziców a organizowaniem przez kobiety spotkań podyktowanych chęcią świętowania jubileuszy członków rodziny, wspólnego oglądania transmisji interesujących wydarzeń, z okazji dorocznych świąt. Brak istotnych statystycznie różnic występował między ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych respondentek a kategoriami osób z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie oraz między wykształceniem rodziców a organizowaniem przez respondentki spotkań towarzyskich mających na celu świętowanie sukcesów członków rodziny, zrewanżowanie się za wizytę u innej osoby oraz utrzymanie dobrych relacji ze współpracownikami.

W hipotezie 2.6. przyjęto zostało założenie, że istnieje związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a wskazywanymi przez ankietowane kobiety kategoriami osób, z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie oraz okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich. Przyjęto, że zmienną o największym stopniu istotności będzie w tym przypadku czas zamieszkiwania na wsi.

Przyjęto założenie, że respondentki zamieszkujące na wsi najdłużej (ponad 20 lat) w większym stopniu preferować będą kontakty z rodziną oraz osobami ze środowiska lokalnego. Kobiety zamieszkujące na wsi od stosunkowo niedługiego czasu preferować będą kontakty z przyjaciółmi i znajomymi. Uzyskane dane przedstawia poniższa tabela.

Tabela 81. Czas zamieszkiwania na wsi a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Z rodziną	N	65	117	89	271
	%	58,0%	70,9%	72,4%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	5	15	10	30
	%	4,5%	9,1%	8,1%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	42	33	24	99
	%	37,5%	20,0%	19,5%	24,8%
Ogółem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,006, V Kramera=0,13, Chi-kwadrat=14,41 (df=4)					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny, słaby związek pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a wskazywanymi przez ankietowane kategoriami osób z którymi najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie ($\chi^2=14,41 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,13). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem p=0,006, należy zatem przyjąć

hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a preferencjami towarzyskimi respondentek została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że im dłuższy jest czas zamieszkiwania na wsi przez respondentki tym częściej wskazują one, że preferują kontakty z rodziną. Należy zauważyć także, że im krótszy jest czas zamieszkiwania na wsi, tym częściej respondentki deklarują, że najchętniej utrzymują kontakty z przyjaciółmi i znajomymi. Stwierdzone tendencje pokrywają się z założeniami przyjętymi w hipotezie roboczej.

Na kolejnym etapie weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a okolicznościami organizowania przez respondentki spotkań towarzyskich. Przyjęto założenie, że kobiety mieszkające na wsi najdłużej intensywniej organizować będą spotkania towarzyskie bez szczególnej okazji oraz w czasie Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, zaś te zamieszkujące wieś krótszy czas częściej będą organizować spotkania i uroczystości służące podtrzymaniu dobrych stosunków ze współpracownikami, czczenie sukcesów członków rodziny oraz by wspólnie oglądać interesujące transmisje telewizyjne. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 82. Czas zamieszkiwania na wsi a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
			Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Bez okazji	Tak	N	76	117	89	282
		%	67,9%	70,9%	72,4%	70,5%
p=0,74						
Z okazji świąt	Tak	N	77	110	91	278
		%	68,8%	66,7%	74,0%	69,5%
p=0,40						
Świętowanie sukcesów członków rodziny	Tak	N	20	41	21	82
		%	17,9%	24,8%	17,1%	20,5%
p=0,19						
Wspólne oglądanie TV	Tak	N	28	26	23	77
		%	25,0%	15,8%	18,7%	19,3%
p=0,15						
Dla podtrzymania dobrych kontaktów z współpracownikami	Tak	N	9	9	3	21
		%	8,0%	5,5%	2,4%	5,3%
p=0,16						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała brak istotnych związków pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a organizowaniem spotkań towarzyskich: bez okazji

($\chi^2=0,59 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$), z okazji dorocznych świąt ($\chi^2=1,82 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$), z okazji świętowania sukcesów członków rodziny ($\chi^2=3,28 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$), mających na celu wspólne oglądanie interesujących transmisji telewizyjnych dla podtrzymania dobrych stosunków ze współpracownikami ($\chi^2=3,71 < \chi^2_{0,05;2}=5,99$). Należy uznać, że w wymienionych przypadkach nie ma podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o braku związków. Należy je przyjąć a odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy robocze zostały sfalsyfikowane. Pomiedzy wymienionymi zmiennymi brak jest istotnych statystycznie zależności.

Na podstawie uzyskanych wyników należy stwierdzić, że hipoteza 2.6. zakładająca związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a preferencjami towarzyskimi respondentek i okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich została w przeważającej części sfalsyfikowana. Jedynym potwierdzonym, słabym związkiem był ten pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a wskazywanymi przez respondentki kategoriami osób z którymi najchętniej utrzymują one kontakty towarzyskie.

Kolejny etap analiz stanowiła weryfikacja statystyczna hipotezy 2.7. zakładającej związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a ich preferencjami towarzyskimi i okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich. Przyjęto, że zmiennymi mającymi priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będą miały takie zmienne jak poziom i typ wykształcenia oraz typ wykonywanej pracy zawodowej.

Analizie poddano założony związek pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a ich preferencjami towarzyskimi. Przyjęto założenie, że kobiety z wyższym poziomem wykształcenia w większym stopniu preferować będą kontakty z osobami spoza najbliższej rodziny – z przyjaciółmi oraz osobami z lokalnej społeczności. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa tabela:

Tabela 83. Poziom wykształcenia a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Z rodziną	N	34	81	89	29	38	271
	%	77,3%	79,4%	66,4%	56,9%	55,1%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	6	9	5	4	6	30
	%	13,6%	8,8%	3,7%	7,8%	8,7%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	4	12	40	18	25	99
	%	9,1%	11,8%	29,9%	35,3%	36,2%	24,8%

Ogółem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p<0,001, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=29,01 (df=8)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela nr 83 prezentuje dane świadczące o tym, że zachodzi istotny statystycznie związek pomiędzy poziomem wykształcenia a preferencjami towarzyskimi respondentek ($\chi^2=29,01 > \chi^2_{0,05;8}=15,51$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,19). Uznać należy, że nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej a należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a ich preferencjami towarzyskimi została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi występuje istotny statystycznie, ale słaby związek. Uzyskane wyniki informują, że im wyższy jest poziom wykształcenia badanych, tym częściej wskazują one, że najchętniej utrzymują kontakt z przyjaciółmi, kolegami i znajomymi. Stwierdzona tendencja pokrywa się z założeniami sformułowanymi w hipotezie roboczej.

Weryfikacji statystycznej poddano również zakładany w hipotezie roboczej związek pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich. Zakładano, że kobiety posiadające wykształcenie wyższe częściej świętować będą sukcesy członków rodziny, organizować spotkania w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, w celu rewanżu za wizytę u kogoś. Częściej również organizować będą spotkania z okazji dorocznych świąt i jubileuszy członków rodziny. Otrzymane wyniki badań przedstawione zostały w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 84. Poziom wykształcenia a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Poziom wykształcenia					Ogółem
			Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Święta i jubileusze członków rodziny	Tak	N	23	43	68	27	53	214
		%	52,3%	42,2%	50,7%	52,9%	76,8%	53,5%
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=20,79 (df=4)								
Z okazji świąt Bożego Narodzenia lub Wielkanocy	Tak	N	35	72	84	33	54	278
		%	79,5%	70,6%	62,7%	64,7%	78,3%	69,5%
p=0,09								
Świętowanie sukcesów członków rodziny	Tak	N	5	21	27	9	20	82
		%	11,4%	20,6%	20,1%	17,6%	29,0%	20,5%
p=0,23								
To konieczność zrewanżowania się za wizytę u kogoś	Tak	N	5	11	13	9	11	49
		%	11,4%	10,8%	9,7%	17,6%	15,9%	12,3%
p=0,51								

Dla podtrzymania kontaktów z współpracownikami	N Tak %	0 ,0%	1 1,0%	8 6,0%	3 5,9%	9 13,0%	21 5,3%
p=0,005, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,78 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Współczynnik zależności wykazał istotny związek o słabej sile pomiędzy poziomem wykształcenia a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny ($\chi^2=20,79 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,23). Należy zatem stwierdzić, że nie ma podstaw do przyjęcia w tym przypadku hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy poziomem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich na okoliczność świąt i jubileuszy członków rodziny została potwierdzona. Między zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki badań wskazują, że spotkania takie są organizowane częściej przez osoby z wyższym poziomem wykształcenia. Jest to kierunek zależności tożsamy z tym zakładanym w hipotezie roboczej.

Istotny statystycznie, słaby związek stwierdzono także pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a organizowaniem spotkań towarzyskich w celu utrzymania dobrych stosunków ze współpracownikami ($\chi^2=14,78 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,19). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu p=0,005, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy poziomem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich w celu utrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami została potwierdzona. Między tymi zmiennymi występuje słaby, ale istotny związek. Uzyskane dane wskazują, że spotkania towarzyskie na tą okoliczność organizowane są w większym stopniu przez respondenci z wyższym wykształceniem. Tendencja ta potwierdza założenia przyjęte w hipotezie roboczej.

Brak istotnych różnicowań występował pomiędzy poziomem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji: dorocznych świąt ($\chi^2=8,14 < \chi^2_{0,05;4}=9,48$), świętowania sukcesów członków rodziny ($\chi^2=5,57 < \chi^2_{0,05;4}=9,48$), wynikających z chęci zrewanżowania się za wizytę u kogoś ($\chi^2=3,30 < \chi^2_{0,05;4}=9,48$). W wymienionych przypadkach należy uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o braku zależności, należy je przyjąć a odrzucić hipotezy alternatywne. Hipotezy robocze zakładające zależność pomiędzy poziomem wykształcenia kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt, świętowania

sukcesów członków rodziny oraz spotkań mających charakter rewizyty zostały sfalsyfikowane.

Weryfikacji poddana została hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy typem wykształcenia respondentek a ich preferencjami towarzyskimi. Przyjęto w niej, że kobiety posiadające wykształcenie humanistyczne w większym stopniu preferować będą kontakty towarzyskie z osobami spoza kręgu rodzinnego. Wartość asymptotyczna testu Chi-kwadrat wskazuje na istnienie słabej zależności pomiędzy typem wykształcenia mieszkanek wsi a ich preferencjami towarzyskimi (V Kramera = 0,19). Jednak ze względu na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej (22,2% komórek ma liczebność oczekiwaną mniejszą niż 5) wyniki mogą być rozpatrywane jedynie w odniesieniu do badanej grupy. Otrzymane wyniki wskazują, że kobiety z wykształceniem rolniczym w większym stopniu preferują kontakty z osobami z rodziny. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 33, Aneks, s. 482)

Weryfikacji poddana została hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy typem wykształcenia ankietowanych kobiet a okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich. Zakładano w niej, że kobiety z wykształceniem humanistycznym częściej będą organizować spotkania z okazji jubileuszy członków rodziny oraz świąt dorocznych. Respondentki z wykształceniem ekonomicznym częściej będą świętować sukcesy członków rodziny oraz organizować spotkania mające charakter rewizyty zaś kobiety posiadające wykształcenie artystyczne w większym stopniu organizować będą spotkania mające na celu wspólne oglądanie transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 85. Typ wykształcenia a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Typ wykształcenia						Ogółem
			Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Święta i jubileusze członków rodziny	N		47	5	44	48	42	28	214
	Tak %		62,7%	50,0%	37,9%	61,5%	63,6%	50,9%	53,5%
p=0,002, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,79 (df=5)									
Z okazji świąt Bożego Narodzenia lub Wielkanocy	N		48	6	72	56	56	40	278
	Tak %		64,0%	60,0%	62,1%	71,8%	84,8%	72,7%	69,5%
p=0,03, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,32 (df=5)									
Świętowanie sukcesów członków rodziny	N		20	3	25	15	13	6	82
	Tak %		26,7%	30,0%	21,6%	19,2%	19,7%	10,9%	20,5%
p=0,35									

Wspólne oglądanie meczów, olimpiad, itp.	N	21	5	16	16	9	10	77
Tak	%	28,0%	50,0%	13,8%	20,5%	13,6%	18,2%	19,3%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,46 (df=5)								
To konieczność zrewanżowania się za wizytę u kogoś	N	11	1	10	10	12	5	49
Tak	%	14,7%	10,0%	8,6%	12,8%	18,2%	9,1%	12,3%
p=0,47								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy typem wykształcenia a organizowaniem przez respondentki spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny ($\chi^2=18,79 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,22). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy typem wykształcenia opiniodawczyń a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że kobiety z wykształceniem technicznym w większym stopniu niż respondentki z innych kategorii wyodrębnionych ze względu na typ wykształcenia organizują spotkania na wspomnianą okoliczność. Kierunek stwierdzonej zależności jest zatem inny niż ten zakładany w hipotezie roboczej.

Istotną, słabą zależność stwierdzono również pomiędzy typem wykształcenia a organizowaniem przez badane spotkania towarzyskich z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy ($\chi^2=12,32 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,18). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,03$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiedzy typem wykształcenia a organizowaniem przez respondentki spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że spotkania takie są najczęściej organizowane przez osoby mające rolniczy profil wykształcenia. Jest to kierunek zależności inny niż ten zakładany w hipotezie roboczej.

Współczynnik zależności wskazuje również na istotną, słabą zależność pomiędzy typem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu wspólne oglądanie interesujących transmisji telewizyjnych ($\chi^2=13,46 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,18). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,02$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącym związku. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy typem wykształcenia a organizowaniem spotkań mających na celu wspólne oglądanie transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny zwią-

zek. Uzyskane wyniki informują, że spotkania towarzyskie z tej okazji są organizowane w większym stopniu przez kobiety posiadające wykształcenia artystyczne. Jest to tendencja potwierdzająca założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Brak istotnych różnicowań występował pomiędzy typem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu wspólne świętowanie sukcesów członków rodziny ($\chi^2=5,59 < \chi^2_{0,05;5}=11,07$) oraz tych będących okazją zrewanżowania się za wizytę u kogoś ($\chi^2=4,57 < \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Należy uznać, że nie ma w tym przypadku podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o braku zależności. Hipotezy robocze zakładające te zależności zostały sfalsyfikowane.

Weryfikacji statystycznej poddana została również hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a preferencjami towarzyskimi respondentek. Zakładano w niej, że grupa wykonująca pracę umysłową w większym stopniu preferować będzie kontakty z osobami spoza rodziny. Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku brak istotnej zależności ($\chi^2=10,61 < \chi^2_{0,05;6}=12,59$). Należy zatem uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o braku zależności, należy ją przyjąć a odrzucić hipotezę alternatywną. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy typem pracy zawodowej uczestniczek badania a ich preferencjami towarzyskimi została sfalsyfikowana. Pomiędzy zmiennymi brak jest istotnego związku. Uzyskane dane zaprezentowane zostały w tabeli umieszczonej w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 35, Aneks, s. 483).

Ostatnim etapem analiz odnoszących się do hipotezy 2.7. była weryfikacja zakładanej w niej zależności pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a okolicznościami organizowania przez przepytywane spotkań towarzyskich. W hipotezie zakładano, że te wykonujące pracę umysłową częściej organizować będą spotkania mające na celu świętowanie sukcesów członków rodziny, spotkania motywowane chęcią podtrzymania dobrych relacji ze współpracownikami oraz świętowanie jubileuszy bliskich. Kobiety wykonujące pracę fizyczną częściej spotykać się będą w celu wspólnego oglądania wydarzeń sportowych i interesujących programów telewizyjnych, zaś kobiety bezrobotne częściej deklaruwać będą, że spotykają się ze znajomymi bez szczególnej okazji lub nie organizują żadnych spotkań towarzyskich. Uzyskane wyniki badań ilustruje poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 86. Typ pracy zawodowej a okoliczności odbywania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich			Typ pracy zawodowej				Ogółem
			Praca fizyczna	Praca umysłowa	Praca mieszana	Brak pracy	
Bez okazji	Tak	N	25	60	47	150	282
		%	53,2%	69,8%	68,1%	75,8%	70,5%
p=0,02, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=9,61 (df=3)							
Święta i jubileusze członków rodziny	Tak	N	22	61	33	98	214
		%	46,8%	70,9%	47,8%	49,5%	53,5%
p=0,004, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,52 (df=3)							
Świętowanie sukcesów członków rodziny	Tak	N	10	19	18	35	82
		%	21,3%	22,1%	26,1%	17,7%	20,5%
p=0,49							
Wspólne oglądanie meczów, olimpiad, itp.	Tak	N	10	14	17	36	77
		%	21,3%	16,3%	24,6%	18,2%	19,3%
p=0,56							
Dla podtrzymania dobrych kontaktów z współpracownikami	Tak	N	0	12	6	3	21
		%	,0%	14,0%	8,7%	1,5%	5,3%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=22,90 (df=3)							
Nie organizuję	Tak	N	0	1	0	11	12
		%	,0%	1,2%	,0%	5,6%	3,0%
p=0,03, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=9,03 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotną, słabą zależność pomiędzy typem pracy zawodowej a organizowaniem spotkań towarzyskich spontanicznie, bez szczególnej okazji ($\chi^2=9,61 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,02$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a organizowaniem spontanicznych spotkań towarzyskich została potwierdzona. Pomiędzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane wyniki wskazują, że badane, które nie pracują częściej niż respondenci z innych kategorii wyodrębnionych ze względu na wykonywaną pracę zawodową organizują spotkania towarzyskie bez okazji. Stwierdzona tendencja potwierdza założenia sformułowane w hipotezie roboczej.

Istotny statystycznie, słaby związek występował również pomiędzy typem pracy zawodowej a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny ($\chi^2=13,52 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,18). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy typem pracy zawodowej a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu świętowanie jubileuszy człon-

ków rodziny została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że kobiety wykonujące pracę umysłową częściej organizują spotkania towarzyskie z takich okazji. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami przyjętymi w hipotezie roboczej.

Współczynnik zależności wykazał istotny, słaby związek pomiędzy typem pracy zawodowej kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami ($\chi^2=22,90 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,24). Należy i w tym przypadku odrzucić hipotezę zerową o braku zależności a przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza została potwierdzona. Pomiędzy typem pracy zawodowej kobiet a organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich w celu podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami istnieje słaby, ale istotny związek. Wyniki badań wskazują, że ankietowane wykonujące pracę umysłową w większym stopniu organizują spotkania towarzyskie w takim celu. Kierunek stwierdzonej zależności odpowiada założeniom hipotezy roboczej.

Analiza wykazała również istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy typem wykonywanej pracy zawodowej a nie organizowaniem spotkań towarzyskich ($\chi^2=9,03 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,15). Należy uznać, że przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,03$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy typem pracy zawodowej respondentek a brakiem aktywności w organizowaniu spotkań towarzyskich została potwierdzona. Otrzymane wyniki informują, że kobiety nie pracujące zawodowo częściej nie podejmują organizacji spotkań towarzyskich.

Brak istotnych związków stwierdzono pomiędzy typem pracy zawodowej respondentek a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świętowania sukcesów członków rodziny ($\chi^2=2,44 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$) oraz spotkań mających na celu wspólne oglądanie interesujących transmisji telewizyjnych ($\chi^2=2,05 < \chi^2_{0,05;3}=7,82$). W tych przypadkach należy uznać, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej, należy natomiast odrzucić hipotezę alternatywną. Hipotezy robocze zakładające wymienione zależności zostały sfalsyfikowane.

W konkluzji analiz dotyczących hipotezy 2.7. zakładającej związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym opiniodawczyń a ich preferencjami towarzyskimi i okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich uznać należy, że została ona zweryfikowana. Stwierdzono słabe lecz istotne związki pomiędzy: poziomem wykształcenia a kategoriami osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty to-

warzyskie; poziomem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świętowania jubileuszy członków rodziny i dla podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami; typem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny, Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy, mających na celu wspólne oglądanie interesujących transmisji telewizyjnych; typem pracy zawodowej a organizowaniem spotkań towarzyskich bez szczególnej okazji, na okoliczność świąt i jubileuszy członków rodziny, dla podtrzymania dobrych kontaktów ze współpracownikami, brakiem aktywności w organizowaniu spotkań towarzyskich. W przypadku stwierdzonej zależności pomiędzy typem wykształcenia a preferencjami towarzyskimi respondentek nie został spełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat, zatem wynik ten można rozpatrywać jedynie w odniesieniu do badanej grupy. Brak istotnych zależności stwierdzono pomiędzy poziomem wykształcenia a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt, świętowania sukcesów członków rodziny, spotkań będących okazją rewanżu za wizytę u kogoś, typem wykształcenia a świętowaniem sukcesów członków rodziny; typem pracy zawodowej a preferencjami towarzyskimi respondentek, typem pracy zawodowej a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świętowania sukcesów członków rodziny i mających na celu wspólne oglądanie transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy 2.8. zakładającej związek pomiędzy wiekiem opiniodawczyń a ich preferencjami towarzyskimi i organizowaniem przez nie spotkań towarzyskich. W pierwszej kolejności weryfikacji została poddana hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy wiekiem respondentek a kategoriami osób, z którymi najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie. Przyjęto w niej założenie, że młodsze z nich częściej niż starsze będą wskazywać na przyjaciół i znajomych jako osoby, z którymi towarzyskie relacje cenią w największym stopniu. Respondentki z najstarszej kategorii wiekowej częściej preferować będą kontakty z najbliższą rodziną. Uzyskane wyniki badań prezentuje poniższa tabela.

Tabela 87. Wiek a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Wiek				Ogółem
		18 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Z rodziną	N	30	67	79	95	271
	%	34,1%	63,8%	88,8%	80,5%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	4	11	1	14	30
	%	4,5%	10,5%	1,1%	11,9%	7,5%

Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	54	27	9	9	99
	%	61,4%	25,7%	10,1%	7,6%	24,8%
Ogółem	N	88	105	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

$p < 0,001$, V Kramera=0,36, Chi-kwadrat=103,07 (df=6)

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotną, umiarkowaną zależność pomiędzy wiekiem respondentek a ich preferencjami towarzyskimi ($\chi^2=103,07 > \chi^2_{0,05;6}=12,59$, V Kramera=0,36). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza zerowa zakładająca związek pomiędzy wiekiem kobiet a ich preferencjami towarzyskimi została confirmowana. Otrzymane wyniki informują, że respondenci z najmłodszej kategorii wiekowej w większym stopniu preferują kontakty towarzyskie z przyjaciółmi i znajomymi. Jest to tendencja adekwatna do założeń przyjętych w hipotezie roboczej.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja związku pomiędzy wiekiem respondentek a okolicznościami organizowania spotkań towarzyskich. W hipotezie 2.8. przyjęto założenie, że osoby starsze częściej świętować będą jubileusze członków rodziny oraz organizować spotkania z okazji świąt, częściej również będą wskazywać, że nie organizują spotkań towarzyskich. Kobiety młodsze częściej spotykać będą się w celu wspólnego oglądania wydarzeń sportowych i innych interesujących relacji telewizyjnych. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 88. Wiek a okoliczności organizowania spotkań towarzyskich

Okoliczności organizowania spotkań towarzyskich		Wiek				Ogółem
		15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Święta i jubileusze członków rodziny	Tak	N 38	63	56	57	214
	%	43,2%	60,0%	62,9%	48,3%	53,5%
$p=0,02$, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,01 (df=3)						
Z okazji świąt	Tak	N 44	75	68	91	278
	%	50,0%	71,4%	76,4%	77,1%	69,5%
$p < 0,001$, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=21,20 (df=3)						
Wspólne oglądanie meczów, olimpiad, itp.	Tak	N 29	20	17	11	77
	%	33,0%	19,0%	19,1%	9,3%	19,3%
$p < 0,001$, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=18,12 (df=3)						
Nie organizuję	Tak	N 1	1	1	9	12
	%	1,1%	1,0%	1,1%	7,6%	3,0%
$p=0,006$, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,32 (df=3)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała słaby, lecz istotny związek pomiędzy wiekiem a organizowaniem spotkań towarzyskich na okoliczność świąt i jubileuszy członków ro-

dziny ($\chi^2=10,01 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,02$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem ankietowanych a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji świąt i jubileuszy członków rodziny została confirmowana. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, istotny związek. Uzyskane wyniki badań wskazują, że respondentki w wieku od 30 do 59 lat w większym stopniu organizują spotkania towarzyskie na wspomnianą okoliczność.

Istotny, słaby związek stwierdzono pomiędzy wiekiem respondentek a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji dorocznych świąt ($\chi^2=21,20 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,23). Należy uznać, że nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem a organizowaniem spotkań towarzyskich z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy została confirmowana. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że wraz ze wzrostem wieku ankietowane w większym stopniu organizują spotkania towarzyskie z okazji Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami przyjętymi w hipotezie roboczej.

Współczynnik zależności wykazał istotny, słaby związek pomiędzy wiekiem kobiet a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu wspólne oglądanie interesujących transmisji telewizyjnych ($\chi^2=18,12 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,21). Nie ma podstaw, aby w tym przypadku przyjąć hipotezę zerową, należy przyjąć natomiast hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wiekiem a organizowaniem spotkań towarzyskich mających na celu wspólne oglądanie transmisji interesujących wydarzeń została confirmowana. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że wraz ze wzrostem wieku respondentki rzadziej organizują spotkania towarzyskie z takiej okazji. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

Stwierdzono również istotną zależność pomiędzy wiekiem badanych a brakiem aktywności w organizowaniu spotkań towarzyskich ($\chi^2=12,32 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,23). Należy stwierdzić, że przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,006$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Uzyskany wynik pozwala orzec o confirmacji hipotezy roboczej zakładającej związek pomiędzy wiekiem a brakiem aktywności w organizowaniu

spotkań towarzyskich. Uzyskane wyniki informują, że najstarsze kobiety częściej przyznają, że nie organizują żadnych spotkań.

Hipoteza robocza 2.8. zakładająca związek pomiędzy wiekiem respondentek a ich preferencjami towarzyskimi i okolicznościami organizowania przez nie spotkań towarzyskich została w całości potwierdzona. Stwierdzono umiarkowany związek pomiędzy wiekiem pytanych a kategoriami osób, z którymi najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie, oraz słabe związki pomiędzy wiekiem a organizowaniem przez odpytywane spotkań towarzyskich z okazji: świętowania jubileuszy członków rodziny, dorocznych świąt, wspólnego oglądania transmisji interesujących wydarzeń kulturowych i sportowych oraz nieorganizowaniem spotkań towarzyskich.

W dotychczasowych badaniach stosunkowo mało brany jest pod uwagę taki aspekt aktywności kulturowej kobiet jak dbałość o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz osobisty rozwój. Przyjmując określone hipotezy podjęliśmy zadanie uwzględnienia tych zmiennych, co zostanie zaprezentowane w następnym paragrafie.

5.3. Dbłość o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój osobisty a zmienne różnicujące

W szerszej dymensji aktywności kulturowej mieszkanki wsi podkarpackich wyodrębnione zostały troska o sferę fizyczną oraz inwestowanie we własny rozwój społeczno-kulturowy. Analizując pierwszą z wymienionych zmiennych zaleźnych zauważyć należy, że w ponowoczesności kultura fizyczna staje się coraz istotniejszą dziedziną kultury. Jak zauważa Katarzyna Myśliwska ludzie ogarnia przemożna chęć dbałości o wygląd zewnętrzny, własne ciało, zdrowie i sprawność fizyczną¹⁰⁰⁹. Zdaniem Zygmunta Baumana jednostka staje się kolekcjonerem doznań estetycznych, dokładając jednocześnie starań by dostarczać ich innym. Ciało przestaje być narzędziem służącym do obrony i pracy a staje się przedmiotem estetycznej oceny i źródłem przyjemności¹⁰¹⁰. Anthony Giddens zwraca również uwagę, że „stajemy się odpowiedzialni za projekt własnego ciała”¹⁰¹¹.

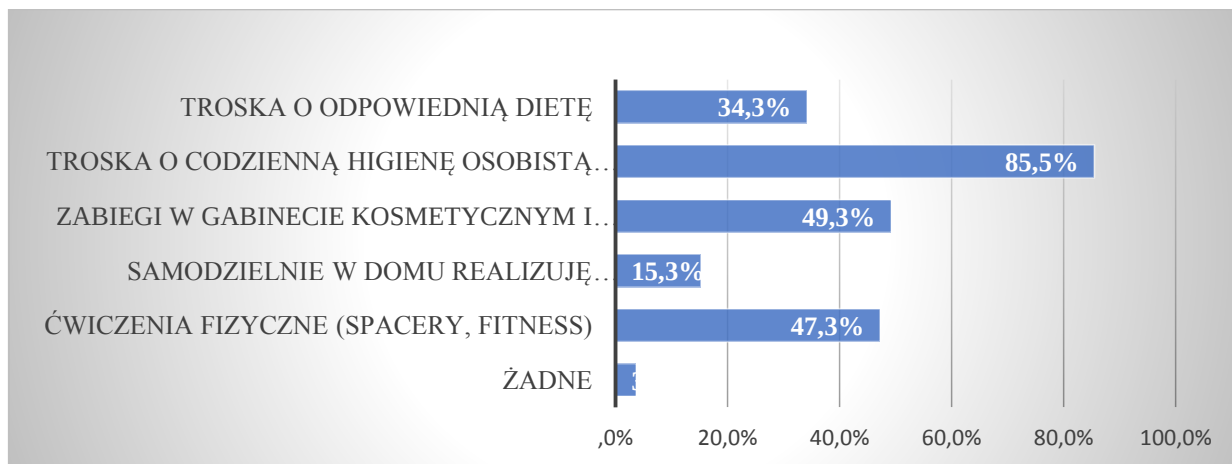
¹⁰⁰⁹ K. Myśliwska, *Dbłość o urodę w budzecie czasu*, w: J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza (red.), *Filozoficzne i społeczne aspekty sportu i turystyki*, Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie 2016, s. 304.

¹⁰¹⁰ Z. Bauman, *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 1995, s. 77.

¹⁰¹¹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość, „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, op. cit., s. 142.

Ankietowane kobiety zostały poproszone o wskazanie, jakie działania podejmują w trosce o swój wygląd zewnętrzny i kondycję zdrowotną. Uzyskane dane obrazuje poniższy wykres.

Wykres 27. Działania podejmowane w trosce o ciało i zdrowie (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Respondentki najczęściej wskazują, że działania pielęgnacyjne i upiększające jakie podejmują sprowadzają się do dbałości o codzienną higienę osobistą i stosowania właściwych kosmetyków. Odpowiedzi takiej udzieliło 85,5% respondentek, 49,3% wskazań dotyczyło korzystania z usług fryzjera i kosmetyczki, 47,3% ćwiczeń fizycznych zaś 34,3% stosowania diet. Wśród respondentek 15,3% wskazuje na realizowane samodzielnie w warunkach domowych zabiegi odmładzające zaś 3,8% deklaruje, że nie podejmuje żadnych działań w tym obszarze.

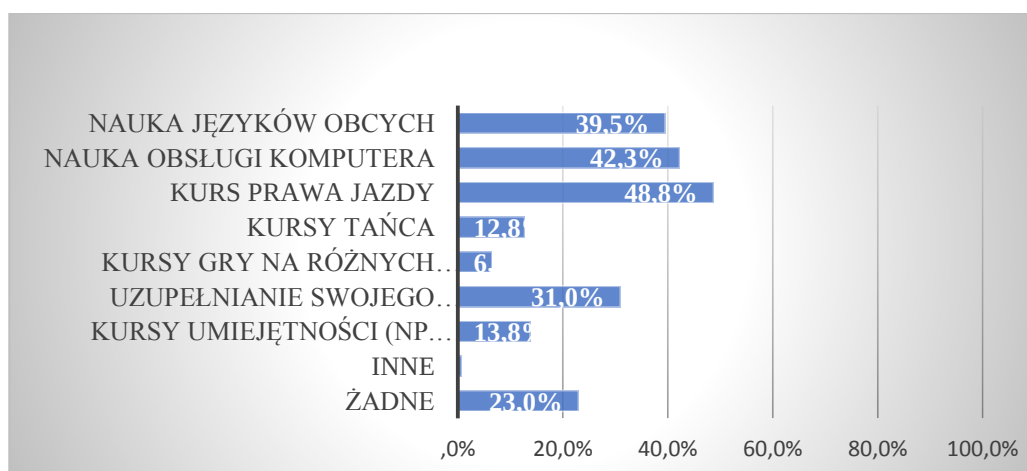
Drugim aspektem podejmowanych przez kobiety wiejskie praktyk kulturowych ukierunkowanych na doskonalenie siebie stała się, w prezentowanych badaniach, dbałość o własny rozwój społeczno-kulturowy. Praktyki te przejawiać się miały przede wszystkim w ciągłej aktualizacji i modernizacji posiadanej wiedzy i umiejętności podejmowanej zarówno na drodze samokształcenia, jak i uczestnictwa w sformalizowanych formach edukacji. U podstaw podejmowania działań ukierunkowanych na własny rozwój społeczno-kulturowy sytuuje się zazwyczaj indywidualna motywacja jednostki, wynikająca zarówno z jej chęci osobistego rozwoju lub podniesienia statusu społecznego, jak i aspektu zawodowego¹⁰¹². Zdaniem Franciszka Bereźnickiego praktyki takie przygotowują do „kształcenia ustawicznego, do procesu ciągłej edukacji obejmującej całe życie człowieka i służącego jego rozwojowi i twórczemu udziałowi w życiu i kulturze”¹⁰¹³. Respondentki

¹⁰¹² F. Andruszkiewicz, D. Kulik-Grzybek, *Edukacja ustawiczna determinantem zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2017, z. 106, s. 62.

¹⁰¹³ F. Bereźnicki, *Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli*, Kraków: Impuls 2015, s. 101.

zostały poproszone o wskazanie jakie działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego zdarzyło im się podejmować. Uzyskane dane przedstawia poniższy wykres.

Wykres 28. Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

Najwyższy odsetek wskazań dotyczył takich działań jak: odbywanie kursu prawa jazdy (48,8%), nauki obsługi komputera (42,3%), nauka języków obcych (39,5%), uzupełnianie swojego wykształcenia (31,0%). Pytane wskazywały również, że odbywają kursy np. umiejętności takich jak rysunek, florystyka itp. (31,0%), tańca (12,8%), gry na różnych instrumentach (6,5%). Wśród respondentek 0,8% wskazuje również na inne alternatywy takie jak kursy wyszywania, szydełkowania oraz kurs języka migowego, 23,0% deklaruje zaś, że nie podejmuje żadnych działań na rzecz swojego rozwoju społeczno-kulturowego.

Kluczowym zadaniem na tym etapie jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy opiniodawczyń oraz zmienna demograficzna: struktura wieku badanych różnicują praktyki kulturowe ukierunkowane na doskonalenie siebie (wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy)? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a deklaracjami respondentek o podejmowanych praktykach oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

Pierwszym etapem analiz była weryfikacja hipotezy roboczej 2.9. zakładającej związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a praktykami ukierunkowanymi na doskonalenie wyglądu zewnętrznego i na własny rozwój społeczno-kulturowy. W hipotezie roboczej przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności

w różnicowaniu branych pod uwagę aspektów aktywności kulturowej kobiet wiejskich będą w tym przypadku ilość dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym, wykształcenie rodziców i pochodzenie społeczne.

Weryfikacji statystycznej została poddana w pierwszej kolejności hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych ankietowanych a działaniami ukierunkowanymi na doskonalenie sfery fizycznej. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 89. Ilość dóbr kulturowych a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie			Ilość dóbr kulturowych					Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej
Troska o odpowiednią dietę	N		3	26	35	32	20	21
	Tak %		23,1%	21,3%	31,3%	52,5%	40,8%	48,8%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=24,25 (df=5)								
Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie kosmetyków	N		12	92	97	55	45	41
	Tak %		92,3%	75,4%	86,6%	90,2%	91,8%	95,3%
p=0,005, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,64 (df=5)								
Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i u fryzjera	N		4	43	54	37	30	29
	Tak %		30,8%	35,2%	48,2%	60,7%	61,2%	67,4%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=23,08 (df=5)								
Samodzielne zabiegi odmładzające w domu	N		0	10	10	14	11	16
	Tak %		,0%	8,2%	8,9%	23,0%	22,4%	37,2%
p<0,001, V Kramera=0,28, Chi-kwadrat=31,31 (df=5)								
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	N		3	47	48	37	29	25
	Tak %		23,1%	38,5%	42,9%	60,7%	59,2%	58,1%
p=0,005, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=16,89 (df=5)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza wykazała istotny statystycznie, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach respondentek a stosowaniem przez nie prozdrowotnych diet ($\chi^2=24,25>\chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,25). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej. Należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy liczbą dóbr kulturowych w domu rodzinnym a stosowaniem przez mieszkanki wsi odpowiednich diet została potwierdzona. Między zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że większa ilość dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek sprzyja stosowaniu odpowiednich diet. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

Istotny statystycznie związek występował również pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach pytanych a ich dbałością o codzienną higienę osobistą i stosowanie odpowiednich kosmetyków ($\chi^2=16,64 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,20). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,005$, należy przyjąć hipotezę alternatywną o zależności pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a troską o codzienną higienę i stosowanie odpowiednich kosmetyków istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane wyniki informują, że większa ilość dóbr kulturowych w domach respondentek sprzyja brany pod uwagę praktykom. Dodatkowo należy zauważyć, że kobiety również często dbają o codzienną higienę osobistą w sytuacji, gdy w domu rodzinnym nie znajdują się żadne dobra kulturowe.

Stwierdzono również występowanie istotnej, słabej zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a korzystaniem przez respondentki z usług kosmetyczki i fryzjera ($\chi^2=23,08 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,24). Również i w tym przypadku uznać należy, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach respondentek a korzystaniem przez nie z usług fryzjera i kosmetyczki została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że im więcej materialnych dóbr kulturowych znajduje się w domach rodzinnych respondentek, tym częściej wskazują one, że korzystają z usług kosmetyczki i fryzjera. Jest to kierunek zależności zgodny z założeniami hipotezy roboczej.

Wartość asymptotyczna testu wykazała również istotną, słabą zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a samodzielnym wykonywaniem zabiegów odmładzających ($\chi^2=31,31 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,28). Nie ma w tym przypadku podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Testowana hipoteza robocza została empirycznie potwierdzona. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domach respondentek a samodzielnym wykonywaniem zabiegów odmładzających istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki informują, że w sytuacji posiadania największej ilości materialnych dóbr kulturowych respondentki częściej wykonują samodzielnie zabiegi odmładzające. Ustalenie to potwierdza założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Istotna statystycznie, słaba zależność występowała również pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych ankietowanych kobiet a ich aktywnością fizyczną ($\chi^2=16,89 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,005$. Należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a aktywnością fizyczną kobiet wiejskich istnieje słaby, ale istotny związek. Otrzymane dane wskazują, że większa liczba dóbr kulturowych jakie znajdują się w domach rodzinnych respondentek sprzyja podejmowaniu aktywności fizycznej. Stwierdzona tendencja potwierdza założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Kolejno analizie została poddana hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych kobiet a działaniami podejmowanymi na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Uzyskane dane zostały przedstawione w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 90. Ilość dóbr kulturowych a działania na rzecz rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Nauka języków obcych	Tak	N	6	19	40	36	25	32	158
		%	46,2%	15,6%	35,7%	59,0%	51,0%	74,4%	39,5%
p<0,001, V Kramera=0,40, Chi-kwadrat=64,52 (df=5)									
Nauka obsługi komputera	Tak	N	3	26	50	35	25	30	169
		%	23,1%	21,3%	44,6%	57,4%	51,0%	69,8%	42,3%
p<0,001, V Kramera=0,33, Chi-kwadrat=44,75 (df=5)									
Kursy tańca	Tak	N	1	5	15	8	10	12	51
		%	7,7%	4,1%	13,4%	13,1%	20,4%	27,9%	12,8%
p=0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=20,02 (df=5)									
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	N	0	1	8	4	2	11	26
		%	,0%	,8%	7,1%	6,6%	4,1%	25,6%	6,5%
p<0,001, V Kramera=0,29, Chi-kwadrat=33,69 (df=5)									
Uzupełnianie swojego wykształcenia	Tak	N	2	26	38	23	12	23	124
		%	15,4%	21,3%	33,9%	37,7%	24,5%	53,5%	31,0%
p=0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=19,70 (df=5)									
Żadne	Tak	N	3	49	18	11	9	2	92
		%	23,1%	40,2%	16,1%	18,0%	18,4%	4,7%	23,0%
p<0,001, V Kramera=0,29, Chi-kwadrat=32,95 (df=5)									

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała umiarkowaną zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych respondentek a podejmowaniem przez nie nauki języków obcych ($\chi^2=64,52 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,40). Nie ma w tym przypadku podstaw do

przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a podejmowaniem nauki języków obcych została potwierdzona. Pomiedzy tymi zmiennymi występuje istotny, umiarkowany związek. Uzyskane dane wskazują, że w sytuacji wzrostu liczby dóbr kulturowych znajdujących się w posiadaniu rodzin respondentek badane kobiety częściej uczą się języków obcych. Stwierdzona tendencja potwierdza założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Stwierdzono istotny, umiarkowany związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych respondentek a podejmowaniem przez nie nauki obsługi komputera ($\chi^2=44,75 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,33). Również i w tym przypadku należy uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej, należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach ankietowanych a podejmowaniem nauki obsługi komputera została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje istotna, umiarkowana zależność. Uzyskane dane wskazują, że w sytuacji posiadania większej ilości dóbr kulturowych badane częściej podejmują naukę obsługi komputera.

Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy ilością posiadanych dóbr kulturowych a uczestnictwem w kursach tańca ($\chi^2=20,02 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,22). Przyjęcie w tym przypadku hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,001$. Należy przyjąć w tym przypadku hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza została potwierdzona. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a uczestnictwem kobiet w kursach tańca istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane dane wskazują, że w sytuacji posiadania większej ilości dóbr kulturowych mieszkanki wsi częściej podejmują taką aktywność. Kierunek stwierdzonej zależności jest zgodny z założeniami postawionymi w hipotezie roboczej.

Stwierdzono istotną zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a uczestnictwem w kursach gry na instrumentach ($\chi^2=33,69 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$). Jest to zależność słaba (V Kramera=0,29). Należy i w tym przypadku uznać, że brak jest podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej o braku związku a należy przyjąć hipotezę alternatywną o istniejącej zależności. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy ilością posiadanych dóbr kulturowych a uczestnictwem w kursach gry na różnych instrumentach została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi występuje słaby, ale istotny związek. Uzyskane dane informują, że w sytuacji posiadania największej ilości materialnych dóbr kulturowych

respondentki częściej uczestniczą w kursach gry na różnych instrumentach muzycznych. Stwierdzona tendencja potwierdza założenia hipotezy roboczej.

Analiza statystyczna wykazała także istotny, słaby związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek a uzupełnianiem przez nie wykształcenia ($\chi^2=19,70 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,22). Nie ma podstaw do przyjęcia hipotezy zerowej o braku zależności, należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy ilością posiadanych przez kobiety dóbr kulturowych a uzupełnianiem przez nie wykształcenia została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaba, ale istotna zależność. Uzyskane dane informują, że w przypadku posiadania największej ilości dóbr kulturowych uczestniczki badania częściej podejmują działania mające na celu uzupełnienie swojego wykształcenia.

Stwierdzono również istotną statystycznie słabą zależność pomiędzy ilością posiadanych dóbr kulturowych a nie podejmowaniem żadnych działań na rzecz swojego rozwoju społeczno-kulturowego ($\chi^2=32,95 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,29). Nie ma podstaw w tym przypadku do przyjęcia hipotezy zerowej o braku zależności. Należy przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy ilością posiadanych dóbr kulturowych a nie podejmowaniem żadnych działań na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego została potwierdzona. Pomiedzy zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wskazują, że respondentki posiadające najmniejszą ilość dóbr kulturowych w swoich domach rodzinnych częściej wskazywały, że nie podejmują żadnych działań na rzecz swojego rozwoju. ($\chi^2=32,95 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,29). Pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie.

Na kolejnym etapie analiz weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a działaniami podejmowanymi w celu doskonalenia swojego wyglądu zewnętrznego i kondycji zdrowotnej. Analiza statystyczna wykazała istotny związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a podejmowaniem przez nie aktywności fizycznej ($\chi^2=23,09 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to związek o słabej sile (V Kramera=0,24). W tym przypadku przyjęcie hipotezy zerowej wiązałoby się z błędem $p < 0,001$, należy zatem przyjąć hipotezę alternatywną o związku pomiędzy tymi zmiennymi. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wykształceniem rodziców a podejmowaniem przez nie aktywności fizycznej została potwierdzona. Pomiedzy tymi zmiennymi istnieje słaby, ale istotny związek. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 91. Wykształcenie rodziców a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Troska o odpowiednią dietę	Tak	N	40	45	34	11	7	137
		%	30,8%	31,9%	37,4%	39,3%	70,0%	34,3%
p=0,12								
Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie właściwych kosmetyków	Tak	N	111	118	77	26	10	342
		%	85,4%	83,7%	84,6%	92,9%	100,0%	85,5%
p=0,50								
Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i u fryzjera	Tak	N	57	68	49	18	5	197
		%	43,8%	48,2%	53,8%	64,3%	50,0%	49,3%
p=0,30								
Samodzielne zabiegi odmładzające w domu	Tak	N	20	19	16	5	1	61
		%	15,4%	13,5%	17,6%	17,9%	10,0%	15,3%
p=0,90								
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	Tak	N	40	72	55	16	6	189
		%	30,8%	51,1%	60,4%	57,1%	60,0%	47,3%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=23,09 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Zakładano, że kobiety posiadające rodziców z wyższym stopniem wykształcenia częściej deklaruować będą dbałość o swój wygląd zewnętrzny i zdrowie. Uzyskane wyniki informują, że w sytuacji niższego poziomu wykształcenia rodziców ankietowane kobiety rzadziej ćwiczą fizycznie. W przypadku pozostałych działań w zakresie dbania o wygląd zewnętrzny i zdrowie nie zaobserwowano różnic istotnych statystycznie.

Kolejną weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza zakładająca zależność pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. W hipotezie tej przyjęto założenie, że częściej działania takie podejmować będą mieszkanki wsi podkarpackich posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształcenia. Otrzymane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 92. Wykształcenie rodziców a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Nauka języków obcych	Tak	N	44	39	42	24	9	158
		%	33,8%	27,7%	46,2%	85,7%	90,0%	39,5%
p<0,001, V Kramera=0,34, Chi-kwadrat=47,39 (df=4)								
Nauka obsługi komputera	Tak	N	43	56	46	20	4	169
		%	33,1%	39,7%	50,5%	71,4%	40,0%	42,3%
p=0,002, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,21 (df=4)								
Kurs prawa jazdy	Tak	N	36	73	60	19	7	195
		%	27,7%	51,8%	65,9%	67,9%	70,0%	48,8%
p<0,001, V Kramera=0,32, Chi-kwadrat=40,24 (df=4)								
Kursy tańca	Tak	N	10	13	15	8	5	51
		%	7,7%	9,2%	16,5%	28,6%	50,0%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=24,48 (df=4)								
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	N	2	4	8	7	5	26
		%	1,5%	2,8%	8,8%	25,0%	50,0%	6,5%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=56,07 (df=4)								
Uzupełnianie swojego wykształcenia	Tak	N	28	40	37	17	2	124
		%	21,5%	28,4%	40,7%	60,7%	20,0%	31,0%
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=21,99 (df=4)								
Żadne	Tak	N	45	35	11	1	0	92
		%	34,6%	24,8%	12,1%	3,6%	,0%	23,0%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=25,24 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela nr 92 przedstawia zaistnienie, umiarkowanych związków pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a podejmowaniem przez nie nauki języków obcych ($\chi^2=47,39 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,34), kursów prawa jazdy ($\chi^2=40,24 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,32), kursów gry na różnych instrumentach ($\chi^2=56,07 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,37) oraz istotne, słabe związki pomiędzy wykształceniem rodziców a podejmowaniem przez kobiety nauki obsługi komputera ($\chi^2=17,21 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,21), kursów tańca ($\chi^2=24,48 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,25) i uzupełnianiem wykształcenia ($\chi^2=21,99 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,23). Współczynnik zależności wykazał także słaby istotny związek pomiędzy wykształceniem rodziców a deklaracjami braku działań służących własnemu rozwojowi ($\chi^2=25,24 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,25).

Należy uznać, że w wymienionych przypadkach nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych o braku zależności a należy przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze zostały konfirmowane. Brak istotnej zależności występował pomiędzy wykształceniem rodziców a uczestnictwem w kursach umiejętności i podejmowaniem innych działań niewymienionych w badaniu. Hipotezy mówiące o tych

zależnościach zostały sfalsyfikowane. Dane wskazują, że niski poziom wykształcenia rodziców sprawia, że kobiety rzadziej podejmują działania na rzecz rozwoju społeczno-kulturowego w większości uwzględnionych przypadków. Wyłącznie w odniesieniu do kursów różnica jest niewiele poza przyjętym poziomem istotności, chociaż i w tym przypadku kobiety posiadające rodziców o niższym poziomie wykształcenia w mniejszym stopniu podejmują wymienione działania.

Przyjęto również założenie, że częściej działania służące własnemu rozwojowi podejmować będą kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich. Uzyskane wyniki przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 93. Pochodzenie społeczne a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Pochodzenie społeczne			Ogółem
			Chłopskie	Robotnicze	Inteli- genckie	
Nauka języków obcych	Tak	N	40	87	31	158
		%	31,50%	38,33%	67,40%	39,50%
p<0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=18,51 (df=2)						
Nauka obsługi kompu- tera	Tak	N	45	92	32	169
		%	35,43%	40,53%	69,60%	42,30%
p<0,001, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=16,76 (df=2)						
Kurs prawa jazdy	Tak	N	46	117	32	195
		%	36,22%	51,54%	69,60%	48,80%
p<0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,67 (df=2)						
Kursy tańca	Tak	N	10	24	17	51
		%	7,90%	10,60%	37,00%	12,80%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=27,91 (df=2)						
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	N	3	14	9	26
		%	2,40%	6,20%	19,57%	6,50%
p<0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,54 (df=2)						
Uzupełnianie swojego wykształcenia	Tak	N	31	66	27	124
		%	24,41%	29,10%	58,70%	31,00%
p<0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=19,47 (df=2)						
Kursy umiejętności (np. florystyki, rysunku, itp.)	Tak	N	9	36	10	55
		%	7,10%	15,90%	21,74%	13,80%
p=0,02, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=8,10 (df=2)						
Żadne	Tak	N	43	48	1	92
		%	33,90%	21,15%	2,17%	23,00%
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=20,16 (df=2)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała słabe istotne związki pomiędzy pochodzeniem społecznym ankietowanych a: nauką języków obcych ($\chi^2=18,51 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,22), nauką obsługi komputera ($\chi^2=16,76 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,21), uczestnictwem w kursach prawa jazdy ($\chi^2=16,67 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,20), tańca

($\chi^2=27,91 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,26), gry na różnych instrumentach ($\chi^2=16,54 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,20) oraz umiejętności (np. florystyki, rysunku ($\chi^2=8,10 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,14), uzupełnianiem swojego wykształcenia ($\chi^2=19,47 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,22)). Współczynnik zależności wykazał również istotny słaby związek pomiędzy pochodzeniem społecznym a brakiem działań podejmowanych na rzecz rozwoju społeczno-kulturowego przez badane kobiety ($\chi^2=20,16 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,23). Należy w wymienionych przypadkach uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych hipotezy a przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. W tych aspektach możemy orzec o confirmacji hipotezy. Kierunek stwierdzonej zależności jest zbieżny z założeniami hipotezy roboczej. Częściej działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego podejmują kobiety z rodzin inteligenckich. Kategorią nie podejmującą działań ukierunkowanych na własny rozwój są częściej kobiety pochodzące z rodzin chłopskich.

W wyniku weryfikacji hipotezy roboczej 2.9. zakładającej związek pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a praktykami ukierunkowanymi na dbałość o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy stwierdzono umiarkowane zależności pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych kobiet a podejmowaniem przez nie nauki języków obcych, obsługi komputera oraz pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a podejmowaniem przez nie same nauki języków obcych, nauki jazdy oraz uczestnictwa w kursach gry na różnych instrumentach. Słabe, istotne statystycznie związki występowały pomiędzy: ilością dóbr kulturowych będących w posiadaniu rodzin respondentek (badanych) a ich troską o odpowiednią dietę, codzienną higienę i stosowanie odpowiednich kosmetyków, korzystaniem z usług fryzjera i kosmetyczki, wykonywaniem samodzielnie zabiegów odmładzających w domu, wykonywaniem ćwiczeń fizycznych (*ćwiczeniami fizycznymi*); pomiędzy ilością dóbr kulturowych a uczestnictwem w kursach tańca, kursach gry na różnych instrumentach i uzupełnianiem swojego wykształcenia; pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a praktykowaniem ćwiczeń fizycznych, pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców a podejmowaniem przez ankietowane nauki obsługi komputera, nauki tańca, uzupełnianiem swojego wykształcenia oraz niepodejmowaniem działań na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Wykazano również istotne statystycznie słabe związki pomiędzy pochodzeniem społecznym respondentek a nauką języków obcych i obsługi komputera, uczestnictwem w kursach prawa jazdy, tańca, gry na instrumentach, różnych umiejętności,

uzupełnianiem swojego wykształcenia oraz niepodjmowaniem żadnych działań. Pozostałe związki nie były istotne statystycznie.

Kolejnym etapem analiz była weryfikacja hipotezy 2.10. zakładającej związek pomiędzy zmiennymi związanymi ze środowiskiem lokalnym a praktykami kulturowymi podejmowanymi przez respondentki w trosce o wygląd zewnętrzny i rozwój społeczno-kulturowy. Przyjęto w niej założenie, że zmienną o największym stopniu istotności będzie czas zamieszkiwania na wsi. W pierwszej kolejności podjęte analizy dotyczyły zakładanego w hipotezie związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a praktykami ukierunkowanymi na doskonalenie sfery fizycznej. Analiza statystyczna wykazała brak zależności pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a podejmowaniem przez respondentki branych pod uwagę działań ukierunkowanych na dbałość o wygląd zewnętrzny i zdrowie. We wszystkich analizowanych przypadkach należy przyjąć hipotezy zerowe o braku zależności pomiędzy zmiennymi i uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez alternatywnych. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a podejmowaniem przez respondentki działań w celu pielęgnacji wyglądu zewnętrznego i zdrowia została w całości sfalsyfikowana (zob. Tabela A 36, Aneks, s. 483).

Weryfikacji poddana została również hipoteza zakładająca istnienie związku pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a podejmowaniem przez ankietowane kobiety działań ukierunkowanych na rozwój społeczno-kulturowy. Zawarto w niej założenie, że częściej działania takie podejmować będą kobiety krócej zamieszkujące na wsi. Uzyskane wyniki badań prezentuje poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 94. Czas zamieszkiwania na wsi a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
			Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	N	13	7	6	26
		%	11,6%	4,2%	4,9%	6,5%
p=0,04, V Kramera=0,13, Chi-kwadrat=6,72 (df=2)						
Kursy umiejętności (np. florystyki, rysunku, itp.)	Tak	N	9	31	15	55
		%	8,0%	18,8%	12,2%	13,8%
p=0,03, V Kramera=0,13, Chi-kwadrat=6,87 (df=2)						

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała związki o słabej sile pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a uczestnictwem w kursach gry na różnych instrumentach ($\chi^2=6,72 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,13) oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a uczestnictwem w kursach umiejętności ($\chi^2=6,87 > \chi^2_{0,05;2}=5,99$, V Kramera=0,13). Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przy-

jąc hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy tymi zmiennymi. W tej części hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a działaniami podejmowanymi na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego została konfirmowana, zaś w pozostałych aspektach została sfalsyfikowana. Otrzymane wyniki informują, że udział w kursach gry na instrumentach jest częstszy w przypadku kobiet zamieszkujących na wsi do 10 lat, kursy umiejętności rozpoczynają natomiast częściej respondentki zamieszkujące na wsi od 11 do 20 lat. Częściowo potwierdza to założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Hipoteza 2.10., zakładająca związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a praktykami kulturowymi ukierunkowanymi na doskonalenie wyglądu zewnętrznego i własny rozwój społeczno-kulturowy, została zatem w przeważającej części sfalsyfikowana. Brak istotnych statystycznie zależności stwierdzono pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a działaniami podejmowanymi przez respondentki w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a takimi wskaźnikami działań na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego jak: nauka języków obcych, nauka obsługi komputera, uzupełnianiem swojego wykształcenia, uczestnictwem w kursach prawa jazdy i tańca oraz niepodjęciem działań na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Potwierdzone zostały jedynie dwa związki o słabej sile pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a uczestnictwem respondentek w kursach gry na różnych instrumentach oraz pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi a uczestnictwem w kursach różnych umiejętności np. florystyki, rysunku itp.

Weryfikacji statystycznej poddana została również hipoteza 2.11. zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a praktykami kulturowymi podejmowanymi przez kobiety wiejskie na rzecz doskonalenia sfery fizycznej i pozyskiwania nowych umiejętności. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będą: wykształcenie respondentek, sytuacja materialna, uznawane przez nie wartości i autodeklaracja religijna.

Analizie poddana została hipotetycznie przyjęta zależność pomiędzy wykształceniem respondentek a działaniami ukierunkowanymi na doskonalenie wyglądu zewnętrznego. Przyjęto, że praktyki takie będą częstsze w przypadku respondentek o wyższym poziomie wykształcenia. Współczynnik zależności wykazał statystycznie istotne, aczkolwiek słabe związki pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a stosowaniem przez nie odpowiednich diet ($\chi^2=22,46 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,24), dbaniem o higienę osobistą i stosowaniem właściwych kosmetyków ($\chi^2=12,66 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,18), korzy-

staniem z usług fryzjera i kosmetyczki ($\chi^2=20,16 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,22), samodzielnym stosowaniem w domu zabiegów odmładzających ($\chi^2=9,62 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,15), uprawianiem sportu ($\chi^2=31,93 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,28). Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o zależnościach pomiędzy wykształceniem a wskazanymi aspektami dbałości o własny wygląd i zdrowie zostały confirmowane. Wartość asymptotyczna testu wskazuje również na istnienie pewnej zależności pomiędzy wykształceniem kobiet a niepodjęciem przez nie działań na rzecz doskonalenia sfery fizycznej. W tym przypadku nie został jednak spełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat, dlatego też wynik ten należy traktować wyłącznie jako tendencję w obrębie badanej grupy. Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione w poniższej zbiorczej tabeli.

Tabela 95. Poziom wykształcenia a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Troska o odpowiednią dietę	N	16	17	48	24	32	137
	Tak %	36,4%	16,7%	35,8%	47,1%	46,4%	34,3%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=22,46 (df=4)							
Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie właściwych kosmetyków	N	36	78	121	43	64	342
	Tak %	81,8%	76,5%	90,3%	84,3%	92,8%	85,5%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,66 (df=4)							
Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i u fryzjera	N	11	41	75	29	41	197
	Tak %	25,0%	40,2%	56,0%	56,9%	59,4%	49,3%
p<0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=20,16 (df=4)							
Samodzielne zabiegi odmładzające w domu	N	4	8	27	8	14	61
	Tak %	9,1%	7,8%	20,1%	15,7%	20,3%	15,3%
p=0,05, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=9,62 (df=4)							
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	N	15	30	66	35	43	189
	Tak %	34,1%	29,4%	49,3%	68,6%	62,3%	47,3%
p<0,001, V Kramera=0,28, Chi-kwadrat=31,93 (df=4)							
Żadne	N	4	9	1	1	0	15
	Tak %	9,1%	8,8%	,7%	2,0%	,0%	3,8%
p=0,002, V Kramera=0,21							

Źródło: Własne badania empiryczne

Otrzymane wyniki informują, że kobiety z wykształceniem zasadniczym zawodowym rzadziej od pozostałych troszczą się o odpowiednią dietę i higienę osobistą. Wzrost poziomu wykształcenia sprzyja wykonywaniu zabiegów kosmetycznych, samodzielnym zabiegom odmładzającym oraz ćwiczeniom fizycznym. Kierunek stwierdzonych zależności pokrywa się zatem w dużej mierze z założeniami hipotezy roboczej.

Dane dotyczące weryfikacji statystycznej hipotezy zakładającej związek pomiędzy poziomem wykształcenia a działaniami podejmowanymi przez kobiety na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Prezentuje tabela nr 96.

Tabela 96. Poziom wykształcenia a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Poziom wykształcenia					Ogółem
			Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Nauka języków obcych	Tak	N	13	17	63	26	39	158
		%	29,55%	16,67%	47,01%	50,98%	56,52%	39,5%
p<0,001, V Kramera=0,31, Chi-kwadrat=38,42 (df=4)								
Nauka obsługi komputera	Tak	N	5	26	69	28	41	169
		%	11,36%	25,49%	51,49%	54,90%	59,42%	42,3%
p<0,001, V Kramera=0,34, Chi-kwadrat=45,32 (df=4)								
Kurs prawa jazdy	Tak	N	3	24	78	38	52	195
		%	6,82%	23,53%	58,21%	74,51%	75,36%	48,8%
p<0,001, V Kramera=0,49, Chi-kwadrat=94,84 (df=4)								
Kursy tańca	Tak	N	3	5	12	12	19	51
		%	6,82%	4,90%	8,96%	23,53%	27,54%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=27,66 (df=4)								
Kursy gry na instrumentach	Tak	N	3	1	9	8	5	26
		%	6,82%	0,98%	6,72%	15,69%	7,25%	6,5%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,28 (df=4)								
Uzupełnianie wykształcenia	Tak	N	3	11	43	19	48	124
		%	6,82%	10,78%	32,09%	37,25%	69,57%	31,0%
p<0,001, V Kramera=0,45, Chi-kwadrat=80,50 (df=4)								
Żadne	Tak	N	28	43	16	4	1	92
		%	63,64%	42,16%	11,94%	7,84%	1,45%	23,0%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=25,24 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak wynika z powyższej tabeli analiza statystyczna wykazała istotną zależność pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a podejmowaniem przez nie nauki języków obcych ($\chi^2=38,42 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$). Jest to umiarkowana zależność (V Kramera=0,31). Istotne umiarkowane związki wykazano również pomiędzy wykształceniem respondentek a podejmowaniem przez nie nauki obsługi komputera ($\chi^2=45,32 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,34), uczestnictwem w kursach nauki jazdy ($\chi^2=94,84 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,49)

oraz pomiędzy poziomem wykształcenia a jego uzupełnianiem ($\chi^2=80,50 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,45). Współczynnik zależności wykazał również słabe związki pomiędzy wykształceniem kobiet a uczestnictwem w kursach tańca ($\chi^2=27,66 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,26), kursach gry na różnych instrumentach ($\chi^2=12,28 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,18) oraz niepodjęciem żadnych działań na rzecz własnego rozwoju ($\chi^2=25,24 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,25). Należy w tych przypadkach uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych a należy przyjąć hipotezy alternatywne zakładające istnienie związków pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o zależności pomiędzy poziomem wykształcenia a podejmowaniem poszczególnych działań służących rozwojowi społeczno-kulturowemu zostały konfirmowane.

Hipoteza robocza 2.11. zakładała, że działania mające służyć doskonaleniu wiedzy oraz umiejętności będą podejmowane częściej przez kobiety posiadające wyższy poziom wykształcenia. Uzyskane dane wskazują, że posiadające wyższe wykształcenie częściej podejmują działania na rzecz własnego rozwoju, wyjątek stanowiły kursy umiejętności, które częściej podejmują te z wykształceniem pomaturalnym. Im niższe było wykształcenie respondentek, tym częściej deklarują, że nie podejmują tego typu działań. Stwierdzone kierunki zależności są zatem zbieżne z założeniami hipotezy roboczej.

Weryfikowana hipoteza 2.11. zakładała również związek pomiędzy sytuacją materialną respondentek a uszczegółowionymi aspektami wskazującymi na dbałość o własny wygląd zewnętrzny i zdrowie. Weryfikowana hipoteza robocza zakładała, że im wyższa będzie subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej, tym częściej kobiety wskazywać będą, że podejmują działania mające na celu doskonalenie swojego wyglądu zewnętrznego i zdrowia. Uzyskane wyniki badań ilustruje poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 97. Sytuacja materialna a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie			Sytuacja materialna				Ogółem
			Zła	Przeciętna	Dobra	Bardzo dobra	
Troska o odpowiednią dietę	N		1	30	94	12	137
	Tak %		14,3%	26,5%	35,9%	66,7%	34,3%
p=0,005, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,92 (df=3)							
Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie właściwych kosmetyków	N		3	90	232	17	342
	Tak %		42,9%	79,6%	88,5%	94,4%	85,5%
p=0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,52 (df=3)							

Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i u fryzjera	Tak	N	2	35	146	14	197
		%	28,6%	31,0%	55,7%	77,8%	49,3%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=26,56 (df=3)							
Samodzielnie zabiegi odmładzające w domu	Tak	N	0	4	49	8	61
		%	,0%	3,5%	18,7%	44,4%	15,3%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=27,54 (df=3)							
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	Tak	N	3	38	135	13	189
		%	42,9%	33,6%	51,5%	72,2%	47,3%
p=0,002, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,89 (df=3)							
Żadne	Tak	N	2	8	5	0	15
		%	28,6%	7,1%	1,9%	,0%	3,8%
p<0,001, V Kramera=0,22							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne, słabe związki pomiędzy sytuacją materialną respondentek a stosowaniem właściwej diety ($\chi^2=12,92 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,18), troską o higienę osobistą i dobór właściwych kosmetyków ($\chi^2=16,52 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,20), korzystaniem z zabiegów fryzjerskich i kosmetycznych ($\chi^2=26,56 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,26), stosowaniem zabiegów odmładzających ($\chi^2=27,54 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,26), uprawianiem sportu ($\chi^2=14,89 > \chi^2_{0,05;3}=9,49$, V Kramera=0,19). Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych a należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących zależnościach. Hipotezy robocze zakładające istnienie tych zależności zostały confirmowane. Wartość asymptotyczna testu wykazała również istnienie pewnej zależności pomiędzy sytuacją materialną respondentek a niepodjęciem działań mających na celu doskonalenie własnego wyglądu zewnętrznego i będących wyrazem troski o zdrowie, jednak ze względu na niespełnienie warunku minimalnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat tendencję tę można rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy. Prezentowane w tabeli dane dają podstawę by stwierdzić, że im lepiej respondentki oceniają swoją sytuację materialną tym częściej podejmują wyodrębnione działania. Kierunki stwierdzonych zależności pokrywają się zatem z założeniami hipotezy roboczej. Dane wskazują także, że im mniej korzystnie ankietowane oceniają własną sytuację materialną, tym częściej deklarują, że nie podejmują działań w trosce o swój wygląd zewnętrzny i zdrowie. Tendencja ta nie może być jednak podstawą generalizacji.

Ostatnim etapem analiz dotyczących hipotezy 2.11. była weryfikacja zakładanego związku pomiędzy autodeklaracją religijną ankietowanych kobiet wiejskich a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Analiza

wykazała istotne statystycznie słabe związki pomiędzy autodeklaracją religijną ankietowanych kobiet a nauką języków obcych ($\chi^2=29,84 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,27), odbywaniem kursów jazdy ($\chi^2=14,78 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,19), odbywaniem kursów tańca ($\chi^2=26,38 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,26) i kursów gry na instrumentach ($\chi^2=13,31 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,18), uzupełnianiem swojego wykształcenia ($\chi^2=14,14 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,19). Stwierdzono również istotny słaby związek pomiędzy deklarowaną religijnością a niepodjęciem takich działań ($\chi^2=10,52 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16). Należy uznać, że nie ma w tych przypadkach podstaw do przyjęcia hipotez zerowych a przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze zakładające wymienione zależności zostały konfirmowane. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa tabela.

Tabela 98. Autodeklaracja religijna a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego			Autodeklaracja religijna				Ogółem
			Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Nauka języków obcych	Tak	N	111	38	6	3	158
		%	33,5%	71,7%	54,5%	60,0%	39,5%
p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=29,84 (df=3)							
Nauka obsługi komputera	Tak	N	133	29	6	1	169
		%	40,2%	54,7%	54,5%	20,0%	42,3%
p=0,13							
Kurs prawa jazdy	Tak	N	147	36	8	4	195
		%	44,4%	67,9%	72,7%	80,0%	48,8%
p=0,002, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,78 (df=3)							
Kursy tańca	Tak	N	30	15	5	1	51
		%	9,1%	28,3%	45,5%	20,0%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=26,38 (df=3)							
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	N	15	9	1	1	26
		%	4,5%	17,0%	9,1%	20,0%	6,5%
p=0,004, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,31 (df=3)							
Uzupełnianie swojego wykształcenia	Tak	N	91	25	7	1	124
		%	27,5%	47,2%	63,6%	20,0%	31,0%
p=0,003, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,14 (df=3)							
Kursy umiejętności	Tak	N	43	9	1	2	55
		%	13,0%	17,0%	9,1%	40,0%	13,8%
p=0,29							
Żadne	Tak	N	86	6	0	0	92
		%	26,0%	11,3%	,0%	,0%	23,0%
p=0,02, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,52 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Hipoteza robocza zakładała, że osoby głęboko wierzące i regularnie praktykujące rzadziej inwestować będą we własny rozwój społeczno-kulturowy, koncentrując się w większym stopniu na sferze duchowej. Z uzyskanych danych wynika, że kobiety wierzące i praktykujące regularnie rzadziej podejmują działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie. Stwierdzone tendencje pokrywają się zatem z założeniami hipotezy roboczej.

W oparciu o uzyskane dane można więc stwierdzić, że przeważająca część hipotezy 2.11. zakładającej związek pomiędzy osobistym kapitałem kulturowym kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego została confirmowana. Poziom wykształcenia, sytuacja materialna i autodeklaracja religijna różnicują w istotny sposób większość aspektów działań podejmowanych w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy.

Kolejną weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza 2.12. zakładająca związek pomiędzy wiekiem respondentek a działaniami podejmowanymi w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy. w pierwszej kolejności analizom poddana została zakładana zależność pomiędzy wiekiem kobiet a działaniami mającymi na celu doskonalenie sfery fizycznej. Otrzymane wyniki badań przedstawia kolejna zbiorcza tabela.

Tabela 99. Wiek a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie			Wiek				Ogółem
			15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Troska o odpowiednią dietę	Tak	N	40	38	28	31	137
		%	45,5%	36,2%	31,5%	26,3%	34,3%
p=0,003, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=8,73 (df=3)							
Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i z usług fryzjera	Tak	N	46	64	50	37	197
		%	52,3%	61,0%	56,2%	31,4%	49,3%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=22,90 (df=3)							
Samodzielnie w domu realizuję zabiegi odmładzające	Tak	N	20	19	12	10	61
		%	22,7%	18,1%	13,5%	8,5%	15,3%
p=0,03, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=8,87 (df=3)							
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	Tak	N	55	61	43	30	189
		%	62,5%	58,1%	48,3%	25,4%	47,3%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=35,76 (df=3)							
Żadne	Tak	N	3	1	1	10	15
		%	3,4%	1,0%	1,1%	8,5%	3,8%
p=0,01, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,30 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie słabe związki pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a: stosowaniem przez nie odpowiedniej diety

($\chi^2=8,73>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,15), korzystaniem z usług kosmetyczki i fryzjera ($\chi^2=22,90>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,24), samodzielnym wykonywaniem zabiegów odmładzających ($\chi^2=8,87>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,15), deklaracjami braku takich działań ($\chi^2=11,30>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,17) oraz statystycznie istotny, umiarkowany związek pomiędzy wiekiem a wykonywaniem ćwiczeń fizycznych ($\chi^2=35,76>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,30). Należy przyjąć w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących zależnościach. Wskazane aspekty hipotezy 2.12. zostały confirmowane. Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie odpowiednich kosmetyków nie jest różnicowana istotnie statystycznie przez wiek respondentek. Uzyskane dane wskazują, że młodsze respondenci częściej dbają o ciało i zdrowie, co jest zgodne z kierunkiem zależności zakładanym w hipotezie roboczej.

Istotnym kierunkiem analiz odnoszącym się do hipotezy roboczej 2.12. jest weryfikacja przypuszczalnej zależności pomiędzy wiekiem respondentek a działaniami na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Otrzymane wyniki badań przedstawia tabela 100.

Tabela 100. Wiek a działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego

Działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego		Wiek				Ogółem
		15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Nauka języków obcych	Tak	64	43	28	23	158
	N %	72,7%	41,0%	31,5%	19,5%	39,5%
p<0,001, V Kramera=0,40, Chi-kwadrat=62,92 (df=3)						
Nauka obsługi komputera	Tak	44	58	50	17	169
	N %	50,0%	55,2%	56,2%	14,4%	42,3%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=54,00 (df=3)						
Kurs prawa jazdy	Tak	65	72	49	9	195
	N %	73,9%	68,6%	55,1%	7,6%	48,8%
p<0,001, V Kramera=0,55, Chi-kwadrat=120,01 (df=3)						
Kursy tańca	Tak	26	15	6	4	51
	N %	29,5%	14,3%	6,7%	3,4%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,30, Chi-kwadrat=34,72 (df=3)						
Kursy gry na różnych instrumentach	Tak	19	5	1	1	26
	N %	21,6%	4,8%	1,1%	0,8%	6,5%
p<0,001, V Kramera=0,33, Chi-kwadrat=43,93 (df=3)						
Uzupełnianie swojego wykształcenia	Tak	35	45	23	21	124
	N %	39,8%	42,9%	25,8%	17,8%	31,0%
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=20,79 (df=3)						

Kursy umię- jętności	Tak	N %	14 15,9%	24 22,9%	3 3,4%	14 11,9%	55 13,8%
p=0,001, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,13 (df=3)							
Żadne	Tak	N %	4 4,5%	10 9,5%	12 13,5%	66 55,9%	92 23,0%
p<0,001, V Kramera=0,51, Chi-kwadrat=104,50 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela 100 obrazuje wyniki analizy statystycznej, która wykazała silne zależności pomiędzy wiekiem a podejmowaniem nauki jazdy ($\chi^2=120,01 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,55) oraz pomiędzy wiekiem a nie podejmowaniem działań na rzecz własnego rozwoju na płaszczyźnie społeczno-kulturowej ($\chi^2=104,50 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,51); umiarkowane zależności pomiędzy wiekiem a nauką języków obcych ($\chi^2=62,92 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,40), nauką obsługi komputera ($\chi^2=54,00 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,37), uczestnictwem w kursach tańca ($\chi^2=34,72 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,30) i kursach gry na instrumentach ($\chi^2=43,93 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,33) oraz słabe zależności pomiędzy wiekiem kobiet a uzupełnianiem przez nie wykształcenia ($\chi^2=20,79 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,23) i uczestnictwem w kursach umiejętności ($\chi^2=16,13 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,20). W odniesieniu do wszystkich przypadków uznajemy, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych. Należy zaś przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących związkach. Hipoteza robocza mówiąca o związku pomiędzy wiekiem a działaniami na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego została w całości confirmowana.

W hipotezie 2.12. przyjęto założenie, że częściej działania służące rozwojowi podejmować będą osoby młodsze. Uzyskane dane informują, że respondentki z najmłodszej kategorii wiekowej częściej uczyły się języków obcych, rozpocząły naukę jazdy samochodem, uczestniczyły w kursach tańca i kursach gry na różnych instrumentach. Ankietowane z kategorii wiekowej od 30 do 44 lat w większym stopniu uzupełniały swoje wykształcenie i uczestniczyły w kursach dotyczących różnicowanych umiejętności, przy czym interesującym jest fakt, że naukę obsługi komputera deklarują najczęściej kobiety z kategorii wiekowej od 45 do 59 lat. Należy również zauważyć, że deklaracje braku działań na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego były najczęstsze w grupie kobiet powyżej 59 roku życia. Uzyskane tendencje potwierdzają założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Hipoteza 2.12. zakładająca związek pomiędzy wiekiem a staraniami czynionymi w trosce o swój wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy została zweryfikowana. Jedyną nieistotną statystycznie zależnością okazała się być ta pomiędzy

wiekiem a dbaniem o codzienną higienę osobistą i stosowanie odpowiednich kosmetyków, chociaż i w tym przypadku związek wykracza niewiele poza przyjęty poziom istotności statystycznej.

Podsumowując otrzymane wyniki badań stwierdzić należy, że aktywność kulturowa respondentek podejmowana w wymiarze dbałości o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój osobisty na płaszczyźnie społeczno-kulturowej jest warunkowana wskazywanymi w hipotezie zmiennymi, w szczególności cechami indywidualnego kapitału, zasobami kulturowymi rodzin, zakorzenieniem w wiejskim środowisku wyrażonym przez czas w nim zamieszkiwania oraz strukturą wieku ankietowanych. W kolejnym paragrafie przedstawione zostaną wyniki badań odnoszące się do praktykowanych przez kobiety tradycyjnych form uczestnictwa w kulturze i ich twórczości własnej.

5.4. Tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze i twórczość codzienna a zmienne różnicujące

Literatura przedmiotu dostarcza wielu argumentów co do faktu, że tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze stanowią istotny wymiar zaspokajania różnorodnych potrzeb jednostki¹⁰¹⁴. Według Marka Krajewskiego uczestnictwo w kulturze to proces, w ramach którego kształtują się powiązania społeczności z materialnymi obiektami, czego rezultatem jest nabywanie wiedzy i nowych kompetencji społeczno-kulturowych. W szerszym kontekście efektem tego procesu jest rekonstrukcja elementów składających się na daną zbiorowość, czyli kultura¹⁰¹⁵. Z badań przeprowadzonych przez Bartłomieja Walczaka, Marcina Jewdokimowa oraz Filipa Pazderskiego wynika, że mieszkańcy wsi postrzegają swoje środowisko zamieszkania jako takie, w którym dostęp do kultury jest bardziej utrudniony niż w mieście. Wynika to z braku lokalnych instytucji oraz wydarzeń kulturalnych o wyższym poziomie i zasięgu. Respondenci cytowanych badań z niską częstotliwością deklarowali również praktyki związane ze zinstytucjonalizowanym obszarem partycypacji w kulturze. Dominowały praktyki indywidualne, co zdaniem autorów świadczy o „indywidualizacji kultury *homo ludens*”¹⁰¹⁶. Poznanie tradycyjnego wymiaru uczestnictwa w kulturze, chociaż nie wyczerpuje rezerwuaru praktyk kulturowych, stanowi istotny i ubogacający poznawczo aspekt uczestnictwa w kulturze mieszkanki wsi.

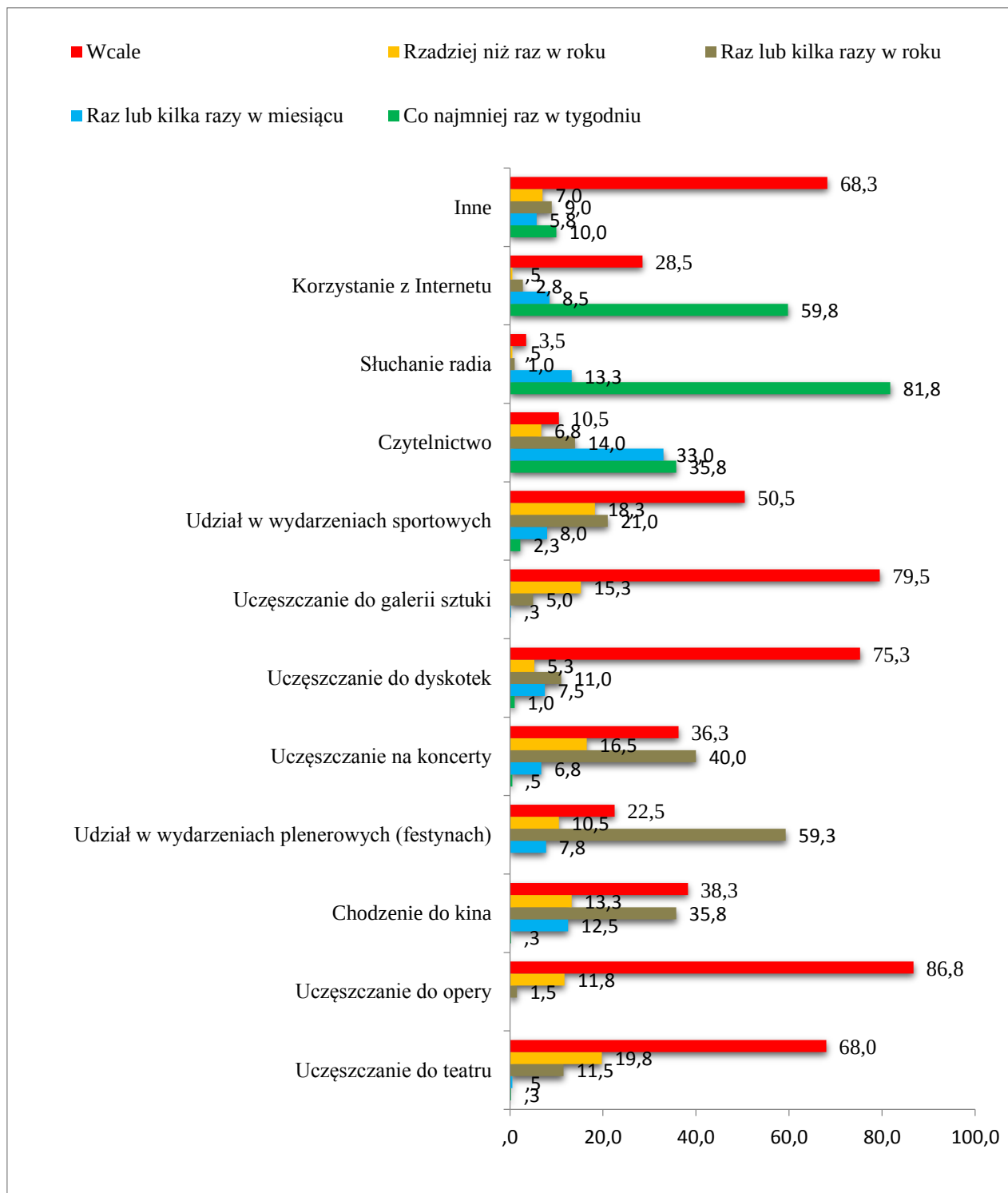
¹⁰¹⁴ A. Murawska, *Poziom zaspokojenia potrzeb kulturalnych na obszarach wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERIA” 2012, T. XIV, z. 3, s. 282.

¹⁰¹⁵ M. Krajewski, *W kierunku relacyjnej koncepcji...*, op. cit., s. 30.

¹⁰¹⁶ B. Walczak, M. Jewdokimow, F. Pazderski, *Praktyki uczestnictwa w kulturze...*, op. cit., s. 107

W prezentowanych badaniach własnych jako tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze zostały wyodrębnione praktyki polegające na korzystaniu z programowej oferty instytucji kultury, aktywność w sferze pozainstytucjonalnej oraz czynności podejmowane indywidualnie. Respondentki zostały poproszone o wskazanie jakie formy aktywności kulturowej podejmują i jak często. Uzyskane dane ilustruje poniższy wykres.

Wykres 29. Tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze (%)



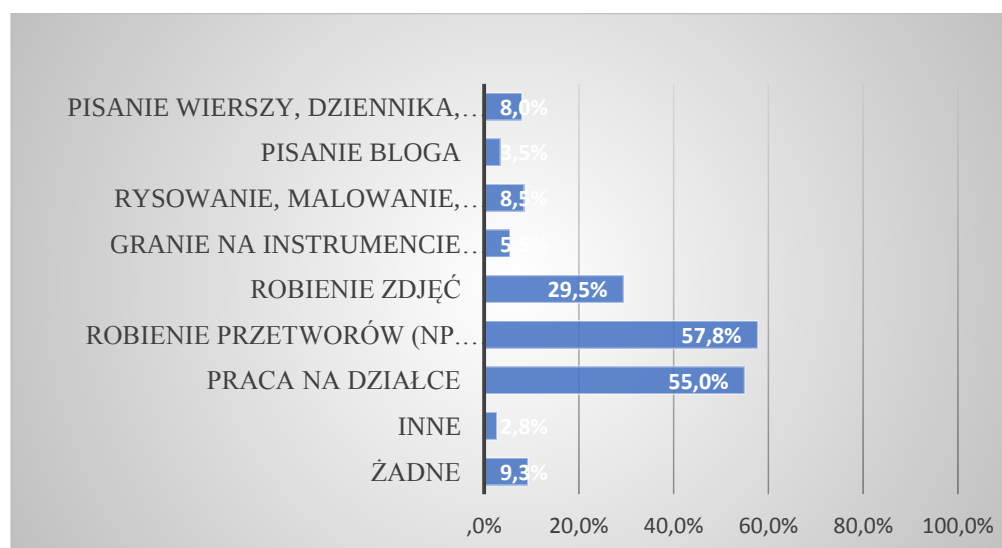
Źródło: Własne badania empiryczne

Zobrazowane w wykresie 29 dane skoncentrowane są na wyszczególnionych formach tradycyjnej aktywności kulturowej podejmowanej przez respondentki. Z wykresu wynika, że przynajmniej raz w miesiącu do teatru uczęszcza 0,5%, do kina 12,5%, na koncerty 6,8%, do dyskotek 7,5% ogółu. Wśród respondentek 7,8% raz lub kilka razy w miesiącu bierze udział w wydarzeniach plenerowych i festynach, zaś 8,0% w wydarzeniach sportowych. W grupie ankietowanych kobiet 33,0% przynajmniej raz w miesiącu czyta książki, 13,3% słucha radia zaś 8,5% korzysta z Internetu. Żadna z respondentek nie odwiedza jeden lub więcej razy w miesiącu teatru i opery. W tych przypadkach respondentki wskazują na incydentalne bywanie raz lub kilka razy do roku, zaś najwyższy odsetek deklaruje, że nie uczęszcza wcale. W odpowiedziach respondentek pojawiają się również inne alternatywy aktywności kulturowej, nie uwzględnione w badaniach (uczęszczanie do pubu, kawiarni, na odpust), Wymienione działania są podejmowane przez 5,8% respondentek przynajmniej raz w miesiącu.

Niezwykle istotnym, choć w dotychczasowych badaniach mało uwzględnianym aspektem aktywności kulturowej kobiet jest ich twórczość codzienna. Ten rodzaj twórczości stanowi swoiste przeciwstawienie jakościowe dla twórczości elitarniej, wpisany jest w proces samorealizacji jednostki. Jest on wyrazem potrzeby urzeczywistniania własnego potencjału rozwojowego, co wiąże się z potrzebą własnego rozwoju i przekształcania środowiska¹⁰¹⁷.

Wykres 30 prezentuje natomiast wskazywane przez respondentki formy własnej codziennej twórczości.

Wykres 30. Formy twórczości codziennej respondentek (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

¹⁰¹⁷ A. Cudowska, *Twórcze orientacje życiowe...*, op. cit., s. 136.

Wykres obrazuje następującą tendencję: najczęściej podejmowaną przez respondentki formę twórczości własnej stanowi robienie przetworów (np. wędlin, nalewek, piwa), na co wskazuje 57,8% respondentek. W następnej kolejności (55,0%) wskazywane są praca na działce oraz robienie zdjęć (29,5%). Inne deklarowane formy własnej twórczości to: malowanie obrazów, rysowanie i tworzenie grafik (8,5%), spisywanie wspomnień oraz twórczość poetycka (8,0%), jak też gra na instrumentach muzycznych (5,5%). Ankietowane kobiety w 3,5% wskazywały, też że tworzą bloga. Kobiety podawały także nieuwzględnione w badaniach formy aktywności własnej, takie, jak: tworzenie układów choreograficznych, jazda na rolkach, szydełkowanie, rzeźbienie w drewnie, wypieki cukiernicze, stylizacja (np. paznokci). Globalnie odsetek tych wskazań wynosił 3,2%. Ponadto 9,5% badanych kobiet zadeklarowało, że nie podejmuje żadnej indywidualnej formy twórczości.

Zasadniczą kwestią podejmowanych analiz jest ustalenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze, czy i w jakim zakresie zmienne środowiskowe: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy respondentek oraz zmienna demograficzna: struktura wieku badanych różnicują tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze i formy codziennej twórczości ankietowanych? Odpowiedzi na te pytania posłużyć miała weryfikacja sformułowanych hipotez roboczych. Weryfikacja statystyczna każdej z nich poprzedzona została sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi niezależnymi a deklaracjami respondentek o podejmowanych praktykach oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

Na pierwszym etapie analiz weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza 2.13. zakładająca, że istnieje związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin mieszkanek wsi a praktykowanymi przez nie tradycyjnymi formami uczestnictwa w kulturze i twórczości. Przyjęto, że zmiennymi o największym stopniu istotności w różnicowaniu tych aspektów aktywności kulturowej będą: ilość dóbr kulturowych znajdujących się w domach rodzinnych respondentek oraz wykształcenie rodziców. Założono również, że kobiety, które w domach rodzinnych posiadały większą liczbę materialnych zasobów kulturowych, te których rodzice legitymują się wyższym poziomem wykształcenia częściej uczęszczać będą na koncerty, do teatru, kina i galerii sztuki. Częściej również będą czytać książki. Respondentki, których rodzice posiadać będą niższy stopień wykształcenia częściej uczęszczać będą do dyskotek, brać udział w lokalnych festynach

i wydarzeniach sportowych. Respondentki z wymienionych kategorii częściej podejmować będą aktywność twórczą wyrażającą się w pisaniu wierszy, pamiętników, wspomnień; fotografowaniu; graniu na instrumentach muzycznych; malowaniu oraz pisaniu bloga. Kobiety, których rodzice posiadają niższy stopień wykształcenia częściej podejmować będą wykonywanie wyrobów kulinarnych i pracę na dziale.

Analizie statystycznej poddana została w pierwszej kolejności hipoteza zakładająca związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a praktykowanymi przez respondentki tradycyjnymi formami uczestnictwa w kulturze. Uzyskane wyniki badań przedstawia zbiorcza tabela 101.

Tabela 101. Ilość dóbr kulturowych a formy aktywności kulturowej

Formy aktywności kulturowej			Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Chodzenie do kina	Co najmniej raz w miesiącu	N	1	10	12	12	4	12	51
		%	7,7%	8,2%	10,7%	19,7%	8,2%	27,9%	12,8%
p=0,009, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=15,42 (df=5)									
Uczęszczanie na koncerty	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	4	3	10	2	10	29
		%	,0%	3,3%	2,7%	16,4%	4,1%	23,3%	7,3%
p<0,001, V Kramera=0,28									
Czytelnictwo	Co najmniej raz w miesiącu	N	6	73	86	43	30	37	275
		%	46,2%	59,8%	76,8%	70,5%	61,2%	86,0%	68,8%
p=0,003, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=18,33 (df=5)									

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak wynika z tabeli nr 101 zaistniały istotne statystycznie, słabe związki pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych ankietowanych kobiet a uczęszczaniem przez nie do kina przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=15,42 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,20) oraz pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a praktykowaniem czytelnictwa przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=18,33 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21). Nie ma w tych przypadkach podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o tych zależnościach zostały potwierdzone. Pomiedzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a uczęszczaniem do kina i czytaniem książek przynajmniej raz w miesiącu istnieje słaby, ale istotny związek.

Natomiast brak istotnych zależności stwierdzono pomiędzy ilością dóbr kulturowych a uczęszczaniem do teatru i do galerii sztuki. Hipotezy robocze mówiące o tych zależnościach zostały sfalsyfikowane. Wartość asymptotyczna testu wykazała również pewną zależność pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a uczęszczaniem przynajmniej raz w miesiącu na koncerty, jednak ze względu na niespełniony warunek mini-

malnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat wynik ten można traktować jedynie jako tendencję w obrębie badanej grupy. Uzyskane wyniki informują, że w przypadku największej ilości dóbr kulturowych w domach rodzinnych kobiety częściej uczęszczają do kina i czytają książki przynajmniej raz w miesiącu. Stwierdzone tendencje potwierdzają założenia stawiane w hipotezie roboczej.

Dane uzyskane z weryfikacji hipotezy roboczej zakładającej związek pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych a twórczością respondentek prezentuje tabela nr 102.

Tabela 102. Ilość dóbr kulturowych a formy własnej twórczości

Formy własnej twórczości			Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Pisanie wierszy, dziennika, pamiętnika, wspomnień	Tak	N	1	6	7	8	2	8	32
		%	7,7%	4,9%	6,3%	13,1%	4,1%	18,6%	8,0%
p=0,04, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,80 (df=5)									
Rysowanie, malowanie, tworzenie grafik	Tak	N	1	8	5	9	3	8	34
		%	7,7%	6,6%	4,5%	14,8%	6,1%	18,6%	8,5%
p=0,03, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=12,02 (df=5)									
Granie na instrumencie muzycznym	Tak	N	0	0	6	5	2	9	22
		%	,0%	,0%	5,4%	8,2%	4,1%	20,9%	5,5%
p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=28,60 (df=5)									
Robienie zdjęć	Tak	N	5	23	29	22	20	19	118
		%	38,5%	18,9%	25,9%	36,1%	40,8%	44,2%	29,5%
p=0,005, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=16,59 (df=5)									

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne statystycznie, słabe związki pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a pisanem wierszy, pamiętników, wspomnień ($\chi^2=11,80 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,17); malowaniem, rysowaniem, tworzeniem grafik ($\chi^2=12,02 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,17), graniem na instrumentach muzycznych ($\chi^2=28,60 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,27), robieniem zdjęć ($\chi^2=16,59 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,20). Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych a należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących zależnościach. Hipotezy robocze zakładające wymienione zależności zostały confirmowane.

Uzyskane w wyniku weryfikacji hipotezy zakładającej związek pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a podejmowanymi formami uczestnictwa w kulturowego dane przedstawia tabela 103.

Tabela 103. Wykształcenie rodziców a formy aktywności kulturowej

Formy aktywności kulturowej			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Uczęszczanie do teatru	Co najmniej raz w miesiącu	N %	0 ,0%	1 ,7%	1 1,1%	0 ,0%	1 10,0%	3 ,8%
p=0,01, V Kramera=0,18								
Chodzenie do kina	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 1,5%	9 6,4%	23 25,3%	12 42,9%	5 50,0%	51 12,8%
p<0,001, V Kramera=0,41, Chi-kwadrat=67,95 (df=4)								
Udział w festynach	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 1,5%	7 5,0%	12 13,2%	6 21,4%	4 40,0%	31 7,8%
p<0,001, V Kramera=0,29, Chi-kwadrat=34,18 (df=4)								
Uczęszczanie na koncerty	Co najmniej raz w miesiącu	N %	5 3,8%	7 5,0%	10 11,0%	5 17,9%	2 20,0%	29 7,3%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,33 (df=4)								
Uczęszczanie do dyskotek	Co najmniej raz w miesiącu	N %	0 ,0%	7 5,0%	18 19,8%	7 25,0%	2 20,0%	34 8,5%
p<0,001, V Kramera=0,32, Chi-kwadrat=40,73 (df=4)								
Udział w wydarzeniach sportowych	Co najmniej raz w miesiącu	N %	2 1,5%	17 12,1%	9 9,9%	11 39,3%	2 20,0%	41 10,3%
p<0,001, V Kramera=0,31, Chi-kwadrat=37,93 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak widzimy analiza statystyczna wykazała istotne związki pomiędzy wykształceniem rodziców badanych a uczęszczaniem przez nie do kina ($\chi^2=67,95 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,41), uczęszczaniem do dyskotek ($\chi^2=40,73 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,32) i braniem udziału w wydarzeniach sportowych ($\chi^2=37,93 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,31) przynajmniej raz w miesiącu. Stwierdzono również istotne, słabe związki pomiędzy wykształceniem rodziców a braniem przez respondentki udziału w festynach ($\chi^2=34,18 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,29), uczęszczaniem na koncerty ($\chi^2=12,33 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,18) przynajmniej raz w miesiącu. Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych a należy przyjąć hipotezy alternatywne zakładające istnienie takich zależności. Hipotezy robocze zakładające związki pomiędzy wykształceniem rodziców a wymienionymi wskaźnikami tradycyjnych form uczestnictwa w kulturze zostały potwierdzone.

Wartość asymptotyczna testu wykazała również związek pomiędzy wykształceniem rodziców a uczęszczaniem przez kobiety do teatru z braną pod uwagę częstotliwością, jednak ze względu na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat wynik ten nie może stanowić podstawy generalizacji. Brak istotnego statystycznie związku

wykazano pomiędzy wykształceniem rodziców a czytaniem książek przynajmniej raz w miesiącu. W tym przypadku odrzucenie hipotezy zerowej wiązałoby się z ryzykiem błędu $p=0,37$, należy ją zatem przyjąć. Hipoteza robocza mówiąca o zależności pomiędzy wykształceniem rodziców a praktykowaniem czytelnictwa przynajmniej raz w miesiącu została sfalsyfikowana. Odnosząc się do kierunku stwierdzonych zależności należy zauważyć, że przy wyższym poziomie wykształcenia rodziców badane kobiety częściej podejmują różne formy aktywności kulturowej wymienione w badaniu.

Dalszy etap analiz stanowiła weryfikacja hipotezy zakładającej związek pomiędzy stopniem wykształcenia rodziców ankietowanych kobiet wiejskich a praktykowanymi formami ich codziennej twórczości. Uzyskane wyniki badań przedstawione zostały w poniższej tabeli.

Tabela 104. Wykształcenie rodziców a formy własnej twórczości

Formy własnej twórczości			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Pisanie wierszy, dziennika, pamiętnika, wspomnień	Tak	N	8	4	11	8	1	32
		%	6,2%	2,8%	12,1%	28,6%	10,0%	8,0%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=23,93 (df=4)								
Pisanie bloga	Tak	N	0	1	6	5	2	14
		%	,0%	,7%	6,6%	17,9%	20,0%	3,5%
p<0,001, V Kramera=0,30								
Rysowanie, malowanie, tworzenie grafik	Tak	N	3	9	7	7	8	34
		%	2,3%	6,4%	7,7%	25,0%	80,0%	8,5%
p<0,001, V Kramera=0,46, Chi-kwadrat=82,83 (df=4)								
Granie na instrumencie muzycznym	Tak	N	1	4	7	5	5	22
		%	,8%	2,8%	7,7%	17,9%	50,0%	5,5%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=54,69 (df=4)								
Robienie zdjęć	Tak	N	16	37	41	17	7	118
		%	12,3%	26,2%	45,1%	60,7%	70,0%	29,5%
p<0,001, V Kramera=0,36, Chi-kwadrat=50,79 (df=4)								
Robienie przetworów (np. wędlin, nalewek, piwa)	Tak	N	96	93	35	6	1	231
		%	73,8%	66,0%	38,5%	21,4%	10,0%	57,8%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=56,06 (df=4)								
Praca na działce	Tak	N	96	84	32	6	2	220
		%	73,8%	59,6%	35,2%	21,4%	20,0%	55,0%
p<0,001, V Kramera=0,36, Chi-kwadrat=52,01 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne, umiarkowane związki pomiędzy wykształceniem rodziców respondentek a ich twórczością plastyczną ($\chi^2=82,83 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,46), graniem przez nie na instrumentach muzycznych ($\chi^2=54,69 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$,

V Kramera=0,37), praktykowaniem amatorskiej fotografii ($\chi^2=50,79 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,36), wykonywaniem przetworów ($\chi^2=56,06 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,37), pracą na działce ($\chi^2=52,01 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,36). Stwierdzono również istotny, słaby związek pomiędzy wykształceniem rodziców a podejmowaniem przez opiniodawczynie twórczości literackiej – pisanie wierszy, pamiętników, wspomnień ($\chi^2=23,93 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,25). W wymienionych przypadkach uznać należy, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych. Należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących zależnościach. Hipotezy robocze zakładające wymienione związki zostały zweryfikowane pozytywnie. Stwierdzono również pewną zależność pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych kobiet a pisanem przez nie bloga. Ze względu jednak na niespełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej Chi-kwadrat wynik ten można rozpatrywać wyłącznie w obrębie badanej grupy.

Zinterpretowanie zaprezentowanych w tabeli 104 danych wymaga przypomnienia przyjętego w hipotezie 2.13 założenie, iż respondentki posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształcenia częściej podejmować będą aktywność twórczą wyrażającą się w pisaniu wierszy, pamiętników, wspomnień; fotografowaniu; graniu na instrumentach muzycznych; malowaniu oraz pisanu bloga. Niższy stopień wykształcenia rodziców ankietowanych kobiet będzie warunkować częstsze deklaracje takich form aktywności codziennej, jak: wykonywaniu wyrobów kulinarnych (np. wędlin, nalewek, piwa) i pracy na działce. Z zaprezentowanych w tab. 104 danych wynika, że w sytuacji gdy wykształcenie rodziców jest na poziomie wyższym niż średni, ankietowane kobiety w większym stopniu podejmują się działalności w takich płaszczyznach twórczości jak: pisanie wierszy, bloga, pamiętnika, rysowania, malowania, grania na instrumentach oraz robienia zdjęć. Jednak w przypadku niższego poziomu wykształcenia rodziców badane kobiety częściej zajmują się robieniem przetworów i pracą na działce.

Hipoteza robocza 2.13. zakładająca związki pomiędzy zasobami kulturowymi środowiska rodzinnego a praktykowanymi przez respondentki formami tradycyjnego uczestnictwa w kulturze i twórczością własną została w przeważającej części potwierdzona. Można stwierdzić, że większa liczba dóbr kulturowych znajdująca się w domach rodzinnych respondentek oraz wykształcenie ich rodziców sprzyja podejmowaniu branych pod uwagę form uczestnictwa kulturowego, zarówno w aspekcie tradycyjnych praktyk, jak i przejawów codziennej twórczości.

Wyniki weryfikacji statystycznej hipotezy roboczej 2.14. zakładającej związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a formami tradycyjnego uczestnictwa w kulturze podejmowanego przez kobiety wiejskie oraz ich twórczością własną przedstawia zbiorcza tabela 105.

Tabela 105. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a formy aktywności kulturowej

Formy aktywności kulturowej			Wzorce aktywności w środowisku lokalnym					Ogółem
			Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Uczęszczanie do teatru	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	0	1	1	1	3
		%	,0%	,0%	1,6%	2,0%	1,7%	,8%
p=0,40								
Chodzenie do kina	Co najmniej raz w miesiącu	N	2	30	14	2	3	51
		%	12,5%	14,2%	22,2%	4,0%	5,0%	12,8%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=12,17 (df=4)								
Uczęszczanie do galerii sztuki	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	1	0	0	0	1
		%	,0%	,5%	,0%	,0%	,0%	,3%
p=0,93								
Czytelnictwo	Co najmniej raz w miesiącu	N	9	154	45	36	31	275
		%	56,3%	73,0%	71,4%	72,0%	51,7%	68,8%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,53 (df=4)								
Korzystanie z Internetu	Co najmniej raz w miesiącu	N	11	150	48	18	46	273
		%	68,8%	71,1%	76,2%	36,0%	76,7%	68,3%
p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=28,58 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała w tym przypadku istotne, słabe związki pomiędzy wzorami aktywności w środowisku lokalnym a uczęszczaniem do kina przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=12,17 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17), czytelnictwem przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=11,53 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17) oraz korzystaniem z Internetu z tą częstotliwością ($\chi^2=28,58 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,27). Należy uznać w tych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących zależnościach. Hipotezy robocze mówiące o związkach pomiędzy wskazywanymi przez kobiety wzorami aktywności w lokalnym środowisku a praktykowaniem czytelnictwa, korzystania z Internetu oraz chodzenia do kina przynajmniej raz w miesiącu zostały potwierdzone.

W hipotezie roboczej przyjęto, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tych przejawów kulturowej aktywności będą miały wzorce aktywności w lokalnym środowisku.

Przyjęto założenie, że respondentki dla których inspirującymi wzorcami aktywności w lokalnym środowisku są osoby zaangażowane kulturowo częściej chadzać będą na koncerty, do teatru, kina i galerii sztuki i czytać książki. Intensywniej będą również podejmować takie formy twórczości własnej jak pisanie wierszy, pamiętników, wspomnień, robienie zdjęć, granie na instrumentach muzycznych, malowanie. Kobiety inspirujące się osobami zaangażowanymi społecznie więcej korzystać będą z Internetu. Uzyskane wyniki badań wskazują, że kobiety, które często chodzą do kina w większym stopniu zainspirowane są osobami, które zaangażowane są kulturowo. Z kolei ankietowane, które dużo czytają przeważnie za wzór uważają osoby udzielające się społecznie, kulturowo i religijnie. Co więcej, te kobiety, które inspirują się osobami aktywnymi religijnie rzadziej od pozostałych korzystają z Internetu. Pozostałe różnice nie są istotne statystycznie.

W wyniku weryfikacji statystycznej hipotezy roboczej zakładającej związek pomiędzy wskazywanymi przez respondentki wzorcami aktywności w lokalnym środowisku a podejmowanymi formami twórczości stwierdzono istotne statystycznie słabe związki pomiędzy wzorcami aktywności w środowisku lokalnym wskazywanymi przez kobiety a twórczością plastyczną ($\chi^2=10,25 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,16) oraz robieniem zdjęć ($\chi^2=20,19 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,23). Należy zatem odrzucić w wymienionych przypadkach hipotezy zerowe a przyjąć alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze zakładające wymienione związki zostały confirmowane. Uzyskane wyniki badań ilustruje tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 37, Aneks, s. 484). Otrzymane wyniki badań wskazują, że w sytuacji, gdy kobiety wzorują się na osobach zaangażowanych kulturowo, wówczas nieznacznie częściej podejmują twórczość plastyczną. Kobiety dla których inspirującym wzorcem aktywności są osoby zaangażowane religijnie w mniejszym stopniu od pozostałych wykonują zdjęcia. Pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie.

Konsekwentnie weryfikacji statystycznej poddana została hipoteza robocza 2.15. zakładająca związek pomiędzy osobistym kapitałem kulturowym respondentek a podejmowanymi przez nie tradycyjnymi formami aktywności kulturowej oraz twórczości własnej. Przyjęto, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tych aspektów aktywności kulturowej będzie miało wykształcenie respondentek. Przyjęto, że im wyższe będzie wykształcenie respondentek tym częściej uczęszczać będą one na koncerty, do teatru, kina i galerii sztuki oraz czytać książki i korzystać z Internetu.

Wyniki analiz związanych z weryfikacją hipotezy prezentuje tabela 106.

Tabela 106. Poziom wykształcenia a formy aktywności kulturowej

Formy aktywności kulturowej			Poziom wykształcenia					Ogółem
			Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie (liceum ogólnokształcące, technikum)	Pomaturalne	Wyższe	
Uczęszczanie do teatru	Co najmniej raz w miesiącu	N	1	0	1	0	1	3
		%	2,3%	,0%	,7%	,0%	1,4%	,8%
p=0,56								
Chodzenie do kina	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	2	23	13	13	51
		%	,0%	2,0%	17,2%	25,5%	18,8%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,27, Chi-kwadrat=29,19 (df=4)								
Uczęszczanie na koncerty	Co najmniej raz w miesiącu	N	4	2	12	5	6	29
		%	9,1%	2,0%	9,0%	9,8%	8,7%	7,3%
p=0,22								
Uczęszczanie do galerii sztuki	Co najmniej raz w miesiącu	N	0	0	0	0	1	1
		%	,0%	,0%	,0%	,0%	1,4%	,3%
p=0,31								
Czytelnictwo	Co najmniej raz w miesiącu	N	33	69	90	33	50	275
		%	75,0%	67,6%	67,2%	64,7%	72,5%	68,8%
p=0,76								
Korzystanie z Internetu	Co najmniej raz w miesiącu	N	8	39	113	45	68	273
		%	18,2%	38,2%	84,3%	88,2%	98,6%	68,3%
p<0,001, V Kramera=0,61, Chi-kwadrat=147,93 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak wynika z powyższej tabeli został potwierdzony istotny, silny związek pomiędzy poziomem wykształcenia a korzystaniem z Internetu przynajmniej raz w miesiącu ($\chi^2=147,93 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,61) oraz słaby, ale istotny związek pomiędzy poziomem wykształcenia a uczęszczaniem do kina z tą częstotliwością ($\chi^2=29,19 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,27). Należy uznać w wymienionych przypadkach, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alternatywne o istniejących związkach. Hipotezy robocze zakładające związek pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek a uczęszczaniem przez nie do kina i korzystaniem z Internetu przynajmniej raz w miesiącu zostały confirmowane. Otrzymane wyniki informują, że wzrost poziomu wykształcenia sprzyja częstemu korzystaniu z Internetu, uczęszczanie do kina jest częstsze w przypadku respondentek z wykształceniem pomaturalnym. Pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie a hipotezy mówiący o istnieniu takich zależności zostały sfalsyfikowane.

Konsekwentnym etapem weryfikacji hipotezy roboczej 2.15. było ustalenie zasadności założenia istnienia związku pomiędzy poziomem wykształcenia respondentek

a formami ich twórczości. Przyjęto, że kobiety z wykształceniem wyższym z większą częstotliwością podejmować będą takie wysublimowane formy twórczości, jak: pisanie wierszy, pamiętników, wspomnień, robienie zdjęć, granie na instrumentach muzycznych, malowanie, zaś kobiety z niższym poziomem wykształcenia zadeklarują inne, codzienne formy twórczości, takie jak: praca na działce i wykonywanie przetworów. Uzyskane dane przedstawia tabela 107.

Tabela 107. Poziom wykształcenia a formy własnej twórczości

Formy własnej twórczości		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Pisanie wierszy, dziennika, pamiętnika, wspomnień	N	4	2	16	3	7	32
	Tak %	9,1%	2,0%	11,9%	5,9%	10,1%	8,0%
p=0,07							
Rysowanie, malowanie, tworzenie grafik	N	1	3	15	8	7	34
	Tak %	2,3%	2,9%	11,2%	15,7%	10,1%	8,5%
p=0,03, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,12 (df=4)							
Granie na instrumencie muzycznym	N	3	1	10	5	3	22
	Tak %	6,8%	1,0%	7,5%	9,8%	4,3%	5,5%
p=0,13							
Robienie zdjęć	N	5	7	50	20	36	118
	Tak %	11,4%	6,9%	37,3%	39,2%	52,2%	29,5%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=55,40 (df=4)							
Robienie przetworów	N	25	78	66	23	39	231
	Tak %	56,8%	76,5%	49,3%	45,1%	56,5%	57,8%
p<0,001, V Kramera=0,24, Chi-kwadrat=22,02 (df=4)							
Praca na działce	N	29	67	68	22	34	220
	Tak %	65,9%	65,7%	50,7%	43,1%	49,3%	55,0%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,62 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotny, umiarkowany związek pomiędzy poziomem wykształcenia a fotografowaniem ($\chi^2=55,40 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,37) oraz słabe, istotne związki pomiędzy poziomem wykształcenia a twórczością plastyczną ($\chi^2=11,12 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17), robieniem przetworów ($\chi^2=22,02 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,24), pracą na działce ($\chi^2=11,62 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17). W przypadkach tych należy odrzucić hipotezy zerowe a przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o tych zależnościach zostały potwierdzone. Na podstawie wyników badań zauważyć można, że ankietowane z wykształceniem pomaturalnym nieznacznie częściej rysują i malują. Wzrost po-

ziomu wykształcenia sprzyja robieniu zdjęć, natomiast wraz z niższym poziomem wykształcenia kobiety częściej pracują na działce. Robienie przetworów to czynność bardziej widoczna wśród osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Pozostałe związki nie są istotne statystycznie.

Weryfikacja hipotezy roboczej 2.16. stanowi ostatni już etap analiz podjętych w niniejszym rozdziale. Zakłada ona związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet wiejskich a ich tradycyjnie rozumianym uczestnictwem w kulturze i twórczością własną. Przyjęto założenie, że aktywność polegającą na bywaniu w instytucjach kultury oraz uczestnictwo w eventach częściej przejawiać będą młodsze respondentki. Częściej również niż starsze będą one korzystały z Internetu. Respondentki starsze częściej natomiast deklarowały będą takie formy, jak: czytelnictwo i słuchanie radia. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższa zbiorcza tabela.

Tabela 108. Wiek a formy aktywności kulturowej

Formy aktywności kulturowej			Wiek				Ogółem
			15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Uczęszczanie do teatru	Co najmniej raz	N	2	1	0	0	3
	w miesiącu	%	2,3%	1,0%	,0%	,0%	,8%
p=0,23							
Chodzenie do kina	Co najmniej raz	N	38	12	1	0	51
	w miesiącu	%	43,2%	11,4%	1,1%	,0%	12,8%
p<0,001, V Kramera=0,50, Chi-kwadrat=101,48 (df=3)							
Udział w wydarzeniach plenerowych (festynach)	Co najmniej raz	N	23	6	2	0	31
	w miesiącu	%	26,1%	5,7%	2,2%	,0%	7,8%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=55,90 (df=3)							
Uczęszczanie na koncerty	Co najmniej raz	N	22	4	3	0	29
	w miesiącu	%	25,0%	3,8%	3,4%	,0%	7,3%
p<0,001, V Kramera=0,37, Chi-kwadrat=54,30 (df=3)							
Uczęszczanie do dyskotek	Co najmniej raz	N	31	3	0	0	34
	w miesiącu	%	35,2%	2,9%	,0%	,0%	8,5%
p<0,001, V Kramera=0,51, Chi-kwadrat=103,35 (df=3)							
Uczęszczanie do galerii sztuki	Co najmniej raz	N	0	1	0	0	1
	w miesiącu	%	,0%	1,0%	,0%	,0%	,3%
p=0,42							
Udział w wydarzeniach sportowych	Co najmniej raz	N	24	11	5	1	41
	w miesiącu	%	27,3%	10,5%	5,6%	,8%	10,3%
p<0,001, V Kramera=0,32, Chi-kwadrat=41,14 (df=3)							
Czytelnictwo	Co najmniej raz	N	52	70	59	94	275
	w miesiącu	%	59,1%	66,7%	66,3%	79,7%	68,8%
p=0,01, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,82 (df=3)							
Słuchanie radia	Co najmniej raz	N	79	103	86	112	380
	w miesiącu	%	89,8%	98,1%	96,6%	94,9%	95,0%
p=0,05, V Kramera=0,14, Chi-kwadrat=7,98 (df=3)							

Korzystanie z Internetu	Co najmniej raz w miesiącu	N	86	97	68	22	273
		%	97,7%	92,4%	76,4%	18,6%	68,3%
p<0,001, V Kramera=0,71, Chi-kwadrat=200,23 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

W oparciu o prezentowane w tabeli nr 108 wyniki badań można istotne słabe związki pomiędzy wiekiem respondentek a podejmowaniem przynajmniej raz w miesiącu takich działań jak: czytelnictwo ($\chi^2=10,82>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16), słuchanie radia ($\chi^2=7,98>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,14). Stwierdzono również przeciętną siłę związku pomiędzy wiekiem a udziałem w wydarzeniach plenerowych ($\chi^2=55,90>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,37), uczęszczaniem na koncerty ($\chi^2=54,30>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,37), udziałem w wydarzeniach sportowych ($\chi^2=41,14>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,32) przynajmniej raz w miesiącu. Współczynniki zależności wykazały również istotny, silny związek pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a chodzeniem do kina ($\chi^2=101,48>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,50) oraz bywaniem w dyskotekach do dyskotek ($\chi^2=103,35>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,51), przynajmniej raz w miesiącu oraz istotny statystycznie związek o wysokiej sile pomiędzy wiekiem a korzystaniem z Internetu z taką częstotliwością ($\chi^2=200,23>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,71). W tych przypadkach należy odrzucić hipotezy zerowe o braku zależności i przyjąć hipotezy alternatywne o związku pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze zakładające te zależności zostały potwierdzone.

Prezentowane w powyższej tabeli wyniki badań dają podstawy do stwierdzenia, że młodsze kobiety częściej bywają w kinach, na koncertach, w dyskotekach, biorą udział w wydarzeniach plenerowych, uczestniczą w wydarzeniach sportowych, korzystają z Internetu. Z kolei starsze kobiety więcej czytają oraz częściej słuchają radia. Odpowiedzi takie jak uczęszczanie do teatru i galerii sztuki nie były zróżnicowane istotnie statystycznie ze względu na wiek respondentek i należy uznać, że hipotezy robocze zakładające te zależności zostały sfalsyfikowane.

Analizie statystycznej została poddana również hipoteza zakładająca zależność pomiędzy wiekiem respondentek a ich twórczością. Analiza statystyczna pozwoliła na stwierdzenie istotnego słabego związku pomiędzy wiekiem kobiet a pisanem wierszy, pamiętnika, wspomnień ($\chi^2=19,82>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,22) oraz istotne umiarkowane związki pomiędzy wiekiem a twórczością plastyczną ($\chi^2=46,06>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,34), graniem na instrumentach ($\chi^2=49,42>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,35), robieniem zdjęć ($\chi^2=65,59>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,41), przygotowywaniem przetworów ($\chi^2=105,24>\chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,51), pracą na działce ($\chi^2=86,80>\chi^2_{0,05;3}=7,82$,

V Kramera=0,47). Przyjęcie w tych przypadkach hipotez zerowych wiązałoby się z ryzykiem błędu $p < 0,001$, należy je zatem odrzucić a przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. W przypadku związku pomiędzy wiekiem a twórczością literacką (V Kramera=0,30) nie został spełniony warunek minimalnej wartości oczekiwanej chi-kwadrat, pozwala to na interpretację wyniku jedynie jako tendencji w obrębie badanej grupy. Wyniki badań przedstawia poniższa tabela.

Tabela 109. Wiek a formy własnej twórczości

Formy własnej twórczości			Wiek				Ogółem
			15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Pisanie wierszy, dziennika, pamięt- nika, wspomnień	Tak	N	17	6	4	5	32
		%	19,3%	5,7%	4,5%	4,2%	8,0%
p<0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=19,82 (df=3)							
Pisanie bloga	Tak	N	12	2	0	0	14
		%	13,6%	1,9%	,0%	,0%	3,5%
p<0,001, V Kramera=0,30							
Rysowanie, malo- wanie, tworzenie grafik	Tak	N	22	10	1	1	34
		%	25,0%	9,5%	1,1%	,8%	8,5%
p<0,001, V Kramera=0,34, Chi-kwadrat=46,06 (df=3)							
Granie na instru- mencie muzycz- nym	Tak	N	18	3	1	0	22
		%	20,5%	2,9%	1,1%	,0%	5,5%
p<0,001, V Kramera=0,35, Chi-kwadrat=49,42 (df=3)							
Robienie zdjęć	Tak	N	47	44	20	7	118
		%	53,4%	41,9%	22,5%	5,9%	29,5%
p<0,001, V Kramera=0,41, Chi-kwadrat=65,59 (df=3)							
Robienie przetwo- rów (np. wędlin, nalewek, piwa)	Tak	N	11	61	71	88	231
		%	12,5%	58,1%	79,8%	74,6%	57,8%
p<0,001, V Kramera=0,51, Chi-kwadrat=105,24 (df=3)							
Praca na działce	Tak	N	14	54	72	80	220
		%	15,9%	51,4%	80,9%	67,8%	55,0%
p<0,001, V Kramera=0,47, Chi-kwadrat=86,80 (df=3)							

Źródło: Własne badania empiryczne

W hipotezie roboczej przyjęto założenie, że kobiety młodsze częściej pisać będą wiersze, bloga, grać na instrumentach oraz malować i fotografować. Kobiety starsze intensywniej niż poprzednia grupa podejmować będą pracę na działce i zajmować się przygotowywaniem przetworów. Z danych przedstawionych w tabeli 109 wynika, że młodsze kobiety częściej piszą wiersze, bloga, grają na instrumentach oraz robią zdjęcia. Z kolei starsze w większym stopniu zajmują się robieniem przetworów oraz pracują na działce.

Podsumowując zaprezentowane wyniki badań należy postawić tezę, iż cechy rodzinnego kapitału kulturowego, takie jak: zasobność domów rodzinnych respondentek w materialne zasoby kulturowe oraz wykształcenie rodziców, wzorce zaangażowania

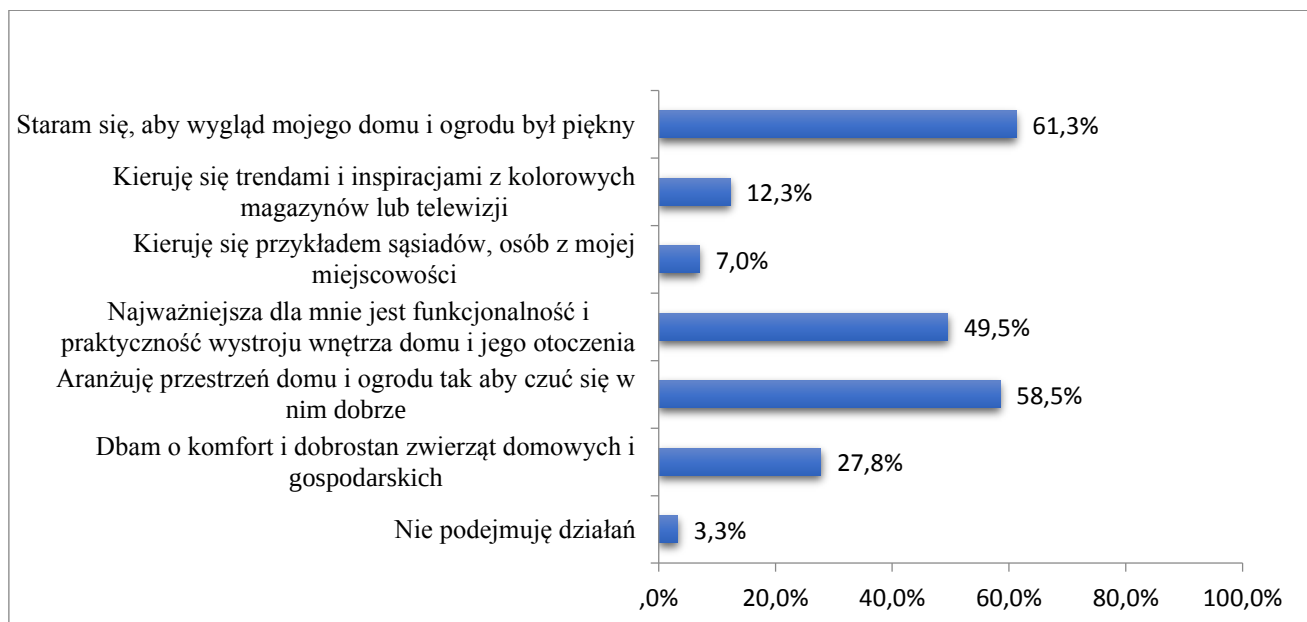
w lokalnym środowisku oraz wykształcenie i struktura wieku mieszkanek wsi podkarpac-
kich różnicują istotnie praktykowane przez nie tradycyjne formy uczestnictwa w kulturze
oraz ich twórczość własną.

Kolejny paragraf obejmuje treści związane z uwarunkowaniami aktywności kobiet
wiejskich w obszarze dbałości o estetykę domu i otoczenia.

5.5. Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia a zmienne różnicujące

W kanonie wartości kultury polskiej istotną rangę uzyskuje dom rozumiany nie
tylko jako bezpieczne schronienie, ale także miejsce dla twórczego wzrostu we wszystkich
obszarach pożądanego rozwoju osoby. Warto zauważyć, że w literaturze dotyczącej domu
jako wartości kulturowej bywa on rozumiany niejednoznacznie. Jak zauważa Marcjanna
Nóżka, dla części społeczeństwa dom „to zdefiniowany standardami budowlanymi
i społeczno-kulturowymi norami budynek–pomieszczenie, dla innych, dające poczucie
stabilności i przewidywalności codzienne rutyny i sieci społeczne, bywa też, że dom kon-
stytuują wyobrażenia i emocjonalne związki z przestrzenią, wyrażane wspomnieniami,
poczuciem identyfikacji i przynależności”¹⁰¹⁸. Zatem przyjmujemy, że istotnym aspektem
aktywności kulturowej kobiet jest kształtowanie estetyki domowej przestrzeni. W związku
z tym respondentki zostały poproszone o wskazanie, jakie działania podejmują na rzecz
estetyki domu i jego otoczenia. Uzyskane wyniki badań przedstawia poniższy wykres.

Wykres 31. Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia (%)



Źródło: Własne badania empiryczne

¹⁰¹⁸ M. Nóżka, *Dom przemysłany na nowo. Przestrzeń domowa z perspektywy opinii i praktyk osób bezdomnych*, „Praca Socjalna” 2020, nr 1(35), s. 117 – 118.

Z powyższego wykresu wynika, że najwyższy odsetek badanych kobiet (61,3%) sytuuje się w takich wskazywanych formach aktywności jak dbałość o estetykę najbliższego otoczenia, w tym o piękno ich domu i ogrodu. Ponad połowa respondentek (58,5%) zadeklarowała zaangażowanie w dbałość o przestrzeń domu i ogrodu tak, żeby czuć się w nich komfortowo, 49,5% wskazuje, że liczy się dla nich przede wszystkim funkcjonalność i praktyczność domu i jego otoczenia. W urządzaniu domu i ogrodu trendami i inspiracjami z mediów i prasy kieruje się 12,3% ankietowanych, natomiast 7,0% badanych inspirowane jest przykładem sąsiadów z najbliższej okolicy, zaś 27,8% wskazywało, że dba o dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich. Natomiast 3,3% ankietowanych kobiet wiejskich przyznawało, że nie podejmuje działań na rzecz estetyki domu i najbliższego otoczenia.

Interesujących danych dotyczących odpowiedzi na stawiane pytania badawcze o zależności pomiędzy zmiennymi środowiskowymi takimi jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek, czynniki związane ze środowiskiem lokalnym, indywidualny kapitał kulturowy oraz strukturą wieku badanych kobiet a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia dostarczyć miała weryfikacja hipotez roboczych, która została poprzedzona sprawdzeniem hipotezy zerowej (H_0) o braku zależności pomiędzy zmiennymi oraz hipotezy alternatywnej (H_1) zakładającą istnienie takiego związku.

Weryfikacji poddana została hipoteza 2.17. zakładająca związek pomiędzy zasobami kulturowymi rodzin respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia. Przyjęto, że zmiennymi o priorytetowym znaczeniu w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będą miały takie zmienne jak: ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym, wykształcenie rodziców oraz ich zaangażowanie społeczne. W hipotezie tej zakładano, że im więcej materialnych dóbr kulturowych będzie w posiadaniu rodzin badanych, tym częściej będą starały się one, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierowały będą się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak aby czuć się tam komfortowo, będą dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Im mniejsza liczba dóbr kulturowych będzie znajdować się w domach rodzinnych ankietowanych kobiet, tym częściej będą kierować się aranżując przestrzeń domu i ogrodu przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości, częściej będą również deklarować, że nie podejmują żadnych działań.

Dane dotyczące związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu a deklarowanymi przez respondentki działaniami na rzecz estetyki domu i otoczenia prezentuje tabela 110.

Tabela 110. Ilość dóbr kulturowych a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
			Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	Tak	N	5	65	65	40	36	34	245
		%	38,5%	53,3%	58,0%	65,6%	73,5%	79,1%	61,3%
p=0,007, V Kramera=0,20, Chi-kwadrat=15,91 (df=5)									
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	Tak	N	0	6	12	8	10	13	49
		%	,0%	4,9%	10,7%	13,1%	20,4%	30,2%	12,3%
p<0,001, V Kramera=0,25, Chi-kwadrat=24,17 (df=5)									
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	Tak	N	0	6	6	5	5	6	28
		%	,0%	4,9%	5,4%	8,2%	10,2%	14,0%	7,0%
p=0,27									
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	Tak	N	5	50	51	36	27	29	198
		%	38,5%	41,0%	45,5%	59,0%	55,1%	67,4%	49,5%
p=0,02, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,24 (df=5)									
Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	Tak	N	4	61	67	41	27	34	234
		%	30,8%	50,0%	59,8%	67,2%	55,1%	79,1%	58,5%
p=0,004, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,46 (df=5)									
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	Tak	N	1	23	26	21	23	17	111
		%	7,7%	18,9%	23,2%	34,4%	46,9%	39,5%	27,8%
p=0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=21,91 (df=5)									
Nie podejmuję działań	Tak	N	3	3	3	0	4	0	13
		%	23,1%	2,5%	2,7%	,0%	8,2%	,0%	3,3%
p<0,001, V Kramera=0,24									

Źródło: Własne badania empiryczne

Jak wynika z powyższej tabeli zostały potwierdzone istotne, ale słabe związki pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domach rodzinnych kobiet a dbaniem o wygląd ich domu i ogrodu ($\chi^2=15,91 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,20), kierowaniem się w projektowaniu tych przestrzeni inspiracjami medialnymi ($\chi^2=24,17 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,25), staraniami o funkcjonalność najbliższego otoczenia ($\chi^2=13,24 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,18), komfort przebywania w nim ($\chi^2=17,46 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21), dbałością o dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich ($\chi^2=21,91 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,23). Należy w tych przypadkach uznać, że nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy przyjąć hipotezy alterna-

tywne o istniejących zależnościach. Hipotezy robocze zakładające wymienione związki zostały konfirmowane. W przypadku analizy związku pomiędzy ilością dóbr kulturowych w domu rodzinnym a deklaracjami nie podejmowania takich działań ($V \text{ Kramera}=0,24$) nie został spełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat, wskutek czego uzyskany wynik można traktować wyłącznie jako tendencję w obrębie badanej grupy.

W hipotezie roboczej 2.17. zakładano, że im więcej materialnych dóbr kulturowych będzie w posiadaniu rodzin badanych, tym częściej będą starały się one, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, kierowały będą się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak aby czuć się tam komfortowo, będą dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Im mniejsza liczba dóbr kulturowych będzie znajdować się w domach rodzinnych ankietowanych kobiet, tym częściej będą kierować się aranżując przestrzeń domu i ogrodu przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości, częściej będą również deklarować, że nie podejmują żadnych działań. Uzyskane dane informują, że w sytuacji, gdy w domu rodzinnym znajduje się większa ilość dóbr kulturowych, kobiety częściej podejmują działania na rzecz estetyki domu i otoczenia. Kierowanie się przykładem sąsiadów czy osób zamieszkujących tą samą miejscowość nie jest uzależnione istotnie statystycznie od liczby wskazywanych dóbr.

Weryfikacji statystycznej poddana została założona zależność pomiędzy wykształceniem rodziców a działaniami podejmowanymi na rzecz estetyki domu i otoczenia. W hipotezie roboczej 2.17. przyjęto założenie, że im wyższe wykształcenie rodziców respondentek tym częściej będą kierowały się one kierowały inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji. Istotna też będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, a także aranżacja przestrzeni domu i otoczenia tak aby czuć się tam komfortowo, a także zadeklarują dbałość o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Zmienna wykształcenia rodziców może zaś warunkować deklarowane formy zaangażowania na rzecz aranżacji przestrzeni domu i ogrodu inspirowaną przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości.

Stwierdzono istotne statystycznie słabe związki pomiędzy wykształceniem rodziców ankietowanych kobiet a inspirowaniem się osobami z sąsiedztwa ($\chi^2=14,71 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, $V \text{ Kramera}=0,19$), przywiązywaniem wagi do funkcjonalności domu i ogrodu ($\chi^2=21,07 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, $V \text{ Kramera}=0,23$), dbałością o zwierzęta domowe i gospodarskie ($\chi^2=10,82 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, $V \text{ Kramera}=0,16$). W wymienionych przypadkach

należy odrzucić hipotezy zerowe o braku zależności a przyjąć hipotezy alternatywne o związku pomiędzy zmiennymi. Hipotezy mówiące o takich zależnościach zostały potwierdzone. Należy zauważyć, że w chwili, gdy rodzice respondentek odznaczają się najniższym poziomem wykształcenia, to działając na rzecz estetyki domu i otoczenia częściej wskazują one, że ważna jest dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, dbanie o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich jak również kierowanie się przykładem sąsiadów i osób z okolicy. Uzyskane wyniki badań przedstawia tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 38, Aneks, s. 484).

W weryfikowanej hipotezie przyjęto również, że kobiety które posiadają rodziców zaangażowanych w działania społeczne częściej będą starały się aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, będą kierowały się inspiracjami z kolorowych magazynów i telewizji, ważna będzie dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak aby czuć się tam komfortowo, będą dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Uzyskane wyniki badań ilustruje tabela 111.

Tabela 111. Zaangażowanie społeczne rodziców a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
			Tak	Nie	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	Tak	N	68	177	245
		%	63,6%	60,4%	61,3%
p=0,57					
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	Tak	N	19	30	49
		%	17,8%	10,2%	12,3%
p=0,04, Phi=0,10, Chi-kwadrat=4,12 (df=1)					
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	Tak	N	8	20	28
		%	7,5%	6,8%	7,0%
p=0,82					
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	Tak	N	63	135	198
		%	58,9%	46,1%	49,5%
p=0,02, Phi=0,12, Chi-kwadrat=5,14 (df=1)					
Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	Tak	N	71	163	234
		%	66,4%	55,6%	58,5%
p=0,05, Phi=0,10, Chi-kwadrat=3,71 (df=1)					

Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	Tak	N	39	72	111
		%	36,4%	24,6%	27,8%
p=0,02, Phi=0,12, Chi-kwadrat=5,51 (df=1)					
Nie podejmuję działań	Tak	N	3	10	13
		%	2,8%	3,4%	3,3%
p=0,76					

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna danych wykazała istotne słabe związki pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a kierowaniem się w projektowaniu domu i ogrodu inspiracjami pochodzącymi z przekazów medialnych i kolorowych magazynów ($\chi^2=4,12 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,10$), uznawaniem za priorytet funkcjonalności tych przestrzeni ($\chi^2=5,14 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,12$) oraz komfort przebywania w nich ($\chi^2=3,71 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,10$), opieką nad zwierzętami domowymi i gospodarskimi ($\chi^2=5,51 > \chi^2_{0,05;1}=3,84$, $\Phi=0,12$). W tych przypadkach również należy uznać za zasadny brak podstaw do przyjęcia hipotez zerowych i przyjęcie hipotez alternatywnych. Hipotezy zerowe mówiące o wymienionych związkach zostały konfirmowane. Wyniki badań wskazują, że gdy rodzice respondentek są lub byli zaangażowani społecznie, ankietowane kobiety działając na rzecz estetyki domu i otoczenia w większym stopniu kierują się trendami i inspiracjami z mediów, funkcjonalnością i praktycznością, aranżują przestrzeń domu i ogrodu tak, aby czuć się tam dobrze oraz dbają o dobrostan zwierząt. Pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie.

Kolejnym etapem postępowania badawczego była weryfikacja hipotezy 2.18. zakładającej związek pomiędzy czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym a działaniami na rzecz estetyki domu i otoczenia. Przyjęto założenie, że priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tego aspektu aktywności kulturowej będą miały wzorce aktywności w środowisku lokalnym, uznawane przez respondentki za inspirujące.

Przyjęto założenie, że kobiety kierujące się wzorcami osób zaangażowanych kulturowo częściej będą starały się, aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, będą również czerpały się inspiracje z kolorowych magazynów i telewizji. Dla respondentek inspirujących się osobami zaangażowanymi społecznie ważna będzie funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, będą aranżować przestrzeń domu i otoczenia tak, aby czuć się tam komfortowo oraz dbać o komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Kobiety wzorujące się osobami zaangażowanymi religijnie będą kierować się aranżując przestrzeń domu i ogrodu przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości. Uzyskane dane przedstawia kolejna tabela.

Tabela 112. Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia		Wzorce aktywności w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	N	1	8	5	9	5	28
	Tak %	6,3%	3,8%	7,9%	18,0%	8,3%	7,0%
p=0,01, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=12,89 (df=4)							
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	N	9	89	36	30	34	198
	Tak %	56,3%	42,2%	57,1%	60,0%	56,7%	49,5%
p=0,05, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=9,72 (df=4)							
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	N	4	47	18	24	18	111
	Tak %	25,0%	22,3%	28,6%	48,0%	30,0%	27,8%
p=0,009, V Kramera=0,18, Chi-kwadrat=13,61 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Stwierdzono istotne statystycznie słabe związki pomiędzy wskazywanymi wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a kierowaniem się w działaniach na rzecz estetyki domu i otoczenia przykładem sąsiadów i osób z rodzinnej miejscowości ($\chi^2=12,89 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,18), funkcjonalnością i praktycznością aranżowanej przestrzeni ($\chi^2=9,72 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,16) oraz dbaniem o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich ($\chi^2=13,61 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,18). Uzyskane wyniki przemawiają za zasadnością odrzucenia hipotez zerowych a przyjęcia alternatywnych o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o wymienionych zależnościach zostały potwierdzone. Uzyskane wyniki informują, że w sytuacji, gdy inspirację dla ankietowanych kobiet stanowią osoby zaangażowane religijnie, wówczas działając na rzecz estetyki domu i otoczenia w większym stopniu naśladują sąsiadów lub inne osoby z rodzinnej miejscowości, częściej dbają również o domowe i gospodarskie zwierzęta. Kobiety, które motywowane są przykładem osób działających społecznie, rzadziej wskazują, że najważniejsze są dla nich funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza. Pozostałe związki nie są istotne statystycznie.

Kolejno analizie poddana została hipoteza 2.19. zakładająca związek pomiędzy indywidualnym kapitałem kulturowym respondentek a działaniami na rzecz estetyki domu i otoczenia. W założeniu priorytetowe znaczenie będą miały w tym przypadku takie zasoby jak poziom i typ wykształcenia oraz autodeklaracja religijna.

Weryfikacji statystycznej została zatem poddana hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych kobiet a działaniami podejmowanymi na rzecz estetyki domu i otoczenia. Przyjęto w niej, że im wyższe będzie wykształcenie respondentek tym częściej będą one deklarowały znaczenie funkcjonalności i praktyczności wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, a także aranżowania tej przestrzeni domu, tak aby mogły się czuć w tej przestrzeni komfortowo. Jednocześnie założono istotną dla tych respondentek dbałość o komfort zwierząt domowych i gospodarskich oraz kierowanie się inspiracjami z telewizji i kolorowych magazynów. Założyliśmy, że kobiety z niższym poziomem wykształcenia częściej będą deklarowały kierowanie się przykładem innych osoby w środowisku wiejskim, przy czym w tej kategorii wykształcenia usytuują się także respondentki nie podejmujące żadnych działań w omawianych płaszczyznach. Uzyskane dane ilustruje tabela 113.

Tabela 113. Poziom wykształcenia a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Poziom wykształcenia					Ogółem
			Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	N		25	63	77	33	47	245
	Tak	%	56,8%	61,8%	57,5%	64,7%	68,1%	61,3%
p=0,59								
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	N		8	7	12	7	15	49
	Tak	%	18,2%	6,9%	9,0%	13,7%	21,7%	12,3%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,43 (df=4)								
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	N		6	7	7	4	4	28
	Tak	%	13,6%	6,9%	5,2%	7,8%	5,8%	7,0%
p=0,43								
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	N		24	48	69	23	34	198
	Tak	%	54,5%	47,1%	51,5%	45,1%	49,3%	49,5%
p=0,86								

Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	Tak	N	19	52	88	29	46	234
		%	43,2%	51,0%	65,7%	56,9%	66,7%	58,5%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,42 (df=4)								
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	Tak	N	24	27	35	13	12	111
		%	54,5%	26,5%	26,1%	25,5%	17,4%	27,8%
p=0,001, V Kramera=0,22, Chi-kwadrat=19,84 (df=4)								
Nie podejmuję działań	Tak	N	5	4	2	1	1	13
		%	11,4%	3,9%	1,5%	2,0%	1,4%	3,3%
p=0,02, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=11,66 (df=4)								

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne słabe związki pomiędzy poziomem wykształcenia ankietowanych kobiet a inspirowaniem się w omawianych działaniach przekazem medialnym i prasowym ($\chi^2=11,43 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17), aranżacją przestrzeni domu i jego otoczenia w ten sposób aby czuć się tam dobrze ($\chi^2=11,42 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17), dbaniem o dobrostan zwierząt w domu i gospodarstwie ($\chi^2=19,84 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,22) a także brakiem działań na rzecz estetyki domu i otoczenia ($\chi^2=11,66 > \chi^2_{0,05;4}=9,49$, V Kramera=0,17). Również i w przypadku tych zależności należy odrzucić hipotezy zerowe a przyjąć hipotezy alternatywne mówiące o istnieniu związków pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o takich zależnościach zostały potwierdzone.

Prezentowane w powyższej tabeli dane dają podstawę do stwierdzenia, że kobiety deklarujące najniższy poziom wykształcenia rzadziej podejmują jakiekolwiek działania na rzecz estetyki domu i otoczenia. Należy jednak zwrócić uwagę, że ta sama kategoria respondentek deklaruje w wyższym w stosunku do innych odsetku dbałość o komfort i dobrostan zwierząt. Respondentki z wykształceniem średnim i wyższym częściej natomiast deklarują takie formy aktywności, jak: aranżacja przestrzeni domu i ogrodu tak by mogły się tam czuć komfortowo. Kierowanie się trendami i inspiracjami z telewizji i kolorowych magazynów to odpowiedź rzadziej wskazywana przez respondentki z wykształceniem zawodowym, średnim oraz pomaturalnym. Stwierdzone kierunki zależności odbiegają zatem od założeń hipotezy roboczej (pozostałe dane nie są zróżnicowane statystycznie istotne).

Konsekwentnie weryfikacji poddana została hipoteza robocza zakładająca związek pomiędzy typem wykształcenia a działaniami podejmowanymi na rzecz estetyki domu i otoczenia. Przyjęto założenie, że kobiety z wykształceniem humanistycznym

i artystycznym częściej będą starały się aby wygląd ich domu i ogrodu był piękny, jak też zadeklarują inspirowanie się w tych działaniach wzorcami z kolorowych magazynów i telewizji. Natomiast kobiety z wykształceniem rolniczym, ekonomicznym i technicznym częściej zadeklarują funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia, a także inspirowanie się w aranżacji przestrzeń domowej i otoczenia przekazami wzorców sąsiedzkich oraz medialnych. Kobiety z wykształceniem rolniczym natomiast w większym stopniu dbać będą o komfort zwierząt domowych i gospodarskich oraz w aranżacji domu i ogrodu kierować się będą przykładem osób z rodzinnej miejscowości.

Stwierdzono istotne statystycznie słabe związki pomiędzy typem wykształcenia respondentek a kierowaniem się w działaniach na rzecz estetyki domu i otoczenia potrzebą funkcjonalności domu i ogrodu ($\chi^2=17,81 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21) oraz komfortem przebywania w nich ($\chi^2=17,81 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21) oraz pomiędzy typem wykształcenia a dbałością o zwierzęta domowe i gospodarskie ($\chi^2=17,31 > \chi^2_{0,05;5}=11,07$, V Kramera=0,21). Należy w tych przypadkach odrzucić hipotezy zerowe a przyjąć alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o tych zależnościach zostały zweryfikowane pozytywnie. W przypadku związku pomiędzy typem wykształcenia a kierowaniem się przykładem sąsiadów i innych osób ze środowiska lokalnego (V Kramera=0,18) z racji niespełnionego warunku minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat wynik testu może być niedokładny.

Z danych wynika, że dla kobiet z wykształceniem artystycznym najważniejsze w działaniach na rzecz estetyki domu i otoczenia są funkcjonalność i praktyczność. Kobiety z wykształceniem humanistycznym deklarują przede wszystkim potrzebę aranżowania przestrzeni domu i ogrodu tak, by czuć się w nich dobrze. Respondentki z wykształceniem rolniczym deklarują przede wszystkim dbałość o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarczych oraz kierują się przykładem sąsiadów. Tendencje te potwierdzają w znacznej części założenia zawarte w hipotezie roboczej. Uzyskane dane prezentuje tabela umieszczona w aneksie rozprawy (zob. Tabela A 39, Aneks, s. 485).

Zgodnie z przyjętą hipotezą działania na rzecz estetyki domu i jego otoczenia będą różnicowane przez autodeklarację religijną respondentek. Uzyskane dane ilustruje tabela 114.

Tabela 114. Autodeklaracja religijna a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Autodeklaracja religijna				Ogółem
			Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	N		210	29	6	0	245
	Tak	%	63,4%	54,7%	54,5%	,0%	61,3%
p=0,02, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=9,74 (df=3)							
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	N		36	7	4	2	49
	Tak	%	10,9%	13,2%	36,4%	40,0%	12,3%
p=0,02, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,16 (df=3)							
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	N		24	3	0	1	28
	Tak	%	7,3%	5,7%	,0%	20,0%	7,0%
p=0,51							
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	N		169	24	4	1	198
	Tak	%	51,1%	45,3%	36,4%	20,0%	49,5%
p=0,36							
Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	N		204	22	4	4	234
	Tak	%	61,6%	41,5%	36,4%	80,0%	58,5%
p=0,02, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,81 (df=3)							
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	N		101	7	3	0	111
	Tak	%	30,5%	13,2%	27,3%	,0%	27,8%
p=0,03, V Kramera=0,15, Chi-kwadrat=8,77 (df=3)							
Nie podejmuję działań	N		9	2	1	1	13
	Tak	%	2,7%	3,8%	9,1%	20,0%	3,3%
p=0,11							

Źródło: Własne badania empiryczne

Analiza statystyczna wykazała istotne słabe związki pomiędzy autodeklaracją religijną a troską by dom i ogród był piękny ($\chi^2=9,74 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16), kierowaniem się w aranżacji prywatnej przestrzeni trendami z telewizji i kolorowych magazynów ($\chi^2=10,16 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16), urządzaniem domu i ogrodu w ten sposób, aby czuć się w nich komfortowo ($\chi^2=10,81 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16), dbaniem o dobrostan zwierząt ($\chi^2=8,77 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,15). Wyniki te przemawiają za

odrzućceniem w tych przypadkach hipotez zerowych a przyjęciu alternatywnych o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o tych związkach zostały potwiermowane.

W hipotezie 2.19. przyjęto założenie, że kobiety wierzące i regularnie praktykujące częściej wskazywać będą na znaczenie aktywności na rzecz wystroju domu i ogrodu, tak by prezentowały się pięknie, jak też dbałość o funkcjonalność domu i otoczenia oraz komfort zwierząt domowych i gospodarskich. Respondentki niepraktykujące oraz niewierzące prawdopodobnie częściej zadeklarują inspirowanie się w aranżacji przestrzeni domu i ogrodu wzorcami z telewizji i kolorowych magazynów. Z uzyskanych danych wynika, że kobiety wierzące i praktykujące deklarują przede wszystkim dbałość o wygląd domu i ogrodu oraz dobrostan zwierząt. Respondentki wierzące, ale niepraktykujące rzadziej deklarują działania na rzecz aranżacji przestrzeni domu i ogrodu dla zwiększenia swojego komfortu. Ta kategoria kobiet oraz respondentki niewierzące częściej deklarują przede wszystkim wzorowanie się lansowanymi w gazetach i telewizji trendami (pozostałe odpowiedzi nie są zróżnicowane istotnie statystycznie).

Ostatnim etapem analiz była weryfikacja hipotezy roboczej 2.20, która zakładała związek pomiędzy wiekiem respondentek a działaniami podejmowanymi przez nie na rzecz estetyki domu i otoczenia. Uzyskane dane przedstawia tabela nr 115.

Tabela 115. Wiek a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Wiek				Ogółem
			15 do 29 lat	30 do 44 lat	45 do 59 lat	Powyżej 59 lat	
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	N		24	53	57	64	198
	Tak	%	27,3%	50,5%	64,0%	54,2%	49,5%
p<0,001, V Kramera=0,26, Chi-kwadrat=26,02 (df=3)							
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	N		17	22	30	42	111
	Tak	%	19,3%	21,0%	33,7%	35,6%	27,8%
p=0,01, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,74 (df=3)							
Nie podejmuję działań	N		7	0	0	6	13
	Tak	%	8,0%	,0%	,0%	5,1%	3,3%
p=0,003, V Kramera=0,19							

Źródło: Własne badania empiryczne

Na podstawie dokonanej analizy stwierdzono istotne statystycznie słabe związki pomiędzy wiekiem kobiet a troską o funkcjonalność przestrzeni domu i ogrodu ($\chi^2=26,02 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,26) oraz dbałością o dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich ($\chi^2=10,74 > \chi^2_{0,05;3}=7,82$, V Kramera=0,16). W wymienionych przypad-

kach nie ma podstaw do przyjęcia hipotez zerowych, należy je odrzucić a przyjąć hipotezy alternatywne o związkach pomiędzy zmiennymi. Hipotezy robocze mówiące o tych związkach zostały confirmowane. W przypadku zależności pomiędzy wiekiem badanych a brakiem działań na rzecz estetyki domu i otoczenia ($V \text{ Kramera}=0,19$) nie został spełniony warunek minimalnej liczebności oczekiwanej chi-kwadrat, zatem wynik testu może być niedokładny.

W hipotezie roboczej 2.20 przyjęto założenie, że respondentki młodsze (zwłaszcza te do 30 roku życia) częściej zadeklarują dbałość o estetykę ich otoczenia, a także wzorowanie się w tych działaniach przykładami z telewizji i kolorowych czasopism. Respondentki w starszym wieku (powyżej 59 roku życia) zadeklarują nade wszystko dbałość o funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu oraz otoczenia, jak też aranżowanie przestrzeni domu i otoczenia, w funkcji własnego komfortu. W tej kategorii wieku istotnym deklarowanymi formami aktywności, będą prawdopodobnie dbałość o dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich, zgodnie z przykładami sąsiadów i innych osób z rodzinnej miejscowości. Z zaprezentowanych w powyższej tabeli danych wynika, że kobiety z młodszej kategorii wiekowej rzadziej deklarują funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza, jako formę ich aktywności. Można wręcz stwierdzić swoistą prawidłowość, że im starsze respondentki tym częściej deklarują dbałość o dobrostan zwierząt domowych. Pozostałe odpowiedzi w zakresie działań na rzecz estetyki domu i otoczenia nie są zróżnicowane istotnie statystycznie ze względu na wiek.

W konkluzji stwierdzić należy, że istnieje związek pomiędzy cechami kulturowymi rodzin respondentek, takimi jak: zasobność domów rodzinnych w materialne zasoby kulturowe, wzorcami zaangażowania w środowisku wiejskim, zmiennymi indywidualnego kapitału kulturowego (poziom i typ wykształcenia, autodeklaracja religijna) oraz strukturą wieku badanych a wyszczególnionymi aspektami. Uzyskane dane wskazują, że pewne kategorie kobiet wiejskich.

Można ostatecznie stwierdzić, że uwidoczniły się pewne tendencje pomiędzy określonymi cechami zmiennej zależnej jakimi jest aktywność kulturowa kobiet (przynależnością do organizacji kulturowych i religijnych, praktykami towarzyskimi, dbałością o wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy,) a uwarunkowaniami środowiskowymi (zasobami kulturowymi rodzin respondentek, czynnikami związanymi ze środowiskiem lokalnym, indywidualnym kapitałem kulturowym) i strukturą wieku badanych. Zaslugujące na uwagę zależności dotyczą faktu, że kobiety, których rodzice posiadają najwyższy oraz najniższy poziom wykształcenia oraz posiadają doświadczenie pracy

społecznej, w większym stopniu przynależą do wspólnot i organizacji religijnych. Z uzyskanych przez nas danych wynika, że do zrzeszeń religijnych częściej przynależą kobiety posiadające w swoich domach rodzinnych większą liczbę materialnych zasobów kulturowych. Dotyczy to również respondentek starszych, z niższym poziomem wykształcenia, wierzących i praktykujących religijnie, uznających głęboką wiarę religijną za wartość w życiu najważniejszą oraz ceniących sobie poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom. Stwierdzone tendencje potwierdzają wskazywaną już wcześniej w niniejszej dysertacji tezę, że wspólnoty religijne stanowią źródło kapitału społecznego, gdyż dają możliwość zaangażowania dla osób religijnych, ale z niższym poziomem wykształcenia oraz osobom starszym¹⁰¹⁹.

Z naszych badań wynika, że mieszkanki wsi koncentrują się na rodzinie i życiu lokalnym. Uwidacznia się ta tendencja szczególnie w przypadku kobiet starszych, z niższym wykształceniem, zamieszkujących na wsi przez dłuższy okres czasu oraz respondentek posiadających rodziców o niższym poziomie wykształcenia. Jeśli chodzi o okoliczności organizowania spotkań towarzyskich styl życia respondentek wydaje się nie odbiegać od miejskich wzorców życia towarzyskiego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że polska wieś traci swój chłopski charakter i naśladuje wzory zachowań mieszkańców miast. Sprzyja temu coraz wyraźniej zaznaczające się zróżnicowanie ludności wiejskiej, w szczególności ze względu na poziom dochodów¹⁰²⁰. Prawdliwość ta wymaga jednak bardziej pogłębionych badań porównawczych.

Pochodzenie społeczne oraz wyższy poziom wykształcenia rodziców ukierunkowują zarówno działania podejmowanym przez respondentki na rzecz doskonalenia sfery fizycznej, jak i działania na rzecz ich własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Dokształcanie się i nauka nowych umiejętności podejmowana jest częściej przez kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich, co może świadczyć o tym, że miejsce jednostki w strukturze społecznej ma zdolność modyfikacji indywidualnych realizacji stylów życia, w tym także potrzeb intelektualnych i estetycznych¹⁰²¹. Dbłość o siebie w obu analizowanych aspektach może stanowić wyraz „celowej stylizacji życia”¹⁰²² oraz transmitowanej pokoleniowo

¹⁰¹⁹S. Grotowska, op. cit., s. 69.

¹⁰²⁰ S. Michalska, *Mieszkańcy polskiej wsi a konsumpcjonizm. Między tradycją a pokusami współczesnego świata*, w: B. Mróz (red.), *Oblicza konsumpcjonizmu*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2008, s. 99–106.

¹⁰²¹ Por. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość „Ja”* ..., op. cit., s. 114 – 115.

¹⁰²² Zob. ibidem, s. 115.

potrzeby „inwestycji w siebie”¹⁰²³. Jak zauważa Mirosława Marody „(...) dla wielu grup społecznych przymus ekonomiczny nadal stanowi podstawowy wyznacznik decyzji w obszarze konsumpcji oraz podstawowy czynnik określający preferowane wartości. Pozbawia to pojęcie stylu życia charakterystycznego dla niego elementu swobody wyboru spośród różnorodnej oferty wzorów kulturowych, a tym samym nadaje mu charakter wtórny wobec oddziaływania zobiektywizowanych czynników, takich jak dochód, zawód, stanowisko itp., wyznaczających pozycję jednostek w strukturze społecznej”¹⁰²⁴. Tym również tłumaczyć można niską aktywność w obszarze dbania o siebie w grupie kobiet negatywnie oceniających swoją sytuację materialną i słabiej wykształconych.

Z uzyskanych danych wynika również, że kobiety powyżej 59 życia stanowią kategorię, która w nieznacznym stopniu podejmuje działania mające na celu doskonalenie własnej kondycji fizycznej i wykazuje ukierunkowanie na społeczno-kulturowy rozwój. Zdaniem Stanisławy Steuden aktywność osób przechodzących na emeryturę stanowi odzwierciedlenie ich istotnych potrzeb¹⁰²⁵. Zdobywanie wiedzy i nowych umiejętności daje możliwość zaspokojenia potrzeb akceptacji, wiedzy, społecznej użyteczności a nawyki w obszarze dbania o sferę fizyczną przyczyniają się do budowania własnego obrazu oraz posiadają fundamentalne znaczenie w pozytywnym przebiegu procesu starzenia się¹⁰²⁶. W środowiskach lokalnych stanowiących określone warunki dla szans rozwojowych, winny być inicjowane działania ukierunkowane na zagospodarowanie potencjału starszych kobiet i diagnozę ich kulturowych potrzeb. Te postulaty w pierwszych dwóch dekadach potransformacyjnych zajmowały naczelną pozycję w dyskursie andragogiki wsi¹⁰²⁷.

Najbardziej aktywne w życiu kulturowym okazały się być kobiety posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształcenia. Szczególnie jest to zauważalne w przypadku takich wskaźników jak czytelnictwo i uczęszczanie do kina. Wyższy poziom wykształcenia rodziców respondentek sprzyja także częstszemu korzystaniu z Internetu. Tendencję tę potwierdzają dane z sondaży CBOS podawane przez Teresę Sasińską-Klas, które wskazują, że poziom wykształcenia ma duży wpływ na kompetencje cyfrowe Polaków. Zasadni-

¹⁰²³ J. Bieliński, M. Larkowska, *Elementy stylów życia a struktura społeczna we współczesnej Polsce. Codzienne zachowania i strategie rynkowe*, w: I. Pańków (red.), *Meandry legitymizacji. Studia i analizy*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN 2011, s. 151.

¹⁰²⁴ M. Marody, *Styl życia jako kategoria opisu socjologicznego*, w: M. Falkowska (red.), *Wartości, praca, zakupy... O stylach życia Polaków*, Warszawa: CBOS 1997, s. 12.

¹⁰²⁵ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, Warszawa: PWN 2011, s. 22 – 26.

¹⁰²⁶ Zob. R. Kałużny, *Aktywność edukacyjno-zawodowa seniorów formą zagospodarowania czasu na emeryturze*, „Edukacja Dorosłych” 2014, nr 2, s. 80.

¹⁰²⁷ Zob. E. Przybylska, *Edukacja na wsi w perspektywie andragogicznej. O potrzebie dystyktynnego oglądu*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2019, nr 18, s. 11 – 29.

czo w grupie Internautów sytuują się osoby o wyższym poziomie wykształcenia, zaś w populacji nie korzystających z urządzeń cyfrowych dominują jednostki z wykształceniem zasadniczym zawodowym¹⁰²⁸.

Interesujące są również ustalenia dotyczące codziennej twórczości respondentek. W takich formach aktywności jak np. praca na działce czy przygotowywanie przetworów realizują się częściej kobiety powyżej 59 roku życia. Z kolei młodsze kobiety częściej piszą wiersze, bloga, grają na instrumentach oraz robią zdjęcia. Należy zaznaczyć, że upowszechnianie różnych form wytworów kultury jest wyrazem postawy kreatywnej, niezależnie od tego czy mamy do czynienia z tzw. twórczością elitarną czy egalitarną. Twórczość codzienna „pomaga osiągnąć dobrostan psychiczny, albowiem służy zdrowiu psychicznemu (work in the service of health), ale też za jej przyczyną wzmacniają się siły fizyczne i psychiczne. Osoba kreatywna ma więcej potencjału psychicznego i fizycznego, co umacnia jej zdolność do stawiania czoła przeciwnościom losu i podtrzymywania stałej tendencji do samorealizacji. Postawa taka sprzyja realnemu uczestnictwu w współtworzeniu optymalnego środowiska kulturowego¹⁰²⁹. Podniesiona kwestia wymagałaby innych jeszcze, pogłębionych badań.

¹⁰²⁸ Zob. T. Sasińska-Klas, *Użytkownicy internetu w świetle badań opinii publicznej (2008 – 2017)*, „Zarządzanie w kulturze” 2018, nr 19, z. 2, s. 99.

¹⁰²⁹ M. Modrzejewska-Świgulska, *Teorie twórczości codziennej*, w: K. J. Szmidt (red.), *Pedagogika twórczości*, Gdańsk: GWP 2007, s. 160.

Zakończenie

Analizy przedstawiane w niniejszej dysertacji koncentrują się na zagadnieniu środowiskowych uwarunkowań aktywności społecznej i kulturowej kobiet, mieszkanek wsi podkarpackich. Celem badawczym jest ustalenie współzależności pomiędzy wybranymi czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a uszczegółowionymi aspektami aktywności społecznej i kulturowej respondentek.

Analizy i prezentacja zgromadzonego materiału empirycznego poprzedzona została odwołaniem się do bogatej literatury przedmiotu, z uwzględnieniem, przede wszystkim dorobku nauk społecznych w tym zakresie (socjologii, psychologii, pedagogiki społecznej), ale także adekwatnie do potrzeby, ujęć filozoficznych. Część teoretyczna pracy stanowi zatem istotną bazę dla naukowego ujęcia podjętej problematyki, jak też usytuowania własnej koncepcji badawczej w kontekście dotychczasowego dorobku w temacie.

Z punktu widzenia pedagogiki społecznej istotną kwestią podjętą w dysertacji było rozpatrywanie aktywności społecznej i kulturowej kobiet jako wartościowego potencjału, który może być twórczo ukierunkowany, zarówno w wymiarze własnego rozwoju osobowego, jak też w aktywizowaniu podmiotowego udziału w życiu społecznym i kulturowym środowiska wiejskiego.

Wielorakie płaszczyzny i aspekty aktywności społecznej i kulturowej mieszkanek wsi ukazane zostały zatem w szerszym kontekście społecznym i historycznym, co wynikało z przyjętego postulatu, by podejmowaną w badaniach pedagogicznych problematykę ukazywać z uwzględnieniem zarówno pogłębionego spojrzenia na uwarunkowania historyczne, jak też optyki współczesnych teorii. W prezentowanych badaniach własnych przyjęta została klasyczna definicja środowiska jako zespołu warunków, w których funkcjonuje jednostka oraz czynników oddziałujących na jej osobowość i ją przekształcających¹⁰³⁰. Jednostka podlega wpływom środowiska, ale przez swoją aktywną postawę może zmieniać istniejącą rzeczywistość społeczną i ją kreować. Stanowi to podstawowe źródło jej wielowymiarowego rozwoju, bowiem w praktyce edukacyjnej należy dążyć do tworzenia warunków pełnego urzeczywistniania się tego potencjału jednostek i środowiska. Oczywiście ma to znaczenie również w odniesieniu do kobiet zamieszkujących obszary wiejskie, których aktywność – jak wykazano w oparciu o własne badania empiryczne – warunkuje kształt życia społecznego i kulturowego w środowiskach lokalnych.

¹⁰³⁰ H. Radlińska, *Egzamin z pedagogiki społecznej*, op. cit., s. 366.

Zrealizowane badania empiryczne – na reprezentatywnej próbie mieszkanki terenów wiejskich Podkarpacia – pozwoliły na rozstrzygnięcie głównego problemu badawczego, a więc uzyskanie odpowiedzi na pytanie: Jaki jest związek pomiędzy czynnikami środowiskowymi takimi jak: zasoby kulturowe rodzin respondentek (wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne, liczba dóbr kulturowych znajdujących się w domu rodzinnym); czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (uznawane wzorce aktywności w środowisku wiejskim, czas zamieszkiwania na wsi, deklaracje identyfikacji ze społecznością lokalną); indywidualny kapitał kulturowy respondentek (autodeklaracja religijna, uznawane wartości, poziom i typ wykształcenia, typ wykonywanej pracy zawodowej) oraz strukturą wieku badanych kobiet a ich aktywnością społeczną i kulturową?

Analiza zgromadzonego materiału empirycznego pozwoliła na weryfikację przyjętych w fazie konceptualizacji badań hipotez dotyczących związku pomiędzy wytypowanymi czynnikami środowiskowymi a branymi pod uwagę aspektami aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich. Odnosiły się one do dwóch wyodrębnionych obszarów problemowych. Pierwszy z nich określało pytanie: Jaki jest związek pomiędzy branymi pod uwagę czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością społeczną mieszkanki wsi na Podkarpaciu? Jako aspekty aktywności społecznej respondentek wyodrębnione zostały: przynależność do organizacji społecznych, działania na rzecz osób potrzebujących, aktywność na rzecz parafii, działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny oraz aspiracje do określonego typu aktywności społecznej. Wyniki własnych badań empirycznych dotyczących aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich na Podkarpaciu zostały ujęte i zinterpretowane z uwzględnieniem funkcjonujących w literaturze przedmiotu koncepcji. Wyniki własnych badań empirycznych dotyczących aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich na Podkarpaciu zostały ujęte i zinterpretowane z uwzględnieniem funkcjonujących w literaturze przedmiotu koncepcji.

Na podstawie uzyskanych wyników badań ustalono, że zasoby kulturowe rodzin respondentek nie różnicują w istotny statystycznie sposób przynależności do organizacji społecznych. W przypadku dynamizowania przynależności do organizacji społecznych cechy statusowe rodzin ankietowanych kobiet (wykształcenie rodziców, pochodzenie społeczne) okazały się nie istotne. Podobnie istotnego znaczenia nie stwierdzono w przypadku wzorów aktywności społecznej rodziców. Należy zaznaczyć, że zaangażowanie społeczne rodziców nie było w prezentowanych badaniach równoznaczne z ich przynależnością do organizacji. Biorąc pod uwagę wspomnianą już zmianę mechanizmu organizacji działań na

rzecz innych (np. w sieci) respondentki kierując się przykładem rodziców mogły wybierać inne, mniej tradycyjne niż przynależność do organizacji, sposoby realizacji własnych potrzeb prospołecznych.

Prawidłowość ta może być również tłumaczona poprzez odwołanie się do typów kultur wyodrębnionych przez Margaret Mead¹⁰³¹: postfiguracywnej, konfiguracywnej i prefiguracywnej. Kultura prefiguracywna (w której funkcjonuje najmłodsza kategoria opiniodawczyń) stanowi model, w którym młodzi dzięki skuteczniejszemu przyswajaniu sobie nowych wartości szybciej podążają za zmianami społecznymi i zyskują niezależność od swych rodziców. Działania starszego pokolenia nie gwarantują młodym skutecznego radzenia sobie w zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Młodzi wydają się postrzegać, że starsi używają środków za pomocą, których niewiele da się osiągnąć, ich postęp w pracy jest nikły a wynik niepewny¹⁰³². Młode kobiety mogą zatem, pomimo wzorca zaangażowania rodziców rezygnować z prospołecznej aktywności i przyjmować postawę indywidualistyczną.

W badanej populacji kobiet przynależność do organizacji społecznych nie jest również różnicowana przez czynniki mogące wskazywać na mniejsze lub większe „zakorzenienie” w lokalnym środowisku, takie jak czas zamieszkiwania na wsi i poczucie z nią identyfikacji. Stwierdzono natomiast istnienie związku o słabej sile pomiędzy wskazywanymi przez kobiety wzorcami aktywności w środowisku lokalnym a przynależnością do organizacji społecznych. Na podstawie uzyskanych wyników badań można zauważyć, że w przypadku, gdy uznany był jako inspirujący wzorzec osób zaangażowanych religijnie, jednocześnie stosunkowo często współwystępował brak deklaracji o przynależności do organizacji społecznych.

W oparciu o uzyskane dane można było stwierdzić brak istotnego związku pomiędzy określonymi cechami indywidualnego kapitału kulturowego respondentek, a ich przynależnością do organizacji społecznych. Partycypacja kobiet w organizacjach nie jest istotnie różnicowana przez wysokie wartościowanie świadomości bycia potrzebnym innym ludziom, autodeklarację religijną oraz subiektywnie ocenianą sytuację materialną. Związki o słabej sile wykazano pomiędzy uznaniem za najważniejsze w życiu takich wartości jak głęboka wiara religijna i spokojne życie a przynależnością do organizacji społecznych. Okazało się, że wskazanie na wysoką rangę głębokiej wiary religijnej przez ankietowane

¹⁰³¹ M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2000, s. 23, 103, 110 – 111.

¹⁰³² L. Marszałek, *Re-konstrukcja dialogu pokoleń w rzeczywistości kultury prefiguracywnej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, 2017, nr 2, t. 34, z. 440, s. 73 – 74.

kobiety współwystępuje z brakiem zaangażowanej aktywności w formalnych strukturach organizacji. Analogicznie jak w przypadku wzorców religijnych, kobiety wysoko wartościujące głęboką wiarę religijną dążą przypuszczalnie w większym stopniu do realizowania swoich potrzeb religijnych i temu podporządkowują własną aktywność.

W wyniku analizy danych empirycznych uzyskanych we własnych badaniach udało się ustalić, że przynależność do organizacji społecznych była istotnie warunkowana przez zmienne wykształcenia i typ pracy zawodowej respondentek. Przynależność do organizacji społecznych, zatem częściej deklarują kobiety z wyższym poziomem wykształcenia. Aktywność respondentek w różnorodnych zorganizowanych formach (np. stowarzyszeniach, kołach gospodyń wiejskich itp.) okazała się być związana z typem ich pracy zawodowej. Z przeprowadzonych badań wynika, że kobiety bezrobotne częściej deklarują, że nie przynależą do żadnych grup. Warto jednak zauważyć, że najwyższy odsetek w badaniach stanowiły respondentki, które oceniały swoją sytuację materialną jako dobrą, zatem nie stanowiła ona czynnika istotnie różnicującego ich przynależności do organizacji społecznych. Bezrobocie kobiet może mieć różne wymiary, do tej kategorii mogą należeć osoby, które nie podejmują pracy w wyniku wolnego, świadomego wyboru oraz takie, które mają poważne problemy z jej znalezieniem, pomimo wielokrotnych, bezskutecznych prób. Brak partycypacji w organizacjach może, zatem wynikać w przypadku tych osób z poświęcenia się innej aktywności (np. rodzinnej, edukacyjnej itp.), ale może być również przejawem wykluczenia społecznego lub wyrazem braku wiary w siłę sprawczą organizacji.

Uzyskane dane empiryczne pozwoliły na ustalenie, że czynniki środowiskowe różnicują w istotny sposób takie działania prospołeczne ankietowanych kobiet, jak: zapraszanie osób samotnych i ubogich na święta i udzielanie im wsparcia rozmową, pomoc potrzebującym w czynnościach domowych i załatwianiu spraw urzędowych, pomoc dzieciom i młodzieży z ubogich rodzin poprzez pomoc w nauce i organizację im wypoczynku. Można uznać, że są to związki o słabej sile. W badaniach przedstawionych w tym studium brane pod uwagę zasoby kulturowe rodzin nie różnicują w statystycznie istotny sposób deklarowanych przez ankietowane rodzajów pomocy innym osobom. W przypadku zapraszania samotnych, ubogich osób na święta i okazywania im wsparcia rozmową zmienną różnicującą okazało się wykształcenie rodziców ankietowanych kobiet, przy czym im wyższy jest poziom wykształcenia, tym częściej respondentki podejmują tę formę pomocy innym.

Praktyka zapraszania osób potrzebujących na święta i okazywanie im wsparcia jest częściej deklarowana przez kobiety krócej zamieszkujące na wsi, niż poprzez respondentki mieszkające w tym środowisku od urodzenia. Można zatem wnioskować, że kobiety, które

zamieszkują wieś od stosunkowo niedługiego czasu, a posiadają wcześniejsze doświadczenia społecznych interakcji, cechują się większą otwartością i bezpośredniością w kontaktach międzyludzkich. Ten stan rzeczy może warunkować tendencję do częstszego zapraszania przez nie do domu na święta osób samotnych i okazywania im różnorodnych form wsparcia (w tym także poprzez rozmowę). Taką formę wsparcia społecznego dla potrzebujących podejmują również kobiety, dla których najważniejszą wartość w życiu stanowi posiadanie przyjaciół. Praktyka zapraszania na święta i okazywanie wsparcia rozmową jest również rzadziej deklarowana przez respondentki niewierzące.

Na podstawie uzyskanych wyników badań udało się ustalić, że kobiety, dla których inspirującym wzorcem są osoby zaangażowane politycznie, częściej pomagają potrzebującym w pracach domowych i załatwianiu spraw urzędowych. Zależność tą w pewnym stopniu wyjaśnia korelacja między działalnością polityczną a zawodową (im bardziej jednostka jest aktywna życiowo i zawodowo tym częściej angażuje się w działalność polityczną)¹⁰³³. Przypuszczalnie respondentki znają osoby zaangażowane politycznie (w szczególności kobiety) właśnie z aktywności „blisko ludzi i dla ludzi”, stąd tendencja do naśladowania w obszarach będących dla nich osiągalnymi. Na uwagę zasługuje stwierdzona następująca zależność, mianowicie, że kobiety lepiej oceniające swoją sytuację materialną rzadziej zapraszają potrzebujących na święta, a także rzadziej podejmują działania na rzecz zaniedbanych dzieci i młodzieży. Można uznać, że potwierdza się także w tym przypadku wspomniana tendencja do przyznawania priorytetu własnym potrzebom.

Istotny aspekt aktywności społecznej stanowią działania na rzecz parafii, która jest nie tylko miejscem formacji duchowej, ale coraz częściej staje się miejscem różnorodnych inicjatyw społecznych. W przeprowadzonych badaniach zaangażowanie parafianek przejawia się przede wszystkim w partycypacji finansowej – w mniejszym zakresie w działaniach wymagających bezpośredniego zaangażowania. Aktywność na rzecz parafii w branych pod uwagę wymiarach, zróżnicowana jest zasobami kulturowymi rodziny, zaś w szczególności wykształceniem rodziców i pochodzeniem społecznym respondentek. Stwierdzono słabe, lecz istotne związki pomiędzy wykształceniem rodziców a składaniem ofiar na tacę, partycypacją w bieżących kosztach utrzymania parafii oraz osobistą pracą na rzecz Kościoła.

Istnieje także zależność między zmienną pochodzenia społecznego a deklarowanym przez respondentki zaangażowaniem na rzecz wsparcia materialnego parafii (składa-

¹⁰³³ K. Karolczak, op. cit., s. 85.

niem ofiar na tacę, składaniem datków na potrzeby parafii). Respondentki deklarujące niższy poziom wykształcenia rodziców, częściej wskazują, że składają ofiary na tacę i bieżące potrzeby parafialne (np. na budowę, remonty, czy wystrój świątyni. Kobiety deklarujące zaś wyższy poziom wykształcenia rodziców wskazują częściej, że nie podejmują bezpośredniej pracy w parafii. Respondentki z rodzin chłopskich częściej deklarują składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej przeznaczonych na bieżące potrzeby parafii, niż badane kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich. Tendencja ta znajduje potwierdzenie w badaniach starszej daty dotyczącej religijności¹⁰³⁴. Społeczność ludzi wierzących stanowi niejednokrotnie najlichnieszą kategorię w ramach społeczności lokalnej, zaś religijność instytucjonalna może przekładać się na aktywność społeczną na rzecz parafii w różnych wymiarach. Prawidłowość ta wymagałaby jednak naszym zdaniem bliższych analiz we współczesnych kontekstach społecznych, z uwzględnieniem środowiska wiejskiego.

Wyniki badań prezentowane w niniejszej dysertacji pozwalają także na stwierdzenie, że czas zamieszkiwania na wsi nie jest czynnikiem różnicującym aktywność kobiet w parafii, co może wynikać w pewnym stopniu z konformizmu, jak też wpisywać się w syndrom czynników charakterystycznych dla zmierzchu kultury ludowej, któremu towarzyszy rozpad dawnych form integracji społecznej w ramach gminy, parafii oraz regionu wiejskiego¹⁰³⁵. Składanie ofiar na bieżące potrzeby parafii oraz nieodpłatna praca na rzecz Kościoła są istotnie, lecz słabo różnicowane przez inspirujące dla kobiet wzorce zaangażowania w lokalnym środowisku. Kobiety inspirujące się wzorcami osób zaangażowanych religijnie częściej podejmują wskazane wcześniej. formy aktywności, co można tłumaczyć pewną prawidłowością, mianowicie, że religijność instytucjonalna sprzyja tworzeniu kapitału społecznego¹⁰³⁶.

Z badań własnych wynika również, że aktywność społeczna na rzecz parafii jest różnicowana zmienną osobistego kapitału kulturowego respondentek, szczególnie zaś zmienną autodeklaracji religijnej. Zmienne te różnicują z umiarkowaną siłą takie np. działania, jak składanie ofiar na tacę oraz okazywanie wsparcia finansowego parafii w bieżących potrzebach. Wskazany powyżej rodzaj aktywności podejmują częściej kobie-

¹⁰³⁴ ¹⁰³⁴ Zob. W. Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Wiedza 1971, s. 189 i nn.; J. Mariański, *Religijność w procesie przemian: Szkice socjologiczne*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1991, s. 64; J. Mariański, *Struktura społeczno-zawodowa a postawy i zachowania religijne ludności wiejskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1985, T. XIII, z. 1, s. 177.

¹⁰³⁵ J. Z. Lichański, *Chłopskość czy temat wiejski? Kilka uwag na marginesie nr 6/2017 „Tekstów Drugich”*, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2018, nr 2, s. 423.

¹⁰³⁶ R. Wuthnow, *God and Mammon in America*, New York: Free Press 1994, s. 242.

ty wierzące i regularnie praktykujące. Zależność tę można tłumaczyć logiczną racją konsekwencji, gdyż deklarowana religijność pogłębiona wyrażająca się w intensywnych praktykach wiąże się częstokroć z intensywnym zainteresowaniem sprawami parafii, w tym jej potrzebami materialnymi¹⁰³⁷.

Aktywność na rzecz parafii w branych pod uwagę wymiarach dynamizują również uznawane wartości, w szczególności głęboka wiara religijna, udane życie rodzinne, spokojne życie. Można prawidłowość tę odnieść do specyfiki zasadniczej roli spełnianej przez kobietę – roli matki, osoby w sposób szczególny odpowiedzialnej za wychowanie dzieci i towarzyszenie im w rozwoju religijnym. Kierunki wartościowania respondentek zaangażowanych w życie parafialne mogą wskazywać na potrzebę budowania środowiska religijnego dla własnej rodziny. W przypadku poziomu i typu wykształcenia kobiet stwierdzono tendencje analogiczne, jak w przypadku wykształcenia rodziców. Aktywności na rzecz parafii deklarują częściej kobiety o niższym poziomie wykształcenia, co podobnie jak w przypadku zmiennej wykształcenia rodziców, może wskazywać na częstsze występowanie wśród osób z wyższym wykształceniem ambiwalentnych światopoglądów wyrażających się zdaniem Władysława Piwowarskiego w tendencji do „materializmu praktycznego, konsumpcjonizmu i neoindywidualizmu”¹⁰³⁸.

Uzyskane przez nas dane empiryczne pozwoliły na ustalenie pewnego rodzaju zależności pomiędzy wiekiem ankietowanych kobiet a analizowanymi obszarami aktywności na rzecz parafii. Wskaźnik częstotliwości udzielania wsparcia finansowego parafii (zarówno w postaci ofiar na tacę, jak i datków na bieżące potrzeby Kościoła) wzrasta wraz z wiekiem kobiet np. nieodpłatną pracę przy Kościele najczęściej podejmują kobiety w wieku 45 – 59 lat. Można zatem stwierdzić, że aktywność na rzecz parafii w branych pod uwagę formach wsparcia dotyczy w większości kobiet w starszym wieku.

Warto zwrócić uwagę na uzyskane przez nas wyniki badań, które dotyczą czynników dynamizujących działania mające na celu optymalizację jakości rodziny, a przez to społeczności lokalnej i całego społeczeństwa. Z własnych analiz wynika, że kobiety posiadające rodziców z niższym poziomem wykształcenia w większym stopniu przywiązują wagę do działań religijnych jak zachowanie postu w dni ustalone i odwiedzanie grobów bliskich zmarłych. Działania te, jak również duchowy charakter przygotowań do świąt są częstsze również w grupie kobiet z niższym poziomem wykształcenia i posiadających wykształcenie rolnicze a także starszych kobiet. Istotne wydaje się jednak, aby ustalić,

¹⁰³⁷ J. Mariański, *Struktura społeczno-zawodowa a postawy...*, op. cit., s. 172.

¹⁰³⁸ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, op. cit., s. 384.

w innych już badaniach, w jaki sposób poszczególne formy życia religijnego i rodzinnego dynamizują aktywność społeczną w szerszym kontekście społecznym.

Uzyskane wyniki własnych badań empirycznych upoważniają do sformułowania tezy, że zmienne środowiskowe oraz struktura wieku badanych, różnicują w znaczący sposób aspiracje do aktywności w strukturach samorządowych, a zarazem potrzebę aktywności wpisanej w tradycyjne role kobiet, a więc na rzecz własnej rodziny i parafii. Okazało się również, że zasoby kulturowe środowiska rodzinnego, takie jak: wykształcenia rodziców oraz pochodzenia społeczne respondentek, warunkują w istotny sposób aktywność badanych kobiet. Mianowicie, kobiety pochodzące z tradycyjnych środowisk chłopskich i posiadające rodziców o niższym poziomie wykształcenia, w większym stopniu wskazują na potrzebę działań na rzecz własnej rodziny. Jest to prawdopodobnie warunkowane tradycyjną socjalizacją, która przypisuje kobiecie kluczową dla niej rolę – opiekunki i gospodyni domowej, wobec których środowisko wiejskie wyrażało tradycyjnie wysoki stopień akceptacji. Socjalizacja pierwotna ma prawdopodobnie znaczący wpływ na świadomość społeczną respondentek, ich ambicje i perspektywę kariery. Brak istotnego związku stwierdzono pomiędzy zaangażowaniem społecznym rodziców a potrzebą podjęcia przez kobiety określonego rodzaju działań społecznych. Potwierdza to tendencję wykazaną już w prezentowanych badaniach, mianowicie że respondentki w niewielkim stopniu naśladują swoich rodziców w obszarze aktywności społecznej.

Znaczącym czynnikiem różnicującym aspiracje ankietowanych kobiet okazały się wzorce zaangażowania w środowisku lokalnym. Kobiety wyrażają potrzebę podjęcia takiej aktywności, jaką podejmują osoby z najbliższego otoczenia, będące dla nich inspiracją.

Drugi z wyodrębnionych przez nas obszarów analiz dotyczył środowiskowych uwarunkowań aktywności kulturowej kobiet wiejskich. Analizy zostały ukierunkowane następującym wiodącym pytaniem badawczym: Jaki jest związek pomiędzy brany pod uwagę czynnikami środowiskowymi i demograficznymi a aktywnością kulturową kobiet wiejskich na Podkarpaciu? W tym przypadku zostały wzięte pod uwagę następujące aspekty aktywności kulturowej respondentek: przynależność do organizacji kulturowych i religijnych, praktyki ukierunkowane na relacje towarzyskie, dbałość o swój wygląd i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy, tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze i własna twórczość oraz działania na rzecz estetyki najbliższego otoczenia.

Na podstawie uzyskanych wyników badań udało się ustalić, że zmienna przynależności do organizacji kulturowych i religijnych, nie warunkuje znacząco aktywności badanych kobiet, co może wynikać nie tylko z osłabienia indywidualnych motywacji kobiet, ale

również z niewystarczającego nasycenia społeczności lokalnych zróżnicowanymi ofertami organizacji społecznych, a także niedostosowaniem ich profilu do potrzeb poszczególnych mieszkańców czy określonych grup społecznych¹⁰³⁹. W charakterystyce „profilu” badanych kobiet należących do istniejących w społecznościach lokalnych organizacji kulturowych i religijnych dominujące znaczenie ma wiek kobiet (częściej angażują się kobiety młode) oraz ich pochodzenie społeczne (aktywnością wyróżniają się kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich, aczkolwiek same częstokroć legitymują się wykształceniem na poziomie zaledwie podstawowym).

Z uzyskanych przez nas danych wynika również, że do zrzeszeń religijnych częściej przynależą kobiety posiadające w swoich domach rodzinnych większą liczbę materialnych zasobów kulturowych oraz respondentki, których rodzice posiadają najniższy i najwyższy poziom wykształcenia, jak też znaczące doświadczenie aktywności społecznej. Dotyczy to również respondentek starszych, z niższym poziomem wykształcenia, wierzących i praktykujących religijnie, uznających głęboką wiarę religijną za wartość w życiu najważniejszą oraz ceniących sobie poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom.

Kobiety z Podkarpacia – jak wynika z naszych badań – przywiązują największe znaczenie do pielęgnowania relacji rodzinnych. Uwidacznia się ta tendencja szczególnie w przypadku kobiet starszych, z niższym wykształceniem, zamieszkujących na wsi przez dłuższy okres oraz respondentek posiadających rodziców o niższym poziomie wykształcenia. Jeśli chodzi o okoliczności organizowania spotkań towarzyskich styl życia respondentek wydaje się nie odbiegać od miejskich wzorców życia towarzyskiego. Jeśli chodzi o zmienne kulturowe środowiska rodzinnego badanych kobiet, to ujawniła się następująca prawidłowość: kapitał kulturowy rodziny (w tym zasobność domu rodzinnego w różnorakie dobra kulturowe) oraz wyższy poziom wykształcenia rodziców sprzyjają zarówno działaniom podejmowanym przez respondentki na rzecz doskonalenia sfery fizycznej, jak i działaniom na rzecz ich własnego rozwoju społeczno-kulturowego. Dodatkowo podejmowanie działań ukierunkowanych na własny rozwój społeczno-kulturowy jest różnicowane zmienną pochodzenia społecznego respondentek. Doksztalcanie się i nauka nowych umiejętności podejmowana jest częściej przez kobiety pochodzące z rodzin inteligenckich.

¹⁰³⁹ Por. B. Walczak, F. Pazderski, *Spółecznicy, profesjonalni działacze czy obywatelscy malkontenci? Formalna i nieformalna aktywność społeczna Polaków w świetle badań ogólnopolskich*, w: G. Chimiak, K. Iwińska (red.), *Krajobraz społecznościowy – Polska 2014*, Warszawa: Collegium Civitas, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2015, s. 139 – 152.

Czynnikami o nieznacznym stopniu istotności okazała się zmienna czasu zamieszkiwania na wsi jako różnicująca aktywność kulturową badanych kobiet w aspekcie systematycznej dbałości o kondycję fizyczną i rozwój społeczno-kulturowy, bowiem zarówno rdzenne, jak i napływowe mieszkanki wsi ze zbliżoną częstotliwością deklarowały praktyki ukierunkowane na troskę o wygląd zewnętrzny i zdrowie.

Z uzyskanych przez nas danych wynika również, że czas zamieszkiwania na wsi różnicuje dwa aspekty praktyk ukierunkowanych na własny rozwój społeczno-kulturowy. Stwierdzono mianowicie, że w kursach gry na instrumentach uczestniczą kobiety zamieszkujące wieś krócej niż 10 lat, zaś w kursach umiejętności (np. florystyki czy rysunku) respondenci zamieszkujące na wsi powyżej 20 lat. Można przypuszczać, że zauważona tendencja ma związek z przynależnością kobiet do lokalnych organizacji kulturowych, które inicjują właśnie tego typu aktywność. Znaczącymi w tym przypadku organizacjami są przede wszystkim wspomniane już wcześniej koła gospodyń wiejskich a także uniwersytety ludowe. One to, jak zauważa Roman Jusiak, oferują niezwykle zróżnicowane formy edukacji dorosłych, a także łączą naukę z twórczym spędzaniem czasu wolnego¹⁰⁴⁰.

Postulatem pedagogiki środowiskowej jest też aktywizacja do działań w różnych obszarach życia codziennego. Z prezentowanych badań wynika, że kobiety powyżej 59 życia stanowią kategorię, która w nieznacznym stopniu podejmuje działania mające na celu doskonalenie własnej kondycji fizycznej i wykazuje ukierunkowanie na społeczno-kulturowy rozwój.

Z uzyskanych przez nas danych wynika także, że najczęściej praktykowaną przez respondenci formą tradycyjnego uczestnictwa w kulturze, jest czytelnictwo i słuchanie radia, zaś z nowoczesnych form to korzystanie z Internetu. Jeśli chodzi o uczestnictwo w tzw. kulturze wyższej w ramach instytucji upowszechniania kultury (takich np. jak teatr, opera czy wystawy), to okazało się, że znaczny odsetek ankietowanych kobiet wcale nie uczęszcza do teatru, opery, czy galerii sztuki. Nie można jednak wykluczyć korzystania przez kobiety wiejskie z rezerwuaru treści przedstawianych przez te instytucje za pośrednictwem mediów masowych. Taki sposób uczestnictwa w kulturze daje pewne szanse wypełnienia swoistej „pustki kulturowej” spowodowanej trudniejszym w przypadku wsi dostępem do instytucji kultury. Warto przy tym zaznaczyć, że uczestnictwo w miejskiej ofercie kulturowej, jest warunkowane mobilnością kobiet zamieszkujących tereny wiej-

¹⁰⁴⁰ R. Jusiak, *Uniwersytety ludowe – tradycja i współczesność*, „Myśl Ludowa” 2019, nr 11, s. 128.

skie. Iza Desperak określa takie różnice w oddaleniu od kultury i edukacji pewnych kategorii mieszkanek wsi sformułowaniem „daleko od szosy”¹⁰⁴¹.

Najbardziej aktywne w życiu kulturowym okazały się być kobiety posiadające w domu większą ilość materialnych zasobów kulturowych oraz posiadające rodziców z wyższym poziomem wykształcenia. Szczególnie jest to zauważalne w przypadku takich wskaźników jak czytelnictwo i uczęszczanie do kina. Wyższy poziom wykształcenia rodziców respondentek sprzyja także częstszemu korzystaniu z Internetu.

Istotnym czynnikiem różnicującym wyżej analizowane formy uczestnictwa w kulturze przez respondentki są wzorce aktywności w środowisku lokalnym oraz wykształcenie badanych. W przypadku respondentek o wyższym poziomie wykształcenia można stwierdzić wyższą częstotliwość korzystania z Internetu, niższą natomiast w przypadku kobiet deklarujących duże znaczenie w ich życiu wzorca osób zaangażowanych religijnie. Jednocześnie ta druga kategoria respondentek częściej deklarowała czytelnictwo przynajmniej raz w miesiącu. Zmienną różnicującą tradycyjne uczestnictwo w kulturze okazuje się również wiek respondentek. Z uzyskanych danych wynika, że młodsze kobiety częściej uczęszczają do kina, na koncerty, do dyskoteki, jak też biorą udział w wydarzeniach plenerowych. Uczestniczą one także w wydarzeniach sportowych, korzystają z Internetu oraz z innych form aktywności. Kobiety w wieku bardziej zaawansowanym deklarują przede wszystkim takie formy uczestnictwa w kulturze, jak czytelnictwo i słuchanie radia.

W odniesieniu do twórczości codziennej badanych kobiet wiejskich zauważalna jest dominująca tendencja minimalistycznej aktywności, która sprowadza się głównie do przygotowywania przetworów i pracy na działce. Bardziej wysublimowane formy twórczości, uważane za elitarne np. twórczość poetycka i literacka, gra na instrumentach muzycznych, malowanie czy fotografowanie w dominującym odsetku wskazywane są przez respondentki deklarujące takie cechy kapitału kulturowego indywidualnego oraz rodzinnego, jak: posiadanie wyższego wykształcenia, wyższe wykształcenie ich rodziców oraz obecność w ich domach rodzinnych cenionych dóbr kulturowych. Kobiety w młodszym wieku częściej deklarują bardziej wysublimowane formy aktywności kulturowej, takie np. jak pisanie wierszy, tworzenie bloga, granie na instrumentach oraz robienie zdjęć. W takich formach aktywności jak np. praca na działce czy przygotowywanie przetworów realizują się częściej kobiety w starszym wieku.

¹⁰⁴¹ I. Desperak, *Gmina jako środowisko...*, op. cit., s. 112.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na potrzebę aktywizowania adekwatnej edukacji osób dorosłych na wsi i formułowanie wskazań dotyczących melioracji środowisk lokalnych w kontekście optymalizacji warunków pełnego rozwoju tych kategorii społecznych.

W tej kwestii istotne jest uprzednie rozpoznawanie środowiskowych warunków rozwoju i wychowania (diagnoza) , jak też określanie adekwatnych do nich kierunków podejmowanych działań, tak by współczesna kobieta dążąca do samorealizacji mogła przyjąć postawę umożliwiającą jej trafne odczytanie wyzwań, jak też pomyślną realizację odczytywanego jako optymalny kierunku rozwoju¹⁰⁴². Wiodącym postulatem w odniesieniu do środowiska wiejskiego staje się bardziej wyraziste zaangażowanie w tworzenie i przekształcanie lokalnego środowiska wychowawczego, co oznacza, mówiąc językiem pedagogiki społecznej, uaktywnianie zasobów i potencjałów jednostkowych i społecznych w celu optymalizacji warunków życia i rozwoju „siłami człowieka” w imię „ideału”¹⁰⁴³.

Z perspektywy pedagogicznej poznanie uwarunkowań wielorakich płaszczyzn aktywności kobiet wiejskich stwarza podstawy do sformułowania wniosków i postulatów naukowych. Warto kontynuować badania o charakterze przyczynkarskim w oparciu o ten sam model badań, w innych regionach wiejskich Polski, celem wyrazistszego uchwycenia różnic bądź podobieństwa w ustalonych prawidłowościach. Projektując nowe badania w województwie podkarpackim warto zwrócić uwagę na specyfikę poszczególnych powiatów, by ustalić jaką rolę w stymulowaniu aktywności społecznej i kulturowej odgrywa ich specyfika urbanizacyjna, ale także obecność i dynamika aktywności liderów środowiskowych. Potrzeba jest także nowych badań ukierunkowanych na uwzględnienie aktywności społecznej i kulturowej respondentek w obszarze sieci. Pozwoliłoby to dookreślić rzeczywisty zakres uczestnictwa w życiu społecznym i kulturze zarówno w wymiarze tradycyjnym, jak też w wymiarze uwspółcześnionych form (dostosowanych do współczesnych potrzeb, sugestii i wzorców). Interesującą kwestią byłoby także przeprowadzenie swoistej diagnozy aktywności kobiet powyżej 59 roku życia, w kontekście szczegółowej uwzględnionych uwarunkowań, by ustalić zakres i charakter potrzeb pracy środowiskowej na rzecz optymalnego uaktywniania kobiet tej kategorii wiekowej, zgodnie z personalistyczną podejściem że człowiek powinien mieć perspektywę rozwojową w każdym wieku. Istotnym postulatem w tym względzie byłoby wzięcie pod uwagę możliwości ubogacania

¹⁰⁴²A. Przeclawska, *Przestrzeń życia człowieka...*, op. cit., s. 82.

¹⁰⁴³A. Naumiuk, *Uczestnictwo społeczne młodzieży...*, op. cit., s. 7.

analiz ilościowych analizami typu jakościowego, by uchwycić pełną charakterystykę aktywności społeczno – kulturowej kobiet, zresztą nie tylko we wspomnianej powyżej kategorii wiekowej, z możliwością dotarcia do nowych czynników (głównie tych związanych ze środowiskiem rodzinnym i lokalnym), które pozwoliłyby odczytać jeszcze głębsze podłoże aktywności społecznej i kulturowej kobiet.

Ze względu na cel podjętych badań i prakseologiczny charakter dyscypliny naukowej jaką jest pedagogika społeczna warto w oparciu o otrzymane dane wyakcentować wnioski praktyczne. Istotne wydaje się, aby projektować działania mogące wyzwolić w kobietach wiejskich potrzebę uczestnictwa w jakichkolwiek pracach na rzecz własnego miejsca zamieszkania. Interesująca perspektywa zaangażowania do której przekonają się do niej zainteresowane osoby stworzyć może szansę do zaktywizowania kobiet w konkretnych organizacjach społecznych. Konieczna wydaje się również diagnoza potrzeb kobiet dotyczących ofert organizacji i stowarzyszeń, jak również zwiększenie ich dostępu do społecznych zasobów. Posłużyć mogą temu zarówno rozwiązania systemowe, np. wykorzystanie środków unijnych do wsparcia inicjatyw lokalnych dostosowanych do rzeczywistych preferencji żeńskiej części wiejskiej społeczności, jak i działania edukacyjne zmierzające do kształtowania w środowiskach lokalnych atmosfery otwartości i poszanowania takich wartości jak: wolność, równość, wspólnotowość, praworządność i lokalny patriotyzm.

W związku ze specyficznymi relacjami i więzami występujących w społecznościach wiejskich ważnym postulatem wydaje się również potrzeba kreowania lokalnych kobiecych liderów. W prezentowanych badaniach wśród czynników związanych ze środowiskiem lokalnym wykazano istotne znaczenie wzorców zaangażowania w środowisku wiejskim. Przykład innych kobiet, osób kreatywnych posiadających wiedzę, umiejętności i cechy charakteru predysponujące do generowania pomysłów, motywowania i ukierunkowywania działań pozostałych członków społeczności stworzyłoby szansę otwarcia się na pojawiające się pomysły i propozycje i wiarę w powodzenie podejmowanych przedsięwzięć. Konieczne wydaje się również organizowanie i aktywizowanie lokalnych instytucji, placówek, wspólnot parafialnych zrzeszających kobiety w różnym wieku i pochodzących z różnych środowisk kulturowych, tworzenie w nich warunków do czynnego wypoczynku, rekreacji i uczestnictwa w kulturze oraz stwarzanie możliwości korzystania z innowacyjnych form edukacji permanentnej¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴⁴Zob. R. Jusiak, *Uniwersytety ludowe...*, op. cit., s. 130.

Współcześnie stwierdza się, że funkcjonowanie rodziny wiejskiej w coraz mniejszym stopniu jest zależne od lokalnych norm i obyczajów, a częściej od indywidualnych preferencji. W tej sytuacji jako istotną rekomendację do działań praktycznych traktować należy kompleksową pedagogizację rodziców, ukierunkowaną na pozyskiwanie przez nich ich wiedzy i kompetencji a także umiejętności wychowawczych w zakresie kształtowania procesów rozwojowych dzieci, wspieraniu ich w podmiotowej aktywności wyrażającej się w refleksyjnym projektowaniu swojego życia oraz przestrzeni społecznej, jakiej są częścią. Jak wykazano w przedstawianych badaniach, postulat ten ma szczególne znaczenie w odniesieniu do rodzin kulturowo uprzywilejowanych, dysponujących potencjałem, stwarzającym możliwość społecznego awansu. Warto dodać, że w płaszczyźnie kształtowania dyspozycji podmiotowych kobiet kluczowym zagadnieniem wydaje się być wzmacnianie kompetencji kobiet wiejskich do samorozwoju w wymiarze osobowym i społecznym. Wator praktyczny posiada w tym zakresie idea autoedukacji, która rozumiana jest w pedagogice społecznej, jako strategia służąca rozwojowi jednostki w aspekcie kształtowania podmiotowego sprawstwa. Autoedukacja oznacza zdolność do wykorzystywania potencjałów rozwojowych a także wielorakich układów, które towarzyszą w codziennych interakcjach z innymi ludźmi, życiem społecznym, kulturą symboliczną a także w czasie wolnym¹⁰⁴⁵. Wyraża się również w nadawaniu wielu sytuacjom walorów autoedukacyjnych, w celu zrealizowania szansy własnego rozwoju osobowego.

Problematyka podjęta w ramach niniejszej dysertacji stanowi współcześnie żywe pole analiz, nie tylko ze względu na newralgiczną kwestię upodmiotowienia kobiet w życiu społecznym, ale także specyfikę jej roli społecznej oraz fenomenu potencjału twórczego. Zasobność tego potencjału i jego dalsze perspektywy rozwojowe są w znacznej mierze warunkowana czynnikami środowiskowymi ale także własną aktywnością kobiet. Można by bowiem mówić o pewnego rodzaju sprzężeniu zwrotnym, mianowicie – optymalne szanse rozwojowe kobiet na polu osobistym i społeczno - kulturowym warunkują jakość życia nie tylko najbliższego środowisku rodzinnym ale także środowiska lokalnego, a nawet globalnego.

¹⁰⁴⁵D. Jankowski, *Komplementarność procesów edukacji i autoedukacji wyzwaniem czasu ponowoczesnego*, w: E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Całozyciowe uczenie się jako wyzwanie dla teorii i praktyki edukacyjnej*, Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza 2013, s. 99.

Streszczenie

Przedmiotem badań przedstawianej rozprawy doktorskiej jest aktywność społeczna i kulturowa kobiet wiejskich na Podkarpaciu i jej środowiskowe uwarunkowania. Problematyka ta usytuowana jest na gruncie pedagogiki społecznej.

Aktywność społeczna i kulturowa kobiet zamieszkujących obszary wiejskie województwa podkarpackiego określona została jako ich czynna postawa w życiu społecznym i w szeroko ujętej kulturze. Wytypowano następujące wskaźniki aktywności społecznej: przynależność do organizacji społecznych, indywidualne działania na rzecz osób potrzebujących, aktywność na rzecz parafii, działania na rzecz optymalizacji funkcjonowania własnej rodziny, aspiracje do określonego typu aktywności społecznej.

Wskaźniki aktywności kulturowej respondentek to: przynależność do organizacji kulturowych i religijnych, życie towarzyskie (kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie i okoliczności odbywania spotkań towarzyskich), praktyki ukierunkowane na dbałość o siebie (wygląd zewnętrzny i zdrowie oraz rozwój społeczno-kulturowy), tradycyjnie rozumiane uczestnictwo w kulturze (np. bywanie w instytucjach kultury, czytelnictwo, słuchanie radia i oglądanie telewizji), twórczość własna, działania na rzecz estetyki domu i otoczenia.

Uwarunkowania środowiskowe, które stanowią w analizach zmienne niezależne to: kapitał kulturowy rodziny (np. dobra kulturowe w domu rodzinnym, wykształcenie rodziców, ich zaangażowanie społeczne, pochodzenie społeczne kobiet), czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (inspirujące wzorce zaangażowania społecznego i kulturowego na wsi, czas zamieszkiwania na wsi, identyfikacja z wiejską społecznością), kapitał kulturowy respondentek (poziom i typ wykształcenia, uznawane wartości, autodeklaracja religijna, typ pracy zawodowej, sytuacja materialna).

Główny problem badawczy rozprawy zawarł się w następującym pytaniu: Jaki jest związek pomiędzy branymi pod uwagę uwarunkowaniami środowiskowymi a wytypowanymi aspektami aktywności społecznej i kulturowej kobiet wiejskich na Podkarpaciu? Zarówno do pytania głównego, jak i pytań szczegółowych sformułowano hipotezy dotyczące istotnych związków pomiędzy branymi pod uwagę zmiennymi zależnymi (aktywność społeczna i kulturowa kobiet) oraz zmiennymi niezależnymi, które stanowią powyżej wytypowane czynniki środowiskowe.

W badaniach posłużono się strategią ilościową, typem badań weryfikacyjnych. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, przy użyciu techniki ankietowania. Zastosowanym narzędziem badawczym był autorski kwestionariusz ankiety, składający się z 34 pytań. Badania prowadzone były w sposób bezpośredni (badania w terenie) od sierpnia do września 2018 roku przez czterech odpowiednio przeszkolonych ankietatorów, którzy za pomocą aplikacji mobilnej przeprowadzali badania w co dziesiątym gospodarstwie domowym. Kontrolowaną zmienną był wiek, tak by odzwierciedlał proporcje występujące w populacji. Ankieteryzy mieli obowiązek przeprowadzenia badań w taki sposób, by w każdej grupie wiekowej znalazła się minimalna wskazana liczba osób (od 13 do 16 respondentek w każdej grupie wiekowej w 7 losowo wybranych powiatach). Rzetelność badania w dużej mierze zapewniała aplikacja mobilna, która kontrolowała czas realizacji wywiadu oraz lokalizację ankietatorów. W badaniu wzięło udział ogółem 400 mieszkank wsi.

Postawione hipotezy poddano weryfikacji empirycznej przy zastosowaniu narzędzi statystycznych. W efekcie większość stawianych hipotez została potwierdzona. Jeśli chodzi o aktywność społeczną stwierdzono, że respondentki wykazują dość niską aktywność w formalnych strukturach a większą w spontanicznych, indywidualnych działaniach na rzecz innych. Angażowały się również w działania na rzecz parafii, szczególnie w wymiarze wspierania materialnego parafii (wsparcie finansowe). w mniejszym stopniu respondentki aktywizowały się w innych obszarach życia parafii np. poprzez indywidualną pracę na jej rzecz. Kobiety wskazywały, że chciałyby podjąć w szczególności aktywność na rzecz własnej rodziny i na rzecz środowiska lokalnego. Respondentki w niskim odsetku wskazywały na takie formy aktywności publicznej jak bycie radną, wójtem, czy sołtysem. Zmiennymi, które w największym stopniu różnicowały te aspekty aktywności były zasoby kulturowe środowiska rodzinnego (w szczególności wykształcenie rodziców) oraz zmienne indywidualnego kapitału kulturowego (poziom wykształcenia, autodeklaracja religijna i uznawane wartości).

W obszarze aktywności kulturowej respondentek udało się stwierdzić, że ich styl życia w dużej mierze przypominał styl miejski. Kobiety deklarowały dbałość o własny wygląd i swoje otoczenie, dokształcanie się, uczestnictwo w takich formach upowszechniania kultury, jak kino, czy lokalne imprezy oraz festyny. W znacznie mniejszym stopniu respondentki deklarowały uczęszczanie do opery czy teatru. W tym przypadku jednak wskazana tendencja dotyczy, jak wynika z literatury przedmiotu, globalnie aktywności kulturowej Polaków. W stosunkowo nieznacznym odsetku badane kobiety deklarowały

przynależność do organizacji kulturowych. Natomiast znaczący odsetek badanych kobiet ze obszarów wiejskich Podkarpacia deklaruje przynależność do różnych wspólnot i ruchów religijnych. Ankietowane kobiety deklarowały również podejmowane różnych form własnej twórczości, zarówno tzw. codziennej (np. robienie przetworów czy projektowanie własnego ogrodu), jak i tzw. elitarniej (np. pisanie wierszy, malowanie, granie na instrumentach). Priorytetowe znaczenie w różnicowaniu tych aspektów aktywności badanych miały również zmienne kapitału kulturowego rodziny oraz kapitał własny.

W mniejszym stopniu aktywność społeczną i kulturową kobiet różnicowały czynniki związane ze środowiskiem lokalnym. W większości przypadków nie stwierdzono związków pomiędzy czasem zamieszkiwania na wsi i poczuciem identyfikacji ze środowiskiem wiejskim a poszczególnymi aspektami aktywności. Wyjątek stanowiła wyraźne uwidaczniająca się zależność pomiędzy wzorcami aktywności w środowisku lokalnym inspirującymi dla kobiet a ich aktywnością społeczną i kulturową. Kobiety, które inspirowały się osobami zaangażowanymi politycznie w większym stopniu aspirowały do tego typu aktywności. Ponadto kobiety naśladujące osoby zaangażowane religijnie w mniejszym stopniu angażowały się w aktywność społeczną, co można tłumaczyć podporządkowaniem swoich działań wyłącznie wymiarowi sacrum.

Przeprowadzone badania pozwoliły zarówno na poznanie współczesnych uwarunkowań aktywności kobiet wiejskich, jak i na sformułowanie postulatów pedagogicznych.

Summary

The subject of the study presented in the doctoral dissertation is the social and cultural activity of rural women in the Supcarpathian voivodeship and its environmental conditions based on social pedagogy. The social and cultural activity of women living in rural areas of the Subcarpathian voivodeship has been defined as their active attitude in social life and widely understood culture.

Social activity indicators include: membership in social organisations, individual actions for people in need, activity for parishes, activities to optimise the functioning of their own families, aspirations for a certain type of social activity. Cultural activities were indicated by membership of cultural and religious organizations, social life (categories of people with whom respondents are most likely to maintain social contacts and social events), self-care practices (appearance and health and socio-cultural development), traditionally understood participation in culture (e.g. being in cultural institutions, reading, listening to radio and watching TV), own creations, activities for the aesthetics of the home and the environment.

Environmental considerations include: cultural family capital (e.g. cultural goods in the family home, education of parents, their social involvement, women's social background), factors related to the local environment (inspiring patterns of social and cultural engagement in the countryside, time of living in the countryside, identification with the rural community) intertwined with female respondents cultural capital (level and type of education, recognised values, religious self-declaration, type of professional work, material situation).

The main research problem was in the question: what is the relationship between the environmental considerations taken into account and the selected aspects of social and cultural activity of rural women in Subcarpathia? Hypotheses have been adopted about the important links between these variables.

The studies used a quantitative strategy, a type of verification study. The diagnostic survey method was used, using a polling technique. The research tool used was the author's survey questionnaire, consisting of 34 questions. The research was conducted directly (field research) from August to September 2018 by four properly trained interviewers who conducted surveys in one in ten households using the mobile application. If there was no woman of a certain age on the farm, the survey continued with the next house number. The controlled variable was age to reflect the proportions found in the population. Interviewers

were required to conduct surveys in such a way that each age group had a minimum indicated number of people (13 to 16 respondents in each age group in 7 randomly selected counties). The research took place from Monday to Saturday from 10:00 to 18:00, so that working people were also able to participate. The reliability of the survey was largely ensured by the mobile application, which controlled the duration of the interview and the location of the interviewers. a total of 400 villagers took part in the survey.

The hypotheses were empirically verified using statistical tools. As a result, most of the hypotheses have been confirmed. In terms of social activity, respondents were found to be quite low in activity in formal structures, rather more in spontaneous, individual actions for others. They were also involved in activities for the benefit of the parish, especially as regards the finances. To a lesser extent, they worked for the parish through individual work for it. The women indicated that they wanted to take up, in particular, activities for their own family and for the local environment. a small percentage indicated that they would like to engage in political activity (e.g. as a councillor, mayor, head of the village). The variables that most differentiated these aspects of activity were the cultural resources of the family environment (in particular the education of parents) and the variables of individual cultural capital (educational level, religious self-declared and recognised values). Several regularities have been demonstrated in line with the current state of research in the topic. For example, women with parents with a higher degree of education from intelligent families with tertiary education were more likely to belong to social organisations. The same women were less involved in the parish.

Given the cultural activity of the respondents, it should be considered that their lifestyle largely resembled an urban style. Women took care of themselves and their surroundings, educated themselves, were sometimes in the cinema (but also at local events and festivals). To a lesser extent, they attended opera or theatre, but this is a trend regarding the cultural activity of Poles globally. a fairly small proportion of women belonged to cultural organisations, while a small proportion belonged to different religious communities and movements. Women have also taken various forms of creativity, both everyday (such as and designing their gardens) as well as elite (writing poems, painting, playing instruments). In these cases, cultural variable families and equity were also a priority in diversifying these aspects of activity.

To a lesser extent, women's social and cultural activity was differentiated by factors related to the local environment. In most cases, there was no link between the time of liv-

ing in the countryside and the sense of identification with the rural environment and the different aspects of activity. The exception was the pivotal importance of the relationship between patterns of activity in the local environment that inspired women and their social and cultural activity. For example, women inspired by politically engaged people aspired more to this type of activity. Moreover, women imitating religiously engaged people were less involved in social activity, which can be explained by the subordination of their activities only to the sacred dimension.

The research allowed both to learn about the contemporary conditions of rural women's activity and to formulate several pedagogical demands.

Bibliografia

- Ablewicz K., Potencjał badawczy antropologii pedagogicznej- przedmioty i konteksty badań, w: K. Rubacha (red.), *Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2008, s. 143 – 157.
- Abram M., Aktywizacja polityczna kobiet polskich na przełomie XIX i XX wieku, w: E. Pakszys, W. Heller (red.), *Humanistyka i płeć. III: Publiczna przestrzeń kobiet: Obrazy dawne i nowe*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1999, s. 79 – 97.
- Adamiak E., *Milcząca obecność: o roli kobiety w Kościele*, Warszawa: Biblioteka „Więzi” 1999.
- Adamiak P., *Polskie organizacje pozarządowe 2015*, Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor 2016.
- Adler A., *Sens życia*, tłum. M. Kreczowska, Warszawa: PWN 1986.
- Affeld B., *Kierunki przemian społecznej roli kobiety w wiejskich rodzinach pozarolniczych*, Bydgoszcz: WSP w Bydgoszczy 1986.
- Alexandre M., *Early Christian Women*, w: G. Duby, M. Perrot (red.), *a History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints*, Harvard: Harvard University Press 2002, s. 118 – 122.
- Andruszkiewicz F., Kulik-Grzybek D., *Edukacja ustawiczna determinantem zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2017, z. 106, s. 59 – 68.
- Annas J., *Plato’s Republic and Feminism*, w: J. K. Ward, *Feminism and Ancient Philosophy*, New York-London: Routledge 1996, s. 307 – 321.
- Arbyszewski K., *Uczestnictwo jednostek w kulturze. Uwagi na temat nowej dynamiki kultury na przykładzie melomanów i ewolucji nośników muzyki*, „Kultura i Społeczeństwo” 2011, t. IV, nr 1, s. 41 – 62.
- Arystoteles, *O duszy*, w: *Tenże, Dzieła wszystkie*, tłum. P. Siwek, t. 3, Warszawa: PWN 2003.
- Augustynowicz W., Palacz-Chrisidis A., Wiechetek M., Niewiadomska I., Fel S., Chwaszcz J., Bartczuk R. P., *Sąsiedzki kapitał społeczny a używanie substancji psychoaktywnych przez młodzież*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2015, t. 7(43), nr 4, s. 189 – 215.
- Babicki Z., *Środowiskowe uwarunkowania życia i rozwoju człowieka w perspektywie pedagogiki społecznej*, w: B. Baraniak, B. Galas, B. Krajewska, S. Janiec, Z. Babicki, D. Nawrat, *Człowiek i jego współczesne problemy. Kontekstami pedagogiki pracy*

i pedagogiki społecznej, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2015, s. 107 – 134.

Babicki Z., Wartości społeczne w edukacji dla zrównoważonego rozwoju, „Forum Pedagogiczne” 2019, nr 9(2), cz. 1, s. 193 – 206.

Bachmura E., Szczubełek E., Krótka historia emancypacji, „Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Społeczna w Ostrołęce” 2008, nr 5, s. 5 – 8.

Balcerzak-Paradowska B., Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych 2003.

Baniak J., Godność ludzka w hierarchii wartości podstawowych społeczeństwa polskiego w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej. Studium socjologiczne, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” 2017, nr 21(4), s. 21 – 39.

Bański J., Problematyka definicji i zasięgu przestrzennego obszarów wiejskich i stref podmiejskich, „Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum” 2012, nr 11(3), s. 5 – 15.

Baran G. M., Kobiety w kulturze i religii społeczności żydowskiej w świetle Ksiąg Machabejskich, „Studia Elckie” 2014, t. 16, nr. 3, s. 391 – 426.

Barańska E., Nieznośna płynność bytu. Człowiek w kulturze według Zygmunta Baumana, w: U. Kusio, K. Szczepiński (red.), Człowiek w kulturze-kultura w człowieku, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2018, s. 11 – 24.

Barburska O., Czynniki determinujące udział kobiet w sprawowaniu władzy politycznej w krajach Europy Zachodniej, „Studia Europejskie” 2002, nr 2, s. 69 – 93.

Barstow A. L., Witchcraze. a New History of the European Witch Hunts, New York: HarperOne 1994.

Barthes R., Mitologie, tłum. A. Dziadek, Warszawa: PWN 2000.

Bartkowski J., Zmiany postaw obywatelskich w okresie 1989-2009, w: A. Jasińska-Kania (red.), Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2012, s. 207 – 242.

Bartoszek A., Kapitał społeczno-kulturowy młodej inteligencji wobec wymogów rynku, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2003.

Bartoszek A., Konwersja kapitałów społeczno-kulturowych na kapitał obywatelski – rzecz o wytwarzaniu otwartych społeczności, w: M. S. Szczepiński, T. Nawrocki (red.), Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2008, s. 74 – 86.

- Baudrillard J., Społeczeństwo konsumpcyjne, jego mity i struktury, tłum. S. Królak, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2006.
- Bauman T., Komplikacje i dylematy przy określeniu przedmiotu badań pedagogicznych, w: K. Rubacha (red.), *Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogiki*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2008, s. 57 – 72.
- Bauman Z., *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 1995.
- Bauman Z., *Kultura jako praxis*, Warszawa: PWN 2012.
- Bauman Z., *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press 2007.
- Bauman Z., *Niecodzienność nasza codzienna*, w: M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2009, s. 77 – 94.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Sic! 2000.
- Beauvoir S. de, *Druga płeć*, t. 2, tłum. G. Mycielska, M. Leśniewska, Warszawa: Jacek Santorski & Co 2003.
- Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002.
- Bednarska-Olejniczak D., Olejniczak J., Problem partycypacji obywateli w kształtowaniu działań gminy, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2018, t. XIX, z. 9, cz. 1, s. 129 – 144.
- Bedyńska S., Brzezicka A., *Statystyczny drogowskaz*, Warszawa: SWPS 2007.
- Bejma A., Women’s participation in the third sector in Poland, w: M. Musiał-Karg, E. Lesiewicz (red.), *Women’s role and their participation in the public life of the Visegrad Countries*, Poznań – Usti nad Labem: Faculty of Political Science and Journalism Adam Mickiewicz University 2016, s. 107 – 118.
- Belch K., Typ parafii a stan dominantes: na przykładzie diecezji rzeszowskiej, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 1998, nr 5, s. 323 – 330.
- Benton T., Craib I., *Filozofia nauk społecznych. Od pozytywizmu do postmodernizmu*, tłum.
- L. Rasiński, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP 2003.
- Bereźnicki F., *Dydaktyka szkolna dla kandydatów na nauczycieli*, Kraków: Impuls 2015.
- Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, tłum. J. Niżnik, Warszawa: PWN 2010.

- Bertrand A. L., Wierzbicki Z. T., Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych. Stan i tendencje rozwojowe, Wrocław: Ossolineum 1970.
- Besala J., Miłość i strach. Dzieje uczuć kobiet i mężczyzn. Chrześcijański feudalizm i islamskie haremy, T. III, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 2012.
- Białobrzaska K., Głuszak B., Kurkowski C., Maciejewska M., Syndrom zanikającej ławeczki czyli o uwarunkowaniach aktywności seniorów w środowiskach wiejskich, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2016.
- Biejat M., Wójcikowska K., O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1, s. 97 – 109.
- Bieliński J., Larkowska M., Elementy stylów życia a struktura społeczna we współczesnej Polsce. Codzienne zachowania i strategie rynkowe, w: I. Pańków (red.), Meandry legitymizacji. Studia i analizy, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN 2011, s. 141 – 166.
- Bieńkuńska A., Piasecki T., Jakość życia w Polsce w 2015 roku. Wyniki badań spójności społecznej, Warszawa: GUS 2017.
- Biezuńska-Mołowist I., Kobiety Antyku. Talenty, ambicje, namiętności, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1993.
- Blundell S., Women in Ancient Greece, Cambridge – Massachusetts: Cambridge University Press 1995.
- Bobrowicz W., Internet, Kultura, Edukacja, Lublin: Verba 2006.
- Bogucka M., Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI i XVIII wieku na tle porównawczym, Warszawa: Wydawnictwo TRIO 1998.
- Bogucka M., Gorsza płęć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI, Warszawa: Wydawnictwo Trio 2006.
- Bogucka M., Staropolskie obyczaje w XVI i XVII wieku, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1994.
- Boguszewski R., o religijnym i społecznym zaangażowaniu Polaków w lokalnych parafiach, Komunikat z badań CBOS nr 141/111.
- Boguszewski R., Od zinstytucjonalizowanej do zindywidualizowanej: religijność Polaków w procesie przemian, w: I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz (red.), Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim, Kraków: Wydawnictwo Nomos 2016, s. 135 – 147.
- Bolesta-Kukuła K., Socjologia ogólna, Warszawa: ASPRA-JR 2003.

- Bołdyrew A., Warunki i strategie działalności naukowej polskich akademikzek na niwie pedagogiki i psychologii w latach 1918 – 1939, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2018, nr 4(250), s. 140 – 151.
- Bourdieu P., Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2005.
- Bourdieu P., Passeron J. -C, Reprodukcyj. Elementy teorii systemu nauczania, tłum. E. Neyman, Warszawa: PWN 1990.
- Bourdieu P., Rozum praktyczny. o teorii działania, tłum. J. Stryczyk, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009.
- Bourdieu P., Szkic teorii praktyki: poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów, tłum. W. Kroker, Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki 2007.
- Brach-Czaina J., Wprowadzenie, w: Eadem (red.), Od kobiety do mężczyzny i z powrotem, Rozważania o płci w kulturze, Białystok: Trans Humana 1997, s. 7 – 11.
- Braun K., Jeziorański M., Wychowawcze znaczenie wolontariatu w perspektywie teorii i praktyki pedagogicznej, „Roczniki Pedagogiczne” 2013, t. 5(41), nr 4, s. 73 – 97.
- Braun K., Pomaganie nakręca mnie. Informator dla wolontariuszy, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Wolontariatu 2005, s. 2 – 4.
- Braun K., Rodzinne uwarunkowania zaangażowania młodzieży w wolontariat, „Roczniki Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej” 2012, T. 4(59), s. 109 – 127.
- Braybon G., Women Workers in the First World War, New York: Routledge 2013.
- Brodowska H., Dziewczęta wiejskie w ruchu oświatowym w Polsce międzywojennej, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Warszawa: Instytut Historyczny UW 1992.
- Bromberek B., Młodzież studencka – jej kształcenie i koncepcje życia. Analiza wyników badań podłużnych przeprowadzonych w uczelniach Poznania, Warszawa- Łódź: PWN 1988.
- Brudek P., Ochman A., Rehlis T., Sadlak R., Duszpasterstwo osób starszych w kontekście psychospołecznym, w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), Oblicza starości we współczesnym świecie. Perspektywa społeczno-kulturowa, Lublin: Wydawnictwo KUL 2015, s. 307 – 324.
- Bruhn J., Efekt grupy. Spójność społeczna i jej konsekwencje dla zdrowia, Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica 2011.

- Brzeziński J., Brzezińska A., Elementy metodologii badań psychologicznych: skrypt dla studentów psychologii, pokrewnych dyscyplin socjologii i pedagogiki, Warszawa: PWN 1984.
- Brzeziński J., Elementy metodologii badań psychologicznych. Skrypt dla studentów psychologii i pokrewnych dyscyplin socjologii i pedagogiki, Warszawa: PWN 1984.
- Bucholc-Srogosz K., Sytuacja prawna kobiet w II Rzeczypospolitej, w: B. Płonka-Syroka (red.), Oczekiwania kobiet i wobec kobiet, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2007, s. 71 – 78.
- Bujała A., Więzy społeczne polskich singli, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013.
- Bukraba-Rylska I., Socjologia wsi polskiej, Warszawa: PWN 2013.
- Burszta W. J., Antropologia kultury: tematy, teorie, interpretacje, Poznań: Wydawnictwo „Zysk i S-ka” 1998.
- Burszta W. J., Opisać rewolucję, w: M. Filiciak, M. Danielewicz, M. Halawa, P. Mazurek, A. Nawrotny (red.), Młodzi i media. Nowe media a uczestnictwo w kulturze, Warszawa: Raport Centrum Badań nad Kulturą Popularną 2010, s. 141 – 143.
- Burszta W., Świat jako więzienie kultury. Pomyślenia, Warszawa: PIW 2008.
- Butler J., Uwikłani w płęć, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2008.
- Case S.-E, Feminism and Theatre, London: The Macmillan Press Ltd 1988.
- CBOS, Aktywności i doświadczenia Polaków w 2014 roku. Komunikat z badań, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2015.
- CBOS, Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich. Komunikat z badań, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2018.
- Cebula M., Współczesne formy kulturowych zróżnicowań. Przypadek „wszystkożerności”, „Forum Socjologiczne” 2013, nr 4, s. 111 – 131.
- Chernev A., Böckenholt U., Goodman J., Choice overload: a conceptual review and meta-analysis, „Journal of Consumer Psychology” 2016, vol. 26(2), s. 333 – 358.
- Chęć-Małyszek A., Kultura społeczeństwa sieci a bezpośrednie kontakty społeczne, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2019, nr 31(2), s. 121 – 135.
- Chmielewski A. J., Rola kompetencji poznawczych w demokratycznych systemach politycznych, „Przegląd Politologiczny” 2019, nr 2, s. 109 – 122.
- Chmielewski M., Duchowość chrześcijańska na tle współczesnych koncepcji duchowości, „Roczniki Teologiczne” 2017, t. LXIV, z. 5, s. 159 – 179.

- Chodkowska-Miszczyk J., Biegańska J., Grzelak-Kostulska E., Rola lidera lokalnego w generowaniu kapitału społecznego – studium przypadku z gminy Jezewo, „Studia Obszarów Wiejskich” 2017, T. 46, s. 41 – 55.
- Chodkowski Z., Plany zawodowe studentów pedagogiki Uniwersytetu Rzeszowskiego, „Zarządzanie Publiczne” 2019, nr 2(46), s. 171 – 187.
- Chodubski A., Kobieta w wielu rzeczywistościach, „Cywilizacja i Polityka” 2017, nr 15, s. 181 – 195.
- Chollet M., Czarownice. Niezwyciężona siła kobiet, przeł. S. Królak, Kraków: Wydawnictwo Karakter 2019.
- Chołuj B., Gender studies, w: M. Rudaś-Grodzka (red.), Encyklopedia gender. Płeć w kulturze, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca 2014, s. 162 – 167.
- Chrobak S., Człowiek twórcą/podmiotem rozwoju- wyzwania edukacyjne w globalizującym się społeczeństwie, w: E. Anhalt, D. Stępkowski (red.), Wychowanie i kształcenie w systemach politycznych, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2012, s. 151 – 164.
- Chrobak S., Kultura aktywnego obywatelstwa racją życia społecznego, „Pedagogia Christiana” 2017, nr 1(39), s. 129 – 147.
- Chwastyk-Kowalczyk J., „Bluszczy” w latach 1918-1939. Tematyka społeczna oraz problemy kultury i literatury, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej 2003.
- Cichosz M., Kształtowanie się dyscypliny – główne nurty polskiej pedagogiki społecznej w ujęciu historycznym, w: E. Marynowicz-Hetka (red.), Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki, tom II, Warszawa: PWN 2007, s. 20 – 39.
- Cichosz M., o pedagogice społecznej i jej rozwoju. Wybrane zagadnienia. Wybór tekstów z badań własnych, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2016.
- Cichosz M., Pedagogika społeczna w toku przemian – wypracowane koncepcje, obszary badań – ciągłość i zmiana, w: W. Danilewicz (red.), Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 2009, s. 25 – 38.
- Cichosz M., Pedagogika społeczna. Zarys problematyki, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2014.
- Ciechomska M., Od matriarchatu do feminizmu, Poznań: Wydawnictwo Brama 1996.
- Ciesek B., Przeciw wykluczeniu. Konceptualizacja współczesnej polskiej kobiety z perspektywy dyskursu feministycznego, „Acta Universitatis Lodziensis” 2017, nr 57(1), s. 11 – 28.

- Clarke D., *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2005.
- Clary E. G., Snyder M., *The Motivations to volunteer: Theoretical and Practical Considerations*, „Current Directions in Psychological Science” 1999, T. 8, nr 5, s. 156 – 159.
- Clocke P., *Conceptualizing Rurality*, w: P. Clocke, T. Marsden, P. H. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, Londyn: Sage Publications 2006, s. 18 – 28.
- Cnaan R., Boddie S. C., Yancey G. I., *Bowling Alone But Serving Together. The Congregational Norm of Community Involvement*, w: C. Smidt (red.), *Religion as Social Capital: Producing the Common Good*, Waco, TX: Baylor University Press 2003, s. 19 – 31.
- Cooley Ch. H., *Jażń społeczna- 1. Znaczenie „Ja”*, w: J. Mucha (red.), *Cooley*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1992, s. 179 – 204.
- Cropley A. J., *Education*, w: M. A. Runco, S. R. Pritzler (red.), *Encyclopedia of Creativity*, New York: Academic Press 1999, s. 629 – 642.
- Cudowska A., *Otwartość na Innego. Twórcze orientacje życiowe w projekcie edukacji międzykulturowej*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2015, t. XXV, s. 63 – 75.
- Cudowska A., *Twórcze orientacje życiowe studentów. Studium porównawcze*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2018, nr 2(7), s. 133 – 158.
- Cybulska A., *Rządzący i rządzone? Postawy kobiet wobec polityki*, Komunikat z badań CBOS, BS/58/2013, Warszawa 2013.
- Czapiński J., *Stan społeczeństwa obywatelskiego*, w: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2009, s. 257 – 280.
- Czapski G., *Bezrobocie wśród kobiet – wybór czy przymus?*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2018, nr 31, s. 88 – 91.
- Czerniawska O., *Wstęp*, w: K. Kornilowicz, *Pomoc społeczno-kulturalna dla młodzieży pracującej i dorosłych. Wybór pism*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1976.
- Czerw A., Kościuk K., Augustynowicz A., *Wiek i płeć jako zmienne różnicujące wpływ środków masowego przekazu na poglądy i zachowania zdrowotne – badania własne*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2014, nr 10(4), s. 41 – 54.
- Czerwiński K., *Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego*, Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego – potrzeby, możliwości, warunki, w: A. Karpińska, A. Szwarc, W. Wróblewska (red.), *Edu-*

kacja całoroczna Synergiczna koegzystencja edukacji dorosłych i społeczeństwa obywatelskiego – wybrane obszary, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2019, s. 102 – 119.

Czerwiński M., Pojęcie stylu życia i jego implikacje, w: A. Siciński (red.), Styl życia. Koncepcje i propozycje, Warszawa: PWN 1976, s. 33 – 69.

Czyżyk T., Kobieta w rodzinie chłopsko-robotniczej, Bydgoszcz: WSP w Bydgoszczy 1990.

Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Berier F., Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2017.

Dajnowicz M., Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji – „Kobiety Dzisiejszej” (1946 – 1947) i „Kobiety” (1947 – 1949), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, T. XXI, z. 3(51), s. 57 – 74.

Darska B., „Bluszczy” – reaktywacja. Pismo kobiece czy feministyczne?, w: A. Łysak, E. Zierkiewicz (red.), Kobiety i mężczyźni (z) kolorowych czasopism, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT 2010, s. 57 – 71.

Daszykowska J., Czas wolny a jakość życia nauczycieli studiujących: (studium porównawcze na przykładzie wybranych uczelni Krakowa i Rzeszowa), Kraków 2005.

Derra A., Przemilczane i zapomniane. o zjawisku Matyldy czyli systemowym umniejszaniu roli kobiet w nauce, „Ethos” 2016, nr 1(113), s. 203 – 220.

Desperak I., Gmina jako środowisko społeczno-politycznej aktywności kobiet wiejskich, w: J. Krzyszkowski (red.), Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament do Spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji 2008, s. 107 – 124.

Desperak I., Stereotypizacja ról kobiecych w perspektywie praktyk dyskryminacyjnych na rynku pracy, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1999.

Dłubacz W., Problem Absolutu w filozofii Arystotelesa, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2015.

Dobosz D., Gierczyk M., „Dobra żona męża korona” – o rolach pełnionych przez europejskie kobiety od czasów starożytnych po współczesność, w: D. Dobosz, K. Joniec (red.), Współczesna kobieta-szkice do portretu na tle przemian społeczno-kulturowych, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, s. 13 – 28.

Dobraczyński B., Trzecia Rzesza Popkultury i inne stany, Kraków: Wydawnictwo „Znak” 2004.

Domańska E., Historia feminizmu i feministyczna historia, „Odra” 1994, nr 7 – 8.

Domańska U., Medykalizacja i demedykalizacja macierzyństwa, w: W. Piątkowski, W. Brodniak (red.), *Zdrowie i choroba Perspektywa socjologiczna*, Tyczyn: Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza 2005, s. 311 – 322.

Domański H., Hierarchie i bariery społeczne w latach dziewięćdziesiątych, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2000.

Domżał U. A., Osowski O., Zwoliński M., Religia w świecie wartości młodzieży wiejskiej, „Zagadnienia Społeczne” 2018, nr 2(10), s. 141 – 152.

Drapała I., Zniewolenie w kulturze wolności, w: H. Liberska, A. Malina, D. Suwalska-Barancewicz (red.), *Zmiany w życiu współczesnych ludzi i ich konteksty*, Warszawa: Wydawnictwo Difin 2016, s. 341 – 348.

Drapikowska B., Kobiety w polskiej armii – ujęcie historyczne, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1, s. 45 – 65.

Drejerska N., Kacprzak M., Pomianek I., Rykowska J., Sawicka J., Metodologia badań empirycznych, w: J. Sawicka (red.), *Rynek pracy na obszarach wiejskich Mazowsza – perspektywa gender*, Warszawa: SGGW 2013, s. 93 – 112.

Drozdowicz Z., Melosik Z., Sztajer S., o racjonalności w nauce i w życiu społecznym, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2009.

Drozdowska M., Leśniak-Jahann M., Marek J., Wykorzystanie czasu wolnego przez studentów wrocławskich uczelni, Wrocław: Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu 2018.

Drozdowski R., Relacje, w: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, T. Szlendak (red.), *Praktyki kulturalne Polaków*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 300 – 336.

Drzazga A., Aktywność i aspiracje kobiet wiejskich w Polsce, w: A. Piotrowska (red.), *Trendy w zarządzaniu przedsiębiorstwem w ujęciu międzynarodowym*, Łódź: Wydawnictwo SIZ 2019, s. 103 – 123.

Dudzikowa M., Czerepaniak-Walczak M., Codziennosc w szkole. Szkoła w codzienności, w: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, t. 5: *Codziennosc w szkole. Szkoła w codzienności*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne 2010, s. 9 – 25.

Durkheim E., *Elementarne formy życia religijnego*, tłum. A. Zadrożyńska, Warszawa: PWN 2010.

Durkheim E., *o podziale pracy społecznej*, Warszawa: PWN 2011.

Dutkiewicz W., *Praca magisterska z pedagogiki: przewodnik metodyczny*, Kielce: Wydawnictwo „Strzelec” 1994.

- Dyczewski L., Kościół katolicki wobec ubóstwa, „Zeszyty Naukowe KUL” 1996, nr 1/2, s. 82 – 83.
- Dyczewski L., Kultura polska w procesie przemian, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1995.
- Dyczewski L., Miejsce i funkcja wartości w kulturze, w: Tenże (red), Kultura w kręgu wartości, Lublin: TN KUL 2001.
- Dyczewski L., Orientacja światopoglądowa jako czynnik spójności więzi w rodzinie trzy-pokoleniowej, „Roczniki Nauk Społecznych” 1976, T. IV, s. 151 – 171.
- Dyczewski L., Trwałość kultury polskiej, w: Tenże (red.), Wartości w kulturze polskiej, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993.
- Dzięgielewska M., Kultura dnia codziennego a oświata dorosłych, „Edukacja Dorosłych” 2002, nr 4.
- Dziuba A., „Nec Hercules contra plures” – literacki aspekt liwiańskiej debaty nad zniesieniem lex Oppia (AUC 34, 1–8), w: „Roczniki Humanistyczne” 2010 – 2011, t. 58 – 59, z. 3.
- Eagleton T., Koniec teorii, tłum. B. Kuśnierz, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2012.
- Eckmann A., Wielkość i godność kobiety według świętego Augustyna, w: I. Salomonowicz-Górska (red.), Kobieta w starożytności chrześcijańskiej: materiały Sympozjum Patrystycznego, 22.10.1998 ATK, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Wyszyńskiego 1999, s. 32 – 42.
- Ekman J., Amna E., Political participation and civic engagement: Towards a new typology, „Human Affairs” 2012, vol. 22, s. 283 – 300.
- Erazmus E., Trafiałek E., Turystyka i rekreacja źródłem sprawności ludzi starych, Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej 1997.
- Ermisch J., Intergenerational Transfers in Industrialised Countries: Effects of Age Distribution and Economic Institutions,, „Journal of Population Economics” 1989, nr 4.
- Falkner T. M., The Wrath of Alkmene. Gender, Authority and Old Age in Euripides’ Children of Heracles, w: T. M. Falkner, J. de Luce (red.), Old Age in Greek and Latin Literature, New York: State University of New York Press 1989, s. 114 – 131.
- Fatyga B., Pan Jourdain i styl życia, w: A. Jawłowska, M. Pawlik, B. Fatyga (red.), Style życia, wartości, obyczaje. Stare i nowe spojrzenia, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2010, s. 13 – 24.

- Fatyga B., Praktyki badawcze na skrzyżowaniu równoległych dyskursów. Wstępny przegląd zagadnień do analizy kulturalnych dyskursów o kulturze, w: Taż (red.), B. Kietlińska, M. Dudkiewicz (współpraca), Praktyki badawcze, Warszawa: ISNS UW, s. 253 – 267.
- Fatyga B., Praktyki kulturalne, w: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, M. Krajewski, T. Szlendak (red.), Praktyki kulturalne Polaków, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 21 – 29.
- Fatyga B., Rekonstrukcja sensu uczestnictwa w kulturze, w: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, T. Szlendak, Praktyki kulturalne Polaków, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2014, s. 9 – 12.
- Fatyga B., Szkic o konsumpcyjnym stylu życia i rzeczach jako dobrach kultury, w: P. Gliński, A. Kościański (red.), Siciński i Socjologia, Warszawa: IFiS PAN 2009, s. 148 – 159.
- Fatyga B., Teoria żywej kultury: Źródła i powody jej powstania, „Kultura i Rozwój” 2017, nr 3(4), s. 29 – 39.
- Federici S., Cały świat potrzebuje wstrząsu. Ruchy społeczne i polityczny kryzys w średniowiecznej Europie, „Praktyka Teoretyczna” 2016, nr 1, s. 265 – 279.
- Fedyszak-Radziejowska B., Społeczności wiejskie dziesięć lat po akcesji. Postawy, wartości i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, w: I. Nurzyńska, W. Poczta, Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2014, s. 153 – 174.
- Fedyszak-Radziejowska B., Społeczności wiejskie: postawy, wartości i uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2019, s. 65 – 86.
- Feist G. J., Personality, Behavioral Thresholds, and the Creative Scientist, w: G. J. Feist, R. Reiter-Palmon, J. C. Kaufman (eds.), The Cambridge Handbook of Creativity and Personality Research, Cambridge: Cambridge University Press 2017, s. 64 – 83.
- Figiel A., Status kobiety w polskiej kulturze ludowej. Szkic antropologiczny, „Zeszyty Wiejskie” 2018, z. XXIV, s. 93 – 108.
- Filipiak M., Socjologia kultury. Zarys zagadnień, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2000.
- Filipiak M., Wprowadzenie do socjologii kultury, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2009.
- Finch J., Mason J., Obligations of Kinship in Contemporary Britain: Is There Normative Agreement? „British Journal of Sociology” 1991, nr 42(3), s. 345 – 367.
- Finogenow M., Poczucie własnej atrakcyjności a poczucie dobrostanu w okresie późnej dorosłości – moderująca rola płci, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 3(69), s. 109 – 122.

Firlit E., Parafia w społecznej świadomości, w: W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba (red.), Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2004, s. 143 – 175.

Firlit E., Wiąż z parafią, w: L. Adamczuk, W. Zdaniewicz (red.), Religijność Polaków 1991, Warszawa: GUS i ISKK 1993, s. 96 – 106.

Fiske J., Zrozumieć kulturę popularną, tłum. K. Sawicka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010.

Flasińska, B. Spiechowicz, Czas wolny kobiet na wsi rzeszowskiej, w: A. Żarnowska, A. Szwarc, Kobieta i kultura czasu wolnego, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2001, s. 511 – 518.

Fleischer M., Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i edukacyjne podstawy, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 2002.

Fleischer M., Teoria kultury i komunikacji. Systemowe i ewolucyjne podstawy, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej 2002.

Folaron S., Wartości humanistyczne a problemy współczesnego świata, Częstochowa: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Częstochowie 1993.

Fortunati L., Mediatization of the Net and Internetization of the Mass Media, „Gazette” 2005, nr 67(1), s. 27 – 44.

Foryś G., Obszary wiejskie jako miejsce powstawania nowych ruchów społecznych. Implikacje teoretyczne i empiryczne, „Przegląd Socjologiczny” 2017, T. LXVI, nr 2, s. 113 – 136.

Frąckowiak-Sochańska M., Postawy polskich kobiet wobec feminizmu. o samo ograniczającej się świadomości feministycznej kobiet, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2011, nr 39, s. 149-170.

Frąckowiak-Sochańska M., Preferencje łańdów normatywnych w postawach kobiet wobec wartości w Polsce na przełomie XX i XXI wieku, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009.

Frączak P., Skrzypiec R., Mapa lokalnej aktywności obywatelskiej jako metoda i narzędzie, w: P. Frączak (red.), Lokalne społeczeństwa obywatelskie – mapy aktywności. Raporty z badań, Warszawa: Ogólnopolska Federacja Organizacji Pozarządowych 2004.

Fregulia J., Speech on Taxation without Representation, w: T. K. Wayne (red.), Feminist Writings from Ancient Times to the Modern World, Santa Barbara– Denver–Oxford: Greenwood 2011.

- Frenkel I., Ludność wiejska, w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), w: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2019, s. 25 – 64.
- Frenkel I., Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi. Dekada przemian, Warszawa: IR-WiR PAN 2003.
- Frieske K. W., Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej, Warszawa: IPiSS 2004.
- Fromm E., Mieć czy być? Duchowe podstawy nowego społeczeństwa, tłum. J. Karłowski, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2017.
- Fromm E., o sztuce miłości, tłum. A. Bogdański, Warszawa: PIW 1971.
- Fromm E., Ucieczka od wolności, Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik” 2001.
- Fukuyama F., Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego, Warszawa: Bertelsmann Media 2000.
- Fuszara M., Kobiety w polityce dwudziestolecia (1989–2009), w: Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989–2009. Raport, Warszawa: Kongres Kobiet Polskich 2009, s. 187 – 202.
- Fuszara M., Kobiety w polityce, Warszawa: Wydawnictwo „Trio” 2007.
- Futz J., Cialdini R. B., Situational and Personality Determinants of the Quantity and the Quality of Helping, w: R. A. Hinde, J. Groebel (red.), Cooperation and Prosocial Behaviour, Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- Gacek J., Obrazując czarownice – niedocenione źródło w badaniach początków kształtowania się stereotypu czarownicy, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2, s. 297 – 308.
- Gajda J., Antropologia kulturowa, cz. I: Wprowadzenie do wiedzy o kulturze, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2012.
- Gajda J., Telewizja, młodzież, kultura, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 1987.
- Gąłdowa M., Rozwój i kryteria dojrzałości osobowej, „Przegląd Psychologiczny” 2000, t. XXXIII, z. 1.
- Gasztold A., Teorie feministyczne w naukach o polityce, Kwartalnik Naukowy OAP “e-Politikon” 2017, nr 22, s.138 – 165.
- Gaworecki W., Turystyka, Warszawa: PWE 2007.
- Geertz C., The Interpretation of Cultures, New York: Basic Books 1973.
- Gerson K., The unfinished revolution: How a new generation is reshaping family, work, and gender in America, New York: Oxford University Press 2010.

- Giddens A., Elementy teorii strukturacji, w: A. Jasińska-Kania, L. M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa: Scholar 2006, s. 663 – 686.
- Giddens A., *Europa w epoce globalnej*, tłum. M. Klimowicz, M. Habura, Warszawa: PWN 2009.
- Giddens A., *Introduction to Sociology*, New York: Norton 1996.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość*, Warszawa: PWN 2010.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa: PWN 2012.
- Gierczyk M., Dobosz D., *Miejsce kobiet w edukacji – perspektywa historyczna*, w: D. Dobosz, K. Joniec (red.), *Współczesna kobieta-szkice do portretu na tle przemian społeczno-kulturowych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, s. 29 – 44.
- Gillmeister A., Foucault i matrony. Kobiety w religii rzymskiej: między potestas a potentia, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 24, s. 3 – 16.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany systemowej*, Warszawa: IFiS PAN 2000.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, Warszawa: IFiS PAN 2000.
- Gliński P., Lewenstein B., Siciński A. (red.), *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie*, Warszawa: IFiS PAN 2004.
- Gnitecki J., *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych*, T. 2, *Tworzenie wiedzy o edukacji w naukach pedagogicznych*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2007.
- Godlewski G., *Animacja i antropologia*, w: Tenże (red.), *Animacja kultury. Doświadczenia i przyszłość*, Warszawa: IKP UW 2002.
- Goldstein J. A., *II Maccabees. a New Translation with Introduction and Commentary*, Garden City-New York: Doubleday&Company 1983.
- Goldstein P., *Wizerunek kobiety w filozofii Platona*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016.
- Golka M., *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2007.
- Gołaszewska M., *Istota istnienia wartości*, Warszawa: PWN 1990.
- Gonda-Soroczyńska E., *Czy to jeszcze wieś?*, „Polskie Krajobrazy Wiejskie Dawne i Współczesne” 2009, nr 12, s. 178 – 190.

Gorlach K., Drąg Z., Rolniczki jako uczestniczki życia społecznego, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 47 – 66.

Gorlach K., Socjologia obszarów wiejskich – problemy i perspektywy, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2004.

Gorzelań D., Świat kobiety malowany ręką mężczyzny-obraz życia kobiet w greckim malarstwie wazowym, w: A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opiola-Cegiełka (red.), Wnuczki Pandory: Kobieta w społeczeństwie od starożytności do współczesności. T 1, Historie nieobojętne, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2016, s. 251 – 265.

Górecki M., Wolontariat- idea, organizacja, doświadczenia, „Mazursko-Warmiński Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2013, nr 1, s. 81 – 110.

Górnjak J., Wachnicki J., Pierwsze kroki w analizie danych. SPSS for Windows, Kraków: SPSS 2008.

Górnjakowska-Zwolak E., Aktywizacja, aktywność, w: D. Lalak, T. Pilch (red.), Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1999, s. 9 – 10.

Górnjakowska-Zwolak E., Myśl feministyczna jako nurt rozważań w pedagogice społecznej, Mysłówice: Wydawnictwo GWSP 2006.

Górnjakowska-Zwolak E., Siły społeczne kobiet – pozytywna energia regionu, „Problemy Polityki Społecznej” 2011, nr 15, s. 117 – 137.

Górnjakowska-Zwolak E., Szkic do portretu Ślązaczki. Refleksja feministyczna, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2004.

Gózdź J., Przyjaźń w okresie wczesnej dorosłości – cechy przyjaciela, funkcje przyjaźni oraz rola zaufania, w: J. Kędzior (red.), Praktyki komunikacyjne, Wrocław: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego 2019, s. 37 – 64.

Grabczan S., Filozofia dialogu jako teoretyczne uzasadnienie pomocy drugiemu człowiekowi,

w: T. Zbyrad, B. Krempa (red.), Pomoc jako zachowanie prospołeczne, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 45 – 59.

Graboś-Złotek A., Kształtowanie zachowań prospołecznych u dzieci i młodzieży, w: T. Zbyrad, B. Krempa (red.), Pomoc jako zachowanie prospołeczne, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 381-394.

- Grabowska A., Być kobietą, być kobietą – spojrzenie okiem psychologa na współczesne funkcjonowanie płci pięknej na wsi, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2016, nr 4, s. 41 – 56.
- Grace M., Leannie J., Constructing and Reconstructing Women Rural Women in Australia: The Politics Change, Diversity and Identity, „Sociologia Ruralis” 1998, t. 38, nr 3, s. 351 – 370.
- Grad J., Badania uczestnictwa w kulturze artystycznej w polskiej socjologii, Poznań: Wydawnictwo UAM 1997.
- Grad J., Kaczmarek U., Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce. Zmiany modelu, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1996.
- Graff A., Matka feministka, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2014.
- Granosik M., Nowa organizacja pozarządowa jako biograficzny plan działania – konceptualizacja teoretyczno-badawcza, w: B. Kromolicka (red.), Praca socjalna w organizacjach samorządowych. Z problemów działania i kształcenia, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” 2005, s. 389 – 399.
- Griswold W., Sociology of Culture, w: C. Calhoun, Ch. Rojek, B. S. Turner (red.), The SAGE Handbook of Sociology, Thousand Oaks: Sage 2005, s. 254 – 266.
- Griswold W., Socjologia kultury. Kultury i społeczeństwa w zmieniającym się świecie, tłum. P. Tomanek, Warszawa: PWN 2013.
- Gromkowska-Melosik A., Dostęp kobiet i mężczyzn do studiów wyższych. Studium porównawcze, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, cz. 1, s. 39 – 49.
- Gromkowska-Melosik A., Kobieta epoki wiktoriańskiej. Tożsamość, ciało i medykalizacja, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2013.
- Growiec K., Związek pomiędzy sieciami społecznymi a zaufaniem społecznym – mechanizm wzajemnego wzmacniania?, „Psychologia Społeczna” 2009, T. 4, nr 1 – 2(10), s. 55 – 66.
- Gruchola M., Kultura w ujęciu socjologicznym, „Roczniki Kulturoznawcze” 2010, t. 1, s. 95 – 114.
- Grzybowski R., Pomiedzy konfliktem a współdziałaniem. o trudnych relacjach rodziny i szkoły w latach PRL-u i ich odzwierciedleniu w postawach i przekonaniach młodzieży polskiej z dekady lat 80. XX wieku, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2017, T. XXVI, nr 1, s. 201 – 2018.
- Guczalska K., Carole Pateman i feministyczna dekonstrukcja umowy społecznej, „Civitas. Studia z filozofii polityki” 2017, nr 21, s. 187 – 205.

- Guillaumont A., *U źródeł monasycyzmu chrześcijańskiego*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec 2006.
- Gurycka A., w poszukiwaniu psychologicznych mechanizmów społecznej aktywizacji, w: Taż (red.), *Aktywność i aktywizacja społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1976.
- Guzy-Steinke H., Wzajemność w relacji pomocy – perspektywa teoretyczna, „*Pedagogika Społeczna*” 2015, nr 4(58), s. 21 – 32.
- Halamska M., Specyfika rolnictwa rodzinnego w Polsce: ciężar przeszłości i obecne uwarunkowania, „*Wieś i rolnictwo*” 2015, nr 1.1 (166.1), s. 107 – 129.
- Halamska M., Zwęglińska-Gałęcka D., Od wsi chłopskiej do robotniczej, w: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju wsi polskiej*, Warszawa: IRWiR PAN, Scholar 2019, s. 203 – 246.
- Halamska M., Życie na wsi: elementy stylu życia, „*Wieś i Rolnictwo*” 2013, nr 1(158), s. 25 – 43.
- Hamer H., *Psychologia społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa: Wydawnictwo Difin 2005.
- Hannam J., *Feminizm*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 2010.
- Hart T., *The Hidden Spring: The Spiritual Dimension of Therapy*, New York: Paulist Press 1994.
- Herder J. G., *Myśl o filozofii dziejów*, tłum. Z. Skuza, Warszawa: Książka i Wiedza 1962.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2010.
- Hilton R., *Class Conflict and the Crisis of Feudalism: Essays in Medieval Social History*, London: The Hambledon Press 1985.
- Hipsz N., *Wieś polska – dwadzieścia lat przemian*, CBOS 2013, komunikat 155.
- Hoffman L. W., Wpływ środowiska rodzinnego na osobowość: uwzględnienie różnic wśród rodzeństwa, w: W. Oniszczenko (red.), *Geny i środowisko a zachowanie*, Warszawa: PWN 2002,
- Hughes A., Women and rurality: gendered experiences of ‘community’ in village life, w: P. Milbourne (red.), *Revealing rural ‘others’: representation, power and identity in the British countryside*, London–Washington: Pinter 1997.
- Ilczuk D., Krzysztofek K., *Znaczenie kompetencji kulturowych dla budowania kreatywności i kapitału intelektualnego Europy*, Warszawa: Fundacja Pro Cultura w Warszawie 2011.

- Imber-Black E., Toward a Resource Model in Systemic Family Therapy, w: A. M. Karpel (red.), *Family Resources: The hidden partner in family therapy*, New York: Guilford 1986, s. 148 – 174.
- Imbierowicz A., Matka Polka w defensywie? Przemiany mitu i jego wpływ na sytuację kobiet w polskim społeczeństwie, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, nr 2, s. 430 – 442.
- Iwasiński Ł., Moda i hipsterstwo. Hierarchie statusu we współczesnym społeczeństwie konsumpcyjnym, „Człowiek i Społeczeństwo” 2015, t. XI, s. 177 – 195.
- Jacher W., Aktywność kulturalna jako czynnik więzi społecznej w społecznościach lokalnych i regionalnych, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2003, nr 7, s. 15 – 25.
- Jagiello-Łysiowa E., *Rola przeorana, dom piękny*, Warszawa: Książka i Wiedza 1975.
- Jakubiak K., Nawrot-Borowska M., Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 2, s. 15 – 46.
- Jakubowski W., Pedagogika popkultury- prolegomena, w: Tenże (red.), *Pedagogika kultury popularnej- teorie, metody i obszary badań*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2017, s. 15 – 27.
- Jałowiecki B., Sowa K., Przedmowa, w: B. Jałowiecki, K. Sowa, P. Dudkiewicz (red.), *Społeczności lokalne – teraźniejszość i przyszłość*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1989, s. 5 – 22.
- Janicka-Olejnik E., Uczestnictwo Polaków w kulturze w świetle aktualnych raportów, „Studia BAS” 2016, nr 2(46), s. 57 – 75.
- Janion M., *Kobiety i duch inności*, Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2006.
- Jankowski D., Dwa modele aktywności kulturalnej: maksymalizacja percepcji oraz twórczość i autoedukacja. Implikacje pedagogiczne, w: I. Wojnar, J. Kubin (red.), *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa: Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN 1998.
- Jankowski D., *Edukacja wobec zmiany*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2002.
- Jankowski D., *Pedagogika kultury. Studia i koncepcje*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2010.
- Jankowski D., Wartości- aktywność artystyczna- paradygmaty działalności kulturalnej, w: Tenże (red.), *Edukacja kulturalna i aktywność artystyczna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 1996.
- Jarmużek J., *Poczucie koherencji a aktywność edukacyjna dorosłych. Studium teoretyczno-badawcze*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2018.

- Jarosz D., Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949 – 1955, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Warszawa: Instytut Historyczny UW 1992, s. 253 – 266.
- Jarosz K., *Znaczenie aktywności kulturalnej dla jakości życia człowieka dorosłego*, Opole: Uniwersytet Opolski 2016.
- Jarska N., Krótki kurs historii „kobiet”. Kobiety w języku partii komunistycznej w Polsce 1945 – 1989, „Polska 1944/45 – 1989. Studia i Materiały” 2017, T. XV, s. 241 – 259.
- Jarska N., Perkowski P., Droga do władzy? Kobiety w PZPR 1948 – 1949, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 231 – 246.
- Jarymowicz M., *Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych*, Wrocław: PAN 1979.
- Jaskulska S., Wawrzyniak-Beszterda R., Kapitał rodziny, w: M. Dudzikowa, R. Wawrzyniak-Beszterda, E. Bochnio, K. Knasiecka-Falbierska, M. Marciniak (red.), *Kapitał społeczny w szkołach różnego szczebla. Diagnoza i uwarunkowania*, T. 2, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2011, s. 85 – 108.
- Jastrzębski J., Odkrywanie codzienności, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja” 2003, nr specjalny, s. 9 – 19.
- Jaśniewicz A., *Aktywne kobiety podkarpackich wsi*, Konin: Wielkopolskie Stowarzyszenie Sołtysów 2012.
- Jaśniewicz A., *Aktywne kobiety wielkopolskich wsi*, Konin: Wielkopolskie Stowarzyszenie Sołtysów 2011.
- Jawłowska A., Styl życia a wartości, w: A. Siciński (red.), *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, Warszawa: PWN 1976, s. 205 – 239.
- Jaworski R., *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1989.
- Jażdżewska M., Aktywność społeczna Polaków, „Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze” 2017, nr 7, s. 146 – 158.
- Jelonek A. W., Tyszka K., *Koncepcje rozwoju społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2001.
- Jenks Ch., Culture: Conceptual Clarifications, w: G. Ritzer (red.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology. Vol. II*. Oxford: Blackwell 2007, s. 928-932.
- Józefowicz A., *Rola społeczna matki w rodzinie wiejskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana 2011.

Jundziłł J., Wzorce i modele wychowania w rodzinie rzymskiej okresu III wiek p.n.e.-III wiek n.e., Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2001.

Jung B. H., *Ekonomia czasu wolnego*, Warszawa: PWN 1989.

Jusiak R., Parafia katolicka a edukacja rodziców, w: D. Opozda (red.), *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2007, s. 313 – 330.

Jusiak R., Uniwersytety ludowe – tradycja i współczesność, „Myśl Ludowa” 2019, nr 11, s. 117 – 132.

Just R., *Women in Athenian Law and Life*, London-New York: Taylor& Francis Group 2008.

Kaczmarek K. M., Religijność a zróżnicowanie społeczne, a więc czy klasy mają znaczenie, w: K. Podemski (red.), *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2009, s. 373 – 390.

Kajfosz J., Powrócić do początku, czyli jak kultura maskuje swoją zmienność, „Sprawy Narodowościowe” 2015, nr 46, s. 107 – 122.

Kalat J. W., *Biologiczne podstawy psychologii*, Warszawa: PWN 2017.

Kalbarczyk M., Nicińska A., Finansowe i niefinansowe transfery w próbie SHARE,, *Polityka Społeczna*” 2009, nr 4, s. 13 – 19.

Kalinowska-Witek B., Wkład Elizy Orzeszkowej w propagowanie kwestii kobiecej oraz kształtowanie dążeń edukacyjnych młodych Polek w II połowie XIX wieku, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. XXXV, z. 4, s. 49 – 63.

Kałużny R., Aktywność edukacyjno-zawodowa seniorów formą zagospodarowania czasu na emeryturze, „Edukacja Dorosłych” 2014, nr 2, s. 79 – 90.

Kałwa D., *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” 2001.

Kamińska-Szmaj I. (red.), *Słownik wyrazów obcych [Słowniki XXI wieku]*, Wrocław: Wydawnictwo „Europa” 2001.

Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa: PWN 1974.

Kamiński A., *Pojęcie sił ludzkich, „Człowiek w Pracy i w Osiedlu” (Warszawa), t. 5: Siły ludzkie w oczach pedagogów społecznych*, 1979.

Kamiński R., Rola Parafialnych Rad Duszpasterskich w życiu wspólnot parafialnych i diecezji, „Roczniki Teologiczne” 1993, t. 40, z. 6.

- Kapała M., Duchowość jako niedoceniony aspekt psyche. Propozycja nowego ujęcia duchowości w psychologii – kategoria wrażliwości duchowej, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, t. XXX, nr 1, s. 7 – 37.
- Kargul J., Aktywność kulturalna ludzi dorosłych i jej zagrożenia, w: T. Wujek (red.), Wprowadzenie do andragogiki, Warszawa: Ośrodek Kształcenia i Doskonalenia Kadr Instytut Technologii Eksploatacji 1996, s. 161 – 187.
- Kargul J., Upowszechnianie, Animacja, Komercjalizacja kultury, Warszawa: PWN 2012.
- Kargulowa A., Kilka uwag na temat przesłanek metodologicznych pedagogiki społecznej (relacja jednostka – środowisko), w: E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska (red.), Pedagogika społeczna jako dyscyplina naukowa. Stan i perspektywy, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1998, s. 133 – 141.
- Karolczak K., Aktywność społeczno-polityczna kobiet na szczeblu lokalnym z uwzględnieniem sytuacji w gminie Gostyń po wyborach samorządowych 2010 r., „Refleksje” 2010, nr 4, s. 79 – 92.
- Karpel A. M., Testing, promoting and preserving family resources: Belong pathology and power, w: Idem (red.), Family Resources: The hidden partner in family therapy, New York: Guilford 1986, s. 175 – 233.
- Karwawski M., Spory wokół pojęcia kreatywności w pedagogice twórczości, „Ruch Pedagogiczny” 2008, nr 5/6.
- Kasprzyk D., Patriotyzm lokalny – konteksty tożsamościowe, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. XXII, s. 261 – 276.
- Kawała D., Przełomy polityczne z perspektywy gender: kilka refleksji historycznych, w: M. Radkiewicz (red.), Gender – kultura – społeczeństwo, Kraków: Wydawnictwo Rabid 2002.
- Kawczyńska-Butrym Z., Kobiety – mieszkanki wsi – aktywność i zmiana, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 5 – 15.
- Kawula S., Dylematy pedagogiki społecznej na koniec XX wieku, w: E. Trempała, M. Cichosz (red.), Pedagogika Społeczna. Tradycja - teraźniejszość – nowe wyzwania, Olecko: Wszachnica Mazurska 2001.
- Kawula S., Pedagogika społeczna. Dzisiaj i jutro, Toruń: AKAPIT Wydawnictwo Edukacyjne 2012.
- Kawula S., Wychowanie może być „filtrem” pomiędzy konsonansem a dysonansem społecznym, „Pedagogika Społeczna” 2004, nr 2(4).

- Kaźmierczak T., Partycypacja publiczna, w: *Decydujemy razem. Udział społeczności lokalnych w podejmowaniu decyzji publicznych*, Warszawa: Fundacja Fundusz Współpracy 2011.
- Kaźmierczak A., Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim pod koniec XIX i na początku XX wieku, „ГУМАНИТАРНИЙ КОПИУС” 2018, nr 17, s. 31 – 37.
- Kearney P., Plax T. G., *Public Speaking in a Diverse Society*, California: Myfield Pub. Co, Mountain Vie, 1996.
- Kelly-Gadol J., *Did Women Have a Renaissance?* w: *Women, History and Theory. The Essays of Joan Kelly*, Chicago: The University of Chicago Press, 1984.
- Kempny M., Lokalność dziś – co można i co warto badać, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo PAN, Instytut Filozofii i Socjologii 2006, s. 148 – 184.
- Kempny M., Społeczeństwo globalne – czyli o tym, jak globalizacja splata się z lokalnością, w: S. Amsterdamski (red.), *Globalizacja i co dalej?*, Warszawa: IFiS PAN 2004.
- Kenrick D., Neuberg S. L., Cialdini R. B., *Psychologia społeczna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2002.
- King M. L., Kobieta, w: E. Garin, *Człowiek renesansu*, przeł. A. Osmólska-Mętrak, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 2001, s. 283 – 337.
- Kinowska Z., „Można zakasać rękawy”. Aktywność obywatelska kobiet w środowisku lokalnym, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN: Oficyna Naukowa 2015.
- Kisiel P., Współczesne wzory uczestnictwa w kulturze, w: J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura a rozwój*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2013, s. 345 – 360.
- Klejdysz N., Bunt kobiet: w poszukiwaniu źródeł świadomości równościowej (od XVII do lat 60. XX wieku), „Środkoeuropejskie Studia Polityczne” 2018, nr 2, s. 173 – 189.
- Klimczuk Z., Budzenie aktywności społecznej obywatela w świetle katolickiej nauki społecznej, w: R. Sztychmiller (red.), *Aktywność społeczna. Warunki prawne i formy aktywności w społeczności świeckiej i kościelnej*, Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1998, s. 34 – 42.
- Klimek A., Aktywizacja zawodowa kobiet w pierwszych dekadach PRL. Analiza zagadnienia w świetle wybranych wypowiedzi konkursowych z lat 60. XX wieku, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2017, *Prace Historyczne* 144, z. 4, s. 811 – 832.

- Kluzowicz J., Codziennosc jako materia dzialalnosci animatora kultury, „Dyskursy Mlodych Andragogow” 2016, nr 17, s. 213 – 227.
- Kluzowicz J., Codziennosc jako przestrzen doswiadczenia doroslosci i zdobywania wiedzy, „Edukacja Doroslych” 2017, nr 1, s. 67 – 77.
- Kloskowska A., Socjologia kultury, Warszawa: PWN 2007.
- Kloskowska A., Spoleczne ramy kultury. Monografia socjologiczna, Warszawa: PWN 1972.
- Knapik W., Kobieta w wiejskiej spolecznosci lokalnej, Torun: Wydawnictwo Adam Marszalek 2008.
- Knapik W., Sacrum i profanum w zyciu wspolczesnych mieszkancow wsi, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika” 2009, s. XVIII, s. 35 – 49.
- Kokocińska A., Spoleczna wartosc wyzszeo wyksztalcenia, Poznan: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016.
- Kolbuszewska J., Kobieta uczona – droga Polek do samodzielnosci naukowej, „Studia Europea Gnesnensia” 2019, nr 20, s. 123 – 139.
- Kolbuszewska J., Kobiety w nauce – akademicki awans polskich historyczek wczoraj i dzis, „Sensus Historiae” 2017, T. XXVI, nr 1, s. 109 – 121.
- Kolbuszewska J., Wskrzeszenie panstwa polskiego a rownouprawnienie kobiet w nauce, „Sensus Historiae” 2018. T. XXX, nr 1, s. 119 – 134.
- Konieczny G., Rasińska R., Dokonana w perspektywie teorii dystynkcji Pierre’a Bourdieu analiza empiryczna zachowac podejmowanych w wolnym czasie przez pielęgniarki i polozne, „Pielęgniarstwo Polskie” 2017, nr 3(65), s. 495 – 500.
- Kopaliński W., Słownik wyrazow obcych i zwrotow obcojezycznych z almanachem, Warszawa: Wydawnictwo „Muza” 1999.
- Kopczyński M., Sluzba domowa jako grupa zawodowa w Europie XV – XX wieku, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i praca. Wiek XIX i XX. Zbiór studiow, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2000, s. 53 – 75.
- Koperek A., Zaangazowanie spoleczne obywateli, Lodz: Adam Koperek 2008.
- Koralewicz J., Malewska-Peyre H., Czlowiek czlowiekowi czlowiekiem, Warszawa: ISP PAN 1998.
- Korczyńska A., Rola i pozycja kobiety w staropolskich ekonomikach, „In Gremium” 2016, nr 10, s. 75 – 86.

- Korniłowicz K., Drogi oświaty dorosłych, w: A. Konewka, K. Korniłowicz (red.), Przewodnik oświaty dorosłych (1928), Warszawa: Wydawnictwo Federacji Oświatowej Organizacji Społecznych 1929.
- Korzeniowski M., Parafia wobec kwestii społecznych, w: K. Frysztacki, M. Korzeniowski (red.), Wokół sposobów życia, kwestii społecznych i wzorów ich rozwiązywania, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2005, s. 207 – 225.
- Kosińska M., Edukacja kulturowa, w: R. Koschany, A. Skórzyńska (red.), Edukacja kulturowa. Podręcznik, Poznań: Centrum Praktyk Edukacyjnych 2014, s. 172 – 177.
- Kostrzewska E. M., Zmieniamy siebie i wieś. Chłopskie społeczniczki z portfolio ziemianki okresu II Rzeczypospolitej, „Zeszyty Wiejskie” 2016, z. XXII, s. 605 – 618.
- Kotarski H., Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój województwa podkarpackiego, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2013.
- Kowalczyk M., Badania wyjaśniające. Badania weryfikacyjne, w: S. Palka (red.), Podstawy metodologii badań w pedagogice, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2010, s. 237 – 256.
- Kowska M., Rola tradycji w wielopokoleniowych rodzinach wiejskich w Małopolsce, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, z. 2(8), s. 57 – 67.
- Kozielecki J., Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2001.
- Kozyr-Kowalski S., Socjologia. Społeczeństwo obywatelskie i państwo, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2000.
- Krajewski M., Frąckowiak M., Raport z realizacji programu Bardzo Młoda Kultura, Warszawa: NCK 2016.
- Krajewski M., Kultury kultury popularnej, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza 2003.
- Krajewski M., Od odbiorcy do uczestnika. Zanikający widz i jego współcześni następcy, w: M. Kędziora, W. Nowak, J. Ryzek (red.), Co z tym odbiorcą? Wokół zagadnienia odbioru sztuki, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2012, s. 79 – 91.
- Krajewski M., w kierunku relacyjnej koncepcji uczestnictwa w kulturze, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 1, s. 29 – 67.
- Krajewski R., Prawa i obowiązki seksualne małżonków, Warszawa: Wolters Kluwer 2009.

Krakowiak M., o młodzież polską...działalność redakcyjna i publicystyczna Stefanii Sempołowskiej w czasopiśmie *Z bliska i z daleka* (1913-1914), „Przegląd Pedagogiczny” 2019, nr 1(24).

Krawczak E., Na rozdrożu. Młodzież wobec wyborów życiowych, w: G. E. Kwiatkowska, M. Filipiak (red.), *Psychologiczne i społeczne dylematy młodzieży XXI wieku*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2009, s. 39 – 48.

Krawiec G., Kilka uwag na temat kół gospodyń wiejskich, „Gubernaculum et Administratio” 2019, nr 1(19), s. 35 – 46.

Krapiec M. A., *Człowiek i kultura*, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2008.

Kroeber A. L., *Istota kultury*, Warszawa: PWN 2002.

Kroeber A. L., Kluckhohn C., *Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge Man: Harvard University Press 1952.

Kroeber A. L., Parsons T., *The Concepts of Culture and of Social Systems*, „American Sociological Review” 1958, No. 3.

Kromolicka B., Wolontariat, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2008, s. 218 – 230.

Kruk E., Umiejscowienie sprawczości: udział kobiet w I wojnie światowej, „Neerlandica Wratislaviensia” 2015, t. 25, s. 263 – 279.

Kryńska E. J., Rodzina w sytuacji stalinowskiego zniewolenia, „Wychowanie w Rodzinie” 2017, T. XIV, nr 2, s. 341 – 367.

Krysa M., Wielogłos o marzeniach społeczników, R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), *Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce*, Warszawa: Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych 2015, s. 95 – 112.

Krzysztofek K., Szczepański M. S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2002.

Krzyżanowska N., *Kobiety w (polskiej) sferze publicznej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2012.

Kubinowski D., Cechy konstytutywne naukowego systemu pedagogiki kultury, w: Tenże (red.), *Kultura współczesna a wychowanie człowieka. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Człowiek w świecie kultury- kultura w życiu człowieka”* (Zwierzyniec, 7-9 czerwca 2005 roku), Lublin: Oficyna Wydawnicza „Verba” 2006, s. 25 – 32.

Kubinowski D., Lewartowicz U., *Animacja kultury w perspektywie pedagogicznej. Studia i szkice*, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2018.

- Kubisa J., Bunt białych czepków. Analiza działalności związkowej pielęgniarek i położnych, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2014.
- Kulesza M., Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej, Warszawa: Difin 2017.
- Kulesza M., Rodzinne zasoby. Nowe możliwości w diagnozie i terapii rodziny, „Pedagogika Społeczna” 2009, nr 3 – 4, s. 25 – 39.
- Kulesza R., Sparta w V-IV wieku p.n.e., Warszawa: Wydawnictwo Mada 2003.
- Kunicki-Goldfinger M., U źródeł Uniwersytetu Latającego i Towarzystwa Kursów Naukowych, „Wolność i Solidarność” 2017, nr 10, s. 6 – 28.
- Kurczewska J., Robocze ideologie lokalności. Stare i nowe schematy, w: Eadem (red.), Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność, Warszawa: Wydawnictwo PAN, Instytut Filozofii i Socjologii 2004, s. 88 – 129.
- Kurdybacha L., Historia wychowania, t. 1, Warszawa: PWN 1967.
- Kurek H., Kultura ludowa przełomu wieków XX i XXI. Tradycja i zmiana, „SŁOWO. Studia Językoznawcze” 2018, nr 9, s. 84 – 91.
- Kurzynowski A., Sytuacja społeczno-zawodowa bezrobotnych kobiet. Bariery i stimulatory ich aktywizacji zawodowej, Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH 2001.
- Kuśmerek P., Kobiety PRL – droga do równouprawnienia, „Civitas Hominibus” 2016, nr 11.
- Kwak A., Rodzina na wiele wariantów, ale czy z mniejszym zakresem solidarności?, „Studia Socjologiczne” 2017, nr 2(225), s. 145-166.
- Kwak A., Wychodzenie kobiety z cienia jednej roli – zmiany i ograniczenia, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2019, nr 69, s. 5 – 20.
- Kwiatkowska A., Roszak J., Sikora R., Kuo B. C. H., Karpinski K., Gushchina T., Gober G., Kultura a strategie radzenia sobie ze stresem. Badania międzykulturowe, „Psychologia Społeczna” 2014, t. 9, nr 1(28), s. 68 – 91.
- Kwiatkowska-Tybulewicz B., Świat humanistyczny i humanistyczna edukacja według Bogdana Suchodolskiego, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2014, nr 3(233), s. 103 – 113.
- Kwieciński Z., Ku odnowie ekologii pedagogicznej, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 26, s. 7 – 18.
- Kwilecki K., Rozważania o czasie wolnym- wybrane zagadnienia, Katowice: WSH 2011.
- Laskowska-Otwinowska J., Globalne przepływy kulturowe a obecność nowoosadników na wsi polskiej, Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne 2008.

- Laszczak W., Ambroziak D., Pudełko B., Wysoczyńska-Pajak K. (red.), *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2014.
- Lepalczyk I., Rola stowarzyszeń społecznych w edukacji ustawicznej społeczeństwa, „Chowanna” 1982, z. 4, s. 342 – 350.
- Lerner R. M., Hultsch D. F., *Human Development: a Life-Span Perspective*, New York: McGraw-Hill 1983.
- Leszczyńska K., Sprawstwo kobiet w organizacjach katolickich, „Studia Socjologiczne” 2018, nr 2(229), s. 177-204.
- Leszczyński S., Nauka, religia, prawo – mentalność czasów nowożytnych na przykładzie Kroniki Żywieckiej Andrzeja Komonieckiego, Katowice: Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2012.
- Leśniak-Moczuk K., Unifikacja standardu warunków mieszkaniowych na wsi i w mieście na przykładzie powiatu mieleckiego na Podkarpaciu, „Zeszyty Wiejskie” 2009, T. XIV, s. 173 – 184.
- Levack B. P., *Polowanie na czarownice w epoce wczesnonowoczesnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1991.
- Lewenstein B., *Wspólnota społeczna a uczestnictwo lokalne*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego 1999.
- Lewicka M., Dwusieczkowy model aktywności społecznej: kapitał społeczny czy kulturowy?, w: D. Rutkowska, A. Szuster (red.), *o różnych obliczach altruizmu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2008, s. 245 – 275.
- Lichański J. Z., Chłopskość czy temat wiejski? Kilka uwag na marginesie nr 6/2017 „Tekstów Drugich”, „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja” 2018, nr 2, s. 421 – 423.
- Linton R., Pojęcie kultury, w: E. Nowicka, M. Głowacka-Grajper (red.), *Świat człowieka-świat kultury. Antologia tekstów klasycznej antropologii*, Warszawa: PWN 2007, s. 403-420.
- Lisowska E., Style zarządzania polskich kobiet menedżerek w świetle wyników badania ankietowego, „Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej” 2000 nr 8, s. 92 – 112.
- Lissarraque F., *Greek Vases. The Athenians and their Images*, New York: Riverside Book Company 2001.

- Lubrańska A., Zawira E., Wolontariat a satysfakcja z życia i satysfakcja z pracy, „Edukacja Dorosłych” 2018, nr 1, s. 121 – 132.
- Luh D. -B., Lu Ch. -Ch., From Cognitive Style to Creativity Achievement: The Mediating Role of Passion, „Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts” 2012, t. 6, nr 3.
- Lye D. N., Adult Child-parent Relationships, „Annual Review of Sociology” 1996, nr 22, s. 79 – 102.
- Łabędź K., Świadomościowe uwarunkowania współpracy interpersonalnej w Polsce, w: A. Kołomycew, B. Kotarba (red.), Partnerstwa w sferze publicznej, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2014, s. 16 – 25.
- Łabędź K., Uwarunkowania lokalnej aktywności obywatelskiej, „Eastern Review” 2018, t. 7.
- Łaciak B., Obyczajowość polska czasu transformacji czyli wojna postu z karnawalem, Warszawa: Trio 2005.
- Łaszczyk M., Czy jest możliwy dialog we wspólnocie parafialnej?, „Paedagogia Christiana” 2010, nr 2/26, s. 165 – 176.
- Łobocki M., Metody i techniki badań pedagogicznych, Kraków: Impuls 2003.
- Łobocki M., Teoria wychowania w zarysie, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2005.
- Łobocki M., Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2010.
- Łuczaj K., Świat z drugiej strony ekranu. Studium recepcji treści kultury popularnej przez kobiety wiejskie, Kraków: Wydawnictwo: Libron 2013.
- Łukasiewicz D., Kobieta w Prusach 1871–1933, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2017, nr 2(26), s. 45 – 74.
- Łukowski W., Grygorczyk M., Henzler P., Iwaniak A., Sekutowicz K., Sąsiedztwa i mikroorganizacje w polskiej przestrzeni społecznej – próba diagnozy i rekomendacji, Warszawa: Stowarzyszenie CAL Instytut Radliński 2009.
- Łysko M., Udział kobiet w życiu publicznym II Rzeczypospolitej Polskiej, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. XIV, z. 1, s. 381 – 400.
- Macaulay J., Berkowitz L., Altruism and Helping Behavior, New York: Academic Press 1970.
- Maciejewska I., Matki córkom. Kobięce pisanie w czasach saskich, „Prace Literaturoznawcze” 2018, t. VI, s. 9 – 22.
- Makowski G., Młody, bogaty, wykształcony, religijny – mit polskiego wolontariusza. Komunikat z badań, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej 2011.

Malikowski M., Podkarpacie. Studia socjologiczne, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010.

Malikowski M., Powstawanie dużego miasta. Drogi i bezdroża socjalistycznej urbanizacji na przykładzie Rzeszowa, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010.

Maliszewski K., Implozja przestrzeni uczenia się, „Edukacja Dorosłych” 2011, nr 2(65), s. 33-40.

Małocha-Krupa A., Kobieta poza władzą. Polemika emancypacyjna z kulturą androcentryczną, „Oblicza Komunikacji” 2013, nr 6, s. 61 – 76.

Marcinkiewicz-Kaczmarczyk A., Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”, w: D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski (red.), „Polska Ludowa” 1944 – 1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej, Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL sp. z o. o. 2016, s. 283 – 300.

Marcinkowska-Malara M., Przywileje dam mężatek...z drugiej połowy VIII stulecia, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 4(34), s. 69 – 81.

Marczewska-Rytko M., Olszewski E., Myśl społeczna i ruchy polityczne współczesnego świata, tom IV, w: M. Żmigrodzki (red.), Encyklopedia politologii, Wydawnictwo a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.

Marczewska-Rytko M., Olszewski E., Myśl społeczna i ruchy polityczne współczesnego świata, w: M. Żmigrodzki (red.), Encyklopedia politologii, t. IV, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer 2011.

Marek Z., Religia, poznanie, duchowość w wychowaniu, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2017, nr 2, s. 19 – 59.

Mariański J., Kontakty społeczne mieszkańców wsi podmiejskich z uprzemysławiającym się Płockiem, „Notatki Płockie. Kwartalnik Towarzystwa Płockiego” 1972, T. 17, nr 1(65), s. 16 – 21.

Mariański J., Płeć jako czynnik różnicujący dynamikę postaw i zachowań religijnych ludności wiejskiej, „Roczniki Nauk Społecznych” 1984, T. XII, z. 1, s. 175 – 221.

Mariański J., Praktyki religijne w Polsce – ciągłość i zmiana, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, t. 2(38), s. 55-86.

Mariański J., Religijność w procesie przemian: Szkice socjologiczne, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1991.

Mariański J., Socjologia moralności, Lublin: Wydawnictwo KUL 2006.

Mariański J., Społeczny charakter religii, w: H. Zimoń (red.), Religie w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiolologicznej, Lublin: TN KUL 2000.

Mariański J., Struktura społeczno-zawodowa a postawy i zachowania religijne ludności wiejskiej, „Roczniki Nauk Społecznych” 1985, T. XIII, z. 1, s. 143 – 192.

Marks-Krzyszkowska M., Ekonomiczne i społeczno-kulturowe aspekty braku aktywności zawodowej kobiet na wsi oraz sposoby ich ograniczania, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 4(157).

Marody M., Giza-Poleszczuk A., Być kobietą, być mężczyzną- czyli o przemianach tożsamości związanej z płcią we współczesnej Polsce, w: M. Marody (red.), Między rynkiem a etatem. Społeczne negocjowanie polskiej rzeczywistości, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2000, s. 44 – 74.

Marody M., Przemiany religijności Polaków, w: A. Jasińska-Kania, M. Marody, Polacy wśród Europejczyków, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2002, s. 146 – 167.

Marszałek L., Re-konstrukcja dialogu pokoleń w rzeczywistości kultury prefiguratywnej, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 2017, T. XXXIV, nr 2, z. 440, s. 73 – 88.

Marynowicz-Hetka E., Granosik M., Wolska-Prylińska M., Przedmowa. Co przedstawia książka, czyli o społecznej funkcji stowarzyszania się, w Tychże (red.), Badania w pracy socjalnej/społecznej – przegląd dokonań i perspektywy, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2007, s. 5 – 15.

Marynowicz-Hetka E., Miejsce wartości w polu działania społecznego, czyli o aksjologicznym kryterium działania społecznego. Kilka refleksji od K. Kotłowskiego do L. Lavelle’a, w: S. Sztobryn, B. Śliwerski (red.), Idee pedagogiki filozoficznej, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2003, s. 161 – 177.

Marynowicz-Hetka E., Pedagogika społeczna, t. 1, Warszawa: PWN 2009.

Marynowicz-Hetka E., Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2019.

Marzec L., PRL: po emancypacji?, w: A. Janicka, C. F. Kiss, M. Bracka (red.), Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet. Seria I. Perspektywa środkowoeuropejska, Białystok: Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku 2017, s. 175 – 186.

Marzec M., Uczestnictwo Polaków w praktykach religijnych i ich ocena roli Kościoła w życiu publicznym, „Political Preferences” 2010, nr 1.

Masłyk T., Aktywni obywatele – analiza porównawcza osób działających w organizacjach trzeciego sektora w Polsce, „Polityka i Społeczeństwo” 2017, nr 2(15), s. 121 – 138.

Maszkę A. W., Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004.

- Matuchniak-Krasuska A., *Zarys socjologii sztuki Pierre'a Bourdieu*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2010.
- Matuszewicz Cz., *Encyklopedia psychologii*, Warszawa: Fundacja Innowacja 1998.
- Matyjas B., Rodzina jako wartość w życiu studentów, w: A. Cudowska (red.), *Życie wartościowe w perspektywie aksjologii pedagogicznej*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra 2018, s. 111 – 123.
- Matyjas B., Środowisko wiejskie jako przestrzeń edukacji szkolnej dzieci, „*Pedagogika Społeczna*” 2019, T. XVIII, nr 3(73), s. 325 – 339.
- Matysiak I., Kobiety rządzą polską wsią? Władza lokalna i płeć, „*Wieś i Rolnictwo*” 2015, nr 1(166), s. 127 – 141.
- Matysiak I., Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Płeć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2014.
- Matysiak I., Sołtysi i sołtyski o pełnionych rolach i motywach sprawowania funkcji w wybranych środowiskach wiejskich, „*Wieś i Rolnictwo*” 2013, nr 3(160), s. 138 – 152.
- Matysiak-Błaszczuk A., Kondycja i destrukcja funkcji socjalizacyjnej obszarów wiejskich, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 275 – 290.
- McLaren P., *Życie w szkołach. Wprowadzenie do pedagogiki krytycznej*, tłum. A. Dziedziuchowski-Bąk, J. Dzierżkowski, M. Starnawski, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW 2015.
- Megger A., Liturgia parafialna znakiem Kościoła, „*Roczniki Teologiczne*” 2015, t. LXII, z. 8, s. 87 – 98.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2013.
- Mencwel A., *Wyobrażenia antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2006.
- Mendras H., *Elementy socjologii*, tłum. A. Biernacki, Wrocław: Wydawnictwo „Siedmioróg” 2000.
- Mędrzecki W., Społeczność lokalna wobec kultury masowej. W świetle badań terenowych studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej w okolicach Kolbuszowej w latach 1999-2000, „*Rocznik Kolbuszowski*” 2003, T. VII, s. 127 – 135.
- Mędrzycki W., Intymność i sfera prywatna w życiu codziennym i obyczajach rodziny wiejskiej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku, w: D. Kałwa, A. Walaszek,

A.. Żarnowska (red.), Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim. Symposium na XVII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich (Kraków 15-18 września 2004). Zbiór studiów, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2006, s. 105 – 121.

Miąso J., Od psychotransgresjonizmu do postawy twórczej aktywności- panaceum na mediolizmy, „Збірник наукових праць. Випуск” 2014, nr 1(16), s. 77 – 83.

Miąso J., Starcie paradygmatów technologii informacyjnych i komunikacji interpersonalnej bezpośredniej wyzwaniem dla człowieczeństwa, społeczeństwa i edukacji, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2015, nr 3(13), s. 47 – 54.

Miąso J., Transgresja jako podstawa działań pedagoga- przywódcy w życiu społecznym, w: T. Dyrda, S. Ścisłowicz (red.), Pedagogika w działaniu społecznym, Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim 2004, s. 117 – 120.

Michalska S., Mieszkańcy polskiej wsi a konsumpcjonizm. Między tradycją a pokusami współczesnego świata, w: B. Mróz (red.), Oblicza konsumpcjonizmu, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH 2008, s. 99 – 106.

Mielicka H., Socjologia wychowania-wyбір tekstów, Kielce: Wydawnictwo Stachurski 2000.

Mikosz J., „Gospodyni” – społeczny magazyn dla kobiet mieszkających na terenach wiejskich. Charakterystyka zawartości i pełnionych funkcji w latach 1985 – 1986, „Acta Universitatis Lodziensis” 2019, nr 2(29), s. 139 – 157.

Miodowski A., Wielka wojna kobiet. Zaangażowanie Sióstr Szwedzkiego Czerwonego Krzyża w niesienie pomocy jeńcom wojennym z armii państw centralnych, Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2018, nr 4, s. 47 – 74.

Mocek S., Efekt motyla. Wprowadzenie, R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce, Warszawa: Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych 2015, s. 7 – 15.

Modrak M., Obraz kobiecej starości w literaturze i sztuce, Poznań: Wydawnictwo Naukowe SILVA RERUM 2015.

Modrzejewska-Świgulska M., Teorie twórczości codziennej, w: K. J. Szmidt (red.), Pedagogika twórczości, Gdańsk: GWP 2007, s. 160 – 164.

Modrzewski J., Biografie osób społecznych wieku dziecięcego i młodzieńczego oraz ich (poza-) środowiskowe odniesienia, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczak, E. Włodarczyk (red.), Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświad-

czenia socjalizacyjne i biograficzne), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 347 – 369.

Modrzewski J., Pedagogika społeczna wobec bierności, bezczynności i bezradności w doświadczeniu indywidualnym i społecznym, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 2(56), s. 9 – 21.

Modrzewski J., Socjopedagogika. Studia – szkice – refleksje – wspomnienia, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2016.

Mokras-Grabowska J., Czas wolny w dobie postmodernizmu, „Folia Turistica” 2015, nr 34, s. 11 – 30.

Molesztak A. M., Człowiek. Kultura. Uczestnictwo, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2015.

Morgan S., Rethinking Religion in Gender History: Historiographical and Methodological Reflections, w: U. King, T. Beattie (red.), Gender, Religion and Diversity. Cross-Cultural Perspectives, London – New York: Continuum International Publishing Group 2005.

Mousourakis G., a Legal History of Rome, London – New York: Routledge 2007.

Mrozek J., Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 54, s. 257 – 258.

Mularska-Kucharek M., Kultura zaufania czy nieufności? o społecznym zaufaniu mieszkańców lokalnej społeczności, „Wieś i Rolnictwo” 2010, nr 2(147), s. 65 – 81.

Mularska-Kucharek M., Świątek A., Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów, „Studia Regionalne i Lokalne” 2011, nr 4(46), s. 68 – 83.

Murawska A., Poziom zaspokojenia potrzeb kulturalnych na obszarach wiejskich, „Roczniki Naukowe SERIA” 2012, T. XIV, z. 3.

Musiak-Kidawa A., Od matriarchatu do patriarchatu, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie” 2017, z. 100, s. 327 – 338.

Mysiakowska-Muszyńska J., „W imię Boga i Ojczyzny!”. Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919 – 1939 – wybrane zagadnienia, „Dzieje Najnowsze” 2015,

R. XLVII, z. 3, s. 25 – 48.

Myśliwska K., Dbłość o urodę w budżecie czasu, w: J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza (red.), Filozoficzne i społeczne aspekty sportu i turystyki, Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie 2016, s. 303 – 312.

Nasiłowska A., Jean-Paul Satre i Simone de Beauvoir, Kraków: Wydawnictwo Literackie 2006.

- Nassalska E., Ocena instrumentów stosowanych w walce z ubóstwem w opinii ubogich kobiet w Polsce, Wrocław: Wydawnictwo Indygo Zair Media 2011.
- Naumiuk A., Edukacja-partycypacja-zmiana. W doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych), Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2014.
- Nawojczyk M., Przewodnik po statystyce dla socjologów, Kraków: SPSS Polska 2002.
- Nawroczyński B., Współczesne prądy pedagogiczne, w: S. Łempicki, W. Gottlieb, B. Suchodolski, J. Włodarski (red.), Encyklopedia wychowania, Warszawa: Wydawnictwo „Naszej Księgarni” Związku Nauczycielstwa Polskiego 1933.
- Nawroczyński B., Życie duchowe. Zarys filozofii kultury, Kraków-Warszawa: Księgarnia Wydawnicza „F. Pieczątkowski i S-ka”.
- Nehring P., Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2005.
- Nietyska M., Tradycyjne i nowe formy aktywności publicznej kobiet w warunkach zaburzeń,
w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku: zbiór studiów, Warszawa: Wydawnictwo DIG 1994, s. 83 – 98.
- Niewiadomska-Cudak M., Kobiety w polskich organach kolejalnych w latach 1919 – 2011, Toruń: „Mado” 2013.
- Niewiadomska-Cudak M., Reprezentatywność i aktywność kobiet w polskim parlamencie w latach 1919 – 1939, „Studia Wyborcze” 2013, T. 15, s. 49 – 66.
- Niewiadomska-Cudak M., Walka o prawa wyborcze kobiet w Polsce, „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2013, nr 3(1), s. 55 – 64.
- Niewiedział D., Formalne i treściowe aspekty pojęcia aktywności ludzi starych, „Polskie Forum Psychologiczne” 2008, t. 13, nr 2, s. 96-105.
- Nikitorowicz J., Edukacja regionalna i międzykulturowa, Warszawa: WAIp 2009.
- Novikova K., Imitacja w wybranych koncepcjach i kontekstach społeczno-kulturowych, Józefów: WSGE im. Alcide De Gasperi 2017.
- Novikova K., Wiśniewska M., Twórczość a innowacja w świetle wybranych koncepcji w naukach społecznych i humanistycznych, „Journal of Modern Science” 2017, t. 3, nr 34, s. 59 – 78.
- Nowak B., Współczesne obszary pedagogiki społecznej: altruizm, wolontariat i filantropia w świetle teorii zasobów Stevana E. Hobfolla, w: W. Danilewicz, M. Sobecki, T. Sosnow-

- ski (red.), Środowisko-zasoby-profesjonalizacja: pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego, Warszawa: Wydawnictwo „Żak” 2013, s. 242 – 256.
- Nowak M., Podstawy pedagogiki otwartej, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nowak M., Przedmiot pedagogiki w kontekście jej wyzwań i założeń, w: K. Rubacha (red.), Konceptualizacja przedmiotu badań pedagogiki, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2008, s. 73 – 90.
- Nowak P. F., Chalimoniuk-Nowak M., Potencjał mediów społecznościowych w edukacji zdrowotnej, w: A. Wolska-Adamczyk (red.), Współczesne kierunki działań prozdrowotnych, Warszawa: WSiLiZ 2015, s. 35 – 45.
- Nowak S., Metodologia badań socjologicznych, Warszawa: PWN 2012.
- Nowakowski P. T., Dziedzictwo kulturalne i jego ochrona w kontekście infrastruktury krytycznej”, „Roczniki Kulturoznawcze” 2018, T. IX, nr 4, s. 41 – 51.
- Nowicka D., Kilka uwag o sytuacji prawnej kobiet w starożytnym Rzymie, w: M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), Kobieta w prawie i polityce, Wrocław: Wrocławskie Studia Erazmiańskie 2015, s. 429 – 448.
- Nowicki F., Czy (i jak) kapitał zarabia na patriarchacie? Praca reprodukcyjna według Marksa, „Praktyka Teoretyczna” 2017, nr 3(25), s. 261 – 288.
- Nózka M., Dom przemysłany na nowo. Przestrzeń domowa z perspektywy opinii i praktyk osób bezdomnych, „Praca Socjalna” 2020, nr 1(35), s. 117 – 134.
- Oakley J. H., Picturing the Death in Classical Athens. The Evidence of the White Lekythoi, Cambridge: Cambridge University Press 2004.
- Ochotny P. P., Komunikacja pastoralna w parafii, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2020, T. 42, nr 2, s. 336 – 350.
- Ogrodnik B., Traktat o czystej aktywności, Toruń-Mikołów: Wydawnictwo Adam Marszałek 1998.
- Okin S. M., Women in Western Political Thought, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1979.
- Olechnicki K., Załęcki P., Słownik socjologiczny, Toruń: Graffiti BC 1997.
- Olejniczak W., Kobiety z obszarów nieurbanizowanych jako grupa społeczna funkcjonująca w kołach gospodyń wiejskich, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2019, nr 1, s. 61 – 69.
- Oleś P., Podmiotowe i sytuacyjne uwarunkowania rozwoju osobowości, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2016, t. XXII, nr 1, s. 130-145.

Olubiński A., „Świat życia” i „Mała ojczyzna” jako obszary procesów edukacyjnych, „Przegląd Pedagogiczny” 2020, nr 2, s. 9 – 29.

Olubiński A., Aktywność i działanie jako forma edukacji do samorealizacji czy zniewolenia? W świetle założeń edukacji humanistycznej i krytyczno-emancypacyjnej, Kraków: Wydawnictwo „Impuls” 2018.

Olubiński A., Ericha Fromma koncepcja życia po ludzku, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1994.

Olubiński A., Podmiotowa aktywność jako szansa samorealizacji- w świetle założeń pedagogiki humanistycznej i krytycznej, w: A. Olubiński, D. Zaworska-Nikoniuk (red.), Zagrożenia w rozwoju dzieci i młodzieży, Tom I, Wyzwania i szanse edukacyjne, Olsztyn: Wydawnictwo UWM 2017, s. 33 – 49.

Olubiński A., Podmiotowa aktywność własna jako szansa samorealizacji i rozwoju (w świetle założeń edukacji humanistycznej i krytycznej), „Przegląd Pedagogiczny” 2016, nr 2, s. 33 – 47.

Olubiński A., Siły społeczne jako kluczowa kategoria pedagogiki społecznej, w: S. Kawula (red.), Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualność – perspektywy, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2009, s. 163 – 171.

Olubiński A., Siły społeczne- szanse i mity, w: A. Przeclawska, W. Theiss (red.), Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie 2000, s. 131 – 150.

Olubiński A., Zdrowa aktywność jako wartość i sens życia, w: A. Nawrocka, P. Drobnik, M. Brodnicki (red.), w kręgu rozważań o zdrowiu i aktywności fizycznej, Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedanenses, s. 16 – 23.

Orłowska M., Przymus bezczynności, Warszawa: Wydawnictwo APS/PWN 2007.

Ossowski S., Struktura klasowa w społecznej świadomości, Łódź: Zakład Narodowy im Ossolińskich we Wrocławiu 1957.

Ossowski S., Z zagadnień psychologii społecznej, Warszawa: PWN 2000.

Ostrowska A., Kobiety 50+ w Polsce. Między wyzwaniami społecznymi a możliwościami zdrowotnymi, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2015, T. VII, nr 1, s. 97 – 114.

Ostrowska U., Aksjologiczne podstawy wychowania, w: B. Śliwierski (red.), Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu, t. 1, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne 2006, s. 391 – 415.

- Ostrowski M., Duchowe i religijne ruchy, w: W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), Kościół i religijność Polaków 1945-1999, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2000, s. 123 – 159.
- Pacholik Z., Bogusz M., Pasja, lokalna tradycja i współpraca źródłem sukcesu na obszarach wiejskich, „Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich” 2016, nr 2(87), s. 11 – 14.
- Pajak-Patkowska B., Przesłanki aktywności politycznej jednostki i jej konsekwencje, w: M. Rachwał (red.), Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2017, s. 9 – 25.
- Paliszys E., Między naturą i kulturą: kategoria płci/rodzaju w poznaniu, Poznań: Wydawnictwo UAM 2000.
- Palmer I., Women in rural development, „International Development Review” 1980, vol. 22(2–3).
- Palska H., Bieda i dostatek. o nowych stylach życia w Polsce lat dziewięćdziesiątych, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 2002.
- Palska H., Lewenstein B., Biografia społecznikowska, w: P. Glišński, B. Lewenstein, A. Siciński (red.), Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: III sektor i wspólnoty lokalne w jednoczącej się Europie, Warszawa: IFiS PAN 2004.
- Pankowska K., Kultura- sztuka- edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2013.
- Papież J., Środowisko wiejskie, w: Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, t. VI, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 2007.
- Pasieka A., Historie kuchenne, czyli o religijności mieszkank polskiej wsi, w: A. Pałęcka, H. Szczodry, M. Warat (red.), Kobiety w społeczeństwie polskim, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011, s. 349 – 368.
- Pawelczyńska A., Styl życia w epoce przemian- determinanty i układy odniesienia, w: A. Siciński (red.), Styl życia. Koncepcje i propozycje, Warszawa: PWN 1976, s. 137 – 179.
- Pawlak M., Organizacyjna reakcja na nowe zjawisko. Szkoły i instytucje pomocowe wobec uchodźców w Polsce po 2004 r., Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW 2013.
- Pawlicka K., Bernat M., Frączek M., Wolontariat w działaniach edukacyjnych – przykłady dobrych praktyk, „Studia i Materiały CEPL w Rogowie” 2018, t. XX, z. 56, cz. 2, s. 226 – 231.
- Pawlik J. J., Religia przeżywana, „Roczniki Teologiczne” 2019, t. LXVI, z. 9, s. 79 – 91.

Pawłowska K., Kobieta wiejska w Pamiętnikach Chłopów z lat 30. XX wieku, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 51 – 65.

Pena-Casanova J., Functional Organization of the Brain and Psychic Activity: a View Beyond Luria (With Luria), in The Fifth International Luria Memorial Congress „Lurian Approach in International Psychological Science” 2018, KnE Life Sciences, s. 711 – 725.

Perkowska U., Kształtowanie się etosu studentki polskiej w dwóch pierwszych pokoleniach studentek Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1894–1934, w: A. Żarnowska, A. Szwarc, Kobieta i kultura życia codziennego, Warszawa: Wydawnictwo DiG 1997.

Petry-Mroczkowska J., Feminizm-antyfeminizm. Kobieta w Kościele, Kraków: Wydawnictwo WAM 2012.

Pęczak M., Co robimy „po godzinach”, w: W. J. Burszta (red.), Kultura miejska w Polsce z perspektywy interdyscyplinarnych badań jakościowych, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2010, s. 97 – 111.

Pęczak M., Nasze globalne wioski, czyli o tożsamości kulturowej i świadomości kulturalnej,

w: I. Bukraba-Rylska, W. J. Burszta (red.), Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2011, s. 141 – 165.

Pędich W., Regionalne zróżnicowanie ludzi starych na wsi, w: B. Synak (red.), Polska starość, Gdańsk: Uniwersytet Gdański 2003.

Piegza J., Twórczość, produkcja i komunikacja- zbieżności i sprzeczności w epoce kodu, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 1, s. 85 – 102.

Piekarczyk M., Czy jestem wystarczająco dobra? Ideał kobiecości zaklęty w lustrze reklamy,

w: D. Dobosz, K. Joniec, Współczesna kobieta – szkice do portretu na tle przemian społeczno-kulturowych, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2014, s. 63 – 89.

Pieniążek M., TIK w wolontariacie jako przestrzeń aktywności prospołecznej, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4(26), s. 460 – 466.

Pietraszko S., o przedmiocie teorii kultury, w: Tenże (red.), Przedmiot i funkcje teorii kultury, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1983, s. 117 – 140.

Pietraszko-Furmanek I., Partycypacja społeczna w środowiskach lokalnych, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM 2012.

- Pietrzak E., Tożsamość kobiet, w: E. Pietrzak, A. Warchał, Ł. Zaorski-Sikora (red.), *Podmiot osoba tożsamość*, Łódź: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi 2007, s. 134 – 148.
- Pięta J., *Pedagogika czasu wolnego*, Nowy Dwór Mazowiecki: Wydawnictwo FREL 2014.
- Pięta-Szawara A., Milcząca nieobecność. Uczestnictwo polityczne kobiet na obszarach wiejskich, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2019, nr 68, s. 17 – 31.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2010.
- Pilch T., Jednostka-środowisko-wspólnota. Jednostka i środowiska jej życiowej aktywności. Między indywidualizacją a wspólnotowymi formami egzystencji, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk (red.), *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 31 – 48.
- Pilch T., Metoda organizowania środowiska, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2003.
- Pilch T., Strategia badań ilościowych, w: T. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2010, s. 63 – 78.
- Pilch T., Środowisko lokalne, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2007, s. 412 – 421.
- Pinker S., *Tabula rasa. Spory o naturę ludzką*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2012.
- Pitrasiniński Z., *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1990.
- Piwowarski W., *ABC katolickiej nauki społecznej*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezjalne 1993.
- Piwowarski W., *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Wiedza 1971.
- Piwowarski W., *Socjologia religii*, Lublin: RW KUL 1996.
- Płatek P., *Kobiety sercem wsi*, Kraków: S.F. Teatr Regionalny 2002.
- Pluciennik J., Istota kulturoznawstwa, „Relacje Międzykulturowe/Intercultural Relations” 2018, nr 1(3), s. 85 – 94.
- Pochwała M., Prozdrowotny styl życia polskich studentów, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2019, nr 27, s. 49 – 59.
- Podedworna H., *Kultura i jej rola w życiu społecznym*, w: A. Polakowska-Kujawa (red.), *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, Warszawa: PWN 1995.

Podedworna H., Styl życia mieszkańców wsi, w: B. Łaciak (red.), Polskie style życia. Między miastem a wsią. V Kongres Obywatelski, Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową 2010, s. 39 – 44.

Polańska D. V., Motywacje osób niezinstytucjonalizowanego sektora społecznościowego, w: G. Chimiak, K. Iwińska (red.), Krajobraz społecznościowy – Polska 2014, Warszawa: Collegium Civitas, Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2015.

Popek S. L., Mechanizmy aktywności twórczej człowieka w świetle interakcyjnej teorii psychologicznej, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 2016, nr 29(3), s. 7 – 32.

Popek S. L., w kręgu aktywności twórczej, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2015.

Popielski K., Pytanie o człowieka, w: Tenże (red.), Człowiek-wartości-sens. Studia z psychologii egzystencji, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1996, s. 15 – 21.

Popper K. R., *Epistemology Without a Knowing Subject in: Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford: University Press 1972.

Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W., Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazie, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2009.

Powell A.(red.), *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, London: Classical Press of Wales 1998.

Prężyna W., Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1981.

Prokosz M., Aktywność społeczna młodzieży szkół średnich w środowisku wielkomiejskim, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2000.

Przećławska A., Przestrzeń życia człowieka – między perspektywą mikro a makro, w: A. Przećławska, W. Theiss (red.), *Pedagogika społeczna. Pytania o XXI wiek*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie 1999, s. 75 – 85.

Przećławska A., Theiss W., *Pedagogika społeczna – dyskusji ciąg dalszy*, „*Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*” 1994, nr 8.

Przećławska A., Theiss W., *Pedagogika społeczna: nowe zadania i szanse*, w: A. Przećławska (red.), *Pedagogika społeczna – kręgi poszukiwań*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1996, s. 9 – 28.

Przećławska A., *Zróżnicowanie kulturalne młodzieży a problemy wychowania*, Warszawa: PWN 1976.

- Przećławski K., Czas wolny dzieci i młodzieży, w: W. Pomykało (red.), Encyklopedia Pedagogiczna, Warszawa: Fundacja Innowacja 1993, s. 75 – 77.
- Przeniosło M., Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 57 – 72.
- Przybycień K., Pojmowanie autokreacji, w: Tenże (red.), Autokreacja. Aspekty wybrane, Stalowa Wola: Fundacja Uniwersytecka w Stalowej Woli 2010, s. 9 – 32.
- Przybylska E., Edukacja na wsi w perspektywie andragogicznej. o potrzebie dystyktynowego oglądu, „Szkoła – Zawód – Praca” 2019, nr 18, s. 11 – 29.
- Psyk-Piotrowska E., Kobiety wiejskie w literaturze i badaniach socjologicznych, w: J. Krzyszkowski (red.), Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament do Spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji 2008, s. 19 – 38.
- Radlińska H., Pedagogika społeczna. Wstęp A. Kamiński, Wrocław- Warszawa- Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1961.
- Radlińska H., Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego, w: W. Theiss (red.), Radlińska, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 1997, s. 149 – 169.
- Radlińska H., Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego, Warszawa: Nasza Księgarnia 1935.
- Radwan-Pragłowski J., Kobieta i mężczyzna człowiek rozdwojony, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2009.
- Radziewicz-Winnicki A., Ideologia a partycypacja społeczna. Rola i znaczenie kapitału społecznego, w: K. Marzec-Holka (red.), Kapitał społeczny a nierówności – kumulacja i redystrybucja, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2009, s. 13 – 27.
- Radziewicz-Winnicki A., Pedagogika społeczna (w obliczu realiów codzienności), Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008.
- Radziewicz-Winnicki A., Społeczeństwo w trakcie zmiany. Rozważania z zakresu pedagogiki społecznej i socjologii transformacji, Gdańsk: GWP 2005.
- Radziewicz-Winnicki A., Społeczność lokalna, zbiorowość terytorialna a instytucjonalizacja ideologii lokalizmu/ regionalizmu, „Rocznik Lubuski” 2013, T. 39, cz. 2, s. 13 – 24.
- Radziwiński A., Kobieta w średniowiecznej Europie, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2012.

- Ranzetti C. M., Curran D. J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, tłum. A. Gromkowska-Melosik, Warszawa: PWN 2008.
- Reeder E. D., *Pandora: Women in classical Greece*, New Jersey: Trustees of the Walters Art Gallery 1995.
- Reinsberg C., *Obyczaje seksualne starożytnych Greków*, tłum. B. Wierzbicka, Gdynia: Wydawnictwo „Uraeus” 1998.
- Remle R. C., *The Midlife Financial Squeeze: Intergenerational Transfers of Financial Resources Within Aging Families*, w: J. L. Angel, R. A. Settersten, Jr. (red.), *Handbook of Sociology of Aging*, New York: Springer 2011, s. 179 – 192.
- Reykowski J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa: PWN 1979.
- Richards R., *Introduction*, w: Taz (red.), *Everyday Creativity and New Views of Human Nature. Psychological, Social and Spiritual Perspectives*, Washington: American Psychological Association 2007.
- Robotycki Cz., *Opinia w części „Sonda internetowa. Głosy badaczy”*, w: B. Fatyga, R. Michalski (red.), *Kultura ludowa: teorie praktyki, polityki*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych 2014, s. 81 – 84.
- Rogers C. R., *o stawaniu się osobą*, tłum. M. Karpiński, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2014.
- Rogers C. R., *Sposób bycia*, tłum. M. Karpiński, Poznań: Wydawnictwo Rebis 2012.
- Rokeach M., *The Nature of Human Values*, New York: Free Press 1973.
- Rokeach M., *The Nature of Human Values*, New York: Free Press 1973.
- Ronowska B., *Oskarżenia o czarostwo a stereotypizacja kobiet w XVII – XVIII wieku*, Poznań: *Badania i Rozwój Młodych Naukowców w Polsce. Nauki Humanistyczne*, t. I, cz. III 2015, s. 112 – 121.
- Różańska-Kowal J., *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Kraków: Impuls 2010.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa: Łośgraf 2011.
- Rubacha K., *Standardy badań społecznych. Problematyzowanie praktyki edukacyjnej*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2013, nr 16, s. 43 – 51.
- Rushton J. P., *Altruism. Socialization and Society*, New Jersey: Prentice Hall B, Englewood Cliffs 1980.
- Ruskin J., *Sesame and Lilies. Two Lectures Delivered at Manchester in 1864*, London: Nabu Press 2012.

- Rutkowiak J., Święto i codzienność wobec idei społeczeństwa uczącego się, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja” 2003, nr specjalny, s. 69 – 81.
- Rutkowska D., Szuster A. (red.), o różnych obliczach altruizmu, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2008.
- Rzepa T., Psychologiczne aspekty działania społecznego, czyli o wizerunku współczesnego Samarytanina, w: B. Kromolicka (red.), Pedagog społeczny w meandrach środowiska lokalnego, Szczecin: Ars Atelier 2008.
- Rzymek A., w szkole Heleny Radlińskiej odczytywanej na nowo z resilience w tle, w: Z. Aleksander (red.), Studia i badania naukowe. Pedagogika, r. XII, nr 1, Gdańsk: „Ateneum-Szkoła Wyższa” w Gdańsku 2018, s. 17 – 27.
- Sadłoń W., Duszpasterskie rady parafialne w Polsce na podstawie badań empirycznych, „Teologia Praktyczna” 2013, t. 14, s. 73 – 90.
- Sadłoń W., Religijny kapitał społeczny: Kapitał społeczny a Kościół katolicki w społecznościach lokalnych w Polsce, Saarbrücken: Wydawnictwo Bezkresy Wiedzy 2014.
- Sadłoń W., Zwierciadło polskiej wsi. Ciągłość i zmiana wiejskich parafii katolickich, w: M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi, T. 1, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2019, s. 351 – 387.
- Samsonowska K., „Kobieta wiejska”: pierwsze polskie pismo wiejskich emancypantek, w: T. Pudłocki, K. Stopka (red.), Amico, socio et viro docto: księga ku czci profesora Andrzeja Kazimierza Banacha, Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica” 2015, s. 265 – 277.
- Sasińska-Klas T., Użytkownicy internetu w świetle badań opinii publicznej (2008 – 2017), „Zarządzanie w kulturze” 2018, nr 19, z. 2, s. 95 – 105.
- Sawicka J., Koła Gospodyń Wiejskich jako społeczno-zawodowa organizacja kobiet, „Wieś i Rolnictwo” 1996, nr 2(91), s. 75 – 88.
- Sawicka J., Skwara A., Uczestnictwo kobiet wiejskich na rynku pracy i w procesach decyzyjnych, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2015, nr 15, z. 2, s. 117–127.
- Sawyer D. F., Kobiety i religie w początkach naszej ery, przeł. K. Ciekot, Wrocław: Wydawnictwo „Astrum” 1999.
- Scheibehenne B., Greifeneder R., Tood P. M., Can There Ever be Too Many Options? a Meta- Analytic Review of Choice Overload, „Journal of Consumer Research” 2010, vol. 37(3), s. 409 – 425.

Schmidt P., Opinia w części „Sonda internetowa. Głosy badaczy”, w: B. Fatyga, R. Michalski (red.), *Kultura ludowa: teorie praktyki, polityki*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych 2014, s. 73 – 76.

Schütz A., o wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej, Kraków: Zakład Wydawniczy „NOMOS” 2008.

Schwartz B., *Paradoks wyboru. Dlaczego więcej oznacza mniej*, Warszawa: PWN 2013.

Scott J., *Sociology: The Key Concepts*, New York: Routledge 2006.

Secler B., *Kobiety i polityka w latach 1989–2009. Wybrane zagadnienia*, w: M. Musiał-Karg, B. Secler (red.), *Kobiety we współczesnym świecie*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM 2010.

Segiet K., o społecznościach lokalnych i wspólnotach ludzkich w warunkach globalizacji – perspektywa pedagogiczna, „*Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*” 2020, nr 1 (17), s. 7 – 16.

Sekula-Kwaśniewicz H., Meandry ruchu kobiecego w czasach PRL, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*” 2013, *Studia Politologica T. X*, s. 59 – 76.

Serafin-Prusator E., Narcyza Żmichowska – między Matką Polką a kobietą-rycerzem, „*Białostockie Studia Literaturoznawcze*” 2017, nr 10, s. 7 – 21.

Siciński A., *Styl życia- problemy pojęciowe i teoretyczne*, w: Tenże (red.), *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, Warszawa: PWN 1976, s. 15 – 32.

Siciński A., *Styl życia w miastach polskich*, Warszawa: IFiS PAN 1988.

Siciński A., *Styl życia, kultura, wybór. Szkice*, Warszawa: IFiS PAN 2002.

Siemieńska R., *Aktywność obywatelska i jej uwarunkowania- porównania międzykulturowe*, w: M. Lewicki, S. Mandes, A. Przybylska, M. Sikorska, C. Trutkowski (red.), *Socjologia uspołecznienia. Księga dedykowana Profesor Mirosławie Marody*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2015, s. 281-302.

Siemieńska R., *Płeć. Wybory. Władza*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2005.

Sienkiewicz-Wilowska J. A., Seniorzy na terenach wiejskich – możliwości i ograniczenia rozwoju, „*Studia Edukacyjne*” 2017, nr 44, s. 377 – 385.

Sierakowska K., *Kobieta i mężczyzna*, w: W. Mędrzecki, J. Żarnowski (red.), *Społeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie. Metamorfozy społeczne*, t. 10, Warszawa: Instytut Historii PAN 2015, s. 167 – 188.

- Sikorska-Kowalska M., „O wyborcze prawa kobiet”. Historia politycznej emancypacji, w: I. Desperak, G. Matuszak, M. Sikorska-Kowalska (red.), *Emancypantki, włóknarki i ciche bohaterki. Znikające kobiety, czyli białe plamy naszej historii*, Pabianice: Wydawnictwo OMEGA Praxis 2009, s. 4 – 21.
- Sikorska-Kowalska M., Warunki rozwoju polskiego feminizmu na przełomie XIX i XX wieku, „*Fabrica Societatis*” 2019, nr 2, s. 143 – 159.
- Simmel G., *Towarzystwo. Przykład socjologii czystej lub formalnej*, w: Tegoż (red.), *Socjologia*, tłum. M. Łukasiewicz, Warszawa: PWN 2005, s. 32 – 44.
- Siwik A., Kobieta w historii Polski, w: K. Slany, M. Ślusarczyk, B. Kowalska, *Kalejdoskop Genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011, s. 17 – 41.
- Skalski J., Czy ogród przydomowy widziany za oknem może być dostrzegany jako dzieło sztuki czy nie?, w: B. J. Gawryszewska, *Ogród za oknem. Dzieło sztuki*, Warszawa: Sztuka Ogrodu. Sztuka Krajobrazu 2010, s. 38 – 51.
- Skoczylas-Namielska E., Funkcja społeczna organizacji i stowarzyszeń społecznych. Uwagi pedagoga społecznego, w: E. Marynowicz-Hetka, E. Skoczylas-Namielska (red.), *Pedagogika społeczna. Wstępy i kontynuacje*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2015, s. 257 – 268.
- Skorny Z., *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Wrocław: Ossoliński 1980.
- Skorny Z., *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki: przewodnik metodologiczny dla studiujących nauczycieli*, Warszawa: WSiP 1984.
- Skowronek K., Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka – miejsca wspólne... (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych), „*Studia Linguistica*” 2019, nr 14, s. 218 – 234.
- Skrzypczak B., Proto(instytucje) społecznościowe – przejawy i formy deinstytucjonalizacji aktywności obywatelskiej i społecznej, w: R. Krenz, S. Mocek, B. Skrzypczak (red.), *Efekt motyla. Scenariusze rozwoju sektora społecznościowego w Polsce*, Warszawa: Centrum Badań Społeczności i Polityk Lokalnych 2015, s. 171 – 195.
- Ślawik J., Czy w starożytnym Izraelu istniała prostytutka sakralna?: Qedešāh w Starym Testamencie, „*Scripta Biblica et Orientalia*” 2011, t. 3.
- Ślawik J., o rolach kobiet w Starym Testamencie (Biblii Hebrajskiej), „*Rocznik Teologiczny*” 2012, z. 1-2, s. 9 – 30.

- Słowińska S., Czy „edukacja kulturalna” to kategoria przeterminowana?, „Edukacja Dorosłych” 2018, nr 1, s. 107 – 119.
- Słowińska S., Olejarz M., Aktywność kulturalna w doświadczeniu kobiet 50+ i jej emancypacyjny wymiar, „Edukacja Dorosłych” 2016, nr 2, s. 45 – 58.
- Smolińska-Theiss B., Kryzys państwa opiekuńczego, wyzwania dla pracy socjalnej, w: K. Marzec-Holka (red.), Społeczeństwo, demokracja, edukacja: nowe wyzwania w pracy socjalnej, Bydgoszcz: Wydawnictwo AB 2000, s. 241 – 245.
- Smolińska-Theiss B., Pedagogika społeczna- pedagogika społecznie zaangażowana. Wokół inicjatyw i ruchów społecznych, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 4(70), s. 9 – 16.
- Smolińska-Theiss B., Siły ludzkie w teorii pedagogiki społecznej, „Studia Pedagogiczne” 1984, t. 46.
- Sobol E. (red.), Nowy słownik języka polskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002.
- Socha P., Duchowy rozwój człowieka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000.
- Sokół Z., Prasa kobieca w Polsce w latach 1945 – 1995, Rzeszów: WSP Rzeszów 1998.
- Spengler O., Zmierzch Zachodu. Zarys morfologii historii uniwersalnej, tłum. J. Marzęcki, Warszawa: KR 2001.
- Sprenger J., Kramer H. (Institoris), Młot na czarownice, Wrocław: Wydawnictwo FOX s.c. 2000.
- Sroczyński W., „Środowisko niewidzialne” w andragogice, „Kultura i Edukacja” 2006, nr 1, s. 74 – 89.
- Sroczyński W., Pedagogika społeczna czy/a środowiskowa?, „Kultura i Edukacja” 2007, nr 2, s. 60 – 69.
- Sroczyński W., Szkice do pedagogiki środowiskowej, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach 2016.
- Sroczyński W., Środowisko jako przedmiot troski pedagogiki społecznej, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczak, E. Włodarczyk (red.), Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup (doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne), Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2018, s. 113 – 125.
- Stachowska E., Mobilizacje religijne w Polsce. Ujęcie socjologiczne, „Przegląd Religioznawczy” 2019, nr 4(274), s. 175 – 203.

- Stachura-Lupa R., o emancypacji ze stanowiska konserwatywnego, „Konteksty Literaturoznawcze i Historyczne” 2014, nr 28, s. 107 – 120.
- Stankiewicz-Kopeć M., Poglądy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej 1798-1845 w refleksji uczennic. Zarys zagadnienia, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 3, s. 99 – 121.
- Stanny M., Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie, „Wieś i Rolnictwo” 2014, nr 1(162), s. 123 – 138.
- Stańczyk-Wislich K., Traktorzystka – o potędze wizerunku, „Teksty Drugie” 2013, nr 3, s. 150 – 163.
- Starosta P., Formy zaufania społecznego a potencjał rozwoju lokalnego, w: P. Binder (red.), Lokalne, narodowe i inne...Księga dla Profesor Joanny Kuczewskiej, Warszawa: IFiS PAN 2014, s. 45 – 67.
- Steuden S., Psychologia starzenia się i starości, Warszawa: PWN 2011.
- Stolz J., Explaining religiosity: towards a unified theoretical model, „British Journal of Sociology” 2009, nr 60 (2), s. 345–376.
- Stomma L., Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku oraz wybrane eseje, Łódź: Wydawnictwo Piotr Napierała 2002.
- Storey J., *Inventing Popular Culture*, Londyn: Blackwell 2003.
- Strinati D., Wprowadzenie do kultury popularnej, tłum. W. J. Burszta, Poznań: Wydawnictwo Zysk i Sp. 1998.
- Strojna-Krzystanek A., Kobiety na Politechnice Lwowskiej, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 53, s. 423 – 436.
- Strzałecki A., Wybrane zagadnienia z psychologii twórczości, Warszawa: PWN 1969.
- Strzelczyk J., Kobieta tłumaczka w średniowieczu (kilka przykładów translatorskiej aktywności kobiet), w: A. Gajewska (red.), *Myśl feministyczna a przekład*, „Przekładaniec” 2010, nr 24, s. 21 – 33.
- Strzeszewski M., Kontakty sąsiedzkie w miejscu zamieszkania. Komunikat z badań, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej 2008.
- Suchodolski B., Pedagogika kultury, w: W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa: Fundacja „Innowacja” 1993.
- Suchodolski B., Styl życia w perspektywie filozoficznej, w: A. Siciński, (red.), *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, Warszawa: PWN 1976, s. 99 – 136.

- Suchodolski B., *Uspołecznienie kultury*, Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze „Rój” 1937.
- Suder W., *Być kobietą w starożytnym Rzymie. Prawo i medycyna w ustawach małżeńskich cesarza Oktawiana*, w: B. Płonka-Syroka (red.), *Oczekiwania kobiet wobec kobiet. Stereotypy i wzorce kobiecości w kulturze europejskiej i amerykańskiej*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2007, s. 3 – 11.
- Synak B. (red.), *Polska starość*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2003.
- Szahaj A., Jakubowski M. N., *Filozofia polityki*, Warszawa: PWN 2005.
- Szczepańska M., *Lokalna aktywność obywatelska – czynniki, pułapki, zróżnicowanie. o wzorach zaangażowania charakterystycznych dla wspólnot mieszkaniowych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2018, nr 64, s. 105 – 119.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: PWN 1963.
- Szczuka J., Steuden S., *Zasoby osobiste osób starszych o różnym poziomie dobrostanu psychicznego*, „Gerontologia Polska” 2020, nr 28, s. 10 – 16.
- Szczurek-Boruta A., *Lokalne środowisko życia i kształtowanie tożsamości otwartej w perspektywie edukacji międzykulturowej*, „Pedagogika Społeczna” 2016, R. XV, nr 3(61), s. 55 – 69.
- Szewczyk W., *Kim jest człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Tarnów: Instytut Teologiczny w Tarnowie 2000.
- Szlachcicowa I., Nowaczyk O., Mrozowski A., *Sprawstwo a dylematy współczesnych nauk społecznych. Wprowadzenie*, w: A. Mrozowski, O. Nowaczyk, i. Szlachcicowa (red.), *Sprawstwo. Teorie. Metody. Badania empiryczne w naukach społecznych*, Kraków: Wydawnictwo Nomos 2013, s. 7 – 15.
- Szlendak T., *Kultura nadmiaru w czasach niedomiaru*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2013.
- Szlendak T., *Nic? Aktywność kulturalna i czas wolny, we wsi i w małych miastach*, w: I. Bukraba-Rylska, W. J. Burszta (red.), *Stan i zróżnicowanie kultury wsi i małych miast w Polsce. Kanon i rozproszenie*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2011, s. 53 – 101.
- Szlendak T., Olechnicki K., *Megaceremoniały i subświaty. o potransformacyjnych przemianach uczestnictwa Polaków w kulturze*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014 r., LXXVI, z. 2, s. 293 – 308.
- Szlendak T., Olechnicki K., *Nowe praktyki kulturowe Polaków. Megaceremoniały i subświaty*, Warszawa: PWN 2017.

Szlendak T., Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie, Warszawa: PWN 2010.

Szlendak T., Wielozmysłowa kultura i wntu. Skąd się wzięła, czym się objawia i jak w jej ramach oceniać dobra kultury?, „Kultura Współczesna” 2010, nr 4, s. 92 – 109.

Szmidt K. J., Edukacyjne uwarunkowania rozwoju kreatywności, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2017.

Szmidt K. J., Za dużo twórczości? Pułapki twórczości codziennej i amatorskiej w kulturze nadmiaru, kiczu i braku smaku, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2015, t. 18, nr 2(70), s. 79 – 95.

Szmyd J., Nowoczesny konsumpcjonizm- zmiana kondycji ludzkiej i jakości życia. Wyzwania społeczne i pedagogiczne, „Kultura- Przemiany- Edukacja” 2017, t. V, s. 13 – 36.

Szmyd K., Regiony i obszary wiejskie wobec globalizacji – przemiany kulturowe i wyzwania edukacyjne, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2016, T. IV, s. 56 – 68.

Sznajderski T., Kobieta i jej pozycja w społeczeństwie i kulturze, w: M. Kumelska, W. T. Modzelewski, P. Schmidt (red.), Kobiety w przestrzeni społeczno-politycznej. Wybrane zagadnienia, Olsztyn: Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie 2017.

Szojda B., Feminizm w narracjach kobiet pochodzących ze środowisk wiejskich, „Edukacja Dorosłych” 2012, nr 2, s. 117 – 128.

Szpak E., Robotnice czy chłopki, czyli o życiu codziennym pegeerowskich kobiet, w: D. Kałwa, T. Pudłocki (red.), Historia zwyczajnych kobiet i zwyczajnych mężczyzn. Dzieje społeczne w perspektywie gender, Przemysł: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemysłu 2007, s. 73 – 81.

Sztompka P., Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych: zaufanie, lojalność, solidarność, w: Tenże (red.), Imponderabilia wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji, Warszawa–Kraków: PWN 1999, s. 265 – 282.

Sztompka P., o pojęciu kultury raz jeszcze, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1(232), s. 7 – 23.

Sztompka P., Socjologia zmian społecznych, Kraków: Znak 2005.

Sztompka P., Socjologia. Analiza społeczeństwa, Kraków: Wydawnictwo „Znak” 2012.

Sztompka P., Społeczeństwo dzieje się pomiędzy, „Więź” 2017, t. LX, nr 11, s. 94 – 104.

Sztompka P., Zaufanie. Fundament społeczeństwa, Kraków: Znak 2007.

Sztompka P., Życie codzienne- temat najnowszej socjologii, w: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), Socjologia codzienności, Kraków: Wydawnictwo Znak 2008, s. 15 – 52.

Szulakiewicz M., *Filozofia jako hermeneutyka*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004.

Szuster A., Orientacje prospołeczne a preferowane wartości (w kategoryzacji Shaloma Schwartza), w: M. Lewicka, J. Grzelak (red.), *Jednostka i środowisko. Podejście psychologiczne*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne 2002.

Szwed A., *Ta druga. Obraz kobiety w nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego i w świadomości księży*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2015.

Szyfer A., *Aktywność kulturalna wsi polskiej. Wczoraj, dzisiaj, jutro*, Poznań: Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa 2010.

Szyłomon J., *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1999.

Szymanik A., *Uroda czy ubranie? o atrakcyjności fizycznej młodych kobiet w percepcji dorastającej młodzieży*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego 2014.

Szymański M. J., *Edukacja we współczesnej debacie publicznej, „Debata Edukacyjna” 2009, nr 2.*

Szymczak W., *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013.

Szymczak W., *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura. Funkcje. Modele*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2013.

Szymczak W., *Religijność – aktywność – obywatelskość. o społecznym potencjale organizacji religijnych w Polsce*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2010, t. 2(38), s. 87 – 118.

Szysko-Trojanowska J., *Mężczyzna w oczach kobiety nowoczesnej – w świetle ankiety Bluszczu (1932)*, „Autobiografia” 2016, nr 1(6), s. 199 – 213.

Śliwa M., *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku: zbiór studiów*, Warszawa: Wydawnictwo DIG 1994.

Śliwak J., *Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1993, T. 4, s. 41 – 52.

Śliwak J., *Altruizm i jego pomiar, kwestionariusz A-N*, „Roczniki Psychologiczne” 2005, t. VIII, nr 1.

Śpiewak R., *Definiowanie kategorii „wieś” na początku XXI wieku, czyli o kłopotach badacza obszarów wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 3, s. 30 – 45.

Św. Augustyn, *Wyznania*, Warszawa: „De Agostini” Ediciones Altaya Polska 2001.

- Tapscott D., *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2010.
- Taras B., *Dziedzictwo kulturowe w dobie globalizacji (na przykładzie tradycji ziemi rzeszowskiej)*, „Słowo. Studia Językoznawcze” 2016, nr 7, s. 159 – 171.
- Tarkowska E., *Życie codzienne jako kategoria interdyscyplinarna*, w: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty. Interdyscyplinarne ujęcie*, t. 5: *Codziennność w szkole. Szkoła w codzienności*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne 2010, s. 75 – 92.
- Tarkowski M., *Kapitał społeczny i ludzki jako niematerialny zasób rozwoju lokalnego w świetle badań ankietowych mieszkańców wsi województwa pomorskiego*, „Studia Obszarów Wiejskich” 2017, T. 46, s. 131 – 148.
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa: PWN 1976.
- Tatarkiewicz W., *Pisma z etyki i teorii szczęścia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1992.
- Tchorzewski de A. M., *Autorytet i jego struktura aksjologiczna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2017, nr 20, s. 187 – 212.
- Teterycz-Puzio A., *Pozycja kobiet z rodzin rycerskich w dzielnicy krakowsko-sandomierskiej w okresie rozbicia dzielnicowego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. LXXIV, s. 75-95.
- Theiss W., *Edukacja środowiskowa i rozwój społeczny (Tezy)*, w: J. Modrzewski, M. J. Śmiałek, K. Wojnarowski (red.), *Relacje podmiotów (w) lokalnej przestrzeni edukacyjnej (Inspiracje...)*, Kalisz- Poznań: Wydawnictwo UAM- Wydział Pedagogiczno-Artystyczny 2008.
- Theiss W., *Helena Radlińska: powrót do źródeł i tradycji w ponowoczesnym świecie*, „Pedagogika Społeczna” 2018, nr 4(70), s. 113 – 123.
- Theiss W., *Mała ojczyzna: perspektywa edukacyjno-utilitytarna*, w: Idem (red.), *Mała ojczyzna. Kultura – Edukacja – Rozwój lokalny*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2001, s. 11 – 22.
- Theiss W., *Wstęp*, w: J. Piekarski, T. Pilch, W. Theiss, D. Urbaniak-Zajac (red.), *Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 7 – 9.
- Titkow A. (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych 2003.

- Titkow A., Duch-Krzystoszek D., Budrowska B., Nieodpłatna praca kobiet. Mity, realia, perspektywy, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 2004.
- Titkow A., Kobiety pod presją? Proces kształtowania się tożsamości, w: A. Titkow, H. Domański (red.), Co to znaczy być kobietą w Polsce?, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN 1995, s. 9 – 39.
- Titkow A., Miejsce dziecka w świecie wartości, Warszawa: IFiS PAN 1982.
- Titkow A., Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty, Warszawa: IFiS PAN 2007.
- Tokarczyk R., Współczesne doktryny polityczne, Kraków: Wydawnictwo Zakamycze 2003.
- Tryfan B., Czyste wody moich uczuć, Warszawa: Książka i Wiedza 1975.
- Tylor E. B., Primitive culture: researches into the development of methodology, Boston 1871.
- Tyszka A., Interesy i ideały kultury: struktura społeczeństwa i udział w kulturze, Warszawa: PWN 1987.
- Tyszka Z., Uczestnictwo w kulturze. o różnorodności stylów życia, Warszawa: PWN 1971.
- Tyszkowa M., Aktywność i działalność dzieci i młodzieży, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1990.
- Uliński M., Kobieta i mężczyzna. Dzieje refleksji filozoficzno-społecznej, Kraków: Wydawnictwo „Aureus” 2001.
- Urbaniak-Zajac D., o stosowaniu hipotez w badaniach pedagogicznych, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2009, nr 1 (45), s. 7 – 27.
- Vallerand R. J., On the Psychology of Passion: In Search of What Makes People's Lives Most Worth Living, „Canadian Psychology” 2008, t. 49.
- Vaucher A., Duchowość średniowiecza, Gdańsk: Wydawnictwo Marabut 1997.
- Veblen T., Teoria klasy próżniaczej, Warszawa: Wydawnictwo Literackie Muza 2008.
- Veiga J. E., The Birth of Another Rurality, „Estudos Avancados” 2006, vol. 20(57), s. 333 – 353.
- Vives J. L., o podawaniu umiejętności, przeł. A. Kempfi, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1968.
- Vlastos G., Was Plato a Feminist?, w: N. Tuana (red.), Feminist Interpretations of Plato, Pennsylvania: University Park, Pennsylvania State University Press 1994.

Wachowiak A., Kobieta wiejska w Polsce lat dziewięćdziesiątych. Wybrane aspekty charakterystyki socjologicznej, „Roczniki Socjologii Rodziny UAM” 1999, T. XI, s. 51 – 63.

Wachowiak A., Sytuacja kobiet zamężnych w kontekście pracy zawodowej w okresie polskiej transformacji, w: Z. Tyszka (red.), Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunki przemian, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2001, s. 165 – 178.

Walczak B., Pazderski F., Społecznicy, profesjonalni działacze czy obywatelscy malkontenci? Formalna i nieformalna aktywność społeczna Polaków w świetle badań ogólnopolskich, w: G. Chimiak, K. Iwińska (red.), Krajobraz społecznościowy – Polska 2014, Warszawa: Collegium Civitas, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL 2015, s. 139 – 152.

Walczak-Duraj D., Podstawowe sfery potencjalnego uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym, w: J. Krzyszkowski (red.), Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce, Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament do Spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji 2008, s. 125 – 163.

Walczak-Duraj D., Potencjał i specyfika kapitału społecznego kobiet funkcjonujących w środowisku wiejskim, „Przegląd Socjologiczny” 2008, nr 57(1), s. 105 – 134.

Wapiński R., Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000, s. 25 – 36.

Wasilewska M, Wzory kobiet w reklamie telewizyjnej w Polsce, w: R. Siemieńska (red.), Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz w podręcznikach szkolnych, Warszawa: Wydawnictwo SCHOLAR 1997.

Watson D., Home from Home: the Pub and Everyday Life, w: T. Benett, D. Watson (red.), Understanding Everyday Life, Oxford: Blackwell 2002, s. 183 – 228.

Wawro F. W., Boronowska M., Podmiotowość kobiet w życiu społecznym i jej kontekstowe uwarunkowania, w: F. W. Wawro (red.), Pedagog wobec wyzwań współczesności, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010, s. 217 – 241.

Wawro F. W., Elity w rozumieniu i oczekiwaniach młodzieży akademickiej, w: F. W. Wawro, A. Łuczyński, L. Pietruszka (red.), Osoba Środowisko Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, s. 73 – 95.

Wawro F. W., Kobieta w parafii i w życiu społecznym według oczekiwań Kościoła, „Roczniki Nauk Społecznych” 1998, T. XXVI, z. 2, s. 95 – 105.

- Wawro F. W., Kulturowe uwarunkowania funkcjonowania osób starszych, w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), w: M. Guzewicz, S. Steuden, P. Brudek (red.), *Oblicza starości we współczesnym świecie. Perspektywa społeczno-kulturowa*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2015, s. 285 – 304.
- Wawro F. W., *Środowiskowe zmienne społeczno-kulturowej kondycji współczesnej młodzieży*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014.
- Wawro F. W., Współczesne elity a wartości i kompetencje. Przyczynek do dyskusji, w: A. Kolasa-Nowak, W. Misztal (red.), *Społeczne światy wartości*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2012, s. 163 – 169.
- Wawrzyniak B., *Kobieta wiejska*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1980.
- Wawrzyniak-Beszterda R., *Doświadczenia komunikacyjne uczniów w czasie lekcji. Studium empiryczne*, Kraków: Impuls 2002.
- Wciórka B., Społeczeństwo obywatelskie 1998 – 2008, „Opinie i Diagnozy” 2008, nr 8.
- Wejbert-Wąsiewicz E. I., Feminizm w polskiej literaturze kobiet, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017, sekcja L, t. XV, nr 2, s. 97 – 109.
- Wellman J., *The Road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the First Women’s Rights Convention*, Champaign: University of Illinois Press 2004.
- Węgleński J., *Urbanizacja. Kontrowersje wokół pojęcia*, Warszawa: PWN 1983.
- White L., *The Science of Culture*, New York: Farrar, Straus 1949.
- Wiatr M., Kategoria „środowisko” w badaniach nad rodziną w polskiej pedagogice społecznej- tradycja i nowe kierunki, „Pedagogika Społeczna” 2015, nr 2(56), s. 101 – 110.
- Wiącek E., Amerykańskie sufrażystki i irokezi, czyli historia o tym, jak kontakty międzykulturowe ze społecznością indiańską zainspirowały ruch o równouprawnienie kobiet w USA, w: M. Banaś (red.), *Kobiety w polityce*, Kraków: Cultura in Spectro 2017, s. 163 – 181.
- Wilczak M., „Feministka starego kroju” – Julia Dickstein-Wieleżyńska wobec kwestii kobiecej, „Bibliotekarz Podlaski” 2014, r. XV, nr 1, s. 121 – 132.
- Wilkin J., Polska wieś teraz i w przeszłości – synteza raportu, w: Idem, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar” 2018, s. 11 – 24.
- Wilkosz-Mamcarczyk M., Różycka-Czas R., Rola kobiet w podtrzymywaniu tradycji miejsca na przykładzie gminy wiejskiej Brzeźnica, „Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych” 2017, nr 1, s. 71 – 80.

- Williams R., *Keywords: a Vocabulary of Culture and Society*. Revised Edition, New York: Blackwell 1985.
- Winclawski W., *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa: Polska Akademia Nauk 1976.
- Winiarski M., *Rodzina – szkoła – środowisko lokalne. Problemy edukacji środowiskowej*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Edukacyjnych 2000.
- Winiarski M., *Rodzina w życiu jednostki, narodu i społeczeństwa globalnego*, „*Studia nad Rodziną UKSW*” 2009, R. 13, nr 1 – 2, s. 93 – 116.
- Witkowska S., *Polski feminizm – paradygmaty*, „*Dyskurs. Pismo Naukowo-Artystyczne ASP we Wrocławiu*” 2018, nr 25, s. 19 – 241.
- Witkowski L., *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania. o miejscu pedagogiki w przełomie dwoistości w humanistyce*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2014.
- Wnuk-Lipiński E., *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ 1979.
- Wojciech-Masłowska G., *Między strachem a miłością. Jakich kobiet mężczyźni bali się w średniowieczu?*, w: D. Zydorek (red.), *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, Poznań: Instytut historii UAM 2001.
- Wojciechowska M., Roda M., *Rola prasy w promocji zdrowia*, „*Hygeia Public Health*” 2015, nr 50 (2), s.401 – 405.
- Wojciechowska M., *Wartości młodzieży i jej rodziców. W kręgu refleksji nad edukacją*, Kielce: Wydawnictwo UJK w Kielcach 2018.
- Wojnar I., *Trwała obecność pedagogiki kultury*, w: J. Gajda (red.), *Pedagogika kultury-historyczne osiągnięcia, współczesne kontrowersje wokół edukacji kulturalnej, perspektywy rozwoju*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 1998, s. 21 – 35.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1985.
- Wolter E., *Środowisko jako kategoria pedagogiczno-ekologiczna*, „*Forum Pedagogiczne UKSW*” 2011, nr 1, s. 147 – 164.
- Wójtewicz A., *Kobiety w przestrzeni dziewiętnastowiecznego społeczeństwa. Rekapitulacja*, „*Litteraria Copernicana*” 2017, nr 2(22), s. 103 – 118.
- Wright K., *Generosity vs. Altruism: Philanthropy and Charity in the United States and United Kingdom*, „*International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*” 2001, No. 4, s. 399–416.

- Wroczyński R., *Pedagogika społeczna*, Warszawa: PWN 1979.
- Wroczyński R., *Praca oświatowa*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1965.
- Wrona A., Przeprowadzki z miast do wsi – spotkanie dwóch kultur i co z niego wynika dla lokalnych społeczności, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2015, T. 6, s. 123 – 144.
- Wróbel A., Codziennosc wychowania jako przestrzen symboliczna. Między myśleniem a działaniem pedagogicznym czy inaczej między inter- a transdyscyplinarnością, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2017, nr 1(2), s. 100 – 112.
- Wróblewska W., Peszko D., Aktywnosc społeczna i gospodarcza kobiet jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2014, T. XVI, z. 5, s. 227 – 232.
- Wuthnow R., *God and Mammon in America*, New York: Free Press 1994.
- Wysłobocki T., Rewolucja francuska a kwestia przyznania kobietom pełni praw obywatelskich – dlaczego Francuzki musiały zostać w domu?, „Santander Art and Culture Law Review” 2018, nr 1(4), s. 141 – 156.
- Zaborowska A., *Swoiste formy pomocy społecznej. Parafia wobec problemów społecznych*, w: Taż, T. Pajurek (red.), *By życie nabrało barw – instytucje blisko ludzi*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2014, s. 36 – 39.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Kobiety i instytucje*, Katowice: Śląsk sp. z o.o. 2006.
- Zachorowska-Mazurkiewicz A., *Kobiety i instytucje. Kobiety na rynku pracy w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej i w Polsce*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 2006.
- Zajda K., Partycypacja polityczna kobiet wiejskich, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1, s. 81 – 95.
- Zajda K., Psyk-Piotrowska E., Oddziaływanie programu LEADER na kapitał społeczny mieszkanek wsi, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego” 2014, nr 108, s. 55 – 68.
- Zajda K., Zasoby kapitału społecznego liderów podkarpackich lokalnych grup działania a ich partycypacja polityczna, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 2013, nr 44, s. 143 – 157.
- Zarembski Z., Uczestnictwo rodziny katolickiej w rozwoju społeczeństwa, „Teologia i Człowiek” 2020, nr 50(2), s. 319 – 336.
- Zaręba S. H., Religijność Polaków w procesie integracji europejskiej, „Saeculum Christia-num” 2005, nr 12(2), s. 199 – 211.

- Zarycki T., Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre’a Bourdieu, „Psychologia Społeczna” 2009, T. 4, nr 1 – 2 (10), s. 12 – 25.
- Zawadzka A., Obciążenie studentów nauką a formy wypoczywania, Warszawa: PWN 1976.
- Zawistowska A., Rozbieżność struktury wykształcenia kobiet i mężczyzn w PRL. Pomiedzy polityką państwa a indywidualnymi wyborami edukacyjnymi, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2015, T. LXXV, s. 167 – 190.
- Zdaniewicz W., Zaręba S., Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC 2004.
- Zdybicka Z. J., Problemy kultury powszechnej w ujęciu Jana Pawła II, „Niedziela” 1981, nr 19.
- Zimbardo P. G., Gerrig R. J., Psychologia i życie, Warszawa: PWN 2012.
- Ziółkowski M., Teoria socjologiczna a transformacja społeczeństwa polskiego, Warszawa: Wydawnictwo Scholar 2015.
- Znaniecki F., Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości, Warszawa: PWN 2001.
- Znaniecki F., Nauki o kulturze, Warszawa: PWN 1971.
- Znaniecki F., Nauki o kulturze, Warszawa: PWN 1992.
- Znaniecki F., Socjologia wychowania, t. 1, Warszawa: PWN 2001.
- Znaniecki F., Socjologia wychowania, T. 1, Wychowujące społeczeństwo, Warszawa: PWN 1973.
- Znaniecki F., The Method of Sociology, New York: Rinehart & Company, Inc. 1934.
- Zwołiński A., Kobieta silna płęć, Kraków: Wydawnictwo PETRUS 2016.
- Żarnowska A., Modele rodziny i pozycja w niej kobiety w uprzemysławiającym się mieście na przełomie XIX / XX wieku. Tradycja i modernizacja, w: A. Janiak-Jasieńska, K. Sierakowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i rodzina w przestrzeni wielkomiejskiej na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2013, s. 17 – 26.
- Żarnowska A., Obywatelki II Rzeczypospolitej, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000.
- Żarnowska A., Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i świat polityki: Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku: zbiór studiów, Warszawa: Wydawnictwo DIG 1994, s. 5 – 28.

Żarnowska A., Szwarc A., Kobieta i kultura czasu wolnego, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2001.

Żarnowski J., Praca zawodowa kobiet w Polsce międzywojennej, w: A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), Kobieta i praca. Wiek XIX i XX. Zbiór studiów, Warszawa: Wydawnictwo DIG 2000.

Żróbek-Różańska A., Zysk E., Czy rozlewające się miasto odmładza podmiejską wieś?, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 4(169), s. 123 – 137.

Żukiewicz A., Pedagog społeczny w ujęciu profesor Heleny Radlińskiej, w: Tenże (red.), Pedagog społeczny. Teoria i praktyka działalności społecznej, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2017, s. 33 – 67.

Żukiewicz A., Wprowadzenie do ontologii pracy społecznej. Odniesienia do społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2009.

Żuraw M., Idiotyzmy feminizmu, Warszawa: Wydawnictwo Fronda 2014.

Netografia

CBOS, Aktywności i doświadczenia Polaków w 2014 roku. Komunikat z badań, Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej 2015, [https:// www.cbos.pl /SPISKOM.POL/ 2015 /K_012_15.PDF](https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_012_15.PDF) (Dostęp: 09.07.19).

CBOS, Altruizm w opiniach i działaniach, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_050_20.PDF (Dostęp 01.08.20).

GUS, Kultura w 2017 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2017-roku,2,15.html> (Dostęp: 07.08.19).

GUS, Kultura w 2018 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2018-roku,20,2.html>, (Dostęp: 09.07.2019).

GUS, Kultura w 2018 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/kultura-w-2018-roku,20,2.html>, (Dostęp: 09.07.2019).

<http://ozkultura.pl> (Dostęp: 07.07.19).

<http://www.akant.org> (Dostęp: 20.11.2020).

https://www.firstworldwar.com/features/womenww1_one.htm (Dostęp: 23.02.2020).

Knapik W., Aktywność społeczno-zawodowa kobiet wiejskich na przykładzie gminy Trzebinia, praca doktorska napisana pod kierunkiem W. Jachera, Katowice: UŚ w Katowicach 2007, bc.org.pl/dlibra/publication/7630/edition/7105/aktywnosc-spoleczo-

zawodowa-kobiet-wiejskich-na-przykladzie-gminy-trzebinia-knapik-wioletta?language=pl (Dostęp: 12.01.2020).

Mencwel J., Milczewska K., Wiśniewski J., Koła Gospodyń Wiejskich nie tylko od kuchni, Raport z badania. Warszawa: Pracownia Badań i Innowacji Społecznych Stocznia 2014, <https://docplayer.pl/9832780-Kola-gospodyn-wiejskich-nie-tylko-od-kuchni.html> (Dostęp: 15. 07. 2019).

Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”, Raport z projektu, Między wieńcem

a zumbą. Tradycja lokalna w działaniu, czyli słów kilka o Kołach Gospodyń Wiejskich, zrealizowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Kolberg 2014 – promesa” realizowanego przez Instytut Muzyki i Tańca, https://stocznia.org.pl/app/uploads/2016/01/KGW_nie_tylo_od_kuchni_raport.pdf, (Dostęp: 21.06.2020).

Wiara i religijność Polaków 20 lat po rozpoczęciu przemian ustrojowych, CBOS BS/34/2009, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_034_09.PDF (Dostęp 02.09.2020).

Spis tabel

TABELA 1. SCHEMAT ZMIENNYCH NIEZALEŻNYCH I ICH WSKAŹNIKÓW WYSTĘPUJĄCYCH	
W BADANIU	154
TABELA 2. SCHEMAT ZMIENNYCH ZALEŻNYCH I ICH WSKAŹNIKÓW WYSTĘPUJĄCYCH	
W BADANIU	156
TABELA 3. DANE GUS z 2017 ROKU DOTYCZĄCE KOBIEĆ, KTÓRE TWORZĄ POPULACJĘ	
W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH WIEKOWYCH I LICZBA ANKIETOWANYCH	189
TABELA 4. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A WIEK RESPONDENTEK (N=400)	196
TABELA 5. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH	
(N=400)	210
TABELA 6. POCHODZENIE SPOŁECZNE A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH	
(N=400)	211
TABELA 7. WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400)	212
TABELA 8. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
SPOŁECZNYCH (N=400)	213
TABELA 9. POCZUCIE IDENTYFIKACJI ZE SPOŁECZNOŚCIĄ LOKALNĄ A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400)	213
TABELA 10. WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400)	215
TABELA 11. WARTOŚCIOWANIE SPOKOJNEGO ŻYCIA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
SPOŁECZNYCH (N=400)	215
TABELA 12. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
SPOŁECZNYCH (N=400)	216
TABELA 13. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH	
(N=400)	217
TABELA 14. TYP PRACY ZAWODOWEJ A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH	
(N=400)	217
TABELA 15. SYTUACJA MATERIALNA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH	
(N=400)	218
TABELA 16. WIEK A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400)	219
TABELA 17. ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ	
POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	222

TABELA 18. WZORCE ZAANGAŻOWANIA W ŚRODOWISKU LOKALNYM A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	223
TABELA 19. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	224
TABELA 20. POCZUCIE IDENTYFIKACJI Z LOKALNĄ SPOŁECZNOŚCIĄ A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	225
TABELA 22. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	228
TABELA 23. WARTOŚCIOWANIE POSIADANIA GRONA PRZYJACIÓŁ A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	229
TABELA 24. SYTUACJA MATERIALNA A DZIAŁANIA PODEJMOWANE NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	230
TABELA 25. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400).....	235
TABELA 26. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A OFIARY PIENIĘŻNE NA RZECZ PARAFII (N=400).....	235
TABELA 27. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400).....	236
TABELA 28. ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400).....	237
TABELA 29. POCHODZENIE SPOŁECZNE A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400).....	238
TABELA 30. POCHODZENIE SPOŁECZNE A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400).....	238
TABELA 31. WZORCE ZAANGAŻOWANIA W ŚRODOWISKU LOKALNYM A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400).....	240
TABELA 32. WZORCE ZAANGAŻOWANIA W ŚRODOWISKU LOKALNYM A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400).....	240
TABELA 33. WZORCE ZAANGAŻOWANIA W ŚRODOWISKU LOKALNYM A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400).....	241
TABELA 34. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400).....	243
TABELA 35. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400).....	244

TABELA 36. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA	
(N=400)	244
TABELA 37. TYP WYKSZTAŁCENIA A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW.	
(N=400)	245
TABELA 38. TYP WYKSZTAŁCENIA A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII	
(N=400)	245
TABELA 39. WARTOŚCIOWANIE UDANEGO ŻYCIA RODZINNEGO A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ	
PODCZAS MSZY ŚW. (N=400)	246
TABELA 40. WARTOŚCIOWANIE SPOKOJNEGO ŻYCIA A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS	
MSZY ŚW. (N=400)	247
TABELA 41. WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ	
PODCZAS MSZY ŚW. (N=400)	248
TABELA 42. WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A NIEODPŁATNA PRACA NA	
RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	249
TABELA 43. WARTOŚCIOWANIE SPOKOJNEGO ŻYCIA A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ	
KOŚCIOŁA (N=400)	250
TABELA 44. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY	
ŚW. (N=400)	250
TABELA 45. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ	
PARAFII (N=400)	251
TABELA 46. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA	
(N=400)	252
TABELA 47. WIEK A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400)	253
TABELA 48. WIEK A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400)	254
TABELA 49. WIEK A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	254
TABELA 50. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ OPTIMALIZACJI	
FUNKCJONOWANIA RODZINY	258
TABELA 51. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH W DOMU RODZINNYM A DZIAŁANIA NA RZECZ	
OPTIMALIZACJI FUNKCJONOWANIA RODZINY	260
TABELA 52. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ OPTIMALIZACJI	
FUNKCJONOWANIA RODZINY	262
TABELA 53. TYP WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA PODEJMOWANE NA RZECZ OPTIMALIZACJI	
FUNKCJONOWANIA RODZINY	264

TABELA 54. TYP PRACY ZAWODOWEJ A DZIAŁANIA NA RZECZ OPTIMALIZACJI	
FUNKCJONOWANIA RODZINY	266
TABELA 55. WIEK A DZIAŁANIA NA RZECZ OPTIMALIZACJI FUNKCJONOWANIA RODZINY	268
TABELA 56. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU	
AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	272
TABELA 57. POCHODZENIE SPOŁECZNE A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI	
SPOŁECZNEJ (N=400)	274
TABELA 58. WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A ASPIRACJE DO	
OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400).....	275
TABELA 59. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU	
AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	276
TABELA 60. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI	
SPOŁECZNEJ (N=400)	277
TABELA 61. WARTOŚCIOWANIE PRESTIŻU I SZACUNKU OTOCZENIA A ASPIRACJE DO	
OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400).....	279
TABELA 62. WARTOŚCIOWANIE DUŻYCH PIENIĘDZY A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU	
AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	279
TABELA 63. WIEK A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	281
TABELA 64. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH W DOMU RODZINNYM A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400)	290
TABELA 65. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH	
(N=400)	291
TABELA 66. ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
RELIGIJNYCH (N=400).....	292
TABELA 67. POCHODZENIE SPOŁECZNE A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH	
(N=400)	292
TABELA 68. POCHODZENIE SPOŁECZNE A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH	
(N=400)	293
TABELA 69. WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400)	294
TABELA 70. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH	
(N=400)	296
TABELA 71. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH	
(N=400)	297

TABELA 72. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
RELIGIJNYCH (N=400).....	298
TABELA 73. WARTOŚCIOWANIE GRONA PRZYJACIÓŁ A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI	
KULTUROWYCH (N=400)	299
TABELA 74. WARTOŚCIOWANIE PEŁNEGO ROZRYWEK ŻYCIA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400).....	299
TABELA 75. WARTOŚCIOWANIE POCZUCIA BYCIA POTRZEBNYM INNYM LUDZIOM	
A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400).....	300
TABELA 76. WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A PRZYNALEŻNOŚĆ DO	
ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400).....	301
TABELA 77. WIEK A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400).....	302
TABELA 78. WIEK A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400).....	302
TABELA 79. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	307
TABELA 80. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI	
NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400).....	310
TABELA 81. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	311
TABELA 82. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI	
NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400).....	313
TABELA 83. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	314
TABELA 84. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI	
NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400).....	315
TABELA 85. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	316
TABELA 86. TYP WYKSZTAŁCENIA A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	318
TABELA 87. TYP PRACY ZAWODOWEJ A OKOLICZNOŚCI ODBYWANIA SPOTKAŃ	
TOWARZYSKICH.....	320
TABELA 88. WIEK A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ	
KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400)	323
TABELA 89. WIEK A OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ TOWARZYSKICH.....	324

TABELA 90. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O WYGLĄD	
ZEWNĘTRZNY I ZDROWIE.....	329
TABELA 91. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A DZIAŁANIA NA RZECZ ROZWOJU SPOŁECZNO-	
KULTUROWEGO	331
TABELA 92. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE	
O WYGLĄD ZEWNĘTRZNY I ZDROWIE.....	334
TABELA 93. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU	
SPOŁECZNO-KULTUROWEGO.....	335
TABELA 94. POCHODZENIE SPOŁECZNE A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU	
SPOŁECZNO-KULTUROWEGO.....	336
TABELA 95. CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU	
SPOŁECZNO-KULTUROWEGO.....	338
TABELA 96. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O WYGLĄD	
ZEWNĘTRZNY I ZDROWIE.....	340
TABELA 97. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU	
SPOŁECZNO-KULTUROWEGO.....	341
TABELA 98. SYTUACJA MATERIALNA A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O WYGLĄD	
ZEWNĘTRZNY I ZDROWIE.....	342
TABELA 99. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU	
SPOŁECZNO-KULTUROWEGO.....	344
TABELA 100. WIEK A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O WYGLĄD ZEWNĘTRZNY	
I ZDROWIE	345
TABELA 101. WIEK A DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU SPOŁECZNO-	
KULTUROWEGO	346
TABELA 102. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A FORMY AKTYWNOŚCI KULTUROWEJ	352
TABELA 103. IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A FORMY WŁASNEJ TWÓRCZOŚCI	353
TABELA 104. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A FORMY AKTYWNOŚCI KULTUROWEJ	354
TABELA 105. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A FORMY WŁASNEJ TWÓRCZOŚCI.....	355
TABELA 106. WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A FORMY AKTYWNOŚCI	
KULTUROWEJ.....	357
TABELA 107. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A FORMY AKTYWNOŚCI KULTUROWEJ	359
TABELA 108. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A FORMY WŁASNEJ TWÓRCZOŚCI.....	360
TABELA 109. WIEK A FORMY AKTYWNOŚCI KULTUROWEJ	361
TABELA 110. WIEK A FORMY WŁASNEJ TWÓRCZOŚCI	363

TABELA 111. ILOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA.....	366
TABELA 112. ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	368
TABELA 113. WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	370
TABELA 114. POZIOM WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	371
TABELA 115. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	374
TABELA 116. WIEK A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	375

Tabele zamieszczone w aneksie

TABELA A. 1. ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400).....	470
TABELA A. 2 WARTOŚCIOWANIE BYCIA POTRZEBNYM INNYM A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (N=400).....	470
TABELA A. 3 WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ OSÓB POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	470
TABELA A. 4 ILOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH W DOMU RODZINNYM A DZIAŁANIA NA RZECZ OSÓB POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	471
TABELA A. 5 POCHODZENIE SPOŁECZNE A DZIAŁANIA NA RZECZ OSÓB POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	471
TABELA A. 6 POZIOM WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	472
TABELA A. 7 TYP WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	472
TABELA A. 8 TYP PRACY ZAWODOWEJ A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	473
TABELA A. 9 WARTOŚCIOWANIE BYCIA POTRZEBNYM INNYM A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	474
TABELA A. 10 WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	474
TABELA A. 11 WARTOŚCIOWANIE SZACUNKU OTOCZENIA I PRESTIŻU A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400).....	475
TABELA A. 12 WIEK A DZIAŁANIA NA RZECZ POTRZEBUJĄCYCH (N=400)	475
TABELA A. 13 ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400).....	476
TABELA A. 14 ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400).....	476

TABELA A. 15 POCHODZENIE SPOŁECZNE A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	476
TABELA A. 16 CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A SKŁADANIE OFIAR NA TACĘ PODCZAS MSZY ŚW. (N=400)	476
TABELA A. 17 CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400)	477
TABELA A. 18 CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	477
TABELA A. 19 TYP WYKSZTAŁCENIA A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	477
TABELA A. 20 WARTOŚCIOWANIE UDANEGO ŻYCIA RODZINNEGO A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400)	478
TABELA A. 21 WARTOŚCIOWANIE SPOKOJNEGO ŻYCIA A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400)	478
TABELA A. 22 WARTOŚCIOWANIE GŁĘBOKIEJ WIARY RELIGIJNEJ A SKŁADANIE OFIAR PIENIĘŻNYCH NA RZECZ PARAFII (N=400)	478
TABELA A. 23 WARTOŚCIOWANIE UDANEGO ŻYCIA RODZINNEGO A NIEODPŁATNA PRACA NA RZECZ KOŚCIOŁA (N=400)	479
TABELA A. 24 ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	479
TABELA A. 25 TYP WYKSZTAŁCENIA A ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (N=400)	479
TABELA A. 26 IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	480
TABELA A. 27 WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	480
TABELA A. 28 ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	480
TABELA A. 29 WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	481
TABELA A. 30 CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	481
TABELA A. 31 CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (N=400)	481

TABELA A. 32	AUTODEKLARACJA RELIGIJNA A PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (N=400)	482
TABELA A. 33	IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400)	482
TABELA A. 34	TYP WYKSZTAŁCENIA A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400)	482
TABELA A. 35	TYP PRACY ZAWODOWEJ A KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI NAJCHĘTNIEJ UTRZYMUJĄ KONTAKTY TOWARZYSKIE (N=400)	483
TABELA A. 36	CZAS ZAMIESZKIWANIA NA WSI A DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O WYGLĄD ZEWNĘTRZNY I ZDROWIE	483
TABELA A. 37	WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM A FORMY WŁASNEJ TWÓRCZOŚCI	484
TABELA A. 38	WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	484
TABELA A. 39	TYP WYKSZTAŁCENIA A DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA	485

Wykaz wykresów

WYKRES 1.	WIEK RESPONDENTEK (%)	190
WYKRES 3.	POCZUCIE IDENTYFIKACJI ZE SPOŁECZNOŚCIĄ LOKALNĄ (%)	192
WYKRES 4.	WZORCE AKTYWNOŚCI W ŚRODOWISKU LOKALNYM (%)	192
WYKRES 5.	WYKSZTAŁCENIE MATKI (%)	194
WYKRES 6.	WYKSZTAŁCENIE OJCA (%)	194
WYKRES 7.	WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW (%)	195
WYKRES 8.	KATEGORIA ZAWODOWA MATEK (%)	197
WYKRES 9.	KATEGORIA ZAWODOWA OJCÓW (%)	197
WYKRES 10.	POCHODZENIE SPOŁECZNE (%)	198
WYKRES 11.	ZAANGAŻOWANIE SPOŁECZNE RODZICÓW (%)	199
WYKRES 12.	IŁOŚĆ DÓBR KULTUROWYCH W DOMU RODZINNYM (%)	200
WYKRES 13.	WYKSZTAŁCENIE RESPONDENTEK (%)	200
WYKRES 14.	TYP WYKSZTAŁCENIA RESPONDENTEK (%)	201
WYKRES 15.	PRACA ZAWODOWA RESPONDENTEK (%)	202
WYKRES 16.	SYTUACJA MATERIALNA RESPONDENTEK (%)	203

WYKRES 17. AUTODEKLARACJA RELIGIJNA RESPONDENTEK (%)	204
WYKRES 18. WARTOŚCI UZNAWANE PRZEZ RESPONDENTKI ZA NAJWAŻNIEJSZE W ŻYCIU	
(WYNIKI NIE SUMUJĄ SIĘ DO 100% PONIEWAŻ KAŻDA Z KOBIET MOGŁA WSKAZAĆ KILKA	
ODPOWIEDZI).....	205
WYKRES 19. PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI SPOŁECZNYCH (%).....	208
WYKRES 20. DZIAŁANIA NA RZECZ OSÓB POTRZEBUJĄCYCH (%).....	220
WYKRES 21. AKTYWNOŚĆ NA RZECZ PARAFII (%).....	233
WYKRES 22. DZIAŁANIA NA RZECZ OPTIMALIZACJI FUNKCJONOWANIA RODZINY (%)	256
WYKRES 23. ASPIRACJE DO OKREŚLONEGO TYPU AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ (%).....	271
WYKRES 24. PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI KULTUROWYCH (%).....	287
WYKRES 25. PRZYNALEŻNOŚĆ DO ORGANIZACJI RELIGIJNYCH (%).....	288
WYKRES 26. KATEGORIE OSÓB Z KTÓRYMI RESPONDENTKI NAJCHEŃNIEJ UTRZYMUJĄ	
KONTAKTY TOWARZYSKIE (%).....	304
WYKRES 27. OKOLICZNOŚCI ORGANIZOWANIA SPOTKAŃ TOWARZYSKICH (%)	305
WYKRES 28. DZIAŁANIA PODEJMOWANE W TROSCE O CIAŁO I ZDROWIE (%).....	327
WYKRES 29. DZIAŁANIA NA RZECZ WŁASNEGO ROZWOJU SPOŁECZNO-KULTUROWEGO (%)	328
WYKRES 30. TRADYCYJNE FORMY UCZESTNICTWA W KULTURZE (%).....	349
WYKRES 31. FORMY TWÓRCZOŚCI CODZIENNEJ RESPONDENTEK (%)	350
WYKRES 32. DZIAŁANIA NA RZECZ ESTETYKI DOMU I OTOCZENIA (%)	364

Aneks

Tabela A.1. Zaangażowanie społeczne rodziców a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	17	32	49
	%	15,9%	10,9%	12,3%
Nie	N	90	261	351
	%	84,1%	89,1%	87,8%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,18				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 2 Wartościowanie bycia potrzebnym innym a przynależność do organizacji społecznych (N=400)

Przynależność do organizacji społecznych		Wartościowanie społecznej użyteczności		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	30	19	49
	%	12,4%	12,0%	12,3%
Nie	N	212	139	351
	%	87,6%	88,0%	87,8%
Razem	N	242	158	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,91				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 3 Wykształcenie rodziców a działania na rzecz osób potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	90	101	59	12	4	266
	%	69,2%	71,6%	64,8%	42,9%	40,0%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	12	10	8	6	3	39
	%	9,2%	7,1%	8,8%	21,4%	30,0%	9,8%
Organizowanie wypożyczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	15	10	13	4	0	42
	%	11,5%	7,1%	14,3%	14,3%	,0%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	13	20	11	6	3	53
	%	10,0%	14,2%	12,1%	,0%	30,0%	13,3%

Razem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03, V Kramera=0,14							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 4 Ilość dóbr kulturowych w domu rodzinnym a działania na rzecz osób potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
		Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	9	75	79	44	30	29	266
	%	69,2%	61,5%	70,5%	72,1%	61,2%	67,4%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	1	14	6	7	4	7	39
	%	7,7%	11,5%	5,4%	11,5%	8,2%	16,3%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	2	16	8	8	5	3	42
	%	15,4%	13,1%	7,1%	13,1%	10,2%	7,0%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	1	17	19	2	10	4	53
	%	7,7%	13,9%	17,0%	3,3%	20,4%	9,3%	13,3%
Razem	N	13	122	112	61	49	43	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,27								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 5 Pochodzenie społeczne a działania na rzecz osób potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	81	155	30	266
	%	63,8%	68,3%	65,2%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	12	19	8	39
	%	9,4%	8,4%	17,4%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	19	17	6	42
	%	15,0%	7,5%	13,0%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	15	36	2	53
	%	11,8%	15,9%	4,3%	13,3%

Razem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,06					

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 6 Poziom wykształcenia a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Poziom wykształcenia					Ogółem
		Podstawowe	Zasadnicze zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	30	68	90	37	41	266
	%	68,2%	66,7%	67,2%	72,5%	59,4%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	5	6	18	3	7	39
	%	11,4%	5,9%	13,4%	5,9%	10,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	5	13	10	5	9	42
	%	11,4%	12,7%	7,5%	9,8%	13,0%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	4	15	16	6	12	53
	%	9,1%	14,7%	11,9%	11,8%	17,4%	13,3%
Razem	N	44	102	134	51	69	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,03							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 7 Typ wykształcenia a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Typ wykształcenia						Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	48	4	80	55	43	36	266
	%	64,0%	40,0%	69,0%	70,5%	65,2%	65,5%	66,5%

Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	7	2	10	9	6	5	39
	%	9,3%	20,0%	8,6%	11,5%	9,1%	9,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	9	2	7	8	10	6	42
	%	12,0%	20,0%	6,0%	10,3%	15,2%	10,9%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	11	2	19	6	7	8	53
	%	14,7%	20,0%	16,4%	7,7%	10,6%	14,5%	13,3%
Ogółem	N	75	10	116	78	66	55	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,74								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 8 Typ pracy zawodowej a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Typ pracy zawodowej				Ogółem
		Praca fizyczna	Praca umysłowa	Praca mieszana	Brak zatrudnienia	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	31	57	47	131	266
	%	66,0%	66,3%	68,1%	66,2%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	3	11	7	18	39
	%	6,4%	12,8%	10,1%	9,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	8	9	7	18	42
	%	17,0%	10,5%	10,1%	9,1%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	5	9	8	31	53
	%	10,6%	10,5%	11,6%	15,7%	13,3%
Razem	N	47	86	69	198	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,004						

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 9 Wartościowanie bycia potrzebnym innym a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wartościowanie poczucia bycia potrzebnym innym		Ogółem
		Tak	Nie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	161	105	266
	%	25,2%	66,5%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	23	16	39
	%	9,5%	10,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	20	22	42
	%	8,3%	13,9%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	38	15	53
	%	15,7%	9,5%	13,3%
Razem	N	242	158	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,13				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 10 Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	103	163	266
	%	65,6%	67,1%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	17	22	39
	%	10,8%	9,1%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	12	30	42
	%	7,6%	12,3%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	25	28	53
	%	15,9%	11,5%	13,3%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,29				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 11 Wartościowanie szacunku otoczenia i prestiżu a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wartościowanie szacunku otoczenia i prestiżu		Ogółem
		Tak	Nie	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	50	216	266
	%	20,6%	67,1%	66,5%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	12	27	39
	%	5,0%	8,4%	9,8%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	5	37	42
	%	2,1%	11,5%	10,5%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	11	42	53
	%	4,5%	13,0%	13,3%
Razem	N	242	322	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,13

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 12 Wiek a działania na rzecz potrzebujących (N=400)

Działania na rzecz potrzebujących		Wiek				Ogółem
		15 – 29 lat	30 – 44 lata	45 – 59 lat	59 lat i więcej	
Wpłacanie pieniędzy na akcje charytatywne i przekazywanie darów rzeczowych	N	47	69	66	84	129
	%	53,4%	61,1%	74,2%	71,2%	32,3%
Pomoc w czynnościach domowych i załatwianie spraw urzędowych	N	11	11	9	8	140
	%	12,5%	9,7%	10,1%	6,8%	35,0%
Organizowanie wypoczynku i pomoc w nauce dzieciom z ubogich rodzin	N	12	12	7	11	23
	%	13,6%	10,6%	7,9%	9,3%	5,8%
Zapraszanie osób ubogich i samotnych na święta i okazywanie wsparcia rozmową	N	18	13	7	15	4
	%	20,5%	11,5%	7,9%	12,7%	1,0%
Razem	N	88	113	89	118	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,19

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 13 Zaangażowanie społeczne rodziców a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	75	185	260
	%	70,1%	63,1%	65,0%
Nie	N	32	108	140
	%	29,9%	36,9%	35,0%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,20

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 14 Zaangażowanie społeczne rodziców a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	34	68	102
	%	31,8%	23,2%	25,5%
Nie	N	73	225	298
	%	68,2%	76,8%	74,5%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,08

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 15 Pochodzenie społeczne a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Pochodzenie społeczne			Ogółem
		Chłopskie	Robotnicze	Inteligenckie	
Tak	N	35	61	6	102
	%	27,6%	26,9%	13,0%	25,5%
Nie	N	92	166	40	298
	%	72,4%	73,1%	87,0%	74,5%
Razem	N	127	227	46	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

p=0,12

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 16 Czas zamieszkiwania na wsi a składanie ofiar na tacę podczas Mszy Św. (N=400)

Składanie ofiar na tacę podczas Mszy Świętej		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	98	137	107	342
	%	87,5%	83,0%	87,0%	85,5%
Nie	N	14	28	16	58
	%	12,5%	17,0%	13,0%	14,5%

Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%
p=0,28					

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 17 Czas zamieszkiwania na wsi a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	68	102	90	260
	%	60,7%	61,8%	73,2%	85,5%
Nie	N	44	63	33	140
	%	39,3%	38,2%	26,8%	14,5%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%
p=0,07					

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 18 Czas zamieszkiwania na wsi a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	25	46	31	102
	%	22,3%	27,9%	25,2%	25,5%
Nie	N	87	119	92	298
	%	77,7%	72,1%	74,8%	74,5%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%
p=0,58					

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 19 Typ wykształcenia a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Typ wykształcenia					Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne
Tak	N	11	3	26	26	19	17
	%	14,7%	30,0%	22,4%	33,3%	28,8%	30,9%
Nie	N	64	7	90	52	47	38
	%	85,3%	70,0%	77,6%	66,7%	71,2%	69,1%
Razem	N	75	10	116	78	66	55
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,11							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 20 Wartościowanie udanego życia rodzinnego a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wartościowanie udanego życia rodzinnego		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	233	27	260
	%	67,0%	51,9%	65,0%
Nie	N	115	25	140
	%	33,0%	48,1%	35,0%
Razem	N	348	52	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,03, Phi=0,11, Chi-kwadrat=4,49 (df=1)

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 21 Wartościowanie spokojnego życia a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wartościowanie spokojnego życia		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	193	67	260
	%	72,6%	50,0%	65,0%
Nie	N	73	67	140
	%	27,4%	50,0%	35,0%
Razem	N	266	134	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p<0,001, Phi=0,22, Chi-kwadrat=19,93 (df=1)

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 22 Wartościowanie głębokiej wiary religijnej a składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii (N=400)

Składanie ofiar pieniężnych na rzecz parafii		Wartościowanie głębokiej wiary religijnej		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	127	133	260
	%	80,9%	54,7%	65,0%
Nie	N	30	110	140
	%	19,1%	45,3%	35,0%
Razem	N	157	243	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%

p<0,001, Phi=0,27, Chi-kwadrat=28,69 (df=1)

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 23 Wartościowanie udanego życia rodzinnego a nieodpłatna praca na rzecz Kościoła (N=400)

Nieodpłatna praca na rzecz Kościoła		Wartościowanie udanego życia rodzinnego		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	92	10	102
	%	26,4%	19,2%	25,5%
Nie	N	256	42	298
	%	73,6%	80,8%	74,5%
Razem	N	348	52	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,27				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 24 Zaangażowanie społeczne rodziców a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	31	71	102
	%	29,0%	24,2%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	38	99	137
	%	35,5%	33,8%	34,3%
Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	28	103	131
	%	26,2%	35,2%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	10	20	30
	%	9,3%	6,8%	7,5%
Razem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,34				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 25 Typ wykształcenia a aspiracje do określonego typu aktywności społecznej (N=400)

Aspiracje do określonego typu aktywności społecznej		Typ wykształcenia						Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Pełnienie funkcji we władzach samorządowych	N	20	5	27	28	11	11	102
	%	26,7%	50,0%	23,3%	35,9%	16,7%	20,0%	25,5%
Działalność charytatywna na rzecz innych i środowiska lokalnego	N	32	1	51	23	13	17	137
	%	42,7%	10,0%	43,9%	29,5%	19,7%	30,9%	34,3%

Aktywność na rzecz własnej rodziny	N	18	4	32	24	33	20	131
	%	24,0%	40,0%	27,6%	30,8%	50,0%	36,4%	32,8%
Aktywność na rzecz parafii	N	5	0	6	3	9	7	30
	%	6,7%	,0%	5,2%	3,8%	13,6%	12,7%	7,5%
Ogółem	N	75	10	116	78	66	55	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,001, V Kramera=0,17								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 26 Ilość dóbr kulturowych a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
		Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Tak	N	2	8	14	10	7	7	48
	%	15,4%	6,6%	12,5%	16,4%	14,3%	16,3%	12,0%
Nie	N	11	114	98	51	42	36	352
	%	84,6%	93,4%	87,5%	83,6%	85,7%	83,7%	88,0%
Ogółem	N	13	122	112	61	49	43	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,34								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 27 Wykształcenie rodziców a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Wykształcenie rodziców					Ogółem
		Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Tak	N	13	12	16	6	1	48
	%	10,0%	8,5%	17,6%	21,4%	10,0%	12,0%
Nie	N	117	129	75	22	9	352
	%	90,0%	91,5%	82,4%	78,6%	90,0%	88,0%
Ogółem	N	130	141	91	28	10	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,13							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 28 Zaangażowanie społeczne rodziców a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Zaangażowanie społeczne rodziców		Ogółem
		Tak	Nie	
Tak	N	15	33	48
	%	14,0%	11,3%	12,0%
Nie	N	92	260	352
	%	86,0%	88,7%	88,0%
Ogółem	N	107	293	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,45				

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 29 Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Wzorce aktywności w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Tak	N	1	25	11	6	5	48
	%	6,3%	11,8%	17,5%	12,0%	8,3%	12,0%
Nie	N	15	186	52	44	55	352
	%	93,8%	88,2%	82,5%	88,0%	91,7%	88,0%
Ogółem	N	16	211	63	50	60	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

p=0,55

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 30 Czas zamieszkiwania na wsi a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	12	22	14	48
	%	10,7%	13,3%	11,4%	12,0%
Nie	N	100	143	109	352
	%	89,3%	86,7%	88,6%	88,0%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

p=0,78

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 31 Czas zamieszkiwania na wsi a przynależność do organizacji religijnych (N=400)

Przynależność do organizacji religijnych		Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
		Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Tak	N	22	31	32	85
	%	19,6%	18,8%	26,0%	21,2%
Nie	N	90	134	91	315
	%	80,4%	81,2%	74,0%	78,8%
Razem	N	112	165	123	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100%

p=0,30

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 32 Autodeklaracja religijna a przynależność do organizacji kulturowych (N=400)

Przynależność do organizacji kulturowych		Autodeklaracja religijna				Ogółem
		Wierząca i praktykująca regularnie	Wierząca i praktykująca okazjonalnie	Wierząca niepraktykująca	Niewierząca	
Tak	N	36	9	2	1	48
	%	10,9%	17,0%	18,2%	20,0%	12,0%
Nie	N	295	44	9	4	352
	%	89,1%	83,0%	81,8%	80,0%	88,0%
Ogółem	N	331	53	11	5	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,50						

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 33 Ilość dóbr kulturowych a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Ilość dóbr kulturowych						Ogółem
		Brak	Jedno	Dwa	Trzy	Cztery	Pięć i więcej	
Z rodziną	N	10	81	75	43	32	30	271
	%	76,9%	66,4%	67,0%	70,5%	65,3%	69,8%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	1	14	11	2	2	0	30
	%	7,7%	11,5%	9,8%	3,3%	4,1%	,0%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	2	27	26	16	15	13	99
	%	15,4%	22,1%	23,2%	26,2%	30,6%	30,2%	24,8%
Ogółem	N	13	122	112	61	49	43	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,002								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 34 Typ wykształcenia a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Typ wykształcenia						Ogółem
		Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Z rodziną	N	41	6	82	51	54	37	271
	%	54,7%	60,0%	70,7%	65,4%	81,8%	67,3%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	5	0	7	3	8	7	30
	%	6,7%	,0%	6,0%	3,8%	12,1%	12,7%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	29	4	27	24	4	11	99
	%	38,7%	40,0%	23,3%	30,8%	6,1%	20,0%	24,8%
Ogółem	N	75	10	116	78	66	55	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,002, V Kramera=0,19								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 35 Typ pracy zawodowej a kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie (N=400)

Kategorie osób z którymi respondentki najchętniej utrzymują kontakty towarzyskie		Typ pracy zawodowej				Ogółem
		Praca fizyczna	Praca umysłowa	Praca mieszana	Brak zatrudnienia	
Z rodziną	N	34	53	53	131	271
	%	72,3%	61,6%	76,8%	66,2%	67,7%
Z osobami ze środowiska lokalnego	N	0	8	2	20	30
	%	0%	9,3%	2,9%	10,1%	7,5%
Z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi	N	13	25	14	47	99
	%	27,7%	29,1%	20,3%	23,7%	24,8%
Ogółem	N	47	86	69	198	400
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
p=0,10						

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 36 Czas zamieszkiwania na wsi a działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie

Działania podejmowane w trosce o wygląd zewnętrzny i zdrowie			Czas zamieszkiwania na wsi			Ogółem
			Do 10 lat	Od 11 do 20 lat	Powyżej 20 lat	
Troska o odpowiednią dietę	Tak	N	43	53	41	137
		%	38,40%	32,12%	33,33%	34,25%
p=0,54						
Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie właściwych kosmetyków	Tak	N	98	140	104	342
		%	87,50%	84,85%	84,55%	85,50%
p=0,78						
Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i u fryzjera	Tak	N	49	90	58	197
		%	43,75%	54,54%	47,15%	49,25%
p=0,18						
Samodzielne zabiegi odmładzające w domu	Tak	N	18	22	21	61
		%	16,07%	13,33%	17,07%	15,25%
p=0,66						
Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)	Tak	N	51	89	49	189
		%	45,53%	53,94%	39,84%	47,25%
p=0,06						
Żadne	Tak	N	3	10	2	15
		%	2,68%	6,06%	1,63%	3,75%
p=0,12						

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 37 Wzorce aktywności w środowisku lokalnym a formy własnej twórczości

Formy twórczości własnej		Wzorce aktywności w środowisku lokalnym					Ogółem
		Osoby zaangażowane w działalność polityczną	Osoby zaangażowane społecznie	Osoby zaangażowane kulturowo	Osoby zaangażowane religijnie	Inne osoby	
Pisanie wierszy, dziennika, pamiętnika, wspomnień	N	3	21	4	3	1	32
	Tak	18,8%	10,0%	6,3%	6,0%	1,7%	8,0%
	%						
p=0,12							
Rysowanie, malowanie, tworzenie grafik	N	2	17	11	2	2	34
	Tak	12,5%	8,1%	17,5%	4,0%	3,3%	8,5%
	%						
p=0,04, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,25 (df=4)							
Granie na instrumencie muzycznym	N	1	9	8	2	2	22
	Tak	6,3%	4,3%	12,7%	4,0%	3,3%	5,5%
	%						
p=0,10							
Robienie zdjęć	N	3	72	23	2	18	118
	Tak	18,8%	34,1%	36,5%	4,0%	30,0%	29,5%
	%						
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=20,19 (df=4)							

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 38 Wykształcenie rodziców a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Wykształcenie rodziców					Ogółem
			Bardzo niski stopień	Niski stopień	Średni stopień	Wysoki stopień	Bardzo wysoki stopień	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	N		85	88	50	16	6	245
	Tak		65,4%	62,4%	54,9%	57,1%	60,0%	61,3%
	%							
p=0,60								
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	N		15	17	11	2	4	49
	Tak		11,5%	12,1%	12,1%	7,1%	40,0%	12,3%
	%							
p=0,10								
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	N		18	4	4	1	1	28
	Tak		13,8%	2,8%	4,4%	3,6%	10,0%	7,0%
	%							
p=0,005, V Kramera=0,19, Chi-kwadrat=14,71 (df=4)								
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	N		85	62	37	9	5	198
	Tak		65,4%	44,0%	40,7%	32,1%	50,0%	49,5%
	%							
p<0,001, V Kramera=0,23, Chi-kwadrat=21,07 (df=4)								
Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	N		70	85	58	15	6	234
	Tak		53,8%	60,3%	63,7%	53,6%	60,0%	58,5%
	%							
p=0,62								

Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	Tak	N	47	38	21	5	0	111
		%	36,2%	27,0%	23,1%	17,9%	,0%	27,8%
p=0,03, V Kramera=0,16, Chi-kwadrat=10,82 (df=4)								
Nie podejmuję działań	Tak	N	6	2	3	2	0	13
		%	4,6%	1,4%	3,3%	7,1%	,0%	3,3%
p=0,41								

Źródło: Własne badania empiryczne

Tabela A. 39 Typ wykształcenia a działania na rzecz estetyki domu i otoczenia

Działania na rzecz estetyki domu i otoczenia			Typ wykształcenia						Ogółem
			Humanistyczne	Artystyczne	Techniczne	Ekonomiczne	Rolnicze	Inne	
Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny	Tak	N	47	7	65	45	47	34	245
		%	62,7%	70,0%	56,0%	57,7%	71,2%	61,8%	61,3%
p=0,43									
Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji	Tak	N	15	1	7	9	9	8	49
		%	20,0%	10,0%	6,0%	11,5%	13,6%	14,5%	12,3%
p=0,12									
Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości	Tak	N	5	1	5	3	11	3	28
		%	6,7%	10,0%	4,3%	3,8%	16,7%	5,5%	7,0%
p=0,03, V Kramera=0,18									
Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia	Tak	N	30	8	50	35	44	31	198
		%	40,0%	80,0%	43,1%	44,9%	66,7%	56,4%	49,5%
p=0,003, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,81 (df=5)									
Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze	Tak	N	55	4	62	49	33	31	234
		%	73,3%	40,0%	53,4%	62,8%	50,0%	56,4%	58,5%
p=0,03, V Kramera=0,17, Chi-kwadrat=12,09 (df=5)									
Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich	Tak	N	17	2	28	20	32	12	111
		%	22,7%	20,0%	24,1%	25,6%	48,5%	21,8%	27,8%
p=0,004, V Kramera=0,21, Chi-kwadrat=17,31 (df=5)									
Nie podejmuję działań	Tak	N	1	0	5	1	3	3	13
		%	1,3%	,0%	4,3%	1,3%	4,5%	5,5%	3,3%
p=0,58									

Źródło: Własne badania empiryczne

Kwestionariusz ankiety do badania aktywności społecznej i kulturowej

Szanowna Pani!

W Katedrze Pedagogiki Społecznej KUL prowadzone są badania, których celem jest uzyskanie informacji na temat aktywności społecznej i kulturowej kobiet. Podjęta w badaniu problematyka jest niezwykle istotna ze względu na rangę i rolę kobiet w środowisku lokalnym. Bardzo istotna będzie dla nas Pani opinia. Wartościowe są wszystkie odpowiedzi, które są autentyczne. Każde z pytań w ankiecie zawiera instrukcję dotyczącą sposobu udzielania odpowiedzi. Z góry bardzo dziękuję za udzielenie rzetelnych odpowiedzi i pomoc w realizacji badania.

1. Którą z niżej wymienionych form aktywności społecznej i kulturowej chciałaby Pani podjąć w szczególności? (proszę podkreślić jedną odpowiedź)

[...] ₁ Pełnienie funkcji we władzach samorządowych (np. jako radna gminy, sołtys).

[...] ₂ Działalność charytatywna na rzecz innych,

[...] ₃ Aktywność na rzecz środowiska lokalnego,

[...] ₄ Aktywność na rzecz własnej rodziny,

[...] ₅ Aktywność w ruchach religijnych, wspólnotach, organizacjach kościelnych,

[...] ₆ Inne, jakie?.....

[...] ₇ w żadnych.

2. Czy przynależy Pani do jakiś organizacji społecznych?

☐ Tak

☐ Nie

3. Jeśli tak to proszę napisać jakich.....

4. Czy przynależy Pani do jakiś organizacji kulturowych?

☐ Tak

☐ Nie

5. Jeśli tak to proszę napisać jakich.....

6. Czy przynależy Pani do jakiś wspólnot i organizacji religijnych?

Tak

☐

Nie

☐

7. Jeśli tak to proszę napisać jakich.....

8. Jakie podejmuje Pani działania na rzecz estetyki domu i otoczenia? (proszę zaznaczyć wszystkie dotyczące Pani)

[...] ₁ Staram się, aby wygląd mojego domu i ogrodu był piękny,

[...] ₂ Kieruję się trendami i inspiracjami z kolorowych magazynów lub telewizji,

[...] ₃ Kieruję się przykładem sąsiadów, osób z mojej miejscowości,

[...] ₄ Najważniejsza dla mnie jest funkcjonalność i praktyczność wystroju wnętrza domu i jego otoczenia,

[...] ₅ Aranżuję przestrzeń domu i ogrodu tak aby czuć się w nim dobrze,

[...] ₆ Dbam o komfort i dobrostan zwierząt domowych i gospodarskich,

[...] ₇ Inne,

ja-

kie?.....

[...] ₈ Nie podejmuję działań.

9. W jaki sposób przejawia się Pani związek z parafią?

(proszę zaznaczyć X właściwą odpowiedź)

	Tak	Nie
[...]1 Ofiara na tacę podczas mszy świętej	☐	☐
[...]2 Ofiara na remonty, budowy, zakup wyposażenia kościoła	☐	☐
[...]3 Osobista praca przy kościele	☐	☐
[...]4 Pomoc w różnych akcjach charytatywnych	☐	☐
[...]5 Praca w Radzie Parafialnej	☐	☐
[...]6 Aktywność we wspólnotach parafialnych	☐	☐
[...]7 w inny sposób, jaki?.....		
[...]8 w żaden sposób.		

10. Z jakich okazji organizuje Pani spotkania towarzyskie? *(proszę podkreślić wszystkie dotyczące Pani)*

- [...]1 Bez okazji, goście przychodzą, aby porozmawiać, poprzebywać razem,
[...]2 Święta i jubileusze członków rodziny,
[...]3 z okazji świąt Bożego Narodzenia lub Wielkanocy,
[...]4 Świętowanie sukcesów członków rodziny (awans, podwyżka itp.),
[...]5 Wspólne oglądanie meczów, olimpiad, ulubionych filmów, festiwali itp.
[...]6 To konieczność zrewanżowania się za wizytę u kogoś,
[...]7 Dla podtrzymania dobrych kontaktów z współpracownikami
[...]8 Inna (proszę napisać jaka)
[...]9 Nie organizuję.

11. Z kim najchętniej utrzymuje Pani kontakty towarzyskie? *(proszę o wskazanie jednej odpowiedzi)*

- [...]1 z najbliższą rodziną,
[...]2 z dalszą rodziną
[...]3 z sąsiadami,
[...]4 z przyjaciółmi, kolegami, znajomymi,
[...]5 Ze znajomymi poznanymi przez Internet,
[...]6 z osobami z organizacji społecznych,
[...]7 z osobami z organizacji kulturowych
[...]8 z osobami ze wspólnoty religijnej,
[...]9 z innymi osobami, (proszę napisać jakimi)
[...]10 z żadnymi osobami.

12. Jakie formy życia religijnego i rodzinnego Pani realizuje i jak często?

(proszę zaznaczyć X właściwą odpowiedź)

Formy życia kulturowego i religijnego	Co najmniej raz w tygodniu	Raz lub kilka razy w miesiącu	Raz lub kilka razy w roku	Rzadziej niż raz w roku	Wcale
Duchowy charakter przygotowań do świąt (spowiedź, rekolekcje, udział w nabożeństwach itp.)					
Troska o zachowanie tradycji religijnych					
Zachowanie postu w dni ustalone,					
Wspólne wykonywanie ozdób świątecznych					
Wyjazdy urlopowe do ciekawych miejsc					
Organizowanie uroczystości rodzinnych (niedzielne obiady, imieniny, urodziny, jubileusze)					
Odwiedzanie grobów bliskich zmarłych					
Rodzinne śpiewanie lub muzykowanie					
Inne, jakie?					

13. Jakie działania najczęściej podejmuje Pani na rzecz innych osób (np. biednych, chorych, itp.)? (proszę o zaznaczenie jednej odpowiedzi)

- [...]1 Wpłacanie pieniędzy na określoną akcję,
 [...]2 Przekazanie darów rzeczowych dla biedniejszych,
 [...]3 Pomoc w różnych czynnościach (np. zakupy, sprząatanie itp.
 [...]4 Organizacja wypoczynku dla dzieci i młodzieży (biednych, zaniedbanych),
 [...]5 Pomoc w nauce dzieciom i młodzieży,
 [...]6 Pomoc w załatwieniu różnych spraw, np. urzędowych itp.,
 [...]7 Zapraszanie na święta osób samotnych, opuszczonych, z domu dziecka,
 [...]8 Okazywanie wsparcia i rozmowa w trudnych momentach życiowych,
 [...]9 Inne, (proszę napisać jakie).....,
 [...]10 Nie podejmuję działań.

14. Które z wymienionych form aktywności kulturowej podejmuje Pani i jak często? (proszę zaznaczyć X właściwą odpowiedź)

Formy aktywności kulturowej	Co najmniej raz w tygodniu	Raz lub kilka razy w miesiącu	Raz lub kilka razy w roku	Rzadziej niż raz w roku	wcale
Uczęszczanie do teatru					
Uczęszczanie do opery					
Chodzenie do kina					
Udział w wydarzeniach plenerowych (festynach)					
Uczęszczanie na koncerty					
Uczęszczanie do dyskotek					
Uczęszczanie do galerii sztuki, na wystawy artystyczne					
Udział w wydarzeniach sportowych					
Czytelnictwo					
Słuchanie radia					
Korzystanie z Internetu					
inne, jakiej.....					

15. Jakie formy własnej twórczości Pani podejmuje? (proszę wskazać wszystkie dotyczące Pani)

[...]1 Pisanie wierszy, dziennika, pamiętnika, wspomnień,

[...]2 Pisanie bloga,

[...]3 Rysowanie, malowanie, tworzenie grafik,

[...]4 Granie na instrumencie muzycznym,

[...]5 Robienie zdjęć,

[...]6 Robienie przetworów (np. wędlin, nalewek, piwa),

[...]7 Praca na działce (ogrodnictwo),

[...]8 Inne, jakiej?.....

[...]9 Żadne.

16. Jakie działania podejmuje Pani w zakresie dbania o swoje ciało i zdrowie? (proszę zaznaczyć wszystkie dotyczące Pani)

[...]1 Troska o odpowiednią dietę (właściwe odżywianie się)

[...]2 Troska o codzienną higienę osobistą i stosowanie właściwych kosmetyków,

[...]3 Zabiegi w gabinecie kosmetycznym i z usług fryzjera

[...]4 Samodzielnie w domu realizuję zabiegi odmładzające

[...]5 Ćwiczenia fizyczne (spacery, fitness)

[...]6 Inne (jakie?).....

[...]7 Żadne.

17. Jakie działania na rzecz własnego rozwoju społeczno-kulturowego zdarzyło się Pani podejmować? (proszę zaznaczyć wszystkie dotyczące Pani)

- [...]1 Nauka języków obcych,
 [...]2 Nauka obsługi komputera,
 [...]3 Kurs prawa jazdy,
 [...]4 Kursy tańca,
 [...]5 Kursy gry na różnych instrumentach,
 [...]6 Uzupełnianie swojego wykształcenia,
 [...]7 Kursy umiejętności (np. florystyki, rysunku, itp.),
 [...]8 Inne, jakie?.....
 [...]9 Żadne.

18. Które z niżej wymienionych kategorii osób zaangażowanych społecznie lub kulturowo w środowisku lokalnym stanowią dla Pani najbardziej inspirujący wzorzec aktywności? (proszę podkreślić jedną odpowiedź)

- [...]1 Osoby zaangażowane w działalność polityczną,
 [...]2 Osoby zaangażowane społecznie,
 [...]3 Osoby zaangażowane kulturowo,
 [...]4 Osoby zaangażowane religijnie,
 [...]5 Inne osoby, jakie?.....
 [...]6 Żadne osoby.

19. Czy Pani rodzice są lub byli zaangażowani społecznie?

Tak ☐ Nie ☐

20. Jeśli tak, to proszę o wskazanie tych form aktywności, w którą byli lub są zaangażowani Pani rodzice:

- [...]1 Organizacje społeczne, jakie?.....
 [...]2 Organizacje i wspólnoty religijne, jakie?
 [...]3 Organizacje kulturowe, jakie?.....
 [...]4 Inne, jakie

21. Jakie dobra kulturowe w Pani wiedzy znajdowały się w Pani domu rodzinnym? (proszę o zaznaczenie odpowiedniej opcji w odniesieniu do poszczególnych dóbr kulturowych)

Dobra kultury	Tak	Nie
[...]1 Pamiątkowe fotografie		
[...]2 Instrumenty muzyczne		
[...]3 Zbiory kolekcjonerskie (klasery, znaczki, itp.)		
[...]4 Czasopisma dotyczące nauki lub sztuki		
[...]5 Literatura naukowa		
[...]6 Literatura obcojęzyczna		
[...]7 Literatura popularnonaukowa		

[...]8 Obrazy		
[...]9 Inne (jakie?)		

22. Proszę o wskazanie grupy zawodowej, w której byli lub są zatrudnieni Pani rodzice (proszę o wskazanie X w odniesieniu do zawodu matki oraz ojca)

Zawód rodzica	Matka	Ojciec
[...]1 Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy		
[...]2 Specjaliści		
[...]3 Technicy i inny średni personel		
[...]4 Pracownicy biurowi		
[...]5 Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy		
[...]6 Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy		
[...]7 Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy		
[...]8 Bezrobotny (a)		

23. Proszę o wskazanie wykształcenia Pani rodziców (proszę o wskazanie X w odniesieniu do zawodu matki oraz ojca)

Wykształcenie rodziców	Matka	Ojciec
[...]1 Podstawowe		
[...]2 Zasadnicze zawodowe		
[...]3 Średnie (liceum ogólnokształcące, technikum)		
[...]4 Pomaturalne		
[...]5 Wyższe		

24. Z jakiej rodziny Pani pochodzi?

- [...]1 Chłopskiej,
[...]2 Robotniczej,
[...]3 Inteligenckiej
[...]4 Innej (jakiej?).....

25. Które z poniższych stwierdzeń charakteryzuje Pani sytuację materialną?

- [...]1 Żyjemy bardzo biednie- często nie wystarcza nam na podstawowe potrzeby,
[...]2 Żyjemy skromnie- musimy bardzo oszczędnie gospodarować,
[...]3 Żyjemy dobrze- starcza nam na wiele bez specjalnego oszczędzania,
[...]4 Żyjemy bardzo dobrze- możemy pozwolić sobie na pewien luksus.

26. Proszę o podanie swojego wykształcenia:

- [...]1 Podstawowe,
- [...]2 Zasadnicze zawodowe,
- [...]3 Średnie (liceum ogólnokształcące, technikum),
- [...]4 Pomaturalne,
- [...]5 Wyższe

27. Proszę o wskazanie typu Pani wykształcenia:

- [...]1 Humanistyczne,
- [...]2 Artystyczne,
- [...]3 Techniczne,
- [...]4 Ekonomiczne,
- [...]5 Rolnicze,
- [...]6 Inne (jakie?).....

28. Czy pracuje Pani zawodowo?

Tak ☐

☐ Nie

29. Jeśli tak to jaki rodzaj pracy Pani wykonuje?

- [...]1 Fizyczna,
- [...]2 Umysłowa,
- [...]3 Mieszana.

30. Które z wymienionych wartości są w Pani życiu najważniejsze? (proszę o podkreślenie wszystkich odpowiedzi dotyczących Pani)

- [...]1 Udana życie rodzinne,
- [...]2 Grono przyjaciół,
- [...]3 Świadomość, że jest się potrzebnym innym ludziom,
- [...]4 Głęboka wiara religijna,
- [...]5 Wielka i odwzajemniona miłość,
- [...]6 Pełne rozrywek życie,
- [...]7 Duże pieniądze,
- [...]8 Prestiż, szacunek otoczenia,
- [...]9 Dobre wykształcenie,
- [...]10 Dobrze płatna praca,
- [...]11 Spokojne życie,
- [...]12 Interesująca praca.

31. Jak ocenia Pani swoje zaangażowanie religijne? (proszę podkreślić jedną odpowiedź)

- [...]1 Wierząca i praktykująca regularnie,
- [...]2 Wierząca i praktykująca okazjonalnie,
- [...]3 Wierząca niepraktykująca,
- [...]4 Niewierząca.

32. Proszę o podanie swojego wieku.....

33. Jak długo zamieszkuje Pani na wsi?

[...]1 do 10 lat

[...]2 od 11 do 20 lat

[...]3 powyżej 20 lat

34. Czy odczuwa Pani przynależność do swojego środowiska lokalnego?

[...]1 Tak

[...]2 Nie

[...]3 Trudno powiedzieć